

૭૧૨૭

દ. ગાનંદજી સૂરજી વાંધી તત્કાલી મેટ્ર.

ગુજરાત શાળાપત્ર, પુસ્તક ૪૭ મું, સન ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય

પૃષ્ઠ

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજના સુધારણા ધારાઓનો સંગ્રહ...	૧૯૪-૨૧૬
આધુનિક વિમાન.....	૧૦-૧૩; ૫૦-૫૩
ઉત્તર વિભાગની મિડલ અને સ્પેશ્યલ .	.....
રફ્ફોમાંથી સ્કૉલરશિપ મેળવનારા વિદ્યાર્થીઓની યાદી...	૧૨૫-૧૨૭
એક વર્ષમાનપત્રમાંહેની એક રમુજ વાત.....	૧૩૬-૧૩૭
કરાચી શહેરની મુખ્ય નિરીક્ષા.....	૩૪૧-૩૪૪
દેશવણીખાતાની ખબરો.	

અમદાવાદમાં મુર્ગા-બહેરાની નિશાળ ૧૫૯-૩૭૮-૩૭૯

અમદાવાદ દક્ષીણ ઇન્ડિસાઇડ ફંડમાંથી... ..

આપવાની સ્કૉલરશિપની પરીક્ષા... .. ૨૫૪

એન. પી. વકીલ સ્કૉલરશિપ માટે સુદી કઢાએલી વિદ્યાર્થીઓની યાદી..... ૨૪૫

‘ ઔરંગઝેબ ’ ની મંજુરી..... ૩૧૯

કાઠીઆવાડ મે. ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશક પરીક્ષા..... ૨૫૫

છાકરીઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની..... ૨૮૪

પહેલી અને બીજી ચોપડીની મંજુરી ૩૭૭

ત્રીજી ચોપડીની મંજુરી..... ૩૭૭

‘ તારીજે ઝુલુરો જવાલે દવલતે પારસીયાન ’ નું મં- ૩૭૮

જુર થવું..... ૩૪૪

ચાણા જિલ્લાની ભૂગોળની મંજુરી ૩૪૪

પ્રશ્ન—ગરાહી, ગુજરાતી, કાનરીઝ અને ૨૨૨, ૨૪૫, ૨૫૫

ઊર્દુ છાપવા તેમજ વેચવા સંબંધેની જાહેર ખબર ૨૮૪, ૩૨૦

‘ સિંદ મહેતા તેમજ જીવન તથા કવન ’ નું મંજુર થવું. ૩૭૮

વરોજી પેરતનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ..... ૨૨૪

વિષય

પૃષ્ઠ

નેશનલ ઇન્ડિઅન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની સ્કૉલરશિપો તથા ઇનામ...	૨૭-૨૯, ૩૮૧-૩૮૨
પુસ્તકોની પહોંચ.....	૨૫૫
પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....	૧૬૦, ૨૫૧
પ્રે. રા. ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.....	૨૮૩
પ્રે. રા. ટ્રે. કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા	૨૮૭
ગહાલક્ષ્મી ફ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના નામમાં ફેરફાર...	૧૬૦
ગિડલ-સ્કૅલ સ્કૉલરશિપો.....	૨૫૨-૫૩
મેરી કાપેન્ટર સ્કૉલરશિપો.....	૨૫-૨૭-૩૭૯-૩૮૨
મંજુર કરેલાં પુસ્તકોની ત્રિમાસિક યાદી.....	૨૨૩
મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી.....	૨૮૫-૮૬
રાજકોટ પાર્ટન ફ્રીમેલ ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા...	૨૧
વર્નાક્યુલર હાઇનક્ષ પરીક્ષા	૬૨, ૨
‘ વિદુરનીતિ ’ ની મંજુરી.....	૩૧૯
બાકરજીસંવાદની ઈંગલ તેના કર્તા અને પ્રકાશક.....	૩૧૯
‘ શારીરિક તપાસ તથા આકસ્મિક બોમ્બો ’ તેની મંજુરી.....	૩૨૦
શિક્ષિત શિક્ષક મેળવવા માટેની જાહેર ખર્ચ	૨૮૪
સરકારી ઠરાવ (જિલ્લાઓની પ્રાથમિક શાળાના મહે. તાજી ભેગ)	૩૪૬
સુધારેલી છટ્ટી મોપડીની જૂની નકલો પાછી મોકલવા વિષે	૬૩-૬૪
‘ સ્ત્રીઓનો સાથી યાને ગુંચણકળા ’ ની મંજુરી...	૩૪૬
સ્ત્રીઓને માટેની ગહાલક્ષ્મી ટ્રે. કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા	૨૮૭
હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શહાબુદ્દીન સ્કૉલરશિપો	૨૫૪
હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલર- શિપો.....	૨૫૧

વિષય

પૃષ્ઠ

જીવણીખાતાનો રિપોર્ટ.....	૧૬૧-૧૬૫
કિંગ્ડોમન	૪૨-૪૭
કિંગ્ડોમન બક્ષીસ ૭ થી ૧૨ સુધીની આકૃતિઓ.....	ગુન-ગુણાધ
ગત વર્ષનું પુનરવલોકન ...	૧-૫
શુજસતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ	
કાવ્ય.....	૧૭૭-૧૪૫, ૨૭૭-૨૮૦
શુજસતની મુસાફરી.....	૨૮૦-૮૩, ૩૦૮-૩૧૩, ૩૩૩-૩૩૫
શુજસતના પાત્રોની પ્રાદર્શતા.....	૫૩-૬૨
ચર્યાપત્ર.....	૨૨૦-૨૨૧
જર્મનિની સાળામાં દાકતરી તપાસ	૨૬૩-૨૬૫
શ્રમ વિશે	૨૬૪-૨૬૮
જુની શુજસતી.....	૩૬૦-૩૬૪
ટ્રિનિંગ કોલેજમાં મંગાવેલા રેશમના કોશેટા	૧૧૩-૧૧૭
ડૉ. લુન્ડિના આંખના સંરક્ષણ માટેના નિયમો ..	૧૬૫-૧૩૬
ધિ. આંતરજાતિય મિ. સેલિંગને એલ એલ. ડી. ની ડી.	
ગ્રીન અર્થશુ.....	૩૨૧-૩૨૬
નિશાળોનાં ધનામયનક...	૨૯-૩૨, ૬૩-૬૪, ૯૪-૯૬,
	૧૨૭-૧૨૮, ૩૪૭-૩૫૨, ૩૮૨-૩૮૪
ન્યાય નિયમો અને પાશ્ચાત્ય હોવાનાસો.....	૭૭-૮૨
ન્યાયશાસ્ત્ર	૫-૧૦, ૩૭-૪૨, ૧૦૧-૧૦૭
પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.....	૩૧૩-૩૧૫,
	૩૩૫-૩૩૭, ૩૭૩-૩૭૫.
પંચાંગ.....	૧૪-૧૫
પ્રાચીન ઇન્જિનિયરિંગ લોકો.....	૯૭-૧૦૧
પ્રાચીન ગ્રીક લોકો.....	૩૩-૩૭
પ્રાચીન રોમન લોકો.....	૬૫-૬૯
પ્રાથમિક સાળાઓના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના.....	૧૨૯
પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ. ..	૧૮-૨૫

વિષય

પૃષ્ઠ

૧. બાળમોથી અતે પહેલી સોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને

આપબ્રહ્મ કારસીઅરથી શબ્દો... .. ૧૧૫-૧૫૯

અિલ્લવપત્ર... .. ૧૬૯-૧૭૦

ભાષાવતાર... .. ૮૨-૯૩, ૧૦૭-૧૧૩, ૧૪૬-૧૫૦, ૧૮૯-૧૯૪,

૨૩૮-૨૪૦, ૨૬૫-૨૬૮, ૨૯૮-૨૯૯, ૩૩૧-૩૩૩, ૩૬૫-૩૬૬

ભૂગોળશિક્ષણ... .. ૧૭૦-૧૭૫, ૨૪૫-૨૫૦

ભૂસ્તરવિધા... .. ૩૧૬-૩૧૭, ૩૩૭-૩૪૦, ૩૭૫-૩૭૭

મરી... .. ૧૭૫-૧૮૦

યતીમખાનરો એકમદાખાદ... .. ૨૧૭-૨૧૮

વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકો માટે શિક્ષણસ્પર્ધાની યોજના... ૨૧૮-૨૨૦

વરરુચિપ્રાકૃતપ્રકાશ... .. ૩૨૬-૩૩૧-૩૫૭-૩૬૦

વાક્યપૃથક્કરણ... .. ૨૫૭-૨૬૩

વાચનમાળાના ખુલાસા... .. ૧૬-૧૮, ૪૭-૪૯, ૧૨૦-૧૨૫,

૧૫૧-૧૫૫, ૧૮૦-૧૮૪, ૩૪૦-૩૪૧, ૩૧૭-૩૧૯-૬૬-૮૬

અમીવૃક્ષ... .. ૧૬૫-૧૬૮

શિક્ષકને એક ચેતવણી... .. ૧૧૭-૧૨૦

શિક્ષકોને સૂચના... .. ૬૬-૭૭

શિક્ષણ વિશે સવાલ... .. ૨૨૫-૨૩૦

સૈનદ્રીયપૂ અને કાવ્યસાહિત્ય... .. ૨૨૦-૨૨૮

સૂચના... .. ૧૨૮

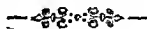
સંગીતવિષય... ૧૮૫-૧૮૮, ૨૪૧-૨૮૪, ૨૬૯-૨૭૨,

૩૦૦-૩૦૭-૩૬૯-૩૭૨

સ્વાભિમાનનું શિક્ષણ... .. ૨૮૯-૨૯૪

હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન... .. ૩૫૭-૩૫૬

હિન્દુસ્તાન માટે સ્ત્રોત... .. ૧૨૬-૧૩૫

દ. આનંદચી મુકમી પાંચી વરફલો મેદ.
REGISTERED NO B, 48.

અંક ૧ લો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જન્યુઆરી ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
ગતવર્ષનું પુનરાશોકન	૧-૫
ન્યાયમાત્ર (હૃદયભાગ)	૫-૧૦
આધુનિક વિગ્નાન (૩ અભિપ્રાય મોર્નોરાગ દીવાનશી ખી રો)	૧૦-૧૭
પંચાંગ	૧૪-૧૫
વાચનમાળાના ફેરવાકે ખુલાસા	૧૬-૧૮
પ્રે સ ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૧૮-૨૫
કેળવણીખાતાની ખબરો	૨૫-૨૬
મેરીટના ૨૨ -કોલગનિયો	૨૫-૨૭
નેશનલ એડિયન એમેરિગેશનની ખાતુરો તરફની સ્કોલર	
શિષો તથા ધંધામ	૨૭-૨૯
નિગાજોદા દંતમપત્રક	૨૯-૩૨

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ:

"યુનાયટેડ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધી સ-સા ૭)

ખુશાલદાસ ગોંડલદાસ પટેલની

ગુજરાતી કાવ્ય

નવાં ધારણાના કામ પ્રભાવે કિંડરગાર્દન 'પદ્ધતિએ' આ કાવ્ય રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીયાન મળે. સમ એજન્ટસ. સુરત શ્રુ. મે. દરસનદાસ નારણદાસ. નરભોરાગ ઉમીયાઈકર. જલ્લાલપોર. ગણપતિદાંકર નરહરીદાંકર કે. એલની કંપની. નડાયાદ. ન્યુ ગુજરાત ડેપો, છોટાસાલ વિદ્યવાણી નેચરલ લેક્ચરી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, બેટાલક. લામનગર. હેમરાજ ભદ્રવણ. ભાવનગર. અણદુલસેન મુળ. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની કાલખા દેવીરાઈ સોલએજન્ટ. ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની. આરોડીયારોડ.

ઈનામ તથા લાંબ. માટે મંચુર ચયેલ વ્યુત્પત્તિસાર જા. ૧, ત્રીજી આ અને રજા ધો. મટિ ગણિત, ૦-૩-૦, ૬. ૨૦ ટકા. જે. જે. એવેરી,

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદ્ધતી લોકો પાસેથી જાણ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જાદુઈની મોટાકા ગુગલ જાયદો કરે તેવા ચમત્કાર ઉપાયો તથા આજ લગીની શોધથી ખરેખર ચક્રસીર ગાલમ પડેલા અંગ્રેજી કો. બરપુર કોર્મન ટપાલ ખર્ચ શીખે રૂ. ૫-૭-૦. જે. પી.

ચીફ મેડીકલ ઓફીસર સાયંલા

“અનુભવિ વૈદક ગ્રંથ અથવા સત્ય વૈદક” આ ચેતરક, જોન રાંગારાગના મુળ વરસન પ્રાસ અલુભવથી લખાયેલ છે

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

જાન્યુઆરી, ૧૯૦૮.

અંક ૧૬

ગતવર્ષનું પુનરવલોકન.

શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો.

આ માસિક અન્યત્ર ૪૧ મુ વર્ષ પૂર થઈ ૪૭ મુ વર્ષ બેઠું છે. ગત વર્ષનું પુનરવલોકન કરતાં અમને લાગે છે કે આગલા વર્ષોની પેઠે એ વર્ષમા પણ ઇશ્વરકૃપથી શિક્ષકવર્ગને ઘણા અગત્યના વિષયો ચર્ચાવામાં અમે સક્તિમાન થયા છીએ. એમાના કેટલાકની અત્ર નોંધ લેવી અગત્યની છે; કેમકે એમ કરવાથી શિક્ષકવર્ગનું તે તરફ ધ્યાન આકર્ષાશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. ફેબ્રુઆરીના અંકમાં 'વિભક્તિ' વિષે અમે સંપૂર્ણ વિવેચન શાસ્ત્રીય રીતે કર્યું છે આગલા વર્ષના એ વિષેનો લખાણ સાથે એ વાચવાથી વિભક્તિ વિષે શિક્ષકને 'આવશ્યક જ્ઞાન' પ્રાપ્ત થશે, તેમજ 'વ્યાકરણમા વિવક્ષાર્થ કેટલું બધું બળ છે' એ વિષય વિષે જુલાઈ માસના અંકમા પ્રકટ કરેલું લખાણ વાંચવાથી એ વિષયનો તેમનાં સ્પષ્ટ સ્થળોનું નિરાકરણ થશે. જર્મનિ જેવા સુધારામાં અને સ્ત્રીઓ સંશોધનમાં ઘણા આગળ પડતા દેશનાં કેળવણીની કેવી પ્રવૃત્તિ છે, આ સાળાઓ કેટલા પ્રકારની છે અને દરેક પ્રકારમા કેવી શિક્ષણશૈલી ચાલે છે, વળી સ્ત્રીના શિષ્ય તેમજ શિક્ષક કેવા હોય છે, પરબાધી શિષ્યવાની સાં ચાલતી પ્રલસ પદ્ધતિ કેવી હોય છે, તેમજ ઓછા પદ્ધતિ જે ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રચલિત છે તે કેવી હોય છે એ સર્વ અગત્યના બાબતનું જ્ઞાન જિજ્ઞાસુ શિક્ષકને એપ્રિલના અંકમાં હાપેલા 'જર્મનિમા શિક્ષણ' વિષેના લખાણથી થશે. વળી શિક્ષકવર્ગને ખાસ ઉપયોગી એવાં લખાણ પછી એ વર્ષમા ઘણાં થયા છે. 'શિક્ષક તેમજ શિષ્ય બંનેએ કેળવવા યોગ્ય રહે' વિષે એ માસમાં લખાણ છે તે પરથી કઈ કઈ.

વૉ અગત્યની છે, તે કેવી રીતે કેળવાય છે ને તેના શા લાભ થાય છે તે હરકોઈ શિક્ષકને સ્પષ્ટ સમજાશે. જે શિક્ષક એ અત્યુપયોગી લેખમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે વ્યવસ્થાપૂર્વક કામ કરશે, ઉદ્યોગી થશે, વખતસર અને નિયમિત રીતે કામ કરશે, જે કામ માટે લે તેનો આગ્રહથી નિર્વાહ કરશે, તેમજ પ્રાતઃકાળે વહેલા ઊઠી આળસ તણ ઉદ્યોગથી કામ આરંભશે તે પોતાના કામમાં બહુધા કૃતાર્થ થયા વિના રહેશેજ નહિ. સારી ટેવ જીવનમાં ધણી ઉપયોગી છે. તેનું બંધારણ બાધ્યાવસ્થામાં થાય છે. બાળકનાં મન સંસ્કાર ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે. તે પોતા મીણુ જેવાં ગ્રાહક હોય છે તેથી તે પર જે સંસ્કાર શિક્ષક કે માખાપ પાડે તે જલદી પડે છે. આ કારણથી બાળપણમાં જેવી ટેવ પડે છે તે કાલક્રમે બળવાન થઈ પુરુષને પોતાના સંપૂર્ણ કબજામાં લે છે. તેના બળને ક્ષીધે પુરુષ તેનો શુભામ થઈ જાય છે, ગાટે પોતે સારી ટેવ પાડી શિષ્યમાં તેવી ટેવનાં ખીજ રોપવાં ને પોષવાં એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. 'શિક્ષકનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો ને તેથી શિક્ષણ પર થતી અસર' વિષે જીન માસમાં વિવેચન થયું છે. અપજ નેત્ર, બોલવાની પ્રૌઢતા, આનંદી સ્વભાવ, ઉત્સાહ, દૃઢતા અને દિલસોજી એ લક્ષણો શિક્ષકમાં કેવાં આકર્ષક છે અને એ વગર શિક્ષણ કેવું સત્વહીન અને લૂખું થાય છે તે એ લેખ પરથી સમજાશે. વળી દરેક શિક્ષકે 'પાઠની નોંધ' કાઢવી કેવી અગત્યની છે અને તે કાઢવાથી શા લાભ થાય છે તે પણ એજ વર્ષના જીલ્લાઈ ને ઑગસ્ટ માસના અંકમાં દર્શાવ્યું છે. વાચનના વિષયનું પ્રસંગવશાત્ નિરૂપણ થયું છે. જીદાં જીદાં ધોરણોમાં એ વિષય કેવી રીતે શિખવવો, વ્યાકરણ, વાક્યપૃથક્કરણ અને વ્યુત્પત્તિના વિષયોને એની સાથે કેવી રીતે જોડવા એ પણ દર્શાવ્યું છે. આ બધું દરેક શિક્ષકને પોતાના ધધકમાં બહુ કામનું છે. તેમજ ઑગસ્ટનાજ અંકમાં જોડણીના સામાન્ય દોષોની યાદી આપી છે. અશુદ્ધ શબ્દોની સાગા શુદ્ધ શબ્દો આપ્યા છે. એ બધા શા માટે અશુદ્ધ છે તેનું શાસ્ત્રીય નિરૂપણ બહુધા આગલાં પુસ્તકોમાં કરેલા વિવેચનમાં આવી જાય છે. સાર પછીના સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં 'લેખન' વિષે સચના કરી છે તે પણ શિક્ષકવર્ગને ઉપયોગી છે. એજ અંકમાં 'શિક્ષકના આવસ્યક ગુણો' વિષે પણ વર્ણન.

ન કર્યું છે. એ આવશ્યક શુભો મેળવવા પ્રયાસ કરવો એ દરેક શિક્ષકનો ધર્મ છે. જેમાં એ શુભો હોય છે તે ઉત્તમ શિક્ષક નીવડ્યા વિના રહેતો નથી. 'નીતિ'નું શિક્ષણ બુદ્ધિના શિક્ષણથી પણ ઉપયોગી છે તેથી એ વિષે નવેબર તેમજ ડીસેમ્બર માસમાં વિસ્તારથી લખ્યું છે. શિક્ષણક્રમમાં પ્રસક્ત નીતિશિક્ષણનો નિર્દેશ ન હોય તેમજ એ વિષે કંઈ પુસ્તક પણ ખાતા તરફથી નિર્મિત થયું ન હોય તોપણ પ્રસક્ત રીતે પોતાના વર્તનથી તેમજ કેટલીક ટેવો કેળવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવાથી કેવી રીતે શિક્ષણ આપી શકાય તે એ લેખ વાંચવાથી સમજાશે. તેમજ 'શિક્ષણ-શાસ્ત્ર અને શિક્ષણકળા' વિષેનું લખાણ ધણું મનન કરવા યોગ્ય છે. જૂની ને નવી શિક્ષણપદ્ધતિ વચ્ચેનો કંઈક ભેદ, કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિના પ્રયોગથી થતી હાનિ, સ્મરણશક્તિ કેળવવી કેવી આવશ્યક છે, અને તે વિષે અગાઉના અને હાલના વિદ્વાનોના કેવા મત છે અને તેનું શું તારતમ્ય છે, શિક્ષણમાં રસ ઉત્પન્ન કરવાની કેવી આવશ્યકતા છે, ઉત્તમ શિક્ષણનું શું લક્ષણ છે, પરીક્ષાના ઉદ્દેશથી નહિ પણ સર્વ શક્તિઓ કેળવી વિષય પર રસ ઉત્પન્ન કરવામાં કેવી રીતે ઉત્તમ શિક્ષણ સમાયલું છે, માનસશાસ્ત્રનો શાસ્ત્રીય નહિ પણ વ્યાવહારિક અભ્યાસ શિક્ષકને કેવો જરૂરનો છે, બાળક સાથે બાળક થયું, તેમનામાંની દરેક વ્યક્તિનાં સર્વ લક્ષણો—ગુણ અને દોષો જાણવા કેવા અગત્યના છે, તેમજ નીતિના શિક્ષણનો પાયો રચવો એ શિક્ષકની કેવી ફરજ છે, સ્વાધિમાન, આત્માધીનતા, વિશ્વાસ અને સહનનાં બીજાં રોપવાં, પોષવાં અને પરિપક્વ કરવાં એ ફરજ અદા કરવાને તે કેવો બંધાયેલો છે ને ન અદા કરે તો ઇશ્વરની નજરમાં તે કેવો મહાપાતકી છે—આ સર્વ ડીસેમ્બર માસના અંકમાં વિગતવાર દર્શાવ્યું છે, તે દરેક શિક્ષકે મનન કરવા યોગ્ય છે. આમાંના કેટલાક વિષયો વિશે અગાઉ પણ લખવામાં આવ્યું છે, પરંતુ અગત્યના વિષય પર વારંવાર વિવેચન કરવાથી વાચકવર્ગના મન પર સંસ્કાર ઊંડા પડે છે અને જેમ સંસ્કાર ઊંડા પડે છે તેમ સ્મરણશક્તિ પ્રબળ થાય છે અને સહકારી સમ્પત્તીય વિચાર કે દર્શનને સાદર્યે કે પિન્નતીય વિચાર કે દર્શનને વિરોધે સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે અને સ્મરણશક્તિનો તાત્કાલિક ઉદ્બોધ થાય છે.

પદાર્થપાઠને લગતા પણ કેટલાક વિષયો અર્થસ્યા છે. મીઠું અને

આજસીને વિશે પુષ્કળ જાણવા જોગ હકીકત જુલાઈ, ઓગસ્ટ ને નવે-
બરેનાં અંકોમાં આપી છે.

ભૂગોળ શિખવવા માટે તાલુકાની ભૂગોળનું શિક્ષણ કેવી રીતે આ-
પવું તે તથા ભૂગોળના કેટલાક નમુનાદાર પાકો સપ્ટેમ્બર અને ઓક્ટો-
બરના અંકોમાં આપ્યા છે. 'ઉત્તર વિભાગ અને શુજરાત પ્રાંતની ભૂ-
ગોળ' ત્રીજા ધોરણ માટે જરૂર જોઈતી ઓક્ટોગર માસના અંકમાં ત-
મામ શિક્ષકોના ઉપયોગને માટે આપી છે. વળી ભૂગોળને તેમજ ખગો-
ળને લગતી કેટલીક આગતની હકીકત—આબોહવા, વાદળો, ચન્દ્રની
ઉત્પત્તિ, નવો ધૂમકેતુ, વેપારથી ચમલી ઇંગ્લેન્ડની ઉત્પત્તિ, જમૈક્કા તથા
શ્રિલંકા દ્વિંદના રાજકીય વિભાગ—ગત વર્ષના અંકોમાં આપી છે, તે
પણ શિક્ષકોને ઉપયોગી છે.

ઇતિહાસના વિષયમાં ઔરંગઝેબ, તેમજ સુલતાન યુઝફઝાદને
દ્વારા ખ્રિસ્તીઓની હકીકત વાંચવા લાયક છે

આધુનિક પ્રાકૃતિક શાસ્ત્રને લગતી રાધોમાં 'એક પાસા પર
ચાંલતી આગગાડી' નો તેમજ 'લ્યુસિટેનિઆ' નો લેખ લક્ષ્યપૂર્વક
વાંચવાથી પ્રાકૃતિક વિદ્યાના ચમત્કારનું જ્ઞાન થશે.

ચર્ચાપત્રના જવાબમાં 'મિશ્રરાશિ' અને 'ઇંગ્રેજ પંચાંગ' ના
વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે શિષ્ટ શિક્ષકોને ધણું ઉપયોગી છે.

આ ઉપરાંત 'ક્રિડર્ગાર્ટન' અને 'વરુચ્ચિત્ર પ્રાકૃતપ્રકાશ' તે-
મજ 'ન્યાયશાસ્ત્ર' ના વિષયો પણ ગત વર્ષમાં જરૂરી રાખવામાં આવ્યા છે.

'ધર્મની આવરચક્રતા' વિષેનો લેખ ઓક્ટોબર માસમાં પ્રસિદ્ધ
કયો છે તે વાંચવાથી ધર્મ જેવા ગહન વિષયના સામાન્ય વિચાર-ધર્મરત્ન
અસ્તિત્વ, માનસિક પવિત્રતા કરતાં હૃદયની પવિત્રતા કેવી બળવત્તર છે તે
તે જાણવા ઈશ્વર દરેક હૃદયમાં સાક્ષી મૂક્યો છે તે ઉપરાંત અન્યની જરૂર
નથી વગેરે વિચાર—શિષ્યનાં મનમાં કેવા સહેલથી ઉતારી શકાય તે સમજાશે.

વળી એ વર્ષમાં શિક્ષકવર્ગને એક અતિશય અગત્યનો વિષય દા-
ખલ થયો છે. નવીન વાચનમાળામાં અશિક્ષિત શિક્ષકોથી ધણું સમજાવું
નથી, તેથી તેવાં સદિગ્ધ રચણાને ખુલાસો કરવાનો આરંભ કયો છે.
ગયા સપ્ટેમ્બર માસના અંકથી 'જાળપોથી' થી આરંભી વાચનમાળાનો
કેટલાંક ખુલાસાં આપવા મોકલ્યા છે.

આના સંબંધમાં અમારે કહેવું જરૂરું છે કે ધણી શિક્ષકો તરફથી વાચનમાળાના દોષો વિષે લખાણ આવે છે; પરંતુ વાચનમાળા પર શાળાપત્રમાં ટીકા કરવી એ અમારું કર્તવ્ય નથી, અમે જે ખુલાસા આપીએ તે ઉપરાંત વિશેષ ખુલાસાની જરૂર હોય તો તે વિષે લખી મોકલવાથી ઘટિત કરવામાં આવશે.

નવીન વર્ષમાં એજ શૈલીએ બિજા બિજા વિષયોનું વિવેચન કરવામાં આવશે. 'માનસશાસ્ત્ર,' 'કાવ્યશાસ્ત્ર' અને હેમચન્દ્રના 'અપભ્રંશ પ્રકરણ' વિષે સ્થળસંક્રાંતને લીધે લખી શકાયું નથી તે આ વર્ષમાં ધણે કરીને લખવામાં આવશે. આશા છે કે 'શાળાપત્ર' બાંધી મૂકવાને બદલે શિક્ષકો તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી બાળકોનાં તન, મન અને હૃદયને યથા-યોગ્ય કેળવી સંસ્કારી કરવા પ્રયત્ન કરશે અને ઉછરતી પ્રજા જેના પર દેશના ભવિષ્યનું બંધારણ છે તેનું કલ્યાણ કરવા ચૂકશે નહિ. તથાસ્તુ !

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(સાંધણ પુ. ૪૬ ય. ૨૨૭ થી)

હેતુવાલાસ.

ન્યાયના બે પ્રકાર વ્યાપ્તિન્યાય (ઇન્ડક્શન) અને અનુમાન (ડીડક્શન) છે. તે બે પ્રકારનું વિવેચન તેમજ સરકૂત અને પાશ્ચાત્ય નૈયાયિકો અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું આપે છે અને તે બે સ્વરૂપમાં શું તારતમ્ય છે તે બાબત અગાઉ વિસ્તારથી કહી ગયા છીએ. હવે શુદ્ધ અનુમાન વિષે સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવા માટે દ્રષ્ટિ અનુમાનનું પણ જ્ઞાન આવશ્યક છે. એ જ્ઞાન થાય સારેજ ન્યાયશાસ્ત્રનું અધ્યયન પરિપૂર્ણ અને સાર્યક થયું કહેવાય. આ કારણથી અનુમાનના દોષ વિષે આ પ્રકરણ આપ્યું છે.

હેતુ ત્રણ પ્રકારનો છે—૧ કેવલાન્વયી, ૨ કેવલવ્યતિરેકી અને ૩ અન્વયવ્યતિરેકી. અનુમાનમાં માત્ર અન્વયવ્યાપ્તિજ હોય, અને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ ન હોય તો અનુમાન તેમજ હેતુ કેવલાન્વયી કહેવાય. માત્ર વ્યતિરેકવ્યાપ્તિજ હોય અને અન્વયવ્યાપ્તિ ન હોય તો અનુમાન આતે હેતુ કેવલવ્યતિરેકી કહેવાય. પણ જો બંને વ્યાપ્તિ હોય તો અનુમાન તે-

મળ હેતુ અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય. ‘પર્વત વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ અન્વયવ્યતિરેકીનો દાખલો છે; કેમકે એમાં બંને વ્યાપ્તિ છે. ‘જે જે ધૂમવાન છે તે તે વર્ણિમાન છે, જેમકે રસોડું’ એ અન્વયવ્યાપ્તિ છે; અને ‘જે જે વર્ણિમાન નથી તે તે ધૂમવાન નથી, જેમકે તળાવ’ એ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે આવા પ્રકારનું અનુમાન અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય છે, તેમજ ‘ધૂમવત્ત્વ’ એ હેતુને બંને વ્યાપ્તિ હોવાથી એ હેતુ પણ અન્વયવ્યતિરેકી કહેવાય છે. એ અનુમાનમાં ‘પર્વત’ પક્ષ છે, ‘રસોડું’ સપક્ષ છે અને ‘તળાવ’ એ વિપક્ષ છે. જેમાં સાધ્ય સંદિગ્ધ હોય તે પક્ષ, નિશ્ચિત હોય તે સપક્ષ અને જેમાં સાધ્યનો અભાવ નિશ્ચિત હોય તે વિપક્ષ કહેવાય છે. ‘પર્વત વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ અનુમાનમાં ‘વર્ણિમત્ત્વ’ સાધ્ય છે. પર્વતને વિષે તે સંદિગ્ધ છે (જે પર્વત પર વર્ણિ છે એવી ખાતરી હોય તો અનુમાન થાય નહિ), માટે ‘પર્વત’ એ પક્ષ છે. રસોડામાં વર્ણિમત્ત્વ નિશ્ચિત છે અને તળાવમાં વર્ણિમત્ત્વનો અભાવ નિશ્ચિત છે—રસોડામાં વર્ણિ છે, એ આપણે પ્રસાદ પ્રમાણથી નક્કી કર્યું છે; તેમજ તળાવમાં વર્ણિનો અભાવ છે, વર્ણિ નથી એ પણ નક્કી છે—માટે ‘રસોડું’ એ સપક્ષ અને ‘તળાવ’ એ વિપક્ષ કહેવાય છે. આ ઉપરથી જણાશે કે અન્વયવ્યાપ્તિનું ઉદાહરણ તે સપક્ષ અને વ્યતિરેકવ્યાપ્તિનું ઉદાહરણ તે વિપક્ષ. જેને માત્ર અન્વયવ્યાપ્તિ હોય તે લિંગ કેવલાન્વયી કહેવાય છે. ‘ધટ અભિધેય છે, પ્રમેય છે તેથી’. એમાં ‘પ્રમેયત્વ’ લિંગ કેવલાન્વયી છે. જે પ્રમેય છે તે તે અભિધેય છે, જેમકે પટ’ એ હેતુ અને સાધ્ય વચ્ચે અન્વયવ્યાપ્તિ છે; પરંતુ ‘જે જે અભિધેય નથી તે તે પ્રમેય નથી’ એવી સાધ્યાભાવ અને હેતુભાવ વચ્ચે વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ થઈ શકતી નથી; કેમકે સર્વ વસ્તુ અભિધેય તેમજ પ્રમેય હોવાથી સાધ્યાભાવ અપ્રસિદ્ધ છે. જેને માત્ર વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે તે લિંગ કેવલવ્યતિરેકી છે. ‘જીવતું શરીર આત્માવાળું છે, પ્રાણાદિવાળું છે તેથી’ એ અનુમાનમાં ‘જે જે આત્માવાળું નથી તે તે પ્રાણાદિવાળું નથી, જેમકે ધડો વગેરે’ એમ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે; પરંતુ ‘જે જે પ્રાણાદિવાળું છે તે તે આત્માવાળું છે’ એમ અન્વયવ્યાપ્તિ થઈ શકતી નથી; કેમકે એમાં ‘સર્વ જીવતાં સ-

રીર' પક્ષ હોવાથી દૃષ્ટાન્ત—ઉદાહરણ મળી શકતું નથી. હેતુ અને સાધ્ય જીવતા શરીરમાંજ છે, અન્યત્ર નથી. વળી 'પૃથિવી ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન છે, ગન્ધવાળા છે તેથી' એ પણ કેવલવ્યતિરેકી અનુમાન છે; કેમકે એમાં 'જે ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન નથી તે ગન્ધવાળું નથી, જેમકે જળ વગેરે' એમ વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ છે, પણ 'જે ગન્ધવાળું છે તે ઇતર પદાર્થોથી ભિન્ન છે' એમ અન્વયવ્યાપ્તિ નથી; કેમકે પૃથિવીમાત્ર પક્ષ હોવાથી દૃષ્ટાન્ત નથી. ઉપસા દાખલાઓ ઉપરથી સમજાશે કે કેવલાન્વયી અનુમાનમાં વિપક્ષ ન હોવાથી વ્યતિરેકવ્યાપ્તિ નથી અને કેવલવ્યતિરેકી અનુમાનમાં સપક્ષ ન હોવાથી અન્વયવ્યાપ્તિ નથી. અન્વયવ્યતિરેકી અનુમાનમાં સપક્ષ અને વિપક્ષ બંને હોવાથી બંને વ્યાપ્તિ છે.

શુદ્ધ અનુમાન માટે હેતુમાં ત્રણ સ્વરૂપ આવશ્યક છે—૧ પક્ષધર્મત્વ-પક્ષવૃત્તિત્વ-પક્ષમાં હોવું તે, ૨ મપક્ષસત્ત્વ-સપક્ષમાં હોવું તે અને ૩ વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ-વિપક્ષમાં ન હોવું તે. 'પર્વત વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી' એ શુદ્ધ અનુમાન તપાસશે તો માલમ પડશે કે એમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુમાં ત્રણે સ્વરૂપે છે. ધૂમવત્ત્વ પક્ષ-પર્વતમાં છે; કેમકે અનુમાન કરતી વખતે પર્વતમાં ધૂમ ન હોય તો વર્ણિતું અનુમાન શુદ્ધ થાય નહિ. સપક્ષસત્ત્વ પણ ધૂમવત્ત્વમાં છે. અર્થાત્, ધૂમવત્ત્વ-ધુમાડો હોવાપણું સપક્ષ-મહાનસાદિમાં (રસોડા વગેરે સ્થળે જ્યાં વર્ણિતત્વ સાધ્ય નિશ્ચિત છે ત્યાં) છે. જો સપક્ષમાં હેતુ અને સાધ્યનું નિયમિત સાહચર્ય જોયું ન હોય તો અન્વયવ્યાપ્તિ ચર્ચા શકે નહિ. ત્રીજું સ્વરૂપ-વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ પણ ધૂમવત્ત્વ હેતુમાં છે; કેમકે તળાવ વગેરે વિપક્ષમાં ધુમાડો નથી. આ પ્રમાણે શુદ્ધ અન્વયવ્યતિરેકી હેતુમાં ત્રણે સ્વરૂપ માલમ પડશે. કેવલાન્વયી હેતુમાં વિપક્ષ ન હોવાથી તેમજ કેવલવ્યતિરેકી હેતુમાં સપક્ષ ન હોવાથી જેજ સ્વરૂપ માલમ પડશે. આ ત્રણ સ્વરૂપ ઉપરાંત કેટલાક નૈયાયિકો અબ્યાધિતવિષયત્વ અને અસત્પ્રતિપક્ષત્વ એવાં બીજાં બે સ્વરૂપે પણ આવશ્યક ગણે છે. અબ્યાધિતવિષયત્વ એટલે જેમાં વિષય—સાધ્ય બાધિત થયો નથી એવું સ્વરૂપ; અર્થાત્, જેમાં અન્ય પ્રમાણથી સાધ્યના અભાવનું યથાર્થજ્ઞાન થયું નથી એવું સ્વરૂપ. વર્ણિ અનુચ્છ છે, પદાર્થ છે તેથી, જળની ધોડે' એમાં 'પદાર્થત્વ' હેતુ બાધિત છે; કેમકે ત્રિગિન્દ્રિયથી વર્ણિમાં ઉચ્છૃત્ત્વ જ્ઞાન થાય છે. સાધ્યના અભાવનું

અન્ય પ્રમાણથી યથાર્થગ્તાન થાય છે, માટે હેતુમાં અજ્ઞાપિતવિષયત્વ નથી. ‘પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ શુદ્ધ અનુમાનમાં વર્જિમત્વ ને સાધ્ય છે તેનો અભાવ પ્રત્યક્ષ કે અન્ય પ્રમાણથી પ્રમાણિત થયો નથી, માટે હેતુમાં અજ્ઞાપિતવિષયત્વ સ્વરૂપ છે. અસત્પ્રતિપક્ષત્વ એ પાંચમું સ્વરૂપ છે. ને સિદ્ધ કરવાનું હોય તેનો અભાવ સાધનાર હેતુ પ્રતિપક્ષ કહેવાય છે. એવો પ્રતિપક્ષ હેતુને ન હોવો જોઈએ. ‘પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવાળો છે તેથી મહાનસની પેઠે, પર્વત વર્જિમાન અભાવવાળો છે, પાપાણ્યમય છે તેથી, ઝુડ્યની પેઠે’ આમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુનો પાપાણ્યમયત્વ હેતુ પ્રતિપક્ષ છે; માટે હેતુનું સ્વરૂપ અસત્પ્રતિપક્ષત્વ—(અ=નથી, સત્=વિદ્યમાન અને પ્રતિપક્ષ=સાધ્યનો અભાવ સિદ્ધ કરનાર હેતુ) જેમાં પ્રતિપક્ષ વિદ્યમાન નથી એવું—નથી. ‘પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી’ એ શુદ્ધ અનુમાનમાં હેતુ ધૂમવત્ત્વને પ્રતિપક્ષ ન હોવાથી તેમાં અસત્પ્રતિપક્ષત્વ છે. આ પ્રમાણે દરેક મહદેતુ-શુદ્ધ હેતુમાં અન્વયવ્યતિરેકી હોય તો પાંચ સ્વરૂપ-પક્ષધર્મત્વ, સપક્ષમત્વ, વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ, અજ્ઞાપિતવિષયત્વ અને અસત્પ્રતિપક્ષત્વ—હોવાં જોઈએ. કેવલાન્વયી હેતુમાં વિપક્ષ અપ્રસિદ્ધ હોવાથી વિપક્ષવ્યાવૃત્તિ નથી અને કેવલવ્યતિરેકી હેતુમાં સપક્ષ ન હોવાથી સપક્ષમત્ત્વ નથી.

અશુદ્ધ હેતુને હેત્વાભાસ કહે છે. હેત્વાભાસ શબ્દના બે અર્થ છે; (૧) હેતુનો આભાસ, હેતુની પેઠે ને દેખાય, અર્થાત્, ને શુદ્ધ હેતુ નથી, પણ શુદ્ધ હેતુ જેવો ભાસમાન થાય છે તે, અશુદ્ધ હેતુ, અસત્ હેતુ; (૨) જીજ્ઞાસે અર્થ હેતુને વિષે આભાસ, અર્થાત્ હેતુદોષ થાય છે. આ પ્રમાણે દુષ્ટ હેતુ અને હેતુદોષ એવા બે અર્થ હેત્વાભાસના થાય છે. હેતુદોષ એવો અર્થ લઈને નૈયાયિકાએ હેત્વાભાસના વિભાગ પાડ્યા છે, દુષ્ટ-હેતુ એવો અર્થ લઈને પાડ્યા નથી; કેમકે ને દુષ્ટ હેતુ એવો અર્થ લઈને વિભાગ પાડે તો ને હેતુમાં અનેક દોષ હોય, તેને કયા વિભાગમાં નંખાય? ‘વાયુ ગન્ધવાળો છે, રત્નેદ્રથી’ એમાં રત્નેદ્ર હેતુમાં પાંચે હેત્વાભાસો આવે છે; તેમજ ‘ઘટ ધટ છે, કુડ્ય છે તેથી’ એમાં કુડ્યવત્ત્વ હેતુમાં પણ પાંચે હેત્વાભાસો છે. હદ વર્જિમાન છે, ધૂમથી’ એમાં પણ

* તેનું યથાર્થગ્તાન થયું નથી. અદિવાલ.

હેત્વાભાસ છે; તેમજ 'પર્વત' ધૂમવાન છે, વહ્નિથી' એમાં એ હેત્વાભાસ છે. આવે સ્થળે દુષ્ટ હેતુ ગણી હેત્વાભાસના વિભાગ કર્યા હોય તો આવા હેતુઓને કયા વિભાગમાં નાંખવા ? આમાં ગમે તે એકમાં તો મુકાયજ નહિ, તેમજ એવાનો જુદો વિભાગ પણ થાય નહિ. આ કારણથી નૈયાયિકોએ હેત્વાભાસને હેતુને દોષ એવો અર્થ સર્જી તેના વિભાગ કર્યો છે અને ઉપર જણાવ્યા જેવા જે હેતુમાં અનેક દોષ આવે તેને તે તે અનેક હેત્વાભાસથી દુષ્ટ થયેલ ગણ્યો છે.

હવે હેત્વાભાસ-હેતુદોષ એટલે શું તે સમજવું જોઈએ. એ સમજવા માટે 'પર્વત વહ્નિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી' એ અનુમાન તપાસવું જોઈએ. પર્વત વહ્નિમાન છે' એવું જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને નૈયાયિકો અનુમિતિ કહે છે હવે એ જ્ઞાન સાચી ઉત્પન્ન થાય છે ? ધૂમ અને વહ્નિના વ્યાપ્તિગ્રાનથી એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ કારણથી અનુમાન-વ્યાપ્તિગ્રાન અનુમિતિનું કરણ કહેવાય છે. પણ અનુમાનથી તરત અનુમિતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. ધૂમ અને વહ્નિનું વ્યાપ્તિગ્રાન થયું કે તરતજ પર્વત વહ્નિમાન છે એવી અનુમિતિ થશે નહિ. 'વહ્નિવ્યાપ્ય ધૂમવાન આ પર્વત છે'—જે ધુમાડાને વહ્નિ સાથે વ્યાપ્તિ છે તે ધુમાડાવાળો આ પર્વત છે એવો પરામર્શ થાય સારેજ અનુમિતિ થાય. અનુમિતિરૂપ જ્ઞાનમાં પરામર્શ વ્યાપાર છે. વ્યાપાર એટલે જે કારણથી જન્ય હોઈ કરણ-જન્યનો જનક છે. પરામર્શ વ્યાપ્તિગ્રાન કે અનુમાનથી જન્ય છે અને વ્યાપ્તિગ્રાનથી જન્ય જે અનુમિતિ તેનો જનક છે. આ કારણથી પરામર્શ એ અનુમિતિગ્રાનમાં વ્યાપાર છે. વ્યાપાર એ કરણ અને જ્ઞાનનું વચકું પગથીજ છે. વ્યાપ્તિગ્રાનથી પરામર્શ થાય છે અને પરામર્શથી અનુમિતિ થાય છે, માટે પરામર્શ એ વ્યાપાર છે; અને એવું વ્યાપારવાળું જે કારણ વ્યાપ્તિગ્રાન તે કરણ છે. નૈયાયિકો વ્યાપારવાળા કારણનેજ કરણ કહે છે. હવે હેત્વાભાસનો અર્થ સમજાશે. અનુમિતિ કે તેનું કરણ વ્યાપ્તિગ્રાન એ એમાંથી ગમે તે એકનો પ્રતિબન્ધ કરનાર જે યથાર્થજ્ઞાન તદ્વિપચક ધર્મ ને હેત્વાભાસ; જેમકે 'તળાવ વહ્નિમાન છે, ધૂમથી' એમાં તળાવમાં ધૂમ નથી એવું યથાર્થજ્ઞાન અનુમિતિનું પ્રતિબન્ધક થાય છે તેથી એ જ્ઞાનનો વિષય જે ધૂમ તેનો ધર્મ ધૂમસ્વરૂપ હેત્વાભાસ છે. આ

જ્ઞાન યથાર્થજ્ઞાન હોવું જોઈએ, શ્રમ હોય તો ચાલે નહિ. 'પર્વત વર્ણિ-
માન છે, ધૂમવત્સથી' એ અનુમાનમાં વર્ણિતો અભાવ પ્રસક્ત છે, તેથી
હેતુ બાધિત છે એમ જો કોઈ કહે તો એ અભાવજ્ઞાન શ્રમ હશે તો હે-
તુ ક્ષયિત થઈ હેતુબાધાયક થશે નહિ.

અપૂર્ણ.

આધુનિક વિમાન. (Airship)

આપણામાંનાં દરેકે સમાયણુમાં વાંચ્યું હશે કે અયોધ્યાથી લંકા
જતી વખતે શ્રી રામચંદ્રજીને મોટાં મોટાં ઘાડાં જંગલમાંથી પોતાનો ર-
સ્તો દરવો પડ્યો હતો, પણ લકાથી બ્યારે અયોધ્યા પાછા પંધાર્યા તે
વખતે તેમણે વિમાનમાં સુમાફરી કરી હતી. કેટલાક લોકો હસી કાઢતા
કે વિમાનમાં બેસીને આદાયમા આ રીતે સુમાફરી કરવી એ તદનજ
અશક્ય છે. હાલ પશ્ચિમ તરફના વિદ્વાનોએ આ અશક્ય બાબત શક્ય છે
એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે અને યુરોપની જુદી જુદી પ્રજાઓ આજે
એવા વિમાન (Airship) પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે.

પશ્ચિમની પ્રજાએ પહેલ પહેલાં બલૂન બનાવ્યું અને તે ઉપરથી
હાલ ધીમે ધીમે વિમાન બનાવવાને તે શક્તિમાન થઈ છે. આપણા ચોક્ક-
સીઓ કેટલીક વખતે સોનાના દાગીના પાણીમાં તોળે છે તે વખતે દ-
વામાં તોળતાં નેટલું તે દાગીનાનું વજન માલગ પડે છે તેના કરતાં પા-
ણીમાં તેનું વજન ઓછું માલમ પડે છે. એ દાગીનો નેટલા પાણીની
જગ્યા રોકે છે તેટલા પાણીનું નેટલું વજન ચાપ નેટલું વજન મોનાના
દાગીનાના વજનમાંથી ઓછું ચાપ છે. મોનાના દાગીનાને બદલે કોઈ પણ
બીજી ચીજ આવી રીતે જોખોશું તો એજ પ્રમાણે તેના પણ વજનમાં
ફેર માલમ પણ વગર રહેશે નહિ. વજનમાં આ જે ફેર માલમ પડે છે
તેટલા વજનનું બજા પાણીમાં મૂકેલી ચીજને ઉપર ધકેલે છે. આ નિયમ
ઉપરથી જો ચીજનું વજન તેટલા કદના પાણીના વજન કરતાં ભારે હોય
છે તો તે ચીજ ડૂબી જાય છે અને જો તે ચીજનું વજન પાણીના વજન

પંદાઉન્ટ એપેલીનના વિમાનની કિંમત રૂ. ૩,૭૫,૦૦૦ ની છે.

કરતાં ઓછું હોય છે તો તે નીચલું બળ તે ચીજને ઉપરજ રાખે છે, એટલે ડૂબવા દેતું નથી. આજ દારણ્યી લાકડું પાણીમાં તરે છે અને સોનાનો દાગીનો પાણીમાં ડૂબી જાય છે. પ્રવાહી પદાર્થનો આ નિયમ હવા-ઓને પણ લાગુ પડે છે. એટલે કે જે પ્રમાણે પાણીમાં પદાર્થને નોખતાં તે પદાર્થનું ખંડ વજન માલમ પડતું નથી તેમજ હવામાં પણ તે પદાર્થને નોખતાં તેનું ખંડ વજન માલમ પડતું નથી. જેમ પાણીમાં તેટલા કદના પાણીનું જેટલું વજન થાય છે તેટલો તે પદાર્થ ઓછો ઊતરે છે તેમ હવામાં પણ તેટલા કદની હવાનું જેટલું વજન થાય છે તેના જેટલો પેલો પદાર્થ ઓછો ઊતરે છે. ખીલકુલ દવા ન હોય એવીજ જગ્યામાં નોખવાથી આપણને તે ચીજનું ખંડ વજન માલમ પડે છે. પાણીના વજન કરતાં જો તે પદાર્થનું વજન ઓછું હોય છે તો તે પદાર્થ તરી આવે છે, તેજ પ્રમાણે હવામાં પણ તેટલા કદની હવાના કરતાં તે પદાર્થનું વજન ઓછું હોય છે તો તે પદાર્થ તરી આવે છે એટલે જાયે ચઢે છે. આ નિયમ પર બલૂન બનાવવામાં આવે છે. બલૂનનું જેટલું વજન થાય તેના કરતાં તેટલા કદના વાતાવરણનું જો વધારે વજન હોય તોજ તે બલૂન જાયે જઈ શકે અથવા હવામાં તરી શકે. દાખલા તરીકે-જો દવા ભરેલા બલૂનનું વજન ૬૦૦ રતલ હોય અને એટલા કદના વાતાવરણનું વજન ૧,૦૦૦ રતલ હોય તે તે બલૂન ૪૦૦ રતલના બળથી હવામાં જાયે જશે. દવા બહાર નીકળી ન જાય એવી કાચળીમાં હલકા વજનની હાઇડ્રોજન અથવા કોલગેસ ભરવામાં આવે અને તેનું મોં જો બંધ કરી હવામાં ઝુકી દે તો તે એકદમ જાયે ચઢે છે. હાઇડ્રોજન જેમ વાતાવરણ કરતાં ૧૫ ગણી હલકી અને કોલગેસ આદી ગણી હલકી છે. માટે હાઇડ્રોજન જેમથી જો બલૂન ભરવામાં આવે તો તે કોલગેસ કરતાં વધારે જાયું જઈ શકે.

મેજાઓની અંદર રજરની કાચળીમાં દવા ભરી વેચવામાં આવે છે તે કાચળીઓ તો ધણાજે જોઈ હશે. એ દવા ભરેલી કાચળીને જો વાતાવરણમાં મૂકવામાં આવે તો તે ચોડે જાયે ઝુકી જાય છે. આ દવા ભરેલી રજરની કાચળી એક જાતનું બલૂન છે. કાગળનાં બલૂન પણ રમકડાની માફક વેચાતાં મળે છે. તેમાં કાચળીના મોં આગળ એક પાતળા સળીઓ હોય છે. એ સળીઓ પર જો દિપરિટનું પુમડું મૂકીને સળગા-

ગેસ બરે છે અને જીએ જાય છે. આવડું મોટું બલૂન આકાશમાં જ્યારે જાયું ગયલું હોય છે તે વખતે એક નાના પક્ષી જેવું દેખાય છે. મરદો એવો તમાસો કરે છે એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓ પણ એમ બલૂનમાં બેસી જાયે જાય છે અને જિતરે છે. જ્યારે બલૂનમાં હવા ભરવામાં આવે છે તે વખતે એનું કદ એટલું બધું મોટું થાય છે કે તેને એ જમીન પર પકડી રાખવું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એક ગાંડા હાથીને પકડીને કંઈ જામો રાખવું જેટલું મુશ્કેલ છે તેટલુંજ આવા ફૂલેલા બલૂનને પકડી રાખવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક આવા બલૂનમાં જીએ ગયલા આદમીઓએ પોતાની છાંદગીનો ભોગ પણ આપ્યો છે. કાંતો બલૂન એકદમ ફાટી જવાથી નીચે જિતરી પડે છે અથવા તો છેલ્લી વખતે પેરેશુટ છૂટું પડતું નથી અને તેથી અંદર બેઠેલો આદમી મરી જાય છે. થોડાં વર્ષ પર જ્યારે મુંબઈમાં એવો એક બેલ થયો હતો તે વખતે સાંથી જીએ ગયેલો આદમી બલૂન ફાટી જવાથી એકદમ નીચે પડ્યો હતો અને તરત તેનું મૃત્યુ થયું હતું.

બલૂન ખાસ કરીને લગાઈ વખતે ઘણું કામનું થઈ પડે છે, તેથી હાલ દરેક પ્રજાના લશ્કર ખાતામાં બલૂનમાં બેસી જીએ જાય એવા અં- મુક માણસો રાખવામાં આવે છે. ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં જે વખતે જર્મ- નોએ પેરિસ શહેરને ઘેરા બાંધ્યો હતો તે વખતે બલૂનો ધણાંજ ઉપયો- ગી થઈ પડ્યાં હતાં. દુસ્મનનું લશ્કર કેટલું છે, તેમને મદદ આવી મ- જશે કે નહિ વગેરે એક ક્ષણમાં બલૂનમાં બેઠેલો આદમી જેઈ શકે છે અને તેથી તે પોતાના લશ્કરને ઘણો લાભ કરી શકે છે. વળી પેરિસના ઘેરા વખતે અંદરના લોકોનો પત્રવ્યવહાર બંધ પડ્યો હતો. તેથી ફ્રેંચ લોકોએ બલૂન મારફતે ૨૫,૦૦,૦૦૦ કાગળો દેશના જુદા જુદા ભાગમાં મોકલ્યા હતા, અને કેટલાક લોકો તો બલૂનમાં બેસી શહેરમાંથી નાસી પણ ગયા હતા. ખોર લોકોની લગાઈમાં પણ દુસ્મનના હરવા ફરવાની ગોઠવણુ જેવામાં બલૂનો રાખવામાં આવ્યાં હતાં. બલૂનમાં બેસી સાંથી વધારે જીઆઈએ જનાર આદમીઓ એઈશર અને ક્રોક્સવેલી હતા. તેઓ ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં લગભગ સાત માઈલની જીઆઈ સુધી ગયા હતા. પાંચ માઈલ સુધી એ લોકોને કેઈ પણ જાતની મુશ્કેલી નડી નહોતી. એથી વધારે જીઆઈએ હવા ઘણીજ પાતળી હોવાને લીધે એ લોકોને ફાનિમ હવાનો શ્વાસ લેવો પડ્યો હતો.

અપૂર્ણ.

ધરતી સન ૧૯૦૮, સંવત્ ૧૯૬૪-૬૫.

તારીખ.	જાન્યુઆરી.		ફેબ્રુઆરી.		માર્ચ.		એપ્રિલ.		મે.		જુન.	
	માઝસર- પોસ.		પોસ- માહ.		માહ- ફાગણ.		ફાગણ- ચૈત્ર.		વૈશાખ- જેઠ.		જેઠ- અષાઢ.	
	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.	તિથિ.	વાર.
૧	૧૨	બુ.	૧૪	સ.	૧૪	ર.	૩૦	બુ.	૧	શુ.	૨	સો.
૨	૧૩	શુ.	૩૦	ર.	૩૦	સો.	૧	શુ.	૨	શુ.	૩	મં.
૩	૩૦	શુ.	૧	સો.	૧	મં.	૨	શુ.	૩	ર.	૪	બુ.
૪	૧	સ.	૨	મં.	૨	બુ.	૩	શુ.	૪	સો.	૫	શુ.
૫	૨	ર.	૩	બુ.	૩	શુ.	૪	ર.	૫	મં.	૬	શુ.
૬	૩	સો.	૫	શુ.	૪	શુ.	૫	સો.	૬	બુ.	૭	શુ.
૭	૪	મં.	૬	શુ.	૫	સ.	૬	મં.	૭	શુ.	૮	ર.
૮	૫	બુ.	૭	શુ.	૬	ર.	૭	બુ.	૮	શુ.	૯	સો.
૯	૬	શુ.	૮	ર.	૭	સો.	૮	શુ.	૯	શુ.	૧૦	મં.
૧૦	૭	શુ.	૯	સો.	૮	મં.	૯	શુ.	૧૦	ર.	૧૧	બુ.
૧૧	૮	શુ.	૧૦	મં.	૯	બુ.	૧૦	શુ.	૧૦	સો.	૧૨	શુ.
૧૨	૯	ર.	૧૧	બુ.	૧૦	શુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૩	શુ.
૧૩	૧૦	સો.	૧૨	શુ.	૧૧	શુ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	શુ.
૧૪	૧૧	મં.	૧૩	શુ.	૧૨	શુ.	૧૩	મં.	૧૩	શુ.	૧૫	ર.
૧૫	૧૨	બુ.	૧૩	સ.	૧૩	ર.	૧૪	બુ.	૧૪	શુ.	૧	સો.
૧૬	૧૩	શુ.	૧૪	ર.	૧૪	સો.	૧૫	શુ.	૧૫	શુ.	૨	મં.
૧૭	૧૪	શુ.	૧૫	સો.	૧૫	મં.	૧	શુ.	૧	ર.	૩	બુ.
૧૮	૧૫	સ.	૧	મં.	૧૫	બુ.	૨	શુ.	૨	સો.	૪	શુ.
૧૯	૧	ર.	૨	બુ.	૧	શુ.	૩	ર.	૪	મં.	૫	શુ.
૨૦	૨	સો.	૩	શુ.	૨	શુ.	૪	સો.	૫	બુ.	૭	શુ.
૨૧	૩	મં.	૪	શુ.	૩	સ.	૫	મં.	૬	શુ.	૮	ર.
૨૨	૪	બુ.	૫	શુ.	૪	ર.	૬	બુ.	૭	શુ.	૯	સો.
૨૩	૫	શુ.	૬	ર.	૫	સો.	૭	શુ.	૮	શુ.	૧૦	મં.
૨૪	૬	શુ.	૭	સો.	૭	મં.	૮	શુ.	૯	ર.	૧૧	બુ.
૨૫	૭	શુ.	૮	મં.	૮	બુ.	૯	શુ.	૧૦	સો.	૧૨	શુ.
૨૬	૮	ર.	૯	બુ.	૯	શુ.	૧૧	ર.	૧૧	મં.	૧૩	શુ.
૨૭	૯	સો.	૧૦	શુ.	૧૦	શુ.	૧૨	સો.	૧૨	બુ.	૧૪	શુ.
૨૮	૧૦	મં.	૧૧	શુ.	૧૧	સ.	૧૩	મં.	૧૩	શુ.	૨૦	ર.
૨૯	૧૧	બુ.	૧૨	શુ.	૧૨	ર.	૧૪	બુ.	૧૪	શુ.	૧	સો.
૩૦	૧૨	શુ.			૧૩	સો.	૩૦	શુ.	૩૦	શુ.	૨	મં.
૩૧	૧૩	શુ.			૧૪	મં.			૧	ર.		

तादीये.	जुलै.		ऑगस्ट.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डिसेम्बर.	
	अपाड- श्रावण.		श्रावण- भादप.		भादप- आसो.		आसो- कर्तिक.		कर्तिक- मार्ग.		मार्ग- पौष.	
	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.	तिथि.	वार.
१	३	शु.	४	श.	५	म.	६	शु.	८	र.	८	मं.
२	४	शु.	५	र.	६	शु.	७	शु.	९	सो.	९	शु.
३	५	शु.	६	सो.	७	शु.	८	श.	१०	मं.	१०	शु.
४	५	श.	७	मं.	८	शु.	९	र.	११	शु.	११	शु.
५	६	र.	८	शु.	९	श.	१०	सो.	१२	शु.	१३	श.
६	७	सो.	९	मं.	१०	शु.	११	मं.	१३	शु.	१४	र.
७	८	मं.	१०	शु.	१२	सो.	१२	शु.	१४	श.	१५	सो.
८	९	शु.	११	श.	१३	मं.	१३	शु.	१५	र.	१	मं.
९	१०	शु.	१२	र.	१४	शु.	१५	शु.	१	सो.	२	शु.
१०	११	शु.	१३	सो.	१५	शु.	१	श.	२	मं.	३	शु.
११	१२	श.	१४	मं.	१	शु.	२	र.	३	शु.	४	शु.
१२	१३	र.	१५	शु.	२	श.	३	सो.	४	शु.	५	श.
१३	१५	सो.	१	शु.	३	र.	४	मं.	५	शु.	५	र.
१४	१	मं.	३	शु.	४	सो.	५	शु.	६	श.	६	सो.
१५	२	शु.	४	श.	५	मं.	६	शु.	७	र.	७	मं.
१६	३	शु.	५	र.	६	शु.	७	शु.	८	सो.	८	शु.
१७	४	शु.	६	सो.	७	शु.	८	श.	९	मं.	९	शु.
१८	५	श.	७	मं.	८	शु.	९	र.	१०	शु.	१०	शु.
१९	६	र.	८	शु.	९	श.	१०	सो.	११	शु.	११	श.
२०	७	सो.	९	मं.	१०	शु.	११	मं.	१२	शु.	१२	र.
२१	८	मं.	१०	शु.	११	सो.	१२	शु.	१३	श.	१३	सो.
२२	९	शु.	११	श.	१२	मं.	१२	शु.	१४	र.	१४	मं.
२३	१०	शु.	१२	र.	१३	शु.	१३	शु.	३०	सो.	३०	शु.
२४	११	शु.	१३	सो.	१४	शु.	१४	श.	१	मं.	१	शु.
२५	१२	श.	१४	मं.	३०	शु.	३०	र.	२	शु.	२	श.
२६	१३	र.	३०	शु.	१	श.	१	सो.	३	शु.	३	श.
२७	१४	सो.	१	शु.	२	र.	२	मं.	४	शु.	४	र.
२८	३०	मं.	२	शु.	३	सो.	३	शु.	५	श.	५	सो.
२९	१	शु.	२	श.	४	मं.	४	शु.	६	र.	७	मं.
३०	२	शु.	३	र.	५	शु.	५	शु.	७	सो.	८	शु.
३१	३	शु.	४	सो.			६	श.				

વાંચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણુ પુ. ૪૬ પૃષ્ઠ ૩૬૬ થી.)

વરસગાંઠ (જુઓ પુ. ૪૬ પા. ૩૫૦)—એ એક વર્ષ પૂરું થવાની હદ બતાવે છે. મેર-મેરુ—(અનિય-ગાંઠ-આગળનો ઊભો પારો) એ ગાંઠને રચે છેવાથી કોઈ એક આવર્તનની પરિસ્થિતિ દેખાડવાનો એક પ્રસક્ત દાખલો છે, તેથી તેનું સાદર્ય સમજવું કઠણ પડશે નહિ. અમુક ઢાળના પરિવર્તનની સાથે ગાંઠ શબ્દનું જોડાવું એ કંઈ કાલ્પનિક કે નવીન નથી. રા. રા. નરસિંહરાવ એ સંબંધમાં નીચેની મતલબનું લખે છે. તે શિક્ષકોને જણાવા લાયક થઈ પડશે:—

જાળકની ઉમ્મરની ગણતરીની મોંઘ રાખવાની સાદા જમાન્યમાં એક પદ્ધતિ એ હતી કે પ્રત્યેક જન્મ દિવસે એક દોરાને તે તે વર્ષની વૃષ્ટિ અનુસાર ગાંઠ બાંધવી. જેટલી ગાંઠો બંધાઈ તેટલાં વર્ષ ગણાય. હાલ પણ મોંઘાં છોકરાંને સાંકળી પહેરાવી વર્ષ પ્રમાણે અંકોડા ઉમેરવાનો રિવાજ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. એ ઉપરથી ‘ગાંઠ’ શબ્દ થયો હશે. ફારસીમાં પણ ‘સાલ—ગિરેહનો અર્થ ‘સાલ’ વર્ષ અને ‘ગિરેહ=’ ગાંઠ ’ થાય છે. અર્થાત્ તેમનામાં પણ તે ચાલ હતો. અને હાલ પણ આ રિવાજ આદરતા સિવા અસલમાનમાં સંભળાય છે. પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં પણ ભવભૂતિ વગેરે કવિઓનાં લખાણોમાં સ્વચ્છર સંસ્કૃતમંગલઅનિય-વરસની સંખ્યાની ગણના રાખનાર મંગલ અનિય-ગાંઠ વગેરે વાંચવાથી એ ચાલના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

પાઠ

૨૨ શાહુજાદી—રાજની છોકરી. અસલમાન રાજાનો શાહ-બાદશાહ વગેરે નામોથી ઓળખાય છે, અને જાદો-જાદી (છોકરો-છોકરી) વગેરે શબ્દો ઘણું કરીને મોટા માણસોનાં નામની સાથે જોડવામાં આવે છે. કોઈ વખત તિસ્કારથી હલકાં નામને પણ તે જોડાય; ગુલામજાદો, હરામજાદો, ઇ.

પરીઓ—આપણને પરીઓ શબ્દથી જે ખ્યાલ આવે છે તેનાથી આ શબ્દ સહજ જુદી રીતે વાપરેલો છે. મનુષ્ય કરતાં કંઈક વિશેષ

શક્તિવાળી અગાનુપી સ્ત્રીઓનો તેમાં અર્થ રહેલો છે. ખુબસુરતી કે જુવાની એ કંઈ ખાસ આવશ્યક ગુણ હોવાની જરૂર નથી.

મુલતાન—આ ઠેકાણે ‘મુસલમાન બાદશાહના’ અર્થમાં સમજવાનો છે.

અદ્દા—ધર. મહેર-મહેરજાની-દયા-મીઠી નજર.

ધરડી પરી—નવા જોયો શબ્દ લાગે છે, કામણ કે આપણને પરીઓ શબ્દથી ‘ખુબસુરત અને જુવાન’ નોજ વિચાર આવે છે. ઉપર કહ્યું તે અર્થ અહીં લેવાનો છે. (ધ્રોણ Fargar ની સાથે સરખાવે) પરીઓ મનુષ્યવર્ગ કરતાં વધારે શક્તિવાળી હોવાથી ધન, રૂપ, સુખ, નિધિ વગેરે આશીર્વાદથી આપી શકે.

બદ્દુઆ—નકારી ઇર્ષ્યા-ઇર્ષ્યાવાળાં વચન.

તરાક—રેંટીઆની (રેંટીઓ પ્રસક્ત દેખાડો)

ભંડારીઉ—ધાન ઢાંકવાનું તારું કે તાકાતું એક ખાતું. જથાબંધ સંઘરો કરવાના રચળને ‘ભંડાર’ કહે છે તે શબ્દનું લઘુતાદર્શક રૂપ ‘ભંડારીઉ’ છે.

ઉદરીઉ—ઉદરને પકડવાનું પાંજરું કે ધર.

બાળકને કોઈ વસ્તુ પ્રસક્ત જોતા તેમનાં ઉતાવળાં અને વગર અનુભવના મગજથી સારી લાગે. તેજ હમેશાં અનુભવી અને વૃદ્ધોને સારૂ લાગતું નથી, કારણ કે તેમાં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પરિણામ થવાનો સંભવ છે તે તેમને વધારે સારી રીતે સૂઝે છે, માટે બાળકે વૃદ્ધોની શીખામણની અવગણના કરવી નહિ એ વાત તેમના મગજ ઉપર ઠસાવવાની આ તક જવા દેવા જોવી નથી.

ભોગભોગે—અકસ્માત, દૈવગતિથી, ભોગવતું પડવાનો યોગ આવવાથી.

ઉદરીઉ બતાવી તેની બનાવટનો ઉદ્દેશ અને યુક્તિ બરાબર સમજાવવાં.

પોલા—પોલાણ. ઘણાં જાડામાં પોલાણો હોય છે અને તેમાં સાપ રહે છે.

દર—અને ‘ધરનો’ તદ્વાવત સમજાવો—ધર, દર, માળો, પોડ, વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ સિખવો.

કેણુ—કેણુ—ગળાનો બાગ સાપ ચપટો અને પહોળો કરે છે તે.
 પછાડા મારે—દુખ અને અકળામણથી શરીર કે શરીરના ભા-
 ગો પછાડે. (પછાડા હમેશાં બહુવચનમાંજ વપરાય છે.)
 કોઈને હલકું ગણી તિરસ્કાર કરવો નહિ, તેમજ પોતાની ધણી
 શક્તિ ધારીને મગર ચલું નહિ, એવી નીતિની શીખામણ જોડવાનો આ
 એક દાખલો છે, માટે તેનો શિક્ષકે સારો ઉપયોગ કરવો.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, અમદાવાદ.

વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ ૧૯૦૭.

નીચેના વધુ શિક્ષણ લેવા આવેલા મહેતાજીઓને પ્રમાણ-
 પત્ર આપવામાં આવેલાં છે:—

નંબર.	નામ.	નિર્ણય.
૧	રણછોડલાલ મોતીગમ	અમદાવાદ.
૨	કેશવલાલ ઉમિયાશકર	ખેડા
૩	દાદામિયા નાથુમિયાં	અમદાવાદ.
૪	નારણભાઈ ગિરધરભાઈ	ખેડા
૫	ભાસ્કરભાઈ ગોપાળજી	સુરત
૬	મોતીલાલ લાલભાઈ	પંચમહાલ
૭	ચતુરભાઈ અનોપચંદ	અમદાવાદ
૮	કુવરજી બાવાભાઈ	સુરત
૯	મોતીલાલ જોડારામ	ખેડા
૧૦	ચુનીલાલ કેશવલાલ	”
૧૧	શંકરભાઈ હરિભાઈ	પંચમહાલ
૧૨	પુરુષોત્તમ ઝવેરદાસ	ખેડા
૧૩	પ્રભુદાસ દલાભાઈ	”
૧૪	રણછોડભાઈ છાયાભાઈ	”
૧૫	રામજી કીકાભાઈ	ભરૂચ
૧૬	મગનલાલ રવચંદ	અમદાવાદ

૧૭	ચતુરભાઈ તુળજભાઈ	ખેડા
૧૮	જીવાભાઈ જીલાભાઈ	"
૧૯	પુરૂષોત્તમ લાલભાઈ	પંચમહાલ
૨૦	સંકરલાલ મોતીરામ	"
૨૧	પરાગજી નિમ્જાભાઈ	સુરત
૨૨	ત્રિભુવન શિવરામ	રાજપીપળા
૨૩	હીરાલાલ ઈશ્વરદાસ	ભરૂચ
૨૪	પુરૂષોત્તમ રણછોડ	ખેડા
૨૫	ઉદ્ધાભાઈ લાલભાઈ	સુરત
૨૬	રણછોડલાલ દોલતરામ	રાજપીપળા
૨૭	ભીમભાઈ મોહનભાઈ	સુરત
૨૮	ખંડુભાઈ ભીમભાઈ	"
૨૯	ખંડુભાઈ પરાગજી	"
૩૦	મણિભાઈ પરાગજી	"
૩૧	વિશ્વનાથ મકનજી	"
૩૨	ભૂલાભાઈ હરગોવિંદ	ખેડા
૩૩	મગનલાલ ભાઈજી	"
૩૪	લાલભાઈ રણછોડજી	સુરત
૩૫	ગુલાબજી અમરજી	પંચમહાલ
૩૬	મોદભાઈ કાનજી	પાલનપુર
૩૭	નારણભાઈ વનમાળી	ભરૂચ
૩૮	ગોકળદાસ જાદવજી	અમદાવાદ
૩૯	લલુભાઈ દાજીભાઈ	ભરૂચ
૪૦	જેઠાભાઈ જીભાઈ	અમદાવાદ
૪૧	ભાથીભાઈ ભાઈજી	પંચમહાલ
૪૨	જીજીભાઈ ભાઈજી	અમદાવાદ
૪૩	ભવાનીશંકર કાળીદાસ	"
૪૪	રામદાસ રણછોડ	"
૪૫	હરિવલ્લભ જયશંકર	રેવાકાંડા

૪૬	કેશવલાલ મહાશંકર	ભરૂચ
૪૭	ગુલાબદામ રામદાસ	"
૪૮	રામચંદ્ર ડાહ્યાભાઈ	ધંચમહાલે
૪૯	હસનભાઈ મહમદ	ભરૂચ
૫૦	નાથજી સોમેશ્વર	રેવાકોંઠા

ત્રીજું વર્ષ.

નંબર.	નામ.	જિલ્લો.	કુલમાર્ક.	રિમાર્ક.
૧	છોટાલાલ મનસુખરામ	રાજપીપળા	૭૬૫૧	મેટ્રિક્યુલેશન પ્રાપ્ત રુ. ૧૫)
૨	અબ્બાલાલ ત્રિજીવન	રાજપીપળા	૭૫૮	હોપમેડલ તથા મહિપતરામ મેડલ
૩	ઉમયાશંકર ગોવિંદરામ	ખેડા	૬૭૩૧	
૪	આશાભાઈ નારણભાઈ	"	૬૭૧૧	હોપમેડલ
૫	ગણુપતરામ છગનલાલ	"	૬૬૫૧	
૬	શિવલાલ હિરાલાલ	અમદાવાદ	૬૬૨	
૭	પ્રભુલાલ અમૃતલાલ	"	૬૪૬	
૮	ત્રેમાભાઈ પ્રભુભાઈ	સુરત	૬૩૭૩	
૯	ગુલાબભાઈ નાગરજી	"	૬૩૬	
૧૦	છગનલાલ ઇન્દિરાસ	ખેડા	૬૩૫૩	
૧૧	મોતીલાલ મંથુરાંદાસ	ધંચમહાલે	૬૨૬૩	
૧૨	પોપટલાલ જોસંગ	અમદાવાદ	૬૨૫૩	
૧૩	ગુલાબભાઈ નિંછાભાઈ	સુરત	૬૨૨	
૧૪	મોતીલાલ માહેશ્વર	રાજપીપળા	૬૧૭૩	
૧૫	ગણુપતરામ દામોદર	ખેડા	૬૧૦	
૧૬	મગળભાઈ રૂઘનાથજી	"	૬૦૪	
૧૭	માણેકલાલ માધવલાલ	વાડગિનોર	૬૦૨	
૧૮	મોતીલાલ કડણાશંકર	ખેડા	૫૯૯૩	
૧૯	રણછોડલાલ ગિરધરલાલ	અમદાવાદ	૫૯૮	
૨૦	સુનીલાલ ભિખાભાઈ	ખેડા	૫૯૭૩	

૨૧	ડાહ્યાભાઈ યજ્ઞસાલ	„	૫૯૬ $\frac{૧}{૨}$	
૨૨	શકરાભાઈ ડાહ્યાભાઈ	અમદાવાદ	૫૯૬ $\frac{૧}{૨}$	
૨૩	દલપતસિંહ લાલાસિંહ	સુરત	૫૯૭	
૨૪	મુલેમાન મુમેઅબરામ	બરૂચ	૫૯૨ $\frac{૧}{૨}$	
૨૫	લલ્લુભાઈ નાગ્જી	સુરત	૫૭૯ $\frac{૧}{૨}$	
૨૬	ચતુરભાઈ બાબરભાઈ	ખેડા	૫૭૮	
૨૭	શકગ્લાલ ગણુછોડલાલ	„	૫૭૧	
૨૮	દક્ષિણેશ્વર ઉત્તમરામ	રાજપીપળા	૫૭૦	
૨૯	દયાશકર ઠરણાશકર	અમદાવાદ	૫૫૧	
૩૦	છોટાલાલ મનમુખરામ	„	૫૫૦	
૩૧	આલીભાઈ રાજેભાઈ	બરૂચ	૫૩૬ $\frac{૧}{૨}$	
૩૨	હબાભાઈ મગનલાલ	અમદાવાદ	૫૨૩	
૩૩	ગોપાળજી રૂઘનાયજી	સુરત	૫૧૨ $\frac{૧}{૨}$	
૩૪	મુરતશાગિયા મીઠામિયા	બરૂચ	૫૧૨ $\frac{૧}{૨}$	
૩૫	મગજભાઈ લલ્લુભાઈ	ખેડા	૫૦૭ $\frac{૧}{૨}$	
૩૬	લજ્જનશકર ગણુપતરામ	પથમહાલ	૫૦૬	
૩૭	મગનલાલ જીજીભાઈ	ખેડા	૪૮૪	
૩૮	મરદુદ્દિન અસરશમિયાં	„	૪૮૪	
૩૯	ભોગીલાલ નાયજી	„	૪૪૨	
૪૦	લક્ષ્મણ પુરૂષોત્તમ	અમદાવાદ	૫૦૬	ફાઈનગની પરીક્ષા આપવાની.

અહેતાલજો.

૪૧	ચુનીલાલ મનમુખરામ	રાજપીપળા	૪૬૮	
૪૨	ગોરધન વિદલદાસ	ખેડા	૪૩૭	ફાઈનગની પરીક્ષા આપવાની.
૪૩	વનમાળી ઠરતુરચદ	અમદાવાદ	૪૫૭	„
૪૪	યજ્ઞસાલ પ્રાણુજીવન	„	૪૫૦	„

બીજું વર્ષ.

નંબર.	નામ.	નિદ્ધેશો.	કુલ માર્ક્.	રિમાર્ક્.
૧	ઈશ્વરલાલ કામેશ્વર	રૂઢનપુર	૭૬૦	
૨	છોટાલાલ વિશ્વનાથ	રાજપીપળા	૭૧૫	
૩	નર્મદાશંકર કાળીશંકર	પંચમહાલ	૭૦૮	
૪	દુર્લભભાઈ ફકીરભાઈ	સુરત	૬૭૦½	
૫	છગનલાલ નરોત્તમ	ખેડા	૬૫૭	
૬	અમૃતલાલ નાથજી	અમદાવાદ	૬૫૫	
૭	ચંદુલાલ ગિરધરલાલ	,,	૬૪૭	
૮	અબરામ મહમદ	ભરૂચ	૬૩૬	
૯	શકરલાલ જીવરામ	પંચમહાલ	૬૩૨	
૧૦	ગોવરધન ઝવેર	ખેડા	૬૩૦	
૧૧	શંકરલાલ મુગજી	,,	૬૨૯	
૧૨	ચુનીલાલ બાજીદાસ	અમદાવાદ	૬૨૭	
૧૩	હરગોવિંદ પાનાચંદ	,,	૬૨૫	
૧૪	રામભાઈ હરિભાઈ	સુરત	૬૨૫	
૧૫	મીયાંભાઈ તુરભાઈ	અમદાવાદ	૬૨૧	
૧૬	વનમાળી લક્ષ્મીશંકર	,,	૬૨૦	
૧૭	અંબાલાલ ત્રેમાનંદ	ખેડા	૬૧૦	
૧૮	ખંડુભાઈ કલ્યાણજી	સુરત	૬૦૯	
૧૯	લાલશંકર ગણુપતરાગ	રાજપીપળા	૬૦૫	
૨૦	નરોત્તમ ભરતદાસ	સુરત	૬૦૩	
૨૧	ભોળાનાથ છગનલાલ	અમદાવાદ	૫૯૮	
૨૨	મોતીલાલ લક્ષ્મીભાઈ	ખેડા	૫૯૨	
૨૩	મગનલાલ પ્રાણશંકર	ભરૂચ	૫૮૯	
૨૪	નરોત્તમ ખુશાલ	ખેડા	૫૮૭	
૨૫	કરસન પિતાંબર	અમદાવાદ	૫૮૫	
૨૬	મુસેભાઈ આદમ	ભરૂચ	૫૮૨	
૨૭	માવજી જીભાઈ	સુરત	૫૭૪	

૨૮	ચતુરભાઈ વાઘજીભાઈ	ખેડા	૫૬૮	
૨૯	રજ્જીશા મલંગશા	"	૫૬૮	
૩૦	ડાહ્યાભાઈ દોલતરામ	અમદાવાદ	૫૬૭	
૩૧	નારણભાઈ બીખાભાઈ	"	૫૬૭	
૩૨	નંદલાલ સુનીલાલ	"	૫૬૫	
૩૩	અલીમીયાં બાવામિયાં	"	૫૬૪½	
૩૪	ગોવરધન ગણુપતરામ	ખેડા	૫૫૨	
૩૫	કલ્યાણજી બહેચર	અમદાવાદ	૫૪૪	
૩૬	કરસનસિંહ ખોડાભાઈ	"	૫૪૧	
૩૭	કેરીમભાઈ ખીરભાઈ	સુરત	૫૩૨	
૩૮	ખંડુભાઈ મોહનભાઈ	"	૫૧૯	
૩૯	વસંતરામ ધીરજીરામ	રાજપીપળા	૫૧૯	
૪૦	કૃપાશંકર હગનલાલ	ખેડા	૫૧૮	
૪૧	સુનીલાલ અવેરદાસ	રેવાકાંડા	૪૯૫	
૪૨	મગનલાલ વિઠ્ઠલદાસ	ખેડા	૪૮૮	
૪૩	મુઝાતમિયાં આસરફમિયાં	"	૪૮૧	
૪૪	સોમચંદ જીભાઈ	"	૪૭૮	
૪૫	રામસંકર રેવાશંકર	અમદાવાદ	૪૫૮½	
૪૬	મહાનંદશંકર ડોસારામ	ખાલનપુર	૬૧૦	ટ્રેનિંગની પરીક્ષા આપવાની.

મહેતાજી.

૪૭	હરીશંક વિલિયમ	અમદાવાદ	૪૫૮	ટ્રેનિંગની પરીક્ષા આપવાની.
----	---------------	---------	-----	-------------------------------

પટેલું વર્ધ

નંબર.	નામ.	જિલ્લો.	કુલ માર્ક્.	રિમાર્ક.
૧	અંબાલાલ બળદેવ	ખેડા	૭૦૩½	
૨	અંબાલાલ ગિરધર	"	૬૬૮½	
૩	ભીમભાઈ કલ્યાણજી	સુરત	૬૫૩½	

૪	મગનલાલ દલસુખરામ	રાજપીપળા	૬૩૪
૫	હીરાચંદ કસળચંદ	અમદાવાદ	૬૨૪½
૬	નાયજી ત્રિલુવન	વાડાશિનોર	૬૦૮
૭	કુલાભાઈ છોટાભાઈ	ખેડા	૬૦૪½
૮	જેઠાલાલ પ્રભારામ	અમદાવાદ	૬૦૦½
૯	મણિશંકર નારણજી	"	૬૦૦½
૧૦	રૂઝનાયજી રૂદરજી	સુરત	૫૯૭½
૧૧	મોહનલાલ કલ્યાણજી	અમદાવાદ	૫૯૦
૧૨	ભાઈશંકર ગણુપતરામ	સુરત	૫૮૧
૧૩	મગનલાલ સુરજરામ	રાજપીપળા	૫૮૦
૧૪	નારાયણ પીતાંબર	અમદાવાદ	૫૮૦
૧૫	પ્રજુલાલ જયદેવ	ખેડા	૫૭૯½
૧૬	પ્રાણજીવન બાપુજી	અમદાવાદ	૫૭૯½
૧૭	ખંડુભાઈ ડાહ્યાભાઈ	સુરત	૫૭૭½
૧૮	રણુછોડજી બાવાભાઈ	"	૫૭૬
૧૯	નારણજી વસનજી	"	૫૭૪
૨૦	નરસિંહ મુળજીભાઈ	ખેડા	૫૭૦
૨૧	ભીમભાઈ દાજીભાઈ	સુરત	૫૬૯½
૨૨	નાથાલાલ મલાભાઈ	ખેડા	૫૬૬½
૨૩	મોહનલાલ મયુરદાસ	"	૫૬૫½
૨૪	માણેકલાલ મગનલાલ	"	૫૬૪½
૨૫	માણેકલાલ બહેરદાસ	"	૫૬૦½
૨૬	બાજીશા લાલશા	ભરૂચ	૫૫૫
૨૭	જેઠાભાઈ મીઠાભાઈ	ખેડા	૫૫૨½
૨૮	સોમેશ્વર શિવલાલ	અમદાવાદ	૫૫૨
૨૯	કુબેરદાસ ગોકળદાસ	ખેડા	૫૫૦
૩૦	દાભાઈ અંગઈદાસ	ભરૂચ	૫૪૮½
૩૧	કુલાભાઈ નયુભાઈ	અમદાવાદ	૫૪૫
૩૨	સોમાભાઈ મંમળભાઈ	ખેડા	૫૩૨½

સોમેશ્વર બહેચર	પંચમહાલ	૫૩૦૩	
રણછોડજી કલ્યાણજી	સુરત	૫૨૭	
મંદુભાઈ મકનજી	સચીન	૫૨૪૩	
	(૨૨૮)		
છોટાલાલ રણછોડ	ખેડા	૫૨૧૩	
મથુર મનસુખ	પંચમહાલ	૫૨૧૩	
રામચંદ્ર દલપતરામ	ભરૂચ	૫૦૧	
ઈસિપ મદમદ હમરજી	"	૪૬૭	
દામોદર હેતમરામ	રાજપીપળા	૪૮૧૩	
શંકરભાઈ લાલભાઈ	સુરત	૪૫૮૩	
પ્રાણુલાલ રણછોડ	વાડાચિતોર	૪૫૩૩	
અંકુભાઈ દાજીભાઈ	સુરત	૫૭૦	દ્રાઈંગની પરી- ક્ષા આપવાની
શિવલાલ હગનવાલ	ખેડા	૫૨૩	"
મહેતાજીએ.			
જોરાભાઈ લલ્લુભાઈ	ખેડા	૫૭૧	
પુરુષોત્તમ મથુદાસ	પંચમહાલ	૪૮૮૩	
ચુનીલાલ દલસુખરામ	રાજપીપળા	૪૭૨	
લલ્લુભાઈ ઈશ્વરદાસ	ખેડા	૪૨૭૭	દ્રાઈંગની પરી- ક્ષા આપવાની

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

મેરી કોર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો.

જાહેર ખબર.

૧. મુંબઈ શ્રેટમાં આવેલી મેરીડી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી કન્યા-
ળાઓમાં અભ્યાસ કરનારી છોકરીઓને માટે લંડનની મેરિડલ પ્રિન્સિપલ
સોસિએશને ૫ સ્કૉલરશિપો રચાવી છે. તેનું નામ “મેરી કોર્પેન્ટર સ્કૉલર-
શિપ” છે.

લરશિપો " રાખ્યું છે અને તે સંમધી ઇ. સ. ૧૯૦૮ ને માટે નીચે પ્રમાણે ધારાઓ કરવામાં આવી છે

૨. એ સ્કૉલરશિપોની કિંમત તથા તે મળવાની શરતો નીચે પ્રમાણે છે —

સુખમની મ્યુનિસિપલ, આશ્રિત, કે ખાનગી, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) કન્યાશાળાઓની બોનાફાઇડી (ખરેખરી) વિદ્યાર્થીઓને આની હરીફાઈ કરવામાં દાખલ કરી શકાશે, પરંતુ આ સ્કૉલરશિપ મળવાનો ખર્ચકુલ સંભવ ન હોય તેવી વિદ્યાર્થીઓને ન મોકલવાની કાળજી રાખવી. નાલાયક છોકરીઓની મોતી સપ્પા મોકલવી તેથી મોકલનાર નિશાળને આખરૂં કરતા ગેંગ્યાખરૂં વધારે મળે છે

૩ કન્યાશાળાના છઠ્ઠા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દરેક મહિને પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે, પણ તે એવી શરતે કે તે ફોલોઅર્સ ઉમેદવારોએ બ્યાંમુધી સ્કૉલરશિપ મળે ત્યાંમુધી જે નિશાળમાં સરકારને તપાસણીનો હક છે તેવી કોઈ નિશાળમાં વિદ્યાર્થીશિક્ષક (પ્રુપિલ ટીચર) તરીકે કામ કરવું અને તે નિશાળના તન્ત્રીઓને અને સરકારી ઈન્સ્પેક્ટરોને સતોપ આપવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર છઠ્ઠું, અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીજું ધોરણ પૂરૂં કર્યું છે, અને જે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીજા ધોરણ કરતાં કોઈ ચઢીઆતા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી નથી તેનેજ માત્ર આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દર માસે ચાર ચાર રૂપીઆવાળી બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે; એવી શરતે કે તેમણે સરકારની તપાસણી નીચેની કોઈ નિશાળમાં અભ્યાસ કરવો જતરી રાખવો અને છઠ્ઠા ધોરણમાં અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીજા ધોરણમાં સતોપકારક રીતે અભ્યાસ કરવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર પાંચમું, અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલું ધોરણ પૂરૂં કર્યું હશે, અને વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીજા ધોરણ કરતાં ચઢીઆતા ધોરણમાં નાંદ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૫. જે છોકરી ચોથા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરે

તેવી એકને ત્રણ રૂપીઆવાળી એક સ્કૉલરશિપ તેવીજ શરતોથી આપવામાં આવશે. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર મોડેલ ધોરણ પૂર્ણ કર્યું હશે, અને જે વર્નાક્યુલર પાંચમા કે ઍગ્રેસો વર્નાક્યુલર પહેલા ધોરણ કરતાં ચઢીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપ મળી શકશે.

૬. તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૮ થી એક વર્ષ સુધી આ સ્કૉલરશિપો મળશે. જે વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષાની પહેલાંના ઓછામાં ઓછા છ માસ સુધી મરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) શાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હશે અને તે નિશાળના અધિકારીઓએ જેમની આસચલગત અને નિયમિત હાજરી બાબતે સારો રિપોર્ટ કર્યો હશે, તે સઘળાંને આ સ્કૉલરશિપો મેળવવાનો હક છે.

૭. જે ઉમેદવારે એક વખત સ્કૉલરશિપ મેળવી હશે તેનાથી તેજ સ્કૉલરશિપ મેળવવા માટે ફરીથી હરીફાઈ થઈ શકશે નહિ, પણ તેનાથી ચઢીઆતી સ્કૉલરશિપ માટે હરીફાઈ થઈ શકશે.

૮. એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી આ હરીફાઈની પરીક્ષા લેશે એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના દિવાનખાનામાં તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૭ સોમવારને રોજ (મુખ્યદીના વખત પ્રમાણે) સવારના ૧૧ વાગે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારોએ પોતાનાં તથા પોતાની નિશાળનાં નામો, મુખ્યદીના એક ડેપુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને તા. ૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૭ ને રોજ અગર તે પહેલા મોકલી આપવાં.

પૂના, ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭. } R. D. Prior.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મ. વિ.

મુખ્યદીની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની અપાનારી વધારાની સ્કૉલરશિપો.

૧. મુખ્યદીની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફથી આપવામાં આવતારી ખીજી વધારાની ૫ સ્કૉલરશિપો આપવાને માટે લેવાની પરીક્ષા તેજ વખતે અને તેજ ઠેકાણે થશે.

૨. એક સ્કૉલરશિપ રૂપીઆ ૧૦ ની, જે છ છ રૂપીઆની અને

બે ત્રણ ત્રણ રૂપીઆની, નીચેની બાબતો સિવાય બધી રીતે ઉપરની શરતો પ્રમાણે આપવામાં આવશે.

૩. જે કન્યાશાળાઓ, અથવા યૂરોપીયન કન્યાશાળાઓમાં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર ધોરણ શિખવાતુ હશે, ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓનેજ માત્ર વધારાની સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. દરેક ૬ રૂપીઆવાળી બે સ્કૉલરશિપોમાંથી એક સ્કૉલરશિપ એંગ્લો-વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા ધોરણમાં જે સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તેને, અને બીજી સ્કૉલરશિપ એંગ્લો-વર્નાક્યુલર પાચમાં ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તે કન્યાને આપવામાં આવશે. ૩ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ ઉપરની જાહેર ખબરના પાચમાં પેરેઆફમાં જે પરીક્ષા બતાવેલી છે તેજ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર આપવામાં આવશે, અને દસ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ કોઈ યૂરોપીયન અથવા ઇંગ્લેન્ડ શિખવનારી (English teaching) શાળામાંની સારામાં સારી લાયકાત ધરાવનાર વિદ્યાર્થીને યૂરોપીયન ૬ઠ્ઠા ધોરણના બધા વિષયની પરીક્ષા ઉપર આપવામાં આવશે, એવી શરતે કે તે વિદ્યાર્થીએ ૪ થા વિષયમાં કોઈ સ્થાનિક વર્નાક્યુલર ભાષા લીધેલી હોવી જોઈએ.

૫. દસ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ મળી શકે તેવી કોઈ ઉમેદવાર નહિ હોય તો ૧૯૦૭ ના ઑગસ્ટમાં થયેલી જન્યુનિયર સેકન્ડરી ટીચર્સ સર્વિસિંગ પરીક્ષામાં જાંચામાં જાંચી આવનાર છોકરીને આપવામાં આવશે.

૬. જેવી રીતે અને જે વખતે " મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો " આપવામાં આવશે, તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે વધારાની સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

પુના, ૧૮ મી નવેમ્બર
૧૯૦૭.

R. D. Prior,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગ. વિભાગ.

મુખ્યમંત્રી નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાબુઓ
તુરંદૂધી અપાનારૂ વધારાતુ ઇનામ.

૧. તેજ વખતે અને તેજ રચણે હુરીદાર્દધી નિબંધ લખવાના
ઇનામની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨ સામાન્ય નીતિના એક વિષય ઉપર તે નિબંધ ઇંગ્રેજીમાં લખવાનો છે અને તે વિષય પરીક્ષાની વખતે જાહેર કરવામાં આવશે.

૩ મુંબઈની યુરોપીઅન, ઇંગ્રેજી (English Teaching) અર્થવા ઍંગ્લો-વર્નાકુલર શિખવનારી નિશાળોના આલતા વર્ષના મેટ્રિકયુલેશનનો વર્ગનીજ કન્યાઓએ હરીદાર્થ કરવાની છે.

૪ ઇનામગા ૩ ૩૦-૩૫ ની કિંમતની રૂપાની એક ચીજ મળેશે.

પૂના, તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭. } R. D. Prior,
Educational Inspector,
C. D.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અમૈતપુર—પટેલ વહેરીભાઈ હીરજીભાઈ રૂ. ૭-૦-૦ તથા પા. હરીભાઈ ભુદે રૂ. ૩-૦-૦ ઇનામ. અંભોટા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફ ગામ લોકો રૂ. ૧૫) ઇનામ કલક—મે નારણભાઈ લલ્લુભાઈ રૂ. ૩૫) કપડા વગેરે. હાંસોટ—યુનિયન કલબ રૂ. ૩-૪-૦ મીઠાઈ દોરા—પટેલ ગલાઈ કરસને વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા, ગાંધી બોધક સભા રૂ. ૭-૮-૦ પુસ્તકો તથા મીઠાઈ, પટેલ જુખણુદાસ ત્રીકમદાસ રૂ. ૪-૧૩-૬ પુસ્તકો.

થાણા વિભાગ—

ચિંચણી—શેઠ પુરશોતમ કહાનજીભાઈ દાપડીયાના પત્ની દેવકાર રૂ. ૪૫) દાપડ તથા રૂ. ૫) મીઠાઈ.

સરોડા—શેઠ પાલજીજી વીકાજી રૂ. ૪-૮-૦ મીઠાઈ તથા પુસ્તક.

સોરઠ ગોહીલવાડ વિભાગ—

ખાંટવાં તાલુકા રૂઢલ—મહેરજાન ખાંટવા દરબારે સાહેબ ખાન શ્રી સરજીલદ ખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ. ૧૪-૪-૦ ખાખરા—આરકોટના રહીશ રૂ. ગોવંદજી ગોપાલજી તથા કાનજી લવજી તરફથી રૂ. ૭-૫-૦. વડોદરા—રૂઢલ કમીટી તરફથી રૂ. ૩-૪-૦. વડોદરા—મહેરજાન કાલિયાવાડના જમી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. જેતપુરે ખાંચ—રા. ગા. વજીલ અમિચંદ કાળાદાસ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણા

વદર કન્યાશાળા—માણાવદર એ તરફથી રૂ. ૭-૦-૦. ચમારડી—
ચમારડી ભાગદાર લલુભાઈ કનુભાઈ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણાવદર—
શેઠ દામોદર તથા શેઠ ઉત્તમચંદ્ર આવજી તરફથી રૂ. ૧-૦-૦. બાબર—
શા. અવેર મુળજી તરફથી રૂ. ૧-૦-૦ વડાવ—શેઠ પદમશી ઉઠા
તરફથી રૂ. ૧-૦-૦. વાવડી (બળભાઈની) તાલુકદાર બાપુભા
રતનસીંહજી તરફથી રૂ. ૩-૦-૦. સોનગઢ—વહીલ લક્ષ્મીરામ આવજી
તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. માણાવદર કન્યાશાળા—મહેરખાન દરબાર શ્રી
ફતેહદીન ખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ. ૨-૦-૦. લીંબુડા—મુપેડીના
ખોળ જુમાભાઈ કાનજી તરફથી રૂ. ૧-૪-૦. વડોદ—વિપ્ર નામજી
ગોપાલજી તરફથી રૂ. ૨-૦-૦ દાઠા—દાદા તાલુકદાર સાહેબો તરફથી
રૂ. ૨૧-૪-૦. સદર કન્યાશાળા—સદર રૂ. ૧૦-૧-૬. મેદરડા—
શેઠ જીવા ઝીણા તરફથી રૂ. ૨-૮-૦. મોટા દોઢડા—ગામ તરફથી રૂ.
૨-૯-૯. સરદારગઢ—દરબારશ્રી હુસેન યાવરખાનજી સાહેબ તરફથી રૂ.
૩૨-૧૦-૬. સદર—દરબારશ્રી ચરદાર મહમદખાનજી સા તરફથી રૂ. ૪-૦-૦
બાબર—રા. રા. ધારશી કમળશી તરફથી રૂ. ૭-૦-૦. સોનગઢ—
મહેરખાન ગોહિલવાડ પ્રાંતના પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબ તરફથી રૂ.
૩૬-૧૩-૦. ખીલખા—દરબારશ્રી આલાવાલા સાહેબ તરફથી રૂ. ૧.

નાંદોદ (રાજપીપળા સ્ટેટ) વિભાગ—

ઝંઘડીયા—કન્યાશાળા રૂ. ૧૬-૧૪-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ છોક-
રાની શાળામાં રૂ. ૧૮-૮-૦ ઓપડીયો તથા પતાસાં મહારાણા શ્રી
છત્રસીંહજીએ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

આમરા—ભાટીયા ગૃહસ્થ શામજી ગોરધનદાસે રૂ. ૭૭-૬-૦
કપડાં, પટેલ પ્રેમજી સવાણી રૂ. ૧) સાકર, ખીમજી જીરામે રૂ. ૧)
સાકર. વેશક—દકર કરસનજી દેવચંદ રૂ. ૨૪-૮-૦ નિશાળ નમાડી
તથા ઇનામ વહેચ્યું.

જોડીયા—રા. રૂગનાથ સુંદરજી રૂ. ૧૪૦-૦-૦ કન્યાશાળા નમાડી
તથા મુદડીયો આપી. ભાટીયા—તા. જમસાહેબ તથા શેઠ ખીમજી
કાળા તથા બોખા નારણ તરફથી રૂ. ૪-૪-૦ સાકર વહેંચી.

પાલનપુર વિભાગ—

વારાહી—દરબાર સાહેબ રા. ૧૭-૪-૦ છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ તથા માસ્તરોને રા. ૩૦-૦-૦ ધનામ અને છોકરીઓને રા. ૫-૪-૦ ચોપડીઓ, રૂમાલ વગેરે. પાલણપુર—કન્યાશાળા મે. પાલણપુરના દરબાર સાહેબ રા. ૨૦) ધનામ.

રેવા-પંચમહાલ વિભાગ—

કાલોલ મુખ્ય—શેઠ. રૂરદુનજી કાવસજી તથા રુદુલ કમીટીનાં મેમ્બરો. ૭-૦-૦. કાલોલ કન્યાશાળા—એજન ૧૬-૦-૦ ટાલોડીઆ—રુદુલ કમીટીના મેમ્બરો ૫-૦-૦ બગેરોડાળ—અંબાલીના પોલીસ પટેલ રામસિંગ વાલજી. ૩-૦-૦ ઉજેની—પટેલ બાલુભાઈ ભાઈજી ૩-૫-૦ રામપુર મુખ્ય—સુંથના મહેરબાન મહારાજ સાહેબ બહાદુર તરફથી ૪૬-૧૨-૦ એજન ૮-૮-૨ એજન ૮-૦-૦ એજન—મુંબાઈના શેઠ બદર પીરમહમદ જોખની કંપની તરફથી ૦-૮-૦. એજન—રુદુલકમીટીના મેમ્બરો ૮-૦-૦. રામપુર કન્યાશાળા—સુંથના મહેરબાન મહારાજ સાહેબ બહાદુર તરફથી ૩૧-૪-૧૧. એજન—એજન ૧૭-૧૨-૭ એજન—રુદુલ કમીટીના મેમ્બરો ૬-૦-૦. મુઠ—એજન ૪-૪-૮. લુણાવાડા—શેઠ પ્રાગદાસ હનુમાનદાસ ૩-૦-૦. કડાણા—કડાણાના મે. મહારાણા સાહેબ ૧૨-૮-૩. અમથાણી—કડાણાના ચીફ કોનસ્ટેબલ સાહેબ ૩-૮-૦. રીહોરા—રીહોરા નામે ઠાકોર સાહેબ ૬-૬-૦. વાડાશીનોર કન્યાશાળા—ગાંધી જયકોરના ટ્રસ્ટીઓ શા. છોટાલાલ લલુભાઈ વગેરે ૨૫-૦-૦. છોટા ઉદેપુર કન્યાશાળા—છોટાઉદેપુરના મે. મહારાજ શ્રી કૃતેસીંહજી સાહેબ બહાદુર ૭-૦-૦. ચલામલી—ચલામલીના સદ્ગુણસેયો ગોરધન ત્રીભોવન, હરીભાઈ ગીરધર વગેરે ૩-૦-૦, કયાંદે છોકરાની નિશાળ તથા કન્યાશાળામાં—છોટાઉદેપુરના મહેરબાન મહારાજ શ્રી કૃતેસીંહજી સાહેબ બહાદુર ૧૮-૦-૦. એજન—રુદુલ કમીટીના મેમ્બરો ૪-૦-૦. બીલોડીઆ—બીલોડીઆના ઠાકોર બાલુજી જીવાવા ૮-૦-૦.

વાડી—મામલતદાર સાહેબ રા. ૭) ચોપડીઓ. રાહોરા—શેઠ હરીદાસ મોરારજી રા. ૧૦-૬-૬ કપડાં તથા રોકાવરથીય તરીકે પોસ્ટમાસ્તર

જેઠાલાલ ગોકળદાસ તથા શ. રામચંદ્ર નરભેરામ તથા શેઠ પુનેમચંદ ગુ-
લાળચંદ શ. ૨૯-૭-૦ છોકરાઓને નિશાળના સાધનોની મદદમાં. કાંકણ
પુર-દેવે ભાઈશંકર સનમુખરામ શ. ૪-૪-૦ ચોપડીયો. લુણાવાડા-
શેઠ ગુલાળચંદ જ્ઞલાલ શ. ૬-૮-૦ તથા મોયાં સાહેબ હેદરગલી શ.
૧૦-૦-૦ મીઠાઈ સ્વસ્થાન ખાધુના મેહેરખાન દરખાર સાહેબ શ. ૮-૦-૦
મીઠાઈ. લુણાવાડા-કન્યાશાળા મી; મૂળજીભાઈ નાથાભાઈ શ. ૫-૦-૦
કન્યાઓને ઉપયોગી ચોપડીયો. જાંણુધોડા-મે. ઠાકોર સાહેબ શેઠ શા-
રામજી તથા ચાણુદાર સાહેબ શ. ૫૩-૩-૩ સ્કુલ જમાડી ઇનામ આપ્યું.
માળીવણ-પારેજ હરગોવિંદ દલસુખ શ. ૩-૦-૦ રમાલ આપ્યા. શ.
મધુર-સુંઠના મે મહારાજ સાહેબ શ. ૭-૪-૦ રોપીઓ. જેતપુર-
જમુગામના ચાણુદાર શ. ૪-૦-૦ રમાલ તથા શાકર. જમુગામ-
જમુગામના ચાણુદાર શ. ૪-૯-૦ પુરતકો તથા શાકર. કવાંટે-મે.
ઉદેપુરના મહારાજ સાહેબ શ. ૫૨-૦-૦ ઇનામ વગેરે. આમોદ તથા
ધોરસદ-રામજીભાઈ જીવાભાઈ શ. ૧૯-૧૨-૦ એજન્ટ-ફકીરભાઈ
બૂલાભાઈ શ. ૧૫-૮-૦ એજન્ટ-દેશાઈભાઈ વરજભાઈ મોતીભાઈ
કાળીદાસ ગીરજાશંકર જોષીતારામ મગનલાલ ઇશ્વરદાસ શ. ૧૫-૮-૦
નાવલી-પટેલ શનાભાઈ ખુશાલદાસ શ. ૩૦-૦-૦ નરસંડા-પટેલ
મનોરભાઈ ખુશાલભાઈ શ. ૭-૦-૦ વાંઠનાળી-પટેલ ઝવેરભાઈ બા-
પુજી શ. ૪-૧૨-૦ ઘોઢાલ-પટેલ જીવાભાઈ બવાનભાઈ પગી કલા-
ભાઈ લાલભાઈ શ. ૧૭-૦-૦ કંજરી-પણસોરાના પટેલ જુલાભાઈ
મકનદાસ શ. ૭-૦-૦ એજન્ટ-આણંદના પટેલ મોતીભાઈ ધોરીભાઈ
શ. ૭-૦-૦ ભાતેર-મયુરભાઈ શીવલાલ શ. ૧૭-૪-૦ એજન્ટ-
શાહ કુબેરભાઈ જગજીવનદાસ શ. ૧૮-૦-૦ દેદરડા-શાહ અમરચંદ
રામદાસ શ. ૧૨-૦-૦ ચીખોદ્રા-ઝાંકરદાસના મંદીર તરફથી શ.
૨૫-૦-૦ એજન્ટ-દાદાભાઈ ઉકાભાઈ શ. ૨૫-૦-૦ એજન્ટ-દેશા-
ઈભાઈ ગોવીંદભાઈ પટેલ શ. ૨૫-૦-૦ એજન્ટ-નાથાભાઈ બહેચરભાઈ
પટેલ શ. ૩૦-૦-૦ એજન્ટ-ઝવેરભાઈ નરેરભાઈ શ. ૨૫-૦-૦
વાસદ-ખુશાલભાઈ અણુભાઈ શંકરલાલ કાળીદાસ શ. ૩૩-૭-૦

જાહેર ખખર આખા વગર પરપાનકસો ખપી ગયું છે અને એકે અવાજે તેની ત્રસંસા થાય છે. માટે આ દેશજી તેના વખાણની કાંઈ પણ જરૂર નથી. આ પુસ્તક નિદાન, ચિકિત્સા, વનસ્પતિ વીવેચન અને ધાતુ મારણની જાખતમાં તથા દેશી, યુનાની, અને અંગ્રેજ વૈદકનાં અનુભવથી, તેમજ ગામડીઆ અને જંગલી લોકોની જડી પુટ્ટીનો શોધ કરી લખવામાં આવ્યું છે. રાહેર તથા ગામડાના વૈદો, મહેતાજી માહેબો તથા વૈદકના સોખીનેને આ ખર સાવન છે. આવા ઉપયોગી પુસ્તકનો દર કોઈ બાજા લઈ શકે માટે દેશ દિવાયે તેની મૂળ કિંમત રૂ. ૧૦૦ ઘટાડીને રૂ. ૧૦ રાખી છે. વી. પી. ચી મંગાવનારને ૦) ૮ વધુ પડશે.

જેકબ એસ. કંથારીઆ, કલાર્ક, મિશન હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.

જારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસંજી માસ્તરના

દસ્કત શિક્ષક કોપીખુકો.

“કમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન જાણીતા ગૃહરયો, પ્રેક્ષકો, પ્રિન્સિપલો, રાજમાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા ગુજરાતના સર્વે જાહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતાં અતિ સન્તોષકારક ખાતીપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગનાં મહેરબાન માજી ઇન્સ્પેક્ટર એ. જી. દસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીખુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલા કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને હજી છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરખા કોપીખુકો વાપરવાને મગફળી ધરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે રાજ્યની લેઈન્ટ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સહયોગથી પછી સઘળી કોપીખુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીખુકોને જ સર્વ કોપીખુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીખુકો વ્યાપવાનો હુકમ કરાયે.

સુન્દર રંગની શાહીથી ઝાપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉવા-
પડેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩૦ ટકા
કમીશન આપવામાં આવશે; પેટ્રોલ અને રેલવે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ ખર્ચ તબુ કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ
રચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે ખાનગી પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અઘો ટકા હકસાધ લઈ
મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ટેકાણું-આત્મારામ અને
દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીશુકની ઓફીસ, -કાળકાદવી રોડ
નંબર-૨૩૨ મુંબઈ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સગળવેલા એવેર, ગણિતમાં
હોશિયાર અને આનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત
ભાગ૩નો ખુલાસો. ધો. ૬, ૭, યર્ડગ્રેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલફા-
ઈનની પરીક્ષામાં ખેસતાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃથ્તો.
કો. રૂ. ૧૨-૦-૦ ગણીતા શુક્રમેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ પરજીવન પુર-
ષોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કેપની તથા પ્રભાશંકર
રનીશંકર પાસચો મળજો, ક. સં. ૪૫ ટકા. ખર્ચ મંગાવનારને શિર

બી-સી-એનની કું મહેમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને ડ્રોઇંગ, ધો. ૫ મુ. રૂ. ૦-૪-૦, ધો. ૪ મુ.
રૂ. ૦-૩-૦, ધો. ૩ મુ. રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૨ મુ. રૂ. ૦-૨-૩, ધો. ૧ મુ.
રૂ. ૦-૧-૬, અને બાળવર્ગ રૂ. ૦-૧-૦; પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ-
યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ રૂ. ૦-૮-૦, મુળધ ઇલાકા માટે લાય-
બેરી શુક્ર તરીકે મંજૂર સાદું ડ્રોઇંગ ધો. ૬ ટૂંક, ૭ મા અને પ્રવે-
શક માટે રૂ. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ ભા. ૧ ભા. રૂ. ૦-૧-૦,
ભાગ ૨ ભા. રૂ. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટેકર શુક્ર મેમરી ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ
રૂ. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ ગ્રેડ રૂ. ૦-૬-૦, પ્રેસિટકલ જ્યો મેટ્રી
ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૨-૬, ફ્રીહેન્ડ અને કલર-ડ્રોઇંગ ફર્સ્ટ ગ્રેડ રૂ. ૦-૪-૦,
છેલ્લી ચાર શુક્ર મુળધની સ્કૂલ ઓફ આર્ટની ડ્રોઇંગની પરીક્ષા માટે છે.
કર્તા ઉસમાન બી. તથા મહેબતગિંદુ મો., આસિ. મારતર દે.
દાલેજ રાજકોટ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન આપાશે નહિ.

--છાપના મોડલેક્ષુ લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે કાગળની એકજ ખાત્રુને લખવું. તે અમુક માસના છાપના અથવા નાપસંદ પડેલુ લખાણુ પાંદુ મેં કલેના બંધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લે.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ થોડા અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઝાઉર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું કેટલું, અને શી ખાળતન પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું તે નિતા લૂચ ચવાનો મર્મ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્થે આનો વવારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વગમ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે. પોસ્ટેજ માફ. જૂઠક નકલના પોસ્ટેજ સાથે આઠી આના, પદ્મના ખર્ચે લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે માને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્રનો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાગમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧. ... .. ૨	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછી
દસઘી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧)-		ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.		રૂ. ગણો. ચાન્ડ પડશે. છ માસ માટે
બાર માસ લગી લાગવાગટ હશે		પહેલે મહિને પૂરો ચાન્ડ, અને પછી
		દરેક માસે રૂ. ચાન્ડ લેવાશે.

શાળાપત્રની સાથે કોઈપણ હેડિંગ્સ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

દ. આનંદજી મુકુન્દજી રાધી વરજી મેટ.

REGISTERED NO. B, 43.

અંક ૨ ને.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	૪૪
પ્રાચીન ગ્રીક ભાષા	૩૩-૩૭
ન્યાયશાસ્ત્ર	૩૭-૪૨
કિન્ડર્ગાર્ટન	૪૨-૪૭
વાચનમાગાનાન્કેટાક ખુલાસા	૪૭-૪૯
આધુનિક વિજ્ઞાન	૪૯-૫૩
સુન્દર ભાષાની પ્રૌઢતા	૫૩-૬૨
કેળવણીખાતાની ખબરો	૬૨
વર્તમાનપત્ર શાળાની પરીક્ષા	૬૨
નિસાજોના ઇતિહાસપત્રક	૬૨-૬૪

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ:

"યુનાઇટેડ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પુસ્તાલદાસાગોષ્ઠીદાસપટેલની.

ગુજરાતી કાવ્ય પુસ્તક

નવાં ધોરણોના કમ પ્રમાણે, કિટરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોમીયુટી રચના દેરવીમાં આપી છે. આ પદ્ધતિ ૧૯૦૬ નાં નિર્ણય મુજબની

સો. ૧ (૧૦૦) ઉપરાંત ખરીદનારને ૨૦ ટકા કમીશન મળશે.

૧૦. સુખાંએજન્દરા. સુરત. હરસનદાસ તારણદાસ. તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરોરામ ઉમીયાઈકર. જલાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર. ભરૂચ. કું. એલની કંપની. તથા બાઈલાલ જગનલાલ. નડીયાદ. ન્યુ. ગુજરાત. પુક ડેમી. તથા છોટાલાલ નિરમલાસ. વઢવાણ. જે.કં. તલકશી. તથા પ્રાણશંકર મકનથ. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેષથ. નવાનગર. હેમરાજ નાથવથ. લાવનગર. અ. બંદુલકુસેન આદિમથ. મુખ્યાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પ્રાસે ગવર્મેન્ટ. સેટલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આપેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આચાર્યનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્સિસ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. આપનાં કોઈમનમાંથી સુનીલાલની કંપની, જાંદોડીવારા અમદાવાદ.

વેદક વિલાસ.

સોહંપુરતક જોશી, જતી. પ્રખ્યાત વૈદોતેમણપદાદી શ્રોત્રાંસીમી જંગરા અર્થ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જાદુમતી માત્રક પુરતન દ્રાવદો કરે તેમ અમલદારી દેશી ઉપાયોથી આજીવનની શોધોજારખરે આકસીર માલમ પડેલાં અંગ્રેજી ઉપાયોથી બરપુર કીંગત ટપાલ અર્થશીખે ૩:૫-૬૦૦ ને. પી.

શ્રીકુ મેરીકલ આદીમર સાયલા કાઠિયાવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૦૮.

અંક ૨.

પ્રાચીન ગ્રીક લોકો.

હવાપાણી, ખોરાક, જમીન અને કુદરતી રચનાનું સામાન્ય સ્વરૂપ એ કુદરતી કારણો મનુષ્યજાતિ પર સર્વથી બળવાન અધિકાર ચલાવે છે. પ્રાચીન સમયમાં દેશના ઇતિહાસનું સ્વરૂપ ઘડવામાં એ મુખ્ય સાધન હતું. સર્વ સામાજિક સુધારામાં દ્રવ્યસંચય પહેલો છે; કેમકે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પર સુધારાની વૃદ્ધિનો આધાર છે અને દ્રવ્યનો સંચય થયા વિના જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે આવકાશ મળતો નથી. જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યનો સંચય જલદી થઈ શકે છે, તેમણે પ્રજાની મૂળ સ્થિતિમાં જ્ઞાનનો આરંભ થતાં પહેલાં દ્રવ્યનો સંચય ચલે આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય પોષણના સાધન એકઠાં કરવામાં સફળ થાય છે, ત્યાંસુધી જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો તેને વખત મળતો નથી, તેમજ તે તરફ તેને અભિરુચિ પણ થતી નથી અને કોઈ પણ શાસ્ત્ર રચવાનો સમય રહેતો નથી. આ કારણને લીધે જગતનાં પ્રાચીન મહારાજ્યો ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાં થયાં હતાં.

યૂરોપખંડમાં ખીજ દેશો કરતાં ગ્રીસની કુદરતી સ્થિતિ અને સ્વરૂપ વ્યાપારને માટે વિશેષ અનુકૂળ છે ખીજ દેશો કરતાં એમાં ઘણા વધારે ખેતો અને દ્વીપકલ્પો છે અને સમુદ્રના નાના નાના ફાંટા દેશમાં અનેક સ્થળે જવાથી ઘણા ભાગને સમુદ્ર કિનારાનો લાભ મળે છે. આ કારણથી યૂરોપના ખીજ દેશો કરતાં ગ્રીસમાં સુધારો પહેલો થયો અને ગ્રીસમાં પણ કિનારા અને દ્વીપોના પ્રદેશો અંદરના પ્રદેશો કરતાં વહેલા સુધર્યા. વળી હુંગરી અને ખોલો ઘણાં હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન દ્વીપો અને દ્વીપકલ્પો એક ખીજથી સ્વતંત્ર રહ્યા. દરેક મોટું શહેર તેના આસપાસના મુલક સાથે એક સ્વતંત્ર રાજ્ય બન્યું; અને એવાં સ્વતંત્ર શહેરોમાં જે બળવાન થયું તેનો અધિકાર નબળાં શહેરો પર ચાલ્યો. પણ આવી સ્થિતિમાં પણ પોતપોતાનો સ્થા-

નિકે કારભાર ચલાવવાની ખાખતમાં દરેક શહેર સ્વતંત્ર રહ્યું. આ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા અનુભવવાની ૨૫ ગ્રીક લોકોમાં પ્રથમ એકી તેથી મહાન શહેરોના વતનીઓએ જ્યારે બીજા મુલકોમાં જર્થ સંસ્થાન સ્થાપ્યાં ત્યારે ત્યાં પણ તેઓ સ્વજીગિને વશ રહ્યાં નહિ, પણ સ્વતંત્ર રહ્યાં.

સુસેદ અને લગાઈના વખતમાં આવાં સ્વતંત્ર રાજ્યોના મૂળ ઉપરી અધિકારીઓ રાજા હતા. રાજપદ વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થતું હતું, પરંતુ રાજાઓ સ્વચ્છન્દે વર્તી શકતા નહોતા. તેમના પર ઉગમ-વોતી તેમજ સમગ્ર પ્રજાની સલાહો અંકુશ હતો. કાલક્રમે ધણીખાં શહેરોમાંથી રાજપદથી કાઢી નાખવામાં આવી અને પ્રથમ કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું. એટલે કેટલાંક ઉચ્ચ કુળના પુરુષોના જ હાથમાં બધા રાજ્ય કારભાર ગયા. શહેરના જૂનામાં જૂના વતનીઓના વંશને આવાં સિદ્ધ કુળમાં બજાયા અને ધણી વર્ષ મુધી તેઓએ પ્રાધાન્યપદ ભોગવ્યું. કેટલાંક શહેરોમાં આવું કુલીનસત્તાક રાજ્યતંત્ર ધણી વર્ષ ચાલ્યું, પણ બીજાં શહેરોમાં થોડાંજ વર્ષમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું. આ રાજ્યપદ્ધતિમાં બધા શહેરોએને આધકાર પ્રાપ્ત કરવાની અને પ્રજાસભામાં જવાની છૂટ હતી. આ પ્રમાણે ગ્રીસમાં અનુક્રમે રાજસત્તાક, કુલીનસત્તાક, અને પ્રજાસત્તાક એમ ત્રણ રાજ્યપદ્ધતિ સ્થપાઈ. એ ત્રણે રાજ્યપદ્ધતિઓ કાયદાસર ચલાતી હતી; પરંતુ કેટલાંક શહેરોમાં કુલીન અને અકુલીન પુરુષો વચ્ચે પ્રધાન સત્તા મેળવવા માટે લગાઈ ચાલવાથી ત્યાં કોઈક વિશેષ બળવાન પુરુષ પોતાના હાથમાં મુખ્ય અધિકાર લઈ લેતો. આવા પુરુષને કાયદાથી સત્તા મળેલી ન હોવાથી ગ્રીક લોકો ‘ટાઇરન્ટ’ એટલે જુલમી રાજા કહેતા હતા. ઇ. સ. પૂર્વે ૭૫૦ અને સાતમા સદીમાં ગ્રીસમાં જુલમી રાજાઓએ સત્તા ચલાવી.

ગ્રીક લોકો એક આર્યન પ્રજા હોવાથી તેમનો ધર્મ સમગ્ર આવેન પ્રજાના ધર્મ જોવાજ હોતો. તેઓ કુદરતનાં બિજ સ્વરૂપને અને તેના અદૃશ્ય શક્તિને, ખાતનાઓને, કુલદેવતાને, અને દૃશ્ય પીર પુરુષ અને સ્ત્રીઓને દેવ કે દેવી તરીકે પૂજતા હતા. ‘ઝેઅસ’ કે સિવરૂપિત એટલે આકાશના દેવને તેઓ સર્વેમાં મુખ્ય માનતા. દેવલોકોનું સ્થાન

યેસસિમાં હતું અને ઝીઅસનું દેવાસન ઝોસિમ્પસ પર્વત ઉપર હતું. ગ્રીક લોકોની કળા, સાહિત્ય, રાજ્યતંત્ર અને સમગ્ર જીવનદૃષ્ટાન્તોમાં ધર્મના વિચારો મિશ્ર થયા હતા. કવિઓ દેવોનાં આખ્યાનોનું કવન કરતા અને દક્ષાકુશલો દેવ અને દેવીઓની મૂર્તિઓ બનાવતા. સંધિવિધાને સમયે કે કોઈ પશુ મોટું કામ આરંભતાં પહેલાં ગ્રીક લોકો પોતાના ઇશ્વર દેવદેવીની આજ્ઞા લેતા; અને દેવવાણી પ્રમાણે વર્તતા. આ દેવવાણીઓમાં રેલ્ડી સહેરની દેવવાણી પ્રખ્યાત થઈ છે. એ પ્રાચીન સહેરને હાલ ફરિદ્ર કહે છે. અને તે ફ્રાસિસ પ્રાન્તમાં હતું. એમાં 'ઝીઅસ'ના પુત્ર 'અપોલો' દેવની મૂર્તિ હતી. દેવાલયના મધ્ય ભાગમાં એક બાંયડું હતું, તેમાં બરાઈ એક આ દેવને પૂજેલા પ્રજોના ઉત્તર એવી ચતુરાઈથી સંકિર્ણ અને એ આચંપાળી શબ્દોમાં આપતી હતી કે ગમે તે પરિણામ આવે તોપણ પ્રશ્ન પૂછનાર દેવના ઉત્તર પ્રમાણેજ થયું છે એમ સમજી રાજી થતો હતો અને તેની શ્રદ્ધા દૃઢ થતી હતી.

એથેન્સ, સ્પાર્ટા અને થીબ્સ એ ત્રણ રાજ્યો ઘોસમાં અતુલ સંવૈપરિ થયાં. એથેના દેવી ઉપરથી એથેન્સ નામ પડ્યું છે. એ દેવીના મંદિરની પાસે બ્યુપિટર, એપોલો અને ઝોસિમ્પસ દેવોનાં મંદિરો હતાં. એ દેવાલયોનાં હાલના ખંડેર ઉપરથી પણ તે સમયની સ્થિતિનો ખ્યાલ જોનારના મનમાં મહત્ત્વ આવે છે. આ પ્રમાણે એથેન્સ તે સમયે મોટું સહેર હતું; પણ ટાવર કે સાયરેક્યુસથી વ્યાપારને અર્થ કે સહેરની આજ્ઞાદી જોવા માટે ૨,૩૦૦ વર્ષ પર જે કોઈ જતું તેને માત્ર બદારની આજ્ઞાદી જોવાથીજ સહેરનું મહત્ત્વ સમજાવું નહિ; કેમકે તેના અબ્યુદયનું ખરું કારણ તેની વિદ્યાસંપત્તિ હતી. ગ્રીક લોકોએ સાહિત્ય, ગણિત, ખગોળ, ન્યાય, સંગીત, વૈદ્યક, તત્ત્વગાન, દત્તિદાસ, તથા શાસ્ત્રો બહુ સારી રીતે જોડ્યાં હતાં અને એ વિદ્યાટંત્રિમાં એથેન્સ મર્વળી શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિએ પડોચું હતું. હોમર નામના નામાંકિત કવિનાં વીરરમ કાવ્યો 'ઈલીઅડ' અને 'ઓડિસ' રામાયણના જેવાં મોટાં કાવ્યો છે અને તે એવાં તો લોકપ્રિય થયાં છે કે તેનું બાળાન્તર સૂરોપની ધણી બાળાઓમાં થયું છે. હોમરનો અપ્રસિદ્ધ રાજ્યત-

ત્રી વિલિયમ એવર્ટ ઝેલ્સ્ટન કહે છે કે 'દરરોજ મારા અભ્યાસના આરંભમાં હું મારા જૂના મિત્ર, હોમરઅને વાંચુ છું. એ અને મારી તરુણાવસ્થાના તેમજ પશ્ચિમાવસ્થાના મિત્રો છે અને જ્યાંસુધી મારા ઘટમાં પ્રાણ છે અને માનસિક શક્તિ સ્વસ્થ છે ત્યાંસુધી હું કદી એ મૈત્રી તજનાર નથી.' કાવ્યશાસ્ત્રમાં જેવું હોમરનું નામ પ્રસિદ્ધ છે તેવું ઇતિહાસમાં હીરોડોટસનું છે. એ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન ઇતિહાસકર્તા છે અને તેથી ઇતિહાસના પિતાના નામથી પ્રખ્યાત છે. ગ્રીક અને ઇરાની લોકો વચ્ચે ઇ. સ. પૂ. ૫ માં સૈદ્ધમાં જે મહાન વિગ્રહ થયો હતો તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન એ ઇતિહાસકારે આપ્યું છે. ઇરાનીઓની સંખ્યા ગ્રીક લોકો કરતાં ઘણી વધારે હતી તોપણ કળાદૈશલ્ય અને વિદ્યાપ્રભાવથી ગ્રીક લોકોએ તેમને ઘણાં યુદ્ધોમાં હરાવ્યા. આ વિગ્રહના પરિણામે અથેન્સની સત્તા ગ્રીસમાં સર્વોપરિ થઈ.

પણ અથેન્સની સત્તાથી બીજા શહેરોના રાજ્યતંત્રીને ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થઈ અને સ્પાર્ટા અને અથેન્સ વચ્ચે મોટો વિગ્રહ થયો તે ૨૯ વર્ષ પહેલાંયો. એવટે સ્પાર્ટાનો વિજય થયો જેમ અથેન્સ પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાં શ્રેષ્ઠ હતું તેમ સ્પાર્ટા કુલીનસત્તાક રાજ્યોમાં મર્વોપરિ હતું. અથેન્સમાં રસમતા, વિદ્યાર્થિ અને કળાદૈશલ્ય પરિસીમા પહેાંચ્યાં હતાં ત્યારે સ્પાર્ટામાં લોકો કલામાં અને જ્ઞાનમાં ઘણા પાછળ હતા. ત્યાં હમેશા એ રાજા સાથે રાજ્ય કરતા હતા. તેમને પ્રજાની મરજી પ્રમાણે રાજ્ય કરવું પડતું. સ્પાર્ટન લોકો વેપારમાં કુચળ હતા. તેમનાં ખાસ લક્ષણ દંડતા અને આગ્રહ હતાં, પણ તેઓ નિમકદનામ અને લુચ્ચા હતા જેમ પણ તેમને માટે કહેવાય છે. સહનશીલતા શિખરવા માટે તેમને યોગ્ય ખોરાક આપતા, વધારે જોઈએ તો તેમને ચોરવો પડતો ને પકડાતા તો બારે શિક્ષા થતી. ટાટ સિવાયની ઋતુમાં તેઓ જલારનું વસ્ત્ર પહેરતા નહોતા. કોઈ પણ ઋતુમાં જોગ પહેરતા નહોતા અને તેમને ઘાસની પથારી પર સૂવું પડતું. બાહ્યાવસ્થામાં તેમજ તરુણાવસ્થામાં શારીરિક કસરત પર ખ્યાસ ધ્યાન અપાતું. દોડવાની, કૂદવાની, આજ દેંકવાની, કુસ્તીની, મુક્ષાજાળની અને શિકારની કસરત કરવી પડતી. અમુક વાર્ષિક ઉત્સવ (Artemis Orthis) ને દિવસે હોકશઓને ફટકા મારતો રિવાજ

હતો. આનો હેતુ તેમને સહનશીલ કરવાનો હતો. કેટલીક વખત પ્રાણુ નામ
એવી સખત રીતે કટકા મારવામાં આવતા. જેઓ લગાર પણ ડગે નહિ
તેમને વખાણુતા અને જેઓ સહન પણ ખૂબ પાડે તેની હાંસી થતી.
ગ્રીસની એજ પ્રજા વિધાને ધિક્કારતી અને તરુણી કેળવણીમાંથી વિધા-
ને ખાતલ કરતી. ખીજી ગ્રીક સ્ત્રીઓ કરતાં સ્પાર્ટન સ્ત્રીની પણ કેળવણી
જુદી હતી. ઍથન્સમાં થતું તેમ ઘેર રહી કાંતવાતું કામ કરવાને બદલે
તેઓ જાહેરમાં નૃત્ય કરતી, દોડવાની સરત કરતી, કુસ્તી લડતી, અસ્ત્ર
ફેંકતી અને એવી ખીજી કસરત કરતી

આ પ્રમાણે સ્પાર્ટામાં વ્યાયામ પર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવતું.
જો કોઈ બાળક જન્મે સારે નળજી માલગ પડે તો તેને ટ્રેગિટસની ટેકરી
પરથી ખીણામાં ફેંકી દેતા. દરેક સ્ત્રીપુરુષ કે સ્ત્રીને વ્યાયામશાળામાં જઈ
કસરત કરવી પડતી અને સહનશીલતા શિખવવા માટે અનેક પ્રકારના અંગ-
ગકણ વેઠવા પડતાં. જેમ વિક્રતા અને કળાકૌશલ્યમાં ઍથન્સની તેમ કસાવત
અને કસરતમાં સ્પાર્ટાની કોઈ પણ સહેર ખરોખરી કરી શકે એમ નહોતું.

એસિડોનિયા પ્રથમ ગ્રીક રાજ્ય તરીકે ગણાતું નહોતું; પણ ફિલિપ
રાજના સમયમાં તેની સત્તા વધી તેણે ધીમે ધીમે ગ્રીક લોકોના રાજ્ય-
કારભારમાં આયુ આયુ અને ધરાની લોકો જોડે લડવામાં એકત્ર થયલાં
સર્વ ગ્રીક રાજ્યોનાં લશ્કરનો નાયક બન્યો. તેના પુત્ર મહાન એલેક્ઝાન્ડરે
(સિકંદર) ધરાની રાજ્ય જીતી લઈ પોતાની સત્તા એક હિંદુસ્તાન લગણુ
વધારી. આ મહાન ગ્રીક રાજ્યને છેવટે રોમન લોકોએ જીતી લીધું

ન્યાયશાસ્ત્ર.

(સાધણ ૫૪ ૧૦ થી)

હેત્વાભાસ (ચાલુ).

નૈયાયિકો હેત્વાભાસ પાંચ છે એમ કહે છે. વૈશેધિકો મથુ છે એ-
મં કહે છે. હેત્વાભાસોનાં નામ પણ સર્વ પુસ્તકોમાં મરખાં નથી. જા-
તમ ન્યાયદર્શનમાં સમ્યગ્નિચાર, વિરુદ્ધ, પ્રકરણ્યમ, સાધ્યસમ અને
અતીતકાલ એ પાંચ હેત્વાભાસો આપે છે, અત્તંબટ તર્કસંમદમાં સમ્ય-

સાધ્યના અભાવથી વ્યાપ્ત જે હેતુ તે વિરુદ્ધ કહેવાય છે. 'આ ગો-
ય છે, અશ્વત્વ છે તેથી' એમા અશ્વત્વ હેતુ વિરુદ્ધ છે. 'ન્યાં ન્યાં
અશ્વત્વ છે સા સાં ગોત્વનો અભાવ છે' એમ હેતુને સાધ્યની સાથે
વ્યાપ્તિ હોવાને બદલે સાધ્યના અભાવની સાથે વ્યાપ્તિ છે. વ્યાપ્તિના નિ-
ર્દેશમા વ્યાપ્ય પહેલો આવે છે અને વ્યાપક પછી આવે છે, માટે અ-
શ્વત્વ એ વ્યાપ્ય છે અને ગોત્વાભાવ વ્યાપક છે. આ પ્રમાણે અશ્વત્વ
હેતુ સાધ્યના અભાવથી વ્યાપ્ત હોવાથી વિરુદ્ધ છે.

જે હેતુને સાધ્યનો અભાવ સાધનાર અન્ય હેતુ છે તે સત્પ્રતિપક્ષ
(વિદ્યમાન છે પ્રતિપક્ષ-સાધ્યાભાવ સાધનાર સામે હેતુ જેને એવો) કહેવાય
છે 'પર્વત વર્જિમાન છે, ધૂમવત્તથી, મહાનસની પેઠે' એમા ધૂમવત્ત
હેતુ છે, એનો પ્રતિપક્ષી 'પર્વત વર્જ્યભાવવાન છે, પાપાણ્યમય છે તેથી,
કુડ્યની પેઠે' એમા જે પાપાણ્યમયત્વ હેતુ છે તે છે, આથી ધૂમવત્ત
હેતુ સત્પ્રતિપક્ષ કહેવાય છે. આમા બંને હેતુઓ એક એકના સાધ્યનો
અભાવ સાથે છે તેથી પરસ્પર સત્પ્રતિપક્ષ છે આણુ ગાન સાક્ષાત્ અનુ-
મિતિતુ પ્રતિબન્ધક થાય છે વર્જિવ્યાપ્ય ધૂમવાન પર્વત છે અને વર્જ્ય-
ભાવવ્યાપ્ય પાપાણ્યમયત્વવાન પર્વત છે એવા બે પરામર્થ થવાથી એક-
ગાથી અનુમિતિ થતી નથી, કેમકે એક એકને પ્રતિબન્ધક થાય છે આ
હેત્વાભાસને ગોતમે પ્રકરણુસમ કહો છે નિર્ણય માટે નિર્દિષ્ટ કરેલો હેતુ
પ્રકરણુનો નિર્ણય કરવાને બદલે તેની ચિન્તા-નિગાસા-આકાક્ષા ઉત્પન્ન
કરે તે પ્રકરણુસમ પ્રકરણુનો નિર્ણય થવાને બદલે તે પ્રકરણુનીજ સ્થિતિ
મા રહે છે માટે પ્રકરણુસમ કહેવાય છે

વ્યાપ્તિ કે પક્ષવૃત્તિત્વ-પક્ષગા હોવા પાછું જેમા નથી તે અસિદ્ધ
કહેવાય છે. અસિદ્ધ હેતુ ત્રણ પ્રકારનો છે, આશ્રયાસિદ્ધ, સ્વરૂપાસિદ્ધ
અને વ્યાપ્યતાસિદ્ધ 'ગગનકમલ સુગન્ધી છે, કમલત્વ છે તેથી, ત-
ળાવની પેઠે' એમા કમલત્વ હેતુ આશ્રયાસિદ્ધ કહેવાય છે, કેમકે હેતુનો
આશ્રય જે પક્ષ તેને વિષે અસિદ્ધ છે ગગનકમલ જેવો પદાર્થજ નથી.
કમલને વિષે અવગ્રહેક ધર્મ ગગનીયત્વ (આકારને લગતા હોવું તે)
અસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે જે હેતુનો આશ્રય પક્ષ અપ્રસિદ્ધ હોય તે આશ્ર-

યાસિદ્ધ કહેવાય છે. જો હેતુ સ્વરૂપે અસિદ્ધ હોય, અર્થાત્ પક્ષધર્મતા પક્ષમાં રહેવાપણું એવો જો તેનો ધર્મ તે તેમાં ન હોય તો સ્વરૂપાસિદ્ધ કહેવાય છે. 'તળાવ દ્રવ્ય છે, ધૂમવત્ છે તેથી' અથવા તો 'તપેલો લોહનો ગોળો વર્ણિમાન છે, ધૂમવાન છે તેથી' એમાં ધૂમવત્ત્વ હેતુ સ્વરૂપાસિદ્ધ છે; કેમકે પક્ષ તળાવ અને તપેલા લોહના ગોળાને વિષે ધૂમનો અભાવ છે. વ્યાપ્તતાસિદ્ધ એટલે હેતુ સાધ્યનો વ્યાપ્ય હોવો એઈએ તે નથી. જેમાં વ્યાપ્તિ નથી તે હેતુનું વ્યાપ્તત્વ અસિદ્ધ છે. એવું જો રીતે થઈ શકે; હેતુ ન્યારે સાધ્યનો વ્યાપ્ય ન હોય અને ન્યાયે હેતુ ઉપાધિવાળા સાધ્યનો વ્યાપ્ય હોય 'શબ્દ ક્ષણિક છે, સત્ત્વથી' એમાં સત્ત્વ હેતુ સાધ્યનો વ્યાપ્ય નથી. 'પર્વત ધૂમવાન છે વર્ણિમાન છે તેથી' એમાં વર્ણિમત્ત્વ હેતુ ધૂમવત્ત્વનો વ્યાપ્ય નથી, પણ આદ્રેન્ધન-સંયોગ (લીલા લાકડાનો સંયોગ) રૂપ ઉપાધિવાળા સાધ્યનો વ્યાપ્ય છે. ન્યાં ન્યાં વર્ણિ છે, ત્યાં ત્યાં ધૂમ છે એવી વ્યાપ્તિ નથી, પણ ન્યાં ન્યાં આદ્રેન્ધનસંયોગવાળો વર્ણિ છે ત્યાં ત્યાં ધૂમ છે એવી વ્યાપ્તિ છે. અસિદ્ધ હેત્વાભાસને જાતમે સાધ્યસંગ કહ્યો છે; કેમકે હેતુ અસિદ્ધ હોવાથી સાધ્યના જોવાજ છે.

અસિદ્ધ અને સત્યવિચાર બંને હેત્વાભાસ વ્યાપ્તિ ન હોવાથી ચાય છે તો એ બેની વચ્ચે તફાવત શો? હેતુનો વ્યવિચાર એટલે સાધ્યનો અભાવ હોય ત્યાં હોવું તે. વ્યાપ્તિ ખોટી છે એવો જો નિશ્ચય તે વ્યવિચાર, પણ તે ખરી છે એને વિષે જો સશય તે અસિદ્ધિ.

સાધ્યનો અભાવ અન્ય પ્રમાણથી નિશ્ચિત થયો હોય તો હેતુ બાધિત કહેવાય છે. 'વર્ણિ અતુષ્ણ છે, દ્રવ્યત્વ છે તેથી' એમાં અતુષ્ણત્વનો અભાવ જો ઉષ્ણત્વ તે પ્રસક્ત પ્રમાણથી સિદ્ધ હોવાથી દ્રવ્યત્વ હેતુ બાધિત છે.

હવે પ્રશ્ન એ લાગે છે કે આ હેત્વાભાસોની અંદર ન્યાયના બધા દોષોનો સમાવેશ ચાય છે કે કેમ? જેમ હેતુનો દોષ હોવાથી ન્યાય દુષ્ટ ચાય છે, તેમજ પક્ષ અને દૃષ્ટાન્તના દોષથી પણ ચાય છે. તેટલા માટે કેટલાક ન્યાયિકોએ પક્ષાભાસ અને દૃષ્ટાન્તાભાસનું પણ વિવેચન કર્યું છે. પણ જાતમે જાતિ અને નિઃસંદેશતાના પ્રકરણમાં ધણા દોષો આપ્યા છે

અને હેતુવાસના તો તેમને એક દોષ છે આન્યોન્યાશ્રય અને અનુવરથો-
ક્તી મળુ ન્યાય હુદ આય છે. આ પ્રમાણે બીજા પણ કૌણ છે પરંતુ એ
બંધા આભાસો હેતુવાસનાજ કૌણી શકાય છે હેતુપદ, નિર્ગેગનવાક્યના
પ્રકારપદ અને સાધ્યપદને જોડનાર છે, તેથી ન્યાયેતુ બંધારણ તેના પર
છે. ન્યાયના દોષો કાઈ પણ પ્રકારે હેતુપદના દોષથીજ થાય છે પરંતુ
એ અનુભૂતિનું કદમ્બ છે અને વ્યાપ્તિવિશિષ્ટપદ્યજ્ઞાતિત્વમાને તે પરામર્શ
છે. અર્થાત્ હેતુ વ્યાપ્તિવિશિષ્ટ છે અને પદ્યજ્ઞાતિ-પદ્યમાં છે એવું જો મા-
ન તે પરામર્શ વધુ ન્યાય ધમવાનું પર્વત છે એ માન તે પરામર્શ છે.
આ પ્રમાણે પદ્યજ્ઞાતિ, પદ્યજ્ઞાતિ કે વ્યાપ્તિમાં દોષ હોય તો પરામર્શ આ-
ય નહિ અને પરામર્શ આય નહિ એટલે અનુભૂતિ પણ થાય નહિ

કિન્ડર્ગાર્ટન.

(સોપણ પુસ્તક ૪૬ અને ૨૭૮ થી)

બંધીસ જેઠ મો આહુ.

ઉદાગ—પ્રથમ કાતરનો અભ્યાસ કરાવવા માટે બાળકના હાથમાં
એક ચોર ઈંચ ચોરસ રમદાર કાગળ આપવો, અને તેને સાગસામી બાળકો
એક બીજાની ઉપર આવે તેમ બેઠેલા બાળકોને સળ પાડના કહેવું, વચ્ચે
થી જોઈને સળ પડે તે બાળકના સામે આવે તેવી રીતે બાળકના હા-
થમાં તેની ડાબી બાજુ પકડાવવી તેજ સળ ઉપર કાતર મૂકીને તે કા-
ગળને જોઈને કાપી નાખવા તેમ કહેવું આ કાપાયા એટલે બાળકના હા-
થમાં એ દીર્ઘ ચોરસ કડકાઓ યશે. એ કડકાઓની દુકી બાજુઓ એક
બીજા ઉપર આવે તેમ વચ્ચેથી વળાવી સળ પેડાવેલા, અને તેજ પ્રમાણે
બીજા કાગળનું પણ કરવું હવે એ બન્ને કાગળના કડકાઓને એક બીજા
ઉપર બંધ ખેંચી રહે તેમ ગેહવાતો, એટલે નીચેના કાગળનો સળ ઉપ-
રનાની સામે અળા જંગે તેના ઉપર મીઠી કાતર ઉપર પ્રમાણે સુંઘવો,
એટલે બાળકના હાથમાં ચાર ચોરસ કડકા યશે હવે આગળ ચાલ્યા
પહેલા તેને થોડું સામાન્ય જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે કિન્ડર્ગાર્ટનના ટેબલ
ઉપર એક કડકો મુકાવતો અને તે ટેમસના કેટલા ચોરસ રોકે છે તે

પણુ. છોકરો તરત મેળવીતે કહેશે કે ચાર. બીજો મેળનાવો, એટલે તે-
નો પપ્પુ જનામ ચાર મળશે. એ પ્રમાણે બધા કડકા સરખાબધા પછી
બધા કડકાને માથે નોડી. છઠ્ઠો ચોરસ કાળળ બનાવે. 'તો કેટલા ચોરસ
સેકે છે ૬ સોળ' 'દરેક બાળુ કેટલી લંબાઈ મુધી પહોંચે છે ૪ ચોરસ
મની બાળુઓ મુધી' 'દરેક નાના કડકાની બાળુ કેટલી પહોંચે છે ૧
એ બાના મુધી' આવી રીતે પ્રશ્નો પૂછીને એક ચોરસમાયો 'તનાયા
અર્ધા બાળુ હોય તેવા ચાર ચોરસ થાય તેવા બાળકને સારી પ્યાલ આપો.

આર ચોરસને બેવડા વળાવીને વળી સળ એક બીજા ઉપર આવે
તેમ જોડ્યાવો, અને તે સામટા સળ ઉપર કાતર મુંકાવીને કપાઈ એકે
તમા પાસે ૮ દીર્ઘ ચોરસ કડકાઓ થશે. તેને પણ ચોરસ થાય તેમ
બેડો વળાવો, એક બીજા ઉપર જોડ્યાવો અને આઠે પડ ઉપર સામટી
કાતર મુંકાવીને કાપનામું કરી, એટલે એકલે તેમની પાસે ૧૬ ચોરસ કડ-
કાઓ થશે આ કડકાઓ બરાબર કપાયા છે કે નહિ તેની ખાતરી કર-
વા સાર કિન્ડર્ગાર્ટનના ટેબલ ઉપરના ચોરસની સાથે મેળવાવો. દરેક
છોકરા કે છોકરીના ચોરસ આ પ્રમાણે સિદ્ધિ પામે જઈને મેળવી નોવા
જોઈએ, અને તે દરેકને પોતાની આમીઓ સગળેથી જોઈએ આ સો-
ળ ચોરસ કડકા દરેકની પાસે થયા પછી સાતમી 'અક્ષોસનો સોઈર્વનો
ઘાટને એનુસરીને તેમાથી સોઈર્વના ઘાટ જોડવા દરેક બાળક પોતાની
રુચિ આ કલ્પના પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે જાણે એ કમળવા લાયક છે.
ધ્યા ઘાટો જોડ્યા પછી જેને જે સારો લાગે તે ઘાટ સચવાયે તેથી
રીતે તે કડકાઓને એક સદાઈદાર કાળળના પુદા ઉપર ચોટાવવા, તેથી
કૃતિ કરાવવા તે નીચે પ્રમાણે—

એક અક્ષર રહી કાળળ ઉપર તે કડકો મુકાવવો. તેના ઉપર એક
ખૂણા ઉપર બાળક સદાઈદાર આગળ રાખીને ચુદરની પાછી અધા રીતે
ફેરવી કે બેધે સરખો ચુદર આવે પછી પોતાની આંખોના ઉપાડી લઈને
તે ખૂણા ઉપર પણ તે પાછી ફરવે એટલે આખા કાળળ ઉપર સરખો
ચુદર પથપથ સાગસાગ બે ખૂણા પર આગળાઓ દાખીને બાળક તે ઉ-
પરે અને ચુદરવાળી બાળુ નીચે જાય તેમ કરી આગળાઓની ટેરવા
ઉપર રાખીને સદાઈદાર બાળુ ઉપર લાવે જે પુદુ તેમા ગણ્યુ થાય તે

ના ઉપર તે સાચવીને તેની બાળુઓને સમાન્તર તે કડકાની બાળુ રાખીને મૂકે. કાગળના કડકાને મૂકવાની સૌથી સારી રીત એ છે કે આંગળી ઉપરના એ છેડા ઉંચા રાખીને વચ્ચેથી હોડી કે ઘોડીઆની માફક એટલે ખવરાવી કાગળને નીચે ઉતારવો. આથી કાગળનો વચલો ભાગ પહેલો પુટ્ટાને આડકશે; અને તેટલું થયા પછી આંગળીઓ લઈ લેવી, અને કાગળને એની મેળે નીચે ખેસવા દેવો. નીચે ખેસી રહે ત્યારે શિક્ષકે તે જોવો અને સમાન્તર અને ખરી યોગ્ય જગાએ આલ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવી; આલ્યો હોય તો તેને રમાલ દાખવા કહેવું, એટલે તે કાગળ પુટ્ટાની સાથે સજ્જડ ચર્ચ જશે, અને વધારાનો શુંદર કે લાહી જહાર નીકળી જાય તે લુગડા વતીજ બાળક પાસે લોહી લેવડાવવાં કે ડાઘા રહે નહિ. કદાપિ કડકો યોગ્ય જગાએ બંધ બેસતો ન આલ્યો હોય તો બીજી આંગળીઓથી હળવેથી તેને ખસેડાવી યોગ્ય રચળે લાવવો, અને ત્યાર પછી તેને દાખવાનું કહેવું; કારણ કે એક વખત દખાવ્યા પછી કાગળની રિયતિમાં ફેરફાર કરવો એ ઘણાજ કષ્ટ પ્રયોગ ચર્ચ પાશે. પ્રથમ કાગળને આંગળીઓથી ઉપડાવવાનું કારણ એટલુંજ છે કે બાળકને પહેલાંથી નિરાશા ઉત્પન્ન થાય નહિ, પણ એવી રીતે કાગળ કેપાડવાથી લાહી કે શુંદર બાળકની આંગળીઓનાં ટેરવાં ઉપર વળગે, અને વારંવાર તેને સાફ કરવાની માયાકૃટમાં તેને પડવું પડે. આંગળીઓની ઉપડાવવાનો સારો અભ્યાસ થયા પછી સોવા ઉપર કે પાતળી ચીરો ઉપર બંને તરફથી કાગળ ઉપડાવી પુટ્ટા ઉપર સદામ્થી મુકાવવાનો મહાવરો કરાવવો એટલે તમામ કાગ સદામ્થી થશે. કાગળ ચોઢવામાં લાહી કે શુંદર જેગ અને તેગ ઓછાં વપરાવવાં, તેમજ પુટ્ટા ઉપર કે કાગળની ઉપલી બાળુએ ડાઘા પાડવા દેવા નહિ, અને કદાપિ ડાઘા પડે તો તેનો નિકાલ તરત ચોખ્ખા રમાલ વતી સાચવીને કરાવવો. જે લાહી અથવા શુંદર ચોખ્ખાં અને પાતળાં હશે તો પડેલા ડાઘા પણ જતા રહી બેમાલમ થશે; માટે લાહી કે શુંદર ચોખ્ખાં રખાવવામાં શિક્ષક બહુજ સાવચેતી રાખવી.

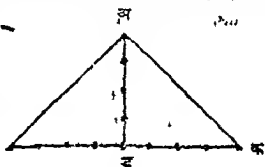
એ કડકાઓને કેટલાક શિક્ષકો મણકાવાળી દોરીઓમાં પણ પરાવીનું રાખે છે, પણ સાર્વજનિક રીત તેને ચોદીને સંદર્થના આકાર બનાવ-

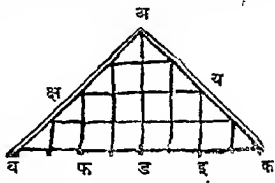
વાની છે, આ પુઠાંને કડીઓ અને દોરીઓ પરોવીને ખીલીઓ ઉપર
સીધી હારમાં લટકાવવાથી નિશાળનો આખો હોલ સુશોભિત દેખાય છે,
અને બાળકોને, શિક્ષકોને તેમજ નિશાળની મુલાકાત લેનારને આનંદ થાય છે.
આના ચોરસ કંડકાઓ ઉપર બાળકના હાથ જગ આપ્યા એટલે કે-
પાવવાની કૃતિમાં આગળ વધવું.

એક ચાર ઇંચ ચોરસ કાગળ બાળકોના હાથમાં આપવો. તેને ખૂ-
લેથી સાગસામે વાળી બેવડો કરી સળ પડાવવો, એટલે તેમના હાથમાં
બેવડા કાટખૂણ ત્રિકોણો થશે, તેની બાજુઓ અને ખૂણાઓ બરાબર
એક બીજાની સાથે મળી જાય છે કે નહિ તેની ખાતરી બાળક પાસે
શિક્ષકે કરાવવી. સળ અને છૂટા છેડા વાળો કાટખૂણો દુભગાય એવી
રીતે વળી કાગળ વળાવીને સળ પડાવવો એટલે ત્રિકોણ ચોવડો-ચાર પડ-
વાળો થશે. કાટખૂણાવાળો ત્રિકોણનો છેડો મધ્યબિંદુ હોવાથી તે ઠેકાણે-
થી છેડો બંધાયેલો રહેશે અને બીજા અર્ધા કાટખૂણાવાળો ખૂણાઓ આ-
ગળ કાગળની ધાર આવી હશે. વળી એ પ્રમાણે વાળેલા કાગળનો કાટ-
ખૂણો અને તેના સામેની કણવાળી બાજુ દુભગાય તેવી રીતે તે કાગ-
ળને બેવડો વળાવો, એટલે બાળકના હાથમાં કાટખૂણ ત્રિકોણ-આઠ પડ-
વાળો-થશે, તેની એક તરફ કાટખૂણો થશે અને બીજા બે ખૂણામાંનો
દરેક અર્ધા કાટખૂણો હશે અર્ધા કાટખૂણાવાળો એક છેડો બંધાયેલો ખૂ-
ને બીજો ખૂણો કાગળના છૂટા છેડાવાળો થશે. કાગળને કાપવા સાથે
આ સુખ્ય સાધન થયું. આના ઉપર કાતરથી કાપ પડાવીને તેના અનેક
પાટ કરાવવાના છે, માટે આ કાગળનો સુખ્ય પાટ બાળકો સારી રીતે
બનાવી શકે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પછી ખાતરી કરવી. આ બાજુએ
જે આકૃતિ આપી છે તે એવી રીતે એક ચોરસને આઠ પડમાં વાળેલા
ત્રિકોણનો આકાર છે. અ આ

ગળ કાટખૂણો છે, અને વ
અને ક આગળ અર્ધા અર્ધા
કાટખૂણા છે. વ આગળ કા-
ગળના છેડા છૂટા છે અને ક
આગળ કાગળ વાળેલો અને
બંધાયેલો છે, કાપતી વખતે વ
સરળતા માટે તેની ઉપર સીડીઓ

દોરાવવી કે સળ પડાવવા. આ આઠ પડવાળા કાગળ ઉપર બીજા સળ પડાવવા ઠીક ન લાગે તો તેવડોજ એક બીજા કાગળનો ત્રિકોણ તૈયાર રાખીને શિક્ષકે તે છૂટા ત્રિકોણ ઉપર સળ પડાવવા. વ છેડા ઉપર ક છેડા આવે એવી રીતે કાગળને બે વડો વાળીને અઢ સળ પાડવો. પછી તેવીજ રીતે વ અને ક એકઠા થયલા છેડાઓને વાળીને હ ઉપર મૂકીને સળ પડાવો એટલે ફ અને ઇ આગળ સળો ઉભા પડશે. વળી તેને બેવડો વાળશે. એટલે કાટખૂણાની સામી બાજુએ બિના બધા મળીને સાત સળો પડશે.

આડા સળો પાડવા માટે અ છેડાને હ ઉપર મૂકીને વચ્ચેથી ક્ષય આડો સળ પાડો; અને તેને વળી તેવીજ રીતે બેવડો વાળીને સળ પાડો એટલે આડા-બધા મળીને ત્રણ સળો થશે, અને આખરે સળો પડીને બીજી આકૃતિમાં બનાવેલી લીટીઓ પ્રમાણે સળ દેખાશે.

કાગળ કાપવાને માટે આ સળોનો આધાર લઈને કાપ ચૂકવાના છે. વાળેલો આઠ પડવાળો ત્રિકોણ સળવાળો હોય તો તે એટલોજ છોકરાને આપવો. પરંતુ તેની સફાર્ધ બગડવાની દેહેશતથી તેને સળ વગરનો રાખ્યો હોય તો જે બીજા તેવડાજ ત્રિકોણાકાર કડકાઓ સળ પાડેલા રાખ્યા હોય તે અકેક કલાસમાં વહેંચવો, અને છોકરાઓને કહેવું કે પેલા ત્રિકોણની સાથે બરાબર મેળવીને તેને ઉપર રાખીને ડાબા હાથમાં તે બન્ને ત્રિકોણો સાથે પકડે અને બન્ને ઉપર સાથે કાપ ચૂકે. આગ કરવાથી ઉપરનો કાગળ પણ કપાશે; પણ તેના કડકા ઉપયોગમાં લેવાના નથી, ફેંકી દેવાના છે; માત્ર નીચેનો વાળેલો કાગળજ ઉપયોગમાં લેવાનો છે.

ડાબા હાથમાં તે કાગળ એવી રીતે પકડાવવો કે જે એટલે કર્ણના નુબાગ બિંદુ ઉપર અંગુઠો આવે અને છૂટા છેડા વાળો વ ખૂણો ડાબી તરફ અને ક ખૂણો જ કાગળના મધ્યબિંદુવાળો અને બંધાયેલો છે તે જમણા હાથ તરફ રહે. કાટખૂણો અંગુઠાની બહાર સામો રહેશે. જ

મથા હાથમાં કાતર ઝાલવાની છે અને તે ત્રિકોણ ઉપરની લીટીઓને અનુ-
સરીને તેના ઉપર સફાઈથી એવી રીતે કાપ મૂકવાના છે કે આઠે પડ
સાથે કપાય. આ કપાયલા કડકાને પછી એકઠા કરી સૌંદર્યના આકાર
બને તેમ પુઠ્ઠા ઉપર ચોઢવાના છે. બને ત્યાંસુધી તમામ કડકા કામમાં
લેવા; પણ જો કદાપિ કેટલાક કડકા બહુ કામમાં આવે તેવા ન હોય
અથવા ઘાટની શોભા સારી રીતે વધારતા ન હોય, અથવા મહેનતના પ્ર-
માણ્યમાં તેનું ધણું સાફ ફળ ન થતું હોય તો કેટલાક કડકા રદ ગણી
રેંકી દેવાની અડચણ નથી. શરૂઆતમાં તો સાદા કાપને લીધે બધા કડકા
કામમાં આવે તેવા હોય છે; પરંતુ અટપટા સીધા કે વાંકવાળા કાપ હોય
તો ધણા કડકા નાંખી દેવા પડે છે, અને કોઈકે વખત તો અંદરથી એ-
કજ આખો એવો સારો નમુનો તૈયાર થાય છે કે ખીજ કોઈ કડકા
લગાડવાનો ખીલકુલ અવકાશ રહેતો નથી.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના કેટલાક ખુલાસા.

(સાંધણ ૧૭ મા ૫૪ થી.)

પાઠ.

૨૫ બધા શિક્ષકોએ ‘શ્રવણ’ ની કથા સાંભળી હશે; તેનો આ ઠેકાણે
ઉપયોગ કરવાનો યોગ્ય અવસર છે. છોકરાંઓ જોને પોતાનાં ધર્મ-
પુરતક ગણે છે, તેમાંની કોઈ કથાને ધણીજ શ્રદ્ધાથી સાંભળે છે,
અને નીતિની છાપ એ વાતોથી નેટલી પડે તેટલી જોડી કાઢેલી
વાતોથી પડતી નથી; માટે એવા પ્રસંગોએ રામાયણ, મહાભારત,
ભાગવત કે ખીજાં પુરાણો વગેરેની નીતિ વગેરે સંબંધી દુંઢી વાતો
શિક્ષકો કહે તો તેઓ ઘણા લાભ થવાનો સંભવ છે. ‘શ્રવણ’ ની
વાતનું રૂપાંતર કરીને આ પાઠમાં વાત મૂકેલી જણાય છે.
માત્ર છોકરાઓની ફરજ શિખવવાનો ઉદ્દેશ હોવાથી તેટલા પુરતી
વાર્તાનો સાર લીધો છે. ‘શ્રવણની’ વાત દુંકામાં નીચે મુજબ છે:-
શ્રવણ એક ગરીબ યુવક હતો. તેનાં માબાપ અપંગ હતાં. તે-
ને કાવડમાં બેસાડી પોતાની ખાંધે ફેરવી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળે

જ્યો. ધણી તીથમાં જઈ આવ્યા પછી તે અયોધ્યા તરફ ગયો માળાપને તરસ લાગવાથી તેને પાણી લેવા તળાવે મોકલ્યો. દશરથ રાજા (રામચંદ્રના પિતા) તે વખતે વગડામાં મૃગયા માટે ફરતા હશે. શ્રવણ ધડો તળાવમાં બોલ્યો તે વખતે જે અવાજ થયો તે ઉપરથી દશરથ રાજાએ તેને મૃગ બોલ્યો, અને નજરે જોયા વગરજ જે તરફથી શબ્દ આવતો હતો તે જગા તરફ તાકીને તીર માર્યું. શ્રવણ મુઝો અને દશરથ રાજા સાં ગયા પછી પોતાની મોટી બૂલ માલમ પડી અને બહુ ખસ્તાવો થયો. શ્રવણનાં તરસમાં માળાપને પાણી પાવા સારૂ ધડો ભરીને રાજા તેમની પાસે ગયો અને વગર બોલે પાણી આપ્યું. માળાપ ચેતી ગયાં અને દશરથ રાજાને પૂછીને શ્રવણના મત્સ્યની હકીકત જાણી. તેમના દુઃખનું શું પૂછું ? દુઃખના આવેશમાં તેમણે દશરથ રાજાને શાપ દીધો કે ' જેવી રીતે છાકરાના વિયોગના દુઃખે અમે ટળવળા મરીએ છીએ તેવીજ રીતે તું મરીશ.' દશરથ રાજાએ આ શાપને આશીર્વચન માન્યું, કારણ કે તેને પુત્ર ન હોવાથી દુઃખી હતો. આ પછી તેને શ્રી રામચંદ્ર આદિ ચાર પુત્રો થયા. શ્રીરામના વનવાસગમનથી પુત્રવિયોગનું દુઃખ તેનાથી સહન થઈ શક્યું નહિ અને તેણે સ્વર્ગવાસ કયો. શ્રવણનાં માળાપનો શાપ આ રીતે ફળ્યો.

પંક્તિ.

૨૫ હુંલાં—છાકરાંઓને હરવં અને દીર્ઘ ઉચ્ચારની બરાબર સમજણ પાડવી અને 'હરવં' લખેલો છતાં દીર્ઘ ઉચ્ચાર યાંયં સારે ઉપર ચોડી લીટીવાળી નિર્ધારની કરવી પડે છે તે સમજાવવું. આ ધોરણમાંથી 'હરવં' અને દીર્ઘના ઉચ્ચાર કરવાનો મહાવરો પડતો જાય તો આગળ ઉપર તેમને એ વિશે પકડું જાન યાય.

અંબોપ—માપ વિનાની, ધંધાળું.

કુંકું—કુંકું ને બદલે છે. કવિતામાં ગાવાની સરળતાને માટે આવા

ફેરફાર કરવાની છૂટ છે તે કહેા.

ધન ને આંખો હોત—જે અમારી પાસે પુરતા પૈસા હોત, અને જે આંખો નહોત.

તીરથ કરવું—પાણી નજીકની પવિત્ર જગ્યાને તીરથ કહે છે. હિંદુ-સ્તાનમાં, આવાં ઘણાં તીરથ ફરીને લાં રનાનું કરવાથી પાપનો નાશ થાય છે, એવું હિંદુ લોકોનું માનવું છે. તીરથ ફરવાની યાત્રા કરવી—એટલે “તીરથ કરવું” કહેવાય છે.

પરખી—પરીક્ષા કરીને, મનથી જાણીને.

કાવડ—એક વાંસ કે લાકડાની લાખી ચીપને બને છેડે સીંકાં વળગાડેલાં હોય છે, અને વચ્ચેથી ખભા ઉપરથી ઉપાડીને ફેરવાય છે. વાદીના કંડીઆની તેવી ગોઠવણ પ્રલક્ષ્ય બતાવે.

ધન ધન—આવા દીકરાને ધન્ય છે, એમ વાક્ય ગોઠવાવવું.

આશીર્વાદ—આશીર્વાદ.

કરજ—છ. દીકરાઓની માળાપ પ્રત્યે ફરજ અદા કરવાનું આ ધણુ જાણુ દર્શાવતું છે, અને આ ઉપરથી નીતિ અને માળાપ કે વડીલો પ્રત્યે ભક્તિ વિશે જાણકને મનમાં ઠસે તેમ સારામાં સારી રીતે શિક્ષા અપાશે.

મેંર=મહેર=મહેરજાની.

સુખ—ઈ. જે દીકરા માળાપની પ્રત્યે પોતાની સારી ફરજ બજાવે છે તેને ઘેર લીલા લહેર—રગત-ગમત અને સુખજ સુખ છે.

૨૬ કુર્મો—જે પ્રાન્તમાં જે વાસણને કુર્મો કહેતા હોય તે વાસણ પ્રલક્ષ્ય બતાવવું, કારણ કે ચિત્રગા આપેલા વાસણને કુર્મો કહેતા હશે કે નહિ તે સંદિગ્ધ છે.

નાચતો નાચતો—પોતાની હોંશીઆરી સદ્ગુણ ધર્મ, અને પાણી પીવા મળ્યું એ બે નાચીને હર્ષ જતાવવાનાં કારણ છે.

‘લેવા’ કાજ—‘લાવવા’ કાજના અર્થમાં

આક્રમ, અને ધીરજથી જેવું કામ થાય છે તેવું હાંકાં મારે થવું નથી, એ શિખામણ આપવાની.

(અપૂર્ણ)

આધુનિક વિમાન (Airship)

(આલુ પૃષ્ઠ ૧૩ મે થા.)

આ પ્રમાણે બલૂનનો ઉપયોગ લોકોએ કરવા માંડ્યો, પણ જે દિ-
શામાં તેને લઈ જવું હોય તે દિશામાં લઈ જવાતું નહોતું. મરજીમાં આવે
તેમ ગાડીની માફક લઈ જઈ શકાય એવું વિમાન અથવા એરશિપ ટિ-
સેન્ડીઅરે પહેલ વહેલું પેરિસમાં ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં બનાવ્યું. બલૂનની
કાચળા કૂંસે છે ત્યારે લગભગ ગોળ હોય છે. આ વિમાનની કાચળા લં-
બગોળ તકીઆની માફક આછા નળા ધાટની હોય છે. આ વિમાનની
કાચળા ૯૧ ફૂટ લાંબી અને ૨૯ ફૂટના વ્યાસની હતી. બલૂનની માફક
તે કાચળા પણ હાઈડ્રોજન ગેસથી ભરવામાં આવે છે. અને તે પર જે
જળી હોય છે તે જળીને છેદે બલૂનની માફક એક હલકા વજનનું હોડ-
કું હોય છે. અમુક દિશામાં લઈ જવાને માટે તેણે વીજળીનો સંયોગ મુ-
કયો હતો અને વહાણની માફક દિશાઓમાં ફેરવવા એક સુકાન પણ તે
પર બનાવવામાં આવ્યો હતો. જર્મનિના એક આદમી કાઉન્ટ વાન ઓપે-
લીને ૪૨૦ ફૂટ લાંબો અને ૩૮ ફૂટના વ્યાસનો એક નળો એલ્યુમીની-
યમના પાતળા પતરાનો બનાવ્યો અને તેની આંદર એણે ૧૭ બલૂન રા-
ખ્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં કોન્સ્ટન્સ સરોવર પર ૧૭ મિનિટમાં તેણે
ચાર માઈલ મુસાફરી કરી હતી અને મરજીમાં આવે તેમ ઉપર નીચે
એ વિમાન ચલાવ્યું હતું. એન્ટ્રોસ ડુમોન્ટે પેરિસમાં એક બીજું એવું
નવું વહાણ બનાવ્યું હતું અને તે વિમાનને ચલાવવા સાર એણે પેટ્રોલી-
અમથી ચાલતું એક એનજીન વાપર્યું હતું. આંજેશ પ્રજ્વળ પણ આ બાબ-
તમાં કંઈ આજસુ બેસી રહી નથી. હાલ તેઓએ એક એવું વિમાન બ-
નાવ્યું છે અને તે વહાણમાં બેસી કર્નેલ કેપર અને મી. કાંડી નામના
બે માણસોએ સેપ્ટેમ્બર માસની આખરમાં મુસાફરી કરી. એ વિમાનની
નળાકારની હવા ભરવાની કાચળા ૧૧૦ ફૂટ લાંબી અને ૨૮ ફૂટના વ્યા-
સની હતી. બલૂનનું કપડું ગોલ્ડ પીટર્સ રિકન (એક જાતનું ઘણું પાતળું
અને મજબુત ચામડું) હતું. તેના ઉપર જળી ગુંથી લીધેલી હતી અને
તેની નીચે ૩૦ ફૂટ લાંબી એક હોડી ટાંગેલી હતી. એ વિમાનની ગતિ
કલાકે ૨૪ માઈલ હતી. લંડનમાં એ કેવી રીતે ફરે છે તેની તપાસ સરકાર-

ખાતાના વડોઓએ કરી હતી. એ મુસાફરીથી તેઓએ પોતાનો પુરતો સંતોષ જાહેર કર્યો હતો. બકિંગહમ પેલેસ (મહારાજાધિરાજ શહેનશાહનો મહેલ) અને તેની આજુબાજુની જમીન પર પા દસાક સુધી ઉપર નીચે ફેરવ્યું હતું. એ વિમાન ૧૩૦૦ ફૂટની ઊંચાઈ સુધી ગયું હતું પણ તેની સરાસરી ઊંચાઈ ૭૫૦ ફૂટ સુધી રહી હતી. કેટલીક વખતે એ એટલું નીચું આવ્યું હતું કે નીચે રસ્તામાં ઊભા રહેલા આદમીઓ વિમાનમાં એકેલા આદમીને ઓળખી શક્યા હતા. અંગ્રેજ લોકોએ આ વિમાન બનાવ્યું ખરૂં પણ તેની અંદર જે એનજીન મૂકવામાં આવ્યું તે ફ્રેંચ લોકોની બનાવટનું હતું. હાલ અંગ્રેજ લોકોએ એવું એનજીન બનાવવાને શક્તિમાન થયા છે અને થોડા વખતમાં પોતાનું બનાવેલું એનજીન વિમાનમાં મૂકી ઊડવા માંડે છે. જેવી રીતે એનજીનથી પાણીમાં આગબોટ ચાલે છે, લગભગ તેવાજ એનજીનની મદદથી આ વિમાન પણ ચાલે છે.

હાલ ફ્રાંસ પાસે એવાં જે વિમાન છે અને બીજા પાંચ ત્યાં હાલ બનાવવામાં આવે છે. જર્મની પાસે પણ એવાં જે વિમાન છે અને તેમાં ઉપર લખેલું એપેલીનનું વિમાન ઘણું મજબુત ગણાય છે. એ વિમાને ગયા ઑક્ટોબર માસની પહેલી તારીખે ૨૨૦ માઇલ મુસાફરી કરી હતી. એવું કહેવામાં આવે છે કે આજે પૃથ્વી પર એના જેવું મજબુત, એના જેટલી ઝડપથી મુસાફરી કરનારું, એના જેટલી મુસાફરી કરેલું અને લગાઈના કામમાં એના જેટલું ઉપયોગી બીજું કોઈ પણ વિમાન નથી. કાઉન્ટ ચોપેલીન હાલ એવું સિદ્ધ કરી આપવા માગે છે કે એવું વિમાન ૮૦૦ માઇલ સુધી એકી વખતે નીચે ઊતર્યા વગર મુસાફરી કરી શકે એવું છે. એ વિમાન આટલું મજબુત છે તે છતાં ઇંગ્લેન્ડનું વિમાન એના કરતાં હવામાં વધારે વખત રહ્યું હતું.

લગાઈમાં એનો ઉપયોગ થશે મર્ફ શકશે પણ તે કેવી રીતે થશે તે નક્કી કરી શકાતું નથી. કેટલાકો કહે છે કે હવે પછી લગાઈ જાયે આકાશમાં થશે. કેટલાક કહે છે કે એવાં વિમાનો જાયે જઈ ઉપરથી દુશ્મનના સરકારમાં દાગોળો નાંખશે, પણ આપણે કંઈ તે સવાલ વિચારવાનો નથી. આપણે તે સાધારણ રીતે મનુષ્યજાતિને કેટલું ઉપયોગી મર્ફ

પડશે તે જોવાનું છે. ઉત્તર અથવા દક્ષિણ ધ્રુવની ખરાબર ખોળ કરવાને ઘણા વિદ્વાનો ધ્રુવ તરફ જાય છે અને નેમાંના કેટલાક કમનસીબનો તો ગયા પછી પત્તો પણ લાગતો નથી. અંતિમ ઠંડી અને ખરડાના મુલકોમાં મુસાફરી કરતાં તેઓને એટલી તો આડચણ ભોગવવી પડે છે કે તેનો આપણને જરાએ ખ્યાલ નથી. મી. વૉલ્ટર વેલમન નામના એક અમેરિકને, ઉત્તરધ્રુવ પર આવા વિમાનમાં બેસી જવાનો ગયા મહિનામાં મૃત્યુ કર્યો હતો. પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો હતો. આવતે વર્ષે વળી પાછો એ ઉત્તરધ્રુવ તરફ વિમાનમાં બેસી જવાનો ત્રિચાર રાખે છે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે તે ફતેહમંદ નીવડ્યા વગર રહેશે નહિ. મિ. ચંકલ ટન નામનો એક આદમી દક્ષિણધ્રુવ તરફ મોટોર ગાડીની મદદથી મુસાફરી કરે છે. અને તે પણ વિમાનમાં બેસી દક્ષિણધ્રુવ તરફ જવાનો ઘરાદો રાખે છે. ધ્રુવના પ્રદેશની શોધખોળમાં વિમાનો ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડશે. પહાડો પર ચઢી જવાની મુશ્કેલી પણ રહેશે નહિ. મુસાફરોને પહાડો પર ચઢી જવાની મુશ્કેલી પણ રહેશે નહિ. મુસાફરોને પહાડોની શોધખોળ કરતી વખતે રસ્તામાં જનાવરોનો ભય અને જંગલમાં વાસો કરવાની જરૂર એ જાંધી વાતો તો જુના જમાનાની જ હશે થઈ પડશે. હિમાલયના એક જાયા શિખર એવેરેસ્ટ સુધી કોઈ જઈ શક્યું નથી, પણ જર્મનના બે પ્રેફેસરો છ વર્ષ પર સાધારણ ખલ્લનમાં ૩૫,૦૦૦ ફૂટની જાયાઈ સુધી ગયા હતા તો હિમાલય કે જે ૨૯,૦૦૦ ફૂટ કરતાં સહેજ વધારે જાયો છે ત્યાં જતાં એવા સોદાને શી મુશીબતી નડવાની છે? યુરોપ ખંડમાં માઉન્ટ બ્લેન્ક જાયામાં જાયો પર્વત છે (આપણા હિમાલયથી તે અડધોજ જાયો છે) તે પર્વતના શિખર પર છટાલીના બે ગૃહરચોએ સાધારણ ખલ્લનમાં બેસી મુસાફરી કરી હતી. તો જ્યારે ખલ્લનથી આટલી જાયાઈએ જઈ શકાય છે તો વિમાનની મદદથી ત્યાં જવાય એ કંઈ નવાઈ જોવું નથી. ૫૨વી પરના કેટલાક ભાગોની હજી સુધી શોધખોળ થઈ નથી તેની શોધખોળમાં આગળ જતાં વિમાનો મોટો ભાગ લેશે એમાં કંઈ સંદેહ નથી.

ખલ્લન અને વિમાનની કાયળામાં હાઇડ્રોજન કે કોલર્ગેસ બરવામાં આવે છે, પણ પશ્ચિમની પ્રજા એક બીજીનું યંત્ર (ફ્લાઈંગ મશીન) શો-

ધવા માગે છે કે જેમા હવાની ગરજ કંઈ પણ પડે નહિ કેટલેક અંશે તેમા તેઓ કૃતેહમદ નીવડ્યા છે પણ જેટલો ભરોમો એરશિષ અથવા વિમાન પર રાખવામા આવે છે તેટલો તે પર રાખવામા આવતો નથી, પણ એ પ્રજાઓ એટલી ખતીલી છે કે જેમ બહૂન પરથી વિમાન શોધી કહાડ્યુ તેમ એ ઊડવાનો તંત્રો પામ દસ વર્ષમા શોધી કહાડ્યા વગર રહેશે નહિ એ પ્રજાઓ જે કામ એક વખત હાથમા પકડે છે તે કામ ખતથી કરે છે અને ઈશ્વર તેમને તે કામમા જરા આપે છેજ.

ગુર્જર ભાષાની પ્રાઢતા. *

૧. (લખનાર—મગરાનદમ બુખણદાસ, ઝોરપાડ)

ગુર્જર ભાષામા કેવુ પ્રેરક રહેલુ છે, તે યથાર્થ મમજનામ બહુ યોગ સિદ્ધાન્તો છે સાધારણ માણસોને ગુર્જરાતી ભાષાના વિસ્તૃતત્વનો કંઈક ખ્યાન આપવાને, હમેશના સાધારણ વાપરવામા આવતા યોગ ક્રિયાવાચક શબ્દોના અર્થ બતાવવાની જરૂર લાગે છે વળી એના શબ્દો સાથે ખીજે શબ્દ કે પ્રસય યોજવાથી જે અર્થાત્મક થઈ જાય છે, તે જોવાથી પણ ભાષાગૌરવ લક્ષમા આપશે

ઉત્તરતું (ઉત્તર ધાતુ)

(૧) તે મેડેથી ઉતર્યો. (ઉપગ્રથી નીચે આગ્યો)

(૨) તેનું નામ આ માસમા ચાર નગર ઉતર્યું. } માન કે પદવીમાં
તે કમુજ બદલ એક પાપરી ઉતર્યો. } ધટ્યો

(૩) તે વરસ દહાડો નોકરી જરીને ઉતરી ગયો

(નોકરીએ ચડવાથી ઉલટુ—સખષ છોડ્યો)

(૪) હવે તે ખાવામા બહુ ઉતરી ગયો છે. (ઓછુ થયુ)

(૫) લોહાથી ઉતરતું ગીનુ નીકળે છે } ખીજે નગરે
ગુનથી ઉતરતું મુલમીન બદલ છે }

* નીચે આપેલા શબ્દોના અર્થમા કેટલેક ઠેકાણે અભિપ્રાય ફેર હશે તેમ કેટલાક એક સામાન્ય અર્થમા સમાર્પ જતા હશે, તેપણ હાલ તે ન જોતા આ જાતના પ્રયાસને ઉત્તેજન મળે એ હેતુથી આ લેખ જોવા મળ્યો છે તેવો ઝાખો છે

- (૧૦) હોંચકા ખાવા. (લહેજત લેવી.)
 (૧૧) તે તારૂં સમાંગ ખાઈ જશે. (પચાપી પડશે.)
 (૧૨) બાપદાદાનું રજેલું છે તે બેઠાબેઠા ખાય છે. (ચાપરે છે)
 (૧૩) તેણે બહુ આકરા કસગ ખાધા. (બોલવું.)
 (૧૪) તે તો જાણે ખાવા ધાય છે. (ચીડીઆં કરવાં કે ખીવડાવવું)
 (૧૫) તેણે દીકરી પરણાવવામાં રૂપીઆ ખાવા લીધા. (જાતના ઉપયોગ માટે.)
 (૧૬) એ છોકરાઓ તમારો ધાક ખાઈ ગયા છે. (પારખવું કે નિહાર થવું.)

૪ ચડયું (ચડ ધાતુ)

- (૧) જાડે ચડયો; અગાસીપર ચડયો છે. (નીચેથી ઉપર જવું)
 (૨) 'વરસ ઉપર ત્રણ માસ ચડયા. (વધ્યા.)
 (૩) તેણે ચડીને માગણી કરી. (કિંમતમાં વધવું.)
 (૪) તે પોતાના પરાક્રમથી ચડયો. (સારી હાલતમાં આવ્યો)
 (૫) દારૂ ચડયો; બાંગ ચડી; કોથ ચડયો } જોશ વધ્યો
 મમતે ચડયો; મદ ચડયો; શર ચડયું }
 (૬) માથું ચડયું. (ડુખવું.)
 (૭) પેટ ચડયું; સોજા ચડયા. (ફૂલવું)
 (૮) વાત કરતામાં શેનો ચડી જાય છે. (મદમાં આવવું.)
 (૯) કાટ ચડયો; રગ ચડયો; ફૂગ ચડી. (વળગવું)
 (૧૦) મગચણા સારા ચડયા છે. (અક્ષવું.)
 (૧૧) લાખ માણસનું લસ્કર ચડયું. (કુચ કરી.)
 (૧૨) પોસ્ટમેનો નોકરીએ ચડયા (હાજર થવું.)
 (૧૩) શિવને ખીલી, ધંતુરો, ને જળ ચડે છે. } પસંદ પડવું
 વિષ્ણુને તુલસી ને પુષ્પગાળા ચડે છે, }
 (૧૪) કામઠું ચડયું. (વાંકુ વળવું.)
 (૧૫) તે મારા ઉપર ચડી આવે છે. (હુમલો કરે છે)
 (૧૬) હવે તે છેક માથે ચડી ગયો છે. (ઉલટું ચાલવું)
 (૧૭) બહુ મહેનતે કવિતા મોઢે ચડી. (યાદ થઈ)

અહીં ધાતુ એ ઉતર ધાતુથી ઉલટા અર્થમાં પ્રવર્તે છે, પણ કેટલાક પ્રસંગમાં તેના ઉલટા અર્થમાં પ્રયોગ થતો નથી. જેમકે ફળ ઉતરી ગયું તેનાથી ઉલટા અર્થમાં એ ધાતુ જોવાતો નથી.

૫ ચાલવું (ચાલ ધાતુ.)

- (૧) પ્રાણી ચાલે છે. (ગતિમાં આવે.)
- (૨) હાલમાં પરીક્ષાર્થ કામ ચાલે છે (ધાય.)
- (૩) પાંચ સેર ચોખા હશે તો બધાને ચાલશે. (બસ થવું.)
- (૪) કલમ બહુ ઝડપથી ચાલે છે. (લખવું.)
- (૫) અધુ કે તરવાર ઠીક ચાલે છે. (કાપવું)
- (૬) તેનું મોં કે જીભ બહુ ચાલે છે. (બજવું)
- (૭) આખો દહાડો તેનું મોં ચાલ્યા કરે છે. (ખાવાનું કામ.)
- (૮) એના હાથ ચાલે છે. (મારવું)
- (૯) આ બૂટ બાર મહિના ચાલશે. (નીભવું.)
- (૧૦) આખું વરસ ચાલ્યું ગયું. (વીતી જવું.)
- (૧૧) આ ચિછો આખા બ્રિટિશ રાજ્યમાં ચાલે છે. } માન્ય થવું.
તે શાહુકારની હુડી કાઢી મુધી ચાલે છે. }
- (૧૨) સાર પછી એ કાપદો ચાલ્યો. (અમલમાં આવ્યો.)
- (૧૩) એ જાખતમાં માઈ કઈ ચાલતું નથી. (સત્તા હોવી.)
- (૧૪) ઉપરીના હુકમ પ્રમાણે ચાલવું. (વર્તવું.)

૬ ભરવું (ભર ધાતુ)

- (૧) ચોખા વાસણમાં ભર્યા. (નાંખ્યા)
- (૨) તે કાઠી ભરી. (ગળા સુધી નાખવું.)
- (૩) સો રૂ. પોસ્ટલ મેલિંગ્સમાં ભર્યા. (જગા કરાવ્યા)
- (૪) બાહુ, ગણોત, કે વ્યાજ ભરવું. (આપવું)
- (૫) ઝોરડાની લખાઈ પહોળાઈ મેં ભરી છે. (માપવું.)
- (૬) તે મહં, ગોળ, ધાસ. કેરી કે ગોતર ભરવા ગયો છે. (આપવું.)
- (૭) કાચીખાઈ ઉત્તમ ભરત ભરે છે. (કાઢે છે.)
- (૮) દીપમાં પાંચ રૂ. ભર્યા; પત્રક ભર્યું; } લખવું.
મગ્ગરની દાજરી ભરી છે. }
- (૯) બેઠક કે તૈય ભરી. (દારગોળા નાખીને તૈયાર રાખવી.)

- (૧૦) ચોપડી ગુમાવશે તો ભરી લઈશ (કિંમત.)
 (૧૧) સમજીને ડગલું ભરવું. (આગળ વધવું.)
 (૧૨) ઘરમાં ભરી મૂક્યું નથી. (સંચય કરવો.)
 (૧૩) છાકરીને વાડી ભરી હતી. (માથાના વાળ ઉપર ફૂલ ચુંખવો.)
 (૧૪) સુવાનો પલંગ ભરવાનો છે. (પાટી વિંટાળવી.)
 (૧૫) સભા કે મીજલસ ભરવી. (ભેગું કરવું.)

ક્રિયાવાચક શબ્દો અનેકાર્યમાં વપરાય તેના કરતાં, નામરૂપી શબ્દો પોતાના સ્વરૂપમાં આવવા સહજ વધારાથી અનેકાર્યમાં વપરાય, એ વધારે ખુબીભરેલું હોવાથી હવે થોડા નામરૂપી શબ્દોના અર્થનું દર્શન કરીશું.

૧ કલમ.

- (૧) મારી કલમ ક્યાં મૂકી છે? (જરૂની લેખણ.)
 (૨) તેની કલમ પાછી ફરે એમ નથી. (લખાણ.)
 (૩) મોતીલાલ ચાર કલમ જાણે છે, (સિપિ કે બાપા.)
 (૪) ૭ મી કલમમાં એનો ખુલાસો છે. (પ્રકરણનો વિભાગ.)
 (૫) આંખાની કલમ રોપવી. (કલમના જેવો આકાર કરેલી ડાળ.)
 (૬) ગુન્દામાં આવવાથી તેની કલમ કંપાઈ ગઈ. (જરતરફ ચલું.)
 (૭) એ ચિતારાની કલમ આબેહુજ છે. (ચિત્રની છટા.)
 (૮) નાનપણથી જ કલમનો મરોડ બેઠો તેજ રહે છે. (અક્ષર.)

૨ ઘર.

- (૧) ઘેર બેઠા બહુએ ગોપાળ. (ઝૂંપડું, હવેલી, બંગલો કે મહેલ).
 (૨) ઘર ફૂટે નશીબ ફૂટે. ઘરનાં માણસ.
 ઘર પ્રમાણે ગોત્રજ. }
 (૩) ન્યાતમાં એતુ ઘર સારું ગણાય છે. (કુળ)
 (૪) ભમરીનું ઘર. (રહેવાનું સ્થળ.)
 (૫) વાને ઘેર ગયો; સનેપાતને ઘેર ગયો. (સ્થિતિ)
 (૬) આ સોફટી ક્રિયા ઘરની છે? (સ્થાન)
 (૭) પિત્તા ઘરનું દરદ છે. (કારણ)
 (૮) તે સાધારણ રીતે રાગનાં ઘર સમજે છે. (જાત.)

- (૯) ઘર જોઈને માગવું. (શક્તિ.)
- (૧૦) ઘર રાખીને વાત કરવી. (જાવા.)
- (૧૧) ચરગાતું ઘર. (રાખવાનું સ્થળ.)
- (૧૨) ઘર માગ્યું. (જેના વડે ઘર ચાલતું હોય તેનું મરણ્ય ચતું.)
- (૧૩) કોઈનું ઘર મારવું. (બારે નુકસાન પહોંચાડવું)
- (૧૪) રોગે શરીરમાં ઘર કીધું. (જથુનો વાસ.)
- (૧૫) તે બાઈએ મોટી વયે ઘર માંડ્યું } સંસારસ્થિતિ.
હું ગરીબાઈથી મારું ઘર ચલાવું છું }
- (૧૬) રામો તો એને ઘરના જેવો છે (પોતીકા-વિશ્વાસ)
- (૧૭) મો ઘરનો સુખી કે સાધારણ છે. (સ્થિતિ)
- (૧૮) અમારા ઘરનાને ભરૂચમાં સરકારી ચાઠરી છે. (ધણી કે વર.)
- (૧૯) પાણી પીને ઘર પૂછવું. (જાત-કૂળ)
- (૨૦) સ્લેટ કે તખ્તાનું ઘર જુદુ પડી ગયું છે. (ચોક્કું.)

૩ છાતી.

- (૧) પોલીસ ખાતામાં પહોળી છાતી વાળાને પસંદ કરે છે. (પેટની ઉપરનો ભાગ.)
- (૨) પોતાની છાતીમાંથી મીઠું દૂધ કોણ પાતું ? (સ્તન.)
- (૩) એ સાંભળા તેની છાતી પીગળા. (હૃદય.)
- (૪) દરીએ ખેડવામાં ને રેપારમાં છાતીનું કામ છે. (દિમત.)
- (૫) છાતી કાઢીને જોલકું, જોસકું, કે ચાલકું. (મરદાઈથી.)
- (૬) છાતી ભરાઈ આવવી. (રડી દેવાય તેવી સ્થિતિ.)
- (૭) છાતી ઠોકીને કહું છું કે તારું કામ ચરો. (ખાતરીથી.)
- (૮) હાલ તો છાતીએ હાથ દીધો છે. (ધીરજ કે ખરોસો.)
- (૯) પાસ થયાની વધામણી જાણી ચાર આંગળું છાતી જમી આવી. (સંતોષ થવો.)

૪ જીવ.

- (૧) જીવ ગયા પછી રાખવું વ્યર્થ છે. (વેતન્ય.)
- (૨) જીવની દયા એ મુખ્ય છે, (પ્રાણી.)
- (૩) લગાઈ બંધ રહેવાથી હજારો જીવ ઉગ્યા. (માણસ.)
- (૪) એ ધંધામાં હવે ઝાઝો જીવ રહ્યો નથી. (લાભ.)

- (૫) તેની પાસે પાંચદશ હજારનો છવ હોય એમ લાગે. (પુછ.)
 (૬) તારો છવ દેવપૂજામાં હોય એમ જણાવું નથી. } ધ્યાન કે લક્ષ.
 છવ બાલીને વાંચવાથી સમજશે.
 (૭) તે મારો છવ લેવા બેઠો છે. (કાપર કરવું.)
 (૮) એ વાત સોમળીને તેનો છવ ઉડી ગયો. (કાળ પડવી.)
 (૯) કાગળ આવ્યા પછી છવ હેઠે બેઠો. (નિરાંત થવી.)
 (૧૦) ઓ, છાકરાં, ને પૈસામાં તારો છવ રહી જશે. (મીતિ કે વાસના.)
 (૧૧) તેનો છવ બહુ ટુંકો છે. } મન.
 આવી મારો છવ ખાટો થયો. }
 ૫ પદ.

- (૧) પદપદ. (પગ.)
 (૨) શુદ્ધપદને પાત્ર થવું જોઈએ. } પદવી.
 તે રાજ્ય પદ પામ્યો.
 (૩) બધાં પદ બણી રહેશે, સારે ચોપડી જટ વંચાશે. (બારાખડી.)
 (૪) તેની પાછળ પદ આપ્યું છે. (ચાખી-વાડકાનું અનાજ સાથે દાન.)
 (૫) કાઈ સામાસિક શબ્દમાં પૂર્વ પદ ને ઉત્તર પદ સમાન હોય છે.
 (શબ્દનો ભાગ.)
 (૬) વાક્યમાં ક્રિયાવાચક પદ મુખ્ય છે. (શબ્દ.)
 (૭) શુજરાતીમાં દયારામભાઈનાં પદ બહુ પ્રસિદ્ધ છે. (દિશી-કવિતા.)
 (૮) તે શ્લોકનું પહેલું પદ મને યાદ નથી. (ચરણ કે ચોથો ભાગ.)
 (૯) ત્રિરાશિમાં ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું નીકળે છે. (સંખ્યાંક.)
 ૬ હાથ.

- (૧) માણસને બે હાથ હોય છે. (આપવા લેવાનો અવયવ.)
 (૨) તેને હાથે દરદ થયું છે. (ખભાથી આંગળી સુધીનો કાઈ ભાગ.)
 (૩) પહેરવાનું ધોતીઈ દથ હાથ બહુ છે. (દાણીથી વચલી આંગ-
 ળીના છેડા સુધીનું માપ.)
 (૪) સાંધી જમણે હાથે જવું. (બાબુએ.)
 (૫) જગ્યા આપવાનું મારા હાથમાં નથી. (સત્તા.)
 (૬) હું મારે હાથે દાન આપીશ. (જાતે.)
 (૭) નકશીના કામમાં તેનો હાથ વખણાય છે. (કિસમ.)

- (૮) એમાં તેનો હાથ દનો. (શમેલગીરી)
- (૯) ઝાઝા હાથ દુશ્મનને ખારે. } માણસ.
ઝાઝા હાથ રળીઆમણા.
- (૧૦) કાકાના તો મારા ઉપર ચારે હાથ છે (સંપૂર્ણ રૂપા, મહેર)
- (૧૧) તેને શેઠનો સખળ હાથ રહેલો છે. (સહાયતા)
- (૧૨) હું એના ઉપરથી મારો હાથ ઉઠાવું હું (હક.)
- (૧૩) એકાદ જણ તો મારી પામે હાથ લાકડી લેઈએ (મદદગાર)
- (૧૪) બીજાતરનો હાથ મારેથી બમક સારી નીકળશે. (આપું ચોપડવું.)
- (૧૫) એકવાર હાથ પકડ્યો તેને તરછોડે એમ નથી. (આશરો આપ્યો.)
- (૧૬) સૌ દેખતાં હાથ ઝાલ્યો છે (વરણવું)
- (૧૭) ઘેરથી નીકળતી વેળાએ માતાએ માથે હાથ મૂક્યો. (આ-
શીર્વાદ દેવો.)
- (૧૮) એના કાકાએ એને માથે હાથ મુકેલો છે (પોતાનો સ્વમા-
વ કે શુભ આપવા.)
- (૧૯) એ કાગમાં હું હાથ ઘાલતો નથી. (દાખલ થવું)
- (૨૦) પ્રથમ પોતાના હાથ કાપી આપીને હવે પરતાય છે. (લેખી
કથુલત.)
- (૨૧) તે હુમ્મ્યા ગાણમેતે હાથ પર રાખે છે. (કલ્યાસર)
- (૨૨) હાથ નીચેના ગાણમેતે આશ્રિત સમજવા. (તાબાના)
- (૨૩) તે ચાકર હાથનો ચોખ્યો છે. (પ્રાગાણિક)
- (૨૪) હમણા જન્મનાના હાથ ચોખ્યા નથી (ઋતુ પ્રાપ્ત છે.)
- (૨૫) મામા પક્ષવાળાએ કર્મ હાથ દાખ્યેલો જણાય છે (લાંચ આપવી.)
- (૨૬) ઝટ લઈને કોઈના ઉપર હાથ ચલાવવો નહિ. (મારવું.)
- (૨૭) નહિ માને તો આખરે હાથ દેખાડવો. (નળ; પરાક્રમ)
- (૨૮) હવે જરા હાથ ચલાવો તો ફીક. (ઝડપ કરવી)
- (૨૯) એ સાંજળી તેણે પોતાનો હાથ ઠોક્યો. (ચુસ્તો બતાવ્યો.)
- (૩૦) રજા થી હાથ ઠોક્યો છે. (માલનું સાદું નક્કી થયું)
- (૩૧) તે શેઠના ઘરમાં હાથ માગી આવ્યો છે (દાગીના કે પૈસા
ઉઠાવો લાવવા.)
- (૩૨) ઘણી મહેનતે એ નગ મારે હાથ આવ્યું છે. (મલ્યુ કે જડવું)

- (૩૩) જન્મવાને માટે તો હાથ જોડું છું. (માફી માગવી.)
 (૩૪) એના તરફથી હું હાથ જોડું છું. (નમસ્કાર કે વિનંતિ કરવી.)
 (૩૫) રવિવાર-મંગળવારે હાથ વાળતા નથી. (મરનારને માટે ઓ-
 ઓને રોવાની એક રીત.)
 (૩૬) પાછલા હાથની વાત કંઈક સમજાય છે ખરી.
 (લાંચ લેવાની.)
 (નર્મકોપને આધારે.)

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

(ચંડગેડ પબ્લિક સર્વિસને ઠેકાણે છે તે.)

ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના જુલાઈ માસની તરીખ ૧૬ મીના ગવર્નમેન્ટ
 ડિરેક્ટના પહેલા લાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમોને અનુસરીને ઇ. સ. ૧૯૦૮
 ની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં
 આવી છે.

(૨) ગુજરાત.

ગુજરાતી સરકારી કેળવણીખાતાની વાચનમાળાની ૭ મી ચોપડી;
 ૩, ૭, ૧૧, ૧૫, ૧૯, ૨૪, ૨૮, અને ૩૨ માં પાઠમા આવેલી
 કવિતાની ૩૦૦ લીટીઓનાં ગુપ્તપાઠ અને સમજુતી સહિત.

ટીપ—મધ્યપ્રાન્ત માટે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે
 તેજ થાણા મધ્યસ્થળના ઉમેદવારો માટે કરાવવાનાં આવ્યાં છે.

અમદાવાદ.

P Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
 ઉ. વિભાગ.

તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૭

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સર્વિષ્ટપુરા—પટેલ પરભુદાસ દ્વારકાદાસ પટેલ સોમાભાઈ ગજાભાઈ રૂ. ૧૦-૦-૦ ભુલેલ—પટેલ શકરભાઈ ઓતમભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ સુગુ-
વા—પા. નાગર બહેચરભાઈ તથા બા. રામદાસ દયાળજી રૂ. ૮-૦-૦
રંગાઈપુરા—શંકરભાઈ જ્યેષ્ઠભાઈ રૂ. ૭૧-૭-૦ દાવોલ—ગામલોકો
તરફથી રૂ. ૧૫-૮-૦ એજન—ગીરધરભાઈ પુંજભાઈ રૂ. ૧૮-૮-૦
કંજરી—પટેલ હરજીવન બહેચર રૂ. ૮-૧૪-૦ રૂઢણ—ચાહ ભોગીલાલ
દીપચંદ રૂ. ૧૫-૦-૦ કરમસદ કન્યાશાળા—પટેલ નરશીભાઈ ગો-
વીંદભાઈ રૂ. ૧૭-૦-૦.

કર્ચી વિભાગ—

ભુજ નં. ૧—રા. ગ. ગીરજશંકર મુળજી રૂ. ૪-૮-૦ મહારાજ
કુમારશ્રી વિજયગાયત્રી સાહેબના લગ્ન પ્રમુખ શ્રીકચ્છ દરબાર રૂ. ૩૭૯-૪-૬
ભુજની તમામ નિશાળોનાં વસીય રેગસ્ટર ખીમજી રૂ. ૧૩-૧૨-૦ માંડવી
નં. ૧—શેઠ અનોપચંદ ચામળજી તરફથી રૂ. ૭-૧૩-૦ શેઠ ગોવર્ધનદાસ
ખેતશી રૂ. ૯-૦-૦ દોશી હસરાજ કચરા રૂ. ૧૪-૦-૦ માંડવી એ.વ.-
શા. નેમીદાસ, હેમરાજ રૂ. ૮-૮-૦ ગેઠ ગોવર્ધનદાસ ખેતશી રૂ. ૮-૮-૦
શેઠ દામોદર આણુદજી રૂ. ૪-૦-૦ અંજાર—શેઠ ગોકલદાસ જોશી
રૂ. ૪૭-૧૩-૦ ભચાઉ—કંકર હંસરાજ વલભજી રૂ. ૫-૦-૦ માર્ગ
સુદરજી લાધા રૂ. ૫-૦-૦ અંજીઆ—કંકર કંશનદાસ પારીયા રૂ.
૧૦-૦-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત રૂ. ૭-૧૪-૩. આસંખીઆ—શા.
ખીમરાજ ખેતશી રૂ. ૫૩-૦-૦ કંપાયા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખત રૂ.
૭-૮-૭ ગૃહસ્થો રૂ. ૬-૦-૦ કુંભારીઆ—મી. રામજી ગાંધી રૂ.
૫-૮-૦ કોઠારી—શેઠ. ગો. તે રૂ. ૩૦-૦-૦ કોઠાય—વાર્ષિક પરીક્ષા
વખત રૂ. ૧૧-૧૨-૧ પટેલ લાલજી કૃષ્ણજી રૂ. ૧૦-૦-૦ મહાનન રૂ.
૨-૧૨-૦ ખાડીરોહુર—એજ રૂ. ૨-૧૫-૨ ગઠસીસા—એજ રૂ.
૧૦-૩-૦ પંડિત કૃષ્ણ મોહનજી રામા રૂ. ૫૬-૧૨-૦ શેઠ માવજી ખે-
રાજ રૂ. ૧-૪-૦ ગાગોદર—એજ રૂ. ૪-૯-૬ ગુંદાલા—એજ રૂ. ૫-૧૦-૬
રૈયતના રૂ. ૨-૬-૦ ગુદીઆલી—શેઠ હરીદાસ નિસનજી રૂ. ૨-૮-૦ ગૃહસ્થો
રૂ. ૬-૪-૦ કોઠારી મુળજી મેઘજી રૂ. ૩-૧૨-૦ પટેલ મુળજી ગોવાણી રૂ.

બી-સી-એનની કુટુંબ મહેમંદાવાદ.

शांतीपत्रोद्गी पुस्तकः

પ્રદાર્થપાઠઃ અને દ્વૌષંગ, ધો. ૫-મું. રૂ. ૦-૪-૦ ધો. ૪-મું
રૂ. ૦-૩-૦, ધો. ૩-મું રૂ. ૦-૨-૬, ધો. ૨-મું ૦-૨-૩, ધો. ૧-મું
રૂ. ૦-૧-૨, અને દ્વિપાળવર્ગ રૂ. ૦-૧-૦; આયમિક શાળાઓ માટે છપેડ
યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ રૂ. ૦-૮-૦, મુખ્ય ઇલેક્ટ્રીક માટે સાંચી
એરી-બુક, તરીકે મંજૂર, સાદું દ્વૌષંગ ધો. ૧-મું, ૨-મું, ૩-મું અને પ્રવે-
શિક માટે રૂ. ૦-૨-૦. કચ્છ દેશી હિસાબ, ભા. ૧, ભા. ૨, ૦-૧-૦;
ભાગ ૨ ભા. ૩. ૦-૨-૦, કચ્છ ખાતે ટાઈપ બુક, એમરી દ્વૌષંગ, ફરફ એક
રૂ. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ એક રૂ. ૦-૬-૦, પ્રેક્ટિકલ બેચ. એરી
ફરફ એક રૂ. ૦-૨-૬, ફીલ્ડ-બુક અને કલર દ્વૌષંગ ફરફ એક રૂ. ૦-૪-૦,
છેલ્લી ચાર બુક, મુખ્યની રફલ સ્પ્રિંગ આર્ટની દ્વૌષંગની પરીક્ષા માટે છે.
કર્તી ઉસમાન બી. તથા મહેબબત સિદ્દીકી, એ. આસિ. માસ્ટર દે-
કાલેજ રાજકોટ.

સૂચના

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલતુ નોટપેડ કાગળ સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

જાપના મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે આક્ષર કાગળની એક-૮ માણુએ લખવુ તે અમુક માસમાં જાપના અથવા નાપચક પહેલુ લખાણુ પાણુ મોકલતા બધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું

શાળાખાતાના તેમજ છીજા નૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશા બાલ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખે અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશુ.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કુપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે આક્ષરે લખવુ તે વિના જૂન થવાનો સંભવ છે પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે ૧૨ રૂપીએ અર્ધો આના વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો સેવામાં આવશે નહિ

આ પત્રની કિંમત અમાઢયાન વગસ એકનો ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ ગ્રાફ ફૂટક નક્કના પોસ્ટેજ સાથે આઢી આના, પદરના ખર્ચે એનાર ૬૫ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સંમલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે ૧-૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા સેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવુ વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી ૧૨ છારેકે પાંચે રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાત્તમનો એમાં સમાસ મકો નહિ

જાહેર ખખડેના સાનમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે,
તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ—

— જાહેર ખખડેના છાપવાના સાધ.

૧ ... .. ૨	લીટી તો પ્રથમ પૂરો ચાલ અને તે પછી
૬૫ મો વધારે લીટીઓ મારે ૨ ૧૦-	ના અગીઆર માસ લગી ૬૨ માસે
નો લીટીઓ નણુ પ્રમાણે	ફે ગણો ચ ન પડશે છ માસ મારે
બાર માસ લગી સાગવાગટ હશે	પહેલે ગદિને પૂરો ચાલ, અને પછી
	દરેક માસે ફે માલ સેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કેઈ પણ હુડખિય વસ્તુઓમાં
— આવડો નહિ.

૨. આનંદજી મૂલ્કની વાંચી તરફથી ખેટ.

REGISTERED NO. B, 49.

અંક ૩ નો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

માર્ચ ૧૯૦૮.

આનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. પ્રાચીન રોમન લોકો.	૬૫-૬૯
૨. શિક્ષકોને સૂચના.	૬૯-૭૭
૩. ન્યાયનિયમો અને પાઠ્યાલય દેનાભાસો....	૭૭-૮૨
૪. ભાષાવતાર (આચાર્ય વલ્લભજી દરિદ્રા).	૮૨-૮૩
૫. કેળવણીખાતાની ખબરો.	૮૩-૮૪
૬. નિયામોના ઇનામપત્રક	૮૪-૮૬

(કેળવણીખાતાનો હુકમથી.)

આમદાવાદ.

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યો છે.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

માર્ચ, ૧૯૦૮.

અંક ૩.

પ્રાચીન રોમન લોકો.

હાલ ઇટલિ કહેવાય છે તેનો દક્ષિણ ભાગજ પ્રથમ, એ નામથી પ્રખ્યાત હતો. પાછળથી ઉત્તરનો ભાગ તેમાં દાખલ થયો. ગ્રીસ અને ઇટલિની કુદરતી ભિન્ન સ્થિતિ અને સ્વરૂપથી બંનેના ઇતિહાસમાં ફેર થયો. ગ્રીસની માફક ઇટલિ દ્વીપકલ્પ છે અને લંબાઈ કરતાં પહોળાઈ ધણી ઓછી હોવાથી તેનો દરિઆકિનારો લાખો છે, તોપણ જેટલા સમુદ્રના કાંઠાં આખાત અને ઉપસાગર ગ્રીસમાં છે અને જેટલા ટાપુઓ ગ્રીસની આસપાસ છે તેટલા ઇટલિમાં ન હોવાથી ઇટાલિયન લોકો ગ્રીક લોકોના જેટલા નૌકાયાત્રમાં પ્રવીણ થયા નહિ, તેમજ તેમણે તેટલાં સંસ્થાનો પણ સ્થાપ્યાં નહિ અને ગ્રીસના જેટલાં ઇટલિમાં મોટાં શહેરો થયાં નહિ. વળી ગ્રીસના જેટલા હુંમરો અને ખીણો ન હોવાને લીધે ઇટલિમાં જુદાં જુદાં શહેરના લોકો પોતપોતાની સ્વતન્ત્રતાનું સંરક્ષણ કરવામાં તેમના જેટલા આત્મસ્તુક નજાયા નહિ, તેમજ લાંબા શહેરો સપ કરી એક જ થવા વિશેષ તત્પર માલમ પડ્યાં.

ગ્રીક પ્રજાની પેઠે ઇટાલિયન પ્રજા પણ આર્યન જાતિનીજ શાખા હતી. તેમના ઑસ્કન અને લેટિન નામના બે વર્ગ હતા. તેમાંના ઑસ્કન લોકો વાયવ્ય કોણમાં અને લેટિન લોકો નૈર્વસ્ત્ય કોણમાં રહેતા હતા અને જે પ્રાન્તમાં તેઓ રહેતા હતા તે લેસિયમ કહેવાતો હતો. લેટિન લોકોનાં ગ્રીસ શહેરો વચ્ચે એકબે હતા, પણ તે સર્વમાં એક રોમ હતું. રામ્યુલસે એ શહેર સ્થાપ્યું એમ કહેવાય છે. ગ્રીક શહેરોની માફક એમાં પણ પ્રથમ સર્વોપરિ સત્તા રાજાના હાથમાં હતી, પણ ગ્રીસની માફક રોમમાં, રાજપદ વંશપરંપરાથી પ્રાપ્ત થતું નહોતું, તે

મજા અમુક કુળમાંથી પણ રાજ્યોને પસંદ કરવામાં આવતા નહોતા. એ રાજ્યોને સેનેટ (વૃદ્ધસભા) અને લોકસભાની સંમતિ લેવી પડતી હતી. રોમમાં સાત રાજ્યોએ એક પછી એક રાજ્ય કૃત્ય એવો દંતકથા છે. એમાંના બે કે ત્રણ હતા તો ઐતિહાસિક પુરુષો હશે એમ લાગે છે. એ ટાર્કિવનના વંશજો હતા. એમના સમયમાં રોમની સત્તા વધી અને સર્વ લૅટિન શહેરોમાં તે મુખ્ય થયું. હતા રાજ્ય મગર ટાર્કિવને કૂરતાથી રાજ્ય કૃત્ય તેથી તેને સહકુલ્ય કાઢી મૂક્યો. (ઇ. સ. પૂ. ૫૧૦). ત્યાર પછી રાજ્યપદ કાઢી નાંખી રોમન લોકોએ મુખ્ય સત્તા બે અધિકારીઓને આપી. તેમને પ્રથમ ‘પ્રીટર’ અને પાછળથી ‘કૉન્સલ’ કહેતા હતા. એ અધિકારીઓ વરસે વરસે નવા નીમાતા હતા. એમને પણ વૃદ્ધસભા અને લોકસભાની સલાહ લેવી પડતી. રાજ્યની સત્તાનો નાશ થયા પછી તરત રોમન લોકોમાં ગારે કજીઓ થયો. ઉમરાવ લોકો ‘પૅટ્રિશિયન’ અને સામાન્ય લોકો ‘પ્લીબિયન’ કહેવાતા હતા. ધણે વખત સુધી મુખ્ય અધિકાર ‘પૅટ્રિશિયન’ લોકોના હાથમાં હતો. એ લોકો જૂતા રહેવાસીઓના વંશજો હતા, અને પ્લીબિયન લોકો મદદગાર કે તાબે કરેલી પ્રજાના વંશજો હતા. પ્રથમ કૉન્સલો પૅટ્રિશિયન લોકોમાંથી ચુંટી કાઢવામાં આવતા; પણ તેને ગાંઠે મત આપવાનો પ્લીબિયન લોકોનો હક હતો. પૅટ્રિશિયન લોકોના વિશેષ અધિકારને લીધે પ્લીબિયન લોકોને તેમના પર અદેખાઈ આવી અને તેમની પાસેથી એ અથોગ્ય સત્તા છીનવી લેવા તેમની સાથે લડ્યા. પરિણામે પ્લીબિયન લોકોને પણ કૉન્સલ તરીકે પસંદ કરાવાનો તેમજ ખીજ સત્તા મેળવવાનો હક મળ્યો. ઇ. સ. પૂ. ૪૬૧માં પહેલો પ્લીબિયન કૉન્સલ થયો. પર રાજ્ય સાથે વિગ્રહ કે ખીજ ખાસ સંજોગોને સમયે ‘ડિક્ટેટર’ નામનો સર્વોપરિ અધિકારી નીમાતો અને તેના હાથમાં જ ખાસ સુધી કૉન્સલ કરતાં પણ વિશેષ સત્તા મૂકવામાં આવતી.

ધીમે ધીમે રોમની સત્તા આખા ઇટલિ પર પ્રસરી. રોમન લોકોએ ઇટલિની બધી પ્રજાને રોમના શહેરીઓનો હક આપ્યો. બધાં સુધી એ હક મળ્યો ન હોય ત્યાં સુધી તેમને રાજ્યતંત્રમાં રૂઢિ પણ અધિકાર મળતો નહોતો. તેમને કૉન્સલ પસંદ કરવાનો કે સંધિવિગ્રહસંબંધી અભિ-

પ્રાય આપવાનો હક નહોતો. રોમન શહેરીનો હક મળ્યા પછી પણ એ અધિકારનો લાભ લેવો હોય તો તેમને રોમ જઈ રોમન સોદસભામાં બેસવું પડતું. આ વાત બહુ લક્ષમાં લેવા જેવી છે; કેમકે રોમન સામ્રાજ્યમાં સર્વ સત્તા રોમન શહેરમાંજ એકત્ર થઈ હતી. સ્થાનિક બાબતોમાં ઇટલિનાં બધાં શહેરોને સ્વતન્ત્ર વહીવટ ચલાવવાનો અધિકાર હતો; પરંતુ અગ્રણી રાજકીય બાબતમાં રોમની સત્તાજ તેમને માન્ય કરવી પડતી. આ પ્રમાણે ઇટલિમાં રોમન રાજ્ય માત્ર એક શહેરનું બીજાં સર્વ શહેરો પરના રાજ્ય જેવું હતું.

હવે રોમન સોડાએ પોતાની સત્તા પરદેશ ફેલાવવા માંડી. તેને પ્રથમ કાર્યેજ નામના આફ્રિકાને ઉત્તર કિનારે આવેલા ફિનિશિયન સોડા-એ વસાવેલા ઓટા શહેરના સોડા સાથે લડાઈ થઈ. આ વિગ્રહ 'પ્યૂનિક' વિગ્રહના નામથી પ્રસિદ્ધ છે; કારણ કે રોમન સોડા ફિનિશિયન સોડાને 'પ્યૂનિક' કહેતા હતા. એવા ત્રણ મહાન વિગ્રહ થયા. તેમાં પહેલો ઇ. સ. પૂ. ૨૬૪ થી ૨૪ વર્ષ પહોંચ્યો. એના પરિણામમાં કાર્યેજના રાજ્યનો ફેટલોક પ્રાન્ત રોમન સોડાના હાથમાં ગયો, પણ કાર્યેજ તો સ્વતન્ત્રજ રહ્યું. બીજા વિગ્રહનું પરિણામ એ આવ્યું કે કાર્યેજને રોમને તાબે થવું પડ્યું; પણ સ્થાનિક વહીવટમાં તે સ્વતન્ત્ર રહ્યું. આ વિગ્રહમાં કાર્યેજમાં હેનિબલ નામના મહાન સેનાધિપતિએ રોમને બહુ હંફાવ્યું. દુનીઆના અતિમહાન સેનાધિપતિમાંનો એ એક હતો. ત્રીજા વિગ્રહના પરિણામે કાર્યેજનો નાશ થયો અને આખો દેશ રોમન સોડાના તાબામાં આવ્યો. પછી રોમન સોડાએ મેસિડોનિઆ, ગ્રીસ અને સીરિયા જીતી લીધાં.

ઇટલિનાં રાજ્યો મદદગાર રાજ્ય અને પર રાજ્યો તાબાનાં રાજ્ય ગણાતાં. મદદગાર રાજ્યોના સોડાને રોમન લશ્કરમાં નોકરી કરવી પડતી અને પરરાજ્ય સાથે સંધિ કે વિગ્રહના અભિપ્રાયમાં રોમન સોડાને અનુસરવું પડતું; પરંતુ સ્થાનિક કારભાર તેઓ પોતાની મરજી મુજબ ચલાવતા અને તેમા રોમના સોડા વચ્ચે પડતા નહોતા; પણ પરરાજ્યો તાબે થતાં તેઓ રોમન પ્રોવિન્સ કે પ્રાન્ત ગણાતાં; અને તેમના પર રાજ્ય કરવા રોમ તરફથી ગવર્નરો મોકલવામાં આવતા તેમજ તેમને ખંડણી પણ આપવી પડતી. યૂરોપમાં પણ ગૅલ્સ, રૂમેન, અને છેવટે બ્રિટન રો-

મન લોકોની સત્તામાં આવ્યાં. આદ્યસની બંને બાજુના દેશને તે વખતે ગૌલ કહેતો હતો. ઇટલિ તરફનો ભાગ સિસ આદ્યપાર્ઝિન ગૌલ (આદ્યસની આ તરફનો ગૌલ) અને જોને હાલ ફ્રાન્સ કહે છે તેને ટ્રાન્સ આદ્યપાર્ઝિન ગૌલ (આદ્યસની પેલી તરફનો ગૌલ) કહેતા. આ બંને પ્રાન્તો રોમના તાબામાં ગયા. બહુધા આર્યન પ્રજાની શાખા ન હોય એવો યુરોપના મોટા દેશોમાં માત્ર એકજ હતો અને તે સ્પેન હતો. તેમાં ઘણો ભાગ આઇબીરીઅન પ્રજાના હાથમાં હતો. એ આઇબીરીઅન પ્રજા હંપરથી સ્પેન આઇબીરીઅન ક્ષીપકરુષ કહેવાતો. એમના વંશજો જારક લોકો હાલમાં થોડા ભાગમાં જોવામાં આવે છે. સ્પેન પણ રોમન રાજ્યનો પ્રાન્ત બન્યો. બૃમધ્ય સમુદ્રના આસપાસના સર્વ દેશો પર રોમની સત્તા જમી. યુરોપમાં સર્વથી છેલ્લો દેશ બ્રિટન રોમન સત્તા તળે આવ્યો.

હવે રોમનું રાજ્ય અતિવિશાળ થયું, પણ એજ તેના વિનાશનું કારણ થઈ પડ્યું. એક શહેર અને તેના તાબાના થોડા મુલકને માટે જે રાજ્યતંત્ર અતુકૂળ હતું તે આવા સામાન્યને અતુકૂળ થાયજ નહિ એ તો સ્પષ્ટ છે. બધી સત્તા રોમન લોકોના હાથમાં હતી. મદદગાર રાજ્યો કે તાબાનાં રાજ્યો રોમન સામ્રાજ્યના અંશો હતા તોપણ તેમના હાથમાં હવ માત્ર પણ સત્તા નહોતી. રોમમાં રાજ્ય પ્રજાસત્તાકે થયું હતું; કેમકે પ્લીબિયન લોકોને પણ મોટા મોટા અધિકારો મેળવવાનો હક મળ્યો હતો. પરંતુ કાલક્રમે અધિકારિવર્ગ બંધાતો ગયો અને તેના વંશજો એમ સમજતા હાલ્યા કે અધિકાર વંશપરંપરાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રભાવે હમરાવ અને સામાન્ય લોકો વચ્ચે તકનાર જમી. કેટલાક મહાન પુરુષો એ નિરૂપાયે અને કેટલાકે સ્વાયંજીવિથી ગરીબ લોકોનો પક્ષ લીધો. સૌજર હેલા પ્રકારનો હતો. એણે પોતાની સત્તા ધણી વધારી. રોમન લોકોએ એને ગરજુપર્યંત ડિક્ટેટર નીમ્યો. વળા 'ઇમ્પેરેટર' જેનું સંક્ષિપ્ત રૂપ 'એમ્પરર' થાય છે તે પદવી પણ તેને ધારણ કરવા દીધી. પણ તેનો વિચાર રાજ, થઈ મુકટ ધારણ કરવાનો હતો. પણ જદસબાના ધણી સલાસદો તેના જીવનની લીધે તેની સાગા થયા. ઈશિયસ અને જુલિસ તેમાં મુખ્ય હતા. તેણે તરકટ કરી જદસબામાં ઈ. સ. પૂ. ૫૦ ની વપ મી ગાયે તેનું ખૂન કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત સીઝરે દેશ

કરેલા ભત્રીજા કે અસ ઑક્ટોવિયસ અને ખીન્ન બે મુરુષો એમ ત્રિપુટીના હાથમાં સત્તા રહ્યા પછી ઑક્ટોવિયસ એમ્પરર થયો. એ પહેલો એમ્પરર હતો. એની પછી ધણા એમ્પરરો ચલા. ઈ. સ. ૫ મા સૈકામાં જંગલી જર્મેન ટાળીઓ રોમન રાજ્યના જુદા જુદા ભાગો પર તૂટી પડી. સુખસંપત્તિ અને મોજશોખને લીધે રોમન લોકો હવે નિર્માલ્ય થઈ ગયા હતા. બધી ટાળીઓની સામા ન ચલાયું સારે તેમજો એકની કુમકે ખીજને હાંકી કાઢવા પ્રયાસ કર્યો. આથી રાજ્યની પડતી વહેલી આવી. આ પ્રમાણે રોમન સામ્રાજ્ય તૂટી ગયું. સંપત્તિથી અને તેના પરિણામ-જૂત વૈભવથી તેમજ રાજ્યતંત્રમાં સામાન્ય લોકોને યોગ્ય ભાગ ન આપવાથી ગમે તેવા મોટા રાજ્યનો પણ અસ્ત થયા વિના રહે નહિ એવો ઉપદેશ રોમન રાજ્યના ઇતિહાસથી આપણને મળે છે.

રોમન લોકો ધણા સુધરેલા હતા. તેઓ શિલ્પકળામાં અતિકુશળ હતા. અને જ્યાં જ્યાં તેમની સત્તા પ્રસરી ત્યાં ત્યાં તેમજો મોટાં જંગી અને ભવ્ય મકાનો બાંધ્યાં કર્યા તથા સડકો બાંધી. વળી તેઓએ અનેક વિદ્યાઓ કળાઓ હતી અને કાયદા રચવામાં તેઓ ધણા કુશળ હતા. લૅટિન ભાષા ધણી ખેડાઈ હતી. તેઓએ જ્યાં રાજ્ય કર્યું ત્યાંના લોકોએ લૅટિન ભાષા સ્વીકારી. માત્ર છેલ્લા જીતાવલા પશુ પહેલા છોડી દેવાયલા ખ્રિસ્ત દેશમાં લૅટિન ભાષા લોકોમાં પ્રસરી નહિ. ત્યાં પશુ ભાષામાં ચોડાક શબ્દો દાખલ થયા વિના રહ્યા નહિ. ફ્રેંચ, ઇટાલિયન વગેરે ભાષા લૅટિન ભાષા ઉપરથી જ થઈ છે. ખ્રિસ્તમાં ખ્રિસ્ત ધર્મ સ્થપાયો સારે, નોર્મેન લોકો ઇંગ્લેંડ જતા સારે, તેમજ સોળમા સૈકામાં વિદ્યાનું પુનરુજ્જીવન થયું સારે અગ્રેજી ભાષામાં ધણા લૅટિન શબ્દો દાખલ થયા અને વિદ્યાને લગતા નવા શબ્દો લૅટિન અને ગ્રીક ભાષામાંથી ખનાવવામાં આવે છે.

શિક્ષકોને સૂચના—શિક્ષણશાસ્ત્રના કેટલાક આધારભૂત નિયમોને અનુસરવાથીજ શિક્ષકનું કામ સફળ થાય છે. બાળકોનાં કે અબાળકોનાં એ નિયમો અનુસરવા તેજ શિક્ષણ ફળીભૂત થાય. આ કારણથી શિક્ષકે એ નિયમો બાળકના જોઈએ. શિક્ષણશાસ્ત્રનાં પુસ્તકોમાં તે આપેલા હોય છે; પણ સુખ્ય બાળકો જેમ મન પર વધારે ઠસાવાય તેમ

ફળદાયક થાય. આ હેતુથી કેટલીક હકીકત નીચે આપી છે. એમાંની કેટલીક ઘણી સામાન્ય લાગશે; પરંતુ તે એવી અગત્યની છે કે જેમ તેનો સંસ્કાર મન પર ઉડે. પડે તેમ લાભકારક થાય. શિક્ષકોએ પોતાના દરેક શિષ્યના કામમાં તે પર લક્ષ આપવું જોઈએ.

૧ સ્વચ્છ શરીર અને પહેરવેશ—શિક્ષક જાતે સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ અને પોતાનો પહેરવેશ સ્વચ્છ અને પરિપૂર્ણ રાખવો જોઈએ. તોછડો અને અપૂર્ણ પહેરવેશ પ્રતિષ્ઠામાં હાનિ કરે છે. ઘણા નવા શિક્ષકો એટલે શિક્ષકો ટોપી પહેરીને તોફરી પર જાય છે એથી તેમનું ગૌરવ ઘટે છે તે જોઈએ એવો દાવ્ય પડી શકતો નથી. વર્ગમાં ટોપી પહેરીને જવું કે બદન પહેરીને જવું એ મોટી ભૂલ છે. એથી શિક્ષકની તોછડાઈ જણાઈ આવે છે; ને તેનામાં સ્વાભિમાનની ખામી જણાય છે. તમને તમારે પોતાને માટે માન નથી તો ખીજાઓને તમારે માટે માનપ્રુદ્ધિ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થશે? શિષ્યવર્ગ શિક્ષકવર્ગ તરફ અગાઉ જેવી પૂજ્ય પ્રુદ્ધિ ધરાવતો નથી એવી ફરિયાદ આજકાલ સાધારણ થઈ પડી છે. તેનાં ઘણાં કારણો છે; તેમાં એક કારણ આ પણ છે. જુવાન શિક્ષકો તોછડે પહેરવેશ વર્ગમાં શિક્ષણ આપવા જાય છે. આથી તેમની પ્રતિષ્ઠા જોઈએ તેવી પડતી નથી તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. એવાં શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠા પડે તો નવાઈ જેવું થાય, ન પડે તેમાં તો કંઈ પણ નવાઈ જેવું નથી. શિક્ષક પોતાના શારીરિક અને માનસિક તેમજ હૃદયના ગુણો વડે શિષ્યવર્ગ પર દાવ્ય પાડે છે. સ્વચ્છ શરીર અને પહેરવેશથી તેની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થયા વિના રહેતો નથી. વળી તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ તેમજ આંતર સ્વરૂપ દરેક પ્રકારે અનુકરણીય હોવાં જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે. તે જાતે સ્વચ્છ હશે ને તેનો પહેરવેશ સ્વચ્છ અને તોછડાઈ વગરનો, પરિપૂર્ણ હશે, તેનું આચરણ નીતિને અનુસરતું હશે અને તે જાતે ઉદ્યોગી, નિયમિત, સ્વચ્છ અને ન્યાયી હશે તોજ તેના ઉપદેશો શિષ્યના મન પર અસર કરશે. છોકરાંમાં સ્વચ્છતાની કે પહેરવેશની ખામી દૂર કરતી વખતે શિક્ષક પોતાનો દાખલો આપી બોધને વિશેષ બળવાન કરશે તો તે ફળદાયક થયા વિના રહેશે નહિ. હમેશાં ઉપદેશ કરતાં દાખલો નહાતો અમરકારક છે. જે પોતાનું વર્તન અને આચાર ઉપદેશને

અનુસારી નહિ હોય તો ઉપદેશ વ્યર્થ જશે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી ધણુંજ અનિષ્ટ પરિણામ નીપજશે: શિક્ષકની વાણી અને આચારમાં પરસ્પર વિરોધ જોઈ શિષ્ય પણ તેવીજ રીતે વર્તતાં શીખશે. જેમનાં વચન અને વર્તન વિરુદ્ધ હોય છે તેઓ વિશ્વાસપાત્ર થતા નથી કે પ્રતિષ્ઠા પામતા નથી.

૨ ચાલાકી અને દૃઢતા—શિક્ષકે પોતાના દરેક કામમાં અપજતા અને સ્ફૂર્તિ રાખવી જોઈએ. શિક્ષક અપજા હશે તો શિષ્યવર્ગ, પણ અપજા યથા વિના રહેશે નહિ. પરંતુ શિક્ષકમાં મન્દતા અને સુસ્તી હશે તો શિષ્યમાં પણ તે દોષો આવ્યા વિના રહેશે નહિ. શિક્ષકના વર્તનની અસર શિષ્ય પર યથા વિના રહેતી નથી. શિક્ષકની અપજતા વિદ્યુતની પેઠે શિષ્યનાં લક્ષણમાં તેવોજ ગુણ પ્રેર્યાં વિના રહેતી નથી. મન્દ શિક્ષક શિષ્યોને સુસ્ત બનાવે છે. એવાં શિક્ષકનું શિક્ષણ જોનારને પણ ઉપ આપે છે તે તે પણ સુસ્ત બને છે, તો બાળકનાં મન જે વિશેષ સંસ્કારગ્રાહી છે તેમના પર ખરાબ અસર થયા વિના કેમ રહે ? અપજતાને માટે કંઈ ધાંટો પાડવાની કે ખુશાણુ કરવાની જરૂર નથી. જરૂર જેટલા મોટા અવાજે પણ શાન્ત રીતે ચાલાકી અને સ્ફૂર્તિથી શિક્ષક કામ કરે તો શિષ્યવર્ગ પણ ચાલાક યથા વિના રહેતો નથી. મોટા પિટ માટે તેના સમયના એક યોદ્ધાએ એવું કહ્યું છે કે જે કોઈ એના ખાનગી ઓરડામાં એની સાથે સંભાષણ કરવા જતો તે પાછો આવતો સારે અગાઉ હતો તેથી વધારે યરે! તે હિંમતવાન યથા વિના રહેતો નહિ. અર્થાત્, મહાન પુરુષોનાં ચારિત્ર્ય આકર્ષકજ્ઞ હોય છે. તેમના સંસ્કાર અતિપ્રબળ અને ઊંડા પડે છે, અને તેથી પ્રેરક અને ઉત્તેજક યથા વિના રહેતા નથી. શિક્ષકોએ પોતાનું વર્તન અપજા રાખવું જોઈએ. તેમણે દરેક કામ ચાલાકીથી કરવું જોઈએ. લખવામાં, બોલવામાં, અને અન્ય કામમાં તેમણે સ્ફૂર્તિ દર્શાવવી જોઈએ. ધણા શિક્ષકો છોકરાઓને પ્રશ્ન 'પૂછતી વખતે ' જિના ચાઓ ' ' જેસી જાઓ ' એવા નકામા શબ્દો બોલી કાલસ્રોષ કરે છે. વળી કેટલીક વખત પ્રશ્ન પૂછવા જિના કરે છે ત્યારે જોઈએ તેથી વધારે વખત આપી તેમને સુસ્ત બનાવે છે. વળી કાળા પાટીઆ પર લખવામાં પણ સુસ્તી બતાવે

છે. આ બધાની અસર અનિષ્ટ થયા વિના રહેતી નથી. ધણી બાબતો આપણને નાની અંતે નજીવી લાગે છે; પણ એવી બાબતોની અસર કંઈ નાની અંતે નજીવી થતી નથી. વળી ધણી અસર અદૃશ્ય થાય છે ને તેનું પરિણામ લાંબે સમયે જ જણાય છે; માટે શિક્ષકે દરેક રીતે અગત્યનું જોઈએ. મન્દ અંતે તુરત શિક્ષણ નિઃસાર છે; અને જે શાળામાં એવું શિક્ષણ અપાય છે તે શાળા સત્વહીન, રાખતુલ્ય છે.

નિશાળ એ પણ એક નાનું સરખું રાજ્ય છે અને રાજ્યતંત્રીમાં જેમ દેહતા આવશ્યક છે, તેમ શિક્ષકમાં પણ છે. જેમ ઘાંટા પાડવામાં કે ઘોંઘાટ કરવામાં ચાલાકી રહેલી નથી, તેમ અધિકારનું ડોળ કરવામાં કે સખ્તાર્થ વાપરવામાં દેહતા સમાવી નથી. એથી તો માત્ર નબળાઈ જણાઈ આવે છે. પોતાની શક્તિ અને યોગ્યતા વિષે યોગ્ય વિશ્વાસ રાખી પળાવાય એવા નિયમો બાંધી તેમાંથી લવમાત્ર પણ પ્રચલિત ન થવા દેવું એનું નામ દેહતા. નિયમનો ભંગ થાય કે તે તરત પકડી પાડવો ને તેનું યોગ્ય શાસન કરવું એ દેહતાનું કામ છે. શિક્ષક કેટલે દરજ્જે નિયમો પળાવે છે તે બાળકો પણ તરત જાણી જાય છે અને શિક્ષકમાં નબળાઈ જેમ કે તેનો લાભ લીધા વગર રહેતાં નથી. દેહતા વગર વ્યવસ્થા જાળવી શકાતી નથી અને વ્યવસ્થા વગર મને તેનું સાફ શિક્ષણ પણ નિષ્ફળ થાય છે. દેહતા વિના અધિકારીનું કામ ઘણું અધકૂં થઈ પડે છે. પવનચક્ષીની પેઠે વારંવાર ચલાવમાન થતો અધિકારી પોતાનું કામ ધણું દુર્બલ કરે છે ને પ્રતિજ્ઞાનો નાશ કરે છે.

૩ બોલવામાં સ્પષ્ટતા કેળવો અને વિચારશીલ થાઓ— શિક્ષકનું દરેક વાક્ય અને દરેક આદા વર્ગનાં તમામ છોકરાંએ સાંભળવાં જોઈએ. વાક્ય સરળ અને શુદ્ધ હોવાં જોઈએ અને તે સ્પષ્ટતાથી બોલવાં જોઈએ. હ્યર્યક અને કિલ્લટ ચબ્દો ને વાક્યો કદી પણ પ્રયોજવાં નહિ. જે બોલો તે ફરીથી બોલવાની જરૂર પડે તો તેથી બેમાંથી એક સમજાય છે:—તમે જાતે બોલવામાં જોઈએ એટલા સ્પષ્ટ નહિ હો કે તમારા બોલવા પર છોકરાંએ લક્ષ આપ્યું નહિ હોય. વર્ગની યોગ્યતાનો વિચાર ફરી તેનાથી સમજાય એવી બાબત વાપરવી ને તે સ્પષ્ટતાથી બોલવી.

સ્પષ્ટ ભાષણ અને વિવેચન કરવાની શક્તિ એ શિક્ષકમાં ધણું આવશ્યક લક્ષણ છે ને તે પ્રાપ્ત કરવા તેમણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

૪ ધમકીનો કવંચિતજ ઉપયોગ કરો. અને કદાપિ પણ અપશબ્દ વાપરો નહિ—જે શિક્ષક પોતાના વર્તનમાં દૃઢતા દર્શાવે છે તેને ધમકી આપવાની જરૂર પડશે નહિ; કેમકે તેની રીતભાતથી છોકરાંને ખાતરી થશે કે આચાર્ય તે કદી સદન કરનાર નથી કે તેમને દુર્લક્ષ દેખી તેના ધટિત ઉપાગ લીધા વગર રહેનાર નથી. ધમકી આપવાથી આપણી પોતાની શક્તિમાં આપણને અવિશ્વાસ છે એમ જણાઈ આવે છે. નિયમ બનાવતી વખતે એ કહેવું જરૂરનું છે કે તેનો ભંગ કરવાથી શિક્ષાપાત્ર થવાશે; પણ એવું એકજ વાર કહેવું બસ થવું જોઈએ. વારંવાર ધમકી આપવાથી ધમકીની અસર યતી નથી.

અપશબ્દ કે હલકી તોછડી ભાષા શિક્ષકે કદી પણ વાપરવી નહિ. એથી તેને કે શિષ્યને ક્રોધને લાભ થતો નથી; પણ બંનેને લુપ્તસાન થવાનો સંભવ છે; કેમકે તેથી શિક્ષકનું ગૌરવ ઘટે છે અને શિષ્યની જ્ઞાતિ ઉચ્ચેશય છે ને તેનામાં વૈરભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. છોકરાંમાં સ્વાભિમાનનાં ખીજ રોપવાં એ શિક્ષકનું કામ છે અને અસ્પષ્ટ ભાષાથી એ ખીજનો સમૂહો નાશ થાય છે. જે દોષ માટે શિષ્યવર્ગ પ્રતિ અયોગ્ય શબ્દ ઉચારવામાં આવે છે તેમાંના ધણાજસને માટે તેમનાં માળાપ કે તેમની ધરકેળવણી જવાબદાર છે અને સુક્તિ અને દિલસોજીથી શિક્ષક તે દોષો દૂર કરી શકશે. હલકા શબ્દથી શિક્ષક પોતાની તોછડાઈ અને કળવણીની ન્યૂનતા દર્શાવે છે. એવી સદાસી વાણીથી શિષ્ય અને શિક્ષક બંનેને અનિષ્ટ પરિણામ નીપજ્યાં વિના રહેતાં નથી. સુવ્રત-સત્ય અને પ્રિય-વાણીને વિદ્વાનોએ કામદુધા કહી છે તે સત્ય છે. એવી વાણી મનોરથને સફળ કરે છે, અલક્ષમીને દૂર કરે છે, દીર્ઘિને પ્રસવે છે અને દુષ્ટ્યનો નાશ કરે છે. તે સર્વ મંગળને આપનારી છે. એથી ઉલટું અપ્રિય નિહુર વાણી સર્વ કલ્યાણનો નાશ કરે છે; માટે શિક્ષકે કદી પણ વાણીમાં તોછડાઈ કે અવિવેક દર્શાવવાં નહિ.

૧ શાંત સ્વભાવ—શિષ્યને આચાર્ય કરતા કે જાકી થયલા

દેખો તે સમયે કોઇને વશ થઈ તેના આવેશમાં કંઈ અયુક્ત કરશે માં શિક્ષકને સારો અનુભવ મળશે તે પહેલાં આવા સંજોગો ધ્યાનમાં રાખી આવશે ખરા. અધિકાર જાળવવાની ઉત્સુકતાથી શિક્ષકને આચાર્યશ્રી માટે એકદમ ઉપલક્ષ્યો વિચાર કરી શિક્ષા કરવાનું મન થાય છે, પણ એ ઉતાવળ દરવામાં કદાચ એવું પણ બને કે એ ઉપાય પરિણામે વિશેષ હાનિકારક નીવડે. એવે પ્રસંગે ઉત્તમ સુક્તિ એજ સમજવી કે એવા બનાવને બહુ મહત્ત્વ ન આપવું. પણ સહજ ઠપકાથી તેના તિરસ્કાર કરવો. પછી અવકાશ તે વિષે વિચાર કરવો અને આચાર્યશ્રી કરનાર છોકરા પર તેમજ આખા વર્ગ પર અસર કરવા તેમજ પોતાનો અધિકાર બરોબર પ્રતિષ્ઠાપન કરવા શું કરવું તે શીધી શકવું. આથી ફરી એવો બનાવ બનશે તે પ્રસંગે શિક્ષક તેવા શિષ્યને યોગ્ય નસીયત પહેંચાડી શકશે અને પોતાનું ગૌરવ બરોબર જાળવી શકશે. આ પ્રમાણે શિક્ષક શાન્ત પ્રકૃતિવાળો હશે અને તેનામાં પહોંચ અને દેશકાળને અનુસરીને વર્તવાની શક્તિ હશે તો આવા સંજોગમાં તેને કંઈ હરકત પડશે નહિ. એવા પ્રસંગે કેવી રીતે વર્તવું તે કોઈ પણ શિક્ષકશાસ્ત્રનું પુસ્તક સિખવશે નહિ. પરંતુ શિક્ષકની બુદ્ધિ કેળવાયેલી હશે અને શાન્ત પ્રકૃતિથી કામ કરવાની તેને ટેવ પડી હશે તો પ્રસંગને અનુસરતા ઉપાય યોજવામાં તેને કંઈ પણ હરકત પડશે નહિ.

૬ ન્યાય, સહ્યતા અને દિલસોજી—શિક્ષકને બાળકો પર ધણો અધિકાર હોય છે અને તે આપવો જરૂરનો પણ છે. પરંતુ એ અધિકારનો ઉપયોગ તેમનું કલ્યાણ કરવામાં જ થવો જોઈએ; માત્ર પોતાના કામમાં સુગમતા કરવામાં નહિ. મોટી ઉમ્મરના છોકરાની પેઠે બાળકની સાથે પણ ન્યાયથીજ વર્તવું જોઈએ; કેગકે મોટા છોકરાઓ તેમજ અન્યાયની સામા ફરિયાદ દરી શકે છે; પણ બાળક તેમ દરી શકતાં નથી.

સહ્યતાથી વર્તવું એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. તેના વર્તનની અસર શિષ્યવર્ગ પર થયા વિના રહેતી નથી. તે જો અવિનયી કે તોછડો થશે તો તેના શિષ્યો પણ તેવાજ થશે, માટે શિક્ષકે પોતાના આચરણથી આશા દાખસો આપવા ચૂકવું નહિ.

શિષ્ય પ્રત્યે દિલસોજી ગણવાથી બંનેનાં મન એક અનિયતી બનેલા

છે. શિષ્ય અને શિક્ષક એક વિચાર અને એક દીલથી કામ કરે તો તે શાળા ઉત્તમ પ્રકારની થયા વિના રહે નહિ. જે નિશાળમાં શિષ્ય અને શિક્ષક વચ્ચે એકબાવ હોય છે તેમાં બંને ઘણા ખંતથી કામ કરે છે અને તેનું પરિણામ ઉત્તમ આવ્યા વિના રહેતું નથી. બાળક પર પ્રેમ રાખવો અને તેમનાં કામમાં મન ધાલવું અને આનંદ પામવો એજ દિ-લસોછ. એવો સમાનભાવ કેળવવો એ શિક્ષકનો ધર્મ છે.

૭ પોતાના કામની પરિપૂર્ણ તૈયારી—શિક્ષક પોતાનું કામ માત્ર સારી રીતે નહિ પણ પરિપૂર્ણ રીતે કરવા ઇચ્છતો હોય તો તેણે શિખવવાના બધા પાઠ બરાબર સંભાળથી કરવા જોઈએ. તેણે યાદ રાખવું કે શિષ્યવર્ગ તરફ તેમજ ઉપરિ અધિકારી તરફ તેને ફરજ બજાવવાની છે; અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે તે ફરજ બજાવે એવી તેઓ બને આશા રાખે છે. માયા ઉતારતું કામ કરવું એ મોટું આપ્રામાણિકપણું છે. બેદીકરાઇથી કામ કરવાથી તે પોતાના કામમાં બેદીલ બતાવે છે અને એથી તેનામાં સ્વાભિમાનની ખામી જણાય છે; મારે દરરોજના પાઠની બરાબર યોજના કરી દરેક પાઠ પરિપૂર્ણ રીતે તૈયાર કરવો એ શિક્ષકનો ધર્મ છે. જ્ઞાન અપૂર્ણ હશે તો શિક્ષક વ્યવસ્થા રાખી શકશે નહિ કે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવી શકશે નહિ. આ ઉપરથી સમજશે કે શિક્ષકે શિખવવાના દરેક વિષયમાં પ્રાવીણ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અને પાઠ બરાબર તૈયાર કર્યા વિના કદી પણ વર્ગમાં જવું નહિ. જે એમ નિશ્ચય કરી વર્તે તો તે શિષ્યવર્ગને પ્રેમ સંપાદન કર્યા વિના રહેશે નહિ.

૮ વર્તમાનપત્ર અને કેળવણીને લગતાં પાંખાનીઆં વાંચો—શિક્ષકોએ હમેશાં અભ્યાસક રહેતું જોઈએ. તેમ હમેશા પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. માત્ર શિખવવાના / ૧૫૫ને લગતાંજ પુસ્તકો વાંચવાં બસ નથી; કેળવણીને લગતાં પાંખાનીઆં મજા વર્તમાનપત્રો પણ વાંચવાં જોઈએ. એ વાંચ્યા વગર દુનીયામાં જે જે જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય છે તેનાથી તેઓ અજાત રહેશે. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ તેમજ પ્રાકૃતિક જ્ઞાનના શિક્ષણમાં એવું વાચન ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે. પૂર્વના સમયની હરીફતને સાંપ્રત સમયની હરીફત સાથે જોડવામાં એવું જ્ઞાન ઘણું કામનું.

અર્થ પડશે. જન્માનો જ્ઞાનમાં આગળ વધતો જાય અને શિક્ષક પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો ન કરે અને દુનીઆમાં જે અમતકારિક શોધો થાય તેથી અનુસર્યો રહે એ શોચનીય છે; માટે શિક્ષક એવી સ્થિતિમાંથી બચવા હમેશ વર્તમાનપત્ર અને કેળવણીના સંબંધનાં ચોપાનીઆં વાંચતી રહેવું એ તેની દ્રવ્ય છે.

૯ કાર્યમાં સફળ થવાનો નિશ્ચય—જે શિક્ષક પોતાના કામમાં સફળ થવાનો નિશ્ચય કરે છે તે ધણું કરીને સફળ થશેજ. ઉદ્યોગથી સર્વ સાધ્ય અને સુગમ થાય છે. જે વિષય કાચો હોય તે વિષય પર વધારે વખત રોકા, તેમાં તમારું મન ખરોખર લીન કરો એટલે ચોડા વખતમાં તે વિષય ખરોખર આવડશે. શિખવવાના બધા વિષયમાં શિક્ષકે પ્રવીણ થવું જોઈએ; અને ઉદ્યોગ અને અંતથી કંઈ પણ ન બની શકે એમ નથી.

ધણા શિક્ષકોને આરંભમાં ધણી સુધીબળત નહે છે. અમુક વિષય શિખવવામાં જે પદ્ધતિ વાપરી હોય તે પરિણામે અસંતોષકારક માલુમ પડે, વિવરણ કરવાની શક્તિ જોઈએ તેવી ન હોય અને વિષયને જોઈએ તેવો સસિક કરવાની શક્તિમાં ખામી હોય. આવા દોષો દરેક શિક્ષક પોતાની મેજેજ જોઈ શકે છે; પરંતુ તે ઉદ્યોગી અને આત્રવી હશે તો ચોડા વખતમાં પોતાની ન્યૂનતા દૂર કરશે અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકશે.

૧૦ જિંવામાં જિંચું દૃષ્ટિબિન્દુ—દરેક પુરુષે દૃષ્ટિબિન્દુ જિવામાં જિચું રાખવું જોઈએ. ચોડાથી સંતુષ્ટ થવું એ ઉત્તમ પુરુષવતું લક્ષણ નથી. કોઈ પણ કામ પૂરું કરવા તરફ લક્ષ રાખી ગમે તેમ પૂરું કરી રાજ થવાનું નથી. જ્યાંસુધી ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે તે કાર્ય થાય નહિ સાંસુધી સંતુષ્ટ થવું જોઈએ નહિ. પુરુષ જેમાં પોતાનો આશય જિયો રાખે તેમ દરેક પ્રકારે સુધરતો જાય. જે ધંધો હાથમાં લીધો હોય તેમાં પ્રથમ પંક્તિએ પહોંચવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાધારણ પદવીથી રાજ થવું નહિ, પણ છેક શિરોબિન્દુ પહોંચવાનો પ્રયાસ કરવો. તન કસવામાં, બુદ્ધિ કેળવવામાં, અને હૃદયની વૃત્તિઓ પર પ્રાધાન્ય મેળવવામાં એજ સજ્જ લક્ષમાં રાખવું. જેમ દૃષ્ટિબિન્દુ જિચું રાખી પ્રયત્ન કરીશું તેમ સુધારો થયા વિના રહેશે નહિ. જિવામાં જિયે સ્થળે દરેક પુરુષ પહોંચી શકતો નથી એ ખરી વાત

છે; પરંતુ તેને માટે તેણે પ્રયત્ન પણ ન કરવો એ યુક્ત નથી. પ્રયત્ન કરવાથી હમેશ લાભ થાયજ. જેટલે જાણે સ્વર્ગે પહોંચવા ધારીએ તેટલે ન પહોંચાય તેપણુ હોઈએ તેનાથી તો જાણે જવાઈજ અને એ પણ મોટો લાભજ છે. ધણા છોકરાઓ પરીક્ષામાં પાસ થવા જેટલી તૈયારી કરીજ શકે થાય છે. જો તેઓ જાણે ધારણા રાખી ઉત્તમ રીતે વિષયનું ગાન મેળવવા પ્રયત્ન કરે તો તેમના ઉદ્યોગનું પરિણામ વધારે લાભકારક થવા વિના રહે નહિ; માટે શિક્ષકે જાણ્યામાં જાણે આશય રાખવો અને એવીજ રીતે વર્તવાની ટેવ બાળકમાં પાડવી.

૧૧ શિક્ષકનો શિષ્ય સાથે સંબંધ—શિક્ષકે શિષ્ય જોડે અતિપરિચય રાખવો યુક્ત નથી, તેમજ તેનાથી છેક વેગળા રહેવું પણ યુક્ત નથી. અતિપરિચયથી પ્રતિક્ષા સાચવી શકાતી નથી અને પ્રતિક્ષામાં ન્યૂનતા થઈ એટલે બેવરયામાં ખામી આપ્યા વિના રહેતો નથી. શિષ્ય અને શિક્ષક વચ્ચે યોગ્ય અન્તર રહેવું જોઈએ. તે ન રહે તો મર્યાદા સચવાય નહિ અતિશય પરિચયથી શિષ્યનું વર્તન અમર્યાદિત થવાનો સંભવ છે. એથી ઉલટું શિષ્યવર્ગમાં વેગળા રહી ભયના પ્રયોગથી પણ તેને કાબુમાં રાખવો યુક્ત નથી. ભયથી શિષ્યની સદ્વૃત્તિ દબાઈ જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ તેથી અસહ્ય અને કપટની ટેવ પડે છે અને બાળકો હિચકારા યાય છે, માટે શિક્ષકે હમેશ શિષ્ય પર પ્રેમ રાખવો અને તેમનાથી છેક અંતડા પણ ન રહેવું તેમજ તેમની સાથે અતિગાંઠો પરિચય પણ ન રાખવો, પરંતુ હમેશ પ્રતિક્ષા સચવાય એટલું અન્તર રાખવું.

ન્યાયનિયમો અને પાશ્ચાત્ય હેતુવાદો.

આપણે સસ્કૃત પદ્ધતિ પ્રમાણે હેતુવાદો તપાસ્યા હવે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે તપાસીએ. પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે પરામર્શન્યાય ત્રણ વાક્યોથી દર્શાવાય છે—

સર્વ મનુષ્ય મર્ત્ય છે.

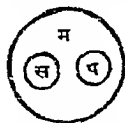
હરિ મનુષ્ય છે,

∴ હરિ મર્ત્ય છે.

પ્રથમ બે આધારભૂત વાક્યો ઉપરથી ત્રીજા નિગમનવાક્ય પર અવાય છે. પ્રથમ વાક્ય વ્યાપ્તિવાક્ય, બીજું હેતુવાક્ય અને ત્રીજું નિગમનવાક્ય છે. નિગમનવાક્યનો ઉદ્દેશ્ય 'હરિ' પક્ષપદ છે અને વિધેય 'મર્ત્યત્વ' સાધ્ય-પદ છે. 'મનુષ્યત્વ' એ હેતુપદ છે. વ્યાપ્તિવાક્યને અંગ્રેજીમાં 'મેન્નૉર પ્રેમિસ', હેતુવાક્યને 'માધનૉર પ્રેમિસ' અને નિગમનવાક્યને 'કન્કલુઝન' કહે છે. પક્ષપદ તે 'માધનૉર ટર્મ', સાધ્યપદ તે 'મેન્નૉર ટર્મ' અને હેતુપદ તે 'મિડલ ટર્મ' છે.

પ્રથમ પાશ્વત્ય નૈયાયિકો ન્યાયના કેટલાક નિયમો આપે છે તે જાણવા આવશ્યક છે. તે નિયમો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) હેતુપદ એક પણ રથને સર્વદેશી હોવું જોઈએ. ધારો કે 'સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે' અને 'સર્વ અશ્વ પ્રાણી છે' એવાં બે આધારભૂત વાક્યો હોય તો નિગમનવાક્ય આવી શકેજ નહિ; કારણ કે 'પ્રાણી' જ હેતુપદ છે તે એક પણ આધારભૂત વાક્યમાં સર્વદેશી નથી. 'સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે' એવાં જ વાક્યમાં ઉદ્દેશ્યજ સર્વદેશી છે, વિધેય નથી એ અગાઉ દર્શાવ્યું છે (શાળાપત્ર પુ. ૪૪ પ. ૭૬ જુઓ). પ્રાણિત્વ એ વ્યાપક છે અને 'મનુષ્યત્વ' અને 'અશ્વત્વ' એ વ્યાપ્ય છે. પ્રાણી વર્ગમાંના જોટલા ભાગ સાથે મનુષ્ય એકરૂપ છે તેજ ભાગ સાથે અશ્વ એકરૂપ નથી, તેથી મનુષ્ય અને અશ્વનો સંબંધ જણાય એવું નિગમન વાક્ય થઈ શકતું નથી. આકૃતિથી આ રૂપરૂ સમજાશે. 'સર્વ સ મ છે' 'સર્વ પ મ છે' આવાં બે આધારભૂત વાક્યો પરથી સ અને પ નો સંબંધ જણાય એવું નિગમનવાક્ય થઈ શકશે નહિ.

સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી છે,

સર્વ અશ્વ પ્રાણી છે,

∴ સર્વ અશ્વ મનુષ્ય છે.

આ અનુમાન દ્વિતીય છે એ સ્પષ્ટ છે. એમાં હેતુપદ એક પણ સ્થાને સર્વદેશી હોયું જોઈએ એ નિયમનો ભંગ થાય છે આવા હેતુવાક્યોને ‘હેતુપદનો અનવચ્છેદ એટલે હેતુપદનું કોઈ પણ વાક્યમાં સર્વદેશી ન હોયું તે’ (અનુસિદ્ધિપૂર્વક મિત્ર) કહે છે.

(૨) જે પદ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી હોય તે આધારભૂત વાક્યમાં સર્વદેશી હોયું જોઈએ.

આપણે આધારભૂત વાક્યમાં અમુક પદ એકદેશી વાપર્યું હોય તો નિગમનવાક્યમાં તેજ પદને સર્વદેશી કરીએ એ સુક્ત નથી એ સ્પષ્ટ છે.

સર્વ ગુલાબ ફૂલ છે,

કોઈ પણ મોગરો ગુલાબ નથી,

∴ કોઈ પણ મોગરો ફૂલ નથી.

આમાં ‘ફૂલ’ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી છે અને હેતુવાક્યમાં એકદેશી છે. આ હેતુવાક્યમાં સાધ્યપદનો અવચ્છેદ (એને સ્થળે વ્યાપકતા) ન હોવાથી એને સાધ્યપદનો અનવચ્છેદ કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં એને ‘ઇક્સિસિટ પ્રોસેસ ઓફ મેન્જર ટર્મ’ એટલે સાધ્યપદની અન્યાય રીતિ કહે છે.

બધા ડગો શિક્ષાપાત્ર છે,

કેટલાક હિંદુઓ ડગ છે,

∴ સર્વ હિંદુઓ શિક્ષાપાત્ર છે.

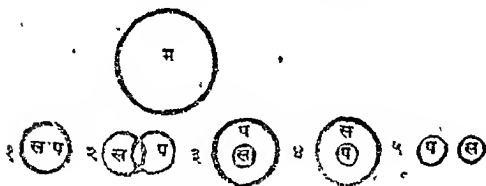
આમાં પક્ષપદ હિંદુ નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશી અને હેતુવાક્યમાં એકદેશી છે. આને પક્ષપદનો અનવચ્છેદ કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં એને ‘ઇક્સિસિટ પ્રોસેસ ઓફ માર્જનાર ટર્મ’ એટલે પક્ષપદની અન્યાય રીતિ કહે છે.

(૩) જે નિષેધવાક્યો કંઈ સિદ્ધ કરી શકતાં નથી.

વ્યાપ્તિવાક્ય અને હેતુવાક્ય એને નિષેધવાક્યો હોય તો નિગમનવાક્ય થઈ શકે નહિ. એને આધારભૂત વાક્યો નિષેધવાક્ય હોવાથી હે.

ઉપદન્તો પક્ષપદ કે સાધ્યપદ સાથે કંઈ પણ સંબંધ દર્શાવતાં નથી; તે પક્ષપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે સંબંધદર્શક નિગમનવાક્ય કેમ હોઈ શકે ?

વર્તુલથી આ નીચે પ્રમાણે દર્શાવી શકાય.

એકે પ મ નથી,

એકે સ મ નથી,

આ બે જ વાક્યો ઉપર એકે નિગમનવાક્ય પર આવશે નહિ. ઉપરની પાંચ આકૃતિઓ ઉપરથી જણાશે કે સ અને પ દર્શક વર્તુલો પાંચ રીતે હોઈ શકે અને એ પાંચે રીતોમાં એકે પ કે એકે સ મ નથી. આવી સ્થિતિમાં પ અને સ વચ્ચે સંબંધવાચક નિગમનવાક્ય પર આવી શકાશે નહિ.

(૮) જો બેમાંથી એકે આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો નિગમનવાક્ય પણ નિષેધવાચક હોવું જોઈએ. ઉપલા નિયમ પ્રમાણે બંને આધારભૂત વાક્યો નિષેધવાચક હોય તો દંઈ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ; માટે એક આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો બીજું વિધિવાચક હોવુંજ જોઈએ. એક આધારભૂત વાક્યમાં હેતુપદ અને પક્ષપદ કે સાધ્યપદ વચ્ચેના સંબંધનું વિધાન કરીએ છીએ અને બીજા વાક્યમાં સંબંધનો નિષેધ કરીએ છીએ; તેટલા માટે પક્ષપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે દંઈ સંબંધ નજર હોવો જોઈએ; અર્થાત્ નિગમનવાક્ય નિષેધવાચકજ હોવું જોઈએ.

બધાં બોર ફળ છે,

કટલાંક બોર મીઠાં નથી,

આ પ્રમાણે એક આધારભૂત વાક્ય નિષેધવાચક હોય તો નિગમન-
વાક્ય નિષેધવાચકજ હોવું જોઈએ.

બધા હજારી કાળા છે,

એક અંગ્રેજ કાળો નથી,

∴ એક અંગ્રેજ હજારી નથી.

આકૃતિથી આ નીચે પ્રમાણે દર્શાવાય:—

(૫) જો નિગમનવાક્ય નિષેધવાચક હોય તો તે એક આધાર-
ભૂત વાક્ય નિષેધવાચકજ હોવુંજ જોઈએ.

ઉપલા નિયમથી આ સ્પષ્ટ છે. આપણે પક્ષપદ અને સાધ્યપદ વચ્ચે-
ના સંબંધનો નિષેધ કરીએ તો પૂર્વે એ બેમાંથી એક પદ અને હેતુપદનો
સંબંધનો નિષેધ કયો હોવોજ જોઈએ.

(૬) જો એકદેશી વાક્યો કંઈ સિદ્ધ કરી શકતાં નથી.

એવાં બે વાક્યો બંને નિષેધવાચક (એ) તો હોયજ નહિ (નિયમ
૩ પ્રમાણે); તેમજ તે બંને વિધિવાચક (આદ) પણ હોય નહિ; કેમકે
તેમાં હેતુપદ અનવચ્છિન્ન (એકદેશી) રહેશે અને ૧ નિયમ પ્રમાણે એ
હોય છે. સારે માત્ર એકજ સ્થિતિ રહે છે. તે એક એક વાક્ય વિધિ
(આદ) અને બીજું નિષેધ (એ) હોય. નિગમનવાક્ય નિષેધવાચક થઈ
શકે નહિ; કેમકે તેમાં સાધ્ય સર્વદેશી થાય, પણ એક આધારભૂત વા-
ક્યમાં તે સર્વદેશી હોવું જોઈએ તે નથી. આથી ૨ નિયમનો ભંગ થાય
છે. નિગમનવાક્ય વિધિવાચક પણ હોઈ શકે નહિ; કેમકે તેમ થાય તો
૪ નિયમનો ભંગ થાય છે.

કેટલાક પુરુષો હોંશીઆર છે,

કેટલીક સ્ત્રીઓ હોંશીઆર છે—કે—

કેટલીક સ્ત્રીઓ હોંશીઆર નથી

આવાં આધારભૂત વાક્યો ઉપરથી કંઈ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ.

(૭) જો એક આધારભૂત વાક્ય એકદેશી હોય તો નિગમનવાક્ય પણ એકદેશી હોવું જોઈએ.

આધારભૂત વાક્યોમાં બંને વિધિવાક્ય હોય કે એક વિધિવાક્ય અને બીજું નિષેધવાક્ય; કેમકે નિયમ ૩ પ્રમાણે બંને નિષેધવાક્ય હોઈ શકે નહિ.

હવે બંને વિધિવાક્ય હોય તો, તેઓ ઘ અને આદ્ હોવાં જોઈએ; કેમકે ૬ નિયમ પ્રમાણે બંને આદ્ હોઈ શકે નહિ. આ વાક્યોમાં એકજ પદ સર્વદેશી છે અને ૧ નિયમ પ્રમાણે હેતુપદ સર્વદેશી હોવુંજ જોઈએ તેથી નિગમનવાક્યમાં એકે પદ સર્વદેશી થશે નહિ (૨ નિયમ પ્રમાણે). આ પ્રમાણે નિગમનવાક્ય આદ્જન થવું જોઈએ.

આધારભૂત વાક્યોમાં એક વિધિ અને બીજું નિષેધવાક્ય હોય તો તેઓ ઓ અને ઘ કે આદ્ અને ઙ્ હોવાં જોઈએ; કેમકે ૬ નિયમ પ્રમાણે આદ્ અને ઓ હોઈ શકે નહિ. બંને સ્થિતિમાં આધારભૂત વાક્યોમાં બે પદ સર્વદેશી થશે અને તેમાંનું એક (૧ નિયમ પ્રમાણે) હેતુપદ હોવુંજ જોઈએ, તેથી નિગમનવાક્યમાં એકજ પદ સર્વદેશી થશે (૨ નિયમ પ્રમાણે). પણ નિગમનવાક્ય નિષેધવાક્યજન હોવું જોઈએ (૪ નિયમ પ્રમાણે), તેટલા માટે તે ઓજ હોવું જોઈએ.

જો બેમાંથી એક આધારભૂત વાક્ય એકદેશને ઉદ્દેશીનેજ કંઈક વિધાન કે નિષેધ કરે તો નિગમનવાક્યમાં સર્વદેશને ઉદ્દેશીને વિધાન કે નિષેધ કરવો એ અશક્ય છે.

ભાષાવતાર.

(આચાર્ય વલ્લભજી દરિદત).

આ લેખની જોડણી લેખકર્તાએ કયા પ્રમાણે કાયમ રાખી છે.

હરેક લખનારની એવી શૈલી છે કે, અથવા હોવી જોયે કે જે બા-
બત લખવા બેસવું તેમાં પ્રારંભમાં ૧ અધિકારી, ૨ વિષય, ૩ પ્રયોજન,
૪ સંબંધ એ અનુબંધચતુષ્ટય જરૂર સમજાવવાં જોયે કે જોથી વિષયનું
સ્પષ્ટીકરણ વાંચનાર અથવા સાંભળનારને તરત થઈ જાય. આ વિષય-
ના અધિકારી વિદ્વન્મંડળ સમગ્ર, વિષય બાષાશાસ્ત્રનો, પ્રયોજન ગુજરાત
સાહિત્યપરિષદની સૂચના અને સંબંધ પ્રતિપાદ્યપ્રતિપાદકભાવ (પ્રતિપાદ-

બાધાવતાર, અને પ્રતિપાદક આ નિબંધ), આ સાર બાળતના પેટામાં પ્ર-
થમ પ્રતિપાદ વસ્તુનું નામનિર્વચન કરવું જોયે અને સહુ તેમ કરે પણ
છે; કેમકે તે વિના વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ સમ્યક્ રીતે થાય નહી, અને થાય
તો તેમાં રસ આવે નહી, અને રસ આવે તો તેમાં ન્યૂનતા દેખાણા કરે.

લખાણને માટેજ નહી પણ દરેક પ્રસંગમાં પણ નામ અને તેનું
નિર્વચન જાણવાની પહેલે નંબરે જરૂર પડે છે. કોઈ માણસ પણ નવું મ-
ળે તો તેનું નામ જાણવાની ઇચ્છા પહેલે દરજ્જે થાય છે; એટલુંજ ન-
હી પણ કોઈ ગામ કે શહેર, કોઈ વૃક્ષ કે પશુ, કોઈ નદી કે તળાવ ઇ-
ત્યાદિ નવું જોવામાં આવે છે તો તરત તેના નામની જિજ્ઞાસા થાય છે
અને તે જોનાર તેનું નિર્વચન જાણવાની ઇચ્છા પણ સ્વાભાવિકી થાય છે.
નિર્વચન બધે ઠેકાણે જાણવું અથ જોસવું થાવું પણ નથી; કેમકે એવાં પ-
ણ નામ ધણાં હોય છે કે તેનો અર્થ તેને લાગુ પડતો નથી. જેમકે નામ
શુશ્રુષંતરાય હોય અને કાળા અક્ષરને કૂટી મારતો હોય. નામ કપૂર હોય
અને તેમાં વધારણાનો પણ સાદા હોય નહી. ઉલટી એવી ગોખરી. હોય
કે પાસે પણ ઉભુ રહેવું ગમે નહી. એક પ્રાચીન કાવ્યનું પાદ છે કે "ના-
મ વાધા અને કુતો કાટયા." પણ વખતે નામમાંથી સારી ઐતિહાસિક જા-
બત પણ નીકળી આવે છે—લોખડી, જંજુડી, પીપરીયું, મહેવડી (મધ્યે-
ઘટ્ટી), સનવાળા, સીદ (સિદ્ધ) સર, લાખાપાદર, બાવનગર વગેરે. હું-
કામાં કહીયે તો નામ અને નામનિર્વચન જાણવાની આજ્ઞાલક્ષ સહુને
જરૂર રહે છે અને હોવીજ જોયે.

આ વિષયનું નામ તો મયાણે સ્ફુટ લખ્યું છે અને તે સહુને જોયર
થયું છે ત્યારે તેનું નિર્વચન રહ્યું, જે કર્યા વિના આગળ ચલાશે નહી.
બાધા શબ્દ સામાન્ય છે અને તે ચોગરૂદ છે. ચોગ એટલા સારૂ કે
માપ્યતે અનયેતિ માપ્યા એમ તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. ૩૯ એટલા સા-
રૂ કે જોલવાનાં સાધન તો—

આત્મા બુદ્ધ્યા સમર્થ્યાર્યાન્ મનો યુન્કે વિવક્ષયા ।

મનઃ કાયાગ્નિમાહંતિ, સ મેરયતિ મારુતમ્ ॥

ઇત્યાદિ પાણિન્યાદિના વચન પ્રમાણે આત્મા, બુદ્ધિ, મન, જઠરાગ્નિ,
વાયુ ઇત્યાદિ અને છેવટે આકાશતર, આલ્પ પ્રમત્ત, તાદ્વાદિરયાન, અને

જીભ વગેરે છે. પણ મહાત્માઓએ (કહોને કે ખુદ ઈશ્વરે) સંકેતથી ક-
રાવેલો અમુક અક્ષરસમુદાય (શબ્દ) ચીં ચુંથાએલો વાક્યવૃંદ તે બા-
પા. જેનું 'ગુજરાતી શુદ્ધ નામ' બોલી. જોકે બાપા શબ્દ ગુજરાતી જેવા-
જ યઈ ગયો છે અને તે એવાને એવા અપભ્રંશ થયેલાના વર્ગમાં આવે
છે તો બોલી તેનો પર્યાય છે. બાપા અને બોલી સામાન્ય બોલવાના અ-
ર્થને લાગુ પડે છે એ અતિવ્યાપ્તિ વારણુ માટે સંકેત શબ્દ મુક્યો છે.
એ બધું આગળ રકુટ થાશે.

એ બાપાનો "અવતાર" તે "બાપાવતાર." જેમ બાપા શબ્દ-
માં બે અર્થની પ્રતીતિ થાય છે તેમ અવતાર' શબ્દમાં પણ છે. જોકે
તાત્પર્યમાં તો બંને એકજ છે, તોપણ બેએને છુટા પાડીએ તો તેનું સ્પ-
ષ્ટીકરણ થાય. "અવતાર" એટલે અવતરવું એ "અવ" ઉપસર્ગ-
યુક્ત તૃ ધાતુવું રૂપ છે. ઉપસર્ગેણ ધાત્વર્થો ચલાદન્યત્ર નીયતે એ વ-
ચન પ્રમાણે તૃ નો 'તરવું' અર્થ છે પ્રથુ ઇવ આવવાથી ઉતરવું અર્થ થા-
ય છે. એનો બીજો અર્થ અવતરવું છે ઉતરવું એ અવતરણમાંથી ઘટ્ટ
સંપ્રસારણ થઈને અ ઊડી નઈ થયું છે. અર્થ દેખાવમાં જુદા છે પણ
વાસ્તવિક એકજ છે એક યોનિમાંથી બીજી યોનિમાં ઉતરવું તે અવતરણ
અથવા અવતાર. ઉત્તરણમાંથી ઉતરવું થવાની ભાંતિ થાય પણ તેનો
અર્થ જુદો પડી જાય છે. આંહી આપણને ઉતરવાનો અર્થ આલ છે એ-
ટલે એક બાપામાંના શબ્દોનું બીજી બાપામાં ઉતરવું તે.

અવતાર શબ્દ જન્મના અર્થમાં લઈએ તો બાપા કેમ ઉત્પન્ન થઈ
એવો અર્થ થઈ વિષયાંતર થઈ જાય.

મહાત્મા મજમુદાર મથિરસંકર જટારસંકર ક્રીદાણી પોતાના "માતવી
બાપાના નિબંધમાં (પૃ. ૧૭૨-૧૭૩ માં) કહે છે કે માત્ર બોલવુંજ એનું
નામ બાપા નથી પણ હસ્તપાદાદિ તેમ જ નેત્રમુખાદિ ઇતર અંગો વડે થતી
સૂચના પણ બાપાજ છે એમ કહી બાપાનું સામાન્ય લક્ષણ-"એકના
ઇચ્છાદિ મતોભાવ અને વિચારો બીજાને જણાવવા," એમ કહે છે, અને
તેટલા માટે માતવી બાપાના મુખ્ય ધ્વન્યાત્મક અને સૂચનાત્મક એવા બે
બેદ બતાવી તેના પેટા બેદો પહેલીના ૫ અને બીજીના ૯ લખી તેનું વિ-

વેચન કરી તેમાં પ્રચુર અને પક્ષવી (નેત્રપક્ષવી કરપક્ષવી, વગેરે) નાં ઉદાહરણો, વગેરે બહુ ઉપયોગી અને રમુજ આપ્યાં છે તે અવશ્ય વાંચવાની બલામણુ કરૂં છું. વિસ્તારબચથી તે વિસ્તારથી આંહી દેખાડી શકતો નથી.

ભાષાનું નિર્વચન એતો સામાન્ય વિષય છે. તેને શુજરાતી વિશેષણુ લગાડી વિષ્ણ પાડીયે સારે આપણા વિષયનું મૂળ બંધાય.

શુજરાતી શબ્દનું નિર્વચન શાસ્ત્રી વ્રજલાલ લખે છે કે—

‘ગૂર્જરે રિપું’ इति गूर्जरः—(એચા ગણના ગૂર્ પાત્ર આગળ જર પ્રલય આણીને ગૂર્જર શબ્દ હૈમ બ્યૂકરણમાં સિદ્ધ કર્યો છે.) ગૂર્જર સોડા મૂળ પંજાબમાં રહેતા લાથી આનર્ત (પૂર્વના સૌરાષ્ટ્રનો અર્ધ ભાગ જે આણીની દક્ષિણે છે સાં આવીને વસ્યા. એ દેશ તેના (ગૂર્જરના) નામથી બુંદો પડ્યો. ગૂર્જરૈઃ ગાયતે इति गूर्जरत्रा (આતોડનુપસર્ગે કાઃ) ” એ ગૂર્જરત્રા ઉપરથી પ્રાકૃત ગૂર્જરત્તા અને તે ઉપરથી શુજરાત (શ્રી લિંગે) થયું, તેની તે શુજરાતી.

સંસ્કૃત ભાષા સર્વ ભાષાનું મૂળ છે એમ કહેવામાં ખીલકુલ હરકત નથી. કેટલાક કહે છે કે—પ્રથમ ઓરિયન અને સેમેટિક એમ ૨ ભાષા હતી, અને તે બે બધી ભાષાઓનું મૂળ છે, અને કેટલાક કહે છે કે ૨-૪ નહિ, પણ ૧ ઓરિયન, ૨ ટુરાનીયન, ૩ શિરોઅરેબીયન, ૪ આફ્રિકન, ૫ મલાહી, ૬ ચીનાઈ અને ૭ અમેરિકન, એમ ૭ ભાષાઓ હતી, અને તે બધી ભાષાનું મૂળ હતું. એમ એકડોમાંથી સાત અને ૭ ગાંધી બેજ મૂળ ભાષા ઠરે સારે બેની એકજ મૂળ સ્વાસાર ન હોય, અને તે આપણી સંસ્કૃત ભાષાજ ઠરે, કેમકે તેના જેવી જૂની ભાષા હજી સુધી જણાઈ નથી, અને આજ જે જુદી જુદી ભાષાઓ પ્રચલિત છે તેના પણ ધણા શબ્દો સંસ્કૃતમાંથી યથાહોય એમ દેખાઈ આવે છે, અને તે કેટલાક એના એ અર્થમાં અને કેટલાક સહેજ ફેરફાર થએલા મળે છે.

૧. અહુરો=અસુર; જંદ=હંદ. સંદલ=ચંદન. અદ્ય=અશ્વ. મે-હેર=મિહિર (સૂર્ય). ગાવ=ગાવ (પાણી). દૂર=દૂર. વસ્ત=હસ્ત. કુંજા=કુજ. વિરાદર=વ્રાતર વગેરે તેમ કેટલાક શબ્દો ધણી ભાષા

તોપણ આપણી ગુજરાતી ભાષા તો સંસ્કૃતમાંથીજ ઉતરી છે એમાં સં-
 દેહ છેજ નહીં. તેમાં રમત છે. કેટલાંક બારેબાર ઉતરી (ઠેકી પડી)
 માને છે, અને કેટલાંક પગથીયે પગથીયે ઉતરી એમ માને છે. હું અંતિમ
 મતને અનુસરું છું. બીજા પણ ઘણાખરા એમજ માને છે.

એ પગથીયાં ક્યાં અને તે દ્વારા કેમ ઉતરી એ વિષે માનવી બા-
 પાનો નિબંધ,^૧ ઉત્તમગંગાજી, અપભ્રંશ શબ્દપ્રકાશ,^૨ વ્યુત્પત્તિપાઠ,^૩ સૌરાષ્ટ્ર
 દર્પણના અપભ્રંશ શબ્દો, ૭ સમાલોચકનો ઉક્તિ સંગ્રહ, સદરતું 'પ્રાચીન
 ગુર્જર સુભાષિત, નર્મકોશનો ઉપોદ્ધાત, ૧૦ પ્રબંધચિંતામણિનું અંકિત પુ-
 સ્તક, અને ગુજરાતી ૧૧ બાપા વિષેનો સંગ્રહ એ બધામાંથી આ વિષયની
 ચણતર એ પાયા ઉપર ચણવાનો આરંભ કરીએ.

ગ. ગ. મણિરાજર જટારાંકર કીકાણી કહે છે કે ઈશ્વરે કૃપા કરીને
 બીજાં સાધનો આપ્યાં છે તેમ ભાષાનું સાધન પણ પ્રત્યેક ગ્રાણીને આપ્યું
 છે. જેવડે તેઓ પોતપોતાના અને એક બીજાના મનોભાવ બાણી જ-
 ઘાવી શકે છે. ખરું છે કે એટલા માણસનેજ ભાષા નથી પણ ઘતર,
 ગ્રાણીઆને પણ ભાષા છે, પણ તે સ્પષ્ટાક્ષરની નહિ, તેથી વ્યક્ત
 નથી. આપણે વાંચ્યું છે કે પ્રોફેસર ગાર્નરે વાંદરાની ભાષાનો અભ્યાસ ક-

સાથે મળતા આવે છે જેમકે-સં.-દંત. ફા. દંદાંત. લાટિન-હેન્સ.
 પોર્ટુ. દેત. ગુ. દાંત. સં. માતર. ફા. માદર. યુનાનિ. મિટર. લાટિન.
 મિતર. ગાયિક. મિટ. લોર્જર્મન-મૌટર. હાઈર્જર્મન. મતર. અં. મધર.
 લ્યાટિસ-મેટ. રુદ્ધ્યન-માત. ફ્રે. મેઅર. પોર્ટુ. માદ. પાલી. માતા.
 પ્રાકૃત મામા. ગુ. મા. લ્યુથેનિઅન. મેટર. એમ ઘણા શબ્દો છે.

૨ મહારામા મણિશંકર જટારાંકર કીકાણી કૃત. ૩ શાસ્ત્રી પ્રજ્ઞલાલ
 કાળીદાસકૃત. ૪ શાસ્ત્રી પ્રજાકર રામચંદ્રકૃત. ૫ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના
 મરહુમ માજી પ્રિન્સિપાલ નવલરામ લક્ષ્મીરામકૃત. ૬ આ નિબંધ લખ-
 નાર, પાઠક ગોરાબાઈ રામજી, અને વોરા જટારાંકર હરજીવનકૃત. ૭ પ્ર-
 જ્ઞલાલ કાળીદાસ શાસ્ત્રી તથા રા. રા. મનસુખરામ સ્વર્ણરામકૃત. ૮ તન-
 સુખરામ મનસુખરામ કૃત. ૯ નર્મદાશંકર લાલશંકર કૃત. ૧૦ શાસ્ત્રી રામચંદ્ર
 દીનાનાથ કૃત. (બાપાંતર) ૧૧ આ વિષય લખનારનો પોતાનો.

દેવા માંડયો હતો અને તેના કેટલાક મનોભાવદરોક શબ્દો ગોતી કાઢા-
ડ્યા હતા, જેમાંના ૨૦૦ શબ્દોનો સંગ્રહ તેણે કર્યો છે. તેની માન્યતા
પ્રમાણે ૨૦ કે ૩૦ શબ્દો હજી બાકી રહ્યા છે. તે શબ્દના નમુના તરિકે
૩ શબ્દો નીચે આપ્યા છે.

અચર=સર્પ, આતસ, ગરમી ઇલાદિ. ગોસ્કુ=ખોરાક, ખાવાનું કામ
કુક્યા=વરસાદ, પાણી, ઠંડી ઇલાદિ. (નુરે એલમ. એપ્રીલ. સ.

૧૮૯૩ પૃષ્ઠ. ૨૨૩)

આપણે ચલકડાંના ભયનો કલ્પલઘાટ અને પ્રીતિની ચીચીયારી ઝાળખી
શકીયે છીએ. એમજ ગોંદડીને બચ્ચું અને બચ્ચાંને ગોંદડી લાધતી નથી
ત્યારે તે જેવી રીતના સ્વર અને અવ્યક્તાક્ષરો વાપરે છે તેથી આપણે
તેનો મનોભાવ સમજીયે છીએ, તેમ તેઓ પરસ્પર પણ એક બીજાના
મનોભાવ જણાતાં હશે. એક મહેતાજીએ કાગડાંઓનો ઇનસાફ અને શુના-
હિતને થયેલી શિક્ષા વગેરેની હકીકત એક ચોખાનીયામાં છપાવેલી માફ
છે. એમજ ગાય અને વાછડાં આદિના હબારવ વગેરેથી તેમનો મનોભાવ
જણાઈ આવે છે. દેશીનામખાળામાં લખે છે કે-દેવા દૈર્વો નરા નારી
શવરા અપિ શાવરી ॥ તિર્યંચોપિ હિ તૈરર્ચ્યો મેનિરે મગંવહિરં ॥
(પૃ. ૧.) આમાં દેવા દૈર્વો એ સંસ્કૃત ભાષા માટે છે, કેમકે તેથીજ
તેનું નામ ગોંદડાણુ ભાષા છે. બીજા ભાગમાં બધી પ્રાકૃત ભાષા માટે છે.
ઋગ્વેદની શાખામની શાખાના આલણમાં પણ અધ્યાય ૩૦ ના ખંડ ૭
માં એક એવું વાક્ય છે કે-પુરુષઃ સર્વા વાચો વદત્યેકૈકામિતરે પશવઃ
એટલે બીજાં પશુઓ (અર્થાત્ પંક્ષીઓ પણ) એકેક ભાષા બોલે છે.
કેમકે અધ્યાય ૧૧ ના ખંડ ૮ માં લખ્યું છે કે-યતૈત્પશવો મનુષ્યા
વયાંસીતિ વાચં વ્યાહમંતે ॥ ઋગ્વેદ સંહિતા અધ્યાય ૩ વર્ગ ૨૨ માં
૫ મી ઋકનો અંતિમ પાદ છે કે-તુર્યં વાચો મનુષ્યા વદંતિ. સાપણ
આ મંત્રનો અર્થ બેચાર પ્રકારે કરે છે. (જુવો ઋગ્વેદ સંહિતા બાષ્ય
બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૭૧૭) પણ આપણને તેમાંના અનુકૂળ પડતો ઐતિ-
હાસિકોનો મત છે. તેઓએ આ ઋકમાંના ચત્વારિ વાક્ પરિમિતા વ-
દાનિ એ પહેલા પાદમાંની ૪ વાણીમાં સર્પોની પક્ષીઓની કુદ્ર સરીસૃપની

અને ૪ થી વ્યાવહારિકી એમ ગણાવી છે. તેમાં વ્યાવહારિકી એજ મનુષ્યોની ભાષા છે.

મનુષ્યભાષા આખી દુનિયામાં એક હજાર છે; એમ મા. ભા. ના નિબંધમાં પૃષ્ઠ ૧૦૫ મે લખ્યું છે. ૨ હજાર છે એમ બાણુ સિવપ્રસાદ કહે છે. તા. ૨૮-૨-૦૮ ના કા. ટા. માં પૃષ્ઠ છટ્ટે ૨૭૫૦ લખી છે. તેમાં માત્ર એક શુજરાતીમાંજ ચાલતી ૨૦ પ્રકારની ભાષા છે એમ કવિ નર્મદાશંકર લખે છે; અને સને ૧૮૯૧ ના નુરેએલમમાં પૃ. ૨૨૦ મે. ૨૬ ગણાવી છે. માનવી ભાષાના નિબંધમાં કહે છે કે ઈશ્વરની બહેલી ભાષાને લીધે માણસ જાત બીજા પ્રાણીઓ ઉપર સરદારી ભોગવે છે, અને તેની પાસે પોતાનાં કામ કરાવે છે; એટલુંજ નહીં પણ ધન્યમહાશૂત જેવા ઈશ્વરસદૃષ્ટ સમય પદાર્થો પાસે પણ પોતાનાં કામ કરાવે છે, એ બધું બીજાં સાધનોની સાથે સહુનાથી ઉત્કૃષ્ટ એવી માનવી ભાષા છે, તેને પણ આભારી છે. (પૃ. ૧૭).

ભાષા એ કાંઈ જેવી તેવી ઈશ્વરની બક્ષીસ નથી કેમકે તેણે મનુષ્યના ગળામાં એવી કાંઈ સરસ રચના કરી છે કે તેવી બીજા કાંઈ પ્રાણીઓના ગળામાં નથી કરી. પોપટ ટાટાકડા વગેરેના ગળાની ગોઠવણ કાંઈક માણસના ગળાની ગોઠવણને મળતી કરી છે ખરી, પણ તેને સારે “હવે આમ બોલવું” એવી વિચારશક્તિ આપી નથી. આજ સુધી એમ અભિમાન હતું કે આધુનિક વિદ્વાનોએ બધી કળાઓ શોધી છે, પણ ઈશ્વરે જે મનુષ્યના ગળામાં રચના સુઠી છે તેવી કળા સંપાદન કરી શક્યા નથી. પણ તે અભિમાન દેનોઆદના યંત્રદારે ઉતારી નાંખ્યું. જોકે તેમાં હજી તાદૃશ સખ્દો નીકળતા નથી, અને વખતે અરપટ ચર્ષ જાય છે, તોપણ તેને ૧૨-૧૪ આના ફોતેડ મળી છે ખરી; અને વધુ કિંમતી યંત્રામાં કદિ સોબેસોળ આના ફોતેડ મેળવી હશે અથવા કાળ જતે મળશે.

આ બધી વાનો સામાન્ય ભાષા માટેની છે. આપણને તો સામાન્ય ભાષા પણ નહીં અને તેથી વિશેષ વળી માનવી ભાષા માટે પણ નહીં, કેમકે આપણો વિષય તો એથી પણ આગળ વધીને વિશેષ રૂપ પ્રાપ્તિ આપણી શુજરાતી ભાષા છે. એટલે સાધારણ ભાષા વિષે લખા-

જુ કરવું નકામું છે. છેક નકામું તો નહીં, પણ બહુ ટુંકામાં પતાવવું જોઈએ, તો હવે તેમ કરીને પ્રકૃત વિષયાનુસરણ કરીયે. તે પહેલાં બેળા-બેળુ માનુષી બાપાની ઉત્પત્તિ વિષે રહી જાય છે તે બે શબ્દ લખી લઈએ.—

આ એક વિવાદાસ્પદ વાત છે કે માનુષી બાપા ઈશ્વરદત્ત છે કે મનુષ્યકલ્પિત છે. કેટલાક એમ માને છે કે ઈશ્વરદત્ત છે (અને આપણે પણ આગળ એવો ઈસારો કરી ગયા) પણ ધણા જણ ખીન્ન માનુષાથી છે. મ. મ. મ. જ. કી. પણ એમજ કહે છે, જોકે તેમાં આગળ આપેલા “બાપા ઈશ્વરી બક્ષીસ છે” એ વિચાર સાથે વિરોધ આવે છે પણ એ વિરોધનું સમાધાન તો આમ થાય છે. “ઈશ્વરી બક્ષીસ” એટલે ઈશ્વરે બાપા બનાવવાનું સામર્થ્ય આપ્યું. એટલે ચાતુર્ય-કૃતિ ક્રિયાશક્તિ, અને સંકેતશક્તિ આપ્યાં. આપણે જોઈએ છીએ કે જેમ જેમ જરૂર પડતી જાય છે, તેમ તેમ નવા નવા શબ્દો આગગાડી, આગબોટ, તારવત્ર, વૃદ્ધિમાપક ચત્ર, વીજલીક દીવા વગેરે ઉમેરાતા જાય છે. ખીન્ને વિરોધ વેદાપૌરુષેયને ધક્કા લાગવાનો આવે છે. તેનો પરિહાર એમ થાય કે બે જાતની સંસ્કૃત બાપા છેજ ૧. વૈદિક અને ૨. લૌકિક. જેમકે પાણિનિ સૂત્ર ઉપર બદ્ધે—લોકે વેદે ચૈવંતસ્ય ગોરતિ વા પ્રકૃતિમાઘઃ પદાંતે. ધસાદિ. તથા પાણિનિ-તદ્વિદ્યાલ્લોકવેદયોઃ ધસાદિ. તેમાં વૈદિક બાપાને મહાસંસ્કૃત નામ આપ્યું છે. સારે એ ૧લી ઈશ્વરદત્ત બલે રહી પણ ૨ છ તો મનુષ્યકૃત છે, એમ કહેવામાં વાંધો આવે એમ નથી. ઈશ્વરદત્ત એટલે ઈશ્વરે (નારાયણે) બ્રહ્માને “આ શબ્દનો આ અર્થ સમજવો” એમ સંકેત રૂપે સીખવો. એમ ઉ. સં.માં લખ્યું છે.

શુભરાતી બાપા સંસ્કૃત મૂળમાંથી થઈ છે, એમ તો આપણે આગળ કહી ગયા અને તે પણ પગથીયે પગથીયે ઉતરીને થઈ છે. મૂળનું નામ પ્રકૃતિ કહેવાય છે. એટલે પ્રકૃતિમાંથી થયું તે પ્રાકૃત કહેવાય. પ્રાકૃત બાપા લગભગ ૧૮ શાસ્ત્રીય છે અને પ્રચલિત તો ધણી છે. તે-

૧. સંસ્કૃત. ૨. પ્રાકૃત. ૩. ઉદીચી ૪. મહારાષ્ટ્રી ૫. માગધી. ૬. મિ-
આર્દ્ધમાગધી. ૭. શકાબીરી. ૮. આવંતી. ૯. દ્રાવિડી. ૧૦. આંદ્રીયા. ૧૧.
પાશ્ચાત્યા. ૧૨. ગ્રામ્યા. ૧૩. પાલ્હીકી. ૧૪. રંતીક. ૧૫. દક્ષિણાત્યા. ૧૬.
પેશાત્યા. ૧૭. આવંતી. ૧૮. સૌરાષ્ટ્રી.

માં આપણી ગુજરાતી બાપા એક ગ્રાહ્ય બાપા છે, પણ આ લખાણમાં-
તો ગ્રાહ્યબાપા શબ્દ ગુજરાતી સિવાયની તેની પહેલાંની અને ગુજરાતી
ના મૂળ તંત્રીકની ખીજ બાપાઓને ગાટે વપરાશે. ગ્રાહ્યતો સાદો અર્થ
ચાલતી છે, અને તેથી તે સર્વ પ્રદેશની એક સામાન્ય જેવી વ્યાવહારિક
બાપા હતી, પણ પછે મ્લેચ્છાદિકના સંસર્ગથી જુદા જુદા રૂપમાં બોલા-
વા લાગી અને પછે જુદી પડી ગઈ. (ન. ક્રેશ. પૃ. ૨૫.)

ગ્રાહ્ય શુંકમાંથી આપણા ગુજરાત (ગ્રામીન સૌરાષ્ટ્ર અને હાલના
ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠીયાવાડ) દેશમાં ચાલતી તે ગુજરાતી બાપા ક-
હેવાણી. શાસ્ત્રી મનલાલ પણ કહે છે કે ગુજરાતી બાપા સંસ્કૃત બાપાનો
વિકાર છે, અને તેમ ચવાનાં કારણ ધણાં છે.—ચાર વર્ષમાંના દિન કહે-
વાતા ૩ વર્ષ ધર્મ પાળતા તેથી સંસ્કૃત શુદ્ધ બોલી શકતા, અને તેનાં
લખાણ મૂકાણ આદિ બધો વ્યવહાર સંસ્કૃતમાંજ ચાલતો, તેના ૧૫૭૫
હજી આજ સુધી ચાલતી બાપામાં દેખાય છે; હવે ધીમે ધીમે તેનો લોપ
ચતો જાય છે. અતિમ શુદ્ધ વર્ષ ધર્મ ન પાળવાથી સંસ્કૃત શુદ્ધ ઉચ્ચાર
કરી ન શક્યા તેથી તેનો વ્યવહાર ગ્રાહ્ય (અપ્રદ્ય) બાપામાં આવ્યો.
તેઓ ધર્મ પ્રદ્ય ચવા તેથી જુદા સ્થળ યઈ ગઈ. તથા વર્ષમાંથી પણ
ધીરે ધીરે સંસ્કૃત બાપા ઓસરતી ચાલી અને વિકારેલી (અથવા અપ-
પ્રદ્ય અથવા ગ્રાહ્ય) બાપા પેસવા લાગી. તેનું કારણ આર્થો પ્રથમ સિં-
નદીને કાંડે વસ્યા ત્યાં ગ્રાહ્ય બાપા યઈ; તે પછે જેમ જેમ ભરતખં-

૨. ચીઠીમાં જત (યત્નું), શ્રી સરકાર વચનાત્ (વચનાત્ સં.
પંચમી), નાનામાં હસ્તે (હાથમાં), ધોધા બાવનગરમાં " મહેતા દેવજી
હસ્તે " એમ પાછળથી હસ્તે લખાતું જોયું છે. જે શુદ્ધ સંસ્કૃત રૂપ
(અમુકના હાથમાં) છે, તે " હસ્તે અમુક "ના કરતાં સાચું છે. દસ્તાવે-
જમાં જોગ (યોગ્ય). ગૃહીત્વા (ગ્રહીતા) લેનાર પાર્શ્વાત પાસેથી વગેરે.
કાગળમાં સ્વસ્તિઓથી અંડીને કેન જુદાર વાંચજો મુદીમાંના લગભગ
બધા શબ્દો સંસ્કૃતના લખાતા હતા. કેન એ નામને છેડે લગાડતા હ-
તા. ક પ્રત્યયનું તૃતીયાંત રૂપ છે. જેમકે લારવાકેન ગોધાકેન;
આંવાકેન ।

‘ડના જુદાં જુદાં ભાગોમાં (દેશોમાં) વસતા ગયા તેમ તેમ દેશ દેશ પરત્વે જુદી જુદી ભાષા મૂળ ભાષા જગડીને થતી ગઈ જેમાં પૂર્વમાં વધતાં મધુરા પ્રદેશમાં શૌરસેની ભાષા થઈ. માગધ (બહાર) તરફ જતાં માગધી, દક્ષિણમાં પૈશાચી અને સિંધ મારવાડ ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં જતાં અપભ્રંશ થઈ. તોપણ એ પાંચે ભાષાનું સમગ્રનામ પ્રાકૃતભાષા આગળ કહી ગયા એમ કહેવાયું. એમ સંસ્કૃત સહિત મુખ્ય ૬ ભાષા છે. ભરતખંડની જમી આસતી ભાષા એનો વિકાર છે. આપણી ગુજરાતીનું મૂળ પણ એ પ્રાકૃત ભાષા છે, તેમાં પણ વધુ ભાગે માગધીના ધણા શબ્દો છે. એ પાંચે ભાષાનાં વ્યાકરણ, હેગચંદ્ર, પતંજલિ, વરરુચિ, કાસ્યાપન અને દ્રોણે કયાં છે તેથી તેને નિયમમાં આણી દીધી છે. આમાં નથી ગણાવી પણ એ સિવાય બૌદ્ધોની ધર્મભાષા પાલી ભાષા પણ પ્રાકૃત ભાષામાં છે, અને તે સંસ્કૃત અને માગધીની વચમાં છે. જેથી સંસ્કૃતને વધુ મળતી છે.

સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત અને તેમાંથી ગુજરાતી ભાષા થઈ છે. એ જો કે ખરૂં છે તથાપિ તેનો ખરો ક્રમ આગળ જણાવ્યું છે—સંસ્કૃતમાંથી પ્રાકૃત અને તેમાંથી જૂની ગુજરાતી અને તેમાંથી આસતી ગુજરાતી. આસતી ગુજરાતી એ ક્રમે થઈ છે ખરી પણ તેનાં મૂળ જીર્ણ બધાં ધણાં છે. સંસ્કૃતમાંથી ખારોખાર તેના ૨ પ્રકાર છે—અવિકૃત અને વિકૃત. એજ રીતે પ્રાકૃતમાંથી પણ અને જૂની ગુજરાતીમાંથી પણ અવિકૃત અને વિકૃત. ઉપરાંત પરભાષામાંથી પણ મુસલમાની અમલમાં આરબી, ફારસી અને હાલ અંગ્રેજીમાંથી એ પણ બન્ને પ્રકારે (અવિકૃત અને વિકૃત) થઈ છે. સિવાય અગ્નિ, બૃહદોપ, દેશપરંપરા, વંશપરંપરા એ બધાં પણ ગુજરાતી ભાષાનાં મૂળ છે. આમાંનાં હેલાં ત્રણ સાર્વદેશિક નહીં. પણ સંકુચિત ભાગમાં હોય છે. જૂના દેશ શબ્દો પણ બંને પ્રકારે આવ્યા છે. આસતી ભા-

૧ સંસ્કૃત પ્રાકૃત ચૈવ શૌરસેની ચ માગધી ॥ પૈશાચી આપ-
ભ્રંશથી વધુ ભાષાઃ પરિવર્તિતાઃ ॥ (રા. ય. કા.)

જોમાં આપવા માટે તેવાર થઈ ગઈ છે, અને ૧૯૦૮ ના ફેબ્રુઆરી મા-
નના અંત પહેલાં જે શિક્ષકો મે. ઉ. વિ. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર
સાહેબ તરફ જૂની નકલો પાછી મોકલી આપશે, તેઓને મે. ઇન્સ્પેક્ટર
સાહેબ તરફથી તે બદલ નવી એપીની નકલો મફત મોકલવામાં આવશે.

તા. ૩-૨-૦૮

અમદાવાદ.

}

(સહી) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,
ઉત્તર વિભાગ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

કેસલપુર—શા. ખીમજી ચાંપસી શા. ૩૪-૨-૦ નામપત્રિકા—વાર્ષિક
પરીક્ષા વખતે શા. ૧૬-૧૫-૪ નળીઆ—શા. હીરજી કેશવજી શા.
૬-૦-૦ શેઠ વિશનજી ત્રીકમજી જે. પી. શા. ૬૩-૦-૦ શેઠ વલમદાસ
હીરજી શા. ૪૬-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ૨૨-૧-૯ શેઠ મુળજી
જમનાદાસ તરફથી શા. ૫૭-૮-૦ નારાણસર—વકીલ શામજી હરીદાસ
શા. ૧૩-૫-૦ મુળજી હરીરામ શા. ૨-૧૨-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા.
શા. ૫-૬-૨ ગૃહસ્થો શા. ૧-૪-૦ પત્રી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા.
૩-૧૩-૦ શા. ગણુસી ખીયસી શા. ૩-૧૨-૦ પેલાંસવા—જગીરદારના
શા. ૨-૪-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ૮-૮-૬ બલદીઆ—શેઠ મે.
ધજીભાઈ કાનજી શા. ૧૩૭-૮-૦ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ૭-૭-૬
ખિટા—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ૯-૭-૫ વકીલ શામજી હરીરામ શા.
૪-૦-૦ રૈયતના શા. ૫-૧-૪ બેલા—એજ શા. ૮-૭-૫ રૈયતના શા.
૩-૧૨-૦ ભુજપુર—એજ શા. ૧૫-૧૦-૯ શા. નાનજી રણુસી શા.
૫-૧૦-૦ શા. શ્રીપાળ દિનાણી શા. ૮-૦-૦ શા. વાઘજી વીરા શા.
૪-૨-૦ શા. મોનજી રણુસી શા. ૭-૪-૦ શા. દેવજી પુનસી શા. ૪-૬-૦
શા. માલસી લાધા શા. ૪-૦-૦ શા. વિઝપાળ આવડ તથા રતનસી ના-
ગજી શા. ૮-૪-૦ મજલ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે શા. ૭-૦-૦ શેઠ કું-
વરજી ડોસા શા. ૧૪-૦-૦ માધાંપર—એજ શા. ૧૧-૦-૦ રૈયતના શા.
૧૦-૧૧-૦ જોગલ વાલજી ઠારજી શા. ૨-૧૨-૦ શ્રી. પેલા નારણ શા.
૨-૧૩-૦ શ્રી. દેવરાજ દેવા શા. ૭-૧૫-૦ સુતાર નારણ જેરામ શા.

૧-૬-૬ માંડવી નં. ૨—શેઠ અનોપચંદ્ર ચામળી રા. ૧૬-૮-૦ બા-
 યિક પરીક્ષા વખતે શ્રી દરબાર તરફથી રા. ૧૬-૨-૬ શેઠ વિશનળ નં-
 ૬૭ રા. ૫-૪-૦ શેઠ કેશવળ હંસરાજ રા. ૪-૦-૦ શેઠ રવળ દામોદર
 રા. ૩-૦-૦ શેઠ ગોવરધનદાસ ખેતસી રા. ૧૮-૪-૦ લગ્ન પ્રસંગે શેઠ
 દામોદર આણંદળ રા. ૫-૮-૦ માંડવી ખદ્દાન—વાર્ષિક પરીક્ષા વ-
 ખતે માસ્તર ચન્નભુજ શિવળ રા. ૩૨-૦-૦ ઠકર હરજીદાસ વિશનળ
 રા. ૧૫-૦-૦ ઠકર ગોવિંદદાસ ભવાનળ રા. ૨૫-૮-૦ રવરુકુલ—વા-
 ર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૫-૮-૮ લખખત—એજ રા. ૪-૦-૦ ગૃહરયો
 ના રા. ૬-૫-૦ સુદ્રા—એજ રા. ૩૮-૧૨-૦ વસ્તીના રા. ૧૧-૬-૦
 નારાણપુર—ઠકર ખીમળ પ્રેમળ રા. ૨-૦-૦ ગૃહરયોના રા. ૨-૫-૦
 માધાપુર નાઇટ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૩-૧૧-૦ રૈયતના રા.
 ૧-૦-૦ મી. ઘેલા નારણ રા. ૦-૭-૬ સાંધાણ રુકુલ—શેઠ લધા દેવળ
 રા. ૧૩-૦-૦ ભુજ નં. ૨ લે—ગુસાંઈ રિઘરળ પ્રાણુગરળ રા.
 ૧૩-૦-૦ લાદ્રેસર—ઠકર વલભદાસ રણુહોડદાસ રા. ૧૬-૪-૦ ભુજ-
 પુર—સોની ખેંગાર રોસા રા. ૬-૦-૦ શા. ગોસર પદુ રા. ૨૮-૦-૦
 શેઠ નાગસી પુનસી રા. ૬-૦-૦ રાપર—ગામના ગૃહરયો તરફથી રા.
 ૧૦-૦-૦ માધાપર—હીરળ ધરગસી રા. ૧-૦-૦ ગોધરા—શેઠ હં-
 સરાજ રણુહોડ રા. ૬-૦-૦ જખો કન્યાશાળા—ઠકર હંસરાજ નયુ
 રા. ૩-૮-૦ સુદ્રા કન્યાશાળા—શેઠ બાણુળ રામળ રા. ૧૬-૪-૮
 શેઠ ચન્નભુજ વિશનળ રા. ૧૦-૮-૦ શેઠ કલ્યાળ ખીમળ રા. ૭-૧૩-૦
 કપાયા—શેઠ ખીમળ લવળ રા. ૫-૮-૦ શેઠ મુળળ ઉભાયા રા.
 ૧૭-૧૩-૧૧ શેઠ મહમદભાઈ દરીમળ રા. ૨-૧૫-૦ સુદ્રા—વસ્તી
 તરફથી રા. ૮-૮-૦ શેઠ કલ્યાળળ ખીમળ રા. ૧૦-૧૧-૦ ખારીરો-
 હર—વસ્તી તરફથી રા. ૩-૮-૦ આસંખીયા—ઠકર હરજનદાસ વલ-
 ભદાસ રા. ૪-૧-૦ ગુદીઆલી—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રા. ૬-૧૦-૭
 રૈયત તરફથી રા. ૨-૦-૦ સુથરી—શેઠ વિશનળ ત્રીકમળ રા.
 ૬૫-૧૦-૬ ભુજ નં. ૧ લો—ગુસાંઈ રિઘરળ પ્રાણુગરળ રા. ૨૫)
 માંડવી ખદ્દાન—માસ્તર ચન્નભુજ શિવળ રા. ૩૨-૦-૦ શેઠ ગોવર-
 ધનદાસ હરિદાસ રા. ૨૬-૦-૦ માંડવી શેઠ ઈ. કન્યાશાળા—શેઠ

વિશનજી નંદજી રા. ૧૩-૧૨-૦ શેઠ નારણજી ઝવેર રા. ૨-૧૨-૦ શેઠ
 કેશવજી હંશરાજ રા. ૪-૦-૦ શેઠ દામોદર આણંદજી રા. ૭-૦-૦ દર-
 બાર શ્રી તરફથી રા. ૧૨-૧૨-૩ ભુજ વૃ. લા. પાઠશાળા-ગુસાંઈ
 રિધગરજી પ્રાણુગરજી રા. ૧-૧૦-૮ ભુજ એ. વ. સ્કુલ-એજન રા.
 ૧૮-૫-૪ ભુજ નાઈટ-એજ રા. ૨-૦-૦ ભુજ મોહમેદન-એજ
 રા. ૩-૦-૦ ભુજ મહોમેદન ધ્રાંચ-ગુસાંઈ રિધગરજી પ્રાણુગરજી
 રા. ૨૦-૦-૦ ભુજ હાઈસ્કુલ-એજન રા. ૬-૧૩-૪ હુબલી-
 શેઠ દેવજીભાઈ ખેતસી રા. ૧૫-૦-૦ રમાલ તથા મીઠાઈ તથા ૫)
 હેડમાસ્તરને, શેઠ નારાયણદાસ ભવાનજી રા. ૨૫-૦-૦ સ્કેટો તથા મી-
 ઠાઈ વગેરે તથા રા. ૧૦) નું શેલુ હેડમાસ્તરને, શ્રી હુબલી ગુ. સ્કુલ
 કમીટી તરફથી રા. ૨૧) ના પુસ્તકો, શેઠ વસનજી ત્રીકમડીની કુ. રા.
 ૧૪) ના પુસ્તકો, શેઠ બીગજી સામજીની કુ. રા. ૫) પેડા, જોડાભાઈ
 વર્ધમાનની કુ. રા. ૧૦) સ્કેટો, દામજી સરજણની કુ. રા. ૧૦) રમાલો
 મૂલજીભાઈ આણંદજી ખડીયા તથા કલમો શેઠ ચત્રુભુજ તેજમલ રા. ૭)
 પુસ્તકો. બાઈ વેજળાઈ રા. ૪૩-૦-૦ ૪૫૩-મીઠાઈ.

અમદાવાદ વિભાગ—

મયુ. સ્કુ. નં. ૧૧ રા. ૬૧-૪-૦ પચ કમિટીના મેમ્બરો તથા
 અન્ય સદ્ગૃહસ્થો ઈનામ. મયુ. સ્કુ. નં. ૧૨ જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા.
 ૪૯-૦-૦ ઈનામ. મયુ. સ્કુ. નં. ૬, શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી રા. ૧૦)
 મીઠાઈ તથા મેમ્બર સાહેબો રા. ૮-૧૨-૦ પુસ્તકો તથા ગંજીશરાફ.
 મયુ. સ્કુ. નં. ૨૪. ડો. ખેનજીમીન રા. ૫-૦-૦ પુસ્તકો તથા શેઠ
 અમરતલાલ દામોદરદાસ રા. ૪-૦-૦ મીઠાઈ. મયુ. સ્કુ. નં. ૨૩. રા.
 ૧૫-૦-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થોએ મીઠાઈ સાર આપ્યા. મયુ. સ્કુ. નં. ૭.
 ઉરદુ. રા. ૧૫-૦-૦ ઈનામ જુદા જુદા ગૃહસ્થો તરફથી. મયુ. સ્કુ.
 નં. ૨૧ તથા ૨૨. અચારવા. રા. ૫૪-૮-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 મીઠાઈ તથા ગંજીશરાફ. મયુ. સ્કુ. નં. ૯. રા. ૩૮-૦-૦ જુદા જુદા
 ગૃહસ્થોએ ઈનામ સાર આપી. મયુ. સ્કુ. નં. ૩૧. રા. ૭૬-૦-૦ જુ-
 દા જુદા ગૃહસ્થોએ ઈનામ આપ્યું.

(અપૂર્ણ.)

મારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.
આ દરેક કાવસે આ સ્તરની

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો.

દેશીમાં વધારે આ લોકમાં દેશીમાં વધારે.

કેળવણી આતાના હોલના તથા આગલી ઇન્સ્ટિટ્યુટ તથા ડિપ્યુટી ઇન્સ્ટિટ્યુટ, દેશની કેળવણીમાં અગિયારે બેણીની ગૃહસ્થો, ગ્રેડિસરો, પ્રિન્સિપલ, હોદ્દાસ્તરો અને શિક્ષકો, મુખ્ય તથા ગુનેગારના સર્વે અખર છાપા તરફથી એકે અવાજ તારીફ કરતા અતિ સતો પકારક આત્રીપત્રકો.

નમોદર અખર ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહે-
રખાન માણ ઇન્સ્ટિટ્યુટર મો જાણદસ સાહેબે દસ્કત શિક્ષક
કોપીયુકોને જ સઘળી મંગર દરેલા કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીયુકો
વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

અખર તથા ચુરત, અચ્ચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે
શહેરની જોઈન્ટ સ્કૂલ કમિટીના અનુલબ્ધી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ
સઘળી કોપીયુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપી-
યુકોને જ સર્વ કોપીયુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તા-
બાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીયુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીયુકો, મારે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સંદર્શિત કરે મહેલો
છે તેમના નામ અમોરી દરેક કોપી વાચવાથી ખાતી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીયુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવરથી માલ મંગાવનારા માસ્તરો તથા આ-
ગીઓ જેઓ આજી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે
એને સેકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે; પેકિંગ અને રે-
વેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી આજી ૨૫ નકલ સંધી મંગાવનારને સેકડે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ
મળશે, પણ રેલ્વે, પોસ્ટ, પોસ્ટલ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે રસ્તામાં જતા કોઈ રીતે ખરાબ થાય
યા તો માલને નુકસાન પૂજે તેના જોખમદાર માલ મંગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કયે રસ્તે અને કયાં મોકલવો.
તેને પૂરતો ખુલાસો માલ મંગાવનારે સખી જણાવવો. રેલ્વે રેશનથી
આમળામણ, લઘુમજાનો અર્થ મળતો મંગાવેનારને શિર ફિટિંગો.

૫. હીંદી મોકલાવનારે ખસખસ દેખાણ, લખણ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ ડાંગળી
લેવામા નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોકિએ અક્ષરે ડાંગળી એકલ વાળુએ
લખવું. તે અમુક હાસિમા છાપના અથવા નાપસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા
બંધાતા નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાની લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિર્મા-
ણવ્યવસ્થાને લગતાં વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ ચોખ્ખા
અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઝાંડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના
પૈસા છે તે એકાએ અક્ષરે લખવું તે વિના જૂન ચવાનો સહન છે. પો-
સ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અંધા આતો વધારે મોકલશે, પોસ્ટ
સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસા એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રૂપી છે,
પોસ્ટેજ ગાફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અદીખાના, પદરના ખર્ચ
લેનાર, દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો સંથા સંઘવરોને ટપાલ ખર્ચ
સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦

વિષય લખી મોકલનારને પૈમા-લેવાની ખુશી હોય તો તેમજ સ્પષ્ટ લખવું
વિષય પસદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર અંકે
પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાત્ પત્રનો એમા સમાર્થ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે.
તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧. સી. ગી. કુ. તો પ્રથમ પૂરા ચાન્ડ અને તે પછી
૨. ના અગીઆર આસ લગી દર માસે
૩. ગણેશ ચોર્ટ પડશે ૭ માસ માટે
ની સીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે પહેલે મહિને પૂરા ચાન્ડ અને પછી
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે દરેક માસે ૩ ચાન્ડ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે દોઢ પૈસા હાઈલિસ વહેચવામાં
આવશે નહિ.

“ઈનામ ત્યા લાઇ. માટે મેંજુર થયેલ વ્યુત્પત્તિમાર બા ૧, ત્રીજી આ ૦-૫-૦; અને રજીસ્ટ્રેશન માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦૮૫ જે. બે. ઝંબેરી, બુનાગઢ.”

આત્મારામ અને દલાબાઈની કંપનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

શુજરાતી અને બાળબોલ ૭ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી ઈલાકાની શુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

‘કેળવણી’ ખાતાના ધણી અનુભવી અમનદારોના મત લઈ શુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના ક્રમ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી હાવાની બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જળવડા માટે ત્રાણાના પત્રો (કોપરપ્લેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાબતો સુન્દર રંગની શાહીથી હાવા છે, કાગળ અને કવર ઉંઘાં રકાઉં વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેકંડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; થેડીંગ અને રેટવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે રેલવેથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેકંડે ૫૫ ટકા દર સાથે લઈ મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે મળવાનું ઠેકાણું—આત્મારામ અને દલાબાઈની કંપની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફીસ, કાળકાદેવી રોડ નંબર-૨૩૨ મુખ્યમંત્રી.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પ્રસ્તાવ ૪૭ મું.

એપ્રિલ, ૧૯૦૮.

એક ૪.

N. B. ટ્રેનિંગ કોલેજનો સુધારેલો ધારાસંચય છાપવાનો હોવાથી મે તથા જુન માસનાં શાળાપત્રો એકઠાં છાપવાનો છે અને તે જુન માસમાં બહાર પડશે.

૧૯૦૮ ના માર્ચ માસના શાળાપત્રની અંદર ૯૪ અને ૯૪ એ પાને કૃષ્ણવણીખાતાની અંબર નીચે આપેલા મહેરમાન ઉ વિ ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના લુકમ નં ૮૪૩૫ તા. ૮-૨-૦૮ ના સખા જણાવવાડુ કે ઠૂંટી ચોપડી પાછા મોકલવાની મુદત તા. ૩૦ મી એપ્રિલ ૧૯૦૮ મુધી વધારવામા આવી છે

એડિટર.

પ્રાચીન યીજ્ઞસ, કાર્નાક વગેરે શહેરોના રચયો આદિજ છે. અહિં ચોખ્ખા તથા ખજુરી કરતા પણ જલદી શ્દિ પામનો 'ધીરા' નામનો જોરાક થાય છે એ ખજુજ ચોડી જમીનમા ઘણાનુ પોપણુ કરે છે. મૂળ ઉત્તર ઇન્ડિયામાં એની ઉત્પત્તિ થતી દક્ષિણુ ઇન્ડિયામાં લોકો એને જાણતા નહોતા. લા લોના ખજુર વાપરતા અને નાઈલ નદીના રસાળ કિનારા પર જીવતા કમળની અચુક પ્રકારની રોટલી બનાવતા આમ કુદરતી કારણોને કીધે ઇન્ડિયા પ્રત્યક્ષમા જલદી યર્ધ શક્યો અને તેથી જાન-શ્દિ પણ ખીજ દેશો કરતા વિશેષ યમ.

પ્રાચીન સમયમા દેવતા ૪ પ્રાન્તમાં વિભાગ કર્યા હતા અને તે દરેકને 'નોગ' કહેતા. એ પ્રાન્તોની સીમા ચાપવામાં આવી હતી તથા તેનાં માણુ પણ નક્કી કર્યા હતા. દરેકમાં રયાનિક અધિકારી હતા. દેશમા વસ્તી ધણી હતી; કેમકે જમીન રમાળ હોવાથી વરતીના વધારાને ક્રી

ગથી થયેલા તે યૌગિક. તેના ૩ પ્રકાર છે—શબ્દને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે તદ્દિત, ધાતુને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે કૃદંત, અને એકથી વધુ શબ્દ ભેળા થઈ થયેલો એક શબ્દ તે સમાસાંત કહેવાય છે. શબ્દને શબ્દ લગાડીને નવો શબ્દ કરવાના ધણા પ્રકાર હેમચંદ્રે હૈમીનામભાજાની પરિભાષામાં ઉદાહરણો સહિત દેખાડ્યા છે. જે શબ્દનો અર્થ પ્રકૃતિ પ્રત્યય આદિ પ્રમાણે યોગથી નહીં પણ સંકેતથી ઠરાવ્યો હોય તેજ હોય તે રૂઢ કહેવાય. અને જોને યોગ તો હોય પણ તે અમુક શબ્દ મારેજ બોલાય એટલે તેના અર્થમાં રૂઢ તે મિશ્ર કહેવાય. સંસ્કૃત કરતાં આપણને ગુજરાતી શબ્દોનું કામ છે મારે થોડા તેના ઘખલા દેખાડીયે તો અપ્રાસંગિક નહીં થાય. યૌગિક—કાતર, ગુજરાતી, ડુંગરી, દરીયાઈ, રેશમી, લૂટારો, સજાઈ, હાથુકું, પાણીચું, ધોડાગાડી વગેરે; રૂઢ—કાયલા, ગઢ, ચોખા, ઝાડ, ઝુંપડું, દૂકડું, દૂકવું, પૂરી, બાસુંદી, ફુંદો, ટાહાડય, તડકો, વગેરે. મિશ્ર (યોગરૂઢ)—ઓછાડ, કાપણી, ઠાંસીયો, કોટીયું, ગલચવો, છાંયું, તેલ, પંચીયું, લોઢી અને વાંસળી વગેરે, યોગરૂઢની સમજ એમ છે કે ઓછાડય તે ઓછાડ પણ તે અમુક આકાર, કદના લુગડાને મારેજ પેશું એક પોતીયું કે ધોતીયું ઓછાડયું હોય તેનું નામ ઓછાડ નહીં. કાપે તે કાપણી ખરૂં પણ તે અમુક આકારકદના હથીયાર મારે છે. સુડી અને છરી પણ કાપે પણ તે કાપણી નહીં ધસાદિ.

ગુજરાતી બાષાના શબ્દોમાં જે સેગભેગ થઈ સાત પાંચડી લકડી ખની છે તેને મારે ક. ન. લા. કહે છે કે ગુજરાતી ૧૦૦ શબ્દે ૨૩ ટ.

ફુઆ હેદો શબ્દ બહુજ અપ્રસિદ્ધ છે તેથી આમાં નાંખ્યો છે, તે પતિવાચક હોઈને જુનાગઢની નાગરી નાતમાં અધરણીમાં ગવાતાં (ખીંછ નાતોમાં કે ખીંજ સ્થળની નાગરી નાતમાં ગવાતાં હશે તો તે મહારા નાણુવામાં નથી) ગીતોમાં એ શબ્દ આવે છે. એ ગીતની એક બે કડી આ પ્રમાણે છે—“હેદા ગામ ન જઈયે, હેદા ગોઠ ન જઈયે તમને બહુ ગાણુસ કહિયે, તમારો છેડો સાદિ રહીયે; હેદો હેદો કરતી સૂતી, હેદો કરતી ઉઠી, આજ સોણામાં હેદો આવ્યો, કુલના ચોસર લાવ્યો, હેદા ગામ ન જઈયે,” ધસાદિ.

(૪) જ્યારે એક આધારભૂત વાક્ય નિગમનવાક્યથી પણ વધારે અપ્રસિદ્ધ હોય.

(૩) અને (૪) ખોટું આધારભૂત વાક્ય હોવાનાં દાખલા છે અને (૧) અને (૨) ન્યાયનિયમોનો ભંગ થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે એ આધારભૂત વાક્યો પરથી નિગમનવાક્ય પર આવવાને બદલે આપણે એક આધારભૂત વાક્યને જ નિગમનવાક્ય બતાવીએ છીએ.

એક સ્ત્રી કહે છે, 'મનુષ્ય તે મનુષ્ય છે', શા માટે એમ પ્રશ્ન પૂછવાથી તે ઉત્તર આપે છે કે 'કેમકે તે મનુષ્ય છે.'

'હવા સૂકી છે' શા માટે? 'કેમકે વાતાવરણ સૂકું છે.'

'અગ્નિ ગરમ છે, કેમકે તે બાળે છે'

શા માટે અગ્નિ બાળે છે?

કારણ કે 'તે ગરમ છે.'

આ બધા ઉપર વર્ણવેલા ચક્રક દોષના દૃષ્ટાન્તો છે.

૨ પ્રતિપક્ષીનો પરાજય કરવા સાફ તે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો હોય તેથી ઉલટું સિદ્ધ કરવાને બદલે કંઈક જીદું જ સિદ્ધ કરે તો તે હેત્વાભાસને અર્થાન્તર કહે છે. ('ઇનોરેશિઓ ઇલેન્ચિ' = પ્રતિપક્ષીના પરાજય સાફ ને અનુમાન ભ્રષ્ટકો તેનું અગ્નિ) કહે છે. 'ઇનોરેશિઓ ઇલેન્ચિ'નો મૂળ અર્થ ઉપર બતાવ્યો તે છે; પરંતુ તેનો અર્થ વિસ્તૃત થઈ તેમાં નીચે દર્શાવેલાનો પણ સમાવેશ થાય છે. વાદીનો જે ઉદ્દેશ હોય તે ઉદ્દેશની સાથે એવું અનુમાન અસંબધ્ધ હોય તોપણ એજ હેત્વાભાસ થાય છે. દાખલા તરીકે, અમુક ફૂલ તમારા ફાયદા માટે છે એમ કોઈની ખાતરી કરવી હોય ને આપણે એવું કહીએ કે એ ફૂલ સર્વના ફાયદાને માટે છે કે એથી ઉલટું અમુક ફૂલ સર્વના હિતને માટે છે એમ સિદ્ધ કરવા તે અમુક વ્યક્તિના હિતને માટે છે એમ અનુમાન કરીએ તો એજ હેત્વાભાસ થાય છે. અમુક જાળત સલ છે કે નહિ તે સિદ્ધ કરવું હોય તો તેમ કરવાને બદલે એ નવીન છે, એ નવીન પુરુષ તરફથી આવે છે, એનાં પરિણામ સારાં થવાનો સંભવ નથી, અગાઉ એ જાણુવામાં હતું અને એ કંઈ એણે શોધી કાઢ્યું નથી એમ કહેવામાં એજ હેત્વાભાસ થાય છે.

આ હેત્વાભાસ પુરતકો કરનાં બાપણોમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે; કેમકે ખોલનાર અને રાજાજનારની લાગણી એવે પ્રસંગે વિશેષ ઉત્ક્રાંચલી હોય છે ને તેમની વિચારશક્તિ ઓછી સક્ષમ હોય છે તેથી અતુમાન સંજ્ઞા છે કે અસંજ્ઞા છે તેનો તેઓ વિચાર કરી શકતા નથી. આવે પ્રસંગે શ્રોતાની ન્યાયબુદ્ધિને જદલે તેની લાગણી, મત, હિત, વિચારો વગેરે પર અસર કરવા વક્તા પ્રયાસ કરે છે. પુરતકોમાં પણ આવો દોષ જોવામાં આવે છે. 'તમારો તરફથી આવા વિચાર દર્શાવાય એ ઠીક નથી; કેમકે અગાઉ તમે એવા વિચારની વિરુદ્ધ હતા;—અથવા અગાઉ આવા આવા વિચાર દર્શાવ્યા હતા કે આવાં આવાં કૃત્યો કર્યાં હતાં. આવા વિચારો પુરતકોમાં જોવામાં આવે છે તેમાં આજુ હેત્વાભાસ છે. જેણે અગાઉ અગેક વાર ચોરીનો શુનો કર્યો હોય તે પાછો પકડાય સારે તે સમયના પુરાવા ઉપરથી અતુમાન બાંધવાને જદલે તેનાં લક્ષણ ઉપરથી ગાધે તોપણ એજ દોષ થાય છે.

ક કોઈ વર્ગનો શુણ્ અમુક કારણથી તેમાંની વ્યક્તિને લાગુ પડી શકતો ન હોય તોપણ તે વ્યક્તિને લાગુ પાડવો એ પણ એક પ્રકારનો આર્થિક હેત્વાભાસ છે. એ સોપાધિક કહેવાય. અંગ્રેજીમાં એને 'ફૂલસી ઓફ એક્સિડન્ટ' (હપાધિનો દોષ) કહે છે.

જોર ખાવામાં સારાં છે,

આ જોર છે,

∴ એ ખાવામાં સારું છે.

પણ એ જોર કાચુ હોય તેથી ખાવામાં સારું ન હોય.

એથી ઉલટું એમ અતુમાન કરીએ કે

એ ખાવામાં સારું નથી,

એ જોર છે,

∴ જોર ખાવામાં સારા નથી.

તો એ હેત્વાભાસ ઉપલાથી ઉલટો ચાય છે.

અમુક રથજે ફરવા જલુ એ સુખકારક હોય, પણ વરસાદમાં કે ધવનના તોફાનમાં તેમ કરવું તેવું ન હોય. રથજે જોલવું, કરકસર કરવી કે ઉદારતા દર્શાવવી એ બધા સદ્ગુણો છે, પરંતુ દરેક પ્રસંગે તેમ કરવું

એ સહુશુ છે એમ કહી શકાય નહિ. અશીશુ ખાતું કે શ્રમ ન કરવો એ શૈશિક સ્થિતિમાં જરૂરનું હોય, માટે નીરોગ થયા પછી પણ તેમ કરવું એ તેવું કહેવાંય નહિ.

૪. ખોટું કારણ—એ હેતુભાસ પણ આર્થિક છે એક બનાવની પછી બીજો અને સારે આગંધો બનાવ પાછલાનું કારણ ગાનવું, એક બાબત બીજીની પછી આવે તે એ વચ્ચે કાર્યકારણભાવસંબંધ ન હોય છતાં તે માનવો એ એક પ્રકારનો હેતુભાસ છે. અહિં પ્રતિગાત અર્થ સાથે સંબંધ નહિ એવી વાત કહેવાય છે માટે નિમિદ્વસ્થાન નિરર્થક કહેવાય છે.

રાત્રી દિવસથી ઉત્પન્ન થાય છે; કેમકે તે હમેશ દિવસ પછી આવે છે.

૫. એક પ્રશ્નમાં ધણા પ્રશ્નો સમાવેશ કરવો એ પણ આર્થિક હેતુભાસ છે. વકીલ કેદીને પૂછે છે કે ‘કટલા દિવસ થયાં તમે ચોરી કરતાં બંધ થયા છો?’ તો આવો હેતુભાસ થાય છે. એ અપ્રાપ્તકાલ નિમિદ્વસ્થાનને મળતો છે. ફાકિર એને હેતુભાસ ગણતો નથી. એના મત પ્રમાણે એ તો વક્તાની યુક્તિ—તદ્દશીર છે.

૬. નિગમનવાક્યને આધારભૂત વાક્યો સાથે ભાગ્યેજ સંબંધ હોય કે કંઈ સંબંધ ન હોય તેપણુ એક પ્રકારનો આર્થિક હેતુભાસ થાય છે.

લંડન સુંદર શહેર છે, કારણ કે તે મોટું શહેર છે.

અને બધાં મોટાં શહેરોમાં ધણું દ્રવ્ય હોય છે.

આને ‘ધ નોન સેકિયટર’ કહે છે.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૯૩ થી)

આગળ શબ્દના પ્રકાર વિશે દિઠમાન દેખાડ્યું છે. તેના મુખ્ય ૩ પ્રકાર છે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અને દેશ્ય; પુનઃ ૩ પ્રકાર છે—યૌગિક, રૂઢ અને મિશ્ર (યોગરૂઢ). પ્રથમના ૩ પ્રકારનું સંક્રાંતન આગળ આવી ગયું છે, બાકીના ૩ નું આ પ્રમાણે છે—યોગેન મયઃ યૌગિકઃ પ્રકૃતિપ્રસવના યો.

ગથી થયેલા તે વૌગિક. તેના ૩ પ્રકાર છે—શબ્દને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે તદ્દિત, ક્ષાત્રને પ્રત્યય આવી થયો હોય તે કૃદિત, અને એકથી વધુ શબ્દ બેળા થઈ થયેલો એક શબ્દ તે સમાસાંત કહેવાય છે. શબ્દને શબ્દ લગાડીને નવો શબ્દ કરવાના ઘણા પ્રકાર હેમચંદ્રે હૈમીનામભાજાની પરિભાષામાં ઉદાહરણો સહિત દેખાડ્યા છે. જે શબ્દનો અર્થ પ્રકૃતિ પ્રત્યય આદિ પ્રમાણે યોગથી નહીં પણ સંકેતથી કરાવ્યો હોય તેજ હોય તે રૂઢ કહેવાય. અને જેને યોગ તો હોય પણ તે અમુક શબ્દ માટેજ બોલાય એટલે તેના અર્થમાં રૂઢ તે મિશ્ર કહેવાય. સંસ્કૃત કરતાં આપણને ગુજરાતી શબ્દોનું કામ છે માટે થોડા તેના દાખલા દેખાડીએ તો અપ્રાસંગિક નહીં થાય. વૌગિક—કાતર, ગુજરાતી, ડુંગરી, દરીદાર્થ, રેશમી, લૂટારો, સત્રાઈ, હાથુંકું, પાણીચું. ધોડાગાડી વગેરે; રૂઢ—કોયલા, ગદ, ચોખા, ઝાડ, ઝુંપડું, દૂકડું, દૂકવું, પૂરી, પાસુંદી, ફેંદો, ટાંહાડય, તડકો, વગેરે. મિશ્ર (યોગરૂઢ)—ઝાછાડ, કાપણી, કાંસીયો, કાટીયું, ગલચવો, છાણું; તેલ, પંચીયું, લોદી અને વાંસળી વગેરે, યોગરૂઢની સમજ એમ છે કે ઝાછાડામ તે ઝાછાડ પણ તે અમુક આકાર, કદના લુગડાને માટેજ પૈણું એક પોતીયું કે ધોતીયું ઝાછાડયું હોય તેનું નામ ઝાછાડ નહીં. કાપે તે કાપણી ખરૂં પણ તે અમુક આકારકદના હથીયાર માટે છે. સૂડી અને છરી પણ કાપે પણ તે કાપણી નહીં ધસાદિ.

ગુજરાતી બાષાના શબ્દોમાં જે સેજબેજ અર્થ સાત પાંચકી લઠકી બની છે તેને માટે ક. ન. લા. કહે છે કે ગુજરાતી ૧૦૦ શબ્દો ૨૩ ટ-

કુઆ હેંદો શબ્દ બહુજ અપ્રસિદ્ધ છે તેથી આગા નાંખ્યો છે, તે પતિવાચક હોઈને જુનાગઢની નાગરી નાતમાં અધરણીમાં ગવાતાં (ખીજ નાતોમાં કે બીજા સ્થળની નાગરી નાતમાં ગવાતાં હશે તો તે મદારા જાણવામાં નથી) ગીતોમાં એ શબ્દ આવે છે. જો ગીતની એક બે કડી આ પ્રમાણે છે—“હેંદા ગામ ન જઈયે, હેંદા ગાઠ ન જઈયે તમને બદલું ગાણુસ કહિયે, તમારો છેડો સાહિ રહીયે; હેંદો હેંદો કરતી સતી, હેંદો કરતી ઉઠી. આજ સોણામાં હેંદો આવ્યો, કુલના ચોસર લાવ્યો, હેંદા ગામ ને જઈયે,” ઇત્યાદિ.

કા સંસ્કૃત, ૬૬ અપભ્રંશ અને ૧૧ ૫૨ બાપાના શબ્દો મળ્યા છે.

આગળ કહેલા શબ્દોના બેદોમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાંથી અવિકૃત અને વિકૃત થયેલા શબ્દો વિશેનો વિષય લંબાણવાળો હોવાથી તે ભાગ પાછળ રાખી તે પછેના બેદો ઓછી દરસાવી લેવા કીક પડશે.

જુની ગુજરાતી પણ ચાલતી ગુજરાતી બાપાના મૂળમાં પરિગણિત થઈ છે. તેના યોગ શબ્દો અવિકૃત અને વિકૃત ચાલતી ગુજરાતીમાં આવ્યા છે તેનાં યોગ ઉદાહરણ—

અવિકૃત સંસ્કૃત.	માગધી.	જુની ગુ.	ચાલતી ગુ.
રાક્ષસ.	રખખસો.	રાખસો.	રખસો.
અસ્તિ	અરધી	છઈ, છી	છે.
અન્યત્	અણુછઈ	અનઈ	અને

વિકૃતનાં ઉદાહરણો.

જુની ગુ.—મમર. દુખઈ. મળુછઈ. બધઈ. આસ. સંભારઈ. મહેલઈ.

ચાલતી ગુ.—મમરો. રૂખે. રણુછો. બાધે આશ. સંભારે. મહેલે.

જુની ગુ.—જમ. નીસાસ. દેપિ. લૂખિ. પુદુરા. મુઝ. દુધધસ. તરસ. તિમ.

ચાલતી ગુ.—જમ. જેમ. નીસાસા. દેખી. લૂખ, પૂરા. મૂઝ. દૂધની.

તેને. સમ. તેમ.

અવિકૃતનાં ઉદાહરણો.

જુની. ગુ.—સડા. દીલા. વાતડી. વેધીયા- સોહામણા. મન.

ચાલતી ગુ.—સડા. દીલા. વાતડી. વેધીયા. સોહામણા. મન.

જુની   ૬ જુની ગુજરાતીની કવિતા ૬   ચાલતી

મન બળુછ મન વાતડી, કહિ આગલઈ ન કહિવાય, સંભારિય સવિ બોલડા, હમડું દુખ બરાય,	મન બળે મન વાતડી. કા આગળ ન કેવાય. સભારી સહુ બોલડા. હમડું દુખે બરાય.	} સમજી } નવી કૃતિ.	

મલાદિ (સમાલોચક પુ. ૧૧ અક ૩. ત મં. ત્રિ.)

જુની ગુજરાતીના દેસ્ય શબ્દો જેનું મૂળ સંસ્કૃતમાં નથી લાધું તેવા શબ્દોને દેશી ગણી તેને સમજ કરી દેશીનામમાલા નામનું પુસ્તક લેખ-ચક્રે બનાવ્યું છે જેની ઉપર—સંસ્કૃત ટીકા છે તેમાંનાં યોગ ઉદાહરણો—

વિકૃત—

દેશ્ય.	શુ.	સં. અર્થ	દેશ્ય.	શુ.	સં. અર્થ
પહ્નઓ.	પહાનો	સ્તનધારા	અહિલ્યો	અહા	ઈશ્વર
પરહા	પરહું	સર્પ વિશેષ	અંગુથલં	અંગોહડી	અંગુલોયં
પંચુંહી	પાંખડી	પત્રં	ઉજ્જગિરં	ઉજ્જગરો	ઔર્જિયં
મુલ્લા	ભૂખ	હુધ	કંદો	કુદો	કૃદો મત્તશ્ચ
અગ્ધાહો	અંધેડો	અપામાર્ગઃ	ચોલો	ખોલકું	લઘુગર્દભઃ

(અધેડો) અવિકૃત.

કોહલો	કોષલા	કોચલા	કાષ્ટાંગાર	કોત્થલો	કોથેલો	કુશૂલ
ગદો	ગદ		દુર્ગ	હેટે	હેટે	અધઃ

આલતી શુભરાતીમાં પરભાષાના શબ્દો આવ્યા છે તેના ઉદાહરણો
 'કારસી અને આરણી શબ્દો બુદ્ધ પાડીને દેખાડવા એ જરા વધુ મહેનતનું
 કામ છે તેથી ખંનેનાં સેજભેજ ઉદાહરણો લખ્યાં છે.

કારસી તથા આરણી શબ્દો.

અવિકૃત.

અનાર. કરાર. કદમ. કપુલ. ખખર. ખુદ. ખુશ. શુલાખ. શુલહ-
 ઉદી. જાહેર. મનાહ. ખેર. રાહ. સદા. ધસાદિ ઘણા છે.

વિકૃત.

અમ્લ=અમલ	કૈલ=	કૌલ
અન્ન=અસર	ખત=	ખાતર
ઈલમ=ઈલમ	ધક્ષત=	ગક્ષત
ઈશિક=ઈશિક	તાખહ=	તાખે
કસર=કસર	તુખમેરેહાન=	તકમરીયાં

૧ દાહમ-બુનાગદમાં જ્યાં કે ચિરકાળથી મુસલમાની અમલ છે
 ત્યાં આ નામ ફેાડવાના લંબોટીયાને માટે ધોક થાશે છે.

૨ અપર્ણપ્રકાશમાં લખ્યું છે કે-રેહાન નામની એક વ.
 નરપતિ થાય છે જેનું જાહેર નામ સળજ છે તેનાં તુખમે એટલે ખ્હી.
 તકમરીયાનાં ઝાડો આપણા દેશમાં આડે વગડે થાય છે, અને તેમાં
 તુજશીના માંજર જેવાં માંજર થાય છે. તેને કદી કારસીમાં સળજ કહેતા
 હશે. હુંતો તેનું નામ " તુખમેરેનાં " જાણું છઉં અને " હેનાનું " એ
 નામથીજ પ્રખ્યાત અત્તર થાય છે. તેના ખીજ છે.

અંગ્રેજી શબ્દોનાં ઉદાહરણ

અવિકૃત.

પેન-ટ્રેન-પેનસીલ-રેશન-માસ્તર-ટેબલ, કોટ, માર્ચ, મે, જુન, ડિસેમ્બર વગેરે.

વિકૃત.

કૅબેજ=કોબીજ.

બ્રાટલ=બોટા.

ટ્રેસ=દરેશ.

બોક્સ=બાક્સ.

બેટેલિયન=પલટન.

માઈન્યુટ=મીનીટ=મીલીટ.

મૅડમ=મદમ.

પોકેટ=પાકીટ.

એરિયટ=આરટ.

રૂપી=રૂપૈયા.

વગેરે ઘણા છે.

ગુજરાતી શબ્દોમાં કેટલાક શબ્દો ડો'ડ ડા'પણના અગ્રાન્થી વિકાર પામે છે. અમે શુદ્ધ બોલિયે છેએ અને બીજા અશુદ્ધ બોલે છે એમ ગાની શુદ્ધને ઉલટા અશુદ્ધ કરી નાંખે છે તેનાં ઉદાહરણો.

અમલ શુદ્ધ કરાતા અશુદ્ધ કારણ.

ગણપતિ ગુણપતિ

ગણ શબ્દ ખોટો પણ ખરો ગુણ જોયે.

જૈન યૈન

ગુજરાતીમાં જ છે તે બધા સં. ય જો.

જટા યટા

જગદંબા યુગદંબા.

પરંતુ ધંતુ

ર સાથે જોડેલા તે સાચા અને છુટા થડેલા તે ખોટા અર્ક, તર્ક, કર્ણ, વર્ણ વગેરેની પેઠે.

નરક નરક

અરણ્ય અર્ણ્ય

અસલ શુદ્ધ કરાતા અશુદ્ધ કારણ.

શરણ શર્ણ

મરણ મર્ણ

સ્મરણ સ્મર્ણ

કપરના રીમાર્કની પેઠે.

જગત જગત

દંડવત દંડવત

સમૃદ્ધિ સ્મૃદ્ધિ

સ્ત્રીમંત શ્રીમંત.

આખા જોયે કાંઈ છુટા હોય. સ્મૃતિની પેઠે વગેરે.

ઉપરના જેવાજ અજ્ઞાનને લીધે પ્રસંગવશાત્ અક્ષર ન બેસારી શકવાથી અર્થને બદલે અનર્થ થવાના દાખલા પિંડેયુ સૂત્રદાનં ને બદલે સૂત્રુ ઠીંટકું ખવાઈ જવાથી સૂત્રદાનં બેસારી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરાવવા તૈયાર થયેલા શાસ્ત્રીની વાત તથા “કાકો અન્નમેર ગયા અને કાકી કોટે છે” એ ઉપરથી મ્હોદાણુ મંડાવનાર મૂર્ખની વાત તથા દ્વ, ત અને પ ના દ્વ, ન અને ચ વાંચી પોતાને ત્યાં એક “શ્રાદ્ધની ચદ્ધની” નામનું નવું પુસ્તક છે એમ વાત કરી તે કોઈ વિદ્વાનને વંચાવતાં શ્રાદ્ધની પદ્ધતિ હોવાની વાત બાવનગરમાં અન્યા વગેરેની વાતો પણ છે.

ઠઠિન કવિતા કરવાના કારણથી દ્રાઈએ કાશમાંથી કલ્પવૃક્ષ અને કાપલનાં અપ્રસિદ્ધ નામ ગોતતાં પુંસિ વા હરિચંદનમાંથી પુંસિ વા અને કોકિલઃ પિક્ક હત્યપિમાંથી હત્યપિ શબ્દ ગોતી દલાડી * પુંસિવાકે વનવિપે સ્વદાપુકારત્ હત્યપિ એવી કવિતા કરવાની વાત અભાગ શુર-છ શાસ્ત્રીશ્રયે કરેલી યાદ છે. આ લખનાર પોતે બાળકપણમાં કવિતા કરતાં અપ્રસિદ્ધ શબ્દ નાંખવાની હોંશથી હૈમકોશમાંથી મનુષ્યોના શબ્દ માંથી નાવિદ્ શબ્દ મૂકી કવિતા કરેલી હતી. જે કે પાછળથી ના અને વિદ્ એ બે શુદ્ધ શબ્દ છે એમ માલુમ પડ્યું. એમ અજ્ઞાનને લીધે શબ્દો બગડે છે.

શૃંગૃશૈથિલ્યથી તથા વંશપરંપરાથી કેટલાક જ નો ર, જ નો ન, ર નો હ તથા હ નો ર વગેરે બોલે છે જેમકે—કરશે, ગોરો, ચારી, મરતું વગેરે તેમજ છાનાં, પાંનિ, બાનું, કાનું, તેમજ ધડ, બળડ બાડી, સાદડી, વગેરે. તેમ પાધરી, ઘોરો, ગારી, વાહરો વગેરે બોલાય છે. એવા શબ્દો પરબાપાવાળો સાંભળે અને તે આખા ટોલાને મ્હોથે-યા તો તે સાચા શબ્દ છે એમ માને એમ કણ્ઠાપકર્ણથી બાપામાં પેશી જાય.

આગળ કલા પ્રમાણે ખપજેગા નવા નવા શબ્દો, ૩૫ (આકૃતિ), ગુણુ, ક્રિયા, ઉપયોગ, અનુકરણ, સંયોગ ઉપરથી, તદ્દિત, કૃદંત, સમાસાં-ત વગેરે શબ્દો જે દાખલ થયા છે તેનાં ઉદાહરણો—૩૫ (આકૃતિ) થી—ચિત્ર, રમકડાં વગેરેમાં. આકૃતિને લીધે—ગાય, ઘોડો, ઘોડી, મોર, પો-પટ, સુડી, ઝાડ, (આતસબાજનું) કુંડ, લાલછ, ગણપતિ વગેરે. ગુણુ-

થી-દડો, મીઠાઈ, દુરબીન, તીખાં, રેચક વગેરે. દિવાથી-લૈયો, ચીતારો, તારો, રસોયો, સારડી વગેરે. ઉપયોગથી-માપ, તોલું, હીડણગાડી, કાપણી, સોચણીયું વગેરે. અનુકરણથી-ધડાકો, ફડફડાટ, ધુબાંકો, બૂપકો, કડાકો, ધુડ, ચીસ, બક્રી, વગેરે. સંયોગથી-અંગોડી, કંડી, હાથો, હાથસો, પગથી, પગી વગેરે. નવીન કલ્પનાથી-આગગાડી વગેરે આગળ ગણાવ્યા છે. એજ રીતે દેશપરત્વે તથા કોમપરત્વે ધણા શબ્દોના ભિન્ન પ્રકાર સૌરાષ્ટ્ર (હાલનો કાંઠીયાવાડ), કચ્છ, ગુજરાત, ચરોતર, વગેરેના તેમજ નાગર, વાણીયા, કાઠી, બરવાડ વગેરેના ગુજરાતી શબ્દોમાં કાંઈ ને કાંઈ તફાવત છે. સૌરાષ્ટ્રમાં પણ શ્રામ્ય શબ્દો અને પૌર શબ્દોમાં કાંઈ શબ્દોમાં કાંઈ કાંઈ જુદા પડે છે. પૌરમાં પણ જેના પૂર્વજો ગામગામના રહીશ હતા તેના શબ્દો અર્ધ શ્રામ્ય અને અર્ધ પૌર છે તેમ ધોધા, બાવનગર, જુનાગઢ, પાટણ, માંગરોળ, હાલાર, જાલાવાડ, અને કચ્છના લોકોના શબ્દોમાં પણ તફાવત છે. ધોધા બાવનગર ને ગુજરાત નજીક આવ્યું એટલે તેમાં તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે; ઉપરાંત શ્રામ્ય શબ્દો પણ સ ના હ વગેરેમાં દેખાય છે. હાલાર ને કચ્છ પાસે આવ્યો એટલે તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે. અને કચ્છ ને સિંધ પાસે આવ્યું એટલે તેના શબ્દોનો અને જાલાવાડ ને ચરોતર પાસે આવ્યું એટલે તેના શબ્દોનો ભેળીસાડો થયો છે; સારે શુદ્ધ સૌરાષ્ટ્રી જુનાગઢ પંચકમાં રહી કે જ્યાં ભેળીસાડો થવા પામ્યો નથી. આવા ફેરફાર પડતા શબ્દોનો સંગ્રહ કયો છે પણ તે વિસ્તારભયથી લખી શકતો નથી.

ટ્રેનિંગ કોલેજમાં મંગાવેલા રેશમના કોશેટા.

(લખનાર—ગંગાસંકર ગણિસંકર વૈષ્ણવ.)

ગત માસમાં રેશમ અને તેની બનાવટનું મોક્ષ જ્ઞાન આપવા સાર એંગલોર (ગાયસોર)માં આવેલી તાતાની રેશમના કીંગ ઉછેરવાની સંસ્થામાંથી કેટલાએક રેશમના કોશેટા મેં આવવામાં આવ્યા હતા. ત્યાંથી રેશમે પાર્સલ મારફતે મારે જતના કોશેટા મોક્ષવામાં આવ્યા હતા, આ

હતી. નરે અને માદા-ઉત્પત્તિ કરવાનું કાર્ય બજાવી મરણને આધીન થાય છે, એ બિના આ વર્ગમાં કંઈક અચ્ચેના ઉત્પન્ન કરનારી છે. સંયોગ થયા પછી તેઓને ખોરાક આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

ઈંડાં.

માદા ઈંડાં મૂકે છે, તે વખત ઘણું જોવા જેવું હોય છે. જ્યાંસુધી જગાની છુટ હોય છે, સાંસુધી ઈંડાંને છુટાં છુટાં મૂકવામાં આવે છે. સ્થળના સંકોચને લીધે તે એક ઉપર એક એમ ઈંડાંને ખડકે છે. માદા એક ઈંડું મૂકી જરા ખસે છે, અને પ્રથમ મૂકેલા ઈંડાની પાસેજ બીજું ઈંડું મૂકે છે. નવાઈની વાત એ છે કે ઈંડાં ઈંડાં વચ્ચેનું અંતર એક સરખું જ હોય છે. પહેલાં તો માદા પીળાશ પડતા ગુંદર જેવા ચીકણા રસનું એક બીજું ટીપુ મૂકે છે; આ રસ તરતજ ઠરી જાય છે. આ પ્રમાણે એકજ દિવસે ઘણાં ઈંડાં મૂકવામાં આવે છે. એક માદાએ મૂકેલાં ઈંડાંની સંખ્યા ૧૬૫ જેટલી ગણવામાં આવી હતી. આ સંખ્યા વધારે પણ હોઈ શકે છે. ખૂખીની વાત એ હતી કે માદા અમુક આકાર પ્રમાણે ઈંડાંને ગોઠવી મૂકતી હતી. ઘણી માદાઓએ અર્ધગોળ, અને ગોળ આકારમાં ઈંડાં મૂક્યાં હતાં.

ઈંડાંનો દેખાવ ખસખસના દાણા જેવોજ દેખાય છે. નર અને માદાને કાગળ ઉપર જાણીએઈને રાખવામાં આવ્યાં હતાં, અને તેથી માદાએ કાગળ ઉપર ઈંડાં મૂક્યાં હતાં.

ઈંડાં મૂક્યા પછી દશેક દિવસે તે ઈંડાનો રંગ બદલાય છે. કાગળ ઉપર પ્રયોગ કરવા ખાતર રાખેલાં ઈંડાંમાંથી કેટલાંક ઈંડાં રાખોડી રંગનાં થયાં છે.

જો આ માસની ઋતુ, વગેરે રાખોડી રંગ ધારણ કરેલાં ઈંડાંને માત્ર આવશે, તો તેને ઉછેરી તેનાં રૂપાંતર દેખાડવાનો પ્રસંગ મળશે.

ઈંડાં મૂકાયા પછી તેની કેવી રીતે ગાવજત કરવાની જરૂર છે, વગેરે બાબતોનું સવિસ્તર વિવેચન આગળ ઉપર આપવામાં આવશે.

જ. બીજા પ્રકારના કોશેટા સોનેરી પીળા રંગના હતા. પહેલા પ્રકારના કોશેટા કરતાં આ કોશેટા કદમાં નાના હતા.

- ક. ત્રીજા પ્રકારના વર્ણસંકર કોશેટા (ક્રાન્સના અને બેંગલોરના કોઃ ઝગોએ બનાવેલા કોશેટા) આ કોશેટા પહેલા પ્રકારના કોશેટા જવડા પણ રંગે ધોળા હતા. આ કોશેટાનું રેશમ પહેલા પ્રકારના કોશેટાના રેશમ કરતાં વધારે સફેદ અને સુંવાળું જણાતું હતું.
- દ. જાપાનીઝ કોશેટા.

આ કોશેટાની લંબાઈ ૧ ફી ઈંચ અને જડાઈ ૨.૫ ઈંચ હતી. જાપાનીઝ કોશેટાનો આકાર કંઈક જુદો જ ગતનો હોય છે તેનો ઘાટ ડગરને મળતો આવે છે; એટલે કે મધ્યમાંથી બેસેલો અને બંને છેડેથી ઉપસેલો હોય છે. આ કોશેટાનું રેશમ ઉપરન ત્રણ પ્રકારના કોશેટાના રેશમ કરતાં ઘણું જ સફેદ અને સુંવાળું હોય છે.

કોશેટાના નમુના કૌતેજતા સંપ્રદરશ્યાનમાં રાખી મુઝવામાં આવ્યા છે.

શિક્ષકોને એક ચેતવણી.

આપણા લોકોના મનમાં બણવું તો તે નોકરી કરવા ખાતરજ એવો વિચાર પેસી ગયો છે, અને તે ખસેડવો ધણો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. ધાંચો, મોચી, તાઈ, તંબોળા, જે કોઈ નિશાબે જાય છે તેનાં માળાપ તો એમજ સમજે છે કે હવે એતો નોકરીનો ધંધો કરવાનો. મારે તેને (અને જો બુદ્ધિશાળી માત્રમ પડે તો ખાસ કરીને) તેનાં માળાપ અને મહેતાજ ઉત્તેજન આપીને જગ અને તેમ આગળ બણાવે છે, પોતાના ધરનો ધંધો શિખંવવા પર લક્ષ આપતા નથી, અને યોડુંક બણાવ્યા પછી તેની પાસે નોકરી શોધાવે છે. તેઓ વિચાર કરતા નથી કે બણવું તે કાંઈ નોકરીને મારેજ નથી, પણ મનના, તનના, અને નીતિના સુધારા મારે છે. કેળવણી જરૂરની છે, કેમકે કેળવાયાથીજ હોકરું મોટું થતાં પોતાનો ધંધો સારી રીતે-અંકેલમંદીથી અને સ્વતંત્રપણે-કરી શકે છે અને વ્યવહારમાં પોતાના દુર્ક શી રીતે સાચવવા અને પોતાની દરજ શી રીતે આદાં કરવી તે જરોબર-સમજે છે. આ કેળવણીનો ખરો ઉદ્દેશ જો આગલા બે જમાનાના શિક્ષકો સમજ્યા હોત અને તે હોકરાંના માળાપને સમજાવ્યો હોત તો હાલ જે ખેડુત, સુધાર, હુદાર, દરજ, દળમ વગેરે

ધંધાદારી વર્ગનાં છોકરાંએ પોતાનો આર્થિકો ધધેા છોડી નોકરીને જોડે રસ્તે ચડી ગયલાં અને ચડી જતાં જોવામાં આવે છે તેમ બનત નહિ.

શિક્ષક ગામડામાં સૌથી વધારે બહુલો ગણાય છે અને અબણુ લોકોને ખરે રસ્તે દોરવી શકે એવી સ્થિતિમાં છે; માટે તેની દ્રશ્ય છે કે પોતાની નિશાળમાં જુદી જુદી જાતનાં છોકરાં ને બહુતાં હોય તે બધાંનેજ એક ગાડરીએ પ્રવાહે ન ચલાવતાં ને ને ધંધાને લાયક હોય અને જેમાં પડવાથી તેની છંદગી સુધરતી હોય તે તરફ તેને વાળવાં. મારી નિશાળનાં છોકરાં ઉપલાં ધોરણ સુધી પહોંચે અને પછી થઈ એડ પબ્લિક સર્વિસ પરીક્ષામાં બેસી પાસ થઈ મને શોભા આપે એવી ઇચ્છા શિક્ષકોમાં ધણી વખત જોવામાં આવે છે અને તે સ્વાભાવિક છે; પણ એવી શુભેચ્છાને હદપાર લઈ બધાં છોકરાંને નોકરી તરફ વાળી તેઓનું હિત હમેશને માટે જગાડવું એ તેમને અને તેમનાં માખા પને કુવામાં ઉતારવા જેવું છે. માટે છોકરાંનું હિત ને રસ્તે ચલું હોય તેવી સલાહ આપવી એજ શિક્ષકોનો ધર્મ છે. એ પ્રમાણે સલાહ ન આપવાથી અને પોતાના ધર્મમાં ચૂકવાથી ચતાં માહા અને દયાજનક પરિણામના ને દાખલા મારી બહુમાં આલ્યા છે તેમનાં એક ને માણુ સના સંબંધમાં-તે-પાન્યો છે તેના પ્રોફેસર રાખ્દમાં નીચે આપું છું:-

"મારૂં ઘર એક મહાજીની પાસે હતું. તેના છોકરાની સોજતને લીધે સદ્બાળ્યે કહો. હુંબાળ્યે નિશાળે જવાનું સુઝયું. પાડોશના ગામમાં નિશાળ હતી, લાં હોતો. મહુવા જતો. ચાદ પેદરનીની " હસ્તરુ સુધી - બાપુ પછી મારા બાપુનેની ઇચ્છા મને ધંધો શિખવવાની હતી, પણ મારી ઇચ્છા થઈ પરીક્ષા આપી નોકરી લેવાની હતી; કેમકે કોટ, પાંધડી પહેરી, જો આંખી, છોકરા પર રોડ મારતા નિશાળના શિક્ષકોની સ્થિતિનો મને ઇલાઓ હતો. વળી મારતર પણ બહુવાનોજ બોધ આપતા હતા. તેથી મેં બહુતું જરી રાખ્યું. મારાં વડીલ કુટુંબીઓ મારી ઇચ્છાને પ્રતિરોધી શક્યાં નહિ. હું થઈ એડની પરીક્ષામાં પાસ થઈ ર. સાતના પગારે એક ગામડાની નિશાળમાં આસિસ્ટન્ટ બન્યો. મારી સ્થિતિમાં ને ઉમ્મરે છોકરા પરણે છે, તે ઉમ્મર વીતી જવા છતાં

મારો વિવાહ થયો નહોતો, તેથી મારા માળાપ તે સંબંધી ચિંતા અને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. મારા પાંચ બાઈઓમાં હું ત્રીજો એકલોજ બજેલો હતો. મોટા બેનાં લગ્ન થયાં હતાં. મારાથી આટલું હતું. વિવાહનું મારું આવડું, તો આનંદ મારા સંબંધી તપાસ કરી તિરસ્કારથી કહેતો કે હા, સાત રૂપિયાનું મેતુ થવાનું તેમાં ગામેગામ રખડવાનું માટે તેની જોડે તો વિવાહ નહિ કરીએ ! કહેતો એનાથી નાનાની સાથે કરીએ. એમનું કહેવું ગેરવાજબી નહોતું, કેમકે અબણ પણુ સાધારણ કામ કરનાર દરજ્જા ધેર બેઠો પંદરનો પગાર ખુશીથી કમાય છે, તો તેવાને ન દેતાં મારા જેવા સાતના કમાઉ, ને વળી ગામે ગામ ફરનારને છોડી પરણાવે. તો તેમની છોડી જોઈજ સુખી થાય. આ પ્રમાણે બણવાને લીધે મારી આવગણના ચતી જોઈ મને હોડા અતદાહ થતો, પણ સહન કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો. મારાં માળાપ મને ટાળી નાનાનો વિવાહ શી રીતે કરી શકે ? આખરે અકળાઈને મને તે અર્થ કરી મારો વિવાહ કરવાનું નક્કી કર્યું. સાધારણ રીતે મારી માતના મારા જેવી સ્થિતિવાળા અબણને રૂ. ૧૦૦ થી રૂ. ૧૫૦ સુધી અર્થ થાય. પણ હું બજેલો માટે રૂ. ૭૦૦) અર્થ થયા હોવાને જોગ થયો. એ મોટી રકમ મારે નામે દોકડાને વ્યાજ કરજે કાઢવામાં આવી. આથી મારું લગ્ન મને હાંડગીનાં તમામ સુખનો નાશ કરનાર વિદ્વંસ નીવડ્યું. ૧૨×૭=૮૪ રૂપિયા પગારના આવે તેટલા તો વ્યાજમાં તણાઈ જાય તો મુડીનું દેવું ક્યાંથી વાળવું ? અર્થ ન-બાવવાની પણ મોટી આપદ. આથી શરીરમાં ચિન્તાજ્વર ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી શરીર સુકાવુંજ રહે છે.

કોઈ પાછડી પહેરી બેસ નાંખી મેંતા જનવાના કોડ પુરા થયા છે. હવે મારો મૂળ ધંધો કરવાની ઇચ્છા થાય છે. પણ આજુબાજુની સ્થિતિ વિચારી નિરાશ થઈ તે વિચાર પડતા મૂકવા પડે છે; કેમકે ધંધો શીખવા લાયક તમામ ઉમ્મર નિશાળમાં રોકાવાથી મને મારું કામ આવડતું નથી. અત્યારે મારું કામ શીખવા મારા વાઈ પાસે બેસું તો તે મને, 'મારતર, આટલું એ નથી આવડતું !' એમ કહી કહી ચીડાવે, તે તો સહન કરે પણ મારા કામમાં વારૂદ થવાને એકદ વર્ષ ઉમેદવારી કરવી જોઈએ. સાંસુથી આધા અર્થ જોઈએ, લેણદાર વ્યાજને માટે તાકીદ કરે,

આ બધાને પહોંચી વળવા મારી સ્થિતિ નહિ હોવાથી હવે તો જેમાં પડ્યા તેમાંજ દક્ષા કાઢવા વગર છૂટકો નથી હાલ પગારના આઠ મળે છે, વળી ભાઈઓ કાંઈક મદદ કરે છે એમ કરી જેમ તેમ ચલાવું છું.

દ્રવ્ય સંબંધી આવો દયાબનકસ્થિતિ છે, તેના બદલામાં મન કેળવાવાથી થતા અન્ય લાભો તો મળે છે, તેમ કહો, તો તે પણ પ્રમાણમાં બહુજ જુજ છે. મૂળે અમારી કેળવણી થોડી, અને ગામડામાં જ્ઞાન વધારવાનાં કશાં સાધન નહિ એટલે માનસિક આનંદ પણ મેળવવાનો નહિ. એટલે એકંદરે જેતાં બણીને નોકરી લેવાથી મેં મારી કુદગી મુખી નથી કરી, પણ ખીજા અમણુભાઈઓ કરતાં દુઃખી કરી છે.”

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં મુરત ખાતે બરાયલી ત્રીજી સૌધોગિક કોન્ફરન્સમાં મુળાર્ધમાં છપાતાં “ધિ ઇન્ડિઅન ટેક્સ્ટાઈલ જોર્નલ” નામના પ્રસિદ્ધ પત્રના અધિપતિ ગિ. વૉલેસે દીક્ષા કરી હતી તેમાં ધણું સલ છે એમ કહેવું પડે છે. ‘ઈન્ડિયન ટેક્સ્ટાઈલ ઇન્ડસ્ટ્રી’ નામના પત્રને યોગ્ય વરસ પર જે ખોટા કેળવણી સંબંધી જુસ્મો ચઢ્યો હતો તે હજી ચમ્પો નથી. વાચન અને લખાણ જે અમુક જાતના સોદાને અમૂલ્ય લાભનાં છે તે કાંઈ બધાને કામનાં નથી; અને જ્યારે તે જીવાતીઆઓને ખોતાના હુતરની નક્કી કમાઈ હોવાથી દારકુનીના ભરાઈ ગયલા ધંધા તરફ લલચાવી જાય ત્યારે તો ખરેખર તે ધણીજ હાનિકારક ગણાય.”

K. S. Vakil.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(લખનાર-ગંગાચંદ્ર મણિચંદ્ર વૈષ્ણવ.)

પાઠ ૨૭ કાપણી.

ખેટા. આ રાજ્ય હેતુ દર્શાવવા માટે હોકરા તેમજ હોકરીને માટે વાપરવામાં આવ્યો છે.

બાથુ. ધણા કામને લીધે ખેડુતો ખેતરમાંથી પાછા ઘેર આવવા આવી શકતા નથી, તેથી તેઓને રોટલા, વગેરે ખેતરમાંજ પડે-

ચાડવામા આવે છે આ ખોરાકને ભાથું કહેવામા આવે છે. માતું અને ભાત એ શબ્દો પણ આવાજ અર્થમાં વપરાય છે.

માખણુ. માખણુ શામાંથી અને કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે, તે સંબંધે ટુંકમાં સમજાવતી આપવી.

વંતાક. વંસાક-વેંગણુ-રોંગણું.

ખેડુતનો ખોરાક ધણા સાદો હોય છે, છતાં તેઓ મહેનતુ હોવાથી ધણા મજબુત હોય છે, એ બાબત તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ દોરવું. દહાડીઆ, રોજના પૈસા આપવાના કરી કામે લગાડેલા મજુર.

ભાણુ. ખાનુ—સૂર્ય.

ભાણુ ખૂટે. સુરજ આધમે.

દાતરડાં. દાતરડું બતાવવું સહેરમા રહેનારાં છોકરાઓએ ધણી વેળા કેટલીક ગામડામાં વારંવાર જોવામા આવતી ચીજો જોએલી હોતી નથી. આ બાબત લક્ષમાં રાખી તેઓને વખતો વખત ખેતીનાં ઝામજા બતાવવા બૂલવું નહિ.

ચાસ. બાળકોને નિરીક્ષા કરાવવા માટે ખેતરમાં લઈ જઈ ચાસ બતાવવા

ચચચાર. ચાર ચાર.

પાઠ ૨૮ બળાં.

પાથરા. કુંભ સાથેના લીલા ધણે સુકાવા માટે છુટા છવાયા ખેતરમાં પાથરી દીધા હોય છે, તેને પાથરા કહે છે આ શબ્દની સમજાવતી—પાથરવું, પથારી (પ્રતસ્ત), વગેરે શબ્દો ઉપરથી આપવી.

ખળી—ખળું અનાજના ઢગલા કરી મૂકવાની ગામડાં બહારની જગ્યા.

ભોર—ઢગલો—ભર. આ શબ્દ 'ભરવું' ઉપરથી સમજાવવો.

હાલડું—ઉખીમાંથી ધણે અને છોડાં છુટા પાડવા તેના ઢગલા ઉપર બળદને હારબધ જોડી ફેરવવામાં આવે છે. બળદના આવા સમૂહને હાલડું કહેવામાં આવે છે

પગર ફેરવતી હતી—ઉબીમાંથી ધઉના દાણા છુટા પાડ્યા હા-
લરાને ફેરવતી હતી. બળદને ફેરવી તેના પગ વડે ઉબો કચરાવ-
તી હતી.

ઉપણું—છોડાં છુટાં પાડી નાંખવા ખાતર ટોપલામાંહેના કચ-
રાએલા અનાજને ધોમે ધોમે નીચે પડવા દેવું. ઉપણવાને માટે
'વાવણવું'—વામાં ઉડાડવું—શબ્દ પણ કેટલેક સ્થળે વપરાય છે.
માતો—સમાતો.

પાઠ ૨૯—૩૦.

આ બંને કવિતાનો ઉદ્દેશ, બાળકોના સ્વાભાવિક ચાંચસને યોગ્ય
રસ્તે દોરવાનો, તેમજ તેઓને ગમતની સાથે જ્ઞાન આપવાનો છે.
ઉમંગે—હોંસથી.

વાદળીઓ—તપેલીની અંદર પાણીને ખૂબ તપાવો. તેના ઉપર
દાંડેલા દાંડણાને જરા ખુલ્લું રાખી, તેની અંદરથી નીકળતા વરાળ,
ના ગોટેગોટા સાથે વાદળાંનો મુકાબલો કરો.

પીરસી—ખાવા માટે આપીને—ખાવા માટે ઉત્પન્ન કરીને—વરસાદ
આવવાથી અનાજ પાકે છે, માટે તે અનાજ પીરસી જાય છે, એ-
મ કહ્યું છે.

ફાલ—પાક.

કેળી—નાની નાની પુણીઓ.

કણુ—અનાજના દાણા.

કુંસાં—છોડાં—ફોતરાં. 'કુંસાં' પણ વપરાય છે. આ બંને શબ્દો
બહુવચનમાં વપરાય છે.

ભાગ ૨.

પાઠ ૩૧.

આ ભાગમાં આપેલા પાઠો દ્વારા બાળકોની અવસોકનચકિત કેળ-
વવામાં સમગ્ર અને ઉત્સાહી શિક્ષક થવું કરી શકે તેમ છે. બા-
ળદોને નિરાશમાંજ સંપૂર્ણ કેળવણી આપી શકાતી નથી, તેથી
નિરાશની બદલે અને શિક્ષકની દેખરેખ નીચે તેઓને નિરીક્ષા

કરાવવા માટે લઈ જવાની જરૂર છે. સાંજે કે સવારે માળાપો પ-
થ પોતપોતાનાં બાળકોને સાથે ફરવા લઈ જતાં હોય, અને કુદર-
તમાં જોવામાં આવતા સુંદર દેખાવો અને પદાર્થો તરફ નેઓતું
લક્ષ દોરતાં હોય, અને તેઓતું કુતૂહલ સંતોષતાં હોય, તો તેવાં
માળાપો બાળકની ખુદ્ધિને ખોલવવામાં શિક્ષકને ધણું સહાયભૂત
થઈ પડે. પદાર્થપાઠ દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ અવલોકનશક્તિની
ખીલવણીદ્વારા ખીલ શક્તિઓને બળવત્તર કરવાનો છે. જ્યાંસુ-
ધી બાળકો રવનંત્ર રીતે પદાર્થો જોવા-તપાસવા-અને તે સંબંધે
પૂછપરછ કરવા લલચાય નહિ ત્યાંસુધી તેવા પાઠો આપવામાં શિ-
ક્ષકે જય મેળવ્યો છે, તેમ પણ કહેવાય નહિ.

ગંગા—આકાશ.

થાળી જેવડો ગોળ—સૂર્યોદય અને મૂર્ચારત થતી વેળા બાળકોને
સુરજનું અવલોકન કરાવવું.

દહાડો... ..દેખાય છે—સુરજના ધણા તેજ આગળ ચંદ્ર
અંખો દેખાય છે.

કોઈ દહાડો.....હોય છે—ત્રીજ કે ચોથનો ચંદ્ર બતાવી ખાત્રી
કરો કે તે પાતળો અને કામઠા જેવો વળેલો દેખાય છે. કાળાં પા-
ટીઆં ઉપર ચાક વડે એક ગોળ પાડો. આ ગોળના અંદરના ભા-
ગમાં પણ ચાક પૂરી ઘો. પાટી કે તેવી કોઈ વસ્તુ વડે તે ગોળ-
નો ઘોડો ઘોડો ભાગ દાંકતા જાઓ, અને તે ગોળના ભાગ કેવા
દેખાતા જાય છે, તે જોવા વિદ્યાર્થીઓને ઠહો. અજવાળાઆમાં
રાત્રિએ જોએલા ચંદ્રનું ચિત્ર કાઢી લાવવા બાળકોને કહેવું.

વરસાદ ભાગ ૧.

પાઠ ૩૨.

વરસાદ—પાણીને ગરમ કરવાથી તેની વરાળ બને છે, અને તે
વરાળ ઠંડા પદાર્થને અડકવાથી ઠરી જાય છે, અને તેનો પાણીનો
ટીપાં બાજે છે, એ પ્રયોગ કરી સમજાવો. તડકામાં રાખી મૂકેલું
પાણી વરાળ રૂપે ઉઠે ઉડી જાય છે, એ પણ સમજાવો. સુરજ-
ના તાપથી નદી, તળાવ, વગેરેના પાણીની વરાળ થઈ ઉઠે જાય
છે, અને તે વરાળ ઠરીને વરસાદરૂપે પાછી નીચે પડે છે.

ફારાં—મોટા છાંટા.

ફારાં કહેવા લાગ્યાં, વગેરે—વરસાદ કેવી રીતે આવે છે, તેમજ તે આવવાથી બી કેવી રીતે જગી નીકળે છે, તેનું જ્ઞાન આપવા માટે ફારાં, બી, વગેરેને શ્રવ હોય અને તેનામાં બોલવાની શક્તિ હોય તેમ કટ્ટી લીધેલું છે. નાનાં જાળકો—ગતિ, અવાજ, વગેરેથી બૂલમાં પડી નિર્ણય પદાર્થને સશ્રવ માની લે છે, અને તેનામાં પોતાના જેવા શુદ્ધ હોય છે તેવું ધારે છે. વરાળયંત્રમાં, ચાલતાં વાદળામાં, ચંદ્રમાં, સોર્યો બોલતી પ્રુતળાઓમાં, શ્રવ હોય છે તેવી તેઓની ગાનમતા હોય છે. જાળકોનાં આવાં સ્વાભાવિક વલણનો લાભ લઈ આ પાસેની ભાષા આવી રાખવામાં આવેલી જણાય છે.

પાલો—પાંદડાં—પાંદડાંના કુમખા—કુમખાં પાંદડાં (પૃથ્વિ ઉપરથી). બી—ધાસ, વગેરેનાં બી એટલાં બધાં બીણાં હોય છે કે પવન તેને ચોતરફ વેરી નાંખે છે. આ બી જમીનમાં દટાઈ રહેલાં હોય છે, અને ચોમાસામાં વરસાદ પડે છે, ત્યારે તે જગી નીકળે છે, અને બધે લીધુંછમ યષ્ટ રહે છે.

અમે.....હતાં—તળાવ, નદી અને દરીઆનો છોકરાંઓને બરાબર ખ્યાલ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન કરી નક્કી કરે. આપણા પ્રાંતમાંહેના કેટલાક મોટી ઉમરના શિક્ષકોએ પણ દરીઓ નેએસો હોતો નથી એ ખરેખર શોચનીય છે. રમના દિવસોમાં વધારે તો નદિ પરન્તુ પોતાના ધંધાને લગતી ઉપયોગી જાગતોનું જ્ઞાન મેળવવા કાંઈ પણ શિક્ષકે બૂલવું ન જોઈએ.

સુરજે.....હતાં—સુરજના તાપથી પાણીની વરાળ બની તે જાયે જાય છે, એટલે સુરજ પાણીને જાયે ખેંચી લે છે એવું કહ્યું છે. ઉપર—એસાડયાં—આકાશમાં ખરેખરો રથ હોતો નથી, એ જાગત જાળકોના મન ઉપર બરાબર દસાવવી. વરાળનાં જે વાદળાં બધાય છે, તેજ રથ.

તેને—હતો—જેવી રીતે રથને ઘોડાઓ ખેંચે છે, તેમ વાદળાંને પવન ખેંચી લઈ જાય છે. વાદળાં પવનના જોરથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જતાં દેખાય છે.

પરસાદ ભાગ ૨.

અમે—કરતાં હતાં—તપેલીમાંથી જે વરાળ નીકળે છે, તે હવામાં અધર રહે છે, અથવા તરે છે તે બાળત વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર ખરાબર ઠસાવે. હવા કરતાં વરાળ હલકી હોવાથી તે આકાશમાં અધર રહે-છે. હવામાં વાદળો તરે છે.

સહેલ. મૂળ અર્થ ફરવા જવું તે—મોજમજ.

રેલમરેલા થઈ રહી. ચારે તરફ ધણ રેલા ચાલવા લાગ્યા. સરખાવો—ઠેલગઠેલા, વગેરે.

ખિચારા. પાણીનો પ્રવાહ કાંકરાને ઘસડી લઈ જતો હતો અને તે નાના હોવાથી, પાણીના જોર સામે જોર કરી, એક જગ્યાએ રિયર રહી શકતા નહતા એક ખીજ સાથે પછડવાથી કાંકરાને દુઃખ થતું હશે એવી દૃષ્ટના કરેલી છે. ધણાં બાળકો તે કાંકરાને પથ્રુ સજીવ માને છે. એવું મીસ ઇન્જિનેનો હેવાલ વાંચવાથી—માલમ પડી આવે છે જ્યારે મીસ ઇન્જિને નાની હતી, ત્યારે રસ્તામાં પડી રહેલાં કાંકરાને તે એક જગ્યાએથી ખીજ જગ્યાએ ફેરવતી. પોતાને એક જગ્યાએ પડી રહેતાં કંટાળો ઉપજે છે, તે આ કાંકરાને કેમ નહિ ઉપજતો હોય, તેવું ધારી તે તે કાંકરાને એક જગ્યાએથી ઉપાડી ખીજ જગ્યાએ મૂકતી.

ઉત્તર વિભાગની મિડલ અને સ્પેશિયલ સ્કૂલોમાંથી
સ્કૉલરશિપ મેળવનારા વિદ્યાર્થીઓની યાદી. ૧૯૦૮

વિદ્યાર્થીઓનાં નામ.

નિશાળોનાં નામ.

અમદાવાદ.

હરિવદન આણંદલાલ મહેતા.
ગણાભાઈ મારુકલાલ શાહ.

ઐંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ—મોડાસા.
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧૨.

રામપ્રસાદ લજુભાઈ પટેલ.
મોદેનલાલ મોતીલાલ પટેલ.
ફેર્ગ્યુસન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનિકલ એજ્યુકેશન.

અમદાવાદ
" " નં. ૯ "
" " " "
" " નં. ૮ "

૬. અગદુલા મેપુભાઈ શેખ.

મીશન હાઈસ્કૂલ-અમદાવાદ

ખેડા.

૧. બટુભાઈ હરિભાઈ દેસાઈ

વર્નાક્યુલર મેઈન સ્કૂલ-માતર.

૨. સોમાભાઈ મોહનલાલ પરીખ

ઁગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ-ખેડા.

૩. છોટાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ.

નડીઆદ હાઈસ્કૂલ.

૪. ધૂળાભાઈ વાધજીભાઈ પગી.

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ નં. ૨

નડીઆદ.

૫. મીઆંસાહેબ જમાલમીઆં સેયદ.

„ „ નં ૧ „

૬. રસુલભાઈ મહમદ ગલેક.

„ „ „ „

પંચમહાલ.

૧. બોગીલાલ ચીમનલાલ શાહ.

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ-ગોધરા.

૨. બીખાજી ગચુપતરાવ મરાઠા.

„ „ „

૩. દોલતસીંગ દુલાભાઈ ઠાકોર.

લોકલખોઈ સ્કૂલ-વેજલપુર.

૪. મગન બાપુજી કાઠીઆ

મ્યુનિસિપલ મેઈન સ્કૂલ-ગોધરા.

૫. બટુદીન કરીમભાઈ વોગ

„ ઉર્દૂ સ્કૂલ- „

૬. અનવરઅલી મહમદસેયસ મોલવી

„ „ „

બરુચ.

૧. મણિલાલ અમ્રતલાલ શાહ

મ્યુનિસિપલ નવા દેરા વર્નાક્યુલર

સ્કૂલ-બરુચ

૨. ચાંતિલાલ હરજીવન શાહ.

લોકલખોઈ મેઈન વર્નાક્યુલર

સ્કૂલ-આમોદ

૩. હરિભાઈ કરસન બરડીવાળા.

લોકલખોઈ સેન્ટ્રલ સ્કૂલ-દીવા.

૪. જીહિરાન હરિલાલ જોજળજીઆ.

મ્યુનિસિપલ વેજલપુર વર્નાક્યુ-

લર સ્કૂલ-બરુચ.

૫. શુભામ મુસ્તફા ઉમર અબ્દુર રહીમ

વર્નાક્યુલર મેઈન સ્કૂલ-દાસોટ.

૬. મુસ્તફા સેયદમીઆં સેયદ.

લોકલ દિતેમ્મુ સભા ઁગ્લો વ-

ર્નાક્યુલર સ્કૂલ-બરુચ.

સુરત.

૧. મણીલાલ રસીકદાસ કાપડીઆ. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ સુરત,
૨. કૃષ્ણલાલ જગજીવનદાસ માસ્તર " " " "
૩. મનજી અમીણીઆ અરેયવાળા. " " " "
૪. હાદોરદાસ ડાહ્યાભાઈ રંગરેજ. " " નં. ૩ "
૫. હાતમભાઈ ઇબ્રાહિમ અતરી. " " " "
૬. નિઝામુદ્દીન ઇસ્માઈલ મનીઆરવાળા. મ્યુનિસિપલ હાઈ સ્કૂલ નં. ૫ સુરત,

થાણા.

૧. મકુંદ ગોવિંદ વૈધ. લોકલખોડ સ્કૂલ બાઈન્દર.
૨. ગોપાળ પુરુષોત્તમ કવળે. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ થાણા.
૩. વિષ્ણુ રઘુનાથ મલખારી. લોકલખોડ મરાઠી સ્કૂલ સુરળાદ.
૪. ગળનન રામચંદ્ર ખાંજેકર. મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ નં. ૧ થાણા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ.

મખીઆવ—દરબાર સાહેબ રા. ૧૦-૦-૦ મીહાઈ વહેંચી. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૨૬ સ્કૂલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ખીજા ગૃહસ્થો રા. ૨૦-૮-૦ ઇનામ. પોલારપુર—દિવાલગજ રાજગરજ રા. ૧૫-૦-૦ ચોપડી, રમાલ તથા મીહાઈ વગેરે. અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩૦ રા. ૧૨૧-૦-૦ ઇનામ વગેરે. પોલારપુર—મગનલાલ ગોરધન રા. ૪-૦-૦ દુધપેંડા—અમદાવાદ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩ રા. ૪૫-૭-૦ જુદા જુદા ગૃહસ્થો, ઇનામ.

સુરત વિભાગ—

મ્યુ. સ્કૂલ નં. ૨૧. શેઠ હાજી અબ્દુલ રહેમાન રચુનવાળા રા. ૧૭-૩-૩ ઇનામ.

ખેડા વિભાગ—

ખીપળાવ—રા. જાગરભાઈ જીખાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦ સ્કૂલ જમાડી રા. રણછોડભાઈ દેસાઈભાઈ ૩૧-૦-૦ સ્કૂલ જમાડી. મોગર—

કન્યાશાળા દાકર સાહેબ આગસ્ટીનલ ઇન્ડર્મીલ્સ રા. ૪-૦-૦ ઇનામ
 મોગર દાકર સાહેબ તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૩૭-૦-૦ રકુલ
 જમાડી. ચીખોદ્રા—શેઠ ચીખોવન વંદાવન રા. ૩૦-૦-૦, પટેલ નાથા-
 બાઈ ગોકળબાઈ રા. ૨૫-૦-૦ તથા પટેલ અણાઈદાસ રણછોડભાઈ
 રા. ૧૫-૦-૦, પટેલ ઝવેરભાઈ દાભાઈ રા. ૩૭-૦-૦ રકુલ જમાડી
 રાવળ પ્રતાપસિંગ રા. ૧૦-૦-૦ મીદાઈ. શેઠ મોગીલાલ રા. ૨-૮-૦
 ટોપીઆ વહેંચી.

નાંદેડ ગાજીપળા વિભાગ—

નાંદેડ—મે દિગવજ્યનિંદેલ દોદસાહેબ રા. ૧૫-૦-૦ પતાસાં.
 મદીલ નંગે ૧ હેડમાસ્તરને તથા રા. ૨-૦-૦ રોકડા કયાસ માસ્તરને.

કાઠીઆવાઠ વિભાગ—

વેરાડ—દકર મેલુ તથા અન્ય ગૃહસ્થો રા. ૫-૦-૦ ઇનામ રા.
 ૨૪-૮-૦ અન્ય ગૃહસ્થ તરફથી ઇનામ.

સૂચના.

શાળાપત્રના લવાજમના નાણાં મનીઓર્ડરથી મોકલવી વખતે દૂપ-
 નો ઉપર મોકલનારે પોતાનું ઠેકાણું અને શી જાખતના નાણાં છે તે
 જણાવવા અમેએ પાછળના પૃષ્ઠ ઉપર સૂચના કરેલી છે, તેનો અમલ
 જરાગર થતો જણાતો નથી, અને કેટલીક વાર ગુચવણ થાય છે માટે
 આથી ચેતવણી આપવામા આવે છે કે મનીઓર્ડરથી નાણાં મોકલનારે
 દૂપન ઉપર પોતાનું નામ, ઠેકાણું તથા શાળાપત્ર ઉપરના શીતામની
 લેગલ ઉપરનો નંબર તેમજ શી જાખતના પૈસા છે તે ચોક્કસ અક્ષરે
 પૂરેપૂરા લખી જણાવવા. આ પ્રમાણે નહિ કર્યાથી કોઇના નાણાં કોઇને
 ખાતે જમા થશે અને બૂલ થશે તેની જોખમદારી તેને શીર રહેશે.

એડિટર.

આદરેએ શાળાપત્ર સંબંધી લખાણ કઠતી વખતે પોતાના શાળા-
 પત્ર ઉપરના શીરનામાની લેગલ ઉપરનો નંબર હંમેશાં લખી જણાવવો.

એડિટર.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવા ધોરણના કમ પ્રમાણે દિવસગાળે પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સાખ એજન્ટસ, સુરત, કરસનદાસ નારણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ વલસાડ, નરભરાજ ઉમાયાશ કર જલાલપોર, મણુપ્રતિષ્ઠા કર નરહરીશ કર ભરૂચ, કે એલની કપની તથા બાઈલાલ હમનનાથ નડીયાદ, ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિકમદાસ, વઢવાણ, જેમદત્તવકશી તથા પ્રાણુશ કર મકનથ રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેદેચર મેધથ નવાનગર, હેમરાજ ભદ્રવથ, ભાવનગર, અબુલકાસેન આદમથ સુબાઇ, એન એમ ત્રિપાઠીની કપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હુક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આચરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી મામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલચુડીલાલની કપની આસ્ટોડીયારો-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક, નંબર ૧-૪ (કારી),
પ્રાઇમરી સ્કુલ ડ્રોઈંગ બુકસ, નંબર ૧-૮, પીકચરવાળા.

નમુના આપી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડીપો અમદાવાદ.

ઉપેક્ષા ૧૭ પુસ્તકોનો આખો સર્ટ લેનારને પહોંચાડામેણી ખર્ચ ૫૬૨૦ નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ માં મળશે રૂ. ૧૦ થી ૨૫) સામટાં લેનારને સંકડે ૧૦ ટકા લેખ અને પચીસ કપડાંનના ખર્ચદનારને સંકડે ૨૦ ટકા વધેવ આપવામાં આવશે નામ્યના રથળે મળશે. ૧ ધા શુભરાત્રી પ્રિટિંગ પ્રેસ, કોટ મુખર્ષ. ૨ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ પ્રિન્સે સરોડ, કોનકાદેવી, મુમર્ષ ૩ શા. કુચનદાસ નારણદાસ, શુકસંતર—ના છાવટ સુરત. ૪ હુરિશ્ચન્દની કુંઠ છતેકરવાડી, દાકરદાર, મું ૫ ૦

દીક્ષીવાળા લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં મોતીનો સુરમો.

આખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, તંબળો, ખોલ, જાખ, ખા રી, છાયા, કુલુ, પડળ, આખમાંથી પાણીનું જવું, ચીપડા, પરવાળા વી-ગરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળા આખવાળાને મજાન ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

દીમત નં. ૧-૩ તો દાળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૨. ૦૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૨ તો દાળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૪ તો ખીજો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦
તો ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૫ તો ઘોળો સુરમો તો ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૬ તો સાલ સુરમો શીશી ૧ નો ૩. ૦૦

આંજવાની સળી શીશી આથે મળશે.

ખતાવનાર તથા વેચનાર

લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસ અંતરવાળા.

નં. ૩૫૩ અમદાવાદ

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. નોટપેડ-કાગળ-
સેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણ એડિટરે અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ
લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણ પાછું મોકલવા
અંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ખીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિરા-
જન્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય
અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી જાખતના
પૈસા છે તે એડિટરે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ થવાનો સંભવ છે. પો-
સ્ટની ટિકટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઢી આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ
સિવાય ખીજા ટિકટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે;
પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના; પદરના ખર્ચે
લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા રજાસરોને ટપાલ ખર્ચ
સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ અપ્રત લખવું.
વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે
પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. અર્થપત્રનો એમાં સમાવેશ થશે નહિ.

જાહેર ખર્ચરોના ભાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે,
તે તરફ ધ્યાન ઝેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખર્ચરો છાપવાના ભાવ.

૧.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો માસ અને તે પછી
૨.	...	ના અગીઆં ગોસલંગી દર માસે
૩.	...	૩ ગણો માસ પડશે, જે માસ માટે
૪.	...	પહેલે ગઢિને પૂરો માસ અને પછી
૫.	...	દરેક માસે ૩ માસ સુધી.

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હંડખિસ વસ્તુઓમાં
આવેલું નહિ.

૧. ગાનંદની શુભાં સંપાદક મેટ.

REGISTERED NO. B, 48.

અંક ૫ મો.

પુસ્તક ૪૭ મુ.

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

મે ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પા. નં.

૧. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના .. ૧૨૬
૨. હિન્દુસ્તાન માટે રસોઈ... .. ૧૨૬-૧૩૫
૩. ડૉ. હુન્ડિના આંખના સરક્ષણ માટેના નિયમો ૧૩૫-૧૩૬
૪. એક વર્તમાનપત્ર માટેની એક રચના વાત... .. ૧૩૬-૧૩૭
૫. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ દ્રવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ
કાવ્ય. (ડૉ. વિ. રાવળ). ૧૩૭-૧૪૫
૬. ભાષાવતાર (આચાર્ય વલ્લભ હરિદાસ)... .. ૧૪૬-૧૫૦
૭. વાચનમાળાના ખુલાસા (ગગાચંકર ગણિચંકર વૈષ્ણવ)... ૧૫૧-૧૫૫
૮. ખાળપોથી અને પહેલી ચોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને
અપદ્મદ્ધ દારસીચરણી શબ્દો. (દા. ન. મુનશી)... ૧૫૫-૧૫૯
૯. કેળવણીખાતાની ખજારો ૧૫૯-૧૬૦
૧૦. પ્રાવેશિક પરીક્ષા. ૧૬૦

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ મુનાઈક ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

૬. ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડના સર્વે માસ્તરોને તથા બુકસેલરોને વિનિતિ પૂર્વક જણાવવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીબુકોની સાથે આખરે બીજી કોપી પણ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી બુક સેક્ટરે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની જોઈવળે, કરી છે એક વખત કાગ પાડી બેઠાથી ખાત્રી થશે. પોકંગમાં ઓછો ખર્ચ થાય તેમ કરીશું. જેઓની ગણ હાય તેઓએ નીચલે સરનામે લખવું નોટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

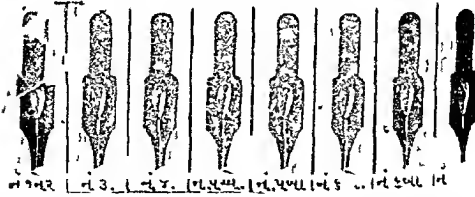
દરેક શિક્ષક કોપીબુકોનાજ દરેક ભાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ બેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઇંગ્લાન્ડથી મ્હોટે ખર્ચે બનાવી મગાવી છે એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, મરાઠી, ઉર્દુ અને ફારસી લખવાને ઘણી સગવડ ભરેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૩૩-૬. ૧૩-૨૬. ૩૦, ઓછામાં ઓછા ૮ બોક્સ મંગાવનારને ૬૫ ટકા કમીશન મળશે. તે ૨૫ યા તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મળશે. વેલ્યુપેએબલથી ૧ થી ૬ બોક્સ મંગાવનારને ખર્ચના બાજુ વધારે લાગશે. ભૂલી જતા નહી, અને પણ પહેલાથી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચનો બે આના લાગશે.

નમુના

આદરજી કાવસજી માસ્તરજી

દરેક શિક્ષક કોપી બુકોની

સ્ટીલપેનોના

આદરજી કાવસજી માસ્તર. દરેક શિક્ષક કોપીબુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ. પેશ્વે તથા મુખ્યમંત્રી.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ દિસાખ સંપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમગ્રવેલા એવો, ગણિતમાં
 ડાયગ્રામ અને અનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાએલો ગોખલે કૃત ગણિત
 ભાગ ૩નો. ખુલાસો ધો ૬, ૭, યંત્રિક, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-
 ધનયની પરીક્ષામાં બેસેનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠો.
 દી. ૩૧-૦-૧૨-૦ જાણીતા બુકમેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વગણવન પુર-
 પોતમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની તથા પ્રભાસકર
 ચીશકર પીસચો ગણશે ટ. મે. ૪૫ ટકા. ખર્ચ મગાવનારને શિર.

બી-સી-એનની કું મહેમદાવાદ.

શાળોપયોગી પુસ્તકો.

પદાર્થપાઠ અને ડ્રોઈંગ, ધો. ૫ થી ૩. ૦-૪-૦, ધો. ૪ થી
 ૦-૩-૦, ધો. ૩ થી ૩. ૦-૨-૫, ધો. ૨ થી ૦-૨-૩, ધો. ૧ થી
 ૩. ૦-૧-૫, અને બાળવર્ગ ૩. ૦-૧-૦, પ્રાથમિક શાળાઓ માટે ઉપ-
 યોગી-કિન્ડરગાર્ટન પદ્ધતિ ૩. ૦-૮-૦, મુખ્ય છલાકા માટે લાય-
 ખેરી બુક તરીકે ગનર સાફ. ડ્રોઈંગ ધો. ૬, ૬, ૭ માં અને પ્રવે-
 શિક માટે ૩. ૦-૨-૦, કમ્પ દેશી દિસાખ ભા. ૧ ભા. ૩. સમગ્રવે
 ભાગ ૨ ભા. ૩. ૦-૨-૦, કમ્પ અને ટેકસ્ટ બુક ૩. ૦-૧-૦
 ૩. ૦-૪-૦, સેકન્ડ અને થર્ડ કુ

ફર્સ્ટ એન્ડ ૩. ૦-૨-૩. ફીલ્ડસાઈડ-રોઈડ વિશે અગાઉ શાળાપત્ર પુ.
 ડિલી ચાર બુક-૨ ને લખ્યું છે, તે વાચના તે ચુ છે તે સમજશે. મ-
 દર્તા ઉચ્ચશાળાઓ પોતાના શાળામાં આધોગિક કેળવણી વધારવાના હે-
 તુલે મ. એચ. ને. બાબા, એમ. એ ને એ શાળાના કેળવણીખાતાના

“ઈનામ ત્યા લાઇ. માટે મંજુર થયેલ વ્યુત્પત્તિસાર બા. ૧, ત્રીજી આ. ૦-૫-૦;
અને રંગી ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ક. ૨૦૮કો. જે. બે. અવેરી, બુનાગઠ.”

આમારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની
લેખનકળા કોપીખુકો.

શુજરાતી અને બાળબોધી જ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાની મે. ડિરેક્ટર સાહેબે અનુમતિ ઇલાકાની
શુજરાતી નિશોબોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ શુજરાતી
અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી; તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ
તથા લખાણ દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીખુકો
કરતાં ચઢીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીખુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ત્રાંખાનાં પત્રો
(કોપરશીટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી ત્રાંખા દરેક પેન્સ એક જ બાજુએ
સુંદર રંગની સાદીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વા-
પરેલા છે, જે એક વખત જોવાળી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેકડે ૩૩ ટકા
કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ

આપણે પણ પોસ્ટ મારફત તુ ક સ્ટેશનથી આગળ તુ અ-
સેકડે અથવા ટકા દરમાં લઈ
જોરેનર. નં. ૩. નં. ૪. નં. ૫. નં. ૬. નં. ૭. નં. ૮. આમારામ અને

આદરજી કાવસજી મારતર. દરકત શિક્ષક કોપીખુકોની રીડ
શીલ્પનેતા પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ. પેકીંગ તથા રેલવે

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

મે, ૧૯૦૮.

અંક ૫.

જૂન તથા જુલાઈનાં શાળાપત્રો લેમાં છપાશે;
કેમકે તેમાં ટ્રેનિંગ કોલેજનો સુધારેલો ફોડ છપાવાનો છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના પગાર વધારવાની યોજના.

અમને સત્તાવાર સ્થળેથી ખબર મળી છે કે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનો પગાર વધારવાની જરૂર મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે સરકારને જણાવી છે અને સરકારે જાહેર રીતે એ બાબત પર વિચાર કરવાનો ઘરોઠો દર્શાવ્યો છે. આ વરસમાં પગાર વધારવાની શરૂઆત થશે અને જેમ નાણાની છૂટ થશે તેમ સરકાર વધારે રકમ આપશે. સરકાર જેટલો વધારો કરવા ઇચ્છે છે તેટલો બધો વધારો દુકાળને લીધે એક વરસમાં કરી શકશે નહિ એવો સંભવ છે; પણ જેમ અને તેમ ટુંકા વખતમાં પ્રાથમિક શિક્ષકોનું એ અસંતોષનું કારણ દૂર થશે.

અમદાવાદમાં મુગાં તથા બહેરાં છોકરાંને કેળવવાની એક શાળા સ્થાપવામાં આવી છે તે વિષે આ અકમાં જાહેર ખબર પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તે તરફ અમે શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. પોતાના ગામમાં એવાં છોકરાં હોય તેમનાં માબાપોને એ હકીકતથી વાકેફ કરી સમજાવી એ નિશાળમાં મોકલવાં કે તેમનું બિવિધ સુધરે.

હિંદુસ્તાન આર્ટ સ્કોલર્શિપ—સ્કોલર્શિપ વિષે અગાઉ શાળાપત્ર પુ. ૪૨ પૃ. ૧૦૧-૨ ને લખ્યું છે, તે વાંચતાં તે શું છે તે સમજાશે. મહીસુરના મહારાજાએ પોતાના રાજ્યમાં ઔદ્યોગિક કેળવણી વધારવાના હેતુથી મિ. એચ. જી. બાબા, એમ. એ. જે એ રાજ્યના કેળવણીખાતાના

અધ્યક્ષ છે તેમને યુરોપ અને અમેરિકાની કેળવણીની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવા મોકલ્યા હતા. મહારાજને હેતુ એવો હતો કે જુદા જુદા દેશની શિક્ષણસરણિ જોઈ તેમાંથી અપરંપર દેશને શું અનુકૂળ છે તે મિ. બાબા શોધી કાઢે તો તે દેશમાં લાગુ કરવાથી લાભ થાય. મિ. બાબાએ હજી પોતે મહારાજને પોતાના અનુભવ અને વિચારનો સવિસ્તર 'રિપોર્ટ' કર્યો નથી; પણ સુસાદરીથી પાછા ફર્યા પછી તરતજ તેમણે મહારાજને કૃતજીક ખાસ જાણાવણી કરી છે અને તેમાંની એક એવી છે કે બોસ્ટનના ડૉ. ગુન્તાફ હાર્સનને છ માસ નોકરીએ રાખી રાજ્યમાં 'રસોઈ' પદ્ધતિ લાગુ કરાવવી અને તેમના ગયા પછી એ પદ્ધતિ જારી રાખે એવા શિક્ષકો કેળવવા. એ જાણાવણી પ્રમાણે મહારાજને ડૉ. હાર્સનને જોડાવ્યા હતા. ને તેમણે રસોઈ પદ્ધતિનું શિક્ષણ આપ્યું છે. મૂળ એ સ્વીડનની પદ્ધતિ છે. 'રસોઈ' શબ્દ સ્વીડિશ ભાષાના 'રસોગ' વિશેષણ જેનો અર્થ 'હસ્તલાઘવવાળો,' 'ચપલ હસ્તવાળો' થાય છે તે પરથી વ્યુત્પન્ન થયો છે. જાળકની શારીરિક, માનસિક અને નીતિવિષયક શક્તિનો વિકાસ કયો? એ એ પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ છે, માત્ર કાર્યદક્ષતા લાવવી એટલેજ ઉદ્દેશ નથી. ડૉ. હાર્સન કહે છે કે આસ્થાવસ્થામાં જ્યારે બધી શક્તિઓ વિકાસ પામે એવી હોય છે તે અવસ્થામાં સર્વ શક્તિઓને કેળવવી અને કેળવણી એકદેશી નહિ, પણ સર્વદેશી બનાવવી એ રસોઈનો ઉદ્દેશ છે. જુદા જુદા જોખનના કામનો અભ્યાસક્રમ એવી રીતે ઓકળાયા આવે છે કે જાળકને શુદ્ધિપૂર્વક સ્વાશ્રયની ટેવ પડે છે ને તે જીન્ગીમાં ઇચ્છી દિવકાન્ક થાય છે. ડૉ. હાર્સન કહે છે કે રસોઈ પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ જરોગર અપાયું છે કે નહિ તેને માટે નીચેના પરીક્ષક પ્રશ્નો છે:—

૧ કામ કરતી વખતે જાળકની બેસવાની ગિથિતિ અને હીલચાલ તેની શારીરિક વૃદ્ધિને દિલકર છે કે નુકસાનકારક છે ?

૨ શિક્ષકની પ્રેરણા વગર અને તેના અટકાવ્યા વગર ને પોતાની વિચારશક્તિ કામે લગાડે છે કે નહિ ?

૩ એના કામથી સ્વાસ્થિમાનને ઉત્તેજન મળે છે કે નિઃશ્વસિ-માનને ?

૪ એ પોતાના કામમાં હલકૂટતા લાવતાં શીખે છે, અને વધારે વધારે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી પોતાના કાર્યની પોતેજ પરીક્ષા કરતાં શીખે છે કે કેમ ?

૫ એને સુંદર આકારની સમગ્રજી આવી છે કે નહિ અને નકા-
મા આકારથી દૂર રહેવાની ટેવ પડી છે કે નહિ ?

૬ જીવનને ગાટે કામ કરવાથી એને સહેરી તરીકેની પોતાની ક-
રના સમગ્રવાળું કંઈ શિક્ષણ મળ્યું છે કે નહિ ?

૭ એની છેલ્લી કૃતિ એના પોતાનાજ પ્રયત્નનું ફળ છે અને તે
સુંદર છે કે એની શક્તિ ગદાર હોવાથી એનાથી બરોબર થઈ શક્યું નથી ?

આવાં પરિણામ લાવવા ગાટે ડૉ. લાસેન નીચેના સામાન્ય
નિયમો આપે છે:—

૧ શિક્ષકો જામી કેળવણી પામેલા, એ પદ્ધતિથી જાણીતા હોવા
જોઈએ, માત્ર કારીગરજ હોય તે જાણ નથી.

૨ શિક્ષણ પદ્ધતિશર અને કમિક હોયું જોઈએ; અને આખા
વર્ગને જતાવવા જેવા પ્રયોગો વિગતવાળ શિક્ષણ પ્રત્યેક શિષ્યને છૂટું છૂટું
આપવું જોઈએ.

૩ જેથી સ્વતંત્ર, આસાદ, સારીરિક એટલે ઉત્તેજન મળે અને
ઉત્તમ સારીરિક શક્તિ થાય એવું હસ્તકાર્ય કરાવવાનું પસંદ કરવું જોઈએ.

૪ શિષ્યવર્ગ ને હસ્તકાર્ય કરે તેમા તેનો પોતાનો પ્રયત્ન પ્રસક્ત
હોવો જોઈએ. કામની વહેમગીરી કે વચનની મદદથી તે કાર્ય થયેલું હો-
યું ન જોઈએ.

૫ નમુનાઓ સ્વચ્છતા અને ચોક્કસાઈની આબતમાં દરેક રીતે
પૂર્ણ અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિના જોઈએ, અને એવા હોવા જોઈએ કે જેથી
જુદા કામ પર તે કામની ખાતરજ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, કંઈ સાબ આત-
મિક.

૬ દરેક શિષ્ય ને હસ્તકાર્ય કરે તેની પરીક્ષા તેને પોતાનેજ ક-
ની ટેવ પાડવી જોઈએ કે તેમ થવાથી સાવચેતીથી અને સ્વતંત્ર
વિચાર કરવાની ટેવ પડે.

સ્થોષકને શિક્ષક—એ શિક્ષકમાં કંઈક જન્મથીજ અનુકૂળ સં-
હોવા જોઈએ. તેણે બાળસ્વભાવ અને બાળજીવન સમજવાં જોઈએ.

એ. તેને પ્રાકૃતિક વિધાનું સામાન્ય શિક્ષણ મળેલું હોવું જોઈએ અને શિક્ષણચાત્રથી તે વાકેફ હોવો જોઈએ.

કળાવિજ્ઞાન એ પદ્ધતિના શિક્ષકમાં આવશ્યક છે; પરંતુ શિક્ષક પસંદ કરતી વખતે માત્ર એજ યોગ્યતા ધ્યાનમાં રાખવાની નથી.

સ્લોઝિંગનાં મૂળતત્ત્વો શીખવા માટે અને તેનું આનુભવિક જ્ઞાન મેળવવા માટે ઓછામાં ઓછા ચાર પાંચ માસ સુધી હરતશિક્ષણકેળવ-શીનું શાસ્ત્રીય અને આનુભવિક જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે.

સ્લોઝિંગના નમુના માટે સામાન્ય નિયમો:—

(૧) નમુના તૈયાર કરવા માટે કોઈ પ્રકારની તૈયારીનાં મનોમત્ત કરાવવાની જરૂર નથી.

(૨) દરેક નમુનો સપૂર્ણ પદાર્થ હોવો જોઈએ, તેનો અવધવ નહિ.

(૩) નમુનાઓમાં વર્તુલાકારની સપાટીવાળા નમુનાની યોગ્ય સંખ્યા જોઈએ.

(૪) નમુનાઓ ઉપયોગી પદાર્થના જોઈએ કે બાળકને તેનો ઉપયોગ સમજાય. દરેક પદાર્થ સાદો, પણ સુંદર આકારનો અને સુશ્લિષ્ટ પ્રમાણવાળો જોઈએ.

(૫) સામાન્ય રીતે કોઈ પણ નમુનામાં પાંચથી વધારે નવી કૃતિ ન આવવી જોઈએ કે પાંચથી વધારે અને એકથી ઓછા ઓળ-રનો તેમાં ઉપયોગ થવો ન જોઈએ.

(૬) નમુનાઓનો ક્રમ એવો યુક્તિસર ગોઠવેલો હોવો જોઈએ કે બાળક દરેક નમુનો ક્રમે ક્રમે પોતાની મેજેજ અને ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરી શકે.

શારીરિક લાભ—આરોગ્યને ફાયદો ન કરે એવી તમામ રિપતિ અને ચેદાનો એ પદ્ધતિમાં ત્યાગ કરવામાં આવે છે. હસ્ત, વાઢું, ખભા, પગ, છાતી અને શરીરના કાદાના તમામ રનામુઓ એથી કેળવાય છે.

માનસિક લાભ—એથી બાળકની વિચારશક્તિ ખીણ કોઈપણ પદ્ધતિ કરતાં વિશેષ કેળવાય છે, તેમને ચોક્કસાઈનો વિગ્રેષ ટેવ પડે છે અને તેઓ વિશેષ ચપગ બને છે તથા મનોચરિત્રોને દાખમાં રાખતાં શીખે છે. આ સુણો સંપાદન કરવામાં એ શિક્ષણપદ્ધતિ તેમજ જે હેતુ હંધક ઉપયોગી અને બનાવવા લાયક વસ્તુ બનાવવા બાળકને પ્રેરે છે તે-

થી મદદ મળે છે. વળી સંકલ્પવૃત્તિ દૃઢ થાય છે અને નીતિની કળવણીમાં એ અગત્યની બાજુત છે. મન કેળવવામાં કયું ઉત્કૃષ્ટ છે એ દૃષ્ટિથી સ્વી-
કનમાં ઘણી જાતનાં હસ્તકાર્યની પરીક્ષા કરવામાં આવી છે. પણ તેમાં સ્લોઈડ પદ્ધતિ જેવી કોઈ પણ બીજી પદ્ધતિ મન કેળવવામાં ઉત્તમ મા-
લમ પડી નથી.

ગયા દસેરાને દહાડે મહીસુરમા જે ઔદ્યોગિક પ્રદર્શન બરવામાં આવ્યું હતું તેમાં બોસ્ટનની સ્લોઈડ ટ્રેનિંગ સ્કૂલના નમુનાઓ મૂકવામાં આવ્યા હતા. એ પ્રદર્શનના એક ભાગમાં શિક્ષકો માટે સ્લોઈડ નમુનાનો ટુંકો ક્રમ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો અને બેંગલોરમાં શિક્ષકોના ટ્રેનિંગ વર્ગોમાં એવાજ નમુના શિખવવામાં આવે છે. વળી સ્લોઈડ પદ્ધતિના આ-
ધારનિયમો દર્શાવનારો એક નકશો પણ એ પ્રદર્શનમાં મૂક્યો હતો, તે-
મજ નમુનાઓ, ગતોચત્રો, ઓળખરો અને લાક્ષણિક કૃમિક અભ્યાસક્રમ સમગ્ર એવી રીતે ટુંકામાં સમજાવ્યાં હતાં. તેની સાથે બાળકોને માટે ત્રણ વરસના અભ્યાસક્રમ સાથે નમુનાઓનો સંગ્રહ પણ બતાવ્યો હતો. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની બધી આગર સ્કૂલોમાં અનુકૂળ ફેરફાર સાથે એ નમુના-
ઓ વપરાય છે. અમેરિકામાં દરેક બાળક પાસે આઠવાડીઆમાં લાગલગત બે કલાક એવું કામ લે છે.

અમેરિકામાં એક એવી ચોપડી બાળક પાસે રખાવવામાં આવે છે કે જેમાં તેને પોતાના હસ્તકાર્ય માટે પોતાનોજ અભિપ્રાય લખવો પડે છે. આથી તે પ્રામાણિકપણું શીખે છે અને તેની પરીક્ષકશક્તિ કેળવાય છે.

પ્રદર્શનના એક ભાગમાં કેટલાંક ચિત્રો હતાં, તેમાં કામ કરતી વ-
ખતની શરીરની ખરી સ્થિતિ જણાતી હતી તેમજ ઓળખરો વડે ઘણી કૃતિઓ કરતી વખતે બાળકો સાધારણ રીતે કેવી ખોટી સ્થિતિમાં બેસે છે ને તેથી શરીરમાં કેવી ખોડ આવે છે તે પણ એ ચિત્રો પરથી મા-
લમ પડતું હતું. આવાં ચિત્રો પેદાર હતાં અને તે દરેક સ્લોઈડ સ્કૂલમાં શિક્ષક અને શિષ્યને કામ કરતી વખતની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન ઠરાવવા મૂકવાની જરૂર છે.

વળી યુરોપ અને અમેરિકામાં જે ત્રણ હસ્તકાર્યશિક્ષણપદ્ધતિઓ આપે છે તેનું દિગ્દર્શન અને તેમાં સ્લોઈડ પદ્ધતિ બીજી પદ્ધતિઓ કરતાં કેવી રીતે ચડીઆતી છે તે પણ એક નકશામાં પ્રદર્શનને એક સ્થળે બતાવ્યું હતું.

ડૉ. લાર્સન મહીસુરમાં રજોઈડ પદ્ધતિ દાખલ કરી અમેરિકા પાછો ગયો છે. એની દેખરેખ નીચે જે કામ થયું હતું તેના નમુના દસેરાના પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. નમુનાઓ પરથી બાળકનાં કામમાં ક્રમે ક્રમે કેવો સુધારો થયો હતો તે સ્પષ્ટ જણાતો હતો અને દરેક ક્રમિક કૃતિમાં ચોક્કસાઈ સંપૂર્ણ જોવામાં આવતી હતી. વળી પ્રસક્ત નમુના (મોડેલો) પરથી બાળકોએ કાઢેલાં ચિત્રો તેમજ તે ચિત્રોની બીજી નકલો પેશુ લાં હતી. એક સાદી તરેહનું ચોપડીઓ મૂકવાનું ફરતું 'રૅન્ડ' અને ચાહ પીવાનું મેજ એના પણ ઉત્તમ નમુનાઓ પ્રદર્શનમાં જોવામાં આવતા હતા. દરેક નમુનો કોઈક ઉપયોગી પદાર્થનો હતો અને તેમાં શિક્ષકોએ રજોઈડ પદ્ધતિનો ડૉ. લાર્સન પાસે અભ્યાસ માત્ર થોડાજ વખત પર (એકાદ માસ પર) કર્યો હતો તેમાં તેઓએ કેવી સંપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી હતી તે દર્શાવી આપતો હતો. એ તરુણ પુરુષોએ ડૉ. લાર્સનના હાથ નીચે એ પદ્ધતિનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને પોતાનું જ્ઞાન છોકરાઓને આપવા પણ માંડયું હતું. એ બાળકોનું કામ જોનારને પણ સ્પષ્ટ માલમ પડતું હતું કે ડૉ. લાર્સનનું શિક્ષણ ઘણું અસરકારણ થયું છે. એણે તરુણ પુરુષોને એવી સારી રીતે કુળવ્યા છે કે તેથી તેઓ એ કામ શીખ્યા છે એટલુંજ નહિ, પણ બાળકોને એ પદ્ધતિનું જ્ઞાન કેવી રીતે આપવું તે પણ તેઓ જાણતા થયા છે. ડૉ. લાર્સનની શિક્ષણસરણિ એવી તો ઉત્કૃષ્ટ હતી કે તેથી માત્ર કારીગરીનું જ્ઞાન થયું છે એટલુંજ નહિ, પણ તેની સાથે માનસિક અને આધ્યાત્મિક કુળવણી પણ તેમને મળી છે. વળી બાળકોને પોતાના કામની પરીક્ષા કરતાં કેવી રીતે શિખવ્યું છે તે તેમની પરીક્ષાપેથી તપાસવાથી કાંઈ પણ માણસ તરત સમજી શકે છે. પોતાની કારીગરી ઉત્તમ હોય છે, તોપણ કેટલાંક છોકરાં તે સાધારણ છે એમ તેને માટે પોતાનો અભિપ્રાય લખે છે અને તે અભિપ્રાય સારૂ પોતાનું કારણ પણ આપેલું હોય છે. આ પ્રમાણે બાળકને પોતાના કામની પરીક્ષા કરવાની ટેવ પડે છે; અને તે ઉત્તમ માલમ પડે છે સારે તેના હર્ષનો પાર રહેતો નથી. આવી આત્મપરીક્ષા દુનીયાના દરેક ધંધામાં ઘણી ઉપયોગી છે અને એ પરીક્ષા અન્ય પુરુષની પરીક્ષા કરતાં પણ ઘણી સખત થાય છે. જે પુરુષ પોતાની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય છે

તે અન્યની પરીક્ષામાં સહેલાઈથી ઉત્તરેણું થશે એવું ડૉ. જોન્સનનું વચન કેવું સત્ય છે, તે આથી તે સગજતો થાય છે. દરેક કામ ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરવું અને તેવું પોતાની પરીક્ષામાં માલમ પડે સારેજ સંપૂર્ણ થવું એ ટેવ આ પદ્ધતિથી કેળવાય છે, એ કંઈ નાનો સુનો લાભ નથી.

‘સાયન્ટિફિક અમેરિકન’માં ડૉ. લુન્ડિએ આંખના સંરક્ષણ માટે નીચેના નિયમો આપ્યા છે તે ઉપયોગી હોવાથી અત્ર છાપ્યા છે:-

- (૧) જાંબે દીવે વાંચવું કે અભ્યાસ કરવો નહિ.
- (૨) પ્રકાશ બાબતુ પરથી આવે, પાછળથી કે આગળથી નહિ એવી રીતે દીવો મૂકવો.
- (૩) સૂતાં સૂતાં વાંચવું નહિ.
- (૪) ચરીરને બહુ પરિશ્રમ પડ્યો હોય સારે વાંચવું નહિ.
- (૫) આંખને બહુ નજદીક રાખવી પડે એવી રીતે કાંઈ કામ બહુ લાંબો વખત કરવું નહિ.
- (૬) મગજ કે ચહેરા પર અમુક રથજે લોહીનો જમાવો કરે એવી વાંકા વળીને કામ કરવાની સ્થિતિથી દૂર રહો.
- (૭) હમેશ સારાં છાપેલાં (મોટાં ખીખાવાળાં) પુસ્તકો વાંચો.
- (૮) દારૂ અને તંગાકુના વ્યસનથી દૂર રહો; કેમકે એથી આંખને ઇજા થાય છે.
- (૯) ખુદી હવામાં પૂરતી કસરત લો.
- (૧૦) મનને કેળવો તેની સાથે ચરીરને પણ કસરત આપતા રહો.
- (૧૧) પ્રકાશના વક્રીબળનથી થતા દોષોનો યોગ્ય કાયથી ઉપાય કરો.
- (૧૨) મેજ પર બેસી વાંચતા હો તો તેના પર લીલા રંગનું ઢાંકણ રાખો.
- (૧૩) દીવા પર ‘રીડ’ કે લાલ ઢાંકણ રાખો.
- (૧૪) અગ્નિને અજવાળે વાંચવું નુકસાનકારક છે; કેમકે તેથી કીટી સંકુચિત અને વિસ્તૃત થાય છે.

ન્યારે આંખને પવન કે ચર્મના પ્રકાશથી ઇજા થઈ હોય સારે તેને ઉદ્ધારે પાણીએ ઘીઈ નાંખવી ને મુલાખ જળમાં કપૂર (૧ : ૮ ના પ્રમાણમાં) નાખી તેનાં દીપાં આંખમાં મૂકવાં.

હારકાનો ગૂગલી આહલ્ય કેશવાનંદશિષ્ય મુકુંદ નામનો આજ નામનો એક બીજો કવિ યથા ગયો છે. તેમણે કબીર ચરિત્ર અને ગો-રક્ષ ચરિત્ર નામનાં બે કાવ્ય રચ્યાં છે. તે આ મુકુંદથી ભિન્ન છે, કેમકે ગોરક્ષ ચરિત્રનો કર્તા મુકુંદ સંવત્ ૧૭૦૮ માં યથા ગયો, સારે પાંડવ અ-શ્વમેધ વાળો આ મુકુંદ, સંવત્ ૧૬૪૨ માં હતો. તે જોતાં બંનેના વર્ષ-માં લાંબું અંતર જણાય છે. તેમજ પહેલાં મુકુંદના ગુરુનું નામ જગદી-રા હતું, સારે બીજાના ગુરુનું નામ કેશવાનંદ જણાય છે.

૬. કવિ વિષ્ણુદાસ—૩૬માંગદ આખ્યાનના કર્તા—ખંભાતના સાગર તટ ઉપર તાંબાવટમાં રહેનારા આ ગચ્છ (માછી) કુળમાં જન્મેલા ઉદ્યોગી કવિએ આખા મહાભારતનું ભાષાંતર કવિતારૂપે કરેલું જણાય છે. તેમાંનું અર્ધાંશિક પર્વ નામનું મોટું બાંધું કડવાનું કાવ્ય હાય આવ્યું છે. આ પર્વનો તેમણે સંવત્ ૧૬૪૭ ના જોડ માસની પાંચમે આરંભ કર્યો હતો. (પ્રતમાં મુદ્ર કે પદ, તે આ-પેલું નથી, તેમ પુરૂં ક્યારે કયું તે પણ જણાવેલું નથી.) તેના છેવટના ભાગમાં તેઓ પોતાના ગુરુ બૃધર વ્યાસની સ્તુતિ કરી ઉ-પકાર માને છે. લખ્યા સાલ સ. ૧૮૬૧ આસો સુદિ ૬.

બીજી પ્રત સંવત્ ૧૯૦૮ ફાગણ વદિ દશમની લખાયેલી હાય આ-વી છે. તેમાં વિશેષ હકીકત નીચે પ્રમાણે આવી છે.

તેઓ જાતના માછી હોવાથી તેના માટે તેઓ પોતે, પોતાના કા-વ્યમાં આ પ્રમાણે લખે છે.

“ કવિ ચાતિ મચ્છકુળ માહે ”

ને તેટલા જ ઉપરથી તેઓ આહલ્યને વંદતા જણાય છે.

‘ મેં વિપ્રને ચરણે વંદી ’

તેમણે બાળપણમાં ભારતનો અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ સંસ્કૃત ભા-ષાનું જ્ઞાન તેમને નહિ હોવાથી પોતાના ગુરુ બૃધર વ્યાસ ખાસેથી સંસ્કૃ-ત ભારત સાંભળી તે ઉપરથી તેમણે આ કાવ્ય રચ્યાનું જણાવ્યું છે.

૭. કવિ દુલસીદાસ—ધ્રુવાખ્યાનના કર્તા*—તેમણે તે સિવાય સીતાજી

* આજ સુધી ધ્રુવાખ્યાન મોટું, આ કવિનું બનાવેલું મણાય છે. છતાં કરાંઠા તાળે નાદોદમાંથી મળેલી ધ્રુવાખ્યાનની પ્રતમાં કર્તા તરી-કે વૈકુંઠ નામ આપેલું છે. ને ને પોતે પોતાને દુલસીસુત જણાવે છે.

નો સોહલો નામનું છત્રીસ હંદનું કેદારા રાગનું એક નાનું કાવ્ય રચ્યું છે, તેમાં રચ્યા સાલ નથી. લખ્યા સાલ સંવત્ ૧૮૫૫ જેઠ સુદિ ૧.

૮. કવિ હરદેગમ—આ કવિએ સંસ્કૃત અત્યોતર ખંડમાંથી શિવપુરાણ નામનું એક મોટું સાડત્રીસ કડવાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે તેના અંતભાગમાં તેમણે પોતાની આ પ્રમાણે લકીકત આપી છે.

તેમનો જન્મ ખંભાતમાં થયો હતો, તે સિદ્ધપુરમાં તેમનું ઘર દેવની પોળમાં હતું. ઉદય માટે તેઓ સુરતના ગોપીપુરામાં રહેતા હતા.

તેમના પિતાનું નામ મહાદેવ, માતૃશ્રીનું નામ, કૃષ્ણાબાઈ, તે પત્નીનું નામ રૂકમણી હતું. તેમ તેમને સહેદેવ, જગન્નેશ્વર, ને જગેશ્વર નામના ત્રણ ભાઈઓ હતા.

તેઓ જ્ઞાને સદસ્ય ઔદિચ્ય, યજુર્વેદ, વાશિષ્ઠ ગોત્ર, ને છટ્ટા પદ્મના હતા. (છટ્ટા પદ્મના ઠાકર કે દેવે તે જણાવેલું નથી.)

સુરત મોડીમાં સં. ૧૮૦૯ આવણુ વદ ૮ ને દિવસે રાત્રે કરી ભાદરવા સુદિ ૧૧, પુરી કરેલી બીજી પ્રત ઉપરથી નીચે પ્રમાણે લકીકત મળી આવે છે

વતન માધવપુર, જન્મભૂમિ ખંભાત, કાશ્યપ ગોત્ર, યજુર્વેદ ને માર્કાન્દની શાખાના ગુજરાતી સદસ્ય ઔદિચ્ય.

ધધા માટે સુરતમાં આવેલા જગમપુરાના મોમેશ્વર ક્ષણિયામાં રહેતા હતા. ગુરુનું નામ શ્રીદેહ હતું.

૯. કવિ વણયો—જૂ. કા. ના ચોથા ભાગમાં આ કવિનો સીતા સંદેશો ઉપાયો છે. તે વિના તેમણે રણજંગ નામનું સત્તર કડવાનું એક કાવ્ય રચ્યું છે. તેનો વિષય પ્રેમાનંદ કવિના ‘રણવટ’ ને મળતો છે, પણ બાપા તેના કરતાં વધારે જૂની છે.

આ કાવ્યમાં તેમણે પોતાની લકીકત કે રચ્યા સાલ આપી નથી.

લખ્યા સાલ સંવત્ ૧૭૪૦ મહા સુદ ૭ ને રવિવાર.

૧૦. કવિ રામકૃષ્ણ—આ આધુનિક કવિનાં પરચુરણ પદ જૂ. કા. ના ભાગ બીજા તથા ત્રીજામાં આવી ગયાં છે તે સિવાય તેમણે ગર્જેન્દ્રમોક્ષ નામનું દસ કડવાનું એક નાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે. તેનો આધાર તેમણે ભાગવત ઉપરથી લીધેલો જણાય છે. તેનું આઠમું કડવું એક-

હું તો કરુણરસથી રચાયેલું છે, કે તે સાંભળતાં કામળ અતઃકર-
ણના શ્રીછાંકરંવાળા પુરુષની આંખોમાંથી વળતે આસુ ખરે છે
જે માથુંસો અંતઃકાળે સંરક્ષિત ગીતાનો અર્થ સંગ્રહી શકતાં નથી, અ-
થવા જમને તેવા પ્રસંગે ગીતા સંભળાવનાર પુરાણી મળી શકતા નથી,
તેવા માથુંસોને તેવા વળતે આ ભાગમાં આ કાવ્ય ગાઈ બતાવવામાં આવે
છે. જે સાંભળતાં સાંભળનાર માણસની સંસાર ઉપરથી કાંઈક આસક્તિ
કમી થાય છે. વળી તેવું એક કડવું પ્રભુની પ્રાર્થના રૂપે છે તે સાંભળતાં પણ
મન ઉપર સારી અસર થાય છે. રમ્યા સાલ આપી નથી. આ ભાગમા
આ રસિક કાવ્ય ઘણીખરી સ્ત્રીઓને મોંઢે છે. તેમાંની એક શ્રી પાસેથી
હતારી લીધું છે.

૧૧. કવિ નાકર—આ કવિની કવિતા બૃ. કા. ના છઠ્ઠા ભાગમાં છપાઈ છે
તે વિના તેમણે આખું મહાભારત રમ્યાનું સાંભળ્યું છે તેમાંના
સભા, આર્ષિક, વૈરાટ, તે ગદાપર્વ હાથ આવ્યાં છે તેમાં ક-
વિની હકીકત આપેલી નથી, પણ આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર કેસવ
લાલભાઈ કુવના જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ વડોદરાના રહેવાસી તે વ-
શ્વિક જ્ઞાતિના હતા. તે સંવત ૧૮૦૨-૪ માં હયાત હતા.

૧૨. કવિ ભાઈસંકર—કૃત લક્ષ્મીપાર્વતીના સંવાદ નામનું એક નાનું
પણ રમુજ કાવ્ય હાથ આવ્યું છે. તેના પચાસ ટાંપ છે. કાવ્યની
ખુબી એવી છે, કે કોઈ એટલા માથે છટાખંધ કહેનાર શખ્સ
હોય તો તે સાંભળતાંની સાથેજ તે જગોએ થોડીવારમાં પાંચ ૫
ચીથ માણસ બેગાં ચર્ચ જાય છે.

સકાળશાખ્યાન નામનું તેવું ટાપનું કાવ્ય જડ્યું છે. તેનો પાછલો
ભાગ જતો રહેવાથી કર્તા કે રમ્યા સાસ જણાતી નથી.

૧૩. કવિ હીમા—નાં કેટલાંક સુબોધક પદ હાથ આવ્યાં છે. ગામડાના
લોક જે પદ ઘણું રસિક ને બોધપ્રદ હોય તેને ટંકશાળી પદ કહે
છે. આ કવિનાં બધાં પદ તેવાં ટંકશાળી છે. કેટલાંક પદમાં 'હીમ-
કાસ' નામનો કવિ આવે છે, તે અને આ એક કે બિન તે સમજાતું
નથી. મોડા ભક્તનાં રચેલાં કેટલાંક પદ જડ્યાં છે તે પણ રસિક છે.

૧૪. કવિ મોધવ—કૃષ્ણના દાદશ માસ, અને શિખાગણનો કહે, તેમાં

કમ્પની લખ્યા સાલ સં ૧૮૭૫ આસો વ. ૯ ને મંગળવાર. તે વિના કૃષ્ણનું પારણું અને ખીજા છટકે પદ.

૧૫ આદિ ભક્ત કવિ નરસિંહરામ—ના રચેલા જે જુદા જુદા રાગના દ્વાદશ માસ હાથ આવ્યા છે તેમાંના એક ગયા 'સગાસોચક'માં પ્રસિદ્ધ કથા છે. ત્યારે ખીજા દ્વાદશ માસ અપ્રસિદ્ધ છે પણ તેનું રૂપાંતર કરી કાઈ માણસે તેના ઉડે પોતાનું નામ આપેલું છે. તે વિષે આગળ લખવા વિચાર છે.

૧૬ કલ્યાણુછ—તેમણે નરસિંહ મહેતાના પદ જેવાં અસરકારક પદ બનાવ્યાં છે. 'શુભાનીના ઘેલારે આવરદા તો વહી-ગયો રે' એ અને એને મુળતા ખીજાં ઘણાં પદ વાચવા અને સાંભળવા લાયક છે.

ખેડાણુખ્યાન—તામડું કાવ્ય પૂરેપૂરું લખાયેલું હાથ આવ્યું છે. પણ તેમાં કતો કે ખીજા હરીકત લખેલી નથી.

૧૭ મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત ઓખાદરણુ બત્રીશ કડવાનું જડ્યું છે. પ્રથમ એક નકલ હાથ આવી હતી તેમાં ઓગણત્રીશ કડવાંથી કાવ્ય પૂરું થયેલું હતું વળી છત્રીશ કડવાંથી ૫૬ કડવાં સુધી કરનાર રાજા-રામ સુત ગોવિંદરામ કૃત ઓખાદરણુની નકલો જેવામાં આવે છે. બાકીના વધારે દયારામભાઈનો કરેલો છે. આ બધામાં ઓગણત્રીશ કડવાનું જ મૂળ પ્રેમાનંદભાઈનું ઓખાદરણુ હોવું જોઈએ. બાકીનાં કડવાં ક્ષેપક છે.

૧૮ કવિ નાગર—એમણે શિક્ષાનાં મુખાધક પદ રચ્યાં છે.

૧૯ કવિ નરભો—(નરભેરામ) આ પ્રખ્યાત કવિ એક પદમાં પોતાના શુરુ તરીકે જેમર ભટની સ્તુતિ કરે છે.

૨૦ ગોતિરામ—નાં કેટલાક બજન હાથ આવ્યા છે. ગોધરા પ્રાસેના સહેરા ગામમાં આજ નામના એક આધુનિક ભક્તકવિ થઈ ગયા છે તે, ને આ એક કે જુદા તે જાણવા જેવું છે.

૨૧ કવિ આધારમઠ—સ ૧૭૩૫ ને સં. ૧૭૨૬ ના બેસતા વરસનો દહાડે એટલે કાર્તિક સુદ ૧ને બૃગુવારને દિવસે અનુરાધા નક્ષત્ર ને સિદ્ધિ યોગમાં આ કવિએ નરસિંહ મહેતાના હીકરા શામળા શાહુના વિવાહનું કાવ્ય રચ્યું છે. તેના આરમ્ભનાં ૭ કડવાં

ભાષાવતાર.

આલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૧૧૩ થી.

આલતી ગુજરાતી ભાષામાં આવતા બધા ધાતુઓ અને શબ્દોનું મૂલ્ય ગોતી કઢાડવાની ખરેખરી જરૂર છે પણ તે કાશકાર ઉપર રાખી આપણે તો તેના નિયમ ગોતી કઢાડવા અથવા કલ્પવા તથા તેના નમુનાનાં યોગ્ય ઉદાહરણો જતાવવાં એટલુંજ આ પ્રસંગે જરૂરનું છે.

અપભ્રંશ શબ્દોના નિયમો કેટલાક પ્રાકૃત વ્યાકરણને આધારે અને કેટલાક કલ્પિત કરાવેલા છે. એવા નિયમો જુદા જુદા ગ્રંથકારોએ આ પ્રમાણેની સખ્યાના લખ્યા છે-સૌરાષ્ટ્રદર્પણ (સને ૧૮૭૧ ના) માં ૬૦, વ્યુત્પત્તિપાઠમાં ૨૬ (પણ તેમાં પેટા વિભાગ છે), ઉત્સર્ગમાળામાં ૧૯૧ અને અપભ્રંશશબ્દપ્રકાશમાં ૪૭ છે. તે બધાનું દોહન આમા કરવામાં આવશે. એક શબ્દને એક કરતાં વધુ નિયમો લાગુ પડ્યા છે તે તેના ઉદાહરણોમાં તે તે ગણના અંક લખી જણાવવામાં આવશે. નિયમો એક જાતના બધા શબ્દોને લાગુ પડતા નથી તેથી આદુલક રીતિએ તથા આકૃતિ ગણ્ય રીતિએ લાગુ પાડી શકાય છે.

અમુક સરચા અમુકને અમુક રીતે થાય છે એ પ્રકારનો નિયમ અમુક શબ્દોને લાગુ પડે છે એમ જતાવના તેવા શબ્દોના ગણ (જમ્યા) પાડી તે દરેક ગણ તે સાથે તેના નિયમો અને તે નીચે તેનાં ઉદાહરણો દેખાડવામાં આવશે લખેલા નિયમોના ખરાપણા વિશે જોટલા પુરાવા મળ્યા છે તેટલા નિયમ સાથેજ મૂક્યા છે. ગણ્ય લખતી વખતે આપણે રાખી રાખી જાણુએ સસ્કૃત અસલ શબ્દ અને તેને પડખે તેમાથી થયેલા હાલની ચાલતી ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતો અપભ્રંશ શબ્દ મૂક્યો છે. ક્યાંક સાથે સાથે ખીજી પ્રાકૃત ભાષાઓના મળતા આવતા શબ્દો પણ દેખાડ્યા છે. દરેક ગણનાં વધુમાં વધુ ૧૦ ઉદાહરણો લખ્યાં છે જોકે તેનાં તેથી વધુ ઉદાહરણો ધણા મળે છે તેપણુ

૧ ક્વચિત્ પ્રવૃત્તિઃ ક્વચિદ્મવૃત્તિઃ ક્વચિદ્વિભાષા ક્વચિદન્ય દેવ । વિધેર્વિધાનં વહુધા નિરીક્ષ્ય ચતુર્વિધ વાહુલક વદન્તિ ॥

૨ જે શબ્દમાં જે નિયમ લાગુ પડેલો જોવામા તેને તે નિયમનો અથવા તે ગણ્યનો છે એમ શબ્દની આકૃતિથી જોળખવો તે.

સંસ્કૃત પ્રકરણ.

૧ ગણ ૧ થો—નિયમ } સંસ્કૃત શબ્દો અવિદ્યુત ગુજરાતી ભાષા-
} માં આવે છે.

અવિદ્યુત.

કર=રાગનો.

અંક=આંકડો.

પ્રક=સંખ્યા.

હિદ્=કાણું.

જીવ=જીવ.

તસ્કર=ચોર.

પેટી=પેટી.

વન=વન.

શિવ=શિવજી.

હંસ=હંસ.

વગેરે ધણી છે.

વિદ્યુત.

સંસ્કૃત વિદ્યુત શબ્દો આગળ જુદા જુદા ગણમાં આવશે એટલે તેનો જુદો ગણ કરવાની જરૂર નથી.

૨૫૨ પ્રકરણ.

૨ ગણ ૨ જો—

નિયમ—અનંત અ નો આ યાય છે.

ઉદાહરણ

વળિજઃ=વાણિયા.

૩ ગણ ૩ જો—

નિયમ—સાનુસ્વાર અ નો સાનુનાસિક આ યાય છે.

ઉદાહરણો.

દંત=દાંત.

કંકર=કાંકરો.

વંધન=આંધળું.

દંડ=ડાંડો.

અંગુલી=આંગળી. ૨૩ કંઠ=કાંઠો.

વંશ=વાંસ ૧૦૮

વગેરે ધણી છે.

કંકણ=કાંકણ.

રંક=રાંક.

મહિત=માંડયું=

(માંડિયું)

૪ ગણ ૪ થો—

નિયમ—અનો ઈ યાય છે.

ઉદાહરણ.

મરક=મરકો

૫ ગણ ૫ મો—

નિયમ—અંત અ નો સાનુનાસિક ઈ યાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતના અક્ષરોમાં નપુસક લિંગના એકવચનના ગુજરાતીમાં થતા શબ્દોને મુખ્ય લાગુ પડે છે.

અચ્છ=આહું	હન્ન=હાંતું	ગૌર=ગોરું	તલ=તણું
અધિક=અધિકું	ઉચ્ચ=ઉચ્ચું	ચન=ચણું	મંત્રાદી ધ-
કળ=કણું	ગલ=ગણું	ઘટ્ટ=ઘાટું	ણા છે.
૬ ગણ ૬૬૦	નિયમ	આનો	૫ થાય છે.

ઉદાહરણ.

શય્યા=સળંગ=મેળ

વલ્લી=વેલ્લી=વેલ્ય

ઉત્કર=ઉત્કરે=ઉત્કરે (ઉત્કરે)

કંદુક=ગેંદુઅ=ગેંદ (દેડા) હીંદીમાં.

૭ ગણ ૭ મેા=નિયમ=અનંત અ નો ઓ થાય છે.

૧ સંસ્કૃત ઉપરથી અપભ્રંશ થતાં બધી બાપામાં અંત્ય અ નો ઓ થાય છે તે જોટલા સાર ૩ પુસ્તિકા અક્ષરંત શબ્દનું પ્રથમા વિભક્તિનું એક વચન અઃ થાય છે અને તેની આગળ અ અને હજૂ પ્રત્યાહારનો અક્ષર આવે તો ઓ થાય છે. તેને લીધે પ્રાકૃત બાપાઓમાં તમામ શબ્દના અઃ નો ઓ થઇ ગયો છે. જે મુજરાનીમાં ચાલુ છે જેમકે સં. ઘટ્ટઃ તું શુઃ ધડો. ઘરંડઃ તુ. શુઃ જોરંડો. પણ અનંત્ય અને ઓ થયો જણાવો નથી તે થયાનાં

ઉદાહરણ.

અહો=ઓહો પ્રહર=પોહાર ચદર=ચોર=ચદરી=ચોરી મત્યાદિ.

ગણ ૮ મેા નિયમ=અનો ઓ થાય છે

ઉદાહરણ.

ચલય=અલોચું.

૯ ગણ ૯ મેા નિયમ અંત્ય અ નો ઓ થાય છે.

આ નિયમ ૭ મા ગણમાં ઠરેલા વિવેચન મુજબ સંસ્કૃતના પુસ્તિકાના પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનના અઃ ને ગાટે છે.

ઉદાહરણો.

ઉંવર=ઉંબરો	ઘોટઃ=ધોડો	આમ્રઃ=આંખો	વિપ્પલઃ=પીપલો
કલશઃ=કલશે	દીપઃ=દીવો	ઘટ્ટઃ=ધડો	દત્તાદિ ધળા છે
કૂપઃ=કુવો	દેવઃ=દેવો	સંપ્રહઃ=સંપ્રદેશ	

૧૦ ગણ ૧૦ મેા

નિયમ અય નો ય થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃત નિયમથી ઉદ્ધટો છે. સંસ્કૃતમાં ય નો અવ્ થાય છે. તેને બદલે ગુજરાતીમાં અય નો ય થયો છે. એમ થવાનું કારણ શકત ઉચ્ચારની અનુકૂળતા છે.

અતિશય=અતિશે પરિચય=પરિચે મય=મે સંશય=સંશે
ઉદય=ઉદે પરાજય=પરાજે મય=મે ઇત્યાદિ.
જય=જે પ્રલય=પ્રલે સમય=સમે

૧૧ ગણ ૧૧ મો. નિયમ અવ નો ઓ થાય છે

સંસ્કૃતમાં ઓ નો અવ્ થાય છે પણ આ નિયમ અવ ના ય ની પડે ઉદ્ધટો થયો છે. તે જુની ગુજરાતીમાં પણ છે.

સં. અપસરાતિ પ્રા. અવસરઘ. શુ ઓસરે છે.

ઉદાહરણો.

અવટંક=ઓડક ૧૭ પ્રવળ=પરાણો (વાંસનો) ૧૦૦/૧૭૧
ધવલ=ધોલ ધોળું ૧૦૪/૧૩૧ નવમી=નોમ ૨૨ ઇત્યાદિ
ફવલ=ફાળીયો ૧૨૫, ૧૦૪ અવતાર=ઓવારો
રસવતી=રસોડું ૧૨૫

૧૨ ગણ ૧૨ મો— નિયમ— અનો હા થાય છે.

ઉદાહરણ.

અલક=હડકાપહું અચ=હચ અર્શ=હરસ
૧૩ ગણ ૧૩ મો— નિયમ— આદિ અ નો લોપ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અલપ્તિકા=હલિયો અરઘટ્ટ=રેહેટ અશ્વવાર=સવાર
૧૪ ગણ ૧૪ મો— નિયમ— આનો અ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આપાદીય=અસાડી=અપાડી આશ્ચર્ય=અચ્ચરિય=અચરજ
૧૫ ગણ ૧૫ મો— નિયમ— અંત્ય આનો અ થાય છે.

આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ એજ રીતે છે. સં. શર્કરાનુ પ્રા. શકર થઈ શુ. ગાં સાકર થયું છે. હાંદીમાં પણ સકર થયું છે.

ઉદાહરણો.

અજમોદા=અજમોદ ફળા=ફળ ૧૨૩ રેખા=રેખ સુરંગા=સુરંગ

આરા=આર્ય. ૧૨૩ . માતા=માત

લાક્ષા=લા. ઇલાદિ
ખ પ.

હિકા=હીંક ૪૧

મુંજા=મુંજ

વેલા=વેલ ૧૦૪

૧૬ ગણુ ૧૬ મો—

નિયમ—

આ નો. પ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પારાવત=પારેવઓ=પારેવો.

૧૭ ગણુ ૧૭ મો—

નિયમ—

આ નો ઓ થાય છે.

ઉદાહરણ

આલિ=ઓલી=ઓળ્ય.

૧૮ ગણુ ૧૮ મો—

નિયમ

અંત્ય હ્રસ્વ ઇ નો અ થાય છે.

આ નિયમ બીજી ભાષાઓમાં જોવામાં નથી આવતો એટલુંજ નહીં પણ જુની ગુજરાતીમાં પણ નથી. તેમનો ઉપરી, ધરાવી વગેરે એવાને એવાજ રહ્યા છે. માત્ર આલતી ગુજરાતીમાં અ થયો જોવામાં આવે છે તે સરસોચ્ચારને માટે હશે. અંત્ય હ્રસ્વ બોલતાં જીમને જોર પડે છે અને જો બોલવો સહેલો છે, ઘણા જણ શુદ્ધ બોલનારા ગતિ, મતિ, ગિરિ, જ્ઞાતિ, જાતિ, વગેરે એમના એમ પણ બોલે છે. કેટલાક (સૌરાષ્ટ્રી ધણાખરા) તેમાં ચ જોડીને બોલે છે પણ તે ચ આજો નહીં પણ અર્ધ જોડો હોય છે તે જુના પ્રતિનિધિ સંપ્રસારણરૂપે છે. ઉદાહરણમાં તેને વ્યંજનનજ મૂક્યો છે. આમે પણ ગુજરાતીમાં અકારાંત શબ્દો જાણી વ્યંજનાંતજ બોલાય છે. લખાતા નથી. રામ્, નામ્, વેવ્, પાફ, શામ્, વગેરે. અને તેને લીધે સંસ્કૃત શબ્દોમાં પણ તે વિકાર પેદા છે. એકંક લેંગ્વેજ સંસ્કૃત વાળા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને હે રામ્—હે રામૌ—હે રામાઃ એમ સંબોધનમાં ઉચ્ચારતા જોયા છે (એટલુંજ નહીં પણ બાવનગરમાં એક વિદ્વાન શ્રદ્ધચને જોને સંસ્કૃતમાં એટલું જાણું સરસ જ્ઞાન હતું કે ગીતાજી અને તે સાથે તેનું બાહ્ય જનસમુદાયમાં વાંચતા હતા તેને પણ મમને ઠેરાજે મમ્ ઉચ્ચાર કરતા કાનોકાન સાંભળ્યા છે.)

વાચનમાળાના ખુલાસા.

આશુ પુ. ૪૭ પ. ૧૨૫ થી.

(‘લખનાર—ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવં.)

પાઠ ૩૩.

ઝીણી.....ચૂસી લેછે. ઝીણી રેતીના કણ વચ્ચે પોલાણ હોય છે, તેમાં (સાહી) ભરાઈ રહે છે. આપણા લોકોમાં સાહી ચૂસી લેવા માટે ઝીણી રેતી વાપરવામાં આવતી અને હજુ પણ વેપારી વર્ગના, તેમજ ખીજા લોકો બ્લોટિંગ પેપર—(સાહીચૂસણીઓ કાગળ) ને બદલે રેતીજ વાપરે છે. સાહીચૂસણીઓ કાગળમાં પણ ક્રિયા એક સરખી થાય છે, આ કાગળ જડો હોય છે, અને તેના ઉપર ઉપસેલા દાણા દાણા જોવામાં આવે છે. આ દાણાઓ વચ્ચેના પોલાણમાં સાહી ભરાઈ રહે છે. સાધારણ કાગળ સાહી ચૂસી લેતો નથી, ફકારણ કે દાણા દાણા વચ્ચેની જગ્યા આરથી પૂરી દેવામાં આવેલી હોય છે.

પાઠ ૩૪.

સીંચ્યાં છે. એક પર એક એમ ગોઠવ્યાં છે.

પાઠ ૩૫.

આ પાઠ શિખવતી વેળા ધમણ, એરણ, જતરડો, જતાવી તેના ઉપયોગ વિશે સમજાવતી આપવી. કલાઈ, સીકું, જસત, વગેરે ધાતુઓ પણ જતાવી જરાજર એજાખાવવી.

પાઠ ૩૬.

હજુ=ખેવડીઓ પૈસો.

ગહોર=૧૫ રૂ.ની કોંગતનો સોનાનો સીકો ખતાવવો.

અધેલો=અર્ધો પૈસો. આ પાઠ આપતી વેળા હાલ તરતજમાં આણુ ચએલો એક ચાનાનો નિકલનો સિકો ખતાવવો. અધા સિકાના આકાર કરતાં તેનો આકાર જુદો છે, તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ દોરવું.

પાઠ ૩૭.

કુદાડી અને સોયના પાઠ ઉપરથી શિખામણ આપવાની એ કે આ દુનીઆમાં બધી વસ્તુ ઉપયોગી છે. કાઈએ બઝાઈ કરવી નહિ એ બાબત પણ બાળકોનાં મન ઉપર સારી રીતે દસાવવી.

મુદર, કુહાડીના પાના ઉપરના ટોચના ભાગને મુદર કહેવામાં આવે છે. આપેલા ચિત્રમાં મુદરનો ભાગ ચપટો બતાવેલો છે, તે ગોળ પણ હોય છે.

લક્ષકોદ્દેશ. લાકડાં ફાડનારા કે ચીરનારા, ફોડવું—(સ્ફોટન) ઉપરથી ફોડ થયું છે.

તેને.....બળવું પડ્યું—લોદાની સાથે ગાટી, ગંધક વગેરે બળેલાં હોય છે તેથી લોદાની કાચી ધાતુને તપાવી ચોકવું સોડું મેળવવામાં આવે છે.

પાઠ ૩૮.

કોઈ.....ત્રિકોણ—ગોળ, ચોરસ અને ત્રિકોણ વસ્તુઓ દેખાડો, અને બાળકોને તેવી બીજી વસ્તુઓનાં નામ આપવા કહો. ત્રિકોણ (ત્રણ ખૂણા) માં ત્રણ અને ચોરસ (ચાર ખૂણા ચતુર્વક્ક = ખૂણા) માં ચાર ખૂણા થાય છે, તે તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ દોરો ઝાઝ ફેળો છે.—ઝાડને ફળ આવે છે.

કોસ.—ગામડાનાં અને ખેડૂતનાં બાળકોને કોસ કે ચાળાના સંબંધમાં કંઈ વિશેષ કહેવા જેવું નથી, પણ શહેરનાં બાળકોને કોસ અને ચાળાનો પાકો ખાલ આપવા નજીકના કુવાવાળા ખેતરમાં અવશ્ય લઈ જવાં.

ચાળું.—કોસમાંહેતું પાણી કુવા ઉપર ઢાળ પ્રગટા પાકા બાંધી લીધેલા ચાળામાં પડે છે, અને સાંધી ધોરીઆવાટે પાણી ખેતરમાં લઈ જવામાં આવે છે. કેટલેક રચણ કામચલાઉ ચાળાં પતરાંનાં બતાવેલાં હોય છે.

આવ્યો રામ —કોસ જે બતના થાય છે; એક સૂંદીઆ અને બીજા રામેઆ, જે કોસને સુંદ હોય છે તેને સૂંદીઆ કોસ કહે છે. જ્યાં પાણી બહુ ઊંડાં હોતાં નથી, સાં ધણે ભાગે સૂંદીઆ કોસ વપરાય છે, અને જે ભાગોમાં પાણી ધણું ઊંડાં ગએલાં હોય છે, અને તેથી કુવા પણ ઊંડા ખોદવા પડે છે, તેવા ભાગમાં ધણે ભાગે ‘ રામેઆ કોસ ’ વપરાય છે. આ પ્રકારના કોસને સુંદ હોતી

નથી, તેથી તે કોસમાંનું પાણી સૂંઢીઆ કોસની પેઠે થાળામાં ઠ-
લવાઇ જતું નથી. આ કોસમાંથી પાણી ઠલવી દ્રેવા થાળા ઉપર
એક માણસને ઉભા રહેતું પડે છે. જ્યારે કોસ ઉપર આવે છે,
ત્યારે થાળા ઉપર ઉભેલો માણસ ‘આબ્યો રામ’ (કોસ ઉપર
આબ્યો) એવી ખૂમ પાડે છે. કોસ હાંકનાર માણસ દૂર ગએલો
હોય છે, તેને બળદને આગળ નહિ હાંકી જવાની ચેતવણી આ-
પવા આ પ્રમાણે ખૂમ પાડવામાં આવે છે.

લલકારતો—જાગે સ્વરેથી બોલતો—ખૂમ પાડતો. જાગે સ્વરેથી
ગાવાને માટે પણ લલકારતું શબ્દ વપરાય છે. જેમકે—તેણે રસ્તા-
માં ગાયન લલકાર્યું.

નીક—ધોરીઓ.

લીલાંછમ—નીલ+સખ્ખ, નીલ=અરમાની રંગ, (સં.) સખ્ખ=
લીલું (દા.) બધા રંગનું વધારાપણું બતાવવા માટે દરેક રંગના
નામ સાથે બીજો એક શબ્દ બોલવામાં આવે છે; જેમ જંગલ લી-
લુંછમ થયું છે. (પ્ર. રા. પંડિત).

પાઠ ૪૦.

કોઈનાં ઝીણાં.....હોય છે—આંમલી, આવળ, વગેરેનાં
ઝીણાં અને વડ વગેરેનાં બહાર પાંદડાં બતાવવાં.

કેટલાંક .....આવે છે—કયા કયા ઝાડનાં કયાં કયાં ફળ ખાવા-
માં વપરાય છે, એ પ્રશ્ન કરી પૂછે.

પાઠ ૪૧.

તુરીઆં—તુરીઆંને માટે ધીસોડાં શબ્દ પણ કેટલેક સ્થાને વ-
પરાય છે.

આરીઆં—ચીમડાં-પાકાં ચીમડાં, ફર્વાર ઉપરથી.

પાઠ ૪૨.

જતન—રક્ષણ (ચત્=મહેનત કરવી, એ ઉપરથી).

તું..ધોળજે—આ પાઠમાં સવારમાં દાતણ કયાં પછીજ ને કંઈ
ખાવાનું હોય તે ખાવું એવી શિક્ષકે બાળકને શિખાવણુ આપવી.
કેટલાંક છોકરાંને પચારીમાંથી બહાર વાર ખાવાનું મારવાની કદંગી
ટેવ હોય છે. મોં સાફ કયાં પહેલાં ખાવાની ટેવ ગંદી અને તુક-
સાનકારક છે, એ બાળકને બાળકને બરાબર સમજાવવી.

પાઠ ૪૩.

હાડે છે—ચાલે છે. આ શબ્દ દિહ્નુ=જવું ઉપરથી ચલે છે.
અમળાઈને—વળ ખાઈને.

ધાસના.... લાવે છે—આપણી અને વાગોળનારાં પ્રાણીઓ—
ગાય, બેંસ, બગદ, હાંટ, બકરાં, હરણુ, વગેરેની હોજરી વચ્ચે
તદ્વાપત હોય છે. આપણને એકજ હોજરી હોય છે, અને વાગો-
ળનારાં પ્રાણીઓની હોજરીના ચાર વિભાગ થએલા હોય છે. આ
ચાર વિભાગ એક બીજાથી છુટા પડેલા હોય છે, તેથી તેઓને
ચાર હોજરીઓ હોય છે, એમ દેખાય છે. આ હોજરી વિષે સવિ-
સ્તર વિવેચન આગળ ઉપર આપીશું. બાળકોને જાતજાતની હો-
જરીનાં ચિત્ર બતાવવાં.

પહેલાં પાછલા પગ ઉપાડે છે—આમ કરવાનું કારણ એટ-
લુંજ કે ગાય, બેંસ, વગેરેનો પાછળનો ભાગ ચારે હોય છે.

પાઠ ૪૪.

બકરાં તેમજ ઘેટાની શરીરચર્યા અને ખાસપતની સરખામણી
કરી તે પ્રાણીસંબંધે થોડુંછણુ જ્ઞાન આપવાનો આ પાઠનો ઉ-
દ્દેશ છે. બીજાનું જોઈ, ને પ્રભાણે વાદ કરવા જવાથી માઠાં પરિ-
ણામ નીપજે છે, તેવો બોધ પણ આપી શકાય.

બકરૂં.....ખાતું—સરખાવે ' જાટ મેલે આકડો ને બકરી મેલે
કાંકરો. '

ચારો—ચાર (પશુબલ્ય) ચર્=ખાતું ઉપરથી.

આપણે .....પાછળ જવું—ઘેટાનાં એવી ખાસપત હોય છે કે
જે પ્રભાણે આગળ ચાલતું થેડું દરે છે, તે યુજન પાછળનાં ઘેટાં
પણ વગર વિચાર્યે કરે છે. આ ઉપરથી ' ગાંડરિયો પ્રવાહ ' એવી
કહેવત નીકળી છે.

પાઠ ૪૫.

ગાયનું.....આપે છે—ગાયનું દૂધ બેંસના દૂધ કરતાં સહેલાઈથી
પચી શકે છે, તેથી તે બાળકને તેમજ માંદા માણસને વધારે ફા-
યદાકારક છે.

પાઠ ૪૬.

મને.....આવે છે—કૂતરાંની મુંઘવાની શક્તિ વીર હોય છે;

શિકારી કુતરાઓ ગંધથી છુપાઈ રહેલા કે આધેના શિકારને ત્વરાથી પારખી શકે છે.

કકર...કરકરે—ખરખરડા કરકર=કકણ ઉપરથી.

તાપ.....કાઢે છે—કુતરા દોડે છે ત્યારે અથવા ધણા તાપમાં પોતાની જામ બહાર કાઢે છે. આતુ કારણ એવું છે કે કુતરાને જે પરસેવો થાય છે, તેનો ધણો ભાગ જીવાંદારો બહાર નીકળે છે.

પાઠ ૪૭

ઈડાં—ધણાં હિન્દુનાં બાળકોએ ઈડાં જોએલાં હોતાં નથી, તો ગરબીનાં કે તેવાં કાંઈ બાળ પ્રાણીનાં સહેલથી ગળી શકે તેવાં ઈડા મગાવી બતાવવાં.

પાઠ ૫૦

પાંગરા—પ્રગટ=તાજવાની દોરી. આ રથને ઘોડિયે લટકાવવાની ઝાળીએ બાંધેલી દોરી.

દોંયણાં—દોરીઓ છુટી ગઈ અને ઝાળી પણ પહોળી રહે તેને માટે છિદ્રવાળા દોરી પરાવવા માટેના આડા લાકડાના કકડા.દોંયણાં કે ડોલણાંને—માટે માંકડી શબ્દ વપરાય છે.

ભમરી મ્રમ=મગતું ઉપરથી બાળકનાં ઘોડિયાં કે પારણાં ઉપર જે લાકડાનું ગોળ ફરતું રમકડું રાખવામાં આવે છે તે.

ગીતે ધ્રુમણ ધાતું—હાલરડાં બાઈ દોંયણાં.

ચિનાઈ આદર—આ રથને ધણીજ ખારીક અને મુંવાળી ચાદર એવો અર્થ કરવો. ચિનાઈ આદર એટલે ચીની આદર—ચીનમાં બનાવેલી ખારીક રેશમી આદર.

સેજ. સેજે—પથારીમાં.

ધાલીશ ખાતુંદે—બાળકો રડતાં અને પન્નવતાં રહે અને જટ મુઠ્ઠા નય, માટે મુઠ્ઠા ઉઠા પછી કેંધક સાકે સાકે ખાવાતું કે રંગવાતું આપવાની તેને લાલચ આપવામાં આવે છે.

બાળપોથી અને પહેલી ચોપડીમાં આવેલા શુદ્ધ અને અપભ્રંષ શરસીઅરખી શબ્દો

લખનાર. મુનશી દાદામીયાં નયુમીયાં.

બાળપોથી.

પુસ્તકમાં વપરાયેલો શબ્દ. મૂળ શબ્દ નગારે

નકકાર

પુ. વ. શબ્દ મલમ

મૂળ શબ્દ મહંમ

૧૫૬ બા. અને ૧ ચો. આવેલા શુદ્ધ અને અ. કા. અ. શબ્દો.

મગજ	મગજ	ગજ	ગજ
ચમન	ચમન		
વિશેષ નામ તરીકે; મૂળ અર્થ વાડી થાય છે.			
વગર	બગેર	પતંગ	પતંગ
			મૂળ અર્થ દીવા ઉપર ઊડતું ઝવડું.
હમર	હમ	હસન	હસન
			હસનનો અર્થ ખૂબસૂ- રત થાય છે. અહીં આ શબ્દ વિશેષ નામ તરીકે વપરાયેલો છે. હસન = અલીનો પુત્ર; આ રથને મુસલમાન હોકરાતું નામ છે.

કલમ	કલમ	ચાકર	ચાકર
ગુલામ	ગુલામ	દવા	દવા
ગુલ=કૂલ+આગ=પાણી મૂળ અર્થ કોઈ પણ કૂલનું પાણી; રૂઢ અર્થ ગુલામ- ના કૂલનું પાણી=ગુલામગળ			
તૈયાર	તૈયાર	બહાર	બાહિર કે બાહર
દુકાનદાર	દુકાનદાર	દીલ	દિલ (મન)

દાર=વાળો, દાર એ
ફારસી પ્રલય છે :
સરખાંવા-આગરદાર,
જમીનદાર, વગેરે.

સાફ	સાફ	માફ	મુઆફ
નરમ	નર્મ	હંદગી	હંદગી

પહેલી ચોપડી.

કોમત	કીમત	મતલબ	મતલબ
હાલ	હાલ	બાબત	બાબત
વગેરે	વગેરા	રોજ	રોજ
મુજબ	મુજબ	હકીકત	હકીકત
સવાલ	સવાલ	બરાબર	બરાબર
બાદ	બાદ	ખાસ	ખાસ
માલમ	માલૂમ	ચીજ	ચીજ
ગરીબ	ગરીબ	શાહનદી	શાહનદી
પરી	પરી	સહેલ	સૈર
દારખાતું	દારખાતા	રત્ન	રત્ન
રાહ	રાહ	મુસલમાન	મુસલમાન
સાહેબ	સાહિબ	જુમેરાત	જુમેરાત
દરવાજો	દરવાજા	નકશો	નકશા
બાગ	બાગ	મગ્ન	મગ્ન
સુરવાળ	શિલ્વાર	દરજી	દર્જી
બબર	બાબર	બદન	બદન
કાસમ	કાસિમ		
કાસિમ=વહેવણી કરનાર. અહીં વિશેષ નામ છે.			
માંદા	માંદા	જરા	જરરા
ખુશ	ખુશ	સોરાબ	સોહરાબ
સલામ	સલામ	અદબ	અદબ
તરફ	તરફ	બાકી	બાકી
ઉમેદ	ઉમ્મીદ	સરત	ચર્ત
ધનામ	ધનામ	નજર	નજર
વખત	વકત	ઈન્ન	ઈન્ન
યાદ	યાદ	ફીકર	ફિક્ક
હોશિયાર	હોશયાર	શાખાશ	શાખાશ

૧૫૮ આ. અને ૧ ચો. આવેલા શુદ્ધ અને ઝા. ફા. અ. શબ્દો.

બસ	બસ	શરમ	શર્મ
મસ્કરી	મસ્ખરી	જલદી	જલ્દી
આખર	આખિર	એકદમ	એકદમ

એક+દમ=પળ

મહેલ	મહલ	રસ્તો	રાસ્તા
			રાસ્ત=સીધું.

		બાદામ	બાદામ
બદદુઆ	બદદુઆ	અહા	આહાહ

બદ=ખરાબ;

દુઆ=મગ્ન

કિલ્લો	કિલા	શાદી	શાદી
ચુરસો	ચુરસા	સુલતાન	મુસ્તાન
મહેર	મિહ	રાહેર	ચાહ
પડદો	પરદા	શાહનદો	શાહનદા
દીલગીર	દિલગીર	હમેશાં	હમેશા
ખુશી	ખુશ	જોરાવર	જોરાવર

ખુશ એ વિશેષણ છે,
અને તેના ઉપરથી
ખુશી નામ છે.

જોર + આવર=
લાવનાર

ઝેરી	જહી	મનમુજો	મન્મુજા
ફરજ	ફર્જ	કુજો	કૂળ
બાળુ	બાળૂ	મહેનત	મિહનત
ગદદ	મદદ	કારબાર	કારોબાર
તમામ	તમામ	મેદાન	મૈદાન
દરીઆ	દર્યા	જોર	જોર
જમીન	જમીન	શાદી	સિયાદી

(લાખવાની)

મહોર	મુહ, મોહ	સલામ	સલામ
પેદા	પૈદા	ખુરસી	કુર્સી

સિવાય જળારી	સિવાય, સિવા જળાર (જુલમ)	બદલાવું તળાવ	બદલ ઉપરથી તાલાબ
જળારને ગુજરાતીમાં ઈ પ્રસય લાગી જ- ળરી શબ્દ થયો છે. તેનો અર્થ જોશવર- મોટી-એ પ્રગણો કરવો.			

મજાખુત	મજાખુત	સોજાત	સુદજાત, સોહજાત
જાનવર	જાનવર	ખરાજ	ખરાખ
ચરગાં *	ચરગા	ચાલાક	ચાલાક
કારકુન	કારકુન	પસદ	પસદ
ખોરાક	ખુરાક	કબુતર	કબૂતર
જનાવર	જાનવર	ખતક	ખત
રંગ	રંગ	રકેળી	રકાળી
ચગચો	ચગચા	ગુલાળી	ગુલાળી
મખમલ	મખમલ	ચાદર	ચાદર
મશર	મશર		

કેલવણીઆતાની સ્વરો.

જાહેર ખખર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૯ મી
માર્ચ ૧૯૦૮ ના ઓર્ડિસ નં. ૯૬૭૫ ૧૯૦૭-૦૮ ઉપરથી).

અમદાવાદમાં મુંગાં જહેરાંઓની એક નિયાજ સ્થાપવા માટે એક
કમિટી સ્થાપવામાં આવી છે, જેના રા. જ. લાલશંકર ઉમિઆશંકર, મિ.
રમણભાઈ મદીપતરામ નીલકંઠ થી. એ, એલ. એલ. થી, અને મિ.
પ્રાણશંકર લક્ષુભાઈ થી. એ. ઝાનરી સેકટરી છે. આ નિયાજમાં જે બા-
જકો જહેરાં અને મુંગાં હશે, તેઓને જોલતાં તેમજ કાઈ ઉપયોગી ધંધો

શિખવવામાં આવશે. રહેવા ખાવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે, રહેવા ખાવા માટે કે શિક્ષણ માટે કંઈ પણ ફી લેવામાં આવશે નહિ. મુંગાં બહેરાંનાં જે આખાપ અથવા વાલી, આ નિશાળમાં શિક્ષણને માટે પોતાનાં કે પોતાની દેખરેખ નીચેનાં છાત્રોને અમદાવાદ મોકલવાને ઇચ્છતાં હોય, તેમણે કમિટિના ઓનરરી સેક્રેટરી સાથે પરભાષા પત્રવ્યવહાર ચલાવવો, એટલે તેઓ જોઈતી હકીકત પૂરી પાડશે. પોતાનાં કે પોતાની આસપાસનાં ગામડાંમાં વસતાં મુંગાં બહેરાંઓનાં નામનો, બધી નિશાળોના મુખ્ય મહેતાજીઓએ, ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરને રિપોર્ટ કરવો.

અમદાવાદ
માર્ચ ૧૯૦૮

}

(સહી) P. LORY,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

જાહેર ખબર.

મહેરજાન ડિરેક્ટર સાહેબના હુકમ નંબર ૩૫૭ તા. ૧૧-૪-૦૮ નીચે મહેરજાન ઉ. વિ. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નંબર ૫૬૦ તા. ૧૭-૪-૦૮ ઉપરથી.

અમદાવાદમાં આવેલી ‘ મહાલક્ષ્મી ફોર્મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ’ ઠહેવાતી સંસ્થાને હવે પછી ‘ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેન, અમદાવાદ; ’ (સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ), એ પ્રમાણે કહેવામાં આવશે.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

સુધારેલા ટ્રેનિંગ-કોલેજ-કોડની ચોથી કલમ મુજબ પ્રાવેશિક પરીક્ષા સૌથી ઉચ્ચ વર્નાકુલર ધોરણના વિગયોમાં થશે. નર્મગચને જાણે સાતમી ચોપડીની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

પુશાલદાસ ગોકળદાસ મટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવાં ધોરણોનાં ક્રમ પ્રમાણે ક્રિડાગ્રાંથન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

કો. (૧૦૦), ઉપરાન્ત, ખરીદનારને ૩૦ રૂકા કમોશન મળશે.

સખ એન્ડસ. સુરત. કરસનદાસ નારણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભરાંગ ઉમીયાંશકર. જલ્લાલપોર. ગણપતિરા-
ઈ. નરહરીશકર. ભેરૂચ. કે. એલની કંપની. તથા ભાઈલાલ ઇર્નલાલ.
નડીયાદ. ન્યુ. ગુજરાત. બુક ડેપો. તથા હોટાલાલ ત્રિલોકદાસ. વઢવાણ.
જેમકંઈ તલકુશી. તથા પ્રણયકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ.
તથા બેહેચર મેધજી. નવાનગર. હેમરાજ બદવજી. ભાવનગર. આ-
બદુલહુસેન આદમજી. સુબાષ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પોસ્ટ ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોનાં સંઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હદ સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખ-
રા જાણીતા આચરણનાં પુસ્તકોની શોલ એન્ડન્સ છે, તે સિ-
વાય સંઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.
ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આસ્ટોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઈંગ બુક નંબર ૧-૪ (કોરી),
પ્રાઇમરી સ્કૂલ ફાઈંગ બુક નંબર ૧-૮ પીકચરવાળી.
તમના અડધી પ્રીમટે
ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો અમદાવાદ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવારિક પા

મનખંધુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરના આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને રિયનિંગ
આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું
છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખજારો સાક્ષર લેખકોની પસં-
દગીથી ચુંટાઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક,
રાજકોરી વગેરે સર્વ જાતનાં વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. એમણે તથા
છેલ્લેનાં છેલ્લેની ખજારો એવી કાળજી પૂર્વક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં
આવે છે કે “મનખંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં ખૂબ જ છેલ્લામાં
છેલ્લા ખબરોની સંપૂર્ણ આહતી ધરાવી શકે છે અને ખૂબ પત્ર તરફ મ-
નકર કરવાની તેને દરકોર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં
આવે છે.

લખો, “મનખંધુ” આપીશ, ખાત્રીઆત્મ અમદાવાદ.

વૈદક વિલાસ.

મોટું પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદાદી લોકો પાસેથી જખરો ખર્ચ
કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જીવજનની આદક તુરતજ પ્રાપ્ત કરે સિવા અમલકારી દેશી
ઉપાયો તથા આજ સગીની શોધથી ખરેખર અકસીર આલમ પડેલા અંગ્રેજ ઉપાયોથી
ખરપુર કીમત ટપાલ ખર્ચ થીએ રૂ. ૫-૭-૦. જ. પી.

આપીશ મેલીકલ આપીશર સાપ્તાહી કાઠિખવા.

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અંસલ ક્રમત ૩. આ.	}	સ્કૃત થોડા વખત માટે	}	ધટાડેલી કી. થી ૩. આ.

૫-૫ કવિ નર્મદાગંધર્વની કસાયલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ " ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ " જેમાં ગુજરાતનો
જાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યોર્ત્રાનો
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ બા-
બીજાનો સંગ્રહ છે... ૨-૦

૩-૦ ઇંગ્લાડનો ઇતિહાસ-રા. સા. જમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧-૮

૦-૭ા હિંદના લોકનો ટુકો ઇતિહાસ-રા. સા. મહીપતરામ
રૂપરામકૃત ... ૦-૪

૦-૫ યુરોપનો ઇતિહાસ-ગ. સા. મહીપતરામકૃત ... ૦-૩

૦-૫ કોલોનસનો વૃત્તાંત-પ્રાણલાલ મથુરદાસ કૃત ... ૦-૪

૦-૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા-ગ. આ. મહીપ-
તરામ કૃત ... ૦-૧

૦-૫ ચરિત્ર ની રૂપરૂ-ચમ્પર્મ એકઝેમ્બરી ખાચોઆશીનું-યા. ૦
, મુ. નાનાબાઇ હર્ષિદાસ કૃત બાપાતર, એમાં ૨૦ ચરિત્રો છે. ૦-૩

૧-૧૨ મુકેલીક સ્કંધ ૧, ૨, ૩ ખા. ખા. જમશેદજી અરેમર દલાલ કૃત ૦-૧૨

૧-૪ રેખા યથાદર્શન-રા. ખલવતગાય એમ મહેતા કૃત ... ૦-૧૦

૦-૧૧ા કર્તવ્ય ભૂમિતિ-પ્રેક્ષિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાતર શ્રોઈગ
સ્કુલ માટે... ૦-૫

૦-૨૧ા આદિ કારણ ભૂમિતિ-જ્યોમેટ્રિકલ પ્રીગર્સનું બા
પાતર. આર્ટ સ્કુલ માટે શ્રોઈગનું પુસ્તકે ... ૦-૨

૧-૪ ધાતુ સંગ્રહ-રે ટેલર અને મજલાલ કાવીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે જડુ ઉપયોગી. ૦-૧૦

૦-૫૧ા મીઠી મીઠીવાતો-ગ. આ. મહીપતરામ અનુપરામત્રવાદીકૃત. ૦-૪

ઉપરનાં ૧૪ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને પહોંચાડાંમણી, અર્થે પડશે નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ ગાં મળશે. રૂ. ૧૦ થી ૨૫) સામટાં લેનારને સંકડે ૧૦૦૦૦ લેખ અર્થે પચીસ ઉપરાંતનાં ખરીદનારને સંકડે ૨૦૦૦૦૦ લેખ આપવામાં આવશે. નાચેના સ્થળે મળશે ૧ ધા શુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ મુબઈ. ૨ ઓન, એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠાં પ્રિન્ટ-સરોડ, કાલકાદેવી, મુબઈ ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, બુકસલર-ના-જાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠાં જીતેકરવાડી, કાકોરદાર, સુ. નં. ૨.

દીક્ષીવાળા લાલા ખીરાનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં મોતીનો સુરમો.

આખની બજાર, કળતર, મગનની ગરમી, તુજો, ખીલ, અંખ, છા-રી, છાયા, કુલુ, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળાં વી-ગેરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળાં આંખવાળાંને ધણોળ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

દીમત નં. ૧-૩ નો કાજો સુરમો તો. ૧૦ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૨ નો કાજો સુરમો તો. ૧૦ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૦૫

નં. ૪ નો ખીજો સુરમો તો. ૧૦ ની શીશીનો રૂ. ૦૫
તો. ૦૫ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૫ નો ઘોજો સુરમો તો. ૧૦ ની શીશીનો રૂ. ૦૫

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૧ નો રૂ. ૦૫

આંખવાળી સળી શીશી સાથે મળશે.

બનાવનાર તથા વેચનાર

લોલા ખીરા નદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેટ કામજ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અચૂક માસમા છાપવા અથવાં નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ ધર્મીના ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળ વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પછું, યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

ગનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતનાં પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ યવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય ખીજ ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નક્કના પોસ્ટેજ સાથે ઝાંઘી આના; પાંદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીયા સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામા આવશે. અર્થપત્રનો એમા સમાસ યશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવગાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૩.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાન્ડ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ગણો ચાન્ડ પડશે. ૭ માસ માટે પહેલે મહિને પૂરો ચાન્ડ, અને પછી દરેક માસે રૂ. ચાન્ડ લેવાશે.
૧...	...	...
૨	...	...

દસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) —

બી લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.

બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હૈંડલિંગ વહેંચવામાં

આવશે નહિ.

ક. આનંદની શુદ્ધની વાંચી તપાસી છે.
REGISTERED NO. B. 48.

અંક ૬-૭ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarati School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જન-જુલાઈ ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧. કેળવણીખાતાનો રિપોર્ટ	૧૬૧-૧૬૫
૨. સમીક્ષા	૧૬૫-૧૬૮
૩. નિશ્ચયપત્ર	૧૬૮-૧૭૦
૪. જીગણશિક્ષણ. (ક. સ. વકીલ)	૧૭૦-૧૭૫
૫. મરી (ગો. પ્રા. શાહ)	૧૭૫-૧૮૦
૬. આચનમાળાના પુસ્તાસા. (ગ. મ. વૈષ્ણવ)	૧૮૦-૧૮૪
૭. સંગીતવિષય: (સ. આ. વ્યાસ)	૧૮૫-૧૮૮
૮. ભાષાવતાર (વ. દ. આચાર્ય)	૧૮૮-૧૯૪
૯. સમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજના સુધારેલા ધારાઓનો સંગ્રહ.	૧૯૪-૨૧૬
૧૦. ચતીમખાનએ એકમદાવાદ	૨૧૭-૨૧૮
૧૧. વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકોનાટે શિક્ષણરૂપધોની યોજના ...	૨૧૮-૨૨૦
૧૨. ચર્ચાપત્ર	૨૨૦-૨૨૧
૧૩. કેળવણીખાતાની ખબરો	૨૨૧-૨૨૪
૧૪. કિંગડોમની ખબરો ૭ થી ૧૨ સુધીની આકૃતિઓ.	

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(આર. દ. સ. ગુજરાતી સંસ્થા, ૮૦, ૮૧)

“ઈનામ ત્યા લાઈ. માટે મંજુર થયેલ બુત્પત્તિસાર બા. ૧, ત્રીજી આ. ૦-૫-૦; અને રજા ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ૩. ૨૦૮૬. જે. બે. ઝવેરી, જુનાગઢ.”

આત્મારામ અને હલાલાઈની કમ્પેનીની લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખમઈ હલાલાઈની ગુજરાતી નિશાળોમા ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોનાં શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોના કદ તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ગઢીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા જળવના માટે ત્રીજાનાં પના (કાપરપ્લેટ) કોતરાવેલાં છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાજુએ સુન્દર રમતી કાઢીથી છપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપરેલા છે, જે એક વખત જોવાથી ખાતરી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને મેંકડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામા આવશે; પેટ્રીંગ અને રેલ્લે ખરચ પણ આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખરચ આપવામા આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અધો ૮૩ ટકાસાઈ લઈ ગ્રાહકો આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ‘હેકાલુ’-આત્મારામ અને હલાલાઈની કમ્પેની, લેખનકળા કોપીબુકની ઝાણીસ, -કાગળકાટવી રોડ ૨૦૨-૨૨૨ અંબઈ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું. જુન-જુલાઈ. ૧૯૦૮. અંક ૬-૭.

કેળવણીખાતાનો રિપોર્ટ.

મુખ્ય ઈલાકામાં ઇ. સ. ૧૯૦૨-૦૩ થી ૧૯૦૬-૦૭ સુધીના વર્ષ-પચ્ચમાં કેળવણીની વૃદ્ધિસબંધીના મહેરબાન ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના રિપોર્ટમાંથી નીચેની હકીકત આપી છે.

પ્રાથમિક શાળાનું શિક્ષણ—આ વિષયને લગતી જુદા જુદા વિભાગોના ઇન્સ્પેક્ટરોની રીકા નીચે પ્રમાણે છે

સિંધના ઇન્સ્પેક્ટર મિ. રેન કહે છે —

લોકલ બોર્ડના શિક્ષકો ખાતાના ધધાની ફરજ બરાબર મગજે છે તેનો એક ખાતરીપૂર્વક પુરાવો એ છે કે તેમનું પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ તેમજ નિચાળતા સંબંધરચાનો અને શિક્ષણને માટે જરૂરનાં સાહિત્યોનો સમૃદ્ધ હતામ છે પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ આપતા પદાર્થને લગતી મુખ્ય હકીકતો માત્ર બોલી જાય કે તેનું ટુંકું વર્ણન લખી છોકરાઓ પાસે મોઝે કરાવે એવા શિક્ષકો હવે ભાગ્યેજ મળતા પડે છે. ધણાખરા શિક્ષકો આ ધણા અગત્યના વિષયનું શિક્ષણ યોગ્ય રીતેજ આપે છે. તેઓ પ્રથમ અવલોકનશક્તિ કેળવે છે અને પછી અવલોકન કરાવેલી બાબતો ઉપરથી અનુમાન કરતાં શિખવે છે. માત્ર સ્મરણશક્તિ પરજ નકામી હકીકતોનો બોલો નાખવો અને વિચારશક્તિ કેળવવી નહિ એવી જોઈકું શિક્ષકોની વૃત્તિ તે દર કુરામા આ આરા કેળવાયલા શિક્ષકોની શિક્ષણપદ્ધતિ ધણી ફજામૂલ યાય છે

શિક્ષણ વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કરડિકા કહે છે —

નવી શિક્ષણપદ્ધતિનું રહસ્ય હવે શિક્ષકોએ આધારણ રીતે શ્રદ્ધા કર્યું છે, અને તેમની કેળવણીયા બાળકો વિશેષ અવલોકન કરતા અને

ચોક્કસાઈથી કામ કરતાં શીખ્યાં છે. માત્ર સ્મરણશક્તિને કેળવી બોખણ કરાવવાની જૂની રીતી કાઢી નાંખી દર્શિયોને કેળવી વિચારશક્તિ ખિલવવાનું કામ ધીમે ધીમે ચાલતું જાય છે. વેન્ગ્યૂલોમાં મારા સમક્ષ જયા ને પ મ્હા ધોરણોમાં ઘણા રસિક પદાર્થપાઠો અપગતાથી આપવામાં આવ્યા હતા; અને એક શિક્ષક પોતે જનાવેલા પવનની દિશા દર્શાવનારા યન્ત્રની રચના સાદી રીતે અને પદ્ધતિસર સમજાવતો હતો તે જોઈને મને ઘણો આનંદ થયો. મિ. પઠાણ અને કહે છે કે એણે કેળવેલા એક શિક્ષકે હિંદુસ્તાનના ચાલતા સિક્કાઓ ઉપરથી ઇતિહાસને લગતો એક ઘણો રસિક પાઠ આપ્યો હતો.

ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે મારા ધારવા પ્રમાણે એ વિષય પડની ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. લોરિની નીચેની ટીકા ધણી બોધદાયક છે.—

બાલ્યાવસ્થામાં હિંદુ બાળક નવીન વિચારો ગ્રહણ કરવામાં અદ્યુત શક્તિ ધરાવે છે; અને જે શિક્ષણપદ્ધતિઓ નક્કી કરી છે તેનો પૂર્ણ અમલ કરવો શક્ય હોય તો તેનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ રીતે ફળીભૂત ન થાય તોપણ તેનું ફળ દૃષ્ટિસમીપ તો આવેજ. પણ એ પદ્ધતિઓને અગલમાં મૂકનાર સાધનરૂપ શિક્ષકોજ તેને ફળીભૂત થવામાં મુખ્ય પ્રતિબંધરૂપ થઈ પડે છે. શિક્ષકોમાં જે સામાન્ય દોષોર્જિત્વામાં આવે છે તેનું સંશ્લેષ-માં નિરૂપણ કરીએ તો તેઓ પદ્ધતિઓનું રહસ્ય સમજવાને બદલે તેને અક્ષરશઃ અવલંબે છે અને સાધનને ફળ તરીકે ગણવામાં ખૂલ કરે છે. સાધારણ શિક્ષક કિંગ્ડોર્નને શિક્ષણપદ્ધતિ સમજવાને બદલે શિક્ષણ-વિષય ગણે છે. તમારા બાળશિષ્યો શું શીખ્યા છે એવો તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે ‘વાચન, લેખન, અંકગણિત અને કિંગ્ડોર્ન;’ અથવા તો આ ગણતરીમાં કિંગ્ડોર્નની અગલ સમજી તેને પ્રથમ પદ આપશે. આ ઉપરથી લોકો નવીન પદ્ધતિને શંકાની દૃષ્ટિથી જુએ તેમાં અને અમારાં હોકશાંતે વાચતાં અને લખતાં શિખવવાને બદલે ફોન-બાર અને ટોપલી જનાવનાર ચતાં શિખવે છે એવી લોકોની ફરિયાદ અસાધારણ નથી તેમાં ઇર્ષ નવાઈ નથી. એવી ફરિયાદ અંશે વાજ્યની ગાંધી પડી છે. શિક્ષકો કિંગ્ડોર્નને લાભકારક વિષય સમજતા અને જૂના

વિષય તરફ અનાદર દર્શાવતા. શિક્ષકની આ વૃત્તિને માટે દેખરેખ રાખનાર અમલદારો (ડેપુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો અને તેમના આસિસ્ટન્ટો) બેચક કેટલેક દરજ્જે જવાબદાર હતા. કેટલાક ડેપુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો અને ઘણા આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ ઇન્સ્પેક્ટરો નવા ધોરણોમાં ફિર્ગાઈનને જે અગત્ય આપવામાં આવી છે તેથી દોરવાઈ ગયા હતા અને માત્ર શિક્ષણપદ્ધતિ તરીકે ગણાવવા ધારેલા ફિર્ગાઈનને પોતે પણ ચાનના વિષય તરીકે ગણવાના બુલાવામાં પડ્યા હતા. પણ હવે એ વૃત્તિ શિક્ષકોમાં તેમજ દેખરેખ રાખનાર અમલદારવર્ગમાં ઘણી ઝોળી જોવામાં આવે છે. એ અમલદારવર્ગને વારંવાર સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જેને તેઓ નવા વિષયો ગણવા પસંદ કરે છે તેનો પક્ષ કરી જૂના વિષયો તરફ અનાદર દર્શાવવાનો નથી; અને જે સાધનરૂપ છે તેને ફળ ગણવાનું નથી. ધીમે ધીમે તેઓ નવાં ધોરણોનો ઉદ્દેશ અને તેમાં રહેલું મર્મ વધારે ખુદ્દિપૂર્વક રીતે સમજવા લાગ્યા છે. મેં જે વૃત્તિ કહી છે તે સર્વત્ર જોવામાં આવતી હતી કે નિચાળોનું કામ તદ્દન જોડે માર્ગે ચાલતું હતું એમ મારા કહેવાનો અર્થ સમજવાનો નથી. બેચક એમ સર્વત્ર નહોતુંજ. નવાં ધોરણો દાખલ થયાં સારથીજ એવા ઘણા શિક્ષકો હતા કે જેઓએ એનો ઉદ્દેશ અને મર્મ જરાજરૂર મદદથી ક્યાં હતો અને ઘણી અસાધારણ ખુદ્દિથી તેનો અગત્ય કરી પ્રયત્ન કરતા હતા. ફિર્ગાઈન ઉદ્યોગો નવા હોવાથી તે તરફ તેમનું ખાસ લક્ષ્ય એવાયજ તેથી તે ઉદ્યોગોને તેમણે ન ગણવા જોઈએ તેવા અગત્યના ગણ્યા હતા. પણ પોતાના બધા કામમાં નવીન પદ્ધતિઓનું રહસ્ય સમજી તે દર્શાવવા તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો હતા અને તેમાં ઘણા શિક્ષકો અદ્ભુત ફતેહ પામ્યા હતા. મેં મુખ્યત્વે કરીને આગદાવાદ જિલ્લાની નિચાળો જે આ વિભાગના બીજા કોઈ પણ જિલ્લાની નિચાળો કરતાં શિક્ષણમાં ચડીઆતી છે તેમાં શિક્ષકો જોયા છે, તેમનાં સર્વ વિષયોનાં શિક્ષણમાં તેઓ શ્રેષ્ઠ ખુદ્દિ દર્શાવતા હતા અને તેમની શિક્ષણપદ્ધતિથી સમજાવતું હતું કે હાકરાના મનમાં બદારથી ચાન ખાઓખાચ કામનું એ કેળવણીનો ઉદ્દેશ નથી, પણ તેમનાં મનની ગુપ્ત પ્રકૃતિઓ ખિલવવી એ ઉદ્દેશ છે એ ખાખત તેઓ ખરેખરી સમજતા હતા.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે આ ટીકા સંપૂર્ણ રીતે વાસ્તવિક છે. જો નવીન પદ્ધતિ કંઈ પણ રીતે નિષ્ફળ ગઈ છે તો તેનું કારણ એજ છે કે શિક્ષકોએ પદ્ધતિને શિક્ષણનો વિષય ગણવામાં જૂલ કરી છે. મનુષ્યોને નવીન તત્ત્વ અને નવીન પદ્ધતિથી એકદમ જામત કરવા અશક્ય છે, અને જૂની શૈલીમાંથી નવી શૈલીમાં પરિવર્તન કરવાની વચલી સ્થિતિમાં તાત્કાલિક કે સંપૂર્ણ ફેરફારની ન્યાયી પુરુષો આજ રાખેજ નહિ. ખૂણામાં આવેલા પ્રદેશોમાં નવીન પદ્ધતિઓ લોકપ્રિય થઈ નથી એને માટે શક નથી. લોકો એવી ફરિયાદ કરે છે કે નિશાળને શિક્ષણના રથાનને બદલે કીડાનું રથાન બનાવી દેવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠથી બિન, ખાસ કિંગ્ડોર્નનું શિક્ષણ માત્ર બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાંજ અમાપલું છે અને જે શિક્ષણક્રમમાં કિંગ્ડોર્ન પદ્ધતિ કામે લગાડવાની છે તેને માટે પોતાનાં છોકરાંને બોર્ડની નિશાળે મોકલવાને બદલે તેમને માટે ખાનકી શિક્ષકોને નોકરીમાં રાખનારા કે નિશાળ સ્થાપનારા પુરુષોના પણ દાખલાઓ છે. ઇન્સ્પેક્ટરો અને શિક્ષકો આવો લોકોનો અવિશ્વાસ અને અરુચિ દૂર કરવા ધણું કરી શકે. તેમણે તેઓને નવીન પદ્ધતિનું સ્વરૂપ સમજાવવું જોઈએ અને તેનાં પરિણામ ધોરણથી જોવા લેવાવવા જોઈએ. એક પિતાએ એક દિવસ મને કહ્યું હતું કે મારો છોકરો જૂની પદ્ધતિથી બાળકો જેટલું શીખે છે તેટલુંજ કિંગ્ડોર્ન પદ્ધતિથી શીખ્યો છે અને તે વધારે આનંદથી અને ઓછા પરિશ્રમથી શીખ્યો છે.

પ્રાયમિક શિક્ષણ વિષે ઉપર મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબ કહે છે કે હું ધારું છું કે પ્રાયમિક કેળવણીની વૃદ્ધિને માટે તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિઓ સુધારવા માટે આધારણ આરંભ થઈ ચૂક્યો છે એમ કહી શકાય. આવતાં વર્ષમાં જોને માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે તે એ છે કે નવી નિશાળો કંધાડવી, શાળાઓમાં શિક્ષકો અને સાહિત્યો વધારવાં, નવા નિશાળનાં મકાનો બાંધવાં અને તે બંને તો ઓછી કિંમતે બાંધવાં, ગ્રામ્યમાં નવાં તરવો અને તેની શિક્ષણપદ્ધતિઓ લોકો ચોક્કસ રીતે સમજે અને તેનો વધારે બુદ્ધિપૂર્વક અમલ ચાલુ એમ કરવું. શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોની સંખ્યા વધારવી, અશિક્ષિત (અન-ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોને ધોમે ધોમે દૂર કરી

શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકો રાખવા અને સર્વથી વિશેષ અગત્યનું એ છે કે અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકોનો પગાર વધારવો. આ છેલ્લી બાબતની જરૂર પ્રણીત છે. હાલમાં અસંતોષ ધણા વિસ્તારમાં ફેલાયેલો છે. મારા વિચાર પ્રમાણે કોઈ પણ અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો પગાર રૂ. ૬ થી ઓછો જોઈએ નહિ અને શિક્ષિત (ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો પગાર ઓછામાં ઓછો રૂ. ૧૨ હોવો જોઈએ.

આ રીતે પગાર વધારવાથી ખરચ ધણો થશે, પણ તે યોગ્ય જોઈએ કેળવણીખાતાના મર્ચ અગત્યદારો એ બાબતમાં એકમત છે. સુરતના કલેક્ટરની નીચે લખેલી દીક્ષા સામાન્ય રીતે સિવિલ સર્વિસ (મુલકી નોકરી) ના અમલદારોનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે:— અશિક્ષિત (અન્ટ્રેન્ડ) શિક્ષકનો ઓછામાં ઓછો પગાર મહિને ૭ રૂપિયા છે અને તે સિપાઇ (પ્યુન) ના પગારથી જરાબર એક રૂપિયો ઓછો છે. વળી ધણાં વર્ષ સુધી એ પગારમાં વૃદ્ધિ થવાની પણ સામાન્ય રીતે કંઈ આશા નથી. આ સ્થિતિમાં કેળવણીખાતાની નોકરી લોકોને વધારે વધારે અપ્રિય થાય તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. કેળવણીખાતાના ૭ રૂ. ના ધણા નોકરો તરફથી મારા પર રેવન્યુખાતામાં તલાટીની નોકરી માટે અરજીઓ આતી છે, તેનાં કારણો એ છે કે તેમનું ૭ રૂ. માં પૂરે થતું નથી અને પગારમાં વધારો થવાની આશા નહિ જેવી છે. કેળવણીખાતાની નોકરી કેવી અપ્રિય છે તે આથી સમજાય છે અને શિક્ષકોના પગાર અને તેના ભવિષ્યના વધારા માટે કંઈ પણ નહિ કરવામાં આવે તો પ્રાથમિક કેળવણીમાં ધણી વૃદ્ધિ થઈ શકશે નહિ.

રામીવૃક્ષ.

ગણેશપુરાણમાં એ વૃક્ષ વિશે નીચેની લખીકત છે :—

એક દિવસ નારદ ઋષિ આમ તેમ ફરતા ફરતા ઇન્દ્રની અમરાવતીમાં ગયા. ઇન્દ્રે તેમનું યોગ્ય સન્માન કર્યું અને કહ્યું કે મુનિરાજ મને ઐરવ ઋષિનો વૃત્તાન્ત કહો તે ઉપરથી નારદ મુનિએ તે નીચે પ્રમાણે કહ્યો:—

એકદા માલવામાં એક ઐરવ નામનો બ્રાહ્મણ હતો, તેણે વેદનું

સંપૂર્ણ અધ્યયન કર્યું હતું. તેની કાન્તિ સૂર્ય જેવી દેદીપ્યમાન હતી અને તેણે અંક સિદ્ધિ સંપાદન કરી હતી. તેને સમી નામની પુત્રી હતી તે તેને બહુ પ્રિય હતી. તેણે તેને સાત વર્ષની ઉંમરે ધૌમ્ય ઋષિના પુત્ર મન્દાર જે સૌનક ગુરુને ઘેર અભ્યાસ કરતો હતો તેની સાથે પરણાવી હતી. 'લગ્ન પછી મન્દાર પાછો સૌનક ઋષિને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ માટે ગયો. પછી સમી મોટી યર્ધ લારે મન્દાર ઔરવ ઋષિને લાંથી તેને લઈ સૌનક ઋષિને ઘેર જતો હતો. રસ્તામાં બ્રુશુણિઃ ઋષિનો આશ્રમ આવ્યો. તે ઋષિ ગણપતિના બક્ષા હતા, અને તેના વરદાનથી તેને પણ ગણપતિના જેવી ચૂદ મસ્તકમાંથી નીકળી હતી. આ ઋષિને આવો દેખાવ જોઈ મન્દાર અને સમીને હસવું આવ્યું તેથી ઋષિએ ગુરૂસે યર્ધ તેમને શાપ દીધો કે તમે એવાં જાડ યશો કે તમારી પાસેથી જતાવરો પણ નાસી જશો. તેથી મન્દાર મન્દારવૃક્ષ યર્ધ ગયો અને એનાં પાંદડાં કોઈ પણ પશુ ખાતું નથી અને સમી સમીવૃક્ષ યર્ધ ગઈ અને તેના પર કાંટાને લીધે કોઈ પક્ષી બેસી શકતું નથી. કેટલોક વખત થયા પછી સૌનક મન્દાર અને સમીની રાહ જોઈ તેને શોધવા નીકળ્યા. પ્રથમ તેઓ ઔરવને આશ્રમે ગયા અને લાંથી ખબર યર્ધ છે કે એ તો લાંથી નીકળી ચૂક્યાં છે. પછી ઔરવ અને સૌનકે ઘણું ઠેકાણું શોધ કરી, અને છેવટે તેઓ બ્રુશુણિઃને આશ્રમે આવ્યા ત્યારે તેમને એ ઋષિના શાપની ખબર પડી. તે બંને વૃક્ષ ઋષિઓએ પછી બહુ તપ કરી ગણપતિને આરાધ્યા. ગણપતિ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે વરદાન માગો. તે ઉપરથી તેમણે સમી અને મન્દારને પાછી પૂર્વ રિયતિમાં લાવવા પ્રાર્થના કરી. ગણપતિએ પોતાના શિષ્ય બ્રુશુણિઃને માહું લાગે તેથી તેમ તો ન કર્યું; પણ કહ્યું કે એ બંને વૃક્ષો ત્રણ લોકમાં પુજાશે અને મારી તેમજ શિવની પૂજા એ વૃક્ષ વગર અપૂર્ણ રહેશે. પછી ગણપતિ અન્તર્ધ્યાન થયા. સૌનક પોતાને આશ્રમે ગયા. પણ ઔરવ નિરાશ થયા અને સમીવૃક્ષની અંદર વર્ત્તિ યર્ધ રહ્યા.

છન્દ્રે નારદ મુનિને આ પ્રમાણે વૃત્તાન્ત કહ્યો. ત્યારે શિવ અને ગણપતિના મંદિરમાં હોમ થાય છે ત્યારે સમીના કકડાને ધસીને પામિકો મૂંઢેથી ગ્રાસ રહેશે ઔરવ વર્ત્તિ દાંડે છે. વેદી પર સમીનાં પાંદડાં અને

મન્દારનાં ફૂલ વગર કોઈ પણ હોમક્રિયા સંપૂર્ણ ગણાતી નથી.

બીજા પૌરાણિક વૃત્તાન્ત પ્રમાણે પાંડવા સાથે શમીનો વૃત્તાન્ત જોડાયેલો છે. પાંડવો જ્યારે વિરાટ નગરમાં એક વર્ષ છૂપા રહ્યા ત્યારે તેમણે શમીવૃક્ષ પર પોતાનાં શસ્ત્રો મૂક્યાં હતાં. અર્જુને એ જાણ પસંદ કર્યું. તેણે યુધિષ્ઠિર અને બીજા ભાઈઓને કહ્યું, ' જુઓ, પેલી ટેકરી પર એક જિંચું શમીનું જાડ છે. તે પર આપણે આપણાં શસ્ત્ર મૂકીશું. તેની બધી બાજુએ કાંટા હોવાથી કોઈ તે પર ચડી શકનાર નથી. એ એકાંત રચેલો છે અને એ રચેલો ઝેરી નાગ અને હિંસક પશુઓ હોવાથી કોઈ આવનાર નથી. તેમજ અહિં કોઈ નથી, એટલે એ વાત કોઈ જાણનાર નથી. વળી અહિં પાંડવો રમવાન છે, એટલે લોકોનો વાસ હોવાનો ભય નથી. ' આ ઉપરથી પાંડવોએ પોતાનાં શસ્ત્રો શમીને જાડે લટકાવ્યાં ને એક રાત્રી લટકાવ્યું કે તેની ગંધ અને વિકરાળ દેખાવથી લોકો દૂરથીજ નારી જાય ને કોઈ પાસે આવે નહિ. પછી તેઓ વિરાટ નગરમાં ગયા અને માર્ગમાં જે ગોવાળો મળ્યા તેમને કહ્યું કે અમારી ન્યાતના રિવાજ પ્રમાણે અમે અમારી વૃદ્ધ માતા જે મરણ પામી છે તેનું રાજ પાસે શમીને જાડે લટકાવ્યું છે.

બીજા પૌરાણિક વૃત્તાન્ત પ્રમાણે શમીવૃક્ષ રઘુરાજના વૃત્તાન્ત સાથે જોડાયેલું છે. એક સમયે વરતન્ત્ર ઋષિનો પુત્ર કૌતસ રઘુરાજ પાસે ગયો. તેણે જ્યારે શુરને દક્ષિણા સાર અતિશય આગ્રહ કીધો ત્યારે વરતન્ત્ર શુર શુરે થયા ને કહ્યું કે મેં તને જાદુ વિદ્યા શિખવી છે મારે જાદુ કરાડ રૂપીઆ દક્ષિણા આપ. એ દક્ષિણા માગવા સાર કૌતસ રઘુરાજ પાસે ગયો. પણ રઘુરાજએ તે સમયે વિશ્વજિત્ત્વ યદુ ક્યો હતો ને તેમાં પોતાનું સર્વ ધન દક્ષિણામાં આપી દીધું હતું. આથી કૌતસ ઋષિની અર્ધ પૂજા રાજાએ કનકમય પાત્રને બદલે મૃદમય પાત્રમાં કરી. કૌતસ ચેતી ગયો તેથી મનમાં દિલગીર થયો. રાજાએ કૌતસને આવવાનું પ્રયોગન પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે શુરદક્ષિણાની ચાચના કરવા આવ્યો છું. આથી રઘુરાજએ તેને યોડો વખત વિલંબ કરવા કહ્યું. પછી ઇન્દ્ર પાસે દ્રવ્ય મેળવવા અમરાવતી જીતવાનો રઘુરાજએ વિચાર કર્યો. આ વાતની અબર નારદ મુનિએ ઇન્દ્રને કહી તેથી ઇન્દ્રે પોતાના ધનપતિ કુબેરને સાગવણ

તેણે બહુ બારે તપ આચર્યું. એટલામાં કલહપ્રિય નારદમુનિ હિમાલય પાસે ગયા અને તેને પાર્વતીનાં લગ્ન વિષયે સાથે કરવા સમગ્રાવ્યું. હિમાલયે હા કહી પણ પાર્વતી દાસી સાથે વનમાં નામી ગયા. ત્યાં તેણે રેતીમાં શિવનું લિંગ બનાવી ખીલનાં પાંદડાં ચઢાવ્યાં અને એ પ્રમાણે શિવજીનું સતત આરાધન કર્યું, એટલે તે પ્રસન્ન થયા અને દર્શન દઈ તેની સાચના સ્વીકારી. આ પ્રમાણે ખીલ એ બે રીતે પવિત્ર છે. તેણે શિવજીને શાન્તિ આપી અને પાર્વતીને શિવજી મેળવ્યા. નિશ્વપત્ર વગર જે શિવની પૂજા કરે છે તે નરકમાં જાય છે.

વળી હિંદુ વૈદ્યો ખીલનાં જાડનો દવામાં ઘણો ઉપયોગ કરે છે. નાનાં ડીડવાં જીલ્લાન લાવે છે. ફળ મોટું થાય છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ મરદા પર થાય છે અને પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે ક્ષુધા પ્રદીપ્ત કરવાનાં વપરાય છે.

ઇતિહાસમાં પણ ખીલનું જાડ ઇમિદ્ધ થયું છે. પટસના જગીરદાર દામાજી ઘોરાટે એ નિશ્વપત્રના સોગન ખાધા તૈથી પહેલા પેશયા ખાણી વિશ્વનાથે તેના પર બરોસો રાખ્યો. પણ તે સમ તેણે ખાધ્યા નહિ ખા-
ધાજીને પકડી રિખાવી નાંખવામાં આવ્યા. પણ તેથી દામાજીની લોકમાં ઘણી નિન્દા થઈ.

ભૂગોળશિક્ષણ.

જે હેતુથી ગયા સુપ્ટમ્બર માસના શાળાપત્રમાં ગામની ભૂગોળ સિ-
ખવવા સંબંધી નમુનાના પાઠ આપવામાં આવ્યા હતા તેજ હેતુથી ઉપલા ધોરણોમાં ભૂતળ વિષે જે શિક્ષણ આપવાનું છે તે સંબંધી નામે ચોક્કસ પાઠ આપ્યા છે શિક્ષકને પોતાના હાથમાં ખરેખરી મદદ મળે અને ર-
સ્તો સહે અને શિક્ષણ સ્વતંત્ર અને ફળદાયક થાય એવા ઉદ્દેશથીજ આ પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવ્યો છે, માટે આ પાઠો સૂચના રૂપે છે એમ સમજી એનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

પણ એ પાઠની યોજના વિષે કેટલુંક દહેતાની જરૂર છે ભૂગોળ-
વિદ્યા શિખવવાનો મૂળ હેતુ ભૂતળ વિષે શિખના નનમાં ચોક્કસ વિચાર ઉત્પન્ન કરવાનો છે. એવો વિચાર ઉત્પન્ન કરવાને તેમના મનમાં ને વિષે ચિત્ર ખડુ થવું જોઈએ; અને એવો ચિતાર આપવાને માટે પૃથ્વીનો

ગોળો શિખવતી વખતે હંમેશ હાલત ગળવે! જોઈએ અને તેનું અવલોકન કરાવી શિષ્યોને યુક્તિવાળા સવાલો પૂછી ભૂતળ સંબધી જોટલી નીકળે તેટલી હદમાં કદાચી જોઈએ. એમ ગોળો વારંવાર જોવાથી ભૂતળગ્યનાનો ચિતાર ધીમે ધીમે મનમાં ખડો થતો જશે અને તેની છાપ સચોટ પડવાથી છદ્દગીર્વણ શિષ્ય શીખેલું બૂલશે નહિ; તેમજ વખતો વખત અમુક દેશે અથવા ખંડો વિષે જે કાંઈ વિશેષ શીખવામાં આવવા જાણમાં આવશે તેને પણ દૃઢ થયલા પૃથ્વીના આખા ગોળાના સામાન્ય એકત્ર વિચાર સાથે સાકળી શકશે.

નિશાળમાં પૃથ્વીનો ગોળો નહિ હશે તોપણ પૃથ્વીના નકશા વડે આ પાઠ યોગ્યક દેખાડા સાથે આપી શકાશે. આવા ફેરફાર કોઈ પણ ટ્રેન્ડ શિક્ષક વગર મુરકેનાં કરી શકશે.

ભૂતળ વિષે પહેલું નો શિક્ષક શિષ્યના ધ્યાન પર એ લાવવાનું છે કે ને જો બાનકુવ એક મનુષ્ય એટલે જાંચાણનિયાણ વગરનું હોત, તો તો તેનું ઈંચું વણું મદલુ યર્મ પડત, પણ જગ્યાઓ યાદ રાખવાનું ખરેખર ઘણું મુરકે, લગભગ અશક્ય, યર્મ પડત જેમ મહાસાગર પર અક્ષાંશ અને રેખાંશ વડે અમુક જગ્યા નક્કી કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે માત્ર જગ્યાઓના સ્થાન નક્કી થઈ શકત. ભૂતળ જો એમ એક સરખું હોત ત્યારે તો તે વિષે કાંઈ ખાસ અવલોકન કરાવવાનું અથવા તો ચિત્ર ઉત્પન્ન કરવાનું રહેત નહિ એથી ઉલટું, જો ભૂતળ ખીલકુલ અનિયમિત હોત તોપણ મુરકેવી પડત. કોઈ પણ જગ્યાનું સ્થાન સહેલાઈથી નક્કી થઈ શકત નહિ અને મનમાં તે વિષે ચોક્કસ વિચાર પણ આવી શકત નહિ. જો ભૂતલ જાંચુ નીચું હાલ છે તેમ ન હોત પણ ખીલકુલ એક સરખું અથવા તો ખીલકુલ અનિયમિત હોત તો હાલ મનુષ્ય જાતના વસવાટ માટે જે જોઈતી સગવડ મળે છે તે મળત નહિ અને તેનો ઇનિહાસ ફેરવાઈ જાત.

પાકની યોજના નીચે આપેલી મંદિર નોંધ પરથી સમજાશે.

પાક ૧ માં ગોળાનો આકાર, જમીનના અને પાણીના ભાગ અને તેમના વિસ્તારની અરખામણી, ગોળાના ઉત્તર ધ્રુવ અને દક્ષિણ ધ્રુવ એવાં બે સ્થિર બિંદુઓ અને તેમની વચ્ચે એકેકથી સરખે અંતરે દોરેલી

(કસ્પેસી) વિયુવટ્તની લીટી અને તેથી પડતા ગોળાના એ અર્ધા ભાગ, અને જમીનની તથા પાણીની ઉત્તર અને દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં વહેંચણી વિધાર્થી પાસે તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૨ માં જમીનના અને પાણીના મોટા ભાગો ઝેટલે ખંડો અને મહાસાગરો, મહાસાગરોની ખંડના સંબંધમાં રચિતિ, અને ખંડો અને મહાસાગરોના વિયુવટ્તના સંબંધમાં સ્થાન તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૩ માં ખંડો અને મહાસાગરોનું એકેકના સંબંધમાં સ્થાન નક્કી કરાવવાનું છે.

પાઠ ૪ માં ખંડો કઈ કઈ જગ્યાએ એક બીજાને મળે છે અથવા કઈ કઈ જગ્યાએ એક બીજા પાસે ધણા નજીક આવેલા છે તે તપાસાવી નક્કી કરાવવાનું છે. એશિયા અને યૂરોપની ૬૬ (૧) મુક્ત પર્વત આગળ અને (૨) ઠોંકેસસ પર્વત આગળ મળે છે, અને (૧) કાસ્પિઅન સમુદ્ર અને (૨) માર્મારાના સમુદ્ર આગળ બહુજ પાસે પાસે આવેલી છે. એશિયા અને આફ્રિકા રવેજની નહેર આગળ લગભગ જોડાયેલા છે અને બાળસમાંડબની સામુદ્રધુની આગળ બહુજ પાસે પાસે આવેલા છે. એશિયા અને અમેરિકા બહેરિંગની સામુદ્રધુની આગળ ધણા પાસે પાસે આવેલા છે. યૂરોપ અને આફ્રિકા જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનીથી જુદા પડે છે તોપણ અહીં આગળ બે ખંડના કિનારા વચ્ચે અતર ધણુંજ થોડું, માત્ર નવ ગાંધણ જેટલું, છે. આ પ્રમાણે ખંડો એકેક સાથે જોડાયેલા અથવા બહુ પાસે પાસે આવેલા છે તે પરથી અનુમાન એ થઈ શકે કે હાલ પૃથ્વીની સપાટી પર જમીનના ખંડ (ભાગ) પડેલા જોવામાં આવે છે તેવા ખંડ અસલ દશી નહિ, પણ જમીનનો એક આખો મોટો ઠકડો હશે.

પાઠ ૫ માં ખંડોના આકાર નક્કી કરાવવાના છે, ખંડ તથા મહાસાગરના કદની સરખામણી કરાવવાની છે, અને કેટલાક ખંડ ઊંચા ત્યારે કેટલાક આડા આવેલા છે તે તપાસાવવાનું છે. જે ખંડોના આકાર સહેલાઈથી કહી શકાય એવા છે તે વિષે સવાલ પહેલાં પૂછવાના છે, અને ત્યાર પછી એશિયા તથા યૂરોપના આકાર સહેલાઈથી કહી ન શકાય તેવા છે તે ઊકરાંઓ પાસેજ કદાચો તેનાં કારણ પર તેમને તે ખંડોનું અવલોકન કરાવી લઈ જવાનાં છે. એશિયાખંડને ઉત્તર, પૂર્વ, અને દક્ષિણ

કિનારે ઘણા ક્ષીપકલ્પ, અખાત, ઉપસાગર અને સમુદ્ર આવેલાં છે, તેથી દરી તેના કાંઠા ઘણા ખાંચાખુંચીવાળા છે; તેમજ યુનાપખંડનો ઉત્તર, પશ્ચિમ, અને દક્ષિણ કાંઠો છે. એ કારણથી એ બંને ખંડોનો આધાર મોક્ષસ કહી શકાય એવો નથી.

પાઠ ૬ માં જુદા જુદા મહાસાગરમાં અને જુદા જુદા ખંડને કિનારે આવેલા મોટા મોટા બેટા તપાસાવવાના છે. એ છોકરાંઓ જોશે, બતાવશે, અને તેનાં નામ ગોળા પર (અથવા નકશામાં) વાંચશે એટલે તે સહજ તેમને યાદ રહી જશે.

પાઠ ૭ માં જુદા જુદા ખંડના કિનારાની સરખામણી કરાવી તે દરેકનું જુદાપણું કઠાવવાનું છે અને એ જુદાપણાનું કારણ શોધાવવાનું છે. સાર પછી એ જુદાપણાના કારણભૂત કાંઠે આવેલા અખાત, ઉપસાગર, તથા સમુદ્ર તપાસાવવાનાં છે.

પાઠ ૮ નો ઉપલા પાઠ સાથે સંબંધ છે; કમકે જે કુદરતી કારણ ને લીધે અખાત, ઉપસાગર, સમુદ્ર બનેલાં છે તેજ કારણને લીધે ક્ષીપકલ્પ અને જૂશિર બનેલાં છે.

પાઠ ૯ માં જુદા જુદા ખંડમાં પર્વતો કેમ-જેમ કે આગ-આવેલા છે તે નક્કી કરાવી દરેકમાં મુખ્ય પર્વતની દાર કઈ છે અને તે કયાંથી કયાં સુધી જાય છે તે તપાસાવવાનું. દરેક ખંડમાં એકેક મોટી પર્વતની દાર આવેલી છે, અને તેના પર આખાં ખંડની બાંધણીનો આધાર રહેલો છે. જેમ આપણા શરીરનો બધો આધાર જરડા પર છે તેમ ખંડનો આધાર પણ પર્વતની મુખ્ય દાર પર છે. મુખ્ય દાર પર એશિઆખંડમાં પર્વતની મુખ્ય દાર બહેરિંગની સામુદ્રધુનીમાં આવેલી પૂર્વ જૂશિર (ઈસ્ટ કેપ) થી શરૂ થાય છે અને માર્મારાના સમુદ્ર આમળ પુરી થાય છે. આ આખી પર્વતની દાર એક નામથી સર્વ ઠેકાણે ઓળખાતી નથી. સાધબિરિઆમાં તેમાંના પર્વતને રેટોલોવોઈ અને યલ્લોનોઈ કહે છે સારે આગળ જતાં ચીન દેશમાં તેને ધિંગન અને ક્વેનપુન, દિદુસ્તાનમાં હિમાલય, અફઘાનીસ્તાનમાં હિંદુકુશ, ઇરાનમાં એલબુર્જ, અને એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં આર્ગિનિચાન અને તોરસ કહે છે. એ પ્રમાણે દેશપરતે પર્વતોનાં નામ બદલાય છે ખરાં, પણ તે બધા એકજ સાંકળના કઠગા છે; એ વાત ખાસ યિચ્ચના મનમાં ઠસાવવી. એ મુખ્ય

હારમાં ખંડના બધાજ પર્વતો આવી જતા નથી, પણ જે નળે આવી જતા તે થણું કરીને એ મુખ્ય હારના ડાળપાંખડાંજ છે એ વાત પણ તેમના લક્ષ પર લાવવી.

યુરોપખંડમાં પર્વતની હાર ગામેગમના સમુદ્રને સામે કાંઠે જાલકન પર્વતોથી શરૂ થાય છે અને સાંધી આગળ કાપેચિચન, મુડીટીસ, અર્જ, બોલ્કમિચન, આલ્પ્સ, જ્યુરા, પિરિનીઝ, અને કેન્ટેલિચન પર્વતોને માગે થઈ દિનિરંતર શિર આગળ રહેને પશ્ચિમ નાકે પૂરી થાય છે.

આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં મુખ્ય પર્વતની હાર ઉત્તર છેડાથી દક્ષિણ છેડા મુધી પૂર્વ કાંઠે આવેલી છે; સારે અમેરિકામાં તે પશ્ચિમ કાંઠે આવેલી છે.

એશિયા યુરોપમાં પર્વતની હાર આડી એટલે પૂર્વપશ્ચિમ આવેલી છે સારે આફ્રિકા, અમેરિકા, અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં તે ઊભી એટલે ઉત્તર-દક્ષિણ આવેલી છે એશિયા યુરોપમાં તે ઈશાણ કાંઠા તરફ વધારે આવેલી છે; સારે આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયામાં પૂર્વ કાંઠા પર અને અમેરિકામાં પશ્ચિમ કાંઠા પર આવેલી છે એશિયા યુરોપમાં પર્વતોનો જ્યો ખંડના (લગભગ) મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે સારે બીજા ખંડોમાં તે ઠીક આવેલો છે.

પાઠ ૧૦ માં ઉપલા પાઠમાં જતાવેલી મુખ્ય પર્વતની હારની દરેક ખંડના બે મોટા વિભાગ પડી જાય છે અને તેના દાળ સામસામી દિશામાં હોય છે તે જોળા પર દરેક ખંડની જૂતળ રચના તપાસાવી શકાવાનું છે. એશિયા અને યુરોપના ઢોળાવ ઉત્તરદક્ષિણ છે. (લાંબો ઢોળાવ ઉત્તર તરફ અને ટુંકો દક્ષિણ તરફ); સારે આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા, અને અમેરિકાના પૂર્વપશ્ચિમ છે. આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયાનો પૂર્વ ઢોળાવ ટુંકો અને પશ્ચિમ લાંબો છે સારે અમેરિકામાં એવી ઉણતું છે, પૂર્વ ઢોળાવ લાંબો અને પશ્ચિમનો ટુંકો.

આ પ્રમાણે દરેક ખંડના બે બે વિભાગ એટલે પાંચે ખંડ અથવા આખી પૃથ્વીની સપાટીના દશ વિભાગ પડેલા છે એ ઢોળાવોની ઉપલી કોરો જ્યાં મળે છે સાં જમીન અથવા ખંડ છે, અને જ્યાં નીચલી કોરો મળે છે સાં પાણી ભગઈ મહાસાગરો બનેલા છે.

પાઠ ૧૧ માં ઢોળાવોની દશા પરથી દરેક ખંડની મુખ્ય નદીઓ

ની દિશા કઢાવવી; અને દરેક નદીનો આધાર તેના પાત્ર (એટલે સામ-સામે કોઠે આવેલા જે પ્રદેશોનું પાણી તેમાં ખાલી થતું હોય તે) પર રહેલો છે, તે પરથી દરેક ઢોળાવ જાવાં નદીપાત્રનો એટલે નાના સંખ્યાત્મક ઢોળાવોનો બનેલો છે એ ધ્યાનમાં લાવતું દરેક મુખ્ય ઢોળાવ પર જેટલી નદીઓ હાય તેટલાજ નદીપાત્ર હોવાં જોઈએ.

સાર પછી દરેક ઢોળાવ પર આવેલી નદીનો પ્રવાહ મૂળથી મુખ સુધી બતાવવા કહેવું, અને પુનરાવર્તન માટે દરેક મહાસાગર અથવા મોટા સમુદ્રમાં પડનારી નદીઓ પૂછવી.

છોકરાઓ પહેલે સવાલે જવાબ ન દઈ શકે તો તેથી અધીરા બની શિક્ષકે પોતે હકીકત કહી દેવાની નથી; પણ તેઓનો વખત આપી સવાલ ફેરવીને પૂછી, તથા જોજો બરાબર ધ્યાનપૂર્વક તપાસી જોવાની ખરા જવાબ કઢાવવાના છે. આમ થશે તો શિક્ષક દુર્બલ નીવડશે એવી આશા છે.

આ પાઠો વિષયની શરૂઆત કરતી વખતે જેટલા ઉપયોગી થઈ પડશે તેટલાજ વરસ આખરે થયલા કામનું પુનરાવર્તન કરાવતી વખતે પણ થઈ પડશે, માટે તે માટે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો.

મરી.

મસાલા તરીકે વપરાતી વસ્તુઓમાં સૌથી પહેલી માણસ જાતના જાણવામાં આવેલી વસ્તુ એ મરી છે. પ્રથમ ત્રાવણકોર અને મલબારનાં જંગલોમાં કાળાં મરીના વેલા જંગલી અવસ્થામાં ઊગતા જાણવામાં આવ્યા હતાં તે જાતા, મુમાના, બોનિઓ, સિઆમ, મલાયા, ફિલિપ્પાઈન્સ અને ટાપુઓમાં ફેલાયા. તેનો વાપર ઘણા જુના વખતથી યુરોપમાં પણ થતો જાણાતો છે. ઇ. સ. ૪૧૫ માં ગોટ્સ લોકના એલેરિક (Alaric) નામે ગળ્લો રાજા આવે સવાહ કરતાં તેની પાસેથી ૩૦૦૦ રતમ મરી ખેંડળી તરીકે લીધાં હતા. ઇ. સ. ૧૧૦૧ માં જીનેઝોએ સીએરિયા જીમા પછી દરેક લસ્કરી સિપાઈને એ રતલ મરી ધન્ય તરીકે રહેત્યા હતાં. હાલમાં મરીનું વાવેતર મરમ મુલકોમાં ઘણું ઢેકાયે થાય છે.

મરી જે જાતનાં થાય છે, (૧) કાળાં અને (૨) ઘોળાં. કાળાં મરીનું વાવેતર જે રીતે કરે છે. (૧) દાણા વાવે છે અને (૨) વાવેલા મરીના છોડના ઉપરના શાગ કાપી લઈ પોચી જમીનમાં છેટે છેટે રોપે છે અને તરત પાણી પાવ છે. જે ઋતુમાં મરીનું વાવેતર કરે છે, કેટલાક જૂન માસમાં વરસાદ થયા પછી વાવે છે અને કેટલાક ડીસેમ્બર આખરે વાવે છે. તાપના દિવસોમાં દર નીચે દિવસે પાણી પાવ છે.

મરીના વેલા ૧૨ થી ૩૦ ફૂટ સુધી લાંબા થાય છે. તેનાં પાંદડાં લંબગોળ હોઈ છેડે અણીદાર હોય છે. ઉપર હાથ ફેરવી જોતાં તે સુંવાળાં લાગે છે. પાંદડાંની સામે ૩ થી ૬ ઈંચ લંબાઈનું કણસલું આવે છે. દરેક કણસલા પર ૨૦ થી ૫૦ સુધી વટાણા જેવડા મરીના દાણા આવે છે. જુવારની પેઠે મરીનાં કણસલાં બરાવાદાર હોતાં નથી. પ્રથમ દાણાને રંગ લીલો હોય છે તે બદલાઈને લાલાશ પડતો થવા માંડે છે. એટલે પાક તૈયાર થયો ગણાય છે. દાણા લાલ થયા પછી જો કણસલાં કાપી લેવામાં ન આવે તો મરીની તિખાશ ધરી જાય છે અને પાક હલકો ગણાય છે. કણસલાં કાપી લઈ સાદીઓ પર તડકે સુકવવાં પડે છે. સુકાયા પછી તેને હાથે મસળાને અગર પગે કચરીને સુપડાં વતી ઝાટકી દાણા જુદા પાડે છે. મરીની ઉપરની છાલ સુકાયા પછી કાળા અને કરચલી વાળી થઈ જાય છે.

મરીના વેલાને છાંયો વધારે માફક આવે છે, તેથી ખેતરમાં ઝાડ ઉછેરી તેના થડની પાસે મરી વાવે છે. વેલા થડનો ટેકો લઈ ઝાડ પર ચઢે છે. કેટલીક વખત વાંસના ટેકા મૂકીને તે પર પણ વેલા ચઢાવે છે. વેલા ઉગ્યા પછી તેને વખતો વખત ઉપરથી કાપવાથી ઉગાવો વધતો જાય છે. વાંચ્યા પછી ઘણું ભાગે ચોયે વર્ષે ફળ આવવા માંડે છે. બાર વર્ષ સુધી દૂર વર્ષે બે સારા પાક ઉતરે છે. મરીને ઝાડનાં પાંદડાં અને ગાયના છાણું ખાતર વધારે માફક આવે છે. રોપેલાં મરીને ફક્ત સાત આઠ વર્ષ સુધીજ સારો પાક આવે છે; પરંતુ તે જમીન જાતનાં હોઈ પાકમાં પણ વધારે ઉતરે છે.

ઘોળાં મરી—કાળાં મરીને છોડ પરથી લીધા પછી ત્રણ ચાર

દિવસ સુધી એક ઝોરડીમાં મરી મૂકે છે, પછી તેને મસળી નાખવાથી તે પરનાં ઢાળાં છોડાં તથા થોડો ગર ખરી પડે છે, એટલે તેનો રંગ ધોળો જણાય છે. કેટલીક વખત મુઠાં ઢાળાં મરી પાણીમાં બોળી તેને મસળીને ધોળાં મરી બનાવે છે. આવી રીતે તૈયાર કરેલાં ધોળાં મરીનો રંગ કંઈકે જુરાશ પડતો હોય છે. તદ્દન સફેદ કરવાં હોય તો ક્લોરિન ગ્લાસ વાપરે છે. રીટો-બેટમાં ધોળાં મરી ધણું સારું થાય છે, રેલીય-રીમાં પણ ધોળાં મરી બનાવે છે. સને ૧૮૮૭ માં સીંગાપોરથી ૬૪ લાખ રતલ ધોળાં મરી બહાર ખાતે ગયાં હતાં.

મરીની અંદર એક ખતનો રાજ જેવો પદાર્થ અને ઊંડી જાય એવું (Volatilit) તેલ હોય છે. આ તેલને લીધે મરીમાં વાસ આવે છે. મરીની તિખાશ પણ આ તેલ પર આધાર રાખે છે. બનાવટમાં તે ટપ્-ન્ટાઇન તેલને ધણું મળતું છે. અંદરના કરતાં ઉપરના ગરમાં આ તેલ વધારે હોય છે. ઢાળાં મરીમાં ૧-૬ ટકાથી ૨-૨ ટકા જેટલું આ તેલ હોય છે. ધોળાં મરીમાં તે ધણું ઓછું હોવાથી તેમાં તિખાશ અને ઝમ-ઝમાટ ઓછાં લાગે છે.

મરીનો ઉપયોગ—તિખાશના ગુણને લીધે ગરમ મસાલા તરીકે મરી વપરાય છે. સંસ્કૃત લેખકો પણ લખે છે કે મરી એ વાયુ હણનાર ઔષધ છે. હંમેશા સધારમાં થી માથે મરીના બેચાર દાણા ગળવાથી દુખરો યાય છે. તે પાચનશક્તિ વધારે છે. આંતરીના તાવ વખતે મરી દવા તરીકે વપરાય છે. ગાંઠ પર તાલ પડી હોય ત્યારે અને બીજા ચા-મરીના રોગ પર મરી વાટીને બીજી દવા સાથે મેળવી દરદવાળા બાગ પર તેનો લેપ કરવામાં આવે છે. ફારસી લેખકો મરીને રેચક અને ગુમકું વિખેરી નાખનાર ગુણવાળાં વર્ણવે છે. લકવાના રોગ વખતે તેમજ સં-ધીવા પર મરી દુખતા બાગ પર ચોપડવામાં આવે છે. દાંતનું મંજન બનાવવામાં મરી વપરાય છે. તે મૂત્રરેચક તથા સરીરને શક્તિ આપનાર પદાર્થ ગણાય છે. ગ્રેસી સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે ફરદીને મરી ખવડાવવાથી ગ્રેસી અસુર કંઈકે ઓછી થઈ તે બેભાન ન થતાં ચાલાક રહે છે. કો-લેરા લાગુ થયો હોય, મહર આવતાં હોય અથવા થેન રહેતું હોય ત્યારે મરી ખાવાથી દરદી ચાલાક રહે છે. મરી ચરદના તાવ અટકાવવામાં

મદદ કરે છે. ગળામાં ચોરીઆ થયા હોય ત્યારે મરી વાટીને બહારના ભાગ પર લગાવવાથી ફાયદો થાય છે. શરદીથી માથું દુખતું હોય ત્યારે મરી અગર તેના વેલાનું મૂળાંયું ધરીને કપાળ પર લગાવવામાં આવે છે. દાદર પર મરીનું તેલ ચોપડવાથી ધણું ગુણ થાય છે. ચાવીને થોડાં મરી ખાધાથી ફાયદો થાય છે, પણ તિબ્બાશને લીધે વધારે ખાવાથી અકળામણ થાય છે અને મોંમાંથી લાળ નીકળે છે.

જુદે જુદે ઠંકાણે થતો મરીનો પાક.

સુમાત્રાનો મરીનો પાક ધણું વખણાય છે તેથી ત્યાંના વાવેતરની રીત બાલુવાની જરૂર છે. જમીન ખેડી પ્રથમ તેમાં ભાત વાવે છે. ભાતનો પાક લીધા પછી ઓકટોબર માસમા મરીના કાપેલા છોડ પાંચપાંચ ફુટને અંતરે રોપે છે. વર્ષ ૩ દોઢ વર્ષની અંદર મરીના વેલાના છેલ્લા બે ચાર કુમળા ફણમા બહાર રાખી બાકીનો બધો ભાગ માટીથી દાટી દે છે. આમ કર્યા પછી બીજેજ વર્ષે છોડને ફુલ અને ફળ આવે છે. દર વર્ષે બે પાક લે છે, એક જુનમાં અને બીજો જાન્યુઆરીમાં. બીજો પાક સાધારણ રીતે હલકી જાતનો હોય છે.

મકાસ ઇલાકાના દક્ષિણ ભાગમાં મરી ઊછેરવાની રીત ઉપરની રીત કરતાં ધણી જુદી છે. જુન માસની શરૂઆતમાં વરસાદ થયા પછી મરીના વેલાની ડુબો બીની જમીનમાં ખોસવા માટે કાપી લે છે. જે ઝાડનાં થડ ખરબચડાં હોય છે તેની આસપાસની જમીન ખોચી કરી તેમાં ડુબો રોપી તરત પાણી પાવ છે. ડુબનો ઉપરનો ભાગ ઝાડના થડને અડકાડી રાખે છે, તેથી જેમ જેમ ખેલો વધતો જાય છે તેમ તેમ તે થડ પર ચઢતો જાય છે. વેલાની આસપાસથી નકામું જીગેલું ઘાસ વખતો વખત કાઢી નાખે છે. ધણીમાં ધણું ૨૦ થી ૩૦ ફુટ સુધી વેલો વધે છે. ત્રણ વર્ષમાં તેને કણસલાં આવે છે. સારી જમીન હોય તો દરેક પાદડા સામે એકેક કણસલું અને દરેક કણસલામાં ૨૦ થી ૫૦ સુધી દાણા આવે છે. ત્રણથી સ્મત વર્ષ સુધી પાક વધતો જાય છે, અને મરીના દાણા પણ બરાબ થતા જાય છે. સાર પછી બીજા ચાર વર્ષ સુધી પાકની રિયતિ સામાન્ય રહે છે; પણ ચારમા વર્ષથી પાક નબળો થવા માંડે છે. પછી બે ત્રણ વર્ષે વેલા કાઢી નાખી તેજ ક્યારામાં નવા રોપ નાખે છે.

મુંબઈ ઈલાકામાં ફક્ત કાનડામાં મરીનો પાક થાય છે. સન ૧૮૮૮-માં તે જિલ્લામાં ૧,૦૯૬ એકર જમીનમાં મરીનું વાવેતર થયું હતું. અહીં, પણ મદ્રાસ ઈલાકાની પેઠે ડુબોજ રોપે છે, આસરે જે કુટ લાંબી રૂબ કાપી ૭ ઇંચ ઊંડાઈએ જમીનમાં રોપી તરતજ પાણી પાય છે. સન ૧૮૨૫ માં મલબારમાં ૧૦,૦૦૦ મણુ અને ત્રાવણકોરના પહાડી મુલકમાં તેટલાંજ એટલે ૫,૦૦૦ ખાંડી મરી પાક્યાં હતાં.

વેપાર—લણુજ જૂના વખતથી હિંદ અને યુરોપ વચ્ચે મરીનો વેપાર ચાલતો જણવામાં છે. મરીના વેપારને લીધેજ વેતીસ અને જુનોઆ વગેરે બંદરો આબાદ થયાં હતાં. ઇ. સ. ૧૧૮ માં મલબાર કાંઠે બેરેક (Barakel) નામે બંદર હતું લાંબી પુષ્કળ મરી યુરોપમાં મદાવવામાં આવતાં. ઇંગ્લંડમાં મરીના વેપારની શરૂઆત દશમા સૈકાથી થઈ. શરૂઆતમાં મરીની આયાત પર સખત કર નાખવામાં આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૬૯૨ પછી આચરે પાંચસો વર્ષ સુધી મરીનો બાવ બહુ સખત રહ્યો. આજ કારણને લીધે પોર્ટુગીઝ લોકોએ હિંદનો માર્ગ શોધી કાઢી તેની સાથે મરીનો વેપાર શરૂ કરવાનું ધાર્યું. પંદરમા સૈકા સુધી એક શેર મરી તો રાજ ૨૯વાકાને બેટ મૂકતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૪૯૮ માં કેપ ઓવરુક હોપનો રસ્તો હાથ લાગ્યા પછી મલબ આફ્રિકેસેગોમાં મરીનું વાવેતર અને વેપાર વધતો ગયો. અદારમા સૈકા સુધી પોર્ટુગીઝોએ મરીનો વેપાર એકલે હાથે કર્યો. પંદરમા સૈકામાં યુરોપમાં મરીનો બાવ ૮ શિલિંગે રતલનો હતો, પણ સાર પછી ઘટીને સત્તરમા સૈકામાં પાંચ શિલિંગે રતલ થયો. અદારમા સૈકામાં તે બાવ ઘટીને બે શિલિંગ થઈ ગયો.

પીનાંગ, રીડા અને સોંગાપોર પાસે જહોરમાં મરીનો પાક ધણોજ થાય છે. પીનાંગમાં બધા પાકનો લગભગ અર્ધ ભાગ મરીજ થાય છે. સોંગાપોર એ મરીના વેપારનું મુખ્ય મથક છે. લાંબી વધારેમાં વધારે મરી ગ્રેટબ્રિટન ચડે છે. ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં અહીંથી ઇંગ્લંડ ખાતે ૨૧,૧૮૦,૦૦૦ રતલ ૩૮૫,૦૦૦ પાંડની કિંમતનાં ગયાં હતાં. તે મરી પૈકી ૧૨,૯૦૦,૦૦૦ રતલ મરી લાંબી જુદા જુદા રૂપમાં જમીની, ઇટલી રસિઆ, હોલંડ, સ્પેઈન વગેરે દેશોમાં મોકલવામાં આવ્યાં હતાં.

હિંદુસ્તાનમાં મલબાર, ટેલીચરી અને કોચીન એ મરીના વેપારનાં મુખ્ય સ્થળ ગણાતાં. ગયા સૈકાથી મલબારનો મરીનો વેપાર ધટતો ગયો અને મલય આર્કોપેલેગોનો વધતો ગયો. સુમાત્રાનો મરીનો પાક પશ્ચિમ ઉત્તમ દોવાથી સાંચી ખણાં મરી બહાર જાય છે- મીલબર્ન કહે છે કે સન ૧૮૨૯ માં સુમાત્રામાં ૨૨૪,૦૦૦,૦૦ રતલ, મલાયા દ્વીપકલ્પમાં ૩૬,૦૦૦,૦૦ રતલ, સિઆમમાં ૮૦,૦૦૦,૦૦ રતલ; બોર્નિઓમાં ૨૭,૦૦૦,૦૦ રતલ અને હિન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ કાંઠા પર ૪૦,૦૦૦,૦૦ રતલ મરી પાક્યાં હતાં. આ આંકડા પરથી જણાય છે કે હિંદમાં મરીનો પાક સુમાત્રા સાથે સરખાવતાં ઘણો જ ઓછો છે.

ઈંગ્લેન્ડ ખાતે સન ૧૮૭૨ માં ૨૭,૬૦૦,૦૦૦ રતલ મરીની આયાત થઈ હતી તે પૈકી ૨૫,૦૦૦,૦૦ રતલ ઈસ્ટ ઈન્ડીઝ ટાપુઓમાંથી અને ૨૬,૦૦૦,૦૦ રતલ હિંદમાંથી ગયાં હતાં. સન ૧૮૮૯માં ૨૮,૬૦૦,૦૦૦ રતલ મરી ઈંગ્લેન્ડ ખાતે ચક્રયાં તેમાંથી ૨૮,૦૦૦,૦૦૦ રતલ ઈસ્ટ ઈન્ડીઝ ટાપુઓમાંથી અને બાકીનાં હિંદમાંથી ગયાં હતાં. યુરોપ સિવાય ઈજિપ્ટ, ઍલિસિનિઆ, નાતાલ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વગેરે ઠેકાણે પણ અહીંથી મરી ચડે છે. હિંદમાંથી મરીની નિકાશ પરદેશ ખાતે થાય છે તેમ પરદેશમાંથી અહીં તેની આયાત પણ થાય છે. સન ૧૮૯૦માં ૫૭,૦૦૦,૦૦ રતલ મરી મલય આર્કોપેલેગોમાંથી અહીં આજ્યાં હતાં. આ સિવાય સિમોન, અંજીબાર વગેરે ઠેકાણેથી પણ અહીં જૂનું મરી આવે છે.

વાચનમાળાના ખુલાસા.*

બીજી ચોપડી.

પાઠ ૧.

અધમધવું—કુલની ખુશખોતું બહેક બહેક ચર્મ રહેવું. . .

પાધર—પાદર; ગામના ઝાંપા બહારની જગા—જ્યાં દોર, વગેરે ચરે છે તે.

ઘોર—ખીક લાગે તેવું.

* બાળપોથીથી માંડી પહેલી ચોપડીના ૨૬ માં પાઠ સુધીના ખુલાસા લખનાર મિ. અમીંદર રણછોડજી દેશાઈ,

પાઠ ૨.

વન—વને—વનમાં.

અંદ્ર.....ગાયું—સૂર્યના ધણા તેજને લીધે.

ચોર.....ખોળે—સવાર પડવાથી પકડાઈ જવાની ખીકને લીધે ચોર સંતાઈ જવાતું કરે છે. જ્યારે સૂર્યના તેજને લીધે પદાર્થ માત્ર સુશોભિત દેખાવા લાગે છે, અને પ્રાણી, વગેરે આનંદી અને ઉત્સાહી જણાય છે, સારે તેજ પ્રકાશની, કાળા રાત્રિએ કાળાં કૃત્યો કરનારા ચોર ઉપર દંધક જુદીજ અસર થાય છે; એટલે કે ચોરના મોં કાળા પડી ગએલાં અને નિરુત્સાહી જણાય છે.

મુદ્દાં—મૈત્રા ઉપરથી; મૈત્રાનો અર્થ દોરનાર કે મદદ કરનાર થાય છે. હોગુઓ પોતાના ધર્મગુરુને મુદ્દાંજી કહે છે. મસ્જદમાં જે મુદ્દાં બાંગ પોકારે છે, તે મુદ્દાં, મસ્જદની દેખરેખ રાખવા, વગેરેનું કામ કરે છે.

બાંગ—શુભ પાડીને નિમાજ પઢવી તે, અથવા નિમાજ પઢવાને માટે શુભ પાડવી તે.

પંખેરૂ—પક્ષી.

તૂલ્લ—અનાજ.

મગન—મગ—પ્રસન્ન.

પાઠ ૩.

ઉતરાણુ—ઉતરાયણુ; ઉત્તર+અયન=ઉત્તર તરફ જતું તે. સૂર્ય અથવા ખીજ કોઈ તારાનું ઉત્તર તરફ જે જતું તે. મહરસાસિ-સંક્રાન્તિમાં આજ્યા પછી સૂર્યનું ઉત્તર દિશાએ જતું થાય છે તે, ઉત્તરાયણ પોપ માસમાં બેસે છે, અને ૭ મહિના સુધી રહે છે.

ખળેવ—શ્રાવણ સુદ પુનેમ આ દહાડે મંચુદ્રને પૂજન કરી ફૂલ નાળિયેર અર્પણ કરવામાં આવે છે; આ દિવસ પછી દરિયામાં વહાણ ફરવા શરૂ થાય છે, આજણું જનોઈ બદલે છે, અને તેઓ યજ્ઞમાનને રાખડી બાંધે છે.

દશેરા—આસો સુદ દશમનો તહેવાર. આ દિવસે શ્રી રામચંદ્રજી રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા સંચર્યા હતા. આ દિવસે ખુદાવતાર

થયો. ચંડિકા દેવીએ આજ દિવસે મહિષાસુરનો વધ કરી જય મેળવ્યો હતો. આ દિવસે રાજસ્થાનમાં સવારી નીકળે છે, અને પાડાળકરોનો વધ થાય છે, તેમ અશ્વશસ્ત્રની પૂજા થાય છે, લોક ગામ બહાર જઈ ચમીનું પૂજન કરે છે, અને નવાં ધાન્યને જુએ છે. આ શુભ દિવસે બાળકોને નિશાળે બેસાડવામાં આવે છે, અને વહુઓ માસરે રહેતી થાય છે, એટલે કે તેને આણું વળાવવામાં આવે છે.

પાઠ ૪.

ગોકુળ આઠમ—ગોકુલ + અષ્ટમી; આવશ્ય વદ આઠમ. મી કૃષ્ણ ગંગવાત્ની જન્મતિથિ.

ખરદાદી—સંધાડિઓ; સંધાડા (ખરાદ) કપર ધાટ ઉતારનાર; દાંતનાં રમકડાં, ખાટલાના પાયા, વગેરે ઉતારનાર.

કેડય—આ શબ્દ ઇંગ્રેજ બાપામાંથી શુજરાતીમાં ઉતરી આવ્યો છે. ગામડાના વિદ્યાર્થીઓને ચિત્રદ્વારા કે નાના કાચના કે લાકડાના નમુનાદ્વારા કેડયનો ખ્યાલ આપવો.

સરેયો—સુગન્ધી વેચનારો—અત્તર, શુભાખજન, ધૂપ, વગેરે વેચનારો. લાલ સુગન્ધીદાર પદાર્થ વેચનારને સરેયો કહેવાનો રિવાજ છે, અને ઓસડિયાં વેચનાર ગાંધી કહેવાય છે; પણ ગાંધી એ ગાંધિક શબ્દનો અપભ્રંશ છે. ગાંધિક = સુગન્ધીદાર પદાર્થ વેચનાર.

ગાન્ધિકો લેક્ષકેડપિ સ્યાત્તુગંધિવ્યવહારિણિ, (મેદિની). સર્વું શબ્દ સામાન્ય વેપારીનો વાચક છે.

સર્જુર્ધણિજિ વિણ્ણિ, (મેદિની). યજ્ઞયોઃ સાવર્ણ્ય = ય તો જ અને જ તો ય થાય છે; જેમ—ગાત્રા = જાત્રા, જુનંગ, = જુવંગ, આ નિયમ વડે સર્જુ તું સર્વું થઈ પછી સર્વુ બની સરેયો થયું દર્શી. (પ્ર. રા. પં.)

વળી.....કૂરતા હુતા—મેળામાં માણસો તેમજ માડીપોડાની એટલી બધી બીડ હોય છે કે બંદોબસ્ત રાખવા સિપાઈઓ, વગેરે ફરતા રહે છે.

પાઠ ૬.

તેઓ.....હતાં—તેઓ પૈસે ટકે સુખી હતાં.

વધાર્થ—વધમણી—શુભ સમાચાર.

ઓવારણાં—આ શબ્દને બદલે દુખણાં, મીઠાં, વગેરે શબ્દો જુદે જુદે સ્થળે વપરાય છે.

પોળ—મોટાં શહેરોમાં રહેનારાં છોકરાંને પોળનો ખ્યાલ હોય છે, પરંતુ નાનાં શહેર કે ગામડામાં રહેનારા વિદ્યાર્થીઓને પોળનો ખ્યાલ હોતો નથી. મોટાં શહેરોની મોટી પોળો એવડી હોય છે કે તેમાં એક બે નાનાં ગામડાંનો સમાવેશ થઈ જાય. નાના શહેરમાં જેમ એક શેરીમાં બીજી અને બીજીમાં ત્રીજી શેરી હોય છે, તેમ મોટાં શહેરોની પોળોમાં એક પોળની અંદર બીજી નાની નાની પોળો હોય છે. પોળને દેવા ઉધાડવાને માટે બારણું પથ્થુ હોય છે. ચોટું—(ચતુર્થાદ) જ્યાં ચાર રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવો બન-રનો ભાગ, અથવા બજાર.

વલે—દશા—હુંડહાલ.

ખો—આદત-ટેવ.

પાઠ ૭.

લવારાં—બકરીનાં બચ્ચાં.

ગાકરાં—ધેટાંનાં બચ્ચાં.

નીરવું—આગળ મૂકવું; નાખવું.

ઝોક—ગામને પાદરે અથવા ગામમાં બરવાડો બકરાંધેટાંને જે વાડામાં રાખે છે તે.

પાઠ ૮.

ખોટ—ખખોલ.

પાઠ ૯.

મૂકમૂં—કત્તા 'માએ.'

પાઠ ૧૦.

ધાટ—પુકિત-ઉપાધ-રીત.

ભીંટયો—હાંસથી સાદસ કામ કરવા ગયો.

ખોડો અક્ષર   હ્રસ્વ અક્ષર   દીર્ઘ અક્ષર   દીર્ઘતર   દીર્ઘતમ
(વિશેષ લાંબો ઉચ્ચાર
ઉચ્ચાર)

ક	ક	કા	કા	કા
કુત	લઘુ	ગુરુ	પ્લુત	પ્લુત
		૩	૩	૩૩

અર્ધ માત્રા   એક માત્રા   બે માત્રા   ત્રણ માત્રા   ચાર માત્રા

પ્લુત જ્યારે ત્રણ માત્રા સુધીમાં હોય છે ત્યારે તેનાં તેમજ જ્યારે ચાર માત્રા સુધીમાં હોય છે ત્યારે તેનાં મુખ્ય સ્વરૂપો નીચે મુજબ વિસ્તારી દેખાડવામાં આવે છે.

પ્લુત માત્રા ૩

પ્લુત માત્રા ૪

૩	૩૩
૩	૩ ૩
૩	૩
	૩
	૩

ગાતી વખત પ્લુતની કીમત જેવી રીતે યોજવામાં આવી હશે તે પ્રમાણે ચિહ્નોથી તે ઢબ દેખાડવામાં આવશે. કારણ કેટલીક જગ્યાએ ક-કત પ્લુત ઉચ્ચાર એકજ ગીત સ્વર ઉપર સ્થિર રહે છે જેમકે બાળ-પોથીમાંની “ તારા ” માંનો ન્હાય શબ્દ ૩૩ ચાર માત્રાથી એકજ અવાજે બોલાય છે તેમ જણાશે અને એજ બાળપોથીમાંહેની “ ચાલો બહેને ” એ ગીતના આપણે (રે) શબ્દનો જે ઉચ્ચાર પ્લુત છે. તેને જો ન્હાય ની માફક એકજ રૂપ આપીએ તો ગીતનો આનંદ રહેતો નથી; તેથી તેનું સ્વરૂપ બદલવું જોઈએ અને તેને “ ૩ | | ” ચિહ્નથી ગાતી વખત શોભાવી શકાશે. આવાં કારણોને લીધે પ્લુત ઉચ્ચાર જે પ્રમાણમાં ગાનમાં વેહેવાયો હશે, તેવાં ચિહ્નોથી તે બતાવવામાં આવશે. ઉપર કહી ગયા તેટલા માત્ર નમુનાઓ છે.

૫મી પણ સૂક્ષ્મ કાળ હોય છે તેને અત્યુક્ત કહીએ છીએ. તે કુત-

નો પણ અર્ધ સમય જતાવે છે. પરંતુ તે શિષ્યોની શક્તિ પર ધ્યાન રાખી હાલ અહીં જતાવેલ નથી.

યુરોપખંડમાંહેનાં સંખ્યેમાં ઇટલી દેશની સંગીતકુશળતા ધણા વર્ષોથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંથી વિસ્તાર પામીને સંગીતલેખનપદ્ધતિ તમામ દેશોમાં એક સરખી માન્ય થઈ અને દાયમ ગણાઈ છે, તેમાં પશુ તાલ, લય, સ્વરરચના વગેરે જતાવવાના નિયમો છે. તેને અનુસરીને દરેક દેશમાંહેના સંગીત જ્ઞાનુનારાઓ તે દબથી લખાએલું ગીત તુર્ત પારી શકે છે તે ઉપજની પણ શકે છે. આ લેખનપદ્ધતિમાં પણ ઉચ્ચારશૈલી ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે, તેમજ તાલલય પર ધ્યાન રાખી યોજના કરવામાં આવે છે. આપણે જેને લખુ અક્ષરના માપથી બોલીએ છીએ તેને તે પદ્ધતિમાં તેજ રીતે દર્શાવાય છે, એટલે કે ચિહ્ન “ | ”. પશ્ચિમ દેશોમાં પણ તેનું તેજ દાયમ છે અને તેને ક્રોચેટ Crotchet કહે છે. આ ચિહ્ન સંસ્કૃત નાગરિક અને લઘુમાપ કરી તેના ઉપરથી તેનીજ લીટી દાખલ કરેલ છે તેમ જાણે છે. દ્રુતનું ચિહ્ન પણ તેવુંને તેવુંજ રાખેલ છે. માત્ર વલણ ઉલટું છે. આપણે દ્રુતનું ચિહ્ન અક્ષરની નીચે તિરછું છે તેને જદલે તે પદ્ધતિમાં તિરછું પણ ઉપર જતું દેખાડેલ છે. એટલે કે લઘુ અક્ષરનો એક ભાગ બેભાગ એની ધારણાથી પ્રદર્શિત કરેલ છે. જેમકે તેના નમુનાઓ.

લઘુ “ | ” = Crotchet “ | ”

દ્રુત “ ~ ” = Quaver “ , ”

અનુદ્રુત “ ˘ ” = Semiquaver

પ્લુત “ ˆ ” = Semibreve ○

પ્લુતમાં જે ગુરુએ છે તેને જે અનુજો આપે આપીએ તો તે અંગ્રેજી આદની સંખ્યા જેવો થાય છે એટલે કે સંજોગ ૪ પણ ઉબી રિધતિમાં છે, તેનો ખીલે નમુનો ઉપજની ઉપર પ્રમાણે આગ સંજોગનું સ્વરૂપ આકારાયું છે. યુરોપખંડના આર્યો અને હિંદુસ્તાનના આર્યો હજારો વર્ષોથી રિખુટા પડેલા છે. જાણાઓ પણ જુદી છે તેમ જતાં પણ સંગીતસ્વરૂપે ઐતિહાસિક એકજ કેટલે દરજ્જે સમવાઈ રહ્યા છે તે જાણી સાનંદાર્થ યથા સિવાય રહેનો નથી.

ભાષાવતાર.

(આશુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૧૫૦ થી.)

ઉદાહરણો.

ઉપરિ=ઉપર્ય	ગાલિ=ગાલ્ય	મણિ=મણ્ય	પરાસિ=પરાસ
૧૨૪	૧૨૩ ૧૦૩		
કટિ=કડ્ય ૬૩	ગિરિ=ગિર્	ગ્રીણિ=ગ્રણ્ય	વગેરે ધણા છે.
૬૩ ૧૨૪૩	૧૯, ૧૨૩		
ગતિ=ગત્ય	જાતિ=જાત્ય	ઘાઢિ=ઘાડ્ય	
૧૨૩	૧૨૩	૧૨૩	

આમાં ગિર્ અને પરાસમાં ય નથી ભળતો એ પણ જોવાનું છે. ૧૯ ગણ ૧૯ મો—નિયમ—અનંત ધ્રુવ હ નો અ યાય છે.

આ નિયમ પણ સરસોચ્ચાર માટે જણાય છે. તે પ્રાકૃતમાં પણ છે. જે મકે. સં. પ્રા. જુ. યુ. ચા. યુ. સં. પ્રા જુ. યુ. ચા. યુ. ચિરુપઃ વરુપોન્વરવો વરવો હરિતકી=હરઠ્ઠ. હરઠ્ઠ. હરઠે.

ઉદાહરણો.

કાર્તિક=કાર્ત્યક	ગિરિનાર=ગરનાર	તિથિ=તથ્ય	લિખિત=લખત
૯૯૯ ૧૨૩	૧૨૩	૨૩ ૧૨૩	
કિલકિલ=કલકલ	ચિંતા=ચંતા	દક્ષિણ=દક્ષણ	ધણાદિ
ગણિકા=ગણ્યકા	તિલ=સલ	દાહિમ=દાહ્યમ	ધણા છે.
૧૨૩	૧૨૨		

૨૦ ગણ ૨૦ મો—નિયમ અત્ય દીર્ઘ હ નો અ યાય છે.

આ નિયમનાં ઉદાહરણો પ્રાકૃત કે જૂની ગુજરાતી પર્વતમાં જણાતાં નથી. તે પણ સરસોચ્ચાર માટે જણાય છે. આમાં પણ હ નો સં. પ્રસારણ ય બોલાય છે પણ તે એકદેશિક હોવાથી લખ્યો નથી.

ઉદાહરણો.

ગર્મિણી=ગામણ્ય	ધૂલો=ધૂલણ્ય	રોહિણી=રોહણ્ય	ચુંડી=ચુંડ
૧૯ ૧૨૩		૧૯	
હુંદરી=હુંદર	નાડી=નાડ્ય	લહરી=લહેર	ધણાદિ ધણા છે.
૨૩			

તરવારી=તરવાર નારી=નાર્ય શાલી=શાલ્ય

૧૦૪

૨૧ ગણ ૨૧ મો—નિયમ-હ્રસ્વ ઇ નો ય થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતભાષાનો પ્રુદનો છે અને તે ગુણના નામથી પ્રખ્યાત છે તે પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

ફન=એન વિરાગી=વેશગી વિષ્ટિ=વેડ ઇલાદિ
કિંચુકં=કેસુય=કેસુડું દ્વિ=બે ૮૪ સન્નિપાત=સનેપાત કિમુ=કેમ

૧૦૮ ૧૨૪

૧૨૫

વિંતિરી=તેતર વિતસ્તિ=હેત હિમાચલ=હેમાચલ ઇલાદિ

૨૮ ૧૯ ૧૨૬

૧૦૩

૨૨ ગણ ૨૨ મો નિયમ અંત્ર ડ નો ઝ થાય છે.

આ નિયમ પણ સરસોચ્ચાર માટે થયો છે.

ઉદાહરણો.

અગુરુ=અગર કિમુ=કેમ મધુ=મધ રાદુ=રાદ

૨૩

૭ ૨૧

કુરુ=કસ્ય ચદુ=ચટ શિલાજતુ=શિલાજીત ઇલાદિ ધણા છે

૧૨૩

કમંડલુ=કમંડલ તનુ=તન હિંગુ=હીંગ

૧૩૦

૨૩ ગણ મો—નિયમ અનંત્ર ડ નો ઝ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અવગુણ=અવગણ કુંડ=કંડ ઉચ્છીર્પ=અશીર્ણુ

૧૩૧

ઉત્સુર=અસુર ગુમ્બુલ=ગૂમલ કુપુત્ર=કપૂત ઇલાદિ

૧૨૬

૧૨૭

ઉપવાસ=અપવાસ ગુણ=ગણ સુપૂત્ર=સપૂત

અપાસ ૧૨૬

૨૪ ગણ ૨૪ મો—નિયમ ડ નો ઝ થાય છે.

સંસ્કૃત નિયમ પ્રમાણે ડ નો ઝ યંઈને ઝકાર છે તે સરસોચ્ચાર

માટે થયો છે. પુલિંગ્મીલિંગ ઉદ્ધારાંતે શબ્દને પ્રથમના બહુ વચનમાં
 ડ નો અર્થ થાય છે જેમ માનુષ્ય માનવઃ એ આધારે આ નિયમ ઉ-
 ત્પન્ન થયો છે. •

ઉદાહરણો.

કદુ=કડવું તાલુ=તાળવું વદુ=બડવો લંદુ=લાડવો ઇલાદિ
 ૬૩ ૧૩૧ ૬૩ ૧૩૧

ગણુ ૨૫ મો—નિયમ હ્રસ્વ ડ નો ઓ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃતના ગુણ કાર્યનો છે.

ઉદાહરણો,

ઉદ્ધાર=ઓડકાર તુ=નો મુદ્ર=મોગ (મગ) પુસ્તિકા=પોથી
 ૮૦ • ૧૨૬ ૧૧૮

ઉદ્ધવ=ઓધવ ૧૩૧ મુજંગ=મોયંગ મુદ્રા=મોહાર ૧૫ ઇલાદિ
 કુદ્દાલ=કોદાળી ૧૩૧ મુક્તા=મોતી ૧૨૭ વક્ત્રપુર=બક્તપોર ધણા છે

૨૬ ગણુ ૨૬ મો—નિયમ—દીર્ઘ ડ નો ઇ થાય છે.

ઉદાહરણુ.

નૂપુર=નેપુર

૨૭ ગણુ ૨૭ મો—નિયમ—દીર્ઘ ડ નો ઓ થાય છે.

ઉદાહરણો.

ચૂઢા=ચોટલી મૂ=મો (મોં) મૂર્જપત્ર=મોજપત્ર
 મૂર્છા=મોરછા સૂચી=સોઈ

૩૮ ગણુ ૨૮ મો. નિયમ—હ્રસ્વ ક્ર નો અ થાય છે.

ઉદાહરણુ.

મૃત=મડું હૃદય=હૃદયું કૃત=કર્યું ધૃત=ધર્યું પૃથુક=પહુવા
 ક્રગ્વેદ=રગ્વેદ હૃત=હર્યું મૃત=મર્યું મૃત=મર્યું આદત=આદર્યું
 ઇલાદિ

૨૯ ગણુ ૨૯ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ક્ર નો અર્ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃત નિયમાનુસાર સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતી બોલતાં
 ક્ર માં અને ર માં કાંઈ તફાવત રહેતો નથી. ક્રહપિ શબ્દ ગુજરાતીમાં
 એનો એ બિતાયો છે. પણ તેને કેટલાક ક્રહપિ પણ બોલે છે અને કેટલાક
 રહ પણ કહે છે જેમકે રળપાંચમ, રળેસર, અને ઘૃતનું ઘૃત બોલે

છે ઋ નો ર થઇને સરલોચનાર માટે જ આવી ઝર થયું છે.

ઉદાહરણ.

કૃપા=કરપા (કરપાશકર)

તૃપા=તરશ

મૃગ=મરગલું

તૃણ=તરણ (ણ)

નૃસિંહ=નરસિંહ તૃપ=વરખ(સશિ) ઇત્યાદિ.

૩૦ ગણ ૩૦ મો—નિયમ—ઋ નો યા થાય છે.

ઉદાહરણ.

શૃંખલા=સાંકલ કૃષ્ણ=કદનો=કાલાન ઘૃષઃ=ઘડો=ધાઠો.

૩૧ ગણ ૩૧ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ ર થાય છે.

આ નિયમ સામવેદની શિક્ષાને આધારે થયો છે અને તે પ્રાકૃતમાં પણ ઉતર્યો છે જોમકે.

સં. દ્વષ્ટં. પ્રા. મા. દિટ્ઠં. જુ. યો. ગુ. દીઠું.

ઉદાહરણ

કૃત=કીડું ૧૩૧ ઘૃત=ધી વૃશ્ચિક=વીંછી ૧૦૯ શૃંગ=શોંગડું ૧૨૪

ગૃધ્ર=ગીધ

પૃષ્ઠ=પીઠ

શૃંગાલ=શીયાલ

શૃંગાર=સિંગાર

૧૨૩

૩૨ ગણ ૩૨ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ ણ થાય છે.

ઉદાહરણ

શૃણુ=શુણ.

૩૩ ગણ ૩૩ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો દીર્ઘ ઋ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પૃષ્ઠતિ=પૂછે છે વૃક્ષ=વૃદ્ધે=વૃદ્ધો. પૃષ્ઠ=પુટું=પૂડું=પ્રચ્છ=પૂછ્ય.

૩૪ ગણ ૩૪ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો ર થાય છે.

ઉપર ગણ ૨૯ ગામાં વિગત આવી ગઈ છે તે પ્રમાણે.

ઉદાહરણ.

અમૃત=અમ્રત

કૃપણ=કપણ

વૃષ્ટિ=વશિ

કૃત=કંત

કૃણ=રણ

કૃપા=કપા

વૃષભ=વપ(ખ)મ ઇત્યાદિ.

કૃતુ=રતુ ૨૨ (૨૧) વૃથા=વથા

સસ્કૃતં=સસ્કૃત

૩૫ ગણ ૩૫ મો—નિયમ—હ્રસ્વ ઋ નો હ્રસ્વ રિ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ઋદ્ધિ=રિદ્ધી=રિધિ. ઋદ્ધ=રિદ્ધો=રોહ

૩૬ ગણ ૩૬ મો—નિયમ—તુનો હસ્ય થાય છે.

આ નિયમ જૂની ગુજરાતીમાં જોવામાં આવે છે તેમ પ્રાકૃતમાં પણ ધાતુ પ્રત્યય તિનો હ થાય છે તેથી તનો સ્વર થાય છે અને ઋદ્ધો હ તો ઉપર આવ્યો છે આમાં ત ઊડી જાય છે તેથી જુદો ગણ ક્યો છે.

ઉદાહરણ.

જામાતૃ=જામાઈ ૧૪ માતૃ=માઈ માતૃ=માઈ

૩૭ ગણ ૩૭ મો—નિયમ—ઐ નો ઐ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતમાં માટે થયો છે. માગધીમાં પણ વૈરનું વેર થાય છે.

ઉદાહરણ.

તૈલ=તેલ મૈરવ=મેરવ પૈકૈક=એકેક વૈર=વેર સૈન્ય=સેન

આમાં સેન સજ્જ છે તે સેના ઉપરથી નહીં પણ નપુંસકલિંગી સૈન્ય ઉપરથી થવા વધુ સંભવ છે.

૩૮ ગણ ૩૮ મો—નિયમ—ઑનો ઓ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતનો જ નિયમ છે.

ઉદાહરણ.

ગૌ=ગૌર્ધ=ગાય.

૩૯ ગણ ૩૯ મો— નિયમ—ઔ નો ઔ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતમાં લીધે થયો છે, અને તે સંસ્કૃતમાં દ્વિત્વ નામે પ્રખ્યાત છે.

ઉદાહરણ.

ઔષધ=ઓષધ ગૌરી=ગોસ્ત્ર પૌત્ર=પોતરો (પોત્રો) સૌરાષ્ટ્ર=સોરઠ
૧૯ ૧૨૩

કૌપોત=કોપીન કૌહિત્ર=કો પૌપ=પોપ. ૨૭ ઈલાદિ ધણા છે.
હીતરો ૧૩૧

ગૌર=ગોરો ૧૩૧ પૌત્રપ=પોત્રપ મૌમ=મોમ
૨૩

૪૦ ગણ ૪૦ મો— નિયમ—ઔ નો ઔ થાય છે.

આ નિયમ પણ સંસ્કૃતનો જ છે—

તે દરેકમાં હાસિક અને છેવટની પરીક્ષાઓ થશે. (પરિશિષ્ટ વ જુઓ.)

પરીક્ષાઓ.

ધારો ૭ મો.

વર્ષના બે 'ટર્મ' (ભાગ) કરવામાં આવ્યા છે; પહેલો ટર્મ તા ૧ જાન્યુઆરીથી શરૂ થઈ તા. ૩૦ મી એપ્રિલને રોજ પૂરો થશે, અને બીજો ટર્મ તા ૧૫ મી જુનને રોજ શરૂ થઈ તા. ૧૫ મી નવેમ્બરને રોજ પૂરો થશે. આ તારીખો આશરો પડતી છે. દરેક વર્ષના પહેલા ટર્મની આખરે કૉલેજના અધિકારીઓ હાસિક પરીક્ષા લેશે અને તેમાં પૂરા થએલા ટર્મમાં ચાલેલા બધા અભ્યાસની કસોટી કાઢવામાં આવશે. શિષ્યવૃત્તિ લેનારા જે વિદ્યાર્થીઓ આ પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેઓની શિષ્યવૃત્તિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મરજી હશે તો બંધ કરવામાં આવશે.

ધારો ૮ મો.

ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ, અને ખાતાના બીજા જે અધિકારીઓને ઇન્સ્પેક્ટર નીમશે, તેઓ મળીને દર વર્ષે, બીજા ટર્મની આખરે, સર્ટિફિકેટ માટેની પરીક્ષાઓ લેશે.

ધારો ૯ મો.

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાઓના પગિણામની ત્રણ જુદી જુદી યાદીઓ બનાવવામાં આવશે. દરેક યાદીમાં દોકડાના ક્રમ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓનાં નામ જોડેવવામાં આવશે, અને વળી બીજા અને ત્રીજા વર્ષના માણુઓની યાદીઓ પૈકી દરેકના બે પેટા વર્ગ પાડવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે પહેલા, બીજા અને ત્રીજા વર્ષના દરેક વિદ્યાર્થીએ એકદર દોકડામાંથી ઓછામાં ઓછા સંકેદ ૪૦, દરેક વિષયને માટે ઠરાવેલા દોકડામાંથી ઓછામાં ઓછા એક તૃતીયાંશ, અને દરેક પેટા વિષય માટે ઠરાવેલા દોકડામાંથી કમીમાં કમી એક ચતુર્થાંશ દોકડા મેળવવા જોઈશે.

આ શરતને અનુસરીને બીજા અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓને-
અ. ઠરાવેલા એકદર દોકડા પૈકી ઓછામાં ઓછા સંકેદ ૬૦ દોકડા

મળશે તેમને તેમની યાદીના પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે.

વ. સેક્ટરે ૬૦ કરતાં ઓછા દોષક મળશે તેમને જીન વર્ગમાં મૂકવામાં આવશે. *

ધારો ૧૦ મો.

૧. પહેલા વર્ષની આખરે જે વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને સાધારણ રીતે કોલેજમાં રાખવામાં આવશે નહિ. જીન અને ત્રીજા વર્ષના જે વિદ્યાર્થીઓ છેવટની પરીક્ષામાં નાપાસ થશે તેમને પહેલા કે જીન વર્ષતાં સર્ટિફિકેટ પેડી જેને માટે તેમને લક થયેા હશે, તે આપવામાં આવશે; પણ તેમને કોલેજમાં રાખવામાં આવશે નહિ. છેવટની કોઈ પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ, સારપછી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરની મંજૂરીથી, જે વર્ષના અભ્યાસક્રમમાં નાપાસ થયા હશે, તે અભ્યાસક્રમની ફરી પરીક્ષા આપી શકશે.

ધારો ૧૧ મો.

પહેલાં અને જીન વર્ષના પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ઇન્સ્પેક્ટર પાસ પસંદ કરશે તોજ જીન અને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા દેવામાં આવશે.

ધારો ૧૨ મો.

પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને સામેલ રાખેલા નમુના (પરિચિત ક જુઓ) મુજબ ઇન્સ્પેક્ટર અને ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલની સહી સાથેનાં સર્ટિફિકેટો આપવામાં આવશે, અને પછી યોગ્યતાના ક્રમ પ્રમાણે ખાલી જગાઓમાંથી તેમને પસંદગી કરવા દેવામાં આવશે.

નીમજીકેટની વર્ગણી.

ધારો ૧૩ મો.

પાસ થએલા ઉમેદવારો નીચે લખેલા દરજાના કાયમ પગારની જગાઓ માટે લાયક ગણાશે:—

૩ ના વર્ષના માણુઓ	}	૧ લો વર્ગ—દર મહિને રૂ: ૨૫
		૨ જો વર્ગ—,, ,, રૂ: ૨૦

ધારો ૨૦ મો.

આ બાબતો ઉપર એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર વખતો વખતે જે ધારા મંજૂર કરશે તે કૉલેજના ધાગ મુજબશે.

પરિશિષ્ટ અ-(ધારો ૫ માં).

કારનામું.

રૂ: ૧-૮-૦ નો
૨૪મ્.

એક તરફ..... અને
બીજી તરફ ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.....
.....એ બેની વચ્ચે આજ તારીખ.....ને
દિવસે થએલા કરાર.

હું..... આથી કરાર કરૂં છું કે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ
કૉલેજ માટે કરાવેલા ધારા અને શિષ્યવૃત્તિના કામ પ્રમાણે મને શિષ્ય-
વૃત્તિ આપી, તેને પેટે એ ટ્રેનિંગ કૉલેજના ધારા પાળીશ, અને ઉત્તર
ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મને એ કૉલેજમાં રહેવા દેશે લાંસુધી,
અથવા જરૂરજોગ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષામાં પાસ થઈશ લાંસુધી લાં
રહીશ; અને જોટલી મુદત હું તે ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં રહો હઈશ તેટલીથી
ઝાઝી નહિ જોટલી મુદત સુધી કેળવણીખાતામાં શિક્ષક તરીકે નોકરી
કરીશ. વળી આ કરાર હું કોઈ રીતે તોડું તો સરકારને રૂ: ૧૫૦) અંકે
રૂપીયા દોઢસો આપવાને કબજા યાજી છું. એ રૂપીયા હંડ તરીકે નહિ,
પણ તુકસાન અને થએલા ખર્ચના વળતર તરીકે ગણવા.

અને અમે..... તથા

..... ઉપર લખેલા.....

ના આથી જામીન થઈએ છીએ, એવી રીતે કે જે પ્રમાણે કામ કરવા
તથા વર્તવાને તેણે ઉપર કબજા કર્યું છે તે પ્રમાણે તે બધું કરશે અને
વર્તશે; અને જો એ પ્રમાણે ન કરે અને ન વર્તે તો અમે બંને મળીને

અને અમારાંમાંના દરેક જણ ઉપર લખેલા રૂ. ૧૫૦) અંકે રૂપીઆ દોઢ-સો સરકારને આપવા આથી બધાઈએ છીએ.

અને આથી હું..... ઉત્તર ભાગનો એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સરકાર તરફથી કરાર કરે છું કે વિદ્યાર્થી તરીકેની શિષ્યવૃત્તિની અથવા શિક્ષક તરીકેના પગારની જે રકમ દેવી થશે તે રકમ સદરહુ ..... ને મહિને મહિને આપીશ, પરંતુ મને જરૂર જણાય તો એ.....ના કોઇ પણ એક કે વધારે માસની શિષ્યવૃત્તિનો અથવા પગારનો થોડો કે બધો ભાગ નહિ આપવાનો, અથવા અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી કે કેળવણીખાતામાંથી એને કાઢી મૂકવાનો મારો હક આ કરારની રૂઢિએ કસાથી બંધ પડશે નહિ.

શિષ્યવૃત્તિ લેનાર } (સહી)
વિદ્યાર્થી

સાક્ષીઓ } (સહી)

જામીનો } (સહી)

સાક્ષીઓ } (સહી)

(સહી)

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

ઉત્તર ભાગ.

(સહી)

સહી બાબતનો માક્ષો.

પરિશિષ્ટ વ-(ધારો ૬ ટુ.)

અભ્યાસક્રમ.

રૂઢિઆત વિષયો.

પહેલું વર્ષ.

૧. શિક્ષણપદ્ધતિ અને નિશાળવ્યવસ્થા.

અ. નિશાળવ્યવસ્થા અને કથિતપાઠનાં મૂળતત્ત્વો કિન્ડર્ગાર્ટન સાથે.

બ. વર્નાક્યુલર માસ્તરકોઠા અને, દરેક તરી પત્રકો.

ક. ગુજરાતી સ્કૂલોના મહેતાશ્રીઓ માટે ખાતા તંત્રથી છપાએલી સચનાઓ.

૨. ગુજરાતી ભાષા.*

અ. ગુજરાતી વાચનમાળાનું વાચન અને કવિતા; ૨૦૦ લીટીઓનો મુખપાઠ. વ્યાકરણ અને સાદા વાક્યોનું પૃથક્કરણ. વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળ.

વ. નિબંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.)

૩. બીજી ભાષા.

સંસ્કૃત-પહેલી પુસ્તક ૧ થી ૨૭ પાઠ સુધી,
અથવા

ઉર્દુ—ફાર્સી—

અ. ઉર્દુ ધોરણનું વ્યાકરણ અને ઉર્દુ વાચનમાળાનું પુનરાવર્તન.

વ. ફાર્સી પહેલી ચોપડી પૂરી. (લાહોર સીરીઝની.)

૪. ગણિત.

અ. અંકગણિત-મોઢાનું અને લખાણનું-રીતોનાં કારણો સાથે (મેન, શેર, વીમે, કમિશન, વર્ગમૂળ, ઘનમૂળ ખાયાપ્રકરણ અને શ્રેણીઓ સિવાયનું).

બ. અક્ષરગણિત-સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકાર.

ક. દેશીનામું.

દ. ભૂમિતિ (પરિચિત્ત વ ની ટીપ અ જુઓ).

૫. ઇતિહાસ અને જૂગોળ.

અ. ઇતિહાસ.

(અ) હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ-મુસલમાની અને મરાઠી રાજ્યના ખાસ જ્ઞાન સાથેનો.

* જેમાં સંસ્કૃત ભાષાના જ્ઞાનની જરૂર પડે એવા ગુજરાતી વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળના પ્રશ્નો બીજી ભાષા તરીકે ફાર્સી લેનાર (તથા વર્ણના) મુસલમાનોને પૂછવા નહિ.

(ખ) 'યુજ્જરાતનો ઇતિહાસ—મુસલમાની તથા મરાઠી રાજ્ય.

(કંમ્પેસ ગેઝેટીયરના નુસ્તાહના ભાગ ૧ લાની છેલ્લામાં છેલ્લી શોધો ઉપરથી.)

ચ. ભૂગોળ.

(અ) એશિયા અને હિંદુસ્તાન.

(ખ) રાજકીય વિભાગો સહિત હિંદુસ્તાનનો નકશો ચિતરવે.

(ક) પૃથ્વી—તેનો આકાર, કદ અને ગતિઓ.

૬. વિદ્યા.

અ. પદાર્થવિજ્ઞાન—બાદશર સ્ટુઅર્ટની પદાર્થવિજ્ઞાનની પ્રવેશપોથીનાં મૂળતત્ત્વો પ્રમાણે—એટલે પદાર્થોના મુખ્ય ધર્મ, ગરમી, પ્રકાશ, અને વીજળીનાં મૂળતત્ત્વો.

ચ. વાચનમાળાની પહેલેથી ચાર ચોપડીમાં આવતા વિદ્યાના પાઠો.

૭. ખેતી.

નાઈટ્સ રીડર્સ—૧ લો ભાગ પૂરો અને બીજો ભાગ અર્ધો.

૮. ડ્રૉઈંગ.

(૧) કુદરતી અને બીજા સાધારણ પદાર્થ—પદાર્થપાઠની સૂચનાઓમાં બતાવ્યા છે તેવા—કાળા પાટીઆ ઉપર ચિતરવા.

(૨) સીસાપેન અને કલમથી ચિત્ર પાડવું. ઉપરના જોવાજ પદાર્થોનાં ચિત્રો સીસાપેન અને કલમથી કાગળ ઉપર પાડવાં.

સૂચના—પ્રથમ સીસાપેનથી અને પછી કલમથી અભ્યાસ કરવો.

(૩) ભૂગોળ અને ઇતિહાસના પાઠોનો ખુલાસો આપવાને નકશા દોરવા.

(૪) આંકણી, સેટસ્કેવર, કુટપટીની આકણી, કંપાસ વગેરે સાદાં ડ્રૉઈંગનાં સાહિત્યો વાપરવામાં, તથા પદાર્થોનાં માપનાં પ્રમાણોની તજરૂબી અટકળ કરવામાં, તથા બારણાં, પેટી, બારી, ટેબલ, વગેરે સાદા પદાર્થોનું ખરેખર માપ લેવામાં કેળવણી.

૯. કસરત.

મગલળ અને મધ્યમ આયેની સાદી કસરત; તેમજ હંડ, કૂદવું, દોડવું, અને સ્પ્રિંગલ.

૯. કસરત.

પહેલા વર્ષના અભ્યાસક્રમ ઉપરાંત પેરેલલ અને હૉરિઝન્ટલ બાર ઉપર કસરત, અને ડ્રિલ.

ત્રીજું વર્ષ.

૧. શિક્ષણપદ્ધતિ અને નિશાળવ્યવસ્થા.

અ. શિક્ષણપદ્ધતિ, કથિતપાઠ અને નિશાળવ્યવસ્થાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન.

વ. ન્યાયશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર—ન્યાયના પ્રકાર, ટેવ અને લક્ષણનું બંધારણ તથા નીતિની વ્યવસ્થાનાં મૂળતત્ત્વો.

૨. ગુજરાતી ભાષા.

અ. વાચનનાં ૫૦ પાનાં અને કવિતાની ૫૦૦ લીટી; ૨૦૦ લીટીનો મુખપાઠ. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને પિંગળનું ઉત્તમ જ્ઞાન.

વ. નિબંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે.)

૩. બીજી ભાષા.

સંસ્કૃત—

(અ) રઘુવંશનો એક સર્ગ અને શકુન્તલાનો એક અંક; અથવા બીજા કોઈ ઉત્તમ કવિના પુસ્તકમાંથી તેટલોજ ભાગ—મુખપાઠ સાથે.

(બ) સંસ્કૃત બીજી ચોપડીના ૧૩ થી ૨૧ પાઠ (૧૬ માં પાઠ શિવાય.)

ઉર્દુ—ફાર્સી.

(અ) તોબાતેનસુહનાં ૫૦ પાનાં. ઉર્દુમાં નિબંધનું લખાણ. શી-કસ્તે વાંચનું.

(બ) કરીમાનો અઘો બીજો ભાગ.

૪. ગણિત.

અ. અકગણિત—રીતોનાં કારણો સાથે પૂરું.

વ. અક્ષરગણિત—એથી વધારે અવ્યક્ત પદો ન આવે તેવાં તેમજ વારસંખ્યાંકો અક્ષર ન હોય તેવાં સાદાં સમીકરણો. આ સમીકરણો ઉપર સહેલા પ્રશ્નો.

ક. ભૂમિતિ—(પરિશિષ્ટ થ ની ટીપ અ જુઓ.)

દ. માપકરણ—સર્વેઈંગ સાધે પૂરું.

૫. ઇતિહાસ—ભૂગોળ.

અ. ઇતિહાસ—

હિન્દુસ્તાનનો પ્રાચીન વખતનો ઇતિહાસ અને પુનરાવર્તન. ગુજરાતના ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન. હિન્દુસ્તાન અને ઇંગ્લંડની વચ્ચે સંબંધમાં આવતો ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ.

ચ. ભૂગોળ—

જગતની ભૂગોળ—અંગ્રેજી સામ્રાજ્યનું વિશેષ જ્ઞાન—ઇંગ્લંડનો નકશો ચીતરવા સાથે. પાતાવરણ.

૬. વિદ્યા.

ખગોળ—અ. લોકપરની પ્રવેશપોથી.

વ. સાતમી ચોપડીના વિધાના પાઠ.

૭. ખેતી.

નાઇટસ રીડર્સમાં આવેલું ખેતીનાં મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન.

૮. રૂઢિંગ.

(૧) પહેલા અને બીજા વર્ષ કરતાં વધારે મુશ્કેલ નમુનાઓ લઈને કાળા પાટીઆ પર ચોંકચી, અને કાગળ પર પેન્સિલથી, કલમથી અને રંગથી ચિત્ર પાડવાનો અભ્યાસ જારી રાખવો.

(૨) ભૂમિતિનાં કૃત્યો અને તેમનો ડિઝાઇનમાં ઉપયોગ. મિ. સી. એલ. બર્ન્સની મધ્યમ રૂઢિંગમાળાનાં ચાર્ટ્સ પ્રમાણે.

(૩) નિશ્ચયોના પાઠમાં આપતા બનાવે એવાસાધાર સપ્તજન્યમાને સાદા દેખાવોનું ચિત્ર પાડવું. આ ત્રીજા વિષય રૂઢિંગમાં જે સારી શક્તિ ધરાવતા હશે તેમને માટે ખાસ કરીને સૂચવ્યો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓને ધણું કરીને ફરજિયાત યશો નહિ.

સૂચના—આગળ પ્રમાણે સ્મૃતિથી ચિત્ર પાડવું.

૯. કસરત.

ફિલ સાથે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ.

સર્ટિફિકેટ પરીક્ષાની યોજના.

(ધારો ૮ અને ૯ માં)

પરીક્ષાના વિષયો.	વધારેમાં વધારે દોહડાં.		
	૧લું વર્ષ	૨જી વર્ષ	૩જી વર્ષ
૧. નિશાળવ્યવસ્થા—			
અ. લેખી...	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
વ વર્ગ શિખવવો—			
પહેલું વર્ષ—ધોરણ ૧ થી ૩			
બીજી વર્ષ—ધોરણ ૧ થી ૫	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
અને જાળવર્ગ			
ત્રીજી વર્ષ—વર્તમાનચુસ્ત શાળા			
નો કોઈપણ વર્ગ			
કુલ.	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૨. સ્વભાષા—ગુજરાતી—			
અ. પુસ્તકો, બ્યાકરણ,			
ધ્વનિ-લેખી	૧૨૫	૧૨૫	૧૨૫
વ. નિર્બંધ (અક્ષર ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે).	૫૦	૫૦	૫૦
ક વાચન અને મુખપાઠ.	૨૫	૨૫	૨૫
કુલ	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૩. બીજી ભાષા			
(વાચન અને મુખપાઠ સહિત). }	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦

પરીક્ષાના વિષયો.	વધારેમાં વધારે દોકડા.		
	૧જું વર્ષ.	૨જું વર્ષ.	૩જું વર્ષ.
૪. ગણિત અ. અંકગણિત-લેખી. (પહેલા વર્ષના દેશીનામા સાથે).	૧૦૦	૭૫	૭૫
વ. અક્ષરગણિત-લેખી.	૫૦	૫૦	૫૦
ક. ભૂમિતિ અને માપકરણ-લેખી...	...	૭૫	૭૫
દ. ભૂમિતિ.....	૫૦	..	...
કુલ.	૨૦૦	૨૦૦	૨૦૦
૫. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ— અ. ઇતિહાસ-લેખી.	૫૦	૫૦	૫૦
વ. ભૂગોળ અને નકશો ચીતરવો-લેખી.	૫૦	૫૦	૫૦
કુલ.	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૬. વિદ્યા-લેખી.....	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૭. ખેતી	૫૦	૫૦	૫૦
૮. ડ્રોઈંગ (હુન્નરશાળાની પરીક્ષા).....	૧૦૦	૧૦૦	૧૦૦
૯. કસરત	૫૦	૫૦	૫૦
કુલઆત વિષયોના દોકડાનો એકદર સરવાળો.	૧૧૦૦	૧૧૦૦	૧૧૦૦

(અભ્યાસક્રમ જુઓ).

પરિશિષ્ટ વ ની ટીપ અ.

ભૂમિતિ.

પહેલું વર્ષ.

(દ.) ડ્રોઈંગનાં સાહિત્યોનો ઉપયોગ—

(૧) ફુટપટ્ટી (ઇંચ અને એક ઇંચના દસ ભાગવાળી તથા સેંટી-

મીટર અને મીલીમીટરવાળા

(૨) સેટસ્ક્રેર.

(૩) પ્રોટ્રેક્ટર.

(૪) કંપાસ.

ગોળખંડના ખૂણાઓનું માપ, કાગળ વાગવાના સાદાં અને સહેલા મનોપત્રો, સપાટ આકૃતિનાં નામ અને લક્ષણ.

કર્તવ્ય ભાગ.

(૧) એક આપેલા ખૂણા બરાબર એક ખૂણાની રચના.

(૨) ખૂણા, કોંસ અને સીધી લીટીઓને દુભાગવી.

(૩) કોઈ લીટીમાં કે લીટી બહાર આપેલા બિંદુમાંથી તે પર સંબંધિત રચના.

(૪) એક આપેલી લીટીને સમાન્તર લીટી દોરવાની રચના.

(૫) નીચે આપેલાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકોણની રચના.

(અ) ત્રણ બાજુઓ.

(બ) બે ખૂણા અને પાસેની બાજુ.

(ક) બે બાજુ અને અંતર્ખૂણો.

(ઢ) બે ખૂણા અને તેમાંના એકની સામેની બાજુ.

(૬) કોઈ સીધી લીટીના સરખા ભાગ કરવા.

પ્રમેય.

(૧) કોઈ બિંદુ આગળ સીધી લીટીઓથી બનેલા ખૂણાઓનો સંગ્રહ.

(૨) સમાન્તર સીધી લીટીઓના ગુણ.

(૩) ત્રિકોણના ગુણો.

(૪) સમાન્તરબાજુ ચતુષ્કોણના ગુણો.

બીજું વર્ષ.

કર્તવ્ય ભાગ.

(૧) આપેલા ત્રિકોણ બરાબર એક સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની રચના, અથવા સીધી લીટી આકૃતિની રચના કે જેમાં એક ખૂણો એક સીધી લીટી ખૂણાની બરાબર હોય.

(૨) વર્તુલને સ્પર્શ કરતી લીટીની રચના.

(૩) ત્રિકોણની બહાર અથવા તો અદર સ્પર્શ કરતા વર્તુલની રચના.
પ્રમેય.

(૧) ક્ષેત્રફળમાં સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણની સમાનતા.

(૨) ક્ષેત્રફળમાં ત્રિકોણની સમાનતા.

(૩) એકજ બિંદુમાંથી દોરેલી એ સ્પર્શલીટીની સમાનતા.

(૪) જ્યાની સમાનતા.

(૫) એકજ વર્તુળ ખંડમાંના ખૂણાના સમાનતા.

(૬) એકજ કૈંસ ઉપર થતા ખૂણાઓની સમાનતા.

(૭) એકજ કૈંસ ઉપર થતા મધ્યબિંદુ આગળના અને પરિધ આગળના ખૂણાઓનો સંગ્રહ.

(૮) ગોળને સ્પર્શ કરનાર (સાપ્તકલક) ચતુષ્કોણના શુભો.

ત્રીજું વર્ષ.

(ક) કર્તવ્ય ભૂમિતિ—(ટીપ ૧) માં આપેલાં કૃત્યો—જરૂર 'લાગશે' તો આ કૃત્યોને લગતા સહેલા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓએ ઇન્ચ, ફુટ, ઇન્ચ, સેન્ટીમીટર, અને મીલીમીટરના આંકવાળા આંકણી, સેલ્ફર, ખૂણામાપકઅર્ધગોળ—ગ્રોટ્ટકટર—, કંપાસ, અને કલ્ક્યુ પેન્સિલ પાસે રાખવાં. બધી આકૃતિઓ ખરીદીથી દોરવી.

(ટીપ ૨) માં કહેલા પ્રમેય સિદ્ધાંતો, તે ઉપરથી ઉપજતા પ્રશ્નો અને મનોમતો, અને તેનો ઉપયોગ આવે એવા અકગણિતના દાખલા પૂછવામાં આવશે. વિષયનું પદ્ધતિસર વિવેચન આવતું હોય તેવી કોઈ પણ સિદ્ધતા સ્વીકારવામાં આવશે. એ વિવેચન માટે (ટીપ ૨) માં જે પ્રમેય સિદ્ધાંતોનો અનુક્રમ આપ્યો છે, તેજ અનુક્રમ ફરજિયાત નથી. સમજાય તેવી ટુંકી સંગ્રાઓ વાપરવાની બલામથક કરવામાં આવે છે.

ટીપ ૧

ખૂણા, લીટીઓ, અને કૈસોને દુભાગવાનું;

સીધી લીટીઓ ઉપર બેજ દોરવાનું;

આપેલા ખૂણાની જરાબર ખૂણો કરવાનું;

આપેલી સીધી લીટીઓને સમાન્તર લીટીઓ દોરવાનું;

આપેલાં જોઈતાં સાધનો ઉપરથી ત્રિકોણો બનાવવાનું;
સીધી લીટીઓને સરખે બાજે બાગવાનું;
ગોળને સ્પર્શલીટીઓ દોરવાનું.

આપેલા ગોળની અંદર કે બહાર સ્પર્શ કરતી ૩, ૪, ૬, ૮, બા-
જુવાળી સમજાવવાળી આકૃતિઓ દોરવાનું;

ત્રિકોણ કે ચોરસની અંદર કે બહાર સ્પર્શ કરતો ગોળ દોરવાનું;
આપેલા ખૂણાના જવડે ખૂણો રહે તેવો આપેલી સીધી લીટી ઉપર
ગોળનો ખંડ દોરવાનું.

ટીપ ૨

એક બિંદુએ થતા ખૂણાઓ.

એક સીધી લીટી બીજી સીધી લીટી ઉપર ઉભી રહે તો તેથી થ-
એલા પાસપાસેના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે;
અને તેથી ઉલટું બે લીટીઓ એક બીજાને છેદે તો સામસામેના ખૂણા
બરાબર છે.

સમાન્તર લીટીઓ.

એક લીટી બીજી બે લીટીઓને છેદે ત્યારે, જો (૧) વ્યુત્ક્રમ ખૂ-
ણાઓનું જોડકું બરાબર હોય, અથવા (૨) બહારનો એક ખૂણો તેજ દિ-
શા તરફના માંહેના સામેના ખૂણાની બરાબર હોય, અથવા (૩) છેદનારી
લીટીની એકજ બાજુ તરફના બે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બ-
રાબર હોય તો, તે બે લીટીઓ સમાન્તર છે, અને તેથી ઉલટો પ્રમેય
સિદ્ધાંત-જે સીધી લીટીઓ એકજ સીધી લીટીને સમાન્તર છે તે પરસ્પર
સમાન્તર છે.

ત્રિકોણ અને સીધી લીટી આકૃતિઓ.

ત્રિકોણના ત્રણે ખૂણાઓનો સરવાળો બે કાટખૂણા બરાબર છે.

કોઈ પણ બહુકોણ આકૃતિ એવી હોય કે તેનો એક પણ ખૂણો
અંતર્ગામી ન હોય, તો તેની બધી બાજુઓને અનુક્રમે વધારીએ તો એ
રીતે થએલા ખૂણાઓનો સરવાળો ચાર કાટખૂણા બરાબર છે.

જો કોઈ એક ત્રિકોણની બે બાજુઓ અને તેની વચ્ચેનો ખૂણો

ખીજા ત્રિકોણની જે બાજુઓ તથા તેની વચ્ચેના ખૂણાની બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ એક ત્રિકોણના, જે ખૂણા અને એક બાજુ બીજા ત્રિકોણના જે ખૂણા અને એક બાજુની અનુક્રમે બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ ત્રિકોણની જે બાજુઓ સરખી હોય, તો તેમની સામેના ખૂણાઓ સરખા છે, અને તેથી ઉલટી પ્રતિષ્ઠા—

કોઈ એક ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ બીજાની ત્રણ બાજુઓની અનુક્રમે બરાબર હોય તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો જે કોઈ ખૂણા ત્રિકોણના કઈ સરખા હોય, અને એકની એક બાજુ બીજાની એક બાજુની બરાબર હોય, તો ત્રિકોણો બધી રીતે સરખા થશે.

જો કોઈ ત્રિકોણની જે બાજુઓ લાંબાટુંકી હોય તો લાંબી બાજુની સામેના ખૂણો ટુંકી બાજુની સામેના ખૂણા કરતાં મોટા છે, અને તેથી ઉલટી પ્રતિષ્ઠા—

એક આપેલી લીટી સુધી તેની બહાર આપેલા બિંદુથી દોરેલી લીટીઓમાં જે તેના ઉપર લંબ છે તે ટુંકામાં ટુંકી છે.

સમાન્તરબાજુ ચોખ્ખાની સામસામેની બાજુઓ તથા ખૂણાઓ સરખા છે; દરેક કઈ સમાન્તર બાજુ ચતુષ્કોણને દુભાગે છે

જો એક લીટીને ત્રણ ગાયવા, વધારે સમાન્તર લીટીઓ છેદીને અંતર્ભાગ સરખા કરતી હોય તો તેમને છેદનારી બીજી કોઈ પણ લીટીથી ચોક્કસ અંતર્ભાગો પણ સરખા થાય.

ક્ષેત્રફળ.

એકજ ગાયવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈના સમાન્તર બાજુ ચોખ્ખાનું ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે

એકજ ગાયવા સરખા પાયા પરના અને એકજ ઊંચાઈવાળા ત્રિકોણોનું ક્ષેત્રફળ સરખું હોય છે.

૩. કોઈ પણ વાલી છે કે કેમ ? જો વાલી હોય તો તેની કેવી રીતિ છે ?
૪. ચતીમની કોઈ પણ ગીલકત હોય તો તે શી શી અર્ત કટલો કીમતની છે ?
૫. ચતીમ હાલે કોઈ બર્ણ છે કે કેમ ? અથવા બર્ણી શકે તેવો છે કે કેમ ?
૬. ચતીમ માટે બલામણુ કરનાર ગૃહસ્થનું નામ, ઠેકાણું તથા ધંધો.
૭. ચતીમ માટે પૂરી પાડવામાં આવેલી હકીકતના ખરાપણા માટે ગામના પટેલ, તલાટી અથવા નિશાળના મહેતાંજી અથવા આ-ખરદાર ગૃહસ્થનું સર્ટિફિકેટ.

તા. ૧૫-૨-૦૮,
સેક્રેટરીયટ,
મુંબઈ.

} સુબેન્દ્રક,
સૈયદ રામસુદીન સૈયદમીયાં
કાઠરી.

વડોદરા રાજ્યના શિક્ષકો માટે શિક્ષણસ્પર્ધાની યોજના.

૧ શિક્ષણના કામમાં હત્સાહ રાખનારા શિક્ષકોને પોતાના અનુભવ બજેરેનો અજમાયશ કરવા તક મળે તથા શિક્ષણના કામ માટે કરવાની અનેક યોજનાઓમાં ઉપયોગી સૂચનાઓ જાણવામાં આવે અને ખીજને જણાવી શકાય તે હેતુથી આવી સ્પર્ધાની યોજના કરવામાં આવે છે.

૨ વખતો વખત અનુકૂળતા વગેરે પ્રમાણે સ્પર્ધાના વિષયો નક્કી કરી જાહેર કરવામાં આવશે.

૩ વડોદરા રાજ્યની દેશી કેળવણીખાતાના તાજાની સર્વ પ્રકારની જાણના પુરુષ અને સ્ત્રી શિક્ષકોને આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવા ફટ છે.

૪ આપેલા વિષયના ઉત્તર વગેરે લખી મોકલનારે લખાણ નીચે પોતાની સંજ્ઞાની સહી કરી એક કાગળ પર પોતાનું નામ, સ્થળ, ક્યાં શિક્ષક છે, કેટલો પગાર મળે છે તે લકીકત લખી પાકીટમાં બીડી તે પાકીટના ઉપર સંજ્ઞા લખી લખાણ સાથે તે રાખવું.

૫ લખાણ રૂપધા માટે મોકલવામાં આવે તે સાથે એક આનો અંગર એક આનાની પોસ્ટની પા આનાવાળી રીકીટો પ્રત્યેક ભાગ સેનારે મોકલવી જોઈએ. એક ગામ કે સ્થળેથી એક કરતાં વધારે ઇસમ લખાણ મોકલવાના હોય તો ટપાલ ખર્ચ ઓછો થવા તેમણે પોતપોતાનાં લખાણ, સંજ્ઞાનાં પાકીટ અને અકેક આનો એકઠાં કરી મોકલવાને અડચણ નથી.

૬ લખાણ ઠરાવેલી મુદત સુધીમાં અમને મળી જવાં જોઈએ.

૭ ધનામની રકમ—રૂપધામાં ભાગ સેનાર તરફથી આવેલા અકેક આનાની કુલ રકમમાં રૂ. ૩) ત્રણ અમારા પોતાના તરફથી ઉમેરવામાં આવશે અને આ પ્રમાણે એકંદર જે રકમ થશે તેમાંથી વધારેમાં વધારે રૂ. ૧૦) અને રૂ. ૭) સુધીનાં નિધાન જે ધનામ રાખવામાં આવશે તે તે અનુક્રમે:—

(૧) રૂ. ૧૨ ઉપરાંત પગારવાળા શિક્ષકોમાંથી; અને

(૨) રૂ. ૧૨ કે તેની અંદરના પગારવાળા શિક્ષકોમાંથી.

જેમના ઉત્તરો પહેલા નંબરના જણાશે તેમને અકેક આપવામાં આવશે. કુલ રકમ રૂ. ૧૭ થી વધારે થશે તો દરેક વર્ગમાં એકે એક વધારે ધનામ રૂ. ૫ ને રૂ. ૩ સુધીનું રાખવામાં આવશે. કુલ રકમ રૂ. ૧૭ થી કમી થશે તો તેના પ્રમાણમાં, ધનામની રકમ કમી રાખવામાં આવશે. એકંદર રકમ રૂ. ૨૫ ઉપરાંત થશે તો બાકી રહેલી રકમનો ઉપયોગ બીજા વખતે થશે.

૮ રૂ. ૧૨ ઉપરાંત પગારવાળા શિક્ષકો પૈકી જે ધનામને પાત્ર કરશે તેને રોકડા રૂપિયા આપવામાં નહિ આવે; પણ તેની પસંદગીનાં પુસ્તકો કે ચીજો આપવામાં આવશે. રૂ. ૧૨ સુધીના ધનામને પાત્ર શિક્ષક.

કને રોકડા રૂપિયા, પુસ્તકો કે ચીજ પસંદ પડે તે આપવામાં આવશે.

૯ જેમનાં લખાણ ઇનામને પાત્ર તથા પસંદ કરવા યોગ્ય જણ્યારી તેમનાં નામ પ્રગટ કરવામાં આવશે, તેમજ ઇનામને પાત્ર ઠરેલાં લખાણો તેમજ એકંદર લખાણોનો સાર શિક્ષકોને ઉપયુક્ત થાય એવા રૂપમાં કેળવણી વર્ગોમાં સ્થગવડ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી.

વડોદરા, તા. ૩૦-૩-૦૮.

ટીપ:—જે તે સ્થળના મુખ્ય શિક્ષકો આ સ્પર્ધામાં ભાગ લેશે અને પોતાના તાબાના તથા તળની બીજી શાળાઓના શિક્ષકોને માહિતી આપી આમાં ભાગ લેવા સમજ આપશે એવી ઉમેદ-રાખવામાં આવે છે.

છ. ઠા. મોદી.

ચર્ચાપત્ર.

તુખમેહેના અને તુખમેરૈદાન.

બાપાવતાર વિષે આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે માહે એપ્રિલના શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૧૧૦ માં ફારસી તથા અરબી શબ્દોના વિષે હકીકત લખી છે તેમાં તુખમેરૈદાનના શબ્દ ઉપર જે નોટ કરી છે, તે સંબંધમાં મુનશી આદમજી મુલેમાન નીચે મુજબ લખી જણાવે છે.

અરબી બાપામાં રૈદાન જેને મુજરાતના લખાણમાં ભાગમાં આવતીબાવતીના નામથી ને કેટલાક લોકો આન્નગુળના નામથી પણ ઓળખે છે, અને જેનાં બીજાને પાણીમા જુદાં પલાળી ગરમ ત્રસ્તમાં સરખતમાં નાંખી પીએ છે, ને હડકને માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે તે તકમરીયાનાં બીજ છે. તુલસીના જેવીજ એના છોડવાને માંજરો થાય છે; પરંતુ એના છોડમાંથી અત્તર બનાવવામાં આવતું નથી.

હેના અરબી બાપાનો બીજો એટલે જુદોજ શબ્દ છે. તેને મુજરાતમાં મેહદી અથવા મેદીના નામથી લોકો ઓળખે છે. બાગમઝી-આમાં કેટલીક જગ્યાએ વાડ તરીકે મેદીના છોડવાઓનો ઉપયોગ થાય છે. એઓ હાથ રગવાના કામમાં મેદીના છોડના પાંદડાં વાપરે છે;

તેનેજ અરબી બાપમાં “ હેના ” કહે છે. ઉત્તમ પ્રકારે કેળવેલી મેદ-
દીના છોડવાનાં પાંદડાંમાંથીજ “ હેનાનું ” અત્તર બનાવવામાં આવે છે.
તેનુંજ નામ હેનાનું અત્તર છે. આ બાબત ઘણીજ પ્રખ્યાત છે. તુખ્મે
હેના અને તુખ્મેરૈહાન એ બે શબ્દો તદ્દન જુદાજ છે.

કેળવણીખાતાની અખરો.

જાહેર અખર.

રાજકોટ બાર્ટન ફીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની સને ૧૯૦૮ ની સાલની
પ્રાવેશિક પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે થશે.

૧. કાંઈઆવાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિ-
સ્ટન્ટો અને સ્ત્રીશિક્ષકોને અખર આપવામાં આવે છે કે, આ કૉલેજમાં
દાખલ થવાને જે બાહ્યોએ ઉમેદ રાખતી હોય તેમની ઉંમર, અભ્યાસ
વગેરે હકીકતનું પત્રક સને ૧૮૯૩ ની સાલના શુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ
૨૬૪ મે છાપેલા નમુના પ્રમાણે બનાવી તેમાં માગેલી હકીકત બરાબર
પૂરી આ જાહેર અખર પહોંચે કે જેમ બને તેમ તાકીદથી અમારા ત-
રફ મોકલવું. તારીખ ૧ લી માહે ઑગસ્ટ સને ૧૯૦૮ પછી આવાં
પત્રકો લેવામાં નહિ આવે.

૨. સને ૧૯૦૩ ના શુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૨૨ મે તે સા-
લની પ્રાવેશિક પરીક્ષાની જાહેર અખર છાપેલી છે તેની કલમ પહેલી
અને હાંદી સિવાયની બાકીની પાંચ કલમોમાં લખેલી શરતો આ સાલને
માટે પણ લાગુ છે એમ સમજવું.

૩. આ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તારીખ ૭ મી માહે સપ્ટેમ્બર
સને ૧૯૦૮ સોમવારના રોજ સવારના અગિયાર વાગે આ કૉલેજના
મકાનમાં થર થશે.

૪. આ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં વાચનની નવી પાંચમી
ઓપડી લેવાશે.

તારીખ ૧૩ મી એપ્રિલ સને ૧૯૦૮ } Frances J. M^o Afiee.
રાજકોટ. } લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ બા.શી. ટ્રે. કો.
રાજકોટ.

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ.

જાહેર ખબર.

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં આવેલી કે તેની આસપાસની સરકાર તરફથી સ્વીકારાયેલી કોઈ પણ શાળામાંની દેશી છોકરીઓને આપવાની નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કૉલરશિપ માટેની હરીદ્વાઈની પરીક્ષા તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૮ ને મોમવારે અને ત્યાર પછીના દિવસોએ લેવામાં આવશે.

૨. મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આ પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવા માટેની અરજી મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને કરવી અને તે અરજી ૧૯૦૮ ની ૨૩ મી જુલાઈએ અથવા તે તારીખ પહેલાં તેમને પહોંચવી જોઈએ. આ તારીખ વીસા બાદ કોઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ!
૩. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલરશિપની રકમ અને તેની શરતો વગેરે બાબતોનો વધારે જુલાસો કાનુનોમાંથી મળી આવશે!

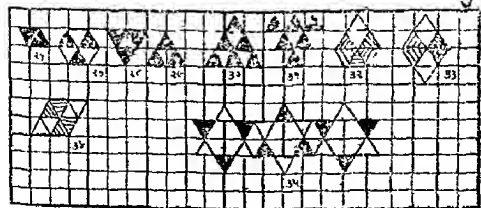
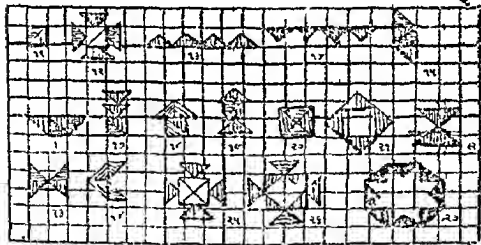
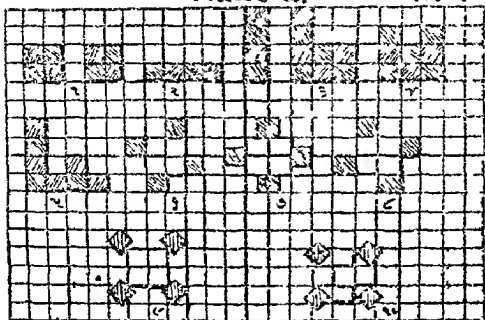
સહી K. P. Trivedi,

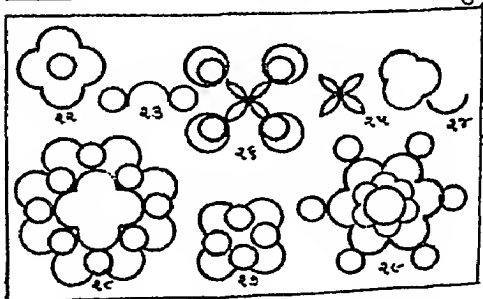
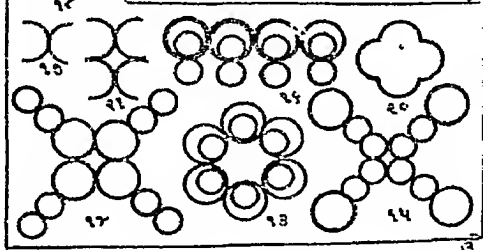
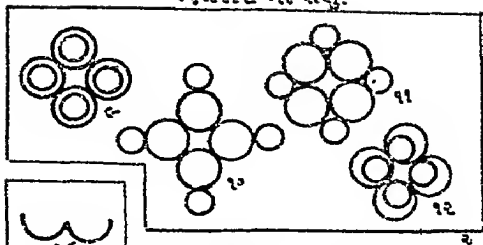
Ag. Educational Inspector.

N. D.

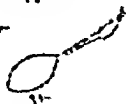
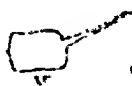
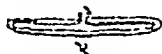
અમદાવાદ,

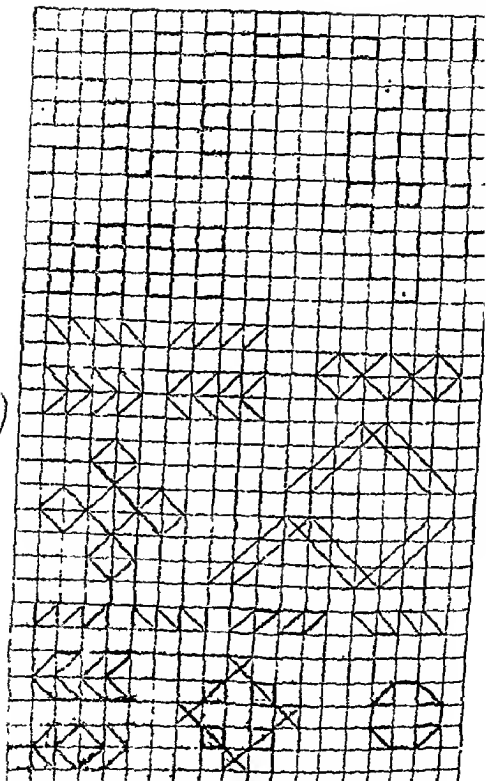
તા. ૨૭ મી. મે. ૧૯૦૮.

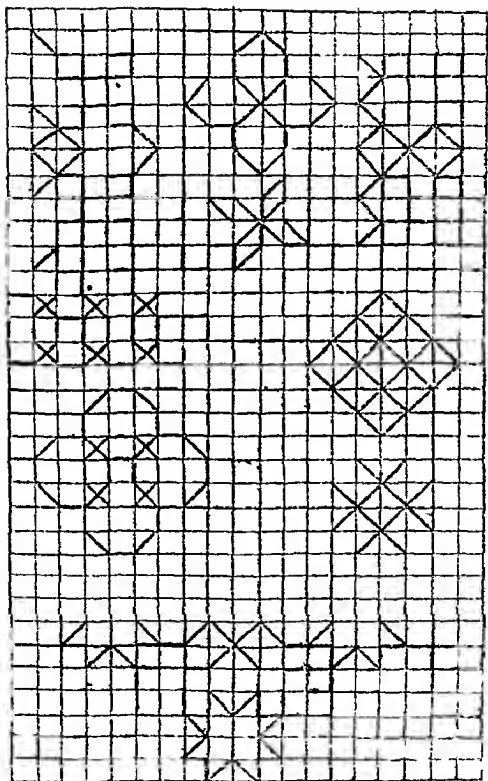

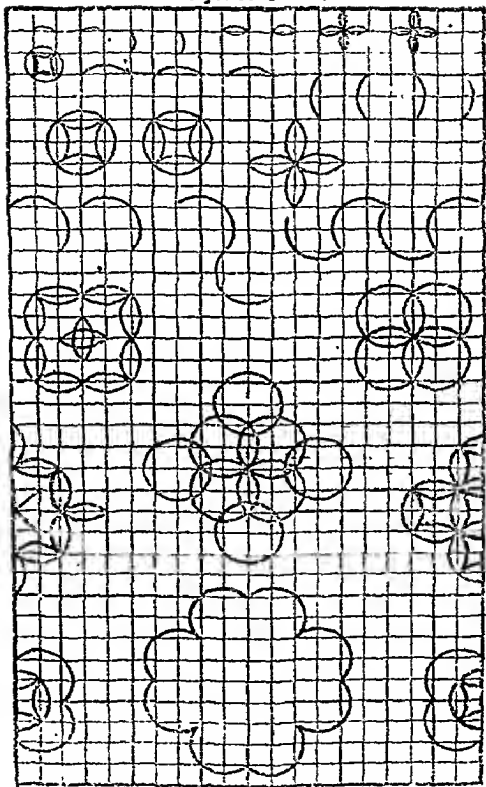

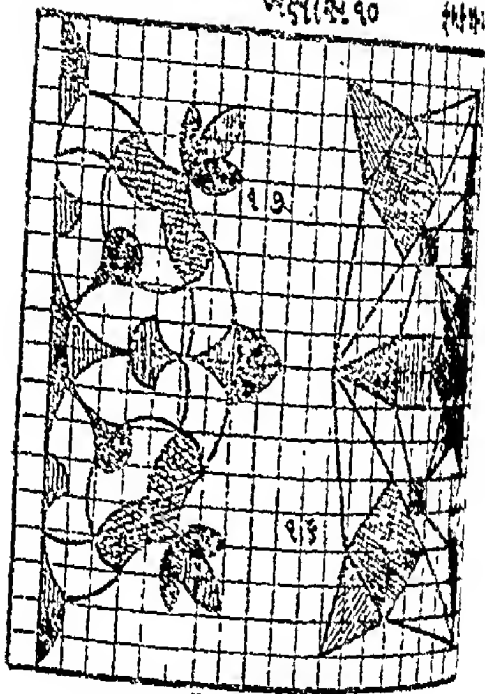

ବିଜୁଳି ୧୦୩.

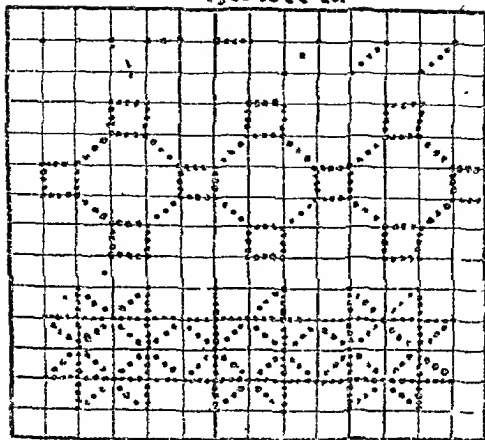
બકરી ૧૦

૧૧/૧૨

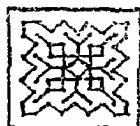
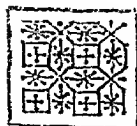
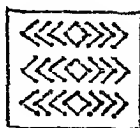
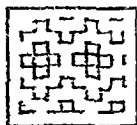
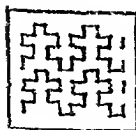

૧૧/૧૨

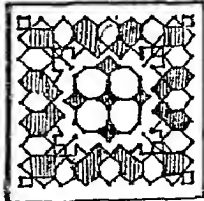
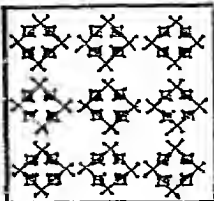
બકી સ ૧૧ થી.

બકી સ ૧૨ થી.

બરફીલ ૧૨ મી.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક.

નવાં ધોરણોના કમ પ્રમાણે ફિડરગર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળે.

સખ એજન્ટસ. સુરત, કરસનદાસ નાગજીદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભંરામ ઉમીયાશંકર જલાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર ભરૂચ. કે. એલની કંપની. તથા બાઈલાલ છગનલાલ. નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ ત્રિલોકદાસ. વડવાણ. જેમ્સ હંદલકશી તથા પ્રાણશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેમજી નવાનગર. હેમરાજ ભલ્લજી. ભાવનગર. અ. બહુલભુસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા ઔદ્યોગીય પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની. આરટીવીઆર-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કારી),

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રોઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. પીકચરવાળા.

નમુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુકડેપો અમદાવાદ.

ઉપલાં ૧૭ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને પહોંચકામણી ખર્ચ પડશે નહિ, પણ માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ માં મળશે. રૂ. ૧૦ થી રૂ. ૨૫) સામટા લેનારને મંદકે ૧૦ ટકા લેખ અને પચીસ ઉપરાંતના ખરીદનારને સંદે ૨૦ ટકા વટાવ આપવામાં આવશે. નાચેના સ્થળ મળશે ૧ ધા ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ મુખર્ષ, ૨ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ પ્રિન્સેસરોડ, કાલકાદેવી, મુખર્ષ ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, બુક્સલર-નાણાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠ જીતેકરવાડી, કાકોગદાર, મુ. નં. ૨

દીક્ષીવાળા લાલા ખીરાનદયાળ ધરમદાસને

શુદ્ધ સાચાં ઓતીનો સુરમો.

આંખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, નજળો, ખીલ, જાખ, જીરી, છાયા, કુલ્હ, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળા વીંજેરેને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને તથા નબળા આંખવાળાને ઘણોજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ રૂપ છે.

ડીમત નં. ૧-૩ નો કાજો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧૧
તો. ૦૧૧ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૨ નો કાજો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
તો ૦૧૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧૧

નં. ૪ નો કાજો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧
તો. ૦૧૧ ની શીશીનો રૂ. ૧

નં. ૫ નો કાજો સુરમો તો. ૦૧ ની શીશીનો રૂ. ૦૧

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૧ નો રૂ. ૦૧૧

આંખવાની સળી શીશી સાથે મળશે.

બનાવનાર તથા વેચનાર

લાલા ખીરાનદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

નં. ૩૫૫૩ અમદાવાદ

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એકિટર તરફ મોકલવું. નાટપેડ કામજ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોખ્ખે અક્ષરે ઢાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મંગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિર્ણાયક વ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને સી બાબતના પૈસા છે તે ચોખ્ખે અક્ષરે લખવું. તે વિના જૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટેની ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઘો આનો વધારે મોકલવો; પોસ્ટ સિવોય બીજી ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે; પોસ્ટેજ માફ. છૂટક નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના; પદરના ખર્ચ લેનાર જેસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કોલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમાં સમાસ થશે.

જાહેર ખખરોના ભાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખખરો છાપવાના ભાવ.

રૂ. ...	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો આનં અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ગણ્યા આનં પડશે. એ માસ માટે પહેલે ગદિને પૂરો આનં અને પછી દરેક માસે રૂ. આનં લેવાશે.
૧... ૨	...	...
૬ સુધી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧) —		
ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.		
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે.		

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેડબિલ વહેંચવામાં

ક. ગાંધી મુદ્રણી માર્ગી સત્કારી જેટ.
REGISTERED NO. B, 42.

અંક ૮ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓગસ્ટ ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

૧. શિક્ષણ વિષે સલાહ	૨૨૫-૨૩૦.
૨ સૈરન્દ્રીયપૂ અને કાવ્યશાસ્ત્ર	૨૩૦-૨૩૮.
૩ ભાષાવતાર (વ હ આચાર્ય)	૨૩૮-૨૪૦.
૪. સંગીતવિષય (લ આ. વ્યાસ).	૨૪૧-૨૪૪.
૫ શૈક્ષણિકશિક્ષણ (ક સ વક્રીય)	૨૪૫-૨૪૯.
૬ પ્રાવેશિક પરીક્ષા	૨૪૯.
૭ કેળવણી ખાતાની ખબરો	૨૪૯-૨૫૬.

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ યુનાઈટેડ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વ હક સ્વાધીન ગ્રાંથાલય)

“ઈનામ તથા લાઇ. માટે મંજૂર થયેલ બુતપતિસાર ભા. ૧, ત્રીજા આ ૦-૫-૦; અને રજા ધો. માટે ગણિત, ૦-૩-૦, ૬-૨૦ ટકા જે. એ. ઝોરી, જુનાગઢ.”

આત્મારામ અને દલાલાઈની કંપનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ ૭ નમ્બરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્ય ઇલાકાની ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણી ખાતાના ધણી અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષરોના શુદ્ધ વલણ શોધી કાઢી, તથા મોરચાને અતુલ્ય અક્ષરોનાંક તથા લખાણ ઢબની ગોઠવણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં ગદીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

૧ કોપીબુકોની સંખ્યા અને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાણાનાં પત્રો (કોપરપેટ) કાંતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજે એક જ બાબતે મુન્દેર રંગની સીંદીથી છંપાય છે, કાગળ અને કવર ઉંચાં ટકાઉ વાપડેલા છે, જે એક વખત નેવાયા ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેંકડે ૩૩ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પૈસા આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કમીશન આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને સેંકડે અઘો ટકા હકસાધ બધું મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. મળવાનું ટકાણું—આત્મારામ અને દલાલાઈની કંપની, લેખનકળા કોપીબુકની ઝાંપીસ, —માળકાકવી રેલ નંબર-૨૩૨ મુખ્ય.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ઓગસ્ટ

૧૯૦૮.

અંક ૮.

શિક્ષણ વિષે સંવાદ.

૨૨મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૮ ના 'ટીચર્સ એડ' માં મિ. ગિલ્બર્ટ બેને માળાપ અને છોકરાં વચ્ચે નિશાળના શિક્ષણ વિષેનો સંવાદ આપ્યો છે તે પછી રચ્યું છે. તે સંવાદ નીચે પ્રમાણે છે:—

માતા કહે છે—અંનિ, તું આજે નિશાળથી બહુ મોડી આવી. મારે તને કંઈક કામ પર મોકલવી હતી.

અંનિ કંઈ બોલતી નથી. મા તેની હાલ આંખો તરફ જુએ છે.

તું રોય છે. તને શું થયું છે ?

અંદર, સુકુમાર કેશવાળા અંનિ ફરી ડસકાં બરીને રૂએ છે. ડસકાં બરતી બરતી કહે છે—અરે, મા, મારાથી નવા દાખલા ગણાવા નહિ તેથી શિક્ષકે મને ગોંધી રાખી.

મા કહે છે—મને લાગે છે કે તે બરોબર ધ્યાન નહિ આપ્યું હોય.

તે નાની છોકરી કહે છે—અરે મા, મેં તો ધ્યાન આપ્યું હતું. મેં બહુજ પ્રયત્ન કર્યો. મહેતી એવી આડી હતી કે મને ગોંધી રાખી એટલુંજ નહિ, પણ મૂર્ખે પણ કહી.

તાર, તેણે તને એમ કહેવું નહોતું. પણ તું ધારૂં છું કે તેણે તારી સાથે બહુ માર્યું હોયું હશે. લે, હવે આંખ સોડી નાખ.

અંનિ માંએ ખતાંવેલે કામે જાય છે. પછી તરતજ તેનો બાઈ જોન વેર આવે છે. આવતાં વારતે તે પોતાની દુઃખની વાત કહેવા માંડે છે.

પરડો ફલાવો ફલાવો (શિક્ષકનું નામ દઈ.) બિનકારણે આજે મારા પર બહુ ગુસ્સે થયો. હું કંઈ છું તે એને કંઈ પણ દીક પડુંજ નથી.

તે હમેશ અબડયા કરે છે. અમે છોકરાઓ એને ખીલકુલ ચઢાતા નથી અને—
 મા વચ્ચે બોલી જાડે છે—હવે એક પણ શબ્દ વધારે બોલતો મા.
 મા જોનનો રમત પર પ્રેમ કેવો છે અને તે કુંવી રીતે વાત વધા-
 રીને કહે છે તે બરાબર બાજુની હતી તેથી તેણે તેને વધારે બોલતાં
 અટકાવ્યો-ને કહ્યું,—તે તારે માટે સારો શિક્ષક છે. તેના વગર તું હાલ
 ચાલે છે તેમ પાંસરો ચાલત નહિ. તું એને માટે સાફ ન બોલી શકે તો
 ખોટું તો બોલતોજ ના.

પણ જોન કંઈ એમ અટકાવાય એવો નહોતો. પોતાનો બોલ હેસ્તો
 રહે લાંસુધી તે બોલે એવો હતો. તે એકંદમ વગર વિચારે બોલી જાડે
 છે—મા, તમે હમેશ શિક્ષકનો પક્ષ કરો છો, તમે કદી મારો પક્ષ કરતાં નથી.
 તે એથી પણ વધારે બોલત, પણ માની સખત નજરને લીધે બોલી
 શકતો નથી.

પછી ચાહ પીવાનો વખત ચાલ્યો છે. તેનો બાપ બહારથી ઘેર આવે
 છે. જોન ક્રિકેટ રમી ઘેર આવે છે ને ચાહ પીવાના મેજ આગળ પોતા-
 ની જગાએ બેસે છે.

પિતા પૂછે છે—જોન, આજે નિશાળમાં કેમ ચાલ્યું ?

જોન ગળામાંથી બોલીને કહે છે—બહુ સારું ચાલ્યું.

તું શું શીખ્યો ?

જોનની નમરજી તો ક્રિકેટમાં પોતાનું શુરાતન કહી જવાની હતી, પણ
 તેમ કરી પૂછેલો સવાલ હડાવેલો તેને ગમ્યો નહિ, તેથી કહે છે—

અમને 'યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ' ની બૂગોળ શિખવી અને પાર્લમેન્ટમાં
 દાખલ થનાર માટે મત આપવાનો હક પ્રથમ શી રીતે મળ્યો તે વિષે
 ઇતિહાસનો પાઠ હતો, અને—

પિતા કહે છે—જોન, એટલી જીધી ઉતાવળ ન કર એમ કહીને
 તેને ઉપરા ઉપરિ ઝીણા સવાલો પૂછે છે અને ઝડપથી બોલતો અટકાવે
 છે. જોન ઠેકાણે આવે છે. તે જાણે છે કે જેમ જેમ હું દહાડાના પાઠ
 વિસ્તારથી ગણાવીશ, તેમ તેમ તે મને વધારે જાણ સવાલો પૂછશે.

જોન, અને એવી રીતે નિશાળે શિખવ્યું નહોતું.

જોન નીસાસો-મૂકે છે અને તેનો ચહેરો આનંદથી પ્રકાશે છે. તે
 જાણે છે કે પિતાના સવાલો હવે પૂરા થયા. એજ વાક્ય તે હમેશાં ઉપર

બોલતો પણ જ્ઞાન ખૂંટીમાં બેઠો બેઠો જાગોનીચો ચાલે છે, તેથી તેનો પિતા હજી એક સલાહ કરે છે—આજે શિક્ષક તારા પર સોરી વાપરી હતી ? હા, પિતા.

શા માટે ?

જ્ઞાન કહેતાં અચકાવ છે, શરમથી કીકા ચાલે છે, વળી અચકાવ છે, પછી બળકે છે—કશા માટે નહિ, હું કહ્યો—

જ્ઞાનનો પિતા કહે છે—મારા વહાલા પુત્ર, એકદમ કહી દે.

આથી જ્ઞાન એકદમ કહી દે છે—મેં માત્ર એક છોકરાની પીઠ ઉપર ચાક વડે 'ડી' અક્ષર કહાડ્યો.

પિતા કહે છે—અને એને તું 'કથું નહિ' કહે છે. જ્ઞાનને માન-બંધ થયેલો મૂકી પિતા એનિ તરફ ફરે છે—બેઠા, તારો દહાડો તો નિશાળમાં સારો ગયો કેની ?

પણ તેની માતા એકદમ વચ્ચે બોલી જાતે છે—એનિની તખ્તીઅત આજે સારી નથી. આથી એનિની નિશાળનાં ડુંખની વાત તેના પિતાને કાને પહોંચી નહિ.

છોકરાં સુતાં પછી માતા કહે છે કે એનિને નિશાળમાં બહુ સુખ નથી અને એની મહેતી એની સાથે સારી રીતે વર્તતી નથી.

શિક્ષક કહે છે કે અમારા દિવસના પરિશ્રમની-કુટુંબોમાં કેવી રીતે પરીક્ષા ચાલે છે તેનો આ ઉત્તમ નમુનો છે. માળાપ ન્યાયાધીશ અને સહાયક પંચતું ('જૂરિ'તું) કામ કરે છે; અને અમારા શિષ્યોની સાક્ષી લે છે. તેઓ અમારા પક્ષમાં કે વિરુદ્ધ પોતાનો દેસલો આપે છે. જો વિરુદ્ધ દેસલો હોય છે, તો અમને પીગકારક થઈ પડે છે; કેમકે એવા દેસલા પછી તે છોકરું અમારી સામું થવા લાગ્યાય છે; અને સાઈ શિક્ષણ અચકાવ થઈ પડે છે એ અફસોસની વાત છે.

શ્રીશિક્ષક એનિને મૂર્ખ કહી તેને માટે તે એટલી બધી થસ્તાય છે કે આને બદલે મેં મારી જાતને લાત મારી હોત તો વધારે સાઈ. તે સમજે છે કે છોકરાંનો ગમે તેવો દોષ હોય અને એવા ઉપપદ માટે તેઓ ગમે તેવાં લાયક હોય તોપણ શિક્ષકો તેમને આવાં (મૂર્ખ, જોવાં) ઉપપદ આપે તે તેમને ગમતું નથી. પણ જો વખતે તેણે તેને મૂર્ખ કહી તે વખતે તેનામાં જો અફસોસ તે ક્યેવાની દિ'મત હતી,

તેથી તેણે અનિતે જવા ધારી તેવીજ—મૂર્ખજ કહી. તે બુદ્ધી ગંધ કે એ
અર્થનો છોકરાને ઘેર શાન્ત રીતે ટીકા થશે અને માયાપતી વૃત્તિ છોકરો
રાના પક્ષમાં થશે. અનિતે શિષ્યવતું ઘણું અધરૂં છે. તેનું હૃદયને જે પ્રકાર
સ્તુ છે. ઘરમાં તે એક નાની રાણીની પદવી બોગવે છે. માએ તેને સાડ
લગાવી બંગાડી છે ને બાપે તેને જોઈએ તેથી વિશેષ માનીતી કીધી છે.
નિશાળમાં તો ત તેની ચોગ્ય જગ્યાએ બેસે છે અને તે ચોગ્ય જગ્યા પ-
ગેને લગભગ છેડે છે બાપડી અને જ્યારે જ્યારે નિશાળે જાય છે, સારે
સારે તેનું માનભંગ થાય છે. ઘર છોડ્યું કે તે જાણી પદવીથી લઇ યાય
છે. આથી શિક્ષક તરફ તેની વર્તણૂક માગ્યેજ ન્યાયી હોય છે. આમાંજ
તેના બધા દુઃખનું સ્વરૂપ રહેલું છે. પછી જ જાણે છે તે ઉપર વર્ણવ્યું છે.
ખીજ દિવસનો સવારનો (૯-૩૦ નો) દેખાવ—મિસ, તમને એક
પિતા મળવા માંગે છે.

બાપડી શિક્ષકની છાતી ધગકે છે. તેને આખા દિવસનો સાક
છોકરીને શિષ્યવવાનો પરિશ્રમ વેઠવાનો ભ્રમો છે; તેથી દિવસની ઘરઆ-
તમાંજ તેના મગજની શાન્તિમાં ખસેલ પહોંચે તે તેને ગમતું નથી.

હવે તે ગૃહસ્થ તિરસ્કારને સ્વરે કહે છે—અનિના શિક્ષક તમે છો ?
હા, હું છું.

પછી લાલચોળ આંખ કરી તે કહે છે—તમે કાલે અને મૂર્ખ કહી.
એમ કહેવાનો તમારો શો અર્થ છે ? -

બાપડા શિક્ષકની કેવી દુર્દશા પણ હવે આપણે ગર્હાજ નાટકનો
પડદો પાડી સમાપ્ત કરીએ છીએ.

સાર શો છે ?—શિક્ષકો. છોકરાને ઉપનામો આપે છે તે તેમનાં
માયાપોને બીલકુલ રચતું નથી. શિક્ષકમાં ધૈર્ય, ધૈર્ય અને ધૈર્યજ હેતું
જોઈએ એમ તેમનો અભિપ્રાય છે. તેઓ તેમને કહેશે કે અમારાથી
તો શિક્ષકનું કામ નહિ યાય. અમારો તો મિત્રસુંડે કાણે રહેજ નહિ,
પણ તમારે તો ધીરજ રાખવીજ જોઈએ. તમે તો શિક્ષક છો, મારે
તમારે તો ધૈર્યશીલજ થવું જોઈએ.

પણ એથી ઉલટું માયાપોને શિક્ષકની ઘણી નરમાશ પણ ગમતી
નથી; માયાપોને આગ કહેતાં કાણે નથી સાંભળ્યાં કે મિ. ફલાર્થા શિ-

ક્ષેત્રે બહુ સારા છે, ધણા માયાળુ છે છોકરાને તરફ માર્ગક વર્તવા દે છે. માંખાપો ધણીવાર, કહે છે કે જે શિક્ષક માયાળુ હોય પણ દંડ હોય તેનો શિક્ષક અમને, ગમે છે અતિમાયાળુ શિક્ષકોની ગણના માંખાપ સારા શિક્ષકોમાં કરતા નથી. તેમને તેઓ પોતા—માલ વગરના ગણે છે અને જેવી ગણના માંખાપ કરે છે તેવીજ છોકરો કરે છે.

મોટી ઉમરનો માંખાપ પોતાની જાલ્યાવસ્થામાં જ્યારે તે શિષ્ય હતો તે વખતના પોતાના શિક્ષક વિષે સાધારણ રીતે આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે—

‘હા, તે ધણો-મારો શિક્ષક હતો, પણ ધણો સખત હતો એ મારો શિક્ષક નહોતો તો હું હાલ જે આરી સ્થિતિમાં છું તેમાં ન હતું. સમય ધણી જાળતની પરીક્ષા કરે છે અને સારા શિક્ષણની પરીક્ષા તો સમયજન કરે છે વખત ગયે સખ્તાઈ શિક્ષકનું ઉત્તમ લક્ષણ ગણાય છે, પણ અતિતરમાસ કઈ સારૂ લક્ષણ ગણાતું નથી.

ધૈર્ય, દયાળુ સ્વભાવ અને દંડતાની સાથે શિક્ષકમાં એવા લક્ષણની ખાસ જરૂર છે ને તે ન્યાયમુદ્ધિ છે ન્યાયી શિક્ષક ધણી સત્તા ધો-ગવે છે ને તે કદી અપ્રિય થતો નથી છોકરાઓ તેની તરફ જાય અને પૂજ્ય ભુદિયી બુદ્ધિ છે તે કદી આવેસથી નત્તેતો નથી; પશુ-કોઈ પણ કામ કરતા પહેલાં શાન્ત રીતે વિચાર કરે છે અને પુરાવાની યોગ્ય તુલના કરી ફેસલો આપે છે. એનો ફેંમલો એકવાર આપ્યો કે કોઈ તેની વિરુદ્ધ જોલી ચકતું નથી, એને કોઈ માનીતા શિષ્ય નથી, એની દૃષ્ટિ સર્વ તરફ સરખી છે અને તે સઘળાની પાસેથી-ઉત્તમ કામ માંગે છે તેના ધૈર્યથી જરૂર જન્ય જરૂર રહે છે અને અમાઉ કરતા તે વિશેષ ધ્યાન ન આપતાં ચરમાય છે. તે જાણે છે કે છોકરા પણ શિક્ષકનો અન્યાય સમજે છે અને જાણે છે સાસુથી તે કદી ભૂલી જતા નથી. તેથી તે કદી પણ અન્યાયી થશે નહિ, તેમજ તુરંગી પણ થશે નહિ ને જાણે છે કે છોકરા અન્યાયને ધિક્કારે છે તેમ તુરંગને પણ ધિક્કારે છે. દરેક છોકરાને પોતાની શક્તિનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરતા શિખવશે. પોતાના દાખલાથી તેમજ દંડ નિશ્ચયથી તે રમિક તેમજ નીરસ, બધા વિષયોમાં છોકરાનું ધ્યાન આકર્ષે છે અને તેને કેળવે છે કે જીવન સુખમય તેમજ

દુઃખમય પણ છે. તે છોકરામાં ઉત્તમ લક્ષણ લાવે છે અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાની તેમની શક્તિ કેળવે છે આવા શિક્ષકને જ માળાપ વિજયી શિક્ષક કહે છે.

સૈરન્ધ્રીચંપૂ અને કાવ્યશાસ્ત્ર.

આમને શાસ્ત્રીજી વલ્લભજી હરિદાસ આચાર્ય તરફથી 'સૈરન્ધ્રીચંપૂ' મામનું 'ચંપૂકાવ્ય' મળ્યું તેની ઉપકાર સાથે પહોંચી સ્વીકારતાં વાચક-વર્ગનું તે તરફ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. ઘણું કરીને યુવરાત્રી બાપામાં ચંપૂકાવ્ય આ પહેલું છે.

કાવ્યના જ્ઞાતિ, ગુણીભૂતકાવ્ય અને ચિત્ર એમ ત્રણ પ્રકાર અગાઉ દર્શાવ્યા છે (જુઓ શાળાપત્ર પુ. ૪૩ પૃ. ૩૧૯-૭૧) દસ્ય અને શ્રવ્ય તરીકે પુનઃ કાવ્યના બે પ્રકાર છે. દસ્ય કાવ્ય અભિનેય છે અને તેમાં સમાધિ સ્વરૂપનો આરોપ થવાથી તે રૂપક પણ કહેવાય છે. 'દૃશ્ય-શ્રવ્યત્વમેદેન પુનઃ કાવ્યં દ્વિધા મત્તમ્ । દૃશ્યં તત્રાભિનેયં તદ્રૂપારોપાન્તુ રૂપકમ્ ॥' (સાહિત્યદર્પણ ૬ પરિચ્છેદ ૧ શ્લોક) : અભિનય એટલે નટ રંગભૂમિ પર રાગાદિની અવસ્થાનું અનુકરણ કરે છે તે. તે ચાર પ્રકારનો છે—આર્જિક, વાચિક, આહાર્ય અને સાત્ત્વિક. અંગથી કરેલો અભિનય આર્જિક, વાણીથી કરેલો વાચિક, વેષરચના આદિથી કરેલો આહાર્ય અને સ્તંભ, સ્વેદ, આદિ આઠ *સાત્ત્વિક* બાવથી કરેલો તે સા-

*સ્તમ્ભઃ સ્વેદોઽથ રોમાઞ્ચઃ સ્વરમદ્ગોઽથ વેપથુઃ । વૈવર્ણ્યમશ્રુ પ્રલય इत्यष्टौ સાત્ત્વિકાઃ સ્મૃતાઃ ॥—સ્તંભ—એકાનો પ્રતિગન્ધ, અગની નિશ્ચલતા, સ્વેદ—પરસેવો, રોમાય—ફાટા બિંબાં થવાં, સ્વરભગ—ખેલવામાં ફેરફાર, વેપથુ—કંપારી, વૈવર્ણ્ય—ચહેરાની શ્રીકાસ, અશ્રુ—આંસુ અને પ્રલય—મૂઝી, રંગ, દુઃખ આદિથી ધન્દ્રિયોનું અસ્ત થવું—આ આઠ, સરનથી નિષ્પન્ન થવાથી, સાત્ત્વિક બાવ કહેવાય છે. સરન એટલે રસાદિનો પ્રકાશ કરનાર કંઈક આન્તર ધર્મ; રાગાદિની સાથે નટની તન્મયતા, તેને સુખે સુખી અને તેને દુઃખે દુઃખી એવું ચિત્ત તે સત્ત્વ-

ત્રિવ્ર. આર્જિક અભિનયને શાખા પણ કહે છે. તેના શારીર, મુખજ અને ચેષ્ટાકૃત એવા ત્રણ વિભાગ છે. શિર, હસ્ત; ઉરસ્ (છાતી), પાશ્વ, કટિ અને પાદ એ ૭ અંગ અને નેત્ર, શ્રુ (બવા), નાસા, અધર, ક- પોલ (ગાલ) અને ત્રિષુક (હડપચી) એ ૭ ઉપાંગ કહેવાય છે.

રૂપકના દસ પ્રકાર છે—નાટક, પ્રકરણ, ભાણ, વ્યાયોગ, સમવહાર, ડિમે, ઇદામૃગ, અંક, વીચિ અને પ્રહસન નાટિકા, ત્રોટક, નાટ્ય, રાસ- ક, ભાણિકા વગેરે આરાદ ઉપરૂપક કહેવાય છે.

* પ્રબન્ધનું વસ્તુ કે ઇતિવૃત્ત (વર્ણવેલ વિષય) એ પ્રકારનું હોય છે. આધિકારિક અને પ્રાસંગિક. પ્રબન્ધનું જે મુખ્ય વસ્તુ તે આધિકારિક અને પ્રસંગે વર્ણવેલું તે પ્રાસંગિક. રામાયણમાં રામસીતાવૃત્તાન્ત આધિકારિક અને સુગ્રીવાદિવૃત્તાન્ત પ્રાસંગિક વસ્તુ છે. અર્થાત્, આધિકારિક એ પ્ર- ધાન વસ્તુ અને પ્રાસંગિક એ અંગબૂત વસ્તુ છે. પ્રાસંગિક વસ્તુ એ પ્રકાર- નું છે—પતાકા અને પ્રકરી. દૂરાનુવર્તી—મોટી કથા તે પતાકા અને અસ્થાનુવર્તી—નાની કથા તે પ્રકરી. સુગ્રીવાદિવૃત્તાન્ત તે પતાકા અને જટાયુ, આદિવૃત્તાન્ત તે પ્રકરી. આ પ્રમાણે આધિકારિક એ એક પ્રકાર અને પ્રાસંગિકના એ પ્રકાર ગણાને વસ્તુ ત્રણ પ્રકારનું થાય છે. એ ત્રણ- ના દરેકના પાછા ત્રણ પ્રકાર છે—પ્રખ્યાત, ઉત્પાદ્ય અને મિશ્ર. ઇતિહા- સમાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુ તે પ્રખ્યાત, કવિકલ્પિત વસ્તુ તે ઉત્પાદ્ય વસ્તુ અને બનેલું મિશ્રણ હોય તે મિશ્ર વસ્તુ. મહાવીરચરિતાદિમાં પ્રખ્યાત ઇતિવૃત્ત છે, માલતીમાધવાદિમાં ઉત્પાદ્ય છે અને ઉત્તરરામચરિતાદિમાં મિશ્ર છે.

રૂપકોમાં જે મુખ્ય પુરુષ વર્ણવેલો હોય તેનેતા કે નાયક કહેવાય છે તે લાગી—દાતા, વીર, કુલીન, શ્રીમાન, રૂપે, યૌવને અને ઉત્સાહ- યુક્ત, દક્ષ—સત્વર કાર્ય કરનાર, લોભનું મન સપાદન કરનાર, તેજસ્વી, વિદગ્ધ—મૂઢ અભિપ્રાય જાણનાર અને શીલવાન હોવો જોઈએ. આ ના-

* ' ઘસ્તુ યત્ સ્યાત્ પ્રવન્ધસ્ય શરીરં કવિકલ્પિતમ્ । ઇતિવૃત્તં તદેવાહુર્નાટ્યાભિનયકોવિદાઃ ॥ ' ભાવપ્રકાશ

ફૂ અધિકાર એટલે ફક્તસ્વામ્ય, ફક્તપ્રાધાન્ય, તે જોને હોય તે અ- ધિકારી. અધિકાર કે અધિકારીથી નિર્વૃત્ત તે આધિકારિક, અર્થાત્ પ્રધાન.

કરુણુરસ પ્રધાન હોય છે. ઇહામૃગમાં ઇતિવૃત્ત મિથ્ર હોય છે, નાયક પ્રી-
રોદ્ધત હોય છે, ચાર અંક હોય છે અને શૃંગારરસનો આભાસ હોય છે.

નાટ્ય, નૃત્ય અને નૃત્ત—ચાર પ્રકારના અભિનયથી ધીરોદાત્ત આદિ
નાયકની અવસ્થાનું રસાશ્રય અનુકરણ તે નાટ્ય. તેજ નાટ્ય દૃશ્ય હોવા-
થી રૂપ કહેવાય છે અને નટને વિષે રામાદિની અવસ્થાનો આરોપ દો-
વાથી રૂપક પણ કહેવાય છે. રસાશ્રય હોવાથી તે વાક્યાર્થના અભિનયથી
યુક્ત છે. એમાં સાત્ત્વિક અભિનય પુષ્કળ હોય છે. નૃત્ય એ ભાવાશ્રય છે
અને એમાં પદાર્થનો અભિનય છે. એમાં આંગિક અભિનય પુષ્કળ છે;
કેમકે નૃત્ત એટલે ‘ ગાત્રનો વિશેષ કરવો ’ એ ધાતુ ઉપરથી એ વ્યુત્પન્ન
છે. નૃત્યને લોકો પ્રેક્ષણીયક પણ કહે છે અને એ કરનારા નર્તક કહેવાય
છે. નાટ્યના કરનારા નટ કહેવાય છે અને એ શબ્દ નટ્ એટલે ‘ કંઈક
અંલન કરવું ’ એ ધાતુ ઉપરથી નિષ્પન્ન થયો છે તેથી તેમાં સાત્ત્વિકભાવ
પુષ્કળ હોય છે. નૃત્યને માર્ગ પણ કહે છે. તાલ અને લયથી યુક્ત તે
નૃત્ત કહેવાય છે અને દેશ્ય આનો પર્યાય શબ્દ છે.

શ્રવ્ય કાવ્યના બે પ્રકાર છે, પદ્ય અને ગદ્ય. જેમાં છન્દોબદ્ધ પદ્ય-
ન્તાન હોય છે તે પદ્ય કહેવાય છે. એકજ શ્લોકનું કાવ્ય મુક્તક, બે
શ્લોકનું યુગ્મક, ત્રણનું સંદાતનિક, ચારનું કલાપક અને પાંચનું કુલક કહે-
વાય છે. અન્ય આલંકારિકો જુદાં નામ પણ આપે છે:—એક શ્લોકનું
કાવ્ય મુક્તક, બેનું યુગલક, ત્રણનું ત્રણવલી, ચારનું પ્રભદ્રક, પાંચનું બા-
ણાવલી અને છનું કરલાટક કહેવાય છે. કેટલાક બે શ્લોકના કાવ્યને સંદા-
તનિક, ત્રણને વિશેષક, ચારને કલાપક અને પાંચને કુલક કહે છે.

મોટા કાવ્યને મહાકાવ્ય અને નાનાને અંકકાવ્ય કહે છે. મહાકાવ્યનું
લક્ષણ દંડીએ આપેલું સુપ્રસિદ્ધ છે—મહાકાવ્ય સર્ગબન્ધ હોય છે, અ-
ર્થાત્, તેમાં સર્ગો હોય છે. આરંભમાં આશીર્વાદ, નગરકાર કે વસ્તુનિ-
ર્દેશ (વર્ણવે વિષયની સૂચના) હોય છે તેમાં ઐતિહાસિક કથા હોય છે
કે અન્ય કથા સત્તાપકને આશ્રયે કલ્પેલી હોય છે. તેમાંથી ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થ સધાય છે, તેમાં ચતુર અને ઉદાત્ત
નાયક હોય છે, તેમાં નગર, અર્જુન, શૈલ, ઝટુ, ચન્દ્રોદય અને પ્ર-
યોદ્યનું વર્ણન હોય છે. ઉદાત્ત, જલક્રોડ, મંદુપાન, રતોત્સવ, વિપ્રલેખ,

વિવાહ, અને કુમારના ઉદયનું પણ તેમાં વર્ણન હોય છે. મન્ત્ર, દ્રવ્ય, પ્ર-
યાણ, આજિ—યુદ્ધ, અને નાયકનો અભ્યુદય તેમાં વર્ણવેલાં હોય છે. તે
અલંકારયુક્ત, રમભાવથી સંપૂર્ણ હોય છે અને અસંક્ષિપ્ત, અર્થોત્ત, વિ-
સ્તારવાળું હોય છે. તેમાં બહુ વિસ્તારવાળા નહિ એવા સર્ગો હોય છે,
જેનો—છન્દો શ્રવ્ય—કર્ણને મધુર અને પતિભંગરહિત હોય છે; વળી
સર્ગને અંતે ભિન્ન છન્દો હોય છે. આવા લક્ષણવાળું કાવ્ય મહાકાવ્ય
કહેવાય છે. આટલાં અંગમાંથી કોઈ અંગ ન્યૂન હોય તોપણ અન્ય અંગ
સંપૂર્ણ હોય ને સહસ્ય પુરુષો પ્રસન્ન થાય તો તે પણ મહાકાવ્ય કહેવાય છે.

કાલિદાસરચિત રઘુવંશ અને કુમારસંભવ, માધરચિત શિશુપાલવધ,
ભારવિકૃત કિરાતાવૃત્તીય, અને હર્ષચિત નૈવધીયચરિત એ પંચ મહા-
કાવ્ય છે. એ મહાકાવ્યમાં ત્રયપ્રણીત હોય તો સર્ગને સ્થાને આ-
ખ્યાને સંભા હોય છે, જેમકે મહાભારતમાં. પ્રાકૃત કાવ્યોમાં સર્ગને સ્થળે
આશ્વાસ અને અપભ્રંશનિબદ્ધ કાવ્યમાં કુડવક કહે છે. નાના કાવ્યને
ખેડકાવ્ય કહે છે. મેઘદૂત ખંડકાવ્ય છે.

છન્દોબદ્ધરચનારહિત કાવ્ય ગદ્ય કહેવાય છે, તેના ચાર પ્રકાર
છે.—મુક્તાક, જ્ઞાનગ્નિ, ઉત્કલિકાપ્રાય અને ચૂર્ણક. આદ્ય પ્રકાર સમાસ-
રહિત હોય છે, દ્વિતીયમાં છન્દના ભાગ હોય છે, ત્રીર્ધસમાસથી યુક્ત ગદ્ય
ઉત્કલિકાપ્રાય અને અપસમાસયુક્ત ચૂર્ણક કહેવાય છે.

કથા અને આખ્યાયિકા—કથામાં રસયુક્ત વસ્તુ ગદ્યથીજ વિ-
નિર્મિત હોય છે. કવચિત્ આર્યો અને કવચિત્ વક્ર, અપવક્ર છન્દો
હોય છે, આરંભમાં પદ્યથી નમસ્કાર હોય છે અને પદ્યથી ખસાદિના જ-
તનું કીર્તન હોય છે. કાદમ્બરી આદિ કથા છે.

આખ્યાયિકામાં કથાની પેઠે નમસ્કાર, ખલજ્ઞાનું કીર્તન અને સરસ
વસ્તુનું વર્ણન હોય છે. પરંતુ વિશેષ એ છે કે એમાં કવિના વંશનું અ-
નુકીર્તન હોય છે, અન્ય કવિઓનાં ચરિત્ર અને પદ્ય કવચિત્ કવચિત્
હોય છે. હર્ષચરિતાદિ આખ્યાયિકા છે.

કથાની ભાગ આશ્વાસ કહેવાય છે, અને આશ્વાસના આરંભમાં
આર્યો, વક્ર કે અપવક્રમાંના કોઈક છન્દથી ભાવી અર્થનું સૂચન હોય છે.

ભામહના મત પ્રમાણે આખ્યાયિકામાં રમણીય શબ્દાર્થ અને પદ્ય

વૃત્તિપાત્રું ગદ્ય, ઉદાત્ત અર્થ અને ઉચ્છ્વાસ હોય છે. તેમાં નાયક પોતાનું ચરિત પોતે કહે છે. વક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર હન્દ હોય છે અને ભાષી અર્થનું સ્થાન હોય છે. જેમાં કવિના અભિપ્રાયવાણી કેટલાંક કથન હોય છે, કન્યાહરણ, સંગ્રામ, વિપ્રલંભ અને ઉદયનું વર્ણન હોય છે; વક્ત્ર કે અપરવક્ત્ર હન્દ હોતા નથી, ઉચ્છ્વાસ પણ હોતા નથી; તેમાં નાયક પોતાનું ચરિત કહેતો નથી, પણ અન્ય કહે છે; કેમકે કુલીન પુરુષ સ્વ-શુણનું આવિષ્કરણ શી રીતે કરે ?

દંડી આવા ગત પર ટીકા કરી કહે છે કે આખ્યાયિકા નાયકજ કહેવી જોઈએ અને કથા નાયક કહે અને જીજ્ઞે પણ કહે. સહુ જાણત કહેવી છે, માટે જોગીં સ્વશુણનું કીર્તન એ દોષ નથી. એગ કેટલાક આ-લંકારિકા ભેદ કહે છે. પણ આખ્યાયિકા નાયકજ કહે એવો નિયમ નથી, કેમકે અનિયમ જોવામાં આવે છે, કેમકે તેમાં પણ અન્ય વક્તા હોય છે. અન્ય વક્તા હોય કે પોતે હોય-એ તે કેવું ભેદલક્ષણ ? વળી વ-ક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર હન્દ અને ઉચ્છ્વાસ હોવાપણું એ જો-આખ્યાયિકાનું ભેદક ચિહ્ન હોય, તો પ્રસંગે કથામાં, પણ અર્થો આદિની પેઠે વક્ત્ર અને અપરવક્ત્રનો પ્રવેશ શું નથી થતો ? વળી લંકાદિ કથાના ભાગની સંગ્રા અને ઉચ્છ્વાસ આખ્યાયિકાના ભાગની સંગ્રા એવો ભેદ જોવામાં આવે છે તોપણ શું ? તેટલા માટે કથા અને આખ્યાયિકા એકજ ભૂતિ છે ને તેની બે મંગા છે; અને શેષ આખ્યાનભૂતિઓનો એમાંજ સમાવેશ થાય છે. આપો દંડીનો મત છે.

અંત્રિપુરુષમાં આખ્યાયિકા અને કથા વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ભેદ આપ્યો છે. આખ્યાયિકામાં ગદ્યમાં વિસ્તારે કર્તૃના વંશની પ્રશંસા થાય છે, કન્યાહરણ, સંગ્રામ, વિપ્રલંભ અને વિપત્તિ વર્ણવેલી હોય છે, રીતિ

૧ શુણને આશ્રયે રહેલી પદસંઘટના તે રીતિ. વૈદર્ભી, ગૌડી અને પાંચાલી એ ત્રણ રીતિ છે. જેમાં બન્ધ પરંપ નથી, શબ્દેકાર્દિન્યં નથી અને અતિદીર્ઘ સમાસ નથી તે વૈદર્ભી રીતિ. જેમાં દીર્ઘ સમાસને ઉદ્ભટ પદ હોય તે ગૌડી રીતિ. વૈદર્ભી અને ગૌડી એ ઉભય રીતિના મિશ્રણ-વાળી રીતિ તે પાંચાલી છે.

અને વૃત્તિની, પ્રવૃત્તિઓ દીઠ-નેજરથી હોય છે, ઉચ્છ્વાસથી પરિચ્છેદ હોય છે, તેમાં ઉત્તર ભાગમાં ચૂર્ણક હોય છે, વક્ત્ર અને અપરવક્ત્ર છન્દ હોય છે. કથામાં ઠગિ ગ્યોડો વડે સ્તવશ્રી સંક્ષેપે પ્રશંસા કરે છે, તેમાં મુખ્ય અર્થ ઉતારવા માટે કથાન્તર હોય છે, તેમાં પરિચ્છેદ હોતા નથી ને હોય તો લંગડાથી કચિત્ હોય છે અને તેની વચમાં ચતુષ્પદી હોય છે.

આખ્યાયિકામાં શૃંગારમાં પણ ઉદ્ધત રચનાં હોય છે; કથામાં નાટકાદિમાં રૌદ્ર રસમાં પણ અધિક ઉદ્ધત રચના હોતી નથી; અન્ય પ્રબંધોમાં રચના ગદ્યાયોગ્ય થાય છે.

ચમ્પૂ—ગદ્યપદ્યમય કાવ્ય તે ચમ્પૂ કહેવાય છે. એમાં એકનો એક વિષય ગદ્ય અને પદ્યમાં હોય છે. ભોજકૃત ભોજચમ્પૂ અનન્તકવિરચિત ભારતચમ્પૂ, ત્રિવિક્રમભંદરચિત્ દમયન્તીચમ્પૂ આદિ ચમ્પૂઓ સંસ્કૃતમાં છે.

ગદ્યપદ્યમય રાજસ્તુતિ ખિન્નક કહેવાય છે.

જયતિથી રાજ યતું, ગદ્યપદ્યયુક્ત, માનિનિ આદિ હૃદવાળું અનુપ્રાસથી વિચિત્ર, વિભક્તિવાળા (સંબોધનસહિત) વાક્યોથી યુક્ત,

૨ વૃત્તિનાટકરચનાવિશેષ, રસ ઝમાવવામાં અનુકૂળ વર્ણુરચના કૃતલાક એનો અનુપ્રાસમાં અન્તર્ભાવ કરે છે જેને વિષે અનુપ્રાસના બે-દો-વર્તમાન છે તે વૃત્તિઓ. સામાન્ય રીતે આર પ્રકારની ગણાય છે—ભારતી, સારતી, દૈશિકી અને આગમટી જ્યાં શૃંગાર અને કરુણરસ અતિક્રોમણ સંદર્ભથી વર્ણવાય ત્યાં દૈશિકી વૃત્તિ, જ્યાં રૌદ્ર અને ધીમત્સ અતિપ્રૌઢ સંદર્ભથી પ્રતિપાદન કરાય ત્યાં આરટબી વૃત્તિ, જ્યાં અતિસુકુમાર નહિ એવા હારય, શાન્ત અને આદ્યુત રસ અતિસુકુમાર નહિ એવા સંદર્ભથી યુથાય ત્યાં ભારતી વૃત્તિ અને જ્યાં અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને બધાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભથી યુથાય ત્યાં સાત્વતી વૃત્તિ છે વૃત્તિ અર્થને આશ્રયે ને રીતિ શબ્દને આશ્રયે છે. વૃત્તિ રસને ઝમાવે છે, રીતિ અર્થનિરપેક્ષ શબ્દમાં રહેવાથી, રચનામાં સાકુમાર્ય કે પ્રાદલ્પ આજે છે બિન્ન બિન્ન પદરચનાથી કાવ્ય મુજો થાય છે તેને આશ્રયે રીતિ રહેલી છે.

અષ્ટતાલસમેત અને અન્તે કવિની કૃતિના વર્ણનવાળું સ્તુતિકાવ્ય ઉદા-
હરણુ કહેવાય છે.

વળી ચક્રવાલક, ભોગાવલી, ગિરુદાવલી, તારાવલી, વિશ્વાવલી, રતના-
વલી, પંચાનનાવલી એવાં પણ કાવ્યો છે.

નાયકાદિની રસને અનુકૂળ એકા પશુ વૃત્તિ કહેવાય છે. આરંભમાં
નાટકમાં પાત્રની રસાનુકૂળ અગચ્છેદા, તે પછી એવી એકાને અનુસરતી
વર્ણુરચના તે વૃત્તિ ગણાઈ વૃત્તિઓ રચનાને આશ્રિત છે અને રસાવસ્થા-
નની સચ્ચ છે. રસાદિને અનુકૂળ હોઈ ઔચિત્યવાળો અર્થબ્યાપાર તે વૃત્તિ

ઉપરની હકીકત ઉપરથી સમગ્રશે કે અમ્પૂ એ ગદ્યપદ્યમય કાવ્ય
છે. અમ્પૂનું ગદ્ય અલકૃત હોય છે. સરકૃતમાં એવાં કાવ્યો છે, પણ ગુ-
જરાતીમાં હોય એમ જાણવામા નથી. સૈરન્દ્રીઅમ્પૂ એ પાંચ રતજક-
વાળું અમ્પૂકાવ્ય પ્રથમજ ગુજરાતીમા રચાયલું છે. આચાર્ય વલ્લભજીએ
એ અમ્પૂ રચી ગુજરાતી સાહિત્યની સારી એવા બનાવી છે. પાંડવો વિ-
રાટને સાં ગ્રમ વેશે રજા તારે દ્રૌપદી સૈરન્દ્રીના નામથી સુદેષ્યાની
દાસી હતી. તે સમયનો ઇતિહાસ એ અમ્પૂનો વિષય છે. અમે વાચકવ-
ર્ગને એ પુસ્તક વાંચવાની બલામણુ કરીએ છીએ.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૧૯૪ થી.)

ઉદાહરણ.

કાસ=કાંસ	અશ્વ=અસુ=આંસુ	લંકા=લકાં	પુલ્હ=પુર
ઘાટી=ખાંટી	દ્વારિકા=દ્વારિકાં	યમુના=યમુનાં	વાસી=વાસવો
	૧૯	મૂલ=મૂલ	ધસાદિ ધણા છે
જ્યલ્હ=તસુ=	મયુરાં=મયુરાં	વક્ર=વક્ર=વાંકુ	
નાંસું.			

આ નિયમ માટે મ્હારે અભિપ્રાય એવો છે કે—નાસિકાસ્થાની
બંધનપર સતે નિરતુનાસિકં સ્વર સાતુનાસિક ચવાનો પેટા નિયમ ઠરા-
વવો જોઈએ. જોયે એમ લખાતું નથી. પણ જોયે છે તો ખરા તારે ઉચ્ચા
શબ્દસાર લેખનપદ્ધતિ પ્રમાણે આમ શા સાર ન કરવું—ઉદાહરણ—

રામ=રાંમ । નામ=નાંમ । વિના=વિંના । મીમ=મીંમ । ઉમા=ઉંમા
 ટુણ=ટુંણ્ય પુગેરે સેકડો છે.

૪૨ ગણ ૪૨ મો—નિયમ—સ્વર વિપર્યય થાય છે.

ઉદાહરણ.

કરુણા = કુરણા । રઘુનાથ = રધનાથ । શકુન = શુકન

૪૩ ગણ ૪૩ મો—નિયમ—અનુસ્વાર નો લોપ થાય છે.

ઉદાહરણ

વિંશતિ = વીસા = વીશ

માંસ = માંસ = માસ.

ત્રિશન્ = ત્રીસા = ત્રીશ

સિંહ = સીહો = સ્ત્રી.

જ્ઞાન=જ્ઞાન જલે=જલ, નીરં=નીર, ઘલે=મલ એમ અકારાંત નપુંસકલિંગના પ્રથમાના એકવચનના સંસ્કૃત એના એ વર્ગના બધા આ નિયમમાં પેસી શકે.

ક વર્ગ પ્રકરણ.

૪૪ ગણ ૪૪ મો—નિયમ—ક નો જ થાય છે.

ઉદાહરણ.

કુંભકાર = કુંભઆર = કુંભાર.

લોહકાર = લોહઆર = લોહાર.

ચિત્રકાર = ચિત્રઆર = ચીતારો.

૪૫ ગણ ૪૫ મો—નિયમ—ક નો જ થાય છે—

આ નિયમ શુદ્ધાદોષને માટે થયો છે તથાપિ તે પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણ.

ફીલ=ખીલો=ખીલો ૧૩૧

શક=શાખ

હસ્યો=ખીચડી

સ્કંધ=ખંધો=ખાંધ (ખંધોલો)

કોણ=ખૂણો

ધસાદિ.

૧૨૫-૧૬

૪૬ ગણ ૪૬ મો—નિયમ—ક નો જ થાય છે—

આ નિયમ સંસ્કૃતભાષાનુસાર છે—પણ તે સર્વ જગોએ નથી થાતો. હદ્ય પ્રસાદારનો અક્ષર અને સ્વર પર હોય સારે થાય છે. પણ ક કઠિન અને મ કામલ તેથી ઉચારની સરલતાને લીધે ગુજરાતીમાં બહુ કરી બધે થાય છે. પ્રાકૃતમાં પણ છે. જગડે. પક = ઈંગ સ્વાધુકાર= સાધુગાર—

પ્રમાણિકા હંદ અને નારાય હંદમાં -

૧ ૩ | ૧ ૩ | ૧ ૩ | ૧ ૩ | આપું રૂપ, આપેલું છે. તે નગણની કિંમત સમજાવે છે. આ બન્ને હંદોમાં માત્ર આવર્તનનીજ (Recurrence) સંખ્યાનો ભેદ છે.

તમામ મગણિ અથવા બધા નગણથી પાદ પૂરી કવિતા અને ખરી પરંતુ તેમાં એકજ તરેહનો ઉચ્ચારપ્રવાહ આ... ...અથવા આ... ... થાય છે જેથી તે વૈચિત્ર્યની ખામીને લીધે Monotonous નીરસ થઈ ઠહેવાય છે તો તે દૂર દરવા નગણને બદલે અહીં એક લઘુ એક શુરુ એ યોજના ઉત્તમ છે.

હવે લુન્ગી, ત્રોટક અને નારાય હંદોમાં પ્રથમ અક્ષર હ્રસ્વ છે અને સાં તાલ પડતો નથી બલકે ગુદા અક્ષર પર તાલ આવે છે માટે તેને જેમ તાલ સરખો પડે તેવી રીતે સંગીતમાં બતાવવામાં આવે છે. બ્યારે આવી રીતનો અગલનો સુધારો સર્વેના સમજવામાં આવ્યો સારે આધુનિક ખીજ કવિઓએ તેનાં રૂપાંતર કર્યાં છે. નારાય હંદમાં નગણનું સ્વરૂપ લઈ ત્રણ માત્રાનો સમ ભાગ કાયમ રાખી આદિ શુરુ નિર્ધાર્યો અને વૈચિત્ર્ય વધારવા કોઈ કોઈ જગોએ શુદ્ધ નગણ એટલે ૧ ૧ ૧ એ પ્રમાણે પથુ શબ્દરચના યોજવામાં આવેલ છે. આ શોખ બતાવવાનું અને તે મુજબ યોજવાનું કામ સંગીત શીખવે છે વિંદી ભાપાની નીચેની કવિતા ગુઓ:-

આજ | ર્યામ | મોહિ | લીનિ | વંસુ | રીવ | જાય |
કે | હર હ | ર સવ | કરત | જાત | ... ..

અહીં આદિ અક્ષર શુરુ છે તથા ત્રણ માત્રાનો શબ્દ પથુ તે છે તેથી તાલ Rhythm બરાબર પ્રથમથીજ શરૂ થાય છે. આ નમુના જેવીજ આપણી પહેલી ચોપડીમાં એક કવિતા છે.

“ જાગ મુજ બહાલાં બાળ પંખી વન બોલે ”

આ કવિતામાં તાલ તો સારો પડે છે પરંતુ બે જગો મુજ, વન, એ શબ્દો માત્ર બે માત્રાનો વખત સહજ લે છે તેને બદલે આપણે પ્રવાહનો નિર્વાહ નિભાવવા મુજ, વન એ પ્રમાણે ગાતી વખત ઉચ્ચાર કરે, નો પાશે-ખેર.

જેમ નાસ્યુછંદ અને તેનું રૂપાંતર દર્શાવી તાલની યોગ્ય વ્યવસ્થા દેખાડી છે તે મુજબ ભુજંગીછંદ અને ત્રાટકની પણ જરૂર છે; કારણુ જો કે તેનાં પદ સમ ખંડથી વહેંચાયેલાં છે તોપણ તાલની બંધબેસતી યોગ્યતા નથી. તેથી જ્યારે ભુજંગીને.

૧ ૬ | ૩ ૧ ૩ | ૩ ૧ ૩ | ૩ ૧ ૩ | ૩ | આ પ્રમાણે અને ત્રાટકને

૧૧ | ૩૧ | ૩૧ | ૩૧ | ૩ | આ પ્રમાણે દર્શાવીએ ત્યારે તાલ પડે.

જોકે માત્રાનો સરવાળો (syllabic quantity) તો જેવો ને તેવોજ છે પરંતુ રૂપાંતર થઈ જાય છે તાલ શબ્દને અર્થ પણ મળ, ગમ્મત, આનંદ છે ને તેવીજ રીતે તેને સંગીતમાં આનંદસ્વરૂપ નામથી સ્પષ્ટ ઓળખાય છે. કવિતાને તાલના તોલથી માપીને ગાઈએ તો તાલ પડેજ એમાં શંકા શી?

દોહરા, ચોપાઈ, કુંડળીયા, ચૈત્રાવૃત, ઉધેર, ચરણાકુળ, મહીલીપ, હરિગીત, ગીતિ એ વગેરે માત્રાના પ્રબંધથી વ્યવસ્થિત છે તેમજ દોષક, ઈંદ્રવજ્ર, ઉપેન્દ્રવજ્ર, ઉપમ્મતિ, લલિત, તોટક, દ્રુતવિલંબિત, વસંતતિલકા, માલિની, શિખરિણી એ વગેરે અક્ષરગણથી ગંઠાયેલા છે. આઠ ગણના સ્વરૂપ વિચારતાં સાં પણ માત્રાનો તોલ તો સાચવવાનો જરૂરનો છે. મગણુ છ માત્રાનો છે ય, ર, ત્રણુ એ પાંચ પાંચ માત્રાના અને બ, જ, સગણુ એ ચાર ચાર માત્રાના અને નગણુ માત્ર ત્રણુ માત્રાનો ગણુ છે. ઉપર જતાવેલા હંદો તથા તેના જેવા ખીજા પોત પોતાના લક્ષણથી નિયમસર દરેક ચરણે જેવામાં આવે છે તેથી તેનાં ખંડો સરખા તેમજ સેહેલાઈથી ગાંકવી શકારો કારણુ તેમાંનું દરેક ચરણુ અમુક બંધારણનું હોઈને તેનાં ખીજાં ચરણોની સાથે નિસખત ધરાવે છે તેથી આવી કવિર્તાઓનાં માત્ર ચાર ચરણોના તાલ તથા ગાનપ્રકાર શીખવીએ તો નબી શકે છે. તોપણ પદ, ગીત, ગરબા, વગેરે કાવ્ય બંધારણમાં આપણે વધારે સમજવાનું હોય છે. સાં માત્રામેળ કે વર્ણુમેળ નથી પરંતુ માત્ર તાલથી સમાન ખંડ બનેલા જેવામાં આવે છે. આવાં પદ દયારામ, નરસિંહ મેહેતા, પ્રેમાનંદ, ગિરધરના કાવ્યોમાં મળી આવે છે. તેમાં આપણે આખી લીટીનો વિચાર તાલના તોલ (Total value of syllabic weight) થી કરવાનો રહે છે, ને તેને લીધે

કોઈ જગોએ હ્રસ્વનો દીર્ઘ ઉચ્ચાર, દીર્ઘનો હ્રસ્વ ઉચ્ચાર અથવા કોઈ જગોએ રે, લોલ, વગેરે વંધાસના અક્ષરો ઉમેરી ગાનનો તાલ પૂરો કરવો પડે છે. આગર જો તેમ નહિ કરીએ તો કાવ્યઉચ્ચારણનો પ્રવાહ સરળ વહેતો નથી, પરંતુ તુટી જતો દેખાય છે. આવી કવિતાઓને ચોક્કસ ગીતક્રમમાં ગોઠવી તાલ તથા ઉચ્ચારણશૈલી ખાસ બતાવવાની ધણી જરૂર જણાયે. આ જાતની કવિતાના નમુના બાળપોથીમાં પણ છે તેથી તેના તાલ તથા ઉચ્ચારણશૈલી હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત વગેરે ચિહ્નોથી બતાવવામાં આવે છે.

દરેક ઉભી લીટી કવિતાના ચરણના ખંડનું માપ આવર્તનથી બતાવે છે ને તે દરેક ખંડે પહેલી માત્રા ઉપર તાલ આવે છે ને તે પ્રમાણે ગોઠવી નીચે બતાવવામાં આવે છે.

કોઈ કોઈ સ્થળે ગુરુ વા પ્લુત ઉચ્ચારણ બીજા ખંડમાં ઉપયુક્ત હોય છે તે જગોએ તેનું અનુસધાનસૂચક ચિહ્ન—આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. “વાઙ્મા | —, |, કહે | વા | -ય | ; નહા | -ય.

તેમજ ગીતકાવ્યમાં “ટેક” બોલવાની હોય છે. તે ગીતક્રમનું એક આવર્તન બતાવી આપે છે તેથી તે ટેકને ઉભો એ લીટીથી બોળાવેલ છે. કોઈ કોઈ સ્થાને ટેકથી તાલમાં આવર્તન પણ નક્કી થઈ જાય છે. તેથી ટેકની જરૂરીઆત ગીતકાવ્યમાં ધણી છે તે ધ્યાનમાં રુચશે. ઉદાહરણ “ચાંદા” વિષેની કવિતા જોશો.

કાવ્યમાહેના દરેક વર્ણોચ્ચારનું માપ જે યોગ્ય રીતે પિંગળમાં બતાવ્યું છે તેનો સમતોલ નિભાવી, તાલની સકળતા સાચવી અને પ્લુત, ઉચ્ચાર તેમજ વિરામચિહ્નો પણ યોગ્ય સમય દર્શાવી અહીં દરેક બાળપોથીમાંહેની રચના ગોઠવી છે તેથી ‘મહેતાણીઓને’ તેમજ સંકલ્પરોને ધણી સારી મદદ મળશે તથા કામ પણ સહેલું થઈ જશે ગાવાનો સ્થાન આધાર તાલ અને અવાજ ઉપર છે. અહીં તાલના ચોક્કસ ગાન વિષે માહેતી આપી છે તેથી લગભગ અર્ધ કામ સાફ દર્શાવી શકાશે. હવે માત્ર ગાતી વખત જે અવાજ નીચે ઉચે થાય છે તે વિષેની સમજ બાકી રહેશે.

ભૂગોળશિક્ષણ.

પાઠ ૧

(આલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૧૭૫-થી)

૧. પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે ?
૨. જ્યાં જ્યાં જમીન આવી હોય તેવા ભાગ બતાવો.
૩. જ્યાં જ્યાં પાણી આવ્યું હોય તેવા ભાગો બતાવો.
૪. કયા ભાગ મોટાં છે, પાણીના તે જમીનના ?
૫. ગોળાને એક ચક્કર ફેરવો; એ એના પર ફેરે છે ?
૬. ગોળાનું છેક ઉત્તર મિદુ બતાવો, એને શું કહે છે ?
૭. ગોળાનું છેક દક્ષિણ મિદુ બતાવો; એને શું કહે છે ?
૮. એ એ ધ્રુવની વચ્ચે સરખે અતરે ગોળાને ફરતી જે કાળી લીટી આવેલી છે તે બતાવો; એને શું કહે છે ?
૯. વિષુવવૃત્તની ઉત્તરે જમીન વધારે આવેલી છે કે દક્ષિણે ?
૧૦. પાણી કયા વધારે આવેલું છે ? વિષુવવૃત્તની ઉત્તરે કે દક્ષિણે ?

પાઠ ૨

૧. પૃથ્વી પર જમીનના કયા કયા મોટા ભાગો (ખંડો) આવેલા છે ? બતાવો.
૨. જે ખંડમાં આપણે રહીએ છીએ તે બતાવો તેનું નામ શું ?
૩. આફ્રિકા બતાવો. યુરોપ; ઑસ્ટ્રેલિયા; અમેરિકા, ઉત્તર અને દક્ષિણ.
૪. પૃથ્વી પર પાણીના કયા કયા મોટા ભાગો (મહાસાગરો) આવેલા છે ? બતાવો.
૫. એશિયા ખંડની ઉત્તરે કયો મહાસાગર આવેલો છે ? પૂર્વે ? દક્ષિણે ?
૬. ઉત્તર ધ્રુવની આસપાસ ફરતો કયો મહાસાગર આવ્યો છે ? દક્ષિણ ધ્રુવની આસપાસ ?
૭. વિષુવવૃત્તની ઉત્તરમાં કયા કયા ખંડો આવેલા છે ? દક્ષિણમાં ? બતાવો.
૮. કયા કયા ખંડોને ચીરીને વિષુવવૃત્ત બન્યું છે ?

પાઠ ૭

૧. આફ્રિકાનો કિનારો કયો છે ? એશિયા ખંડના કિનારા જોવાનું કે કાંઈ જુદી રીતનો ? અમેરિકાનો ? ઑસ્ટ્રેલિયાનો ? યુરોપનો ?

૨. વિસ્તાર (કદ) ના પ્રમાણમાં કયા ખંડનો કિનારો સૌથી વધારે ખાંચાખુંચી વાળો છે ? કયો સૌથી ઓછો ? એમ કહેવાનું કારણ કાંઈ તમને જણાય છે ?

૩. એશિયાના કિનારા પર કયાં કયાં સમુદ્ર, ઉપસાગર તથા અખાત આવેલાં છે ? જતાવેલ યુરોપના કિનારા પર ? ઑફ્રિકાને કિનારે ? ઑસ્ટ્રેલિયાને ? અમેરિકાના કિનારા પર ?

૪. અહીંથી* (જહેરિંગની સામુદ્રધુનીથી) અહીં* સુધી (જામાલરની સામુદ્રધુની સુધી) માં કિનારે કિનારે કયા કયા સમુદ્ર, ઉપસાગર, તથા અખાત આવેલાં છે ?

૫. અહીંથી* (જહેરિંગની સામુદ્રધુનીથી) નીકળી એશિયા, યુરોપ અને અમેરિકાને ઉત્તર કિનારે થઈ પાછા અહીંજ* (જહેરિંગ સામુદ્રધુની આગળ) આવીએ તો વચમાં કયા કયા સમુદ્ર, અખાત, અને ઉપસાગર આવે ? જતાવો.

* ગોળા પર જતાવીને. + જો એ રસ્તે જવાનું હોય તો.

પાઠ ૮

૧. એશિયા ખંડના ઉત્તર કિનારા પર કયા કયા દીપકદ્વપ આવેલા છે ? પૂર્વ કિનારા પર ? દક્ષિણ કિનારા પર ? જતાવો.

૨. યુરોપ ખંડના દક્ષિણ કિનારા પર ? પશ્ચિમ ? ઉત્તર ?

૩. અમેરિકાને પૂર્વ કિનારે ? પશ્ચિમ કિનારે ?

૪. અહીંથી* (જહેરિંગની સામુદ્રધુની સુધી) માં કયા કયા દીપકદ્વપ આવેલા છે ? કયાં કયાં મોટા જૂશિર આવેલાં છે ? જતાવો.

૫. એશિયા યુરોપને ઉત્તર કિનારે જોજો મોટાં જૂશિર હોય તે જતાવો. યુરોપને પશ્ચિમ કિનારે ? આફ્રિકાને કિનારે ? અમેરિકાને કિનારે ફરતાં ? ઑસ્ટ્રેલિયાને કિનારે ફરતાં ?

પાઠ ૯

૧. અમેરિકા ખંડમાં પર્વતો ઘણાંખરા કેમ આવેલા છે ? ઉત્તર કે દક્ષિણ કે પૂર્વ પશ્ચિમ ? ઉભા કે આડા ?

૨. એ પર્વતોની હાર ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? અને ક્યાં થઈને ક્યાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૩. એ પર્વતની હાર ક્યા કાંઠા-તરફ વધારે આવેલી છે ?

૪. આફ્રિકામાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ? પૂર્વ-પશ્ચિમ કે ઉત્તરદક્ષિણ ?

૫. એ પર્વતોની હાર ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? અને ક્યાં થઈ ક્યાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૬. એ પર્વતની હાર ક્યા કાંઠા તરફ વધારે આવેલી છે ? પૂર્વ-કે પશ્ચિમ ?

૭. ઑસ્ટ્રેલિઆમાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ?

૮. એ પર્વતો ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? અને ક્યાં થઈ ક્યાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૯. એ પર્વતો ક્યા કાંઠા પાસે આવેલા છે ? પૂર્વ કે પશ્ચિમ ?

૧૦. એશિયા ખંડમાં પર્વતો ધણાખરા ઉભા આવેલા છે કે આડા ? ઉત્તરદક્ષિણ કે પૂર્વપશ્ચિમ ? પર્વતોની હાર ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? અને ક્યાં ક્યાં થઈને ક્યાં સુધી જાય છે ? જતાવો.

૧૧. જુઓ, એશિયામાં પર્વતોનો મોટો જથ્થો ક્યાં આવેલો છે ?

૧૨. યુરોપ ખંડમાં પર્વતો ધણાખરા કઈ દિશામાં આવેલા છે ? એશિયાના પર્વતો માફકજ આવેલા છે કે જુદી રીતે ?

૧૩. એ પર્વતો ક્યાંથી શરૂ થાય છે ? અને ક્યાં ક્યાં થઈને જાય છે ?

૧૪. એ પર્વતોની હાર ક્યાં પૂરી થાય છે ?

પાઠ ૧૦.

૧. હાકરાંઓ, તમે જોયું કે દરેક ખડેની ચીરીને એકેક મોટી પર્વતની હાર સહજ જાય છે ત્યારે એ પ્રમાણે દરેક ખંડના કુલ મુખ્ય ભાગ પડે છે ? તપાસો. ક્યા ક્યા ? જતાવો.

૨. એ ભાગોનો દાળ કઈ દિશામાં છે ?

૩. એશિયા ખંડના દોળાવો જતાવો. એ કઈ કઈ દિશા તરફના છે ? એમાં કયો દોળાવ મોટો છે ?

૪. યુરોપ ખંડના ઢોળાવો કયા કયા છે ? એ કઈ, કઈ દિશામાં જાય છે ? કયો મોટો છે ?

૫. આફ્રિકાના ? અમેરિકાના ? ઑસ્ટ્રેલિયાના ?

૬. સારે એ પ્રમાણે પૃથ્વીની સંપાટીના બધા મળીને કેટલા વિભાગો પડેલા છે ? પૃથ્વીની સંપાટી કયા કયા અને કેટલા ઢોળાવોની બનેલી છે ?

૭. એ ઢોળાવોની ઉપલી કાર મળે છે ત્યાં શું હોય છે ? નીચલી કાર મળે છે ત્યાં ?

પાઠ ૧૨.

૧ એશિયાના ઢોળાવો તપાસો. તે કઈ દિશા તરફનો છે ? સારે એ ખંડની નદીઓ કઈ દિશા તરફ વહેતી હોયી જોઈએ ?

૨. નદી શી રીતે બને છે ? નદીનું પાણી જાણું ક્યાંથી આવે છે ? તમે જાણો છો ? કહેા.

૩. નદી મોટી નાની હોવાનું કારણ શું ? વિચાર કરો. (ને નદીનું પાત્ર મોટું તે નદી મોટી અને જોડું પાત્ર નાનું તે નાની હોય છે)

૪. સારે દરેક ઢોળાવ શાંતો બનેલો છે ?

૫ એશિયા ખંડના ઉત્તર ઢોળાવ પર ચર્ચને કઈ કઈ નદી વહે છે ? દક્ષિણ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૬. યુરોપના ઉત્તર ઢોળાવ પર ચર્ચને ? દક્ષિણ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૭. અમેરિકાના પૂર્વ ઢોળાવ પર ચર્ચને ? પશ્ચિમ ? ઑસ્ટ્રેલિયાના ?

૮. આફ્રિકામાં કઈ કઈ મોટી નદીઓ આવેલી છે ? જતાવો. તે ક્યાંથી નીકળી ક્યાં જાય છે ?

૯. ઉત્તર મહાસાગરમાં કઈ કઈ નદીઓ પડે છે ? આટલાંટિકમાં ? પાસિફિકમાં ? હિંદી મહાસાગરમાં ? બંગાળના ઉપસાગરમાં ? અરબી સમુદ્રમાં ? લૂમ્બીયસમુદ્રમાં ? કાળા સમુદ્રમાં ? કારિયત્ત સમુદ્રમાં ? બાલ્ટિક સમુદ્રમાં ? ચિનોઈ સમુદ્રમાં ? ખીણ-સમુદ્રમાં ? મેડિસરેના અખાતમાં ? હડસન અખાતમાં ? વગેરે.

કૃ. સુ. વડીલ,

પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ગદમાં નવી સાતમી ચોપડીના પહેલાં ૧૦૦ પાનાં; પદ્યમાં તેજ પુસ્તકમાંથી પહેલી ૫૦૦ લીટી; પહેલી ૨૦૦ લીટીના મુખપાઠ સાથે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

(ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૪-૬-૪૮ ના હુકમ નં-૨૫૦૮ ઉપરથી),

હાઇ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૦૪૭ ના મુંબઈ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ ને ૯૧-૯૮ પૃષ્ઠે. પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગનાં દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલરશિપો આપવા સાર સોમવાર તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ નીચે લખેલાં મધ્યસ્થગોએ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ.

સુરત.

નડીઆદ (એડાન્ડિલો)

ગાંધરા (પંચમહાલ).

૨. ભરૂચ.

થાણા.

૨. ત્રણગાંની એક સ્કૉલરશિપ માટે જ્યાં ઉમેદવારો સામાન્ય રીતે સ્પર્ધા કરી શકે; જે સોડો ઇંગ્લિશ કેળવણીમાં પાછળ છે, જેવાકે, બેની-ઇઝરાયલ, કથુળી, અને કથુળી કરતા જે સોડો વધારે પાછળ છે તેવા લોકોની સ્પર્ધા માટે એક સ્કૉલરશિપ રાખવામાં આવશે; અને એક સ્કૉલરશિપ મુસલમાનો માટે રાખવામાં આવશે.

૩. થાણા જિલ્લામાં નીચે જણાવેલી બે સ્કૉલરશિપો ખાલી પડ્યાનું જાહેર કરવામાં આવ્યું છે; જે છેલ્લા ઉમેદવારને પૂરેપૂરી સ્કૉલરશિપ આપવામાં આવશે, તેવા ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારોનો નંબર આવશે, તેમને આ સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

જાહેર ખબર.

હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાંઝી શહાબુદ્દીન સ્કૉલરશિપો.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાંઝી શહાબુદ્દીન એન્ડાવમેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કાંઈ પણ જાહેર સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપિયાની ખેડા સ્કૉલરશિપો આપવા સાથે તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને રોજ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષા લેવામાં આવશે. અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નડીઆદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં પરીક્ષા લેવાશે. તા. ૨૬ મી મે સને ૧૯૦૪ ના મુળદ્ધ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ લાને ૬૩૬-૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થએલા નિયમોમાં જણાવેલી શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

૨. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજીઓ તથા ફી અમદાવાદ અને નડીઆદ મધ્ય સ્થળોની પરીક્ષકકમિટીના પ્રમુખ આવતી તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધીમાં લેશે.

અમદાવાદ,
તા. ૧૨-૬-૦૮.

}

F. B. Pendarves Lory.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

અમદાવાદ કલ્ચુબી ઇન્ફ્રન્ટિસાઇડ ફંડમાંથી આપવાની સ્કૉલરશિપની પરીક્ષા.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે અમદાવાદ કલ્ચુબી ઇન્ફ્રન્ટિસાઇડ ફંડમાંથી અમદાવાદ જિલ્લાના કડવા અને લેવા કલ્ચુબીની નાતના છોકરાઓને હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની ૭ સ્કૉલરશિપો આપવા સાથે બુધવાર તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮ ને રોજ અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં હરીદ્વારની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. તા. ૫ મી મે ૧૯૦૪ ના મુળદ્ધ સરકારી ગેઝીટ ભાગ ૧ લાને પૃષ્ઠ ૫૧૪-૫૧૪ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થએલા નિયમોના 'કલોઝ ઇ'માં આપેલા નિયમ અને શરતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવાશે.

અમદાવાદ,
તા. ૧૨-૬-૦૮.

}

F. B. Pendarves Lory.
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

પુસ્તકોની પહેાંચ.

મે. વડોદરા સ્ટેટ વિદ્યાધિકારી સાહેબ તરફથી મળેલાં નીચેનાં આઠ પુસ્તકોની પહેાંચ અમે હપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ.

૧ મરાઠી બેળાંએ પુસ્તક.

૨ શ્રી થોરલે સયાશ્રાય મહારાજ યાચે ચરિત્ર ભાગ ૧

૩ " " " " ભાગ ૨

૪ ઇલીઝાબેથ રાણીનો સમય.

૫ પ્રાચીન પુરાણોની બોધદાયક વાર્તાસંગ્રહ.

૬ આઈ બાય વ મુલાંચે પરસ્પર ધર્મ.

૭ પ્રોટેસ્ટન્ટ પરિવર્તન.

૮ હેમખંડન

જાહેર ખબર.

મુળધની ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ શુક ડીપો કાઢી નાંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મરાઠી, શુજરાતી, કાનરીઝ અને ઉર્દુ નકશાઓ વેચવાનું તથા હાપવાનું કામ મિ. નરહર નારાયણ દાતારને (નં. ૬૮. બુધવાર પેઠ-પુના-શહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ જોએને જોઈતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને લખી જણાવવું.

અમદાવાદ
તા. ૨૧-૫-૦૮.

સહી. K. P. Trivedi,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે, કે કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની, ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૭ માહે સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૦૮ સોમવારે સવારના અગિયાર વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે. આ પરીક્ષા સાતમા ધોરણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેવા વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર ગ્રાસના શાળાપત્રમાં નમુનો ઉપાયો છે, તે મુજબ મહેતાશ્રીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતાં જણાવવું કે ઉમેદવારની

ઉમ્મર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૦ વર્ષથી ઓછી છે. તેમ કાંઈ ખેડખાંપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે. ચાલચલગતની બાબતમાં ખાસ તપાસ કરી ખોતાની ખાત્રી કરીનેજ મહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપ્યું.

૩. સર્ટિફિકેટમાં ઉમ્મરનાં વર્ષ, માસ અને દિવસ લખવાની સાથે અગ્રેજી અને ગૂજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

૪. સત્તર વર્ષ કરતાં નાની ઉમ્મરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સાડ મજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી. તે પામ થશે તોપણ તેને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫. બાવીશ વર્ષ કરતાં યોગી ઉમ્મરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ પાસ થયા પછી કોલેજમાં દાખલ થવા સાડ, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મહેરબાન એજ્યુકેશનલ ઓફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે. તેઓ પાસ થશે તોપણ તેમને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પડેલા બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સંબંધનાં સર્ટિફિકેટ લાવવાં. ચાલચલગતની બાબતમાં તો પરીક્ષા પહેલાં એક માસ અમાઠનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રી લાયક ગણાશે.

૭. પરીક્ષા થઈ રહ્યા બાદ લાયક જણાયેલા ઉમેદવારોને શરીર સમ્યક્ની તપાસ માટે મહેરબાન દાક્તર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેઓને આહી વધારે વખત રોકાવું પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં સુધી યાગાપત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જણાવતી જેની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમાં રહેતા તેના લાગતા વગરના તરફથી અગર રોકાવશે તરફથી તે મળી શકશે; કારણ કે તારીખ ચુકરેર થએથી તુર્ત કોલેજના નોટિસ બોર્ડ ઉપર તે જાહેર કરાશે વિચાર છે.

રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ ૧ • B. H. BUCH,
તા. ૬ માહે જુલાઈ સન. ૧૯૦૮.

પ્રિન્સિપલ, કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ
કોલેજ, રાજકોટ.

પુરાણદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી પુસ્તક

૧) નવી ધોરણના પ્રથમ પ્રમાણે કિડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કાપીબૂકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાંત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીશન મળશે.

સેબ એજન્ટસ, સુરત, કરમનદાસ ગોરખદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ વલસાડ, ગિરમતામ ઉમીયાસ કર જલાલપેરિ, ગણપતિસે-કર નરહરીચકર, ભરૂચ, કે. એલની કપની તથા ભાઈલાલ છગનલાલ નહીયાદ, ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા હોટાલાલ ત્રિકમદાસ, વઢવાણ, જેમ્સ્ટોલકશી તથા પ્રાણુશકર મકનથ રાજકોટ, લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા મેહુચર/મેધલ નવાનગર, હેમરાજ ભદ્રાચ, ભીલેનગર, જેમ બદલસેન આદ્યમથ. મુખ્યાધ. એન એમ ત્રિપાઠીની કપની.

અમારી પ્રાપ્ત ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડેપોના સંઘર્ષ પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ઘણાખરા જાણીતા આચરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સંઘર્ષી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. ચીમનલાલ મુંતીલાલની કેપની આંરોડીયારોડ-અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક. નંબર ૧-૫૪ (કોરી) ૯

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રોઈંગ બુકસ. નંબર ૧-૮. મીડ્યરવાળા.

નમુના અડધી કિલો.

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડેપો અમદાવાદ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલુ સસ્તું પલ્લુ દલદાર અઠવાડિક પત્ર.

પ્રજ્ઞબંધુ.

નાપાક લવાજમ દેશાવરતા આદક માટે ફક્ત ૩ ડ) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત ૩ ૨) ગળવાળા આબુ છે પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ ચર્ચા, વિષયો અને ખગરો સાક્ષર લેખમાંની પસંદગીથી ચુટાડ પ્રકટ કરવામાં આવે છે સાપ્તાહિક, ધાર્મિક, આર્થિક, ગજદારી વગેરે સર્વ જાતના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખગરો એવી કાગળ પૂરક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞબંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં જનતા છેલ્લામાં છેલ્લા બનાવોની સપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને જીવન પત્ર તરફ ન જરૂર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નસુનાની નકલ મફત આપવામાં આવે છે

સબો, “પ્રજ્ઞબંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

વૈદક વિલાસ.

મોડુ પુસ્તક જોગી, જતી, પ્રખ્યાત વૈદો તથા પદ્માડી લોમ પાસેથી જનરો અર્થ કરી મોટી મહેનતે મેળવેલ જનદુષ્ટની માફક પુસ્તક દ્વારો કરે તેવા ચમત્કારી દેથી ઉપાયો તથા આજ લગીની મોઘથી ખરેખર અપસીગ મોલમ પડેલા અગ્રેજી ઉપાયોથી બરપુર ઠોમત ટપાલ અર્થે શીખે ૩ ૫-૭-૦

જે. પી.

૨૦. જેડીકલ ઓફીસ અયલ કાઠિયાવાડ.

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળોપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસલ કીમત રૂ. આ	}	ફક્ત ચોડા વખત માટે	}	ધટાડેલી કીમત રૂ. આ.

- ૫—૫ કવિ નર્મદાશ કરની કર્સાવલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ “ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ ” જેમાં ગુજરાતનો
જાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ બા-
બતોનો સંગ્રહ છે... ૨—૦
- ૩—૦ ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ—રા સા જમીઅતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧—૮
- ૦—૭ા હિંદના લોકોનો હુકો ઇતિહાસ—રા સા મહીપતરામ
રૂપરામકૃત ... ૦—૪
- ૦—૫ ધુરોપનો ઇતિહાસ—રા સા મહીપતરામકૃત ... ૦—૩
- ૦—૫ કોલંબસનો વૃત્તાંત—ગ્રાણુલાલ મથુરદાસ કૃત ૦—૪
- ૦—૩ જર્મીના ઇતિહાસની રૂપરેખા—રા સા મહીપ-
તરામ કૃત ... ૦—૧
- ૦—૫ અરિન્દ્ર નીરૂપણઅમ્બસેએકએપ્સરી બાયોગ્રાફીનું—યા.
મુ. નાનાભાઈ હરિદાસ કૃત બાપાતર, એમા ૨૦ અરિન્દ્રો છે. ૦—૩
- ૧—૧૨ ચુકલીડ રુઢ ૧, ૨, ૩ આ બા જમરોદશ અરેસર દલાલ કૃત ૦—૧૨
- ૧—૪ રેખા યથાદર્શન—રા જલવંતરાય એમ મહેતા કૃત .. ૦—૧૦
- ૦—૬ા કર્તવ્ય ભૂમિતિ—પ્રેક્ટિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાતર ડ્રોઇંગ
રુઢ માટે... ૦—૫
- ૦—૨ા આદિ કારણુ ભૂમિતિ જ્યોમેટ્રિકલ પ્રીગર્સનું બા
પાતર આર્ટ રુઢ માટે ડ્રોઇંગનું પુસ્તક ... ૦—૨
- ૧—૪ “ધાતુ સંગ્રહ”-રે ટેલર અને વજલાલ કાલીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦—૧૦
- ૦—૫ા મીઠી મીઠી વાસો—રા સા મહીપતરામ અનુપગમત્રવાડીકૃત. ૦—૪

ઉપલાં ૧૩ પુસ્તકોનો આખો સટ લેનારને મહોંચડમણી ખર્ચ પડશે નહિ, પણ મોત્ર ૩. ૭—૦૦ માં મળશે. ૩ ૧૦ થી ૨૫) સામઠાં લેનારને સંકડે ૧૦ ટકા લેખ અને પગીસા ઉપરાંતના ખરીદનારને સંકડે ૨૦ ટકા વટાવ આપવામાં આવશે. નીચેના સ્થળે મળશે ૧ ધી ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ મુંબઈ. રા. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુંઠ ધિન્એ. સરોડ, કાલકાદેવી, મુંબઈ. ૩ શા. કરસનદાસ નારણદાસ, બુકસેલર—નાણાવટ સુરત. ૪ હરિશ્ચન્દ્રની કુંઠ જીતેકરવાડી, કાંકોરદાર, મું. નં. ૨

દીક્ષીવાળા લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસનો

શુદ્ધ સાચાં મોતીનો સુરમો.

આંખની બળતર, કળતર, મગજની ગરમી, નજરો, ખીસ, આંખ, છાંરી, છાયા, કુલું, પડળ, આંખમાંથી પાણીનું ઝરવું, ચીપડા, પરવાળાં વીંચે ગરને મટાડે છે. આ સુરમો વિદ્યાર્થીઓને, તથા નજાણાં આંખવાળાંને ધણેજ ઉપયોગી તથા આશીર્વાદ ૩૫ છે.

કીમત, નં. ૧-૩ નો દાળો સુરમો તો. ૧ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૨ નો દાળો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૪ નો ખીજો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૧

નં. ૫ નો ઘોળો સુરમો તો. ૦૦ ની શીશીનો ૩. ૦૦

નં. ૬ નો લાલ સુરમો શીશી ૩ નો ૩. ૦૦

આંખવાળી સળી શીશી સાથે મળશે.

ખનાવનાર તથા વેચનાર

લાલા ખીશનદયાળ ધરમદાસ અત્તરવાળા.

નં. ૩૫૫૩ અમદાવાદ

સુચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું. નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સદી વગરનાં લખાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લખાણુ ચોક્કસે અંકારે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું. તે અમુક માસમાં છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે રૂપનું ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને શી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અંકારે લખવું. તે વિના ભૂલ થવાનો સંભવ છે. પોસ્ટની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેન્ડ માફ છૂટક નોકલના પોસ્ટેન્ડ સાથે અઢી આના; પદરનો ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૉલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર બપોરે પાને, રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્રનો એમા સમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના ભાવમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના ભાવ.

૨.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછીના અગીઆર માસ લગી દર માસે રૂ. ગણો ચાર્જ પડશે. છ માસ માટે પહેલે ગઢિને પૂરો ચાર્જ, અને પછી દરેક માસે રૂ. ચાર્જ લેવાશે.
૧. ... .. ૨	૬ સયી વધારે લીટીઓ માર્ચ ૩. ૧) —	
	ની લીટીઓ ત્રણ પ્રમાણે.	
	બાર માસ લગી લાગલાગટ ટકશે	

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેડલિંગ વહેંચવામાં આવશે નહિ.

જાનરના મુદ્રણી પાંચી વરણી મેટ.

REGISTERED NO. B, 48.

વૅમ્ક. ૬ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧. વાક્યપૃથક્કરણ...	૨૫૭-૨૬૩.
૨. જૈનિની શાળામાં દાક્તરી તપાસ...	૨૬૩-૨૬૫.
૩. ભાષાવતાર (વ. ૬. આચાર્ય)...	૨૬૫-૨૬૮.
૪. સંગીતવિષય (લ. શાંત. આસ.)...	૨૬૮-૨૭૨.
૫. ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. (જી. વિ. રાવળ.) ...	૨૭૨-૨૮૦.
૬. ગુજરાતની મુસાફરી. (ડા. ડી. ભોળાણી.) ...	૨૮૦-૨૮૩.
૭. કેળવણીખાતાની ખેબરો ...	૨૮૩-૨૮૮.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી.)

અમદાવાદ.

“ગુનાગર” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લંબાણુ ઝિડિટર તરફ મોકલવું નોટપેડ કમળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લંબાણુ ઉપર ધ્યાન અપાશે નહિ.

છાપવા મોકલેલું લંબાણુ ચોક્કસે અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અત્યુક્ત માસના છાપવા અથવા નાપસંદ પડેલું લંબાણુ પાછું મોકલવા બધાતા નથી. જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાના તેમજ બીજા ગૃહસ્થો કેળવણી તથા નિશાળાવ્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પણ યોગ્ય અવકાશે ખુશીથી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઝાઉર મોકલનારે કૂપન ઉપર પોતાનું ઠેકાણું, અને જી બાબતના પૈસા છે તે ચોક્કસે અક્ષરે લખવું તે વિના ભૂલ થવાનો સમય છે પોતની ટિકિટો મોકલનારે દર રૂપીએ અર્ધો આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજી ટિકિટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વરસ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજે માફ છૂટક નોકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સ્કૅલરોને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું. વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગત્ય વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલા પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે અર્થાપત્રનો એમા સમામ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના ભાગમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સૌનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના ભાવ.

૨.	લીટી.	તો પ્રથમ પૂરો ચાર્જ અને તે પછી
૧...	...	ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
૨...	...	રૂ. ૧ ગણો ચાર્જ પડશે છ માસ માટે
૩...	...	પહેલે મહિને પૂરો ચાર્જ, અને પછી
૪...	...	દરેક માસે રૂ. ૧ ચાર્જ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હુડબાડ વહેંચવામાં

આવશે નહિ.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બૂક.

નવા ધોરણના ક્રમ પ્રમાણે કોડરજોઈન પદ્ધતિએ આ કાપીબૂકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો (૧૦૦) ઉપરાન્ત ,ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીચન મળશે.

શબ્દ ઓજન્ટસ. સુરત. કરસનદાસ નારણદાસ તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભોરાઈ ઉમીયાંચંદર જલાલપોર. ગણપતિચંદર નરહરીચંદર. ભરૂચ. કે. એલેની કંપની. તથા બાઈલાલ હમનલાલ નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા છોટાલાલ નિકમદાસ. વડવાણ. જેમંદ તલકશી તથા પ્રાણીચંદર મેકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેષજી નવાનગર. હેમરાજ જાડવજી. ભોવનગર. અ બદલકુસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધણાખરા જાણીતા આંધરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના ઠાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે. અમીનલાલ સુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

સપ્ટેમ્બર.

૧૯૦૬.

અંક ૬.

વાક્યપૃથક્કરણ.

આ વિષય સંબંધી 'શાળાપત્ર' પુ. ૪૫ પૃ. ૧૦૧ માં સવિસ્તર લખ્યું છે પરંતુ શિષ્યવર્ગની યોગ્યતા પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ કેટલાક શિક્ષકો કરી શકતા નથી, તેથી કેટલુંક ફરી લખવાની જરૂર પડી છે.

શબ્દજ્ઞાન કરતાં વસ્તુજ્ઞાન પર વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ એ બાબત શિક્ષકો ધણીવાર ભૂલી જાય છે. બાળકની શાબ્દિક સ્મરણશક્તિ વિશેષ તીવ્ર હોય છે એ માનસશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત તેમને યાદ હોય એમ લાગતું નથી. કોઈ નવો શબ્દ બાળકને કાને પડે છે તો તે તેઓ પકડી લે છે. વિચારશક્તિ બરાબર કેળવાયલી ન હોવાથી તેનો અર્થ જાણવાની તેઓ દરકાર કરતાં નથી. આ કારણથી બાળકને વસ્તુજ્ઞાન આપ્યા પછી શબ્દજ્ઞાન આપવું, કદી પહેલું આપવું નહિ. વળી બાળકને જ્ઞાન આપવામાં તેઓ સમજે એવાજ શબ્દો વાપરવા જોઈએ; તેઓથી સમજાય નહિ એવા અધરા શબ્દો કદી વાપરવા નહિ. અધિકારી રને અનુસરી, પાત્રની યોગ્યતા લક્ષમાં રાખીને જ જ્ઞાન આપવું અને તે માટે તેને ઘટે એવીજ ભાષા વાપરવી.

હવે 'પૃથક્કરણ,' 'ઉદ્દેશ્ય,' 'વિધેય,' 'પૂરક,' 'વર્ધક' વગેરે શબ્દોનો વિચાર કરો. કેટલાક શિક્ષકો પણ એ શબ્દોનો અર્થ પરિપૂર્ણ રીતે ધ્યાનપત્તિસહિત સમજતા નથી તો બાળકો ક્યાંથી સમજે? પ્રથમ એનો અર્થ સમજાવીએ અને પછી બાળકો માટે કયા શબ્દો વાપરવા તે વિષે વિચાર કરીએ. 'પૃથક્કરણ' એ 'પૃથક્' અને 'કરણ' એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. 'પૃથક્' એટલું જુદું. એ શબ્દની જોડણી પર બરાબર ધ્યાન આપવું. ઘણા શિષ્યો તેમજ શિક્ષકો 'પ્રથક્' લખે છે. 'દૃષ્ટાન્ત,' 'પૃથક્' એ શબ્દોમાં રક્ષાર નથી, ઋકાર છે એ લક્ષમાં રા.

રહી ' એમાં ' ચોપડી ' કર્તા નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ્ય છે. ' ચોપડી ' વિષે વાન કહી છે માટે એ ઉદ્દેશ્ય છે એ પ્રથમા વિભક્તિમાં છે પણ કર્તા નથી. પ્રથમા વિભક્તિ અહિં પ્રાતિપદિકાર્ય કે નામાર્ય છે. એ વિષે ' વિભક્તિ ' નું પ્રકરણ જોવું (જુઓ ' શાળાપત્ર ' પુ. ૪૬ પૃ. ૩૩), એ વાક્યમાં કર્તાનો તો અધ્યાહાર છે. ' ગારાથી, ' ' તેનાથી, ' કે ' તમારાથી ' મને તે કાઈ કર્તા છે ને તેનો અધ્યાહાર છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ' કર્તા ' ને ' ઉદ્દેશ્ય ' યર્થાયશબ્દો નથી, તેમજ ' ક્રિયા ' અને ' વિધેય ' એ પણ તેવા નથી. આમ અર્થ જુદો હોવાથી શુદ્ધ શબ્દોજ વાપરવા અને અશુદ્ધનો લાગ કરવો જોઈએ.

વળી ' ઉદ્દેશ્ય ' અને ' વિધેય ' એ શબ્દો વાપરવાનું બીજું કારણ એ છે કે એ શબ્દો કંઈ કપોલકલ્પિત નથી. સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વપરાયલા શબ્દો છે. ' વિધેયાવિમર્શ ' નામનો આલંકારિકો કાવ્યદોષ વર્ણવે છે તેમાં પણ ' વિધેય ' શબ્દ વપરાયલો છે. ઉદ્દેશ્ય વાપરતા પહેલાં વિધેય વાપર્યું હોય ત્યાં વિધેયનો વિમર્શ એટલે વિચાર અર્થ સકતો નથી, તેનો અવિમર્શ થાય છે, માટે ' વિધેયાવિમર્શ ' દોષ ડુંકરેવાય છે.

§ એ દોષનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ નીચે આપ્યું છે:—

ન્યકારોત્થપમેવ મે યદરયસ્તત્રાપ્યસૌ તાપસઃ

સોઽપ્યત્રૈવ નિહન્તિ રાક્ષસકુલં જીવત્યહો રાવણઃ ।

ધિક્ ધિક્ શક્તજિતં પ્રબોધિતવ્રતા કિં કુમ્મકર્ણેન વા

સ્વર્ગગ્રામટિકાવિલુપ્તનટ્ટયોચ્છૂનૈઃ કિમેર્મિર્મુજૈઃ ॥

આજ મારો તિરસ્કાર છે કે મારે શત્રુઓ છે, તેમાં પણ વળી આ તાપસ શત્રુ છે, તે પણ અહિંજ રાક્ષસકુળનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે, તોપણ અહો ! રાવણ છવે છે. ઇન્દ્રજિતને ધિક્કાર છે, કુમ્મકર્ણે જાપમાંથી જામત્ત યયો તેથી પણ શું યયું ? સ્વર્ગરૂપી ગાગડાનો નાશ કરવામાં તથા તદ્દિ પામેલા આ જુનેનું પણ શું પ્રયોજન છે ? આ વાક્ય રાવણે કહ્યું છે એમાં અયમેવ મે ન્યકારઃ ' આજ મારો તિરસ્કાર છે ' એમ અયમ્ ' આ ' ઉદ્દેશ્ય છે તે ન્યકારઃ (તિરસ્કાર) ની પછી મૂક્યો છે, વિધેય ન્યકારઃ ને ઉદ્દેશ્ય અયમ્ ની પૂર્વે મૂકવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે. વળી છેલ્લા પાદમાં તુથોચ્છૂનૈઃમાં ' તુથા ' એ વિધેય છે અને ' ઉચ્છૂનત્વ ' એ ઉદ્દેશ્ય છે. હાથનાં વધવું તથા છે એવો અર્થ છે, ત્યાં પણ ક્રમનો વિપરીત સવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે.

‘અનુવાદમનુવત્તૈવ ન વિધેયમુદીરયેત્’ (અનુવાદ-ઉદેશ્ય કલા વિના વિધેય કહેવું નહિ) એવું વિદ્વાનોનું વચન છે. એ તો સ્પષ્ટજ છે કે જે બાળતને વિષે કંઈ પણ કહેવાનું હોય તે બાળત કલા વિના જે કંઈ કહેવાનું હોય તે કહીએ તો ક્રમનો વિપર્યાસ થાય છે. આ પ્રમાણે ‘ઉદેશ્ય’ અને ‘વિધેય’ એ શબ્દો આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે તેનો સાગ કરી અન્ય શબ્દો વાપરવા અને તે પણ ખોટા એ યોગ્ય નથી.

‘પૂરક’ અને ‘વર્ધક’ એ શબ્દો ‘અક’ પ્રસયાન્ત છે, અને ‘અક’ પ્રસયનો અર્થ ‘કરનાર’ હોવાથી ‘પૂરક’ એટલે ‘પૂરું કરનાર,’ ‘પૂરનાર’ અને ‘વર્ધક’ એટલે ‘વધારનાર’ એવો અર્થ થાય છે, ‘નાશક,’ ‘તારક,’ ‘પાલક,’ ‘કારક,’ ‘ભાજક,’ ‘નાયક,’ ‘સ્થાપક’ વગેરે ‘અક’ પ્રસયાન્ત શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રચલિત છે.

આ પ્રમાણે બધા શબ્દોના અર્થ અને વ્યુત્પત્તિ સમજીને શિક્ષકોએ શિષ્યને શિખવવા. હવે શિખવવામાં આધિકારનો વિચાર કેવી રીતે કરવો તે વિષે કહેવાની જરૂર છે. આરંભમાં એટલે ૩ જ ધોરણમાં જ્યાં વ્યાકરણનો વિષય શરૂ થાય છે ત્યાં એ અધરા શબ્દો વાપરવાની જરૂર નથી. ‘પૃથક્કરણ’ ને જાણે ‘ભાગ પાડવા’ વાપરવું. વાક્યના ભાગ પડાવતાં એમ શિખવવું કે દરેક વાક્યમાં કઈકને વિષે કંઈક કહ્યું હોય છે. આમ હોવાથી દરેક વાક્યના બે ભાગ પડાવવા ને તેને મથાળે ‘કોને માટે’ ને ‘શું કહ્યું’ એવા શબ્દો લખવા; અને ‘ઉદેશ્ય’ અને ‘વિધેય’ ને ઠેકાણે એ શબ્દો શિખવવા. દાખલા તરીકે ‘ગાય ચરે છે’ એ વાક્ય લઈ એના ભાગ કરાવવા. ‘કોને માટે’ કહ્યું છે? ‘ગાયને માટે’ શું કહ્યું છે? ‘ચરે છે’ એમ છોકરાઓ સહેલાઈથી ખાનાં પાડી શબ્દો ત્રીજે પ્રમાણે લખી શકશે.

‘કોને માટે’

ગાય

ધોડા

લાલ ધોડા

છોકરો

મહેનત છોકરા

‘શું કહ્યું’

ચરે છે.

ફરે છે.

ઉતાવળો દોડે છે.

ઓપડી લખે છે.

વહેલા બી ડામે વળગે છે.

આ પ્રમાણે સાદામાં સાદાં વાક્યોથી શરૂ કરી ધીમે ધીમે મોટાં

રહી ' એમાં ' ચોપડી ' કર્તા નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ્ય છે. ' ચોપડી ' વિશે વાત કરી છે માટે એ ઉદ્દેશ્ય છે એ પ્રથમા વિભક્તિમાં છે પણ કર્તા નથી. પ્રથમા વિભક્તિ અહિં પ્રાતિપદિકાએ કે નામાએ છે. એ વિશે ' વિભક્તિ ' નું પ્રકરણ જોવું (જુઓ ' શાળાપત્ર ' પૃ. ૪૬ પૃ. ૩૩), એ વાક્યમાં કર્તાનો તો અધ્યાહાર છે. ' માસથી, ' ' તેનાથી, ' કે ' તમારાથી ' અને તે કોઈ કર્તા છે તે તેનો અધ્યાહાર છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ' કર્તા ' ને ' ઉદ્દેશ્ય ' મર્યાદાશબ્દો નથી, તેમજ ' ક્રિયા ' અને ' વિધેય ' એ પણ તેવા નથી. આમ અર્થ જુદો હોવાથી શુદ્ધ શબ્દોજ વાપરવા અને અશુદ્ધનો લાગ કરવો જોઈએ.

વળી ' ઉદ્દેશ્ય ' અને ' વિધેય ' એ શબ્દો વાપરવાનું બીજું કારણ એ છે કે એ શબ્દો ઈર્ષ ક્ષોભકલ્પિત નથી. સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં વપરાયેલા શબ્દો છે. ' વિધેયાવિમર્શ ' નામનો આલંકારિકો કાવ્યદોષ વર્ણવે છે તેમાં પણ ' વિધેય ' શબ્દ વપરાયેલો છે. ઉદ્દેશ્ય વાપરતા પહેલાં વિધેય વાપર્યું હોય ત્યાં વિધેયનો વિમર્શ એટલે વિચાર ઈર્ષ થકો નથી, તેનો અવિમર્શ થાય છે, માટે ' વિધેયાવિમર્શ ' દોષ ઠીકેવાય છે.

હું એ દોષનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ નીચે આપ્યું છે:—

ન્યક્કારોદયમેવ મે ચદરયસ્તત્રાપ્યસૌ તાપસઃ

સોઽપ્યગ્રૈવ નિહન્તિ રાક્ષસકુલં જીવત્યહો રાવણઃ ।

ધિક્ ધિક્ શક્તજિતં મવોધિતયતા કિં કુમ્ભકર્ણેન વા

સ્વર્ગગ્રામટિકાવિલુણ્ડનવૃથોચ્છૂનૈઃ કિમેર્ભિર્મુજૈઃ ॥

આજ મારો તિરસ્કાર છે કે મારે શત્રુઓ છે, તેમાં પણ વળી આ તાપસ શત્રુ છે, તે પણ અહિંજ રાક્ષસકુળનો સંપૂર્ણ નાશ કરે છે, તેપણે અહો ! રાવણ હવે છે. ઇન્દ્રજિતને ધિક્કાર છે, કુંભકર્ણ ઉપરથી જાત્રાત્ર યયો તેથી પણ શું થયું ? સ્વર્ગરૂપી ગામડાનો નાશ કરવામાં તથા વૃદ્ધિ પામેલા આ બુજોનું પણ શું પ્રયોજન છે ? આ વાક્ય સમજે કહ્યું છે એમાં અયમેવ મે ન્યક્કારઃ ' આજ મારો તિરસ્કાર છે ' એમ અયમ્ ' આ ' ઉદ્દેશ્ય છે તે ન્યક્કારઃ (તિરસ્કાર) ની પછી ચૂક્યો છે, વિધેય ન્યક્કારઃ ને ઉદ્દેશ્ય અયમ્ ની પૂર્વે ચૂકવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે, વળી છેલ્લા પાદમાં વૃથોચ્છૂનૈઃમાં ' વૃથા ' એ વિધેય છે અને ' ઉચ્છૂનત્વ ' એ ઉદ્દેશ્ય છે. હાથનું વધતું તથા છે એવો અર્થ છે, ત્યાં પણ ક્રમનો વિપરીત અવાથી વિધેયાવિમર્શ દોષ છે.

એટલે હવે માત્ર ગયાળાંજ ગદ્દલવાનાં છે. વસ્તુગ્રાન પકડું થઈ ગયું છે તો પછી શબ્દગ્રાન કરાવવામાં હરકત નથી. એ શબ્દોનો ઉચ્ચાર અને જોડણી શિક્ષકે જાતે શીખવાં અને પછી છોકરાંને શિખવવાં. એ શબ્દોનો અર્થ અને વ્યુત્પત્તિ ઉપર આધ્યાં છે. વળી કેમ શિખવવું તેનું પણ દિગ્દર્શન કર્યું છે. ચોથા ધોરણથી તે ઉપલાં ધોરણ સુધી એ વિષય વિશે વિવેચન આગલાં 'શાળાપત્રો' માં કર્યું છે (જુઓ શાળાપત્ર પુ.૪૫ પૃ.૧૦૧).

જર્મનિની શાળામાં દાકતરી તપાસ—જર્મનિમાં શારીરિક વૃદ્ધિ અને કસરત પર કેવું લક્ષ આપવામાં આવે છે તે નીચેની હકીકત પરથી જણાશે, ડૉ. લેંગમેનને ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં ગાઇસેન નામના જર્મનિના ભાગમાં આવેલી શાળાનાં છોકરાંની તપાસ કરવા નીચે હતા. તેના પ્રદેશમાં ૧૦,૦૦૦ છોકરાં આવતાં હતાં તે નીચે પ્રમાણે પોતાની તપાસ કરતો. દરેક છોકરું જેની તપાસ થાય તેને કાર્ડ આપવામાં આવતું, એમાંના કેટલાંક ખાનાં ઇન્સ્પેક્ટરદાકતરના કહેવાથી શિક્ષક પૂરતા તે કેટલાંક ઇન્સ્પેક્ટર જાતે ધેર પૂરતા. છોકરાંનાં નામ, જન્મદિવસ વગેરેનાં ખાનાં ઉપરાંત કાર્ડમાં એછામાં એછાં ૨૧ ખાનાં હતાં, જેવાં કે—(૧) તપાસની તારીખ; (૨) વર્ગ; (૩) જાંઘાઈ; (૪) વજન; (૫) પોષણના સંબંધમાં શરીરની સ્થિતિ; (૬) સ્વચ્છતા; (૭) આમડી; (૮) છાતીનું માપ; (૯) છાતી; (૧૦) પેટ; (૧૧) ગરડો; (૧૨) શરીરના છેડાના અવયવો; (૧૩) મોં; (૧૪) નાક; (૧૫) બોલવું; (૧૬) આંખ, તેની જોવાની શક્તિ; (૧૭) કાન, તેની સાંભળવાની શક્તિ; (૧૮) લાંબા વખતનો રોગ; (૧૯) જળીઆ કઢાવ્યાના ડાઘા; (૨૦) જાતે દાકતરની સત્તા નીચે રાખવાની ભલામણ; (૨૧) નિસાજમાં ગેરહાજરી. માર્ચ ૧૯૦૭ સુધીમાં દાકતરે ૨,૮૦૦ વધારે છોકરાં તપાસ્યાં અને તે બધાં પ્રાથમિક શાળાનાં હતાં. પ્રથમ એક સારા તોજવાના ચન્ન વડે દરેક છોકરાનું વજન નક્કી કરવામાં આવતું. પછી 'સેન્ટીમીટર'માં જાંઘાઈની તોંધ લેવામાં આવતી. વજન બધાં પહેરેલાં લુગડાં સાથે ~~જાંઘાઈ~~ અને જાંઘાઈ માપતી વખતે પહેરેલા જોડા કે યાં છે. ~~જાંઘાઈ~~ અને કાનની છૂટી પરીક્ષા કરવામાં આવતી.

વામાં આવતી મોં—નિયમ—જ નો હ થાય છે.

વામાં

સંખ્યા તેને કહેવાતી તે તેની પાસે બોલાવામાં આવતી. એજ રીતે બીજા કાનની તથા બે આંખોની તપાસ થતી. બેમાંથી એકમાં કંઈ પણ અપૂર્ણતા જોવામાં આવે તો તેની જારીક તપાસ કરવામાં આવતી. પછી છોકરા છોકરીઓને બુદ્ધિ કરવામાં આવતાં અને કમ્મર લગણુ ઉધાડાં કરી છાતી વગેરે અવયવો તપાસવામાં આવતા. પોપણસંબંધી હકીકતની નોંધ 'સંતોષકારક' કે 'કુંગાલ' એમ બેમાંથી એક રીતે કરવામાં આવતી. બાળક બેદરકાર માલમ પડે કે શરીરમાં જંતુઓ માલમ પડે તો તેની 'અસ્વચ્છ' તરીકે નોંધ થતી. આમડી પર ફેલાણ કે સોજો નહોય તોજ તેની સારી નોંધ થતી. પછી મોં, ગળું અને નાકની જારીક તપાસ કરવામાં આવતી. જો બે કે ત્રણ ઉંચાનીચા કે વાંકા દાંત હોય તોજ તેની નોંધ લેવામાં આવતી. છોકરા તોતડું બોલે કે તેની છાત્ર અચકાય તો શિક્ષકનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચવામાં આવતું. છાતીનું માપ લેવામાં સેન્ટીમીટર દોરી છાતીની આસપાસ ખેંચવામાં આવતી અને બાળક ઉઠી શ્વાસ લઈ લે પછી તે દીલી કરવામાં આવતી. એ પ્રમાણે બંને માપ—તંગ દોરી ને દીલી દોરી વખતનાં—લેવામાં આવતાં ને તેની નોંધ કરાતી. એજ વખતે વળી છાતીના આકાર, કમાન પેઠે વક્ષણ વગેરેની પરીક્ષા કરાતી, ગરદન પર સોજો કે ગાંઠ છે કે નહિ તેની તપાસ કરવામાં આવતી અને ગરદની કરોડના વાંકની તપાસ કરાતી. પછી હાથની તપાસ થતી ને બાળકોને ચક્ષાવી જોઈ પગમાં કંઈ જોડ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવામાં આવતી. વળી કોઈ લાડકું બાંગુ હોય ને તેની નિશાની હોય તો તે પણ તપાસાતીજીજી અંદરના બાગમાં બગાડ થયાનો સંશય પડે તો તે પણ તપાસવામોદે ના અને બધા રોગોની નોંધ લેવાતી. માનવન્તુ કે મગજના જે. 'પદ' એ સર્વ રોગની તપાસ થતી. એ ૧૮ મા ખાનામાં નોંધ 'ને' 'પદ' ના અર્થ એમ હોય તો દાકતરની દવાની બક્ષામણ કરવામાં જોરણમાં પ્રયત્ન તથા ૨

દાકતર હૈમનને ગામડે

તેની તપાસ કરી દેશે તો પછી ચોથા ધોરણમાં 'ઉદર' અને 'વિષેય' એ બે શબ્દો સિખવવા અધરા પડશે નહિ. વાંકા 'કોને માટે' ને 'યું કહ્યું' એવા બાજો ખાતાં શીખી મળતી

સેંકડે ૭ છોકરાંમાં જણાઈ; દાંત સેંકડે ૩૮ છોકરાંના 'ખરાળ' તરીકે નોંધાયા. જર્મન તપાસનો ઉદ્દેશ લક્ષીકૃત એકઠી કરવાનો નથી હોતો, પણ શારીરિક અપૂર્યતા અને રોગ દૂર કરવાનો હોય છે. જેમને માટે 'દાક્તરની તપાસ'ની બલામણુ કરવામાં આવે છે તેમની તપાસ દાક્તરની દરેક તપાસ વખતે ફરી કરવામાં આવે છે; અને એવાં છોકરાંના માખાપને તેમને ઇસ્પિતાલ મોકલવાની બલામણુ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જર્મનના તાન્નીઓ સમજે છે કે પ્રજાનો અબ્યુદય શારીરિક વૃદ્ધિ પરજ રહેશે છે અને તે વૃદ્ધિ વગર કેળવણી સફળ થઈ શકેજ નહિ.

ભાષાવતાર.

(આલુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૨૪૦ પી.)

ઉદાહરણો.

અક્ષયપાત્ર=અખેપાત્ર ૧૦	ચૌક્ષ=ચૌખું ૧૩૨	પક્ષી=પંખી ૪૧	ક્ષયન=ખેન ૧૦
અંગરક્ષ=અંગરખું ૧૩૧	ત્રાક્ષા=ત્રા (ત્રા) ખ ૧૫	પ્રક્ષાલયતિ=પ્ર- ક્ષા લયતિ=પ્ર- ખાલે	
ગચાક્ષ=ગોખ ૧૧	નિરીક્ષતે=નિરખધિ=નિરખે	રક્ષાયતિ=રક્ષખ- ધિ=રાખે ઇત્યાદિ.	

૫૧ ગણ ૫૧—નિયમ—ક્ષ નો છ યાવ છે.

. ઉદાહરણો.

ઋક્ષ=રીંછ ક્ષીર=છીર ક્ષોદન=કુંદણું (ત્રાજતું ટોપતું તે. ઇત્યાદિ)

ક્ષાર=ખાર ક્ષુરી=છરી તક્ષણ=તાજતું

૫૨ ગણ ૫૨ મો—નિયમ—ક્ષ નો સ યાવ છે.

ઉદાહરણ.

તરક્ષુ=તરસ

૫૩ ગણ ૫૩ મો—નિયમ—ક્ષ નો ક યાવ છે.

કૂંગલા=સાંકલ

૫૪ ગણ ૫૪ મો—નિયમ—ક્ષ નો હ યાવ છે.

ઉદાહરણ.

મરવર=નહરો=નહર (નાર)

ચિત્રલેખા=ચિત્રલેહ:

સહી=સહી

મુગ=મુહ=મ્હે.

લેખક=લેહીયો.

૫૫ ગણ ૫૫ મો—નિયમ—ગ નો ઘ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ગ્રીવાસૂત્ર=ધૈમાસૂત્ર-ગોધૂમ=ધહુ-ગૃહ=ધર, મૃગ=મરધો.

૫૬ ગણ ૫૬ મો—

નિયમ—ઘ નો હ થાય છે.

ઉદાહરણ.

વાઘ=દાહ—માઘ=માહ—મેઘ=મેહ.

૫૭ ગણ ૫૭ મો—

નિયમ—ગ નો ઘ થાય છે.

ઉદાહરણ.

સાગર=સાયરો—સાયર—મૃગાંક-મયંક—નગર=નયર (નેર)

૫૮ ગણ ૫૮ મો—

નિયમ—ગ નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

છાગ=છાશે.

૫૯ ગણ ૫૯ મો—

નિયમ—ઘ નો ગ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અસ્તાઘ=અથાગ.

ચ વર્ગ પ્રકરણ.

૬૦ ગણ ૬૦ મો—

નિયમ—જ નો જ થાય છે.

જેમ ગ ને ઘ નો ઉચ્ચાર પાસપાસે છે, તેમ જ ને જ નો ૫૭ છે. તેથી અપૂર્ણ જ્ઞાનને લીધે આજી જ હશે કે જ એ બસબર ધ્યાનમાં ન રહેતું હોવાથી આ નિયમ થયો છે.

ઉદાહરણ.

કુરંજ=કરંઝ કુંજ=કુંઝ કુંજર=કુંઝર જ્વાલા=જાલ પિંજર=પાંઝર

૧૦૪, ૩૫, ૧૨૬ ૧૩૧

૬૧ ગણ ૬૧ મો—

નિયમ—જ નો ય થાય છે

ઉદાહરણ.

સાં=રાણી=રેણી
ન=રાયાયણ=રાયણ
ગણ ૬૨ મો—
મુજંગ=ભોયંગ
વણિજ=વાણિયા
નિયમ—જ નો જ.
રાજા=રાયા
ધસાદિ.

ઉદાહરણ.

સાં=રાણી=રાણી
સંજ્ઞ=સંજ્ઞો=સાંજ્ઞો
આજ્ઞા=આજ્ઞા=આજ્ઞા.
૮ વર્ગ પ્રકરણ.

ગણ ૬૩ મો—નિયમ—ટ નો ઢ થાય છે.
સંસ્કૃત નિયમ પ્રમાણે જેમ ક નો ગ થાય છે તેમ ટ નો ઢ
થાય છે. પ્રાકૃતમાં આ નિયમ છે. જેમકે ચિર્મટી=ચિર્મટી=ચોમટી
ધોડો=ધોડો—નાટક=નાટક.

ઉદાહરણ.

૧૩૧ તટ=તડ
સટકિ=સટકિ
પટ્ટશાલા=પડ—વાટી=વાડ
સાંકડું ૩, ૧૩૧
સાલ ૧૫

સટી=મટી
૬૪ ગણ ૬૪ મો—નિયમ—ઠ નો ઢ થાય છે.
પર્વટ=પાપડ ૧૨૭ શાટી=સાડી
ધસાદિ ધણાં છે.

ઉદાહરણ.

ક=મટો=મટ (માતાજીનો મટ)
મટી=મટી (બાવાની મટી)
તિ=પટપટ=પટે
ધસાદિ
૫ ગણ ૬૫ મો—નિયમ—ઢ નો ઢ થાય છે

ઉદાહરણ.

સાંડ=સાંડ

૬૬ ગણ ૬૬ મો—નિયમ—ઢ નો જ થાય છે

ઉદાહરણ.

પિંડનમસ્કાર=પિંડ જુદાર=પણુગાર+ માંડ=માણું
માડ=માણું
પદ્ પિંડ=ખડપણું

+ શ્રાદ્ધમાં પિંડને સુવાસિની બીજો તમરદાર કરે છે તે.

૬૭ ગણ ૬૭ મો—નિયમ—ઢ નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

તડાગ=તલાઓ=તલાવ

ગુહ=ગુહો=ગોલ

પોડશ=સોલહ=સોલ

પોડન=પીલવું

૬૮ ગણ ૬૮ મો—નિયમ—ત નો હ થાય છે.

ઉદાહરણ.

ઘણાહ=અપાડ

ગઢ=ધડ

ગુહ=મૂડ

ગાહ=વાડો

૬૯ ગણ ૬૯ મો—નિયમ—જ નો ન થાય છે.

ન નો જ થાવો એતો સંસ્કૃત નિયમ છે પણ જ નો ન થવો એ
જીવંદોપને લીધે જણાય છે. આગળ વંશપરંપરા વગેરે એક દેશિકમાં
પાત્રી (પાણીનું) નાનું (નાણુંનું) વગેરે શુન્દરાત્રીમાં શુન્દરાત્રીમાં બો-
લાય છે તેના ઘણલા આપ્યા છે પણ આતો સંસ્કૃતના જ નો શુન્દરા-
ત્રીમાં ન થયો છે. આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે દિંદુસ્તાનીમાં તો થો-
ક ચાલે છે.

ઉદાહરણો.

અરણ્ય=શન

ચૂર્ણ=ચૂનો

વર્ણ=વાન, વાનો

+ આણવું=આનો

જીર્ણ=જૂનું

વીળા=વીના*

ઝૂર્ણ=ઝીન

પર્ણ=પાન

કર્ણ=કાન

પૂર્ણિમા=પૂનમ

ત પર્ગ પ્રકરણ.

૭૦ ગણ ૭૦ મો—નિયમ—ત નો અ થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃત ધાતુના ત વાળા પ્રસયને ગદ્યમાં લાગે છે.

ઉદાહરણ

જીવતિ=જીવઈ=જીવે

જ્ઞાતા=જ્ઞાઈ

મથેત્=મેઈ=હોય

માતા=માઈ

+ હુંને લાગે છે કે આને “આના”નું સંસ્કૃત કરેલું છે.

* આ દિંદી શબ્દ છે તેથી થયું હશે.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૨૪૪ થી.)

આ સમજ સંગીતના સરિગમ આદિ સાત સ્વરની આવગળથી તથા તેનો મહાવરો દૃઢ કરવાથીજ મળી શકશે તોપણ કાનની મદદની સાથે જો આંખની મદદથી કંઈ વાંચી શીખી શકાય તો સહેલું થાય માટે હવે પછી કવિતાઓના વર્ણુઆચાર સંગીતના જે જે સ્વરસ્થાનથી બોલાય છે તે બતાવવામાં આવશે જેથી જાને બાળુ સચવાઈને શિક્ષણ સફળ રહેશે. બુદ્ધિશીલ નહી; માત્ર જોને સંગીત સંબંધે સહેજ મદમતિ હશે તેઓજ મુશ્કેલીમાં રહેશે.

કારણ ગાવું એ ક્રિયા સાધ્ય છે. કેવળ પુસ્તકમાં રહેલું ગાન કામનું નથી, રસાયણશાસ્ત્ર સંબંધી ઘણું વાંચીએ પરંતુ જો એક પણ સફળ પ્રયોગ કરી બતાવી નહિ શકીએ તો વાચ્યાનો લ્હાવ મળતો નથી. પ્રયોગમાં બહારના સાધનની જરૂર છે. સંગીતમાં મન તથા દૈહિક સાધનની ખાસ જરૂર છે. સંગીતમય કવિતા બોલવી કે વાંચવી તે ક્રિયાથીજ શોભે છે. મધુરતા, સરળતા, ભાવ વગેરે તમામ કાર્ય આપ બજાવીજ પ્રમા બતાવી આપે છે.

મધ્યમ ગતિથી વેગની ધારણા ધારવી. ચાર ચાર માત્રાનો ખંડ છે.

આ	સો	ભી	ઠો	ને	,	આ	જર	મ	ત	ર	મી	એ	ન	વી	રે	,
૬	૬	૬	૬	૬	'	૬						૬		૬૬	૬	
૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪		૧,૨,૩,૪						૧,૨,૩,૪				

સ	ઈ	ધ	ખ	ગ	ને	,	ક	રી	એ	સારો	બે	લ
૬	૬	૬	૬	૬				૬	૬	૬		

હોં	મે	હળા	મ	ળા	સો	ક	રી	એ	આને	દ	આ	પ	લે	રે	
૬	૬		૬		૬		૬		૬		૬		૬૬	૬	

લાલ પી | જો ને | વાદળા | — | |
 ડ | | ડ ડ | ડ | | ડ | |

મૂળ રે | — ગ દ હે | વા | — ધ ; |
 ડ | | | | | ડ ડ | ડ | |

બાકી | નાખી | જા બ ધા | — | |
 ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | |

મે જ વ | છુટીયા | થા | — ધ . |
 ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ | . |

કરીએ | જોળ કું | ડાળુ | આજે | આપ છુ | સા ય | માં | રે , |
 | | ડ | ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | ડ ડ | |

કેવા | જુદા | જુદા | સુ દ ર | શોભે | રંગ |
 ડ ડ | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | ડ ડ | ડ | |

હોંસે | હળા મ | જા સૌ | કરીએ | આનંદ | આપ | છુ | રે . |
 ડ ડ | | ડ | | ડ ડ | | ડ | ડ | | ડ | | ડ ડ | |

* આપણે જે આહી છું પદ્ધત ઉચ્ચારમાં છે તેથી તેનો અવકાશ
 જે ગુરના પ્રમાણથી દર્શાવેલ છે. તથાપિ ગાતી વખત જો કેવળ છે...
 એ પ્રમાણે એકજ અવાજથી લખાવીએ તો રસમાં ગૌણત્વ રહે છે. તે-
 થી તે જગોએ રસ ઉમેરવા છું ને લખાવીને તેને સંગીતસ્વરના જુદા
 જુદા સ્થાનથી શોભા આપવાની જરૂર છે તે પ્રસંગે છું તું ડડ રવરૂપ
 છું — — ગોઠવી શકાશે.
 ડ | |

ચાંદો.

મધ્યદ્રુત (શીઘ્ર) ગતિથી ચાર ચાર માત્રાના ખંડ લેવાના છે.

મા મ ને | ચાં દ લી | ઓ વ હા | લો * | — , |
 ડ | | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ ડ |
 ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ | ૧,૨,૩,૪ |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો , | મામ ને |
ડ | | | ડ | | | ડ | | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | મામ ને |
ડ | | | ડ | | | ડ | | | ડ | | |

ર મવા | ને આ લો , | મામ ને |
| | ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝો વ હા | લો | — : |
ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

ન વ લ ખ | તા રા | વીણી | મા મા રા |
| | | | ડ ડ | ડ ડ | ડ | | |

ગ જ વા | માં ધા | લો | મામ ને |
| | ડ | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝો વ હા | લો | — : |
ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

ગાંધોધ | ર મુગટ | આજો ધ | ર મા |
| ડ | | ડ | | | ડ | | ડ ડ |

આવે ન | ક દી ઠા | લો | મામ ને |
ડ | | | | ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | — : |
ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

તેજ તે નાં | મારી | આંજોમા | આંજો |
| | | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ |

મા દી ડ | તો જા | લો , | મામ ને |
ડ | | | ડ ડ | ડ | | ડ | | |

ચાંદ લી | ઝોવ હા | લો | — : |
ડ | | | ડ | | | ડડ | ડ ડ |

* આંહી વહાલો પૈકી લો ના ઉચ્ચારણમાં છ માત્રાનો વખત પીતી જાય છે તે ધ્યાનમાં લેવાનું છે તેમજ તે એકજ આવજ (સ્વરે) લં. આવાય છે. તે તે આ જગોએ રચિત છે. મુગટ એ ત્રણ હરવ અક્ષરો એ માત્રાના સમયમાં ખોલવાના છે.

તારા.

મધ્યદ્રુત ગતિથી ચાર ચાર માત્રાના ખંડથી યોજવામાં આવેલ છે.

ગણ્યા ગ	ણાય ન હિ	વીણ્યા વિ	ણાય ન હિ
૬	૬	૬	૬
૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪	૧,૨,૩,૪

છાળ ડીમાં	માય ન હિ	તોયમા રા	આબલામાં	ન્હા	—ય.
૬	૬	૬	૬	૬૬	૬ ૬

આઠારો	પ લ કે ને	જી છું જી છું	મ લ કે
૬	૬	૬	૬

અંધારી	રા તેજો	દે વકે રી	આખો
૬	૬	૬	૬

ના ન ક ડી	ઉધાડે	તે જ કે રી	ખાં ખો
૬	૬	૬	૬

આ બાળગીતમાં વિશેષ ધ્યાન તાલ ઉપર આપવાની જરૂર છે. પેહેલાંના ત્રણ ચરણોમાં બે બે તાલ આવે છે અને ચોથા ચરણમાં ત્રણ તાલથી સમાપ્તિ થાય છે તેજ મિસ્રાલે આગળ દરેક લીટીમાં ચારચાર તાલનું બંધારણ છે. આંહી દ્રુત ઉચ્ચાર, ખોડા અક્ષરની માફક ઘણી જ ગાએ વાપરવાની જરૂર જણાઈ છે.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ૨૭૪

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ભાગ બીજો.

કવિ નાકર—આ કવિની કેટલીક દષ્ટીકૃત પાછલા ભાગમાં આવી ગઈ છે. તે વિના તેમણે ભક્તભાષા નામનું એક નાનું કાવ્ય બનાવ્યું છે, તેમાં ધણાખરા ભક્તોની ટૂંકમાં દષ્ટીકૃત આપેલી છે.

કવિ પ્રીતમ—આ પ્રખ્યાત વેદાંતી કવિએ એક જ રાગમાં ગર્ભચિંતા-મણિ નામનું એક નાનું કાવ્ય રચ્યું છે.

કવિ રઘુરામ—એમણે વૈદગિની પાંડવ અવેશધ નામનું એક મોટું ૧૨૧ કડવાંનું કાવ્ય રચ્યું છે, રચ્યા સાલ વિ. સ. ૧૭૭૨, આવ-લુ માસની બીજ ને બુધવાર. (પક્ષ આધો નથી) લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૮૦૫ આસો શુદ્ધ ૮, ને મોમવાર.

કાવ્યના છેડે આપેલી દષ્ટીકૃત પરથી જણાય છે, કે તેઓ ચોર-પાડના વતની હતા; ને ત્યાં રામપુરામાં તેમનું ઘર હતું. તેમના શુરનું નામ નાના ભટ સુત કૃષ્ણરામ હતું. અવરંક દીક્ષિતની, ને યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ હતા.

બીજી પ્રત વિ. સં. ૧૮૮૭ આસો વદિ ૧૨, ને યનિવારની ગણી છે, તેમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે પોતાની દષ્ટીકૃત આપી છે.

પિતાનું નામ સહેદેવ. કાવ્યનાં કુલ કડવાં ૧૨૨. રચ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૭૨ આવલુ શુદ્ધ ૨ ને ગુરવાર, રેવતિ નક્ષત્ર.

યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ (કેવા બ્રાહ્મણ, મોટ, કે મોતાળા, તે જણાવ્યું નથી) શાખા કાણ્ડી.

કવિ વિષ્ણુદાસ—આ કવિની કેટલીક દષ્ટીકૃત પાછળ આવી ગઈ છે, તે ઉપરાંત તેમણે નીચે બતાવેલાં કાવ્યો પણ રચ્યાં છે.

શક્ય પર્વ કડવાં ૨૫, આ કાવ્યમાં રચ્યા માલ આપી નથી.

---

૧ જુ. કા. ના બીજા ભાગમાં ગ. ઇન્દારામ ચ. દેશાઈએ, આ કવિને નરસિંહ મહેતાના કરતાં જૂના હોવાનો ઇશારો કરેલો છે. પણ કવિનાં ઉપર લખેલાં કાવ્યોની રચ્યા સાલ જોતાં તેઓ મહેતાના પછીથી થયેલા જણાય છે.

પૂર્વ દિશામાં કપૂર પર્વત છે તે કપૂરનો છે.

અગ્નિપૂણામાં મલિયાગર પર્વત છે. પશ્ચિમ દિશામાં વંડવાનળ પર્વત છે. તે અગ્નિનો છે તે દરિયાના પાણી મધ્યે છે. તે દરિયાના પાણીને જાળે છે, ધસાદિ.

કવિ ધનો (ધનદાસ)—અર્જુન ગીતાનો કર્તા તેમણે તે વિના ‘ રામ બાણ વાગ્યાં હોય સો જાણે ’ એ, અને એના જેવાં બીજાં બોધક પદ રચ્યાં છે.

કવિ રામદાસ—ભગવદ્ ગીતાના ભાષાંતર વાળો, એમણે આ કાવ્ય વિના બીજી છૂટક કવિતા પણ બહુ કરી છે. રામદાસ કૃત ભગવદ્ ગીતાનો કવિ રામકૃષ્ણ સારોદ્ધાર કર્યાનું જણાય છે, તેના છેડે લખેલું છે, કે—

“ ભગવદ્ ગીતા સાંભળે પુન્યતણા નહિ પાર,

રામકૃષ્ણ એમ વિનવે મેં કયું સારોદ્ધાર. ”

આ કાવ્યથી જણાય છે, કે કવિ રામદાસના ગુરુનું નામ શ્રીમદ્ હતું.

કવિ આધારભટ્ટ—આ કવિની હકીકત ગયા લેખમાં આવી ગઈ છે તેમાં જણાવેલાં કાવ્ય સિવાય તેમણે સુરેખાદુરણ નામનું ૨૫ કડવાંનું એક કાવ્ય રચ્યું છે. રચ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૨૦ વૈશાખ શુદ્ધ ૫ ને ગુરુવાર. લખ્યા સાલ વિ. સં. ૧૮૪૨ ભાદરવા શુદ્ધ ૪, ને સોમવાર આ કાવ્યના છેડે પોતાનું વતન તેઓ યુરાનપુરના ગોપીપુરા બતાવેલું છે. તેમના ગુરુનું નામ વિરભટ્ટ હતું.

કવિ મેહુદેવ સુત હરદેરામ—આ કવિની હકીકત પણ પાછલા લેખમાં આવી ગઈ છે તે વિના તેમણે સીમંતીની અથવા સોમાગ્રદાષની કથા રચી છે તેનાં ૧૧ કડવાં છે. આ કથા ઘણીખરી હિન્દુ વિધવા સ્ત્રીઓ કંઠે કરે છે. વળી તેમણે શિવપૂજા માહુદત્વ નામની ૧૨ કડવાંની એક બીજી કથા પણ રચી છે. આ

૧ આ કવિએ પોતાના ‘ શામળશાહના વિવાહ ’ના કાવ્યમાં પોતાનું વતન ન્યારે ભરૂચ લખેલું છે, સારે આ કાવ્યમાં તે યુરાનપુર જણાવે છે.

૨ સંવત ૧૯૦૫ ના સમાલોચકના ચોથા અંકમાં આ કથા અધુરી હપાઈ છે.

ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય. ૨૭૭

બંને કાવ્યમાં તેમણે રમ્યા સાલ આપી નથી, તેમ લખ્યા સાલ પણ નથી.

મહાકવિ પ્રેમાનંદભાઈ--કૃત વ્રજલીલા નામનું એક જ રાગનું એક કાવ્ય હાથ આવ્યું છે. તેના કુલ ૧૬૨ છંદ છે. આ કાવ્યની રચના જેતાં તેમણે તે બાળ વયમાં લખેલું હોવું જોઈયે. અથવા તો કોઈ બીજા કવિનું રચેલું કાવ્ય તેમના નામ ઉપર ચઢી ગયેલું હોવું જોઈયે. કારણ કે કવિતા ઉત્તમ પ્રકારની જણાતી નથી. તેમના નામ ઉપર ચઢેલા 'દશમલીલા' ના કાવ્ય જેવી આ કાવ્યની રચના, તેમ મતલબ છે.

કવિ જાની (વિશ્વનાથ)--સિદ્ધપુર પાટણના આ કવિએ નરસિંહ મહેતાનું ચરિત્ર કવિતામાં રચ્યું છે. તેમાં આપણા આ આદિ કવિના અન્યોની, તેમ તેમના જીવનકૃતિમાંની ઘણીખરી હકીકત આવી જાય છે. તેમાં આવેલા 'મોચાબાખ્યાન' ની રમ્યા સાલ વિ. સં. ૧૭૦૮ ચૈત્ર વદ ૧૩ ને શનિવાર છે.

આ પુસ્તકના આરંભનાં ચોડાંક પાનાં ફાટી જવાથી છ ઠગાં સુધીની હકીકત મળતી નથી. તે પછીથી મહેતા, ઢેડને ઘેર ભજન કરાવા ગયા, તેથી નાગર લોકોએ તેમને નાતમાંથી ઉઠાડી મૂક્યા, પણ આખરે નાતની રસોઈની વિશ્વ યઈ જવાથી તેમને કાલાવાલા કરી ફરી બોલાવી લાવી નાતમાં બેસાડ્યા; સારે રસોઈ પાછી અસહનતા હાલતે આવી. પર્વત મહેતાને ઘેર રાતે ભજન કરતાં વરસ્યા ચયા સારે શ્રીકૃષ્ણે જાતે આવી તેમને સુવર્ણની ઝાંઝીમાં પાછી પાચું. હુંડી, માંમેરું, ને છેવટે 'હારમાળાના ચરિત્રમાં આ કાવ્ય પૂરું થયું જણાય છે. પાછળનાં કેંઈક પાનાં ફાટી ગયેલાં હોવાથી આગળ આ કવિએ શામળશાહનો વિવાહ અને મહેતાના બાપનું શ્રાદ્ધ રમ્યાં હશે કે નહિ, તે જરા શક પડતું રહે છે.

કવિ દયારામભાઈ--આપણા આ પ્રસિદ્ધ અને રસિક કવિએ ચૈતવ-ણીનું ૩૫ છંદનું એક કાવ્ય રચ્યું છે, તે ધણું સુખોદક ને રસિક છે. ભક્તવેલ--નામનું પર, છંદનું કાવ્ય પણ તેમનું જ બનાવેલું જણાય છે.

૧ આ હારમાળાનું કાવ્ય જૂ કા. ના છઠ્ઠા ભાગમાં નરસિંહ મહેતાના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

આરતીઓ ને પદ. તેમના ગુરુનું નામ સરજરામ મહારાજ હતું. ઈશ્વર-નિ-
ર્ગુણી બજન. શુભાષપુરી-જ્ઞાનમાર્ગનાં પદ. મૂળદાસ, બૂટીઓ બક્ત ને
ગોપાળનાં છૂટક પદ.

અધડિયા—તા. રંડલ.}

છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

ગુજરાતની મુસાફરી.

લેખક ડાહ્યાભાઈ તુળસીદાસ લોખણી ટંકારા.
સવૈયા.

આપણે સર્વે ગુજરાતી લોકોનો પ્રાંત જુઓ ગુજરાત,
ગુર્જર લોકો દર મુલકથી આવી નામ કર્યું વિખ્યાત,
બહુ વરસો તે પર હિન્દુ ને મુસલમાન અમલ દેખાય,
પછી મરેઠા હાલ વિશેષે અંગ્રેજોને બળવાન જણાય. ૧

૧ મુસાફરી કરાવવાથી બાળકોની અવલોકનશક્તિ કેળવાય છે,
સામાન્ય જ્ઞાન વધતું જાય છે, નવું નવું જોવાથી સૃષ્ટિમાં અનંત રંગ સ-
માજોલા છે એવું જ્ઞાન થાય છે, ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ સમજવા લાગે છે,
વ્યવહારકુશળ થવામાં હોવી જોઈતી ચતુરાઈ મેળવી શકે છે, નવી નવી
જાતનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થવાથી સજીવ વિચારો અને તર્કશક્તિ ક્રમે ક્રમે
ખીલતાં જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓને સ્પષ્ટ સમજવા લાગે છે
કે આપણે ભૂગોળના સંબંધમાં જે જે વાંચીએ છીએ, તે તે કેવળ ક-
લ્પનાથી ગોઠવાએલા વિચારોનો સમૂહ નથી, પરંતુ ખરેખરી હકીકત છે.

૨ ગુર્જર લોકો રશિયાના સીમાડા પર જ્યોર્જીઆ અથવા ગુર્જરસ્થા-
નમાં રહેતા. સાંથી પંજાબ, મારવાડ, જેસલમીરમાં થઈ ને ધીમે ધીમે
આ દેશમાં પેઠા અને લૂટ, ચોરી વગેરે કૃત્યોથી ધાક બેસાડી તેણે વ-
લ્લભીપુરનું રાજ્ય સ્થાપન કર્યું. તે વખતે તેમની જાત પરથી ગુજરાત
નામ પડ્યું છે.

૩ ઇ. સ. ૧ થી ૧૩૦૪ હિન્દુ રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૩૦૪ થી ૧૭૨૦
મુસલમાની રાજ્ય. ઇ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૮૧૮ મરેઠા રાજ્ય. ઇ. સ.
૧૮૧૮ થી અંગ્રેજ સત્તા ચાલે છે.

હુરિગીત.

આ મુલકે બહુ વિસ્તારવાળો વળોં રસાળ ગણાય છે,
દેશી તણાં સંસ્થાન તેમાં બહુ ભરેલ જણાય છે;
વળોં લાખથી પણ અધિક વસ્તી નગર ત્રણ દેખાય છે,
એ તરફ શાંતિ પસરતાં આગાદ થાતો જાય છે. ૨

સવૈયા.

મુખ્ય નગર તેમાં છે સૌથી નામે રાજનગર પ્રખ્યાત,
લોક ઉમંગી ઉદયગ જાઓ દેશી માલ અને બહુ ભાત;
શુન્નરાતી કળવણી કિરણ અહીંથી પસરે છે ચોપાસ,
તેમ ચવાનો જરૂર બધેથી તે વિજુ થાય ન પૂરું ઉગસ. ૩

હુરિગીત.

માણિક્યોકની રમ્ય શુન્નરી શુક્રવારે થાય છે
લાં માલ નવી નવી જતનો આવે બહુ વેચાય છે;
ખંડેર જ્યાં લાં મસીદના તોડા વળી દેખાય છે,
કારંજ, મંદિર, બદર, વાવ, તળાવ, બહુ પંકાય છે. ૪

સવૈયા.

પેથાપુરથી પ્રાંતોજ જતાં જુઓ શામળાજી દેખાય,
દર્શન દેવડુંગરનાં કરીએ મેળો બહુ મોટો વરતાય;

૧ શુન્નરાત શાળાપત્રનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન.

૨ નાના મિનારા.

૩ સ્વામીનારાયણનું તથા હઠીસંગ કેસરીસંગનું.

૪ બદર નામે કિલ્લો છે તેમાં બદરકળા માતાનું પ્રાચીન દેવળ છે. પહેલાં બદરમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગ હતું.

૫ દાંદાહરીની, માતાબવાનીની, આડાજનની.

૬ કાંકરીઉ, મલેક સાખાનનું.

૭ ડુંગરની તળેટીના દેવળમાં એ મૂર્તિ છે. તેના દર્શને દૂરથી લોકો આવે છે. લાં કાર્તિકી પુનમનો મેળો થાય છે.

૮ વાડાસીતોરથી ત્રણ માઈલ છેટે છે.

પશ્ચિમમાં ભવનાથ^૧ ભૃગુરૂ^૨ નજીક તળાવ^૩ પ્રસિદ્ધ ગણાય,
ધલદુર્ગ-ધડિરમાં આગળ રાક્ષસ વાસ હતો કહેવાય. ૫

હરિગીત.

દાંતા નજીક અંબાભવાની ડુંગર^૪ પર વરતાય છે,
આવે દીંમતી બહુ ભેટ તે રાણો સરવ લઈ જાય છે;
લાં તેલનો ઉપયોગ નહિ પણ ધી બધે વપરાય છે,
પાસે ગખર^૫ ગદ્દ ને ચડે તે જખર જન કહેવાય છે. ૬

સંવેધા.

પાલણપુરથી સિંધપુર જતાં રૂદ્રમાળ,^૧ બિંદુ^૨ પંકાય,
પાટણ^૩ છે દક્ષિણમાં ઉઝા^૪ કડવા કણુખી મૂળ ગણાય;

- ૧ ધડિરથી ૧૫ માઈલ દૂર આવેલ ગામમાં આ દેવાલય છે.
- ૨ આ તળાવના પાણી અને માટીમાં એવો શુણ્ણ કહેવાય છે કે જો તેમાં કોડીઓ માણસ નહાય, અને તેની માટી શરીર પર ચોપડે તો શરીર પરના કોડ જતા રહે છે.
- ૩ આરામુર.
- ૪ તેનો ચઢાવ સીધો છે. તેપર ચડતાં શ્વાસ ચડી આવે માટે એ કહાણી છે.
- ૫ તે દેવળ ધણું મોટું, ત્રણ માળની જિઆઈનું સિદ્ધરાજે પૂરું કરાવેલું હતું. હાલ તેનું ખંડેર છે. કારીગરી બહુ વખાણવા લાયક છે.
- ૬ હિન્દુ ધર્મમાં માનસ, નારાયણ, પંપા ને બિંદુ એ ચાર પવિત્ર સરો-વર કહ્યાં છે તેમાંનું આ એક છે.
- ૭ એ અણુલીલ બરનાડની યાદગીરી માટે વનરાજે ઇ. સ. ૮૦૨ માં વસાવ્યું ને શુન્કરાતની રાજધાનીનું સ્થળ કહ્યું હતું. તેની આસપાસ-માં આરસ વગેરે જુદી જુદી જાતના પથ્થરો તેમજ ધડેલી મૂર્તિઓ નીકળી આવે છે.
- ૮ લાં કડવા કણુખીની કુળદેવીની જગા છે. બાર બાર વરસે તેની પાસે લગ્નના દિવસ, વાર લખીને મૂકેલી પત્રિકાઓમાંથી એક પત્રિકા કોઈ કુમારિકા પાસે ઉપડાવે છે. તેમાં જે દિવસ આવે તે લગ્નનો કરાવી તેના ખખર બધા દેશમાં મોકલાય છે.

વીસનગર^૧, વડનગર^૨ ફરીને રાધનપુર, સાંતલપુર વાસ,
બૂંચિ રેતાળ તળાવ ધણાં ઉત્તર હદમાં પરહદનો બાસ. ૭
હરિગીત.

પંચાસર^૩ દોસે ગામહું ગઢ છૂણું અતિ વસ્તાય છે,
ચુંવાળમાં બહુ બેચરાઈનીજ માનતાઓ જાય છે;
સાવધ રહો આ વસ્તી વીરમગામની વળણાય છે,
ઉઘમ ધણો યંત્રોચી પશુ દુઃખ દાણતું કહેવાય છે. ૮

- ૧ વીસનગરનું મૂળ નામ વિશળનગર છે. તે અજમેરના રાજા વિશળ-
દેવે શુન્દરાતના રામ બીમદેવ પહેલાને હરાવ્યો, તેની યાદગીરી માટે
વસાવ્યું હતું. સાંની હળદર તથા તાંબાપિત્તળનાં વાસણુ વખણાય છે.
- ૨ સાં પવિત્ર ગણાતું પંપા સરોવર છે.
- ૩ એ જયશિખરની રાજધાની હાલ રાધનપુર સંસ્થાનમાં છે. સાં ધ.
સ. ૧૯૬ માં જયશિખર ને બૂવડ વચ્ચે આવન દિવસ લગાઈ ચાલી
હતી; સારે જયશિખર મરાયો, ને તેનું રાજ્ય બૂવડે લઈ લીધું.
- ૪ તે જગા ચુંવાળમાં ચનખતપુર ગામ પાસે છે. તેનું દેડું ધ. સ.
૧૭૮૩ માં માનાશ્રાય ગાયકવાડે બંધાવ્યું છે, સાં દર વરસે ચૈત્રી
પુનમ પર મેળો ભરાય છે.

કેળવણીખાતાની સ્વરો. પ્રાવેશિક પરીક્ષા.

ગ્રેગર્યંદ રાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા સોમવાર
તા. ખીજી નવેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના રોજ અને સાર પછીના દિવસોએ ગ્રે.
સા. ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે.

૨. ગદ્યમાં નવી સાતમી ચોપડીનાં પહેલાં ૧૦૦ પૃષ્ઠ; પદ્યમાં તેજ
પુસ્તકમાંથી પહેલી ૫૦૦ લીટી; પહેલી ૨૦૦ લીટીના મુખપાઠ સાથે.
વિદ્યાના પાઠો નવી સાતમીમાંથી પૂછવામાં આવશે. બુચિતિમાં મિ.
દલાલ કૃત બુચિતિના પુસ્તક મુજબ.

જાહેર ખબર.

મુંબઈની ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો કાઢી નોંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મરાઠી, ગુજરાતી, કાનરીઝ અને ઉર્દૂ નકશાઓ વેચવાનું તથા છાપવાનું કામ મિ. નરહર નારાયણ દાતારને (નં. ૬૮. બુધવાર પેઠ-પુના-શહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ જોએને જોઈતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને લખી જણાવવું.

અમદાવાદ.
તા. ૨૧-૫-૦૮.

સહી. K. P. Trivedi,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

જાહેર ખબર.

જોઈઓ છે.

મ્યુનિસિપલ ગુજરાતી સ્કૂલ માટે ટ્રેન્ડ-સિક્સિત-મહેતાજી. અરજદારે, સર્ટિફિકેટની નકલ સાથે, પગાર વિષે, ચેરમેન સ્કૂલકમિટી કલ્યાણ, ડિરેક્ટર યાણા, ને લખવું.

જાહેર ખબર.

નં. ૩૯૭૭. આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે છોકરીઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની પહેલી અને બીજી ચોપડી સરકારે રીતસર મંજૂર કરી છે, અને તે વાપરવાની સત્તા આપી છે. આ ઇલાકાની છોકરીઓ માટેની ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના ચોથા અને પાંચમા ધોરણમાં આ ચોપડીઓ હવે વંચાવવી અને આ ધોરણોમાં, છોકરાઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની ચોથી અને પાંચમી ચોપડીઓ વાપરવી નહિ.

પુના., પ. ઇ. ના
ડિરેક્ટર સાહેબની
ઑફિસ. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૦૮

(સહી) F. G. Selby.
Director of Public
Instruction.

ઝાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા.ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૮-૭-૦૮ ના હુકમ નં. ૩૫૭૯ ઉપરથી.)

પુસ્તકોની યાદી.

પુસ્તકનું નામ.	કર્તા.	પ્રકાશક.
----------------	--------	----------

ધનામ માટે મળુર થએલાં પુસ્તકો.

આનંદમાળા બા. ૨ જો. કીમત રૂ. ૮-૫-૦.	જે. જે. રાવળ હેડ માસ્ટર મ્યુનિસિપલ રગારી સ્ટ્રીટ સ્કૂલ, સુમધ.	કર્તા.
પુસ્તકનું નામ.	કર્તા.	પ્રકાશક.

લાઇબ્રેરી માટે મળુર થએલાં પુસ્તકો.

નિબંધ. કી. રૂ. ૦-૧૨-૦	પોપટલાલ મગનલાલ. મંત્રેન્દ્ર, ઓરીએન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ.	કર્તા.
ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઓઝાનું જીવનચરિત્ર. કીમત (બાબુવામાં નથી.)	મેસર્સ. એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની.	"
રણપ્રીગળ બાગ ૩ જો. દ્વારસી કવિતારચના, કીમત રૂ. ૦-૧૨-૦	રણછોડભાઈ ઉદયરામ. કલ્યાણજીલાધારોબગસો, વાલકેશ્વર રોડ, સુમધ.	"
વ્યાકરણસંવાદ (મરાઠી) કી. (બાબુવામાં નથી.)	કે. જી. સોહાની.	"
નવું ગુજરાતી બાળ-વ્યા- કરણ ૧૦ મી આવૃત્તિ. કી. રૂ. ૦-૪-૬	પી. કે. શાહ, ડેપુટી. એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ગોડગ સ્ટેટ.	"

જુગોળશિક્ષણ ભા. ૧ લો.
કીમત. રૂ. ૦-૩-૦

ડી. પી. દવે. તાલુકા
સ્કૂલ મારતર, વેરાવળ
(કાઠિયાવાડ).

”

ધનામ અને લાઘવેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો.

વ્યુત્પત્તિ સાર ભાગ ૧ લો.
કીમત રૂ. ૦-૫-૦

જેવંદ બહેચર ઝવેરી.
જૂનાગઢ.

”

મુસલમાનોની રાજકીય ત-
થા વિદ્યાસંબંધી ચઢતીનો
ઇતિહાસ અને તેમની પડતી-
નાં કારણો. કી. રૂ. ૦-૨-૦

મહબતખીઆં ઇમામઅક્ષ
કાદરી.

ગુજરાત વર્નાક્યુ-
લર સોસાયટી,
અમદાવાદ.

શહેરની આરોગ્યતા.
કી. રૂ. ૦-૦-૬

ચુનીલાલ ત્રિભોવનદાસ
બહેરાવાળા.

ચુ. વ. સો.
અમદાવાદ.

ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાન-
માળા. વ્યાખ્યાન ૧ હું પૃથ્વી.
કી. રૂ. ૦-૨-૦

એ. એમ. દીવાનજી
ખી. એ.

”

રાજતેજેમયી મહારાણી
શ્રી વીકટોરીયાનું જીવન-
ચરિત્ર. રીવાઇઝ્ડ-થીજ
આવૃત્તિ.

ઇન્જીનિયર સૂર્યરામ

દેસાઇ સાચુત
નિર્દર્શક, મુગઇ.

કર્તા

કીમત. પૌ શિ પે
૧. ૮. ૦.

જૉન્સનકૃત આયિસિનિ-
યાના રાજપુત્ર રાસેલાની
કથા. ત્રીજી આવૃત્તિ કી.
રૂ. ૧-૦-૦

”

(સહી.) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. બા.

જાહેર ખબર.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા તા. ૧૨ મી ઑક્ટોબર ૧૯૦૮ ને સોમવારને રોજ ૧૧ વાગે શરૂ થશે.

જાહેર ખબર.

શ્રીઓને માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા સત ૧૯૦૮.

ઉત્તર ભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, આસિસ્ટન્ટ અને શ્રીઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે આ કૉલેજમાં દાખલ થનાર શ્રીની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તારીખ ૨ જી નવેમ્બર સને ૧૯૦૮ ને રોજ ૧૬ કૉલેજના મકાનમાં સવારના ૧૦૧ વાગે લેવામાં આવશે. માટે જે ઓએ પરીક્ષામાં દાખલ થવું હોય તેમણે ખબર મોકલવા યંદોગ કરવો.

પરીક્ષા નવા પાંચમા ધોરણ પ્રમાણે લેવામાં આવશે. વાચનમાં છોડાની પાંચમી ચોપડી લેવાશે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી ઊંચી ઉંમરની શ્રીઓને દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

ઉમેદવારે સાથેના નમુના પ્રમાણે એક પત્રક ભરીને ઑક્ટોબર સની તારીખ ૨૦મી સુધીમાં મે. ડે. એ. ઇ. સાહેબના અભિપ્રાય સાથે મને મોકલવું, અને તે સાથે પોતાની સારી ચાલચલગત માટે જે આદાર ગૃહસ્થનાં સર્ટિફિકેટ મોકલવાં.

કૉલેજમાં અભ્યાસ કરવા ઇચ્છનાર શ્રીઓ માટે ડિપાર્ટમેન્ટ તથા આ ખાસ પરીક્ષા છે. ટર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીઓને મે. એ. ઇ. સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

ઓને માટેની અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ.

R. Navalkar
for લેડીસુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

જિલ્લો

તાલુકો

મોજો

નંબર	નામ	વય	જન્મતિથિ	ઉચ્ચશિક્ષા	વિશેષ ઉપક્રમ		
					પ્રતિભાવ દાખ કરાવેલો નામ		
					જીમ ક હાજીર દાખ નામોદાખ એ નામ નામ		
					જીમ ક હાજીર દાખ નામ નામ		
					સાથ પ્રતિભાવ નામ નામોદાખ નામ નામ નામ		
					પ્રાથમિક નામ એ નામ પ્રતિભાવ		
					દરજીનું નામ નામ નામ નામ		
					પરણેલી હોય તો તેના ધર્મ હોય તથા નામ અને કુંવારી હોય તો તેના નામો નામ તથા નામ		
					નામ નામ નામ નામ		
					ઉચ્ચશિક્ષા		
					વ. મા. દિ.		
					તા. મા. સન		
					નામ		
					વય		
					નામ		

મોજાનારની સહી.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિક પત્ર

પ્રજ્ઞબંધુ.

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરના આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પ્રાંતનું છે અને તેમાં વિવિધ સચે, વિષયો અને ખબરો સાક્ષર લેખકોની પ્રસન્નશીથી સુંદર પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજકારી વગેરે સર્વ ભાતના વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખબરો એવી ઠાળી પૂર્વક પ્રકૃતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞબંધુ” માં નિયમિત વાર્ષિક દુનિયામાં બનતાં છેલામાં છેલા ભનાવોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને બીજા પત્ર તરફ ન જરૂર કરવાની તેના દરકાર રહેતી હોય. નમુનાનો નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

સંપાદક લખેલ “પ્રજ્ઞબંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ફાઇંગ બુક નંબર ૧-૪ (કોશ)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ફાઇંગ બુક સ. નંબર ૧-૮ પીકચરવાળા.

નમુના જાડવી કામતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો, અમદાવાદ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૨ નો ખુલાસો.

તમામ 'દિસાળ સપૂર્ણ ખુલાસા સહિત સમગ્રવેલા એવો, ગણિતમાં હાશિયાર અને અનુભવી શિક્ષકને દ્વારે લખાયેલો ગોખલે કૃત ગણિત ભાગડગાનો ખુલાસો. ધો ૬, ૭, યર્ડગ્રેડ, પ્રાવેશિક, મેટ્રીક અને સ્કુલકા-ઇનલની પરીક્ષામાં ખેસનાર ઉમેદવારોને ખાસ જરૂરનો. લગભગ ૩૬૫ પૃષ્ઠનો. દી. રૂ. ૩૦-૧૨-૦ જાણીતા યુકસેલરો તથા મહેમદાવાદ દેસાઈ વરજીવન પુર-ષોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમાં ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની તથા પ્રખ્યાતકર રવીશકર પાસેથી મળશે. રૂ. ૨૫ ટકા ખર્ચ મંગાવનારને શિર.

— — — — — ખીન્સીએનની-કૃં મહેમદાવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આદર્શ ટીચર પુષ્કળ સુધારા, વધારા સાથે—પોતાની મેદે શિક્ષ-કની ગદદ વિના ઇંગ્રેજી શીખવા, ચાહનાર માટે તથા શાળામાં બજીતા વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડું ઇંગ્રેજી શીખી અભ્યાસ છોડી દીધો હોય તેવા માટે આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે. એમાં પુષ્કળ શબ્દો, ઉપરાંત બાકરચુ અને પાંદમાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના વાક્ય, ચીઠી, કાગળ, ચારટ, તથા તારના નમૂના, કહેવનો તથા ઇડિયમ્સ તેમજ ઇંગ્રેજીનું શુજરાતી અને શુજરાતીનું ઇંગ્રેજી કરવાના ફકરા વગેરે સમાવ્યુ છે. કીમત દરખા-ખર્ચ સિવાય મેહેતાજી અને વિદ્યાર્થી માટે રૂ. ૧-૦-૦ ખીન માટે રૂ. ૧-૪-૦ મંગાવતું ટેકાલું:—અમદાવાદ. જાણીતા યુકસેલરો પાસેથી તેમજ ગાંધીલાલચર કૃષ્ણરામ દ્વીવેદી, પ્રુ. ભટ્ટ. સુરતમાં કર-સનદાસ નારજીદાસ, યુકસેલર નાણાવટ.

ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કંપની

નવા ધોરણના ક્રમ પ્રમાણે હિંડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કંપનીની રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૬૦ ટકા કમીયત મળશે

સાખ એજન્ટસ. સુરત, દરસનદાસ નાગ્જીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ ત્રાણદાસ. વલસાડ. નરભંસગ ઉભીયાશંકર. જલ્લાલપોર. ગણપતિચંડ નરહરીશંકર લાડચ. કે. એલની કંપની. તથા બાદનાલ હમનલાલ નડીયાદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો. તથા હોટલ લ ત્રિકમદાસ. વડવાણ. જેમ્સ તલકશી તથા પ્રાણીશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેદેચર મેષજી નવાનગર. હેમચંદ નાદરાજી. ભાવનગર. અ- બુલકલસેન આદમજી. મુખ્યાન્ત. એન એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેલ્ફવેન્યુર ડેપોના સધનાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક માથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધર્માન- રા જાણીતા આપદેનાં પુસ્તકોની એક એકલિંગ છે, તે સિ- વાય સધળી જાનની કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.

શ્રીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ઓક્ટોબર.

૧૯૦૮.

અંક-૧૦.

સ્વાભિમાનનું શિક્ષણ—શાળાના વખતમાં અવકાશ મળે તે પ્રમાણે તેમજ શિક્ષણના પ્રસંગોનો લાભ લઈ છોકરાને અન્ય તરફનાં ધર્મો વિશે શિક્ષણ અપાય છે. તેમને શિખવવામાં આવે છે કે તેમણે શિક્ષકની, ગાળાપત્રની તેમજ પડીથોની-આદિ જ્ઞાનવી. જેઓના હાથમાં અધિકાર હોય તેમજ જેઓ જ્ઞાનમાં અને વયમાં તેમનાથી મોટા હોય એવા જ્ઞાન-વૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ પુરુષોને માન આપવું. એ તેમનો ધર્મ છે એમ પણ તેમને શિખવવામાં આવે છે. તેમજ સમાન વયનાં અન્ય બાળકો સાથે તેમણે કેવી રીતે વર્તવું તે પણ તેમને શિખવવામાં આવે છે. વળી તેમને રમતોમાં પણ કેટલુંક શિક્ષણ અપાય છે. પોતાની વૃત્તિઓ કળાને શખવી, ન્યાયથી વર્તવું અને નબળાને મદદ કરવી આવા ગુણો રમતમાં પણ કેળવાય છે.

આ રીતે ધણા ગુણો કેળવવા તરફ યોગ્ય કે ધણું લક્ષ્ય અપાય છે તોપણ સ્વાભિમાનની વૃત્તિ ધ્રેરવા અને કેળવવા તરફ જોઈએ એટલું લક્ષ્ય અંખાતું નથી, તે તરફ વિશેષ લક્ષ્ય અપવાની જરૂર છે. બાલ્યાવસ્થાથી જ બાળકની એ વૃત્તિ બરોબર કેળવવી જોઈએ. વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે દરિદ્રતા, રોગ અને અપરાધમાંનાં ઘણાંખરાં આ ગુણના અભાવથી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ચાપ છે અને એ મગજમાં સારે એ ગુણ કેળવવાનું અને પોષવાનું મહત્ત્વ સમજાશે. જેમને પોતાની ચોંચતાની ખરી સમજ છે તેઓ બાળ્યે જ શરીરે ગંદા રહેશે કે ગંદાં ને મેલાં કપડાં પહેરશે; કે જે અનિયમિત વર્તન કે આચારથી શરીર નિર્માલ્ય કે કદ્મુ ધાપ છે તેવા આચાર બાળ્યે જ ચાલશે; કે ઉદ્યોગથી સાંસારિક સ્થિતિ સુધરે છે અને સુખસંપત્તિમાં લાભ ચાપ છે એમ જાણવા બાળ્યે જ આ-

જસુ રહેશે. જેઓ સ્વાભિમાની છે, અર્થાત્ જેમને પોતાને વિષે માનની લાગણી છે, જેમને પોતાની યોગ્યતાનું જ્ઞાન છે તેઓ આગ કદી પશુ વર્તશે નહિ. તેમજ જે સ્વજન કે સ્વજાતિના લોકો તરફ તેમને પ્રેમ અને સમાનભાવ કે દિલસોજી ઉત્પન્ન થતાં જોઈએ તેઓ તરફ સાચેજ પોતાનો ધર્મ જનવત્તાં ચૂકશે.

આ પ્રમાણે સ્વાભિમાનની વૃત્તિ બરોબર કેળવવાઈ હશે તો તે કુવૃત્તિ-ગાં જતાં મનુષ્યને અટકાવશે. સ્વાભિમાન એ ગર્વ અથવા અતિશય ઊંચો વિચાર અને દીનતા એ જેની વચ્ચે રહેલું છે ગર્વિષ્ઠ પુરુષ પોતાની શક્તિઓ વિષે યોગ્યતાથી વિશેષ ઊંચો અભિપ્રાય બાંધે છે આથી છેવટે દુઃખ અને હાનિ ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે પોતાની શક્તિ બરોબર કેળવવા તરફ દુર્લક્ષ થાય છે, તેથી ગૌરવાળા થાય છે અને પરાજય થવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે એથી ઉલટું પોતાની શક્તિને વિષે અવિશ્વાસ હોય તો તેથી પશુ અનિદ પરિણામજ નીપજે છે. જેમ ગર્વથી મનુષ્ય પોતાની શક્તિને વિષે અયોગ્ય વિશ્વાસ રાખે છે અને તેથી તેને કેળવવા કે સુધારવા પ્રયત્ન કરવામા શિથિલ થાય છે તેમ અવિશ્વાસથી કર્ન પશુ સાફ કામ કરી શકતો નથી. પોતે શક્તિમાન છે છતાં અવિશ્વાસથી તેની શક્તિઓ મન્દ થાય છે. તે કોઈ મોટું કામ માથે લેતો નથી, કેમકે તેનામાં શક્તિ છે છતાં અવિશ્વાસથી નથી એમ તે ધોરે છે આ પ્રમાણે અવિશ્વાસ તેમજ અતિવિશ્વાસ બંને અનિદ છે સ્વાભિમાન એ જેની વચ્ચે રહેલું છે ગર્વ અને ઉદ્વેગો જેમ નિન્દ અને હાનિકારક છે, તેમ ખુશામત કે હાજીરા પશુ તેવી નિન્દ અને હાનિકારક છે. મધ્ય વૃત્તિ જે સ્વાભિમાન તેજ ઉત્તમ છે અવિવેક કે અતિવિવેક વચ્ચે છે, યોગ્ય વિવેક જ આદા છે એ હમેશ યાદ રાખવું. ધણા શિક્ષકોને આનું જ્ઞાન નથી. તેઓ ધણીયાર બેગાંથી એક છેડેજ પકડે છે. વિવેક દર્શાવે છે તો તે અતિવિવેક ધર્મ ખુશામતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે કે અવિવેક ક્યાં થાય છે, કેવા વર્તનમા કે લખાણમા અવિવેક રહેલો છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. પરંતુ તેમણે હમેશા યોગ્ય મર્યાદામાંજ રહેવું જોઈએ કે નથી યોગ્ય વિવેક અને સ્વાભિમાન સમવાય. પૂજ્ય વર્ગ તરફ હમેશ લગી બારુના સખથી અને તેમનો યોગ્ય સહકાર કરવો એ મનુષ્યભાવનો ધર્મ છે, પરંતુ

એ ધર્મમાં કંઈ નીચા વળીને નવાળી રીતે સલામ કરવાની કે પોતાની ફરજ બરોબર બજાવવાને બદલે તેમના કામકાજ કરી કૃપા મેળવવાની જરૂર નથી. પૂજ્ય પુરુષોને પોતાનો ધર્મ બરોબર બજાવીનેજ રાજી કરવા, અન્ય રીતિ દ્વારા તેમને પ્રિય હોય તોપણ તે ગ્રહણ કરવી નહિ. ખરું જોઈએ તો એવા પુરુષો પૂજ્ય એ સંગને પાત્રજ નથી; પરંતુ તેમના પૂર્વ જન્મના સંસ્કારથી કે ગમે તે અન્ય કારણથી તેઓ વયમાં, યાનમાં, સાંસારિક સ્થિતિ કે પદવીમાં આપણાથી ઉચ્ચતર હોવાથી પૂજ્ય હોય, અને તેમને આપણી દીન વાણી અને દીન વર્તન કે ખુશામત પ્રિય હોય તોપણ સ્વાભિમાની પુરુષે તેનું વર્તન નજ ગ્રહણ કરવું એમાંજ તેનું બૂપણ છે. તેમજ આનો અર્થ એમ પણ ન સમજવો કે વિવેકની મર્યાદાનો અંશે પણ ભાગ કરવો ઇષ્ટ છે. વિવેકની મર્યાદા લવમાત્ર પણ ઉલ્લંઘન ન કરવી તેમજ અતિદીન કે કૃપણ વર્તન ન રાખવું એનુંજ નામ સ્વાભિમાન. તે વૃત્તિ દરેક શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ અને તેણે એ વૃત્તિ બાળકમાં કેળવવી પણ જોઈએ. આ ઉપરથી સમજાયુ હશે કે સ્વાભિમાન કંઈ વિવેક કે નમ્રતાથી ભેદ પણ વિરુદ્ધ નથી. ઉચ્છુદ સ્વાભિમાન વિવેક ઉત્પન્ન કરે છે. જેને પોતાને વિષે યોગ્ય અભિમાન છે તેને અન્યને વિષે હોય એ સ્વાભાવિક છે; માટેજ સ્વાભિમાની વિવેકી હોય છે. જેમ તે પોતાની તરફ અન્યની ઉદ્દતાઈ સહન કરતો નથી, તેમ તે અન્ય તરફ ઉદ્દતાઈ દર્શાવતો પણ નથી પોતાની તરફ અન્ય પુરુષની દીન વાણી કે દીન આચાર જેમ તેને પ્રિય નથી તેમજ તે અન્ય તરફ પણ એવું વર્તન દાખવતો નથી. પ્રત્યેક પુરુષની યાચના કરવી એમાં તે સ્વાભિમાનનો ભાગ સમાજ છે તેથી તે એ ગાળે કદી પણ જતો નથી. હુરિએ ચાતકની અન્યોક્તિથી એવા પુરુષોને કહ્યું છે કે જેને જેને તમે જુઓ તે તે પ્રતિ દીન વચન વદો મા, અર્થાત્, કૃપણ યાચના કરો મા. આ ઉપરથી સમજાશે કે સ્વાભિમાનનું ખરું સ્વરૂપ બાણુવું અને તે ગ્રહણ કરવું આવશ્યક છે.

સ્વાભિમાનમાં એ બાજતો સમાવણી છે. પ્રથમ તો માન મેળવવા જરૂરના ચુલો પ્રાપ્ત કરવા અને પછી એ ચુલો પ્રાપ્ત થવાથી કેવું વર્તન હોવું જોઈએ તેનું યાન લેવું. માન મેળવવા માટે કયા ચુલોની જરૂર

છે તે જાણવું અઘરું નથી; કેમકે જે શુણ્ણને લીધે આપણે અન્યને માન આપીએ છીએ તે, શુણ્ણ મેળવવા જોઈએ એ તરત સમજાય છે. એવા કેટલાક શુણ્ણ વિષે નીચે સચના કરી છે:—

૧ શરીરસૌન્દર્ય—જેમનામાં શરીરસૌન્દર્ય હોય તેમને પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ મનુષ્ય માન આપવા લાગ્યાય છે. જ્ય કાન્તિજ્યોવાર્ધીજ મનુષ્યમાં તે કાન્તિમાન પુરુષ તરફ માનની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. જેમની શરીરસપત્તિ સારી હોય, જેમના અવયવો સુવિકસિત અને સપ્રમાણ હોય અને નેત્ર ચપળ હોય તેમના દર્શનથીજ મનુષ્યનો તેમના તરફ પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

૨ શરીરસૌન્દર્યથી જે પ્રથમ દૃષ્ટિએ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રેમ જો શરીરસૌન્દર્ય સાથે જ્ઞાન હોય તોજ રહે છે; નહિં કર તે પ્રેમ કમી થઈ જતો રહે છે. મનુષ્યની સાથે સજન્મમાં આવતાં તેના મનોશુણ્ણની પરીક્ષા થાય છે. શરીરસૌન્દર્ય તો તરત દરથી પણ જણાય છે; પરંતુ તેની માનસિક શક્તિઓ વિષે જ્ઞાન મેળવવા તેની સાથે પરિચયમાં આવવાની જરૂર છે. વાત કરવાનો પ્રસંગ મળ્યાથી કે અન્ય રીતના પરિચયથી તેનું જ્ઞાન કેવું છે, તે જાણીએ છીએ કે સકુચિત દૃષ્ટિમાળો છે, નવીન વિષયો અહણ્ય કરવાની તેનામાં શક્તિ છે કે પરિચિત વિષયોની અસ્થ મર્યાદામાં રહી શકે છે, ગમે તે કોઈ વિષય પર સ્વતન્ત્ર વિચાર દર્શાવી શકે છે કે અન્ય મતનેજ અધીન રહેવાની તેને ટેવ પડી છે એ વગેરે. બીજી તેની માનસિક શક્તિની પરીક્ષા થઈ શકે છે અને તે શક્તિ જગ્યા વર્ગની હોય તોજ તે તરફ પ્રેમ બધાય છે; નહિં કર તે તરફ શરીરસંપત્તિથી આપાતત:—પ્રથમ દર્શને—બધાયેલા પ્રેમ તરતજ હુમ થાય છે.

૩ હૃદયની પવિત્રતા—શરીરસપત્તિથી કે જ્ઞાનસપત્તિથી માનની વૃત્તિ કે આશ્ચર્યની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ પ્રથમ દર્શને પ્રેમ પણ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ ખરો પૂજ્યભાવ તો હૃદયની પવિત્રતાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. બ્યવહારમાં લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં શરીરસપત્તિ અને જ્ઞાનસંપત્તિ જટલા ક્ષણે છે તેટલી એ પવિત્રતા ક્ષણે નથી એમ ઉપલક્ષ્યેનારને તેમજ અસ્થ કાળ માટે અનુમાન બાધનારને લાગે છે; પરંતુ જેમ જેમ પરિચય વધતો જાય છે તેમ તેમ એ શુણ્ણની ખુબી સમજાતી જાય છે.

અને શરીરસપત્તિ અને જ્ઞાનસંપત્તિ હોવા છતાં જોમનામાં એ ગુણો હોતા નથી તેમને માટે એ ગુણોનો અભાવ માલમ પડે પૂજ્યભાવ રહેતો નથી. સત્સંશીનતા, વાણી અને આચરણનું ઐક્ય, નિયમાનુસાર વર્તન, સ્વાર્થને માટે કે અન્ય કારણથી, નિયમમાંથી પ્રચલિત ન થવું, દયા, ઉદારતા, પ્રેમ, સમાનભાવ ન્યાયવૃત્તિ, વિનય, ધૈર્ય, ક્ષમા, સરકારી વાણી, સ્વાભિમાન ઇત્યાદિ હૃદયના ગુણો છે એ ગુણો એકદમ સમગ્રતા નથી ગાઠ પરિચય થયા વિના એ ગુણોની પરીક્ષા થતી નથી પરંતુ પૂજ્યભાવ તો એ નીતિગુણોના ઉત્પન્ન કરે છે એ નિસશય છે માત્ર પુરુષોમાં એ ગુણો હોય એમ સર્વ કાર્ષ્ણ્ય ધારે એ ધાન્યોળી છે, પરંતુ ધણીવાર તેમનામાં એ ગુણોનો અભાવ જોવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાનને લીધે અનીતિના માર્ગો શોધવામાં અને યુક્તિથી અનીતિમરેણુ વર્તન પણ નીતિમય દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેઓ મચેલા રહે છે આમાં તેઓ કનચિત્ કાલે છે પણ ખરા, પરંતુ જ્યારે તેમનું તરકટ ઉઘાડુ પડી જાય છે ત્યારે તેમના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતો નથી પવિત્ર ગૃહસરકાર કે સત્સંગતિ વિના હૃદયની પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી પરંતુ શિક્ષકોએ એ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો કે તેમના સમાગમથી તેમના શિષ્યમાં પણ એ ગુણો આવ્યા વિના રહે નહિ પ્રજ્ઞની ઉન્નતિનો તેમજ વ્યક્તિના ઐહિક અને આધુનિક કલ્યાણનો આધાર એ ગુણો ઉપરજ છે

આ ઉપરથી જણાશે કે જ્ઞાન મેળવવા માટે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા આવશ્યક છે તેમાં હૃદયની પવિત્રતા અને નીતિના ગુણો મુખ્ય છે, અને એ નીતિગુણોમાં સ્વાભિમાનનો સમાવેશ થાય છે જોમનામાં સ્વાભિમાન હોતું નથી જોયો અધિવેકો કે અતિવેકો ધર્મ દીન કે કૃપણ હોય છે તેવા પાત્ર પુરુષો પ્રત્યે આપણી જ્ઞાનવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી, તો આપણામાં એવા ગુણો હોય તો આપણી તરફ ખીજની મનિવૃત્તિ થયાથી ઉત્પન્ન થાય ?

બાળકોને કેળવવા એ જોમનો ધર્મ છે તેઓએ, એટલે માતાપિતા, શિક્ષક અને રાજ્યતંત્રીઓએ, બાળકના તન, મન અને હૃદય ત્રણે કેળવવા તરફ ધ્યાન આપવું એ તેમની ફરજ છે તરુણ અવસ્થામાં માલમ

સિવાય અન્ય સ્વરોનો પ્રયત્ન વિવૃત છે; કેમકે શ્રુતિ તે તે સ્થાનોથી દૂર રહે છે. નિર્ઘ્ન-ઉચ્ચારસ્થાનથી દૂર અવસ્થાન હોવાથી શ્રુતિ અને અસિવાયના સ્વરોનો પ્રયત્ન વિવૃત છે. કેટલાક શ્રુતિ વર્ણોનો પ્રયત્ન ધ્વનિવિવૃત માને છે; કેમકે શ્રુતિ તેના ઉચ્ચારમાં સ્વરોના ઉચ્ચાર કરતાં તે તે સ્થાનોથી થોડી દૂર છે. આથીજ ધ, ધ્વ, અવર્ગ (ચ, છ, જ, ઝ અને ઞ), મ્ અને શ્વ એ બધા વર્ણોનું તાલુસ્થાન સમાન છે, તોપણ અવર્ગનો ઉચ્ચાર કરવામાં તાલુસ્થાન સાથે નિર્ઘ્ન આદિનો સમ્યક્ સ્પર્શ થાય છે, યકારના ઉચ્ચારમાં ધ્વનિ સ્પર્શ થાય છે, શકાર અને ધકારના ઉચ્ચારમાં શ્રુતિ તે સ્થાનથી દૂર રહે છે. જીમ્ પ્રકારનો પ્રયત્ન છે, તે બાલ કહેવાય છે. તેના અગીઆર પ્રકાર છે—વિવાર, સંવાર, આસ, નાદ, ધોષ, અધોષ, અદ્યપ્રાણ, મહાપ્રાણ, ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત એ અગીઆર પ્રકાર બાલ પ્રયત્નના છે. વર્ણની ઉત્પત્તિ પછી મૂર્ધા સાથે પ્રતિદત્ત ચર્મ પ્રાણાખ્ય વાયુ નિવૃત્ત થયે એ પ્રયત્ન થાય છે તેથી બાલ પ્રયત્ન કહેવાય છે જે ધોષવર્ણ છે તેજ સંવાર અને નાદ છે; અને જે અધોષ છે તે વિવાર છે ગળાનો સંકોચ થવાથી સંવાર અને વિકાસ થવાથી વિવાર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બધા ઉચ્ચાર કરવામાં શ્રુતિ જરૂર છે. વળી શ્રુતિ ચાવવાના કામમાં પણ મદદ કરે છે. તે દાંતની વચ્ચે ખોરાકને દર્શાવે છે તેથી ખાવામાં મદદ મળે છે. દાંતથી બહારની ગાલ અને અંદરથી શ્રુતિ ચાવવાના કામમાં મદદ કરે છે. વળી સાંધારણ રીતે દાક્તર શ્રુતિ તરફ શા માટે જુએ છે? કારણ કે જો જરૂર અવ્યવસ્થિત હોય કે રોગીને તાવ આવે હોય તો તે શ્રુતિ જણાય છે, શ્રુતિ સૂકી પડી જાય છે, તેને રંગ બદલાય છે, તે પર ઊંચી વળે છે, એ દારણોથી તે રોગિષ્ઠ સ્થિતિ દર્શાવે છે.

૨ ઘણાં પ્રાણીઓને શ્રુતિ હોય છે, પણ તેના આકારમાં તેમજ ઉપયોગમાં ફર પડે છે. કેટલાંકને લાંબી શ્રુતિ હોય છે ને તે વડે તેઓ ખોરાક જોયકે છે; જેમકે ગાય શ્રુતિ વડે ઘાસ લે છે અને નીચેનાં દાંતે ને ચીરીને ખાય છે. ઘણાં જનાવરો પીવાના કામમાં શ્રુતિનો ઉપયોગ કરે છે; જેમકે કૂતરો. કૂતરો પાણી પીતી વખતે શ્રુતિ વાંકી કરે છે, તે વડે થોડું પાણી લે છે અને તેને જલદી મોંમાં નાખે છે. કૂતરા ને બિલાડીની

શ્રમમાં શો ફેર છે તે છોકરાંને પૂછવું, ફત્તસની શ્રમ સુંવાળા હોય છે ને બિલાડીની કઠણુ ને ખરબચડી હોય છે. બિલાડીની જાતનાં બધાં પ્રાણી, વાઘ, સિંહ વગેરેની શ્રમ કઠણુ હોય છે. શ્રમની સપાટી પરનાં નાનાં બિંદુઓ લોહના સળાઆ જેવા વાંકા ને અણીદાર હોય છે અને તેથી વાઘ હાથને ચાટે તો તેથી તે તરતજ માંસ ફાડી નાંખે. તેને હાડકા-માંથી માંસ છૂટું પાડવું છે, માટે તેની શ્રમ એવી છે. બિલાડી પોતાની શ્રમનો કાંસકીના જેવો ઉપયોગ કરે છે. તે વડે તે પોતાના વાળ સાફ ને લીસા કરે છે.

૩ દેડકાની શ્રમ વિચિત્ર તરેહની હોય છે. જો તમે દેડકાને શાન્ત રીતે જુઓ તો તમે તેના મોં આગળ માખી આવતી દેખશે કે તરતજ તે માખી ગ્રમ ચંઈ જાય છે. દેડકા જાણે હાલતો નથી. ખરૂં જોઈએ તો તે એટલો જલદી હાલે છે કે તે દેખી શકાતું નથી. એની શ્રમ આગળથી જડેલી છે ને પાછળથી છૂરી છે. આપણા જેવી નથી. તે સપાટ છે અને એવી જલદી હાલે છે કે દેખાતી નથી; પણ જ્યારે હાલે છે, ત્યારે માખી કે કંઈ શ્રવણું લઈ લે છે. કેટલાંક જનાવરને ઘણી લાંબી, પાતળા અને ચીકણી શ્રમ હોય છે એક જનાવર કીડીનું બક્ષણુ કરે છે. તે માખી તોડી પાડે છે, એટલે ત્યાં કીડીઓ એકઠી થાય છે. એમ થાય છે એટલે તે તેની લાંબી શ્રમ બહાર કાઢે છે ને એકી વખતે તેની ચીકણી સપાટીથી સેંકડો કીડીનું બક્ષણુ કરે છે.

૪ સામાન્ય રીતે પક્ષીઓની શ્રમ અણીઆણી હોય છે અને તેમની ચાંચના જેટલીજ સખત હોય છે. પણ પોપટની શ્રમ માંસવાળા હોય છે અને તેથીજ તે લગભગ આપણા જેવું જોલી ચકે છે. લકડખોદની શ્રમ નાના બાલા જેવી હોય છે. જેથી તે ઝાડ પર ફરે છે કે તરતજ છાલ નીચે નંતુઓ હોય તેને તે શોધી કાઢે છે. શ્રમના અણીદાર ભાગથી તે બાકાં પાડે છે.

૫ સાપને પાતળી શ્રમ હોય છે ને તે તળાએથી સંધેલી બે નાની નળાઓ જેવી હોય છે; પણ આગળથી જુદી હોય છે. આથીજ સર્પ દિનિર્જી કહેવાય છે. ઘણા લોકો ધારે છે કે આ શ્રમો બયંકર છે; પણ સાપ તેથી કંઈ નુકસાન કરી શકતો નથી. તે તો દાંત, ઝેરી દાંતથીજ નુકસાન કરે છે. ગરોળીની શ્રમ પણ એના જેવીજ હોય છે ને તે વડે

તે જંતુઓ પકડે છે. કેટલાક જંતુઓને લાંબી જીભ હોય છે, તેમાં મુખ્યત્વે જોઓ એક ફૂલથી ખીબા ફૂલ પર દોડે છે ને માંહેથી મધ ખેંચી કાઢે છે તેમની જીભ લાંબી હોય છે. લાંબી જીભ ફૂલની અંદરના ભાગ સુધી પહોંચી શકે છે અને માંહેનું મધ ચાટી જાય છે.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૨૬૮ થી.)

૭૧ ગણ ૭૧ મો—નિયમ—ત નો ટ થાય છે.

ઉદાહરણ.

તિંદુક=ટીંડોરા.

ચર્તુલ=વાટલુ.

તિલક=ટીંકું.

પત્તન=પાટણ.

ચર્તિ=વાટ્ય.

તિલક=તિઅક=ટીંકો.

૭૨ ગણ ૭૨ મો—નિયમ—ત નો ડ થાય છે.

ત નો દ થવો એ સંસ્કૃત નિયમાનુસાર છે. પ્રથુ ડ થવાનું કારણ સરસોઆરતુ છે. આજ પથુ કેટલાએક તોતડી જીભવાળા આખા ત વર્ગનો ટ વર્ગ બોલે છે. અથવા ત નો દ થઈ પછે ગણ ૮૦ પ્રમાણે ઘ નો ઢ થયો. આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે. જેમકે—

ઉદાહરણ.

સં.	પ્રા.	મા.	જુ.શુ.	આ.શુ.	} કુક્ત=કુડલો. પ્રતિપત્ત=પડવો. સ્વાત=ખાડો. સ્વાતિ=ખાડ્ય.
હરીતકી	= હરડઈ	= ૦	હરડઈ	= હરડે.	
પતતિ	= પડઈ	= ૦	પડઈ	= પડે.	
પ્રતિભાતિ	= ૦	પડીભાદી			

૭૩ ગણ ૭૩ મો—નિયમ—ત નો થ થાય છે.

ઉદાહરણ.

મયૂરતુથ=મોરથુથ.

૭૪ ગણ ૭૪ મો—નિયમ—ત નો ય થાય છે.

આ નિયમ સંસ્કૃતના ક્ત પ્રલયાંતને લાગે છે.

ઉદાહરણ.

જાત=જાયો. ધ્યાત=ધ્યાયો. મૃત=મર્યો. પ્રમિત=મમીયો.

ત=ગયો. પાલિત=પાળિયો. હૃત=હયો. ધસાદિ ધણા છે.
 મૃત=મયો. મૃત=મયો. વારિતિ=વારિયો.
 ૭૫ ગણુ ૭૫ મો—નિયમ—ત નો લ થાય છે.

ઉદાહરણ.

અતસી=અલસી. સાતરાહન=સલિરાહન
 પ્રસૃતિ=પસલી. પીત=પીહું
 ૭૬ ગણુ ૭૬ મો—નિયમ—ત્મ નો પ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આત્મનઃ=અપ્યણો=આપણો.

૭૭ ગણુ ૭૭ મો—નિયમ—ત્વ નો ચ થાય છે.

પ્રાકૃત ભાષાઓમાંની ધણીમાં આ નિયમ છે તેમાં ૧૨૭ મા ગ-
 ણુનો નિયમ લાગુ પડે છે. કેમકે સંયુક્ત ત અને ચ માંથી ૧ ઉડી જઈ
 એકતુ દિવ થયુ હશે પણ ત્વ નો ચ કેમ થયો તેનુ કારણ લાખતુ
 નથી. પણ પ્રાકૃતમાંથી ગુજરાતીમાં આવ્યો છે (સ્તોષ્ટુના શ્લુઃ એ
 સજનો કાંઈકે આધાર છે.)

ઉદાહરણ.

સ.	પ્રા.	મા.	પા.	હુ.	ગુ.	ચા.	ગુ.
નૃત્ય = નચ	૦	૦		નાચ		નાચ	
સત્યં = સચ્ચં	૦	સચ્ચં		સાચું		સાચું	
નિત્યાનુવંધ=૦	શિચ્ચાનુવંધ૦		૦			૦	
इत्यनेन=अच्यणेन	૦	૦		૦		૦	

૭૮ ગણુ ૭૮ મો—નિયમ—ત્સ નો ચ્છ થાય છે.

સંયુક્તાક્ષર તમામતા ઉચ્ચાર કદિન છે ત્યારે આમાં તો ત અને
 સ બેએ કદિન વર્ણુ બેળા થયાથી તેનો ઉચ્ચાર કદિનતર થયો તેથી
 સરક્ષોચ્ચાર વાળો અઞ વાપરવા માંડ્યો. ચ્છ લેવાનું કારણ સ નો અને
 હ નો ઉચ્ચાર પાસપાસેના સ્થાનથી થાય છે. ઉપરાંત ત અને શ નો
 ચ્છ બાકરણસાધિત પ્રયોગ છે. આ પ્રમાણે સંસ્કૃતમાં પણ ધણા બા-
 ગમાં (દક્ષિણાલ સિવાય) બોલે છે. જેમકે તત્સત્ તુ તચ્છત્. વધારે
 ખુબી એ છે કે લખેહું હોય ગયવા લખે.ત્સ અને બોલે ચ્છ. આ
 નિયમ વૈદિક સંસ્કૃતમાં પણ પેસારી દીધો છે જેમકે તચ્છચિત્તુ.

સંગીતવિષય.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૨૭૨ થી.)

ઈન્દ્રિયપ્રાર્થના.

દોહરા.

ઓ ઈ	ધ ર બ જી	ઓ ત ને	—
ડ ડ		ડ	ડ
૧,૨,૩,૪	૧, ૨, ૩, ૪	૧,૨,૩, ૪	૧,૨,૩,૪
મો હું	છે તુ જ	ના	— મ ;
ક ક	ક	કક	ક
ગુ થુ તા	રા નિ ત	ગાર્ધિઓ	— ,
ક	ક	ક	
શા ય આ	મા ગં	કા	— મ •
ક	ક ક	કક	ક

ગાય.

ચોપાઈ.

હાળી	ધોળી	રાતી	ગાય
ક ક	ક ક	ક ક	ક
ખીઓ	પાણી	ચ ર વા	નય
ક ક	ક ક	ક	ક
ચાર પ	ગો ને	આંચળ	ચાર ,
ક	ક ક	ક	ક
વાહર	હાં પ ર	હે ત આ	પાર •
ક	ક	ક	ક

દોહરા, ચોપાઈ માત્રામેળના પ્રમાણથી સ્વવાદા આવે છે તેથી તેનાં પ્રસ્તાર (Permutation) ના રૂપો જેવા ને તેનાજ ગ્હેરો. માત્ર છેડે ધ્યુતનું માપ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવનાથી સામ્ય સ્વવાઈ રહે છે.

દ્રુત વેગથી ત્રણ માત્રાની ખંડરચના ધ્યાનમાં લેતાં બીજા અક્ષરથી તાલ છે. .

ઉ	કું	જ	ગે	ઉ	કું	વ	ને
	ડ		ડ		ડ		ડ
	૧,૨,૩		૧,૨,૩		૧,૨,૩		૧,૨

રિ	કું	હું	રીઝ	વું	ત	ને
	ડ		ડ		ડ	
	૧,૨,૩		૧,૨,૩		૧,૨,૩	

આ છંદ ગાતી વખતે વને તને વગેરે શબ્દોના અંત્યાક્ષર જે શુરુ છે તેને સહેજ હુંકા માપથી બોલીને ત્યાં કાર્યના ચરણનો સંબંધ પૂરો થાય છે તેનો બાસ આપવાનો છે, એ સિવાય તાલ સંબંધે વિશેષ જાણવાતું નથી, કારણ કવિતા બંધનેજ વળગીને રચવામાં આવી છે, અને આ છંદમાં તેજ ખુબી છે. તેમાં ત્રણ માત્રાના પ્રસ્તારતું બીજું કાંઈ પણ સ્વરૂપ જોવામાં આવશે નહિ. આ છંદનો તાલ બન્ને પાશુ જલદી શીખે છે.

સંગીતસ્વરપ્રમાણ.

જુદી જુદી તરેહના નીચા ઊંચા અવાજથી શબ્દોને સુશોભિત બનાવી કવિતા ગાવામાં આવે છે. તે આપણે કાનથી સાંભળી સહજમાં સમજી શકીએ છીએ. ગાતી વખતે અવાજોતું જે રૂપાંતર નજર આગળ તરી આવે છે, તે પણ જુદા જુદા સ્વરના નામથીજ ઓળખવામાં આવે છે. બાપાના અ, આ, ઇ, ઉ, ઇલાદિ સ્વરથી આ ગાનમાં વપરાતા સ્વરો કેવળ જુદાજ છે તોપણ તેને કંઠ, તાળુ, મૂર્દ સ્થાન તો જેવાં ને તેવાંજ મદદગાર છે સીડીનાં પગથીઆંની માફક આ સ્વરોતું બંધારણ છે તેઓ એક બીજાથી ઉત્તરોત્તર ચઢતા અવાજના માપ (આરોહ) થી ઓળખાય છે; તેમજ પાછા વળતાં પણ તેવાજ ક્રમથી એક પછી એક નીચે ઉતરતા અવાજ (અવરોહ) થી માલમ પડે છે. આ ઉપરથી તેને સંગીતસ્વર-ત્રણી એવું પણ નામ અપાય છે. દરેક બાપામાં સ્વરોની સંખ્યા વધતી ઓછી છે, પરંતુ દુનિયામાંના સઘળા દેશોમાં સંગીતમાં વપરાતા સ્વરો તો તેના તેજ માપથી, તેજ સંખ્યાથી અને તેજ પરસ્પરના સંબંધથી સર્વેન કાયમ જોવામાં આવે છે. સંગીતના મુખ્ય સ્વર સાત છે, તે ઉપ-

રથી તેને સમૂહવાચક “ સપ્તક ” સંગા આપી ઝોળખાવવામાં આવે છે.

સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ, એ તેના સાંકેતિક ટુંકાં નામ છે. પશ્ચિમ દેશોમાં પણ ટુંકી સંગાથીજ સંગીતસ્વરોને દર્શાવેલા છે. ઇંગ્લેન્ડ અને જર્મનીમાં તે સંગા (A. B. C. D. E. F. G.) અ. બ. ક. ડ. વગેરે ક્રમથી ગોઠવેલ છે; પરંતુ ગણતરીના સ્વરૂપનો ભેદ છે. આપણા દેશમાં આદિ “ સ ” થી સપ્તકની શરૂઆત પ્રસિદ્ધ રીતે સર્વમાન્ય છે. પશ્ચિમમાં તેને ત્રીજો નંબર આપી (C) કની સંગાથી મુકરર દેખાડેલ છે.

સંસ્કૃત ઉપરથી ઉપજેલી બાપાઓમાં સંગીતસ્વરોનાં પૂરાં નામ નીચે મુજબ ગણાવેલાં છે. યુરોપ ખંડમાં ઇટલી (સંગીતની ઉત્તમ પ્રવીણતાને માટે પ્રસિદ્ધ દેશ), ફ્રાન્સ વગેરે દેશોમાં તેના તેજ સ્વરોને પૂરાં નામથી પણ બોલાવાય છે. સરખા ક્રમમાં ગોઠવી તેનો નમુનો આદિ આકારેલો છે, તેથી સંગીત વિષેની સ્વરચયના સર્વત્ર એક છે તે ધ્યાનમાં રહેશે.

ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત, નિષાદ.

સ , રિ , ગ , મ , પ , ધ , નિ .

Do } , Re , Mi , Fa , Sol , La , Si or }
or } , T1 }
Ut }

C , D , E , F , G , A , B .

આદિ ષડ્જ—સ સ્વરનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે આપણે યાંત્રિક બળની મદદ લઈએ તો તેના માપની ખાતરી થઈ શકશે. જ્યારે એક સેકન્ડના વખતમાં એક સરખા વહેતા પ્રવાહમાં ૨૫૬ આદોલન (તરંગ) ઉપજે ત્યારે તે સ્વરને મધ્ય જાતિનો આદિ (પેહેલો) “ સ ” સ્વર કહેવામાં આવે છે. ઉપર દર્શાવેલ આદિ “ સ ” સ્વરને આપણે અવલ દરબજામાં ગણીશું. તે પછી રિ, ગ, મ, વગેરે ક્રમે ચઢે છે તે ધ્યાનમાં લઈશું. “ સ ” થી “ નિ ” સુધીના સ્વરો એકજ શ્રેણીના છે, અને એકથી એક ચઢતા અવાજો સમન્વય છે તેથી તે સપ્તકને મધ્ય જાતિનું નામ આપેલું છે.

જ્યારે આદિ “ સ ” સ્વરથી આઠમો નવમો સ્વર જામે અવાજો ચઢે છે ત્યારે તે એક “ સપ્તક ” થી આગળ વધી જાય છે તેથી તેને ચઢતી પહેલી જાત (ડરગ્રી=Degree) ની “ તાર ” સંગા આપી છે,

અને તે સ્વર પર એક નિશાની ઉમેરી છે. હવેથી “સ” સ્વરથી આઠમો સ્વર “સ” ક્ષપ્તવામાં આવશે. આઠમા સ્વરથી જુદી જાત ગણવાનું એક સખળ કારણ છે. તેનાં આંદોલન ૨૫૬ થી ૫૧૨ અનુક્રમે છે. મતલબ કે પહેલેથી આઠમે પહોંચતાં જમણાં આંદોલન થાય છે. તેમજ આદિ “સ” સ્વરથી બીજા “રિ” સ્વર=૨૮૮ આંદોલનનો લઈએ તો તેનાથી આઠમો અને પહેલેથી નવમો સ્વર જે “રિ” હોય છે તેનાં ૫૭૬ આંદોલન થાય છે. આ પ્રમાણે દરેક “સપ્તક” પૈકી સ, રિ, ગ, મ, વગેરે સ્વરો પોતાનાથી આઠમે સ્વરે જમણાં આંદોલન ઉપજાવે છે; તેથી ઉપર જતાબધા પ્રમાણે તેને જુદી જાતના સપ્તક પૈકી સ્વરો ગણાવી વર્ગેણી કરવામાં આવે છે અને પછી તેને પેહેલો બીજા અને પ્રમાણે વર્ગમાં લખી જતાવાય છે. ઉપર કહેવામાં આવેલ છે તે પ્રકારે સંગીતસ્વરોની જાતનું બંધારણ રચાણેલું છે. “તાર” જાતના સપ્તકની રચના આ ગણતરી મુજબ ૫૧૨ આંદોલનથી શરૂ થાય છે. દાખલાઓ હવે પછી ટાંકી જતાવવામાં આવશે.

વળી બ્યારે સંગીતનાં ૫૬ વગેરે ગાંઠોએ જીએ સારે “મધ્ય” જાતના પહેલા “સ”=૨૫૬ આંદોલનથી પણ જે જે ચલાવે ઉતરતા જતા સંજાણાય છે, અને પરખાય છે, મતલબ કે જેનાં આંદોલન ૨૫૬ થી ઓછાં છે; સારે તેને ઉતરતી પેહેલી ટ્રેણી (મંદ્ર જાતિ) માં ગણવામાં આવે છે; અને તે જતાવવા સ્વરની નીચે એક નિશાની વધારી દેખાડેલ છે. “મંદ્ર” જાતના સ્વર ‘સ,, રિ,’ આ પ્રમાણે લખી જતાબધા છે. મંદ્ર જાતિનો પ્રથમ સ્વર ૧૨૮ આંદોલનથી શરૂ થાય છે. આવી રીતે મંદ્રતર તથા તારતર વગેરે જાત વિષે પણ સમજાવું.

હારમોનિઅમ ચાર્ટ (ચિત્ર) આ સાથે સામેલ કરવામાં આવે છે. આ નમુનામાં ઉપર સૂચવેલ ત્રણ જાતના અંગૂઠ તથા મુખ્ય સ્વરો સ્પષ્ટ સંકેત સાથે દેખાડેલ છે, તે મુખપાઠથી અદર્શિય યાદ રાખવા ચોખ્ખ છે.

જે જે નિશાનોમાં હારમોનિઅમ નહિ હોય, સાં સાં આ ચિત્ર પુષ્ટિપત્ર પર ચોગડી દેવું જોઈએ. આ નમુનામાં પાસા સદેહ અને કાળા રંગથી જુદા દેખાડ્યા છે. પાસાઓ ઉપર કાથની આંગળીઓથી ઠંજકારા આપી

મ્હાવરો કરવો જોઈએ. આ ચિત્ર ઉપર આંગળીઓના હેરફેર વિષે ખાસ સૂચના લખવામાં આવી છે તેથી હારમોનિયમ શીખવું શેહેલું થશે તથા ગાયન ગાતાં કેવી કેવી રીતે આગળ પાછળ અવાજ અઢે છે, ઉતરે છે, તે સંકલના નજરે તરી આવશે. શ્રવણરસનો આનંદ લેવા માત્ર કોઈ વાજની અથવા ગુરુમુખની મદદ મેળવવી બાકી રહેશે. તેવા થોડાએક પ્રસંગ મળવાની સાથે જ્ઞાનનો પૂરો વિસ્તાર ખીલી નીકળશે.

સંગીતપ્રયોગમાં સ્વરોની આવજ કેવી રીતે થાય છે તથા ઉપર કહેલ મંદ્ર અથવા તાર જાતમાં ક્યાં ક્યાં તે મળી આવે છે તેના નમુના નીચે જતાવ્યા છે તે ધ્યાનમાં લઈ હારમોનિયમ ચાર્ટ પર પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે.

નમુનો ૧.

આ લો	'ઉ ડો ને
સા સા	રી ગ મ

આ નમ્બર ૧ માં મધ્ય જાતિના “ સા ” થી શરૂઆત થાય છે અને ૧માં બે વર્ણાચાર (ચાલો) જતાવ્યા એક પછી બીજો બખકારો આપવો તેમજ રી ગ મ એ ત્રણ સ્વરો પર ક્રમે આંગળીઓ રાખવી. સંગીતના “ ગ ” અને “ મ ” એ બે સ્વરને દીર્ઘ જતાવવા “ ગા ” અને “ મા ” એ પ્રમાણે લખવાની શૈલી પસંદ કરવામાં આવતી નથી માટે તેને હ્રસ્વ લખવામાં આવેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે હારમોનિયમના પાસા ઉપર બખકારા આપવાથી દરેક ઉચ્ચાર તેમજ, શબ્દ વિભિન્ન વિભિન્ન ઉપજાવી શકાય છે. ગાતી વખતના ઉચ્ચારણુ જેવોજ સંગીતસ્વરનો જવાબ મળી આવે છે. આવી રીતે વાદ્ય વગાડવાના સારા મ્હાવરાથી જાણે કોઈ માણસ બરાબર ગાવું હોય તે પ્રમાણે વાજા ઉપર ગાનનો પ્રતિધ્વનિ (પડછાયો) ઉપજાવી શકાય છે.

નમુનો ૨ જો.

આ લો	આ લો	આ—મ.
સા ઘ,	સા રિ	ગા - .

અહિં મધ્ય જાતિના “ સા ” થી શરૂઆત થઈ અવાજ નીચે મંદ્ર જાતિના “ ઘ, ” સ્વર તરફ ઉતરે છે અને ફરી “ સા ” તરફ મીઠી

તેથી પણ આગળ " ગા " સુધી જાય છે આ દાખલામાં મધ્ય જાતિમાં-
થી અવાજ મદ્ર જાતિ તરફ વળે છે તે બતાવ્યું છે

નમુનો ૩^{જો}.

વિ શા જ વ ડ પ ર વે લ છ જો લ .

સ સા સ રિરિમમ પ ઘ પ ત્તા - .

આ નમુનામાં મધ્ય જાતિના " સા " સ્વરથી ગાતા ગાતા ક્રમે અ-
વાજ ચઢાવીને ખીછ જાન (તાર) ના પ્રથમ માં સુધી જઈ ત્યાં સ્થિ-
રતા સહેજ દેખાડવામાં આવેલ છે અને પછી ક્ષવિતા આગળ ગાતાં
અવાજ નીચે ઉતરતો જાય છે સાબળીને ખાતરી કરી લેવી " સસાસ "
આ જગોએ ધ્રુસ્વ, દીર્ઘ અને ધ્રુસ્વ એ પ્રમાણે એકજ પાસા પર અ-
વાજ ઠાકવાના છે

નમુનો પહેલો ફરીથી લઈએ અને આગળ વિચારીએ.

આ લો ઉ ઠો ને આ જ ર ગ ત ર મી એ ન વી ર .
સા સા રીચમ -ગા રિ રિમ-ગ રિ-ગ સા રિ-ગા સા .

આ દૃષ્ટાંતમાં " ગ " સ્વર અને તેનો પેટા " -ગ " સ્વર એ
બન્નેનો ઉપયોગ દરવાગા આવેલો છે તે બન્નેના અવાજનું મિશ્ર સ્વરૂપ
પારખવાની શક્તિ ખાસ ધ્યાનથી સંપાદન કરવી હારમોનિઅમતા કા-
ળા પાસા પર આગળી મૂકવાથી આ અવાજ નીકળે છે કયા અને કેવી
રીતે હારમોનિઅમતાના કાળા પાસા નપગય છે તેનો ચિતાર આ દાખલા
ઉપરથી મનમાં આવશે મુખ્ય સ્વર અને તેના પેટા સ્વરના નામ જો કે
તેની તે સહાયી બતાવાય છે તોપણ તે જગોએ પાગિભાષિક " તીવકો-
મલ " એ પ્રમાણેનો વિકાસ મુકરર જણાવી તેમને દરેકને જુદુ મહત્ત્વ
આપેલું છે તેવીજ રીતે આદિ વખતે વખત પારિભાષિક મંદરા વાપરવાને
બદલે તેમને અલેક વખાતની નિરાની આપી અપદ મૂલ્યન જણાવ્યું છે.

હિંદુસ્તાનમાં આપ્રતકાળમાં પાશ્ચાત્ય હારમોનિઅમ, ઑર્ગન, પિ-
આના ફોર્ટ, ફોક્સ વગેરે માધ્યમથી ખર્ચથી તથા માનથી વાપરવાનો
શોખ વધતો જાય છે તેથી તેમની બનાવટ વિશે ચિંતાનીએ

જુદા જુદા દેશમાં " મધ્ય " વર્તમાન " સ " સ્વરનાં આદોલન
(તરંગ) ની મંથ્યા વધતી જોઈતી માનવામાં આવે છે. તોપણ એક-

દર રીતે તપાસતાં સ્વરોનો પરસ્પરનો સંબંધ તથા તેનો મેળ (મિલાપ Intonation) સઘળે ઠેકાણે લગભગ સરખો જ દીસે છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે મધ્ય જાતિના “ સ ” નાં ૨૫૬ આદોલન નિર્ધારી તે ઉપરથી તાર જાતિના “ સ ” નાં ૫૧૨ આદોલન ઉપજાવી તે પ્રમાણ (Theoretical Pitch) ને કાયમ સ્વીકારવામાં આવે છે; તથાપિ ફ્રાન્સ દેશમાં વાન્-ઓની બનાવટ જોતાં તે “ સ ” સ્વરની તુલના ૫૧૮ આદોલનથી ગણાય છે. જર્મનીમાં તેથી પણ આગળ વધતાં ૫૨૮ આદોલનના માપથી (Helmholtz's theory) હેમહોલ્ઝના મત મુજબ “ સ ” નો મિલાપ બને છે. આખરે ઝોગણીસમી મદીના સુધારા વધારા પરથી નવી બનાવટનાં વાન્ઓમાં સર્વથી આગળ વધીને માપ દર્શાવેલ છે. સંગીતના સમાજમાં અનેક વાન્ઓને સાથે સાથે વમાડવામાં સ્વરોનો એકમેળ કરવાની ઘણી જરૂર હોય છે તેથી યુરોપમાં આધુનિક બનાવટમાં “ સ ” સ્વરનાં ૫૪૦ આદોલન (concert pitch) સ્વીકારી વાન્ઓની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. તેમજ “ સ ” સ્વર પછી તે તાર જાતિના રિ, ગ, મ, વગેરે સ્વરો તેના ક્રમથી મેળવાય છે.

યોજના ગમે તેવા પ્રમાણથી નિર્ધારીએ, ગણના આહે તે લઈએ તોપણ “ સરિગમ ” વગેરે સંગીતના સ્વરો પરસ્પર અનુબંધથી દૃઢ બંધાયેલ છે, અને તે સર્વત્ર એક સ્વરૂપે દીપે છે.

સંગીતશાસ્ત્રસંપત્તિ કેવી રીતે મેળવી શકાય છે તે વિશે વિચાર કરીએ. ઈશ્વરકૃપા બાબત ખ્યાલ અલગ રાખીએ તોપણ મનુષ્યપ્રયત્ન કેટલે અંશે સફળ થવા સમર્થ છે તેની સમજ સહેજ મળશે. ફેરસાં, કંઠનળી, જીભ, તાળવુ, દાંત, અને હોઠ વગેરે અવયવો તથા તેને મદદગાર ખીજ પેટાના સ્નાયુ, તત્તુ (રજીયુ) ની અનુપમ રચના રચી પરમ દયાળુ પરમેશ્વરે મનુષ્યપ્રાણીને સંગીત ગાવાની બેહદ, મોટી અને અદ્ભુત શક્તિની બક્ષીસ આપેલી છે. આ અને પુરૂષ એ બન્ને વર્ગમાંની દરેક વ્યક્તિને પ્રકૃતિ અનુસાર ગાવાની વધતી ઓછી શક્તિ હોય છે. તે કેળવણી અને મહાનરાયા ખીલવી શકાય છે. એક મૈકન્ડના વખતમાં

૮૦ આંદોલનના સ્વરથી આગળ ચાલતાં સુમારે ૧૬૨૦ આંદોલન સુધીના સ્વરો મનુષ્યની ગાવાની શક્તિ માટે જલ છે. પુરુષો “ મંદ્ર ” જાતિના અવાજો વધારે સુશોભિત બતાવી શકે છે તેમ સ્ત્રીઓ “ તાર ” જાતિના અવાજ માટે ઘણાંજ વખણાય છે.

આંદોલનથી વિધ વિધ સ્વરો ઉપજેલા છે. તેમને તેના યોગ્ય માપથી ગાઈને સંભળાવવા તે ગાનશક્તિનું કામ છે. ગાનશક્તિના પ્રમાણુ વિધે બોલતાં તેના સહાયકારી અવયવોથી યુક્ત અને સખળ આંદોલનથી બનતા વિધ વિધ સ્વરોની જાતવાર ગણુના ઉપર જતાવવામાં આવેલ છે તથા તેના ચિત્રદ્વારા નમુનાનિશાનીઓથી ચોખવટ પણ થઈ ગઈ છે. તેપણુ ગાનશક્તિમાં શ્રવણેન્દ્રિય પોતાનો શો દિરસો આપે છે, તેનો થોડો ખ્યાલ આપવા જરૂર છે.

જેમ ગાન ગાવાની શક્તિથી બીજાઓ (શ્રોતાજનો) ને વિશેષ આનંદ ઉપજે છે તેમ સાંભળવાની શક્તિથી પોતાનામાં દૈહિક (શ્રદ્ધણુ કરવાની) શક્તિ સ્વરૂપે નિજાનંદ પ્રગટે છે.

ગાવાની શક્તિ અને તેની રચના કરતા અવાજ સાંભળવા અને તેને શ્રુદ્ધા શ્રુદ્ધા પારખવાની શક્તિ ઘણી બારીક તેમજ પ્રબળ છે. વાયુ મારફતે આવતાં ભિન્ન ભિન્ન અવાજોનાં આંદોલન તેવાં ને તેવેજ રૂપે જ્ઞાનમાં તેના બહારના ભાગ ઉપર અથડાય છે. પછી અદરના પડદા પર પ્રસરી, ત્યાં ઢોલના જેવી રચનાને લીધે રસ ધન થાય છે, અને મગજના સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતંતુઓને ઉશ્કેરે છે તથા તન્મય આંદોલન (Sympathetic vibrations) ઉપજાવી પોતાનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન જમાવે છે. ગાવાની શક્તિનું માપ ૮૦ આંદોલનથી ૧૬૨૦ આંદોલન સુધી છે તે તો કહેવાઈ ગયું છે પણ સાંભળવાની શક્તિનું માપ ઘણુંજ વિસ્તીર્ણુ છે. એક સેકન્ડના ૫૦ આંદોલનથી ક્રમે ચઢતા ૨૦૦૦૦ આંદોલન સુધીના અવાજો માણસથી પારખી શકાય છે. આ મધુતરી સ્ત્રીકારતાં આપણે સંગીતપદ્ધતિ મુજબ તેને ૯ સમ્પક તું માર્પ જણાવીશું. કોઈ કોઈ પ્રસંગે સ્વચ્છ જ્ઞાન વાળા સારા વિદ્વાનો ૩૨ આંદોલનથી ૪૦૦૦૦ આંદોલન સુધીના ૧૧ સમ્પક સુધીના અવાજો સમજી શકે છે.

ગુજરાતની મુસાફરી.

આશુ પુ. ૪૭ પૃ. ૨૮૩ થી.

સવૈયા.

કાંપ થતાં વદવાણુ વધ્યું, આબાદ થતો જતો વેપાર,
 મોરબી મનહર ઝોલાપૂંચ પર આલો હગમગ થાય લગાર;
 ગ્રેન્ડ ચોક ખે પાસે સીધી લાંબી બમકાદાર બજાર,
 ટેલીફોનથી કામ કરો સૌ ડ્રામ મજે યોગમ તૈયાર. ૯

હરિગીત.

ત્રમણાથી અધિકુ ત્રીસ વરસે રાજકોટ વિચારજો,
 દરબાર હોલની સાથ સંગ્રહસ્થાન જેવા આવજો;
 સૌરાષ્ટ્રના સૌ રાજ્યની સર્વોપરી સત્તા તણું,
 એ મધ્ય બિંદુ ગણાય છે તેથી વધ્યું વધતું ધણું. ૧૦

- ૧ નીચે કંઈ આધાર વગરનો લોહનો પૂલ મચ્છુ નદી પર ૬૫૦ ફૂટ લાંબો છે તે.
- ૨ મોરબી રાજ્યમાં ટેલીફોનનાં સ્ટેશન ૬૦ છે. દરબારી તમામ સખા-
 શુકામ ટેલીફોનથી થાય છે.
- ૩ મોરબીની ચારે દિશાઓ તરફની પાંચ દુકાન મળીને દરરોજ ૮૦
 માર્કલ જાય છે અને આવે છે.
- ૪ ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં વસ્તી ૧૧૫૦૦ હતી તે વધીને ૧૯૦૧ માં
 ૩૫૫૦૦ થઈ છે
- ૫ તેમાં કાઠિયાવાડના રાજા અને કારભારીઓની સભા બરાબ છે, તે-
 ની બીંતોએ ધણી રાજાઓની છત્રીઓ ટાંગેલી છે, અને સામે મ-
 દારાણીજીનું મુંદર આવેલું છે
- ૬ તેમાં ધણી જાતનાં ચનાજ, પત્થર, પ્રાણીઓ, કારીગરી, પ્રાચીન
 લેખ વગેરેના નમુના છે. નવાઈ જેવી ચીજો બહુ છે. જીવતાં પ્રા-
 નીઓ પણ કેટલાંક છે. આસપાસ બગીચો છે.

સવૈયા.

જામનગર જરૂરી કામ રૂપાણું મેરૂં ખવાસ હતો બળવાન,
વસ્તી બહુ શોખીન જણાતી રાગ રંગમાં છે બહુ તાન;
જતાં દારકાં રસ્તા મધ્યે નવાંન ધરમવાડાં સુખકાર,
સગવડ મક્કત ગમે મનમાની એ કર્તાનો બહુ આંખાર. ૧૧

હરિગીત.

દારામતી દેવળ જુઓ પ્રાર્થોન વિશેષ ગણાય છે,
કરો ગોમતીમાં રનાનું બહુ જન છાપ લેવા જાય છે;
ઝટ ખેટમાં જઈ આવોએ આહોંથી મજલ કહેવાય છે,
સાગર ઉડો વચમાં દોસે વળો જોખમી સમજાય છે. ૧૨

- ૧ જામનગરના જામ સાહેબ લાખાજી હળવદના રાજસાહેબની કુંવરી સાથે પરણ્યા હારે બાઈની હજુરની નોકરી કરવા માટે આ મેહેરામણ (મેર) હળવદથી આવેલ, તેણે પોતાની ચતુરાઈથી જામનગરનું રાજ્ય ધણું વધાર્યું, અને રાજ્યમાં કુલ કર્તાકર્તા યઈ પડ્યો. તે એટલે દરજ્જે કે ખુદ જામ સાહેબ ઉપર પણ બહુ દૂર રહેતો, જામ સાહેબ પોતાના દુઃખની વાત કોઈ કને કરે તો સાંભળનારના કાન ફેડાવતો, જામ સાહેબનો સંદેશો લઈ જનારનાં હાથ-પગ કપાવતો, ને પોતાની વિરુદ્ધ કોઈ બોલે તો તેની જીભ ખેંચી કઢાવતો. તોપણ આખર તેને જીવાઈ બદલ આમરણ પરમણું મળ્યું. તે તેના વંશજો હજુ બોમવે છે. ,
- ૨ છીકારી પડાણા, રાયસંગપર, ખંભાળીઆ, વરવાળા ને ગુરગઢમાં ધરમવાડા છે,
- ૩ ગોમતીમાં દસીઆનો ફાંટો મળે છે, તેથી તે પવિત્ર ગણાય છે. દસીઆના સંગમ પાસે શંખ, ચક્ર ને પદ્મ ચાય છે. ગોમતીરનાન કરવા બદલ ગાયકવાડ સરકાર કર લે છે.
- ૪ એ છાપ પાડવાના છાપાં લોટાનાં હોય છે તે પર શંખ, ચક્ર, ગદા, ને પદ્મના આકાર ઉંધા પડેલ હોય છે. તે તપાવી હાથ પર દાબે એટલે પડેલ ડામ કદી જતો નથી. છાપ પડામણી ખર્ચ બેસે છે.

સવૈયા.

પોર તણું ખંદર છે સાઈ રાજ્ય જહુ જુનું લેખાય,
આગળના સૌરાષ્ટ્ર વિષે જહુ-બાગ હતો તેનો ખેલાય;
અહીં વસતો શ્રીકૃષ્ણ ભગત ને મિત્ર સુદામા નામ ગણાય,
મોઠાની ઓળખયો તેનું નામ જુઓ કાયમ વરતાય. ૧૩

હરિગીત.

પાટણ જુઓ ખંડેર મંદિર ખ્યાતિ પ્રથમ જહુ હતી,
મુનકાર અતિ દેખાય જેની સાહિબી છસડી જતી;
આવી દશાનું સુણી કારણ ચરર ચિતમાં થાય છે,
ચડતી પછી પડતી જગતમાં સરવની સમજાય છે. ૧૪

સવૈયા.

જુનાગઢ નરસી મેતાના નાટકમાં આવે જહુ યાદ,
ભવ્ય મકાનો, મહોબત સરકલ, પ્રાચીન લેખ હજુ આજાદ;
રાણકદેવી ન કાજ કપટથી સિદ્ધરાજે મોંયો ખેંચાર,
વિભજના માધવ ન મગ થાતાં હિંદુ રાજ્ય ગયું નીરધાર ૧૫

૧ પોરબદરના રાજ્યકર્તા રાણા, હનુમાનજીના દીકરા મહારાજના વંશના કહેવાય છે.

૨ તેની કથા પ્રચલિત છે, તેથી લખી લેવાયું હતું નથી. *સુદામાપુરી.

૩ ૫૬ સ્તંભોવાળા આ દેવળના ખર્ચ માટે હિંદુ રાજાઓએ ૨૦૦૦ ગામો આપ્યાં હતાં. મંદિરમાં ૨૦૦૦ આલસો નિત્ય પૂજા કરતા, ગાયન કરવાને ૩૦૦ ગાયો તથા ૫૦૦ નાવ-કાઓ રાખી હતી. આવી ખ્યાતિ સાંભળી, ઇ. સ. ૧૦૨૪ માં મહમદ ગીઝની ૨૦ હજાર હાટ લઈ ત્યાં આવ્યો. તેણે સામે થનાર હિંદુ રાજાઓને હરાવી દેવળ તોડ્યું ને લૂટ્યું; લારે ૨૦૦ મથ્થા સોનું, ૨૦૦૦ મથ્થા રૂપું ને કોમતી ઝવેરાત ઉપાડી ગયો. પછીથી દેવળને અલાહાદીને તથા ગુજરાતના બાદશાહોએ તોડ્યું. હાલનું દેવળ ખંડેરના હોદ્દરની પ્રતાપી રાણી અદલશાહીએ બંધાવ્યું છે.

૪ જુનાગઢનો હિંદુ રાજા માંડલિક જહુ વ્યવિચારી હતો. તેના તાબાના દાસાણુ ગામમાં પવિત્ર સતી નાગાઈ ચારણના દીકરાની

હરિગીત.

ગોંડળ તણી કોલેજ બૂપણ સંખ્યનું સમખય છે,
સુધરેલ તપ નિજ સંખ્યલિતમાં અતિ ઉમંગી જણાય છે;
સિદ્ધચળનાં દેવળો અહીં દૂરથી દેખાય છે,
ઠારીગરી અદ્ભુત મહિમા જૈન લાખો જાય છે. ૧૬

સવૈયા.

ભાવનગર હમણાજ^૧ વસેલું તોય બહુ આખાદ ગણાય,
શેનુંજ^૨ રટીમર પર અહીંથી બેસો દક્ષિણ ઝેટ જવાય;
યત્ર વિશાળ વરાળ તણો વચમાં ચળકે જળવાન જણાય,
તે યજ્ઞો પાણી જરાડતું^૩ બાગતું હાંફતુ ફીણ મુખે ઉભરાય. ૧૭

વહુ ધણીજ કપાળી અને પાંડાની હતી. તેના પર મોહ પામીને
રાજા લાં આગ્યો, એટલે સામુજી તેનો અતિચિસલ્કાર કરવા વ-
હુને સૂચવ્યું. તે પ્રમાણે તેને ધર્મનો બાર્ધ ગણીને તેણે બાજક
પર બેસાડ્યો, અને પૂજા કરવા માટે રાંજને કપાળે, ચાંદલો કરવા
જાય છે કે તરત રાજા મોહુ ફેરવી બીજી દિશાએ બેઠો. વહુએ જા-
ણ્યું કે પ્રથમની દિશાએ મુહૂર્ત સાર નહિ હોય, તેથી આગ ચડ્યું
હશે; એમ ધારી - બીજી દિશાએ ગર્ધ તો વળી રાજા ફરી બેઠો.
એમ ચારે દિશાએ ચડ્યું, એટલે તેણે કહ્યું કે “ બાર્ધજી રા
ફરતો છે. ” ત્રાગબાર્ધજી રાજાની ગનોષ્ટિ જાણીને કહ્યું કે “ વહુ
બા પાછા આવો. રા ફરતો નથી પણ રાનો દિ ફરતો છે. ” એમ
કહીને શાપ દીધો કે;

જશે રાની રીત, રાપણું રહેશે નહિ;

મેડી લાં મસીદ, તે દિ મુ સિબારીશ માંડળિક.

તે પ્રમાણે જુનાગઢના પ્રધાન વિભજજાને પણ કડવો અનુભવ થયો.
એટલે તેણે જુનાગઢનું રાજ્ય છતી લેવાને ગુજરાતના મહામદશાહને ઉ-
શ્કેયો, ને યુક્તિઓ બતાવી. એટલે બાદશાહે આવી રાજ્ય છતી લીધું,
ને રાજાને વટલાવી મુસલમાન કર્યો. જુજો હરામ દાનતના ચમત્કાર ! ! !

૧ ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં.

૨ રટીમરનું નામ છે.

૩ આગબોટના તુતક પરથી દેખાતો પાસેના પાણીનો આબેહુલ દેખાવ.

હરિગીત.

- સ્ત્રીમર દયાણુથી તેટલુ જળ તરતમાં ખસી જાય છે,
એ નિયમ સમજે છે બનાવો જળે તરતો જાય છે;
રચના ઘણી છે સરસ હોઠાયેન નવલ જણાય છે,
ત્રેતક ઉપર ચડી નિરખતાં વર્ણો હૃદય ખડુ હરખાય છે. ૧૮

સવૈયા.

- બેદર આ વલસાડ થકી ખડુ ગોળ, અનાજ ચડે પરદેશ,
પારસી લોક તણી અગિઆરીયો ઉદવાડ ખ્યાત વિશેષ;
કુતાયો અરણાધ,^૧ દેવકી^૨ કુંડ વિષે ભૂમિ ગુણ જણાય,
ગાયકવાડી નવસારીમાં પારસી વસ્તી ખડુ દેખાય. ૧૯

હરિગીત.

- આ સુરતના સહુ બાગમાં જો જાહુ સકાર જણાય છે,
વિધ વિધ જમણુ પાપડો, જરફો, સાડી, અતિ વખણાય છે;
વસ્ત્રાભૂષણ ને રમત ગમતે શોખમા વધી જાય છે,
આકૃત છતાં આવું ન હોતે ચાત શુ ? મન થાય છે. ૨૦

સવૈયા.

- લાંબો વિશાળ ઉડી નહોં રેવા બેટ જુઓ: પટમા વરતાય,
પૂલ ખડુ જળરો દોસતે જમણે તોર આ બુગુપુર જણાય;
પાષ પને^૩ બમકો ખડુ બારે બોગ્યુ તોય બરચ ગણાય,
પ્રાચીન છે ગુજરાત વિષે જાહુ^૪ અહોંથી પરમુલ્લક જાય. ૨૧

હરિગીત.

- શુકલ તોરય જઈ આવોંએ જનાણુ જન જાહુ જાય છે,
કાનમ ધરતી કાળાં નહોંકમા અતિ રસાળ ગણાય છે;

૧ ધરમપુરથી દક્ષિણે ૯ માર્ગલ છે

૨ કુંડ ગાયકવાડની હદમાં છે, ને દેવળ વાંસદા ગાંધવીની હદમાં છે,

૫ શહેર ચાર માર્ગલ લાંબુ છે

વળીં કપોર વડે પણ પેખીએ બહુ વધીં ગયો વિસ્તારમાં,
એના બરાબર જાડ નથી આ જગતમાં આ વારમાં. ૨૨

સંધ્યા.

મોખડીં ઘાટ^૩ તણા મનરંજન ધોધ બુઝો બળવાન જણાય,
ફરીં રેવા નહીં ઉતરવાથી આણેદ નથી દૂર જરાય;
બેરાં બહુ શોખીન દોસે અહીં તરવામાં કુશળ નીરધાર,
ધેર ઉતારીં મુસાફરને નિજ હાથ આવધીં કરે સતકાર. ૨૩

(અપૂર્ણ.)

પાયનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

પ્રત્યેક મનુષ્યને દુનીઆનો બંધાર ચલાવવાને કામ કરવાની જરૂર છે. કામ કરતાં માંસના લોચાને ધમારો પડે છે તે ધસારો દરરોજ આવના બેરાકમાંથી પુરો પડે છે. આથી કરીને જે પ્રમાણમાં શરીરને ધસારો પડે તે પ્રમાણમાં બેરાક ખવાવેજ નોઈએ. ગમે તેટલો બેરાક ખાવામાં આવે, પણ તેનું પૂર્ણ પાયન ન થતું હોય તોપણ તંદુરસ્તીને નુકસાન થાય છે; તેથી બેરાકના પાયનના સંબંધમાં પ્રત્યેકને યોગ્ય બાજુ જાણવાની જરૂર છે.

મેંમાં નાખેલો બેરાક દાદ વડે ચવાય છે. તે જેમ જેમ ચવાતો જાય છે અને બારીક થતો જાય છે, તેમ તેમ મેંમાંથી નીકળતો લાળ-રસ નામનો એક પ્રવાહી તેને બીજવે છે, અને વધારે બારીક થવામાં મદદ કરે છે. આ ક્રિયા દરમિયાન જીભ બેરાકને સંકોરવાનું કામ કરે

૨ તેની વડવાઈએ વધતાં આસરે ૩-૪ હજાર જાડ થયાં છે. તેની હાથામાં પંદર-વીસ હજાર માણસો મુખેથી બેસી શકે.

૩ મોખડીઘાટ (માકડીઘાટ) એ રાજપીપળાના રાજ્યમાં ગોરા ગરડેશ્વર નજીક કાળા પત્થરનો બનેલો છે. તે પર ચઢીને નીચે પડતા પાણીના ધોધની પહોળાઈ ૨૦ વાંસની, અને લાંબા ઉતાર ઉંચાઈ ૭ વાંસની છે.

મૂસ્તરવિદ્યા.

૧ આ વિચિત્ર જગતમાં નાના પ્રકારના અસંખ્ય પદાર્થો દૃષ્ટિએ પડે છે. તે સઘળાઓનું મૂળ તપાંસીએ તો ગાલમ પડે છે કે જમીનમાંથી સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે. ગુદી ગુદી જાતના અસંખ્ય પદાર્થોની સાદી વર્ગ-ભૂમિ કરતાં જણાય છે કે, તેમાંના કેટલાક સજીવ ને કેટલાક નિર્જીવ છે. હવે સજીવ પદાર્થોમાં પણ કેટલાક પ્રાણિજ એટલે પ્રાણીઓમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. ને કેટલાક ઉર્જિજ્જ એટલે વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. નિર્જીવ પદાર્થો તો જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થએલા છે. એ વાત સર્વ કાંઈ કબુલ કરશે પણ ઉર્જિજ્જ ને પ્રાણિજ પદાર્થો નિર્જીવ જમીનમાંથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત અવલોકન કર્યા વિના જણાતી નથી. પ્રથમ તો આપણે પ્રાણીઓ ને તેમાંથી બનેલા પદાર્થો વિષે વિચાર કરીએ. તેમનાં શરીર ખીજાં પ્રાણીઓ અથવા વનસ્પતિ ખાઈ ને વધે છે. એટલે કે તેમાંથીજ તેમનાં શરીર વધે છે. હવે વનસ્પતિ પણ પોતાનો ખોરાક જમીન ને હવામાંથી લે છે. એટલે ટુંકમાં કહીએ તો પ્રાણિજ ને ઉર્જિજ્જ બંનેનાં શરીર જમીનમાંથી બને છે. એ વાત સદંજ સમજાય છે. ભારે હવે આપણે એટલું સાળીત કર્યું કે નિર્જીવ ને સજીવ એટલે કે આખી સૃષ્ટિમાંના સઘળા પદાર્થોનું મૂળ જમીન છે. આ જમીન એ પણ પદાર્થ છે, તેનું મૂળ શું હશે તે હવે પ્રશ્ન ઉઠે છે. તેનો જવાબ મેળવવા કાંઈ ધુસ્તકની જરૂર નથી પણ આપણી આસપાસ નિરંતર જે બને છે તેનું અવલોકન કરીએ તો તે ઝટ સમજાય છે. એક નદીનું ઉદ્ભવસ્થળ લઈએ. આ સાગરમતી નદી અરવલ્લી પહાડોમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે તો શું તે એકલું પાણીજ વહન કરે છે કે તેની સાથે ખીજા કાંઈ પદાર્થોને લઈ જાય છે? ચોમાસામાં વહેતું પાણી ભરી લાવી કરવા દઈએ તો જણાય છે કે તેમાં પુષ્કળ કચરો ભરેલો છે. આ કચરો ક્યાંથી આવ્યો? ઉત્તર એજ મગશે કે પહાડોમાંથી. પણ પહાડો તો નક્કર પત્થરના છે તો પછી આ છૂટા ભૂકા શાનો છે? આપણી આંખોમાંથી પડેલા પત્થરો દર વરસે ઘણા ઘંસાતા ગાલમ પડે છે તો પછી આટલું બધું પાણી જે પત્થર પર પડે છે, ને વહે છે તે પત્થરને ઘસી તેનો ભૂકા બનાવે

તે અસંભવિત નથી. પૂર આવી ગયા પછી જોઇએ તો નદીના કાંઠાની જમીનો કાઢવના ધારથી બરપૂર જણાય છે તો આ કાઢવ કે જેમાં વન-સ્પતિ ઉગીને આપણું પોષણ કરે છે તે ખીજી કોઈ ચીજ નથી પણ પહાડોનો બૂકો છે. આપણે એટલે સુધી આવ્યા કે સમજા પડાયોતું મળ જમીન ને જમીનનું મૂળ પત્થર છે.

૨ આટલે દરજ્જે આવ્યા પછી પત્થર શી રીતે ને શેમાંથી બન્યા તે જાણવું રહ્યું. આ જ્ઞાન મેળવવા સાર કોઈ પુસ્તક કે શિક્ષકની જરૂર નથી અવલોકનશક્તિ ખીલવીશું તો તેના જ્વાળા પણ કુદરત રૂપી મહાન્ પુસ્તકમાંથી મળશે. કોઈ કહેશે કે તે કયું પુસ્તક ને શી રીતે મેળવી, પાંચતું ? આ મિત્રિ તેજ તે મહાન્ પુસ્તક અને જારીક અવલોકન તેજ તેનું વાચન છે. પત્થરો શેમાંથી ને શી રીતે બન્યા તે જાણવા પ્રથમ તો એ જોવું પડશે કે જ્યાં પત્થરો એકજ રચનાવાળા કે જુદી જુદી રચનાવાળા છે. આ શોધ એક રચને રહેવાથી થઈ શકશે નહિ. તેને માટે તો જુદાં જુદાં સ્થળ અલોકવાં પડશે. ધારો કે પ્રથમ આપણે આપણું પહાડ જોવા ગયા તો ત્યાં શું જોવામાં આવશે ?

(અપૂર્ણ.)

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ખીજી ચોપડી. આશુ પુ. ૪૭ પ. ૧૮૪ થી).

પાઠ ૧૫.

તકતો—(ફા) તખ્તા—મૂળ અર્થ પાટિલ. સાધારણ રીતે આરસાના અર્ધમાં વપરાય છે; આ સ્થળે તેવોજ અર્થ છે.

પાઠ ૧૬.

આ પાઠની હકીકત માથે મીઠુણ સંજ્ઞે ગાવામાં આવતા નીચે આપેલા ગીતને સરખાવો.

• એ પેલો ચાંદલીઓ, આઈ મુને રંગવાને આલો;

નક્શા લાવીને મા, મારા ગજવામાં ધાલો.

રૂવે ને રાતડો યાપ, ચાંદ સામુ જૂને;

માતારે જ્યોદ્ધાજી હરિનાં આંસુડાં લેવે.

લોકનાં અનેરાં બાળક, ધેયો તું કાં થાય;

આદો આકાશે વહાલા, તે કેમ લેવાય.

વાડકાગાં પાણી ધાલી, આંદલીઓ દાખ્યો;

નરસેતો સ્વામી શામળીઓ, રડતો રાખ્યો.

ગોઠ—ખોળો.

ઝોડઝપટ—ઝોડ=ભૂત, પિશાચ, વગેરે. ઝોડની ઝપટ; ભૂત, પિશાચ, વગેરેની અડફટ—ઝપટ.

જંત્ર—ચન્ત્ર ઉપરથી ધાતુતું પતરું. અથવા કાગળ જેના ઉપર આકૃતિ અને તેના ખાનામાં આંકડા, અથવા અક્ષર હોય છે, તે જ્યાં ; કોઈ દેવ કે દેવીની સાધના થાય છે તેને—જંત્ર—(જંતર) કહેવામાં આવે છે.

માદળીઉં—માદળાઉં અતાવવું.

પાઠ ૧૮.

વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે તેવી કેટલીએક કુતરાની, હોશિઆરીની વારતાઓ કહેવી. આપણા દેશમાં બરવાડો ખેતરતું રક્ષણ કરવા અને કેટલાક ગૃહિણી ધરતું રક્ષણ કરવા કુતરાઓ પોળે છે; કુતરાઓને કેળવવાથી—ફૂળી જતા માણસોને બચાવવામાં, સંદેશ લઈ જવામાં—તે ધણા ઉપયોગી ચર્મ પડે છે.

ગારું—ઈંગ્લેજ બાપામાંથી આવેલો શબ્દ છે. તેનો અર્થ ' સમાંજ રાખનાર ' થાય છે.

શીરનામું—શીર—સરખાવો સં. શીર્ષ અને પા. સર માયું—મથાળું. નામા = કાગળ.

પાઠ ૧૯.

નિર્બળ કે બલા છોકરાને સતાવનારા દુષ્ટ છોકરાઓને તેવું દામ કરતાં બાળવા એ સૌરા છોકરાઓનો ધર્મ છે, એવી શિખામણ આપવી.

માયું મારી ગયો—વચમાં પડી ગયો,

પાઠ ૨૦.

ખલીફા—ખલીફ (આ.) = વારસ થવું; તે ઉપરથી ખલીફા = વારસ થનાર. મહમદ પેગંબર પછી તેમની ગાદી ચલાવનાર દરેકને ખલીફ કહેવામાં આવે છે.

૨૬ કરવું—૨૬ (આ.) પાછું વાળવું, પાછું ફેરવવું; તે ઉપરથી ફેરવી નાંખવું.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર

(મે. ૬ બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૦ મી ઓગસ્ટના હુકમ નં. ૪૩૨૩ ઉપરથી).

શુભરાતી શાળાઓમાં ધનામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે નીચેનાં બે પુસ્તકો મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે મંજૂર કર્યાં છે.

૧. ઓરિંગલેઝ.

૨. વિદુરનીતિ.

} કર્તા ઇ. મ. દેસાઈ

(સહી) P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

(મે. ૬ બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટના હુકમ નં. ૪૬૮૫ ઉપરથી).

વ્યાકરણસંવાદ નામના પુસ્તકનો કી ૩. ૦-૮-૦ છે અને તેના કર્તા અને પ્રકાશક મિ કે. જી. મોહોની (સિસ્ટર પેલેસ, કાલાપુર કંમ્પ) છે.

હુકમથી

M. H. Kinkhabwala,

Head clerk,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના ૧૯૦૮ ની તા. ૨૯ મી. ઓગસ્ટના હુકમ નં ૪૭૨૦ ઉપરથી).

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે “ શારીરિક તપાસ તથા અકસ્માતિક ભોગીઓ ” (કર્તા મેસર્સ *ડી એન. માર્કર અને ડી. એફ. પંથકી) એ નામના પુસ્તકનો હાલમાં સુધારેલી બીજી આવૃત્તિને ગુજરાતી પ્રાયમિક શાળાઓમાં ધનામ તેમજ સાધારણ માટે મંજૂર કરેલી છે.

*સરનામું.

સાચલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ બિલ્ડિંગ, મુંબઈ.

હુકમથી

M. H. Kinkhabwala.

Head clerk,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખબર.

મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો કાઢી નોંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના ચત્રાકી, ગુજરાતી, દાનરીઝ અને કિર્દુ નકશાઓ લેખવાનું તથા છાપવાનું કામ મિ. નરદર નારાયણ શાતારને (નં ૧૮-બુધવાર પેદ-પુના-સદેર) મોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતરી તે નકશાઓ જોએતે જોઈતાં હોય તેઓએ દરે પછી તેમને સખી જોખાવવું.

અમદાવાદ.

તા. ૨૧-૫-૦૮.

મદી. K. P. Trivedi,

Ag. Educational Inspector,

N. D.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિકપત્ર.

પ્રજાપંથુ.

વાર્ષિક લગભગ દેશમાં ત્રીસ ગ્રાહક ગ્રાટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક ગ્રાહક ગ્રાટે ફક્ત રૂ. ૨) સંખ્યામાં આવ્યું છે. પરંતુ કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખગરો માફક લેખોની પમ-દગીથી સુદાઘ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંપારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજકારી વગેરે મરે જનતાના વિષયોમાં સમાવેશ થાય છે. અગત્યની તથા છેવટમાં છેવટની ખગરો એવી કામગીરી પૂર્વક પદ્ધતિગર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજાપંથુ” ના વિચિત્ર વાચક દુનિયામાં ગતતા છેલ્લામાં છેલ્લા પનાવોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરવી શકે છે અને ખીજા પાન તરફ નજર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મોકલ આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજાપંથુ” જોડીશો, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

એ.સી.એન્ટલ ડ્રોઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોરી)

પ્રાથમિક સ્કૂલ ડ્રોઈંગ બુક નંબર ૧-૮ પીકચરમાં.

નમુના અડધી ખર્ચે

ગુજરાત એ.સી.એન્ટલ બુકડીપો, અમદાવાદ,

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી. આદરજી કાવસજી માસ્તરની દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કૃમીશનમાં વધારો” આઠ ભાગમાં “કૃમીશનમાં વધારો.”

કેળવણીખાતાના હાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કેળવણીમાં આગેવાન બનીતા ગૃહસ્થો, શ્રેષ્ઠ મરો, પ્રિન્સિપાલો, હેડમાસ્ટરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા મુખરાજના સર્વે જાહેર છાયા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ મનોપ્રકારક ખાતરીપત્રકો.

મહેરબાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરબાન માણ ઇન્સ્પેક્ટર મે. જામદરા સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સઘળી સંખ્યા કહેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સફાઈ આવી સરસ કોપીબુકો વાપરવાને મગડરી ધરાવળ.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, હાડ્ય, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે ગઠ્ઠરની બેઠક સ્કૂલ કમિટીના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો સાથે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાબાની સર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો માટે જે જે મદદગારો તરફથી મર્ટિફિકેટો મળેલા છે તેમના નામ અમારી દરક કોપી વાચકથી ખાતરી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોથી મળશે.

૧. રોકડે રૂપીએ દેશવર્ગી માત્ર મગવનારા ગારતરો તથા બાપરીઓ જેઓ ઝોણામાં ઝોણી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદશે તેઓને રોકડે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલ્વેના ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઝોણી ૨૫ નકલ ચૂકી મંગાવનારને એનું ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલ્વે, પેકિંગ, પોસ્ટજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે.

૩. માલ મોકલાવ્યા પછી તે ગરતામાં જતા કોઈ રીતે ખરાબ થાય તથા તે ગાયને નુકસાન પૂરે તેના બેખમદાર માત્ર મગાવનાર છે.

૪. જ્યાં રેલ્વે ન હોય ત્યાં માલ કચે રહે અને ક્યાં મોકલવો તેના પૂરતો ખુવાસો માલ મગાવનારે લખી જણાવે. રેલ્વે સ્ટેશનથી આમળ માલ લઈ જરાતો ખર્ચ માલ મગાવનારને શિર સમજવો.

૬. ગુજરાત તથા દક્ષીણાવસ્થા સર્વે આસ્તરોને તથા શુદ્ધસેલરોને વિનિતિ પૂર્વક જાણવાનું કે દરેક શિક્ષક કોપીખુકોની સાથે એમોએ બીજી કાઠ પથ્થુ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી શુભ સંકેતે ૧ એક ટકાના કમીશનથી મોકલી આપવાની મોકલણે. કરી છે એક વખત કામ પાડી જોવાની ખાની મગે. પોકમમાં એણે ખર્ચ ચાલ તેમ કરીયુ. જેઓની મરજી હોય તેઓએ નીચે સરનામે લખવું. નોટપેક કાગળ લીધામાં આવશે નહિ.

દરેક શિક્ષક કોપીખુકોના જ દરેક જાગના જુદા જુદા કદના અક્ષરોને જ બન્ધ ગેસતી સ્ટીલપેનો ખાસ ઉપચારથી મોકલે ખર્ચે બનાવી મગાવી છે. એ સ્ટીલપેનો, ગુજરાતી, અરાહા, ઉર્દુ અને કારખી લખવાને ઘણી સગવડ બહેલી છે. દરેક બોક્સમાં ૫૦-૬૦. કિંમત રૂ. ૦૫, બોક્સમાં બોક્સ ૮ બોક્સ મગાવનારને ૬૦ ટકા કમીશન મગશે ને ૨૫ થી તેથી વધુ બોક્સ લેનારને ૧૨૫ ટકા મગશે વેલ્યુએનવચ. ૧ થી ૬ બોક્સ મગાવનારને ખર્ચના બન્ધ વધારે લાગશે. બહારી જતા નહી, અને પસા પહોંચી મોકલાવનારને બોક્સના ખર્ચના જે આના લાગશે.

નમુના

આદરજી કાવસજી આસ્તરજી

દરેક શિક્ષક કોપી ખુકોની

સ્ટીલપેનોના

નં. ૧ નં. ૩.	નં. ૪.	નં. ૫.	નં. ૬.	નં. ૭.	નં. ૮.	નં. ૯.	નં. ૧૦.

આદરજી કાવસજી આસ્તરજી, દરેક શિક્ષક કોપીખુકો તથા સ્ટીલપેનોના પ્રગટ કરતા અને કમિશન એજન્ટ ધોળી તળાવ મુંબઈ.

ગોખલે કૃત ગણિત ભા. ૩નો ખુલાસો.

તમામ હિસાબ સમૂહી ખુનામા ગણિત-મગજવેલાં એવો, ગણિતમા હોશિઆર અને અતુભની શિક્ષાને હાવે લખ્યો. ગોખલે કૃત ગણિત ભાગડબ્દનો ખુનારો. પો ૧, ૭, ૪, ૭, ૬, પ્રાચીન ગ્રીક અને સ્કુલ-ધનતની પરીક્ષામા એમના ઉમેનારાને ખામ જરૂરનો લગભગ ૭૬૫ પૃષ્ઠો. ઈ ૧૧.૦-૧૨-૦ જાણીતા ખુસેતરે તથા મહેમદવાદ દેસાઈ મરજનન પુસ્તકોત્તમદાસ તથા અમદાવાદમા ગીમનવાય સુલીલાવની દપની તથા પ્રજાશકર રવીશકર પામથી ગણો. ૬ થી ૨૫ દેહ. ખર્ચ મગાવનારને તિર

ખી-સી-એતની કું મહેમદવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આવૃત્તિ ત્રીજી પુષ્કળ મુખા ૧ વચગ સાથે—પોતાની મેળે શિક્ષકની ગદદ વિના ઈંગ્રેજ શીખવા આહવાન માટે તથા સાળામા લખતા વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડું ઈંગ્રેજ શીખી અભ્યાસ ઓડી દીધો હોય તેમા માટે આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે એમા પુષ્કળ સમગ્ર જીવનના વ્યાકરણ અને પાઠગાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના ૧૫, ગ્રીક, હાગમ, અગ્ર, તથા તારના નમુના, કહેલો તથા દરિયમ તેમજ ઈંગ્રેજનું ગુજરાતી અને ગુજરાતીનું ઈંગ્રેજ કાનાના ફકર વિગેરે સમાવ્યુ છે કીમત ૮પાત, ખર્ચ શિવાય મેહેતાજ બી વિદ્યાર્થી માટે રૂ ૧-૦-૦ ખીજા માટે રૂ ૧-૪-૦ મગવાનું દેહાણુ—અમદાવાદ જાણીતા ખુસેતરે પામેથી તેમજ શ્રી હીલાચંદ્ર કૃષ્ણનાથ દીવેદી. સુ. ભા. સુરતમાં કર-સનદામ નારણદાસ. ખુસેતર નાણાવદ.

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપ્રયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસલ કોમત ર. આ. } ઇફા થોડા પ્રખત માટે { ઘટાડેલી કી. થી ર. આ.

- ૫-૫ કવિ નર્મદાશંકરની કેસાયલી કથમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ " ગુજરાત મર્વ સંગ્રહ " જેમાં ગુજગતનો
જાણવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાનાના
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાન્નેગ બા-
બતોનો સંગ્રહ છે... ૨-૦
- ૩-૦ ઇંગ્લાડનો ઇતિહાસ-ગ. સા. જમીનચતરામ શાસ્ત્રીકૃત... ૧-૮
- ૦-૭૧ હિંદના લોકનો હુકો ઇતિહાસ-રા. સા. મહીપતરામ
રૂપગમકૃત ... ૦-૪
- ૦-૫ યુરોપનો ઇતિહાસ-રા. સા. મહીપતરામકૃત ... ૦-૩
- ૦-૫ કોલમ્બસનો વૃત્તાંત-પ્રાણલાલ મથુરદાસ કૃત ... ૦-૪
- ૦-૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા-રા. સા. મહીપ-
તરામ કૃત... ૦-૧
- ૦-૫ ચરિત્ર નીરૂપણ-અમ્બસ એક્ઝેપ્સરી બાયોગ્રાફીનું ન્યા. ૦
મુ. નાનાબાઈ હરિદાસ કૃત બાપાંતર, એમાં ૦૦ ચરિત્રો છે. ૦-૩
- ૧-૧૨ યુક્લીડ રૂઢે ૧, ૨, ૩. ખા. બા. જમશેદજી અરહેસદ દલાલ કૃત. ૦-૧૨
- ૧-૪ રેખા યથાદર્શન-ગ. બલવતરાય એમ મહેતા કૃત... ૦-૧૦
- ૦-૬૧૧ કર્તવ્ય સૂત્રિતિ-પ્રેક્ષિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાંતર શ્રોઈંગ
રૂઢે માટે... ૦-૫
- ૦-૨૧૧ આદિ કારણ સૂત્રિતિ-જ્યોમેટ્રિકલ પ્રીગસંતુ' બા-
પાંતર. આર્ટ રૂઢે માટે શ્રોઈંગનું પુસ્તક ... ૦-૨
- ૧-૪ ઘટુ સંગ્રહ-રે. ટેલર અને મળલાલ કાલીદાસ શાસ્ત્રી
કૃત સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજગતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦-૧૦
- ૦-૫૧૧ મીઠી મીઠીવાતો-ગ. સા. ગણપતરામ અનુપરામનવાડીકૃત. ૦-૪

પુશાલદાસ ગોંડલદાસ પટેલની.

ગુજરાતી કાપી બુક

નવાં ધોરણોના ક્રમ પ્રમાણે કિંગડરગાર્ટન પદ્ધતિએ આ કોપીબુકની રચના કરવામાં આવી છે.

સો. (૧૦૦) ઉપરાન્ત ખરીદનારને ૩૦ ટકા કમીયન મળશે.

સખ ઝોજન્ટસ. સુરત. કરસનદાસ નારણદાસ. તથા લલુભાઈ નારણદાસ. વલસાડ. નરભરામ ઉમીયાઈકર. જલ્દાલપોર. ગણપતિશંકર નરહરીશંકર લાડુચ. કે. એલની કંપની. તથા ગાઈલાલ હમનલાલ. નંડીયાંદ. ન્યુ ગુજરાત બુક ડેપો, તથા હોટાલાલ ત્રિકમદાસ. વઢવાણ. જ્યેષ્ઠતલકશી. તથા પ્રાણશંકર મકનજી. રાજકોટ. લક્ષ્મીચંદ ઉત્તમચંદ, તથા બેહેચર મેમજી. નવાનગર. હેમરાજ નાદવજી. લાવનગર. એન્ડ્રુલહુસેન આદમજી. મુંબાઈ. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.

અમારી પાસે ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલબુક ડેપોના સઘળાં પુસ્તકો તેના સર્વ હક સાથે આવેલાં છે, તે તથા ગુજરાતના ધંધાખંડોના જાણીતા આંધરોનાં પુસ્તકોની સોલ એજન્ટ્સ છે, તે સિવાય સઘળી જાતના કાગળો, સ્ટેશનરી સામાન વગેરે મળશે.

ચીમનલાલ ચુનીલાલની કંપની આસ્તોડીયા રોડ-અમદાવાદ.

ગુજરાત સાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ સું.

નવેમ્બર.

૧૯૦૮.

અંક ૨૨.

ધિ ઑનરબલ મિ. સેલિંગને એલ. એલ. ડિ. ની ડીમીટું
અર્પણ—આપણા માનવંતા મહેગ્ગાન ડિરેક્ટર સાહેબ ધિ ઑનરબલ
મિ સેલિંગને મુળધની યુનિવર્સિટી તરફથી તા ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૮
ને દિને જોત એલ. ડિ ની પદવી બક્ષવામા આવી છે. એ પદવી મુળ-
ધની યુનિવર્સિટી ધણાજ વિવેકથી અર્પણ કરે છે ધણાજ વિદ્વાન અને
પ્રતિષ્ઠિત પુરુષનેજ એ અર્પણ કરાય છે અત્યાર સુધીમા માત્ર ચાર
પુરુષનેજ તે અર્પાયલી છે—લૉડ રિપન, ડૉ વર્ડસ્વર્થ, નસ્ટિસ વેસ્ટ
અને ડૉ. બાકરકરને એ માનવંતી પદવીના પાયમા અધિકારી આપણા
જિબ્ધધિય ડિરેક્ટર સાહેબ થયા છે. સિન્ડિકેટના ઝોછામા ઝોછા બે તૃ-
તીયાથ સમાસદો તેમજ વાઈસ ચેન્સેલર જે પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાર્થની બલા-
મણ કરે અને મેનેટના ઝોછામા ઝોછા બે તૃતીયાથ ગૃહરથો તે બના-
મણ મજુર કરે અને છેવટે યુનિવર્સિટીના ચેન્સેલર (ગવર્નર સાહેબ)
એ બસામણ ગાન્ય કરે સારેજ એ પદવી અર્પણ કરાય છે. ધિ ઑન-
રબલ મિ સેલિંગ (હવે ડૉ સેલિંગ) ની બાબતમા આ બધો વિધિ
બરોબર—જેઈએ તેથી પણ વિશેષ પરિપૂર્ણ થયો છે હેલા હૉન્નોકેચન
વખતે થીમન ચેન્સેલર સાહેબે એ પદવીને ધિ ઑનરબલ મિ. સેલિંગ
બધી રીતે સાગક છે એવી સૂચના કરી હતી લોકગત પણ એ પક્ષમાં
દૃઢ અને પ્રગળ હતું. સિન્ડિકેટ અને મેનેટ બંનેમાં એ પદવીના અર્પ-
વાની દરખાસ્ત સર્વાનુમતે મજુર થઈ અને થીમન ચેન્સેલર સાહેબે
તે ગાન્ય કરી આ રીતે ચર્ચ વિધિ આજ્ઞ પરિપૂર્ણ થવાથી તા ૨૯ મી
સપ્ટેમ્બરે મેનેટના બલ મગાઈબ માયે થીમન ચેન્સેલર સાહેબે એ પદવી
ધિ ઑનરબલ મિ સેલિંગને એનાયત કરી છે એ ડીમી ડીરેક્ટર ઑપ

૩૨૨ ધિ ઑનરબલ મિ. સેલ્ડિનને એલ એન્ડ ડિ.ની ડીમીનું અર્પણ!

સોની છે અને હવે તેઓ ધિ ઑનરબલ ડૉક્ટર સેલ્ડિન કહેવાશે. ઉવટનો વિધિ એવો છે કે કાપદાની ફકટિના ડીન જે હોય તેઓ શ્રીમન્ ચેન્સેલર સાહેબ આગળ જે પુરુષને એ માનવંતી પદવી આપવાની હોય તે પુરુષને રજુ કરી વિનંતિ કરે કે આપ એ વિદ્વદર્શને એ પદવી અર્પણ કરો. આ પ્રસંગે એવી રીતે રજુ કરવાનું કામ જરિટસ ચંદાવારકરનું હતું. તેમણે ચેન્સેલરને રજુ કરતી વખતે પાંતે ધિ ઑનરબલ મિ. સેલ્ડિનની કારકીર્દિ અને જીવનનું જે વર્ણન કર્યું છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે અને દરેક પુરુષે—મુખ્યત્વે શિક્ષકે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. તેમાંથી ઘણી રીતનો ઉપદેશ મળે છે, માટે તેનો સારાંશ નીચે આપ્યો છે:—

મિ. સેલ્ડિનની વિદ્વતા સુવિદિત છે અને તેનું મુખ્ય પ્રમાણ એ છે કે તેમનું નામ ઇલાકાના સર્વ કેળવણીના પ્રુપોમાં ધરગણુ ચર્ચ પડ્યું છે. ઘણાં વર્ષ સુધી તેઓ યુનાની ડેકન કૉલેજના ન્યાયશાસ્ત્ર અને નીતિવિપયક તત્ત્વશાસ્ત્રના આધ્યાપક (પ્રોફેસર) હતા તેમજ કૉલેજના પ્રિન્સિપલ હતા. હાલ તેઓ મુખર્ષી ઇલાકાના કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર છે. ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી તેઓ યુનિવર્સિટિના વાઇસ-ચેન્સેલર છે. તેઓ ડિરેક્ટર કે વાઇસ-ચેન્સેલરની માનવંતી પદવી પર આત્મા નહોતા સારે પણ ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં વાઇસરૉય લૉર્ડ કર્ઝને હિંદના જુદા જુદા ભાગના ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન અને યુનિવર્સિટિના વાઇસ-ચેન્સેલરોની કૉન્ફરન્સ (સભા) બેઠી કરી હતી તેમાં મિ. સેલ્ડિનને આમન્ત્રણ કર્યું હતું એ તેમની વિદ્વતાની કદર કર્યોતું ચિહ્ન છે. મદ્રાસના રેવરન્ડ ડૉક્ટર મિલરને પણ એવુંજ આમન્ત્રણ થયું હતું. પણ મિ. સેલ્ડિનની કારકીર્દિમાં સર્વથી વિશેષ પ્રતિષ્ઠા આપનાર જાણત તેમણે ડેકન કૉલેજ સાથે લાંબા વખત સુધી પોતાનો સંબંધ જરૂરી રહ્યો તેને જાણી પદવીએ ચઢાવી એ છે. એ સંબંધ ૨૯ વર્ષ સુધીનો છે. એ લાંબી મુદતની દર્શિયાનમાં બે વાર મિ. સેલ્ડિન રાજકોટની રાજકુમાર કૉલેજના કામચલાઉ પ્રિન્સિપલ તરીકે કામ કરવા ગયા હતા, (ઇ. સ. ૧૮૮૦ અને ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં) પણ તેમનો કૉલેજ સાથેનો વિયોગ ખુબ અદ્યપ કાળનોજ હતો અને તેથી સમાગમની શિષ્યવર્ગને આવશ્યકતા વિશેષ સમજાઈ. ઇ. સ. ૧૮૮૨ પછી પોતાને વિશેષ લાભ થવાનો પ્રસંગ આવે તોપણ ડેકન કૉલેજ સાથેનો સંબંધ

છોડવાને તેમણે ઓખી ના કહી હતી. કૉલેજની સ્થિતિમાં તેમણે ધણોજ સુધારો કર્યો છે. કૉલેજની કુદરતી સ્થિતિ ધણોજ અનુકૂળ અને રમણીય છે અને તેની કૃત્રિમ અંતુકૂળતામાં તેમણે ધણોજ વધારો કર્યો છે. દરેક વર્ષે મિ. સેલિંગએ પોતાની કૉલેજ માટે કંઈ કંઈ પણ માગણી કરી છે અને તે એવી આકર્ષક રીતે કે તે દરેક માગણીનો સરકારે સ્વીકાર કર્યો છે. મુંબઈના એક માજી ગવર્નર સાહેબે એક પ્રસંગે કહેલું મને યાદ છે કે જ્યારે મિ. સેલિંગ પોતાની કૉલેજ માટે કંઈ માગે ત્યારે કોઈ ગવર્નર તેને 'ના' કહી શકે નહિ; કેમકે એમનો ઉત્સાહ અને આપલ્ય ધણોજ આકર્ષક અને મનોવે-ષક હતાં. ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં જ્યારે મિ. સેલિંગનો સંબંધ ડેકન કૉલેજ સાથે થયો ત્યારે કૉલેજનો કૉમ્પાઉન્ડ માત્ર એ એકરનો હતો. એ વર્ષે ઉપર જ્યારે એમણે કૉલેજ સાથે સંબંધ છોડ્યો ત્યારે એ કૉમ્પાઉન્ડ ૨ એકરથી વધીને ૧૩૫ એકર થયો હતો. હવે કૉલેજમાં ઉત્તમ છાત્રાલય (બોર્ડિંગ હાઉસ) છે, ઉત્તમ બાગ, ઉત્તમ કસરત શાળા, લૉન ટેનિસ વગેરે રમતો માટે રથળો અને બોર્ટિંગ ક્લબ (મછત્રામાં કસરત કરવાનાં મંડળો) અને પુસ્તકાલય તેમજ વર્તમાનપત્રાલય છે. આવાં આવાં સાધનો અને ઉપકરણોથી શિષ્યવર્ગની શારીરિક અભિવૃદ્ધિ કરવા તરફજ તેમનું લક્ષ હતું એમ નહિ, પણ સ્વાસ્થ્ય અને જાતમહેનતની ટેવો તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવી એ તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. મિ. સેલિંગ શિષ્યવર્ગ સાથે રમતગમતમાં અને તેમના જ્ઞાનગી જીવનની હકીકત જાણવામાં છૂટથી ભાગ લેતા હતા. આથી શિષ્યવર્ગની તેમના પર પ્રીતિ થાય એમાં કંઈ નવાઈ નથી. વળી કૉલેજનું મિ. સેલિંગનું ઉચ્ચ શિક્ષણ એ પ્રીતિમાં વધારો કરતું હતું. તે કૉલેજમાં હમેશ ન્યાયશાસ્ત્ર અને નીતિવિષયક તત્ત્વજ્ઞાન વિષે અધ્યાપક તરીકે બાપણો આપતા હતા અને અંગ્રેજી સાહિત્ય-બેકન અને બર્ક વિષે કવચિત્ બાપણ આપતા હતા અને શિષ્યોને એમનાં બાપણોનાં ધણોજ વખાણ કરતાં મેં સાંભળ્યા છે. નીતિવિષયક બાપણો માત્ર વિદ્યતાબરેલાં હતાં એટલુંજ નહિ, પણ શિષ્યવર્ગને ધણાં ઐરક પણ હતાં મેં એમાં બે બાપણ ધણાં ગુર્વ પર સાંભળ્યાં હતાં અને તેથી ધણોજ સંતુષ્ટ થયો હતો. મારે કહેવું જોઈએ કે એ બાપણો જેવાં હોવાં જોઈએ તેવાંજ હતાં. મનુષ્યને વિષે જે અનન્તતા રહેલી છે તેવું

૩૨૪ ધિ ઔનરબલ મિ. સેલિંગને એચ એચ. ડિ. ની ડીગ્રીનું અર્પણ.

તેને તે જ્ઞાન કરાવતાં હતાં અને તેના આત્માને વિષે હોય તેનાથી વિ-
શેષ ઉચ્ચતર અભિવૃદ્ધિની સ્થિતિની આશા ઉત્પન્ન કરતાં હતાં.

વળા મિ. સેલિંગ શિષ્યવર્ગને વિનીત કરવા સાર જે વિનયનિયમો
બાંધતા અને પળાવતા તે પણ પ્રશંસનીય હતા. શિષ્યનાં આચરણ પર
તેઓ દરરોજ લક્ષ આપતા. જ્ઞાન એક શક્તિ છે એમ સામાન્ય રીતે
કહેવાય છે. પણ તેનો અર્થ એટલોજ છે કે જ્ઞાનથી આપણે આસપાસની
સ્થિતિ પર કે કુદરત પર સામર્થ્ય ચલાવી શકીએ છીએ. પણ જે શ-
ક્તિથી પ્રબળ અને સ્વાભિમાની મનુષ્યત્વ આવે છે તે શક્તિ જુદીજ છે.
એ મનુષ્યત્વ આત્મદમનથી આવે છે અને આત્મદમન તરફ વધમાં વિ-
નયનિયમોને અધીન રહેવાથી આવે છે, આપણી વૃત્તિ, વાણી અને લાવ-
ચોને સ્વવશ રાખવાથી આવે છે. મિ. સેલિંગનું શિક્ષણ એ પ્રકારનું હતું.
તે હમેશ પોતાના શિષ્યવર્ગ પર એવું દેખાવતા કે જેવા ભગ્ય અને દજ-
દખાબરેલા, કુદરતના ચમત્કાર અને મનુષ્યની શક્તિથી અલંકૃત સરસ્વતી-
ગન્ધર્વમાં તમે અધ્યયન કરો છો તેથીજ તમારી પ્રાદતા થવી જોઈએ
અને સ્વાભિમાન અને આત્મસંયમથી ઉત્પન્ન થતું ઉદાર ચારિત્ર્ય પણ તેવું-
જ ચમત્કારિક અને સુંદર હોવું જોઈએ. તેઓ પોતાના સર્વ શિષ્યોને
ખરોખર જોળખતા હતા. તેમનાં ચપજ નેજ તેમની પરીક્ષા તરતજ કરતાં
અને તેમના હોય સુધારવા તરફ અને તેમને વિનીત કરવા તરફ તેઓ
ધણા ઉત્સુક રહેતા.

પણ મિ. સેલિંગએ એથી પણ વિશેષ અગત્યની સેવા એ બજાવી છે
કે શિષ્યવર્ગ આગળ પોતાના આચારનો ઉત્તમ અને અતુકરણીય દેખાવ
મૂક્યો છે. તેમનું નિયમિત અને વ્યવસ્થિત જીવન, જ્ઞાન અને નીતિ પર
પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો પ્રેમ, ઉત્તમ આધુનિક પુરુષો સાથે પ્રસક્ત અને ઉત્તમ
શ્રુત પુરુષો સાથે તેમનાં મુગ્ધકા મારફત પરીક્ષા સતત સમાગમ, પ્રામાણિ-
કતા અને સ્વાભિમાનની કદર, તેમજ કપટ, દુષ્ટ જુદિ, અને ડોળ ધાગ્ય
કરવાના સ્વભાવ પર તિરસ્કાર, સક્ષેપમા કહીએ તો એમનું ઉત્તમ જીવન
અને અન્યનું એવું આદર્શજૂત જીવન જોવાની ઉત્સુકતાથી જે અસર એમ-
ના શિષ્યમંડળ પર થતી તે અસર એમનાં ઉત્તમ બાપણ્ય, વ્યવસ્થા અને
મૈત્રીથી થતી અસર કરતા પણ અતિપ્રબળ હતી. કાર્લાઇલે કહ્યું છે કે

આરોગ્ય અને પવિત્રતા એ બંને સાથે સાથે હોવાં જોઈએ; કે જ્યાં કોઈ રીતે જીવન સંપૂર્ણ થાય અને તેમાં કંઈ પણ હિંદુ રહી તે અવશિષ્ટ કે અસંપૂર્ણ રહે નહિ. 'જીવન એવું તો સંપૂર્ણ થવું જોઈએ કે તેમાં ચારી-રિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક બધા જોડી રીતે સંયુક્ત થાય કે જેમ સંગીતમાં ગાયેલા અને વાદ્ય વચ્ચે સ્વરનું ઐક્ય થાય સારેજ ગાયન શોભે છે તેમ મનુષ્યજીવનમાં સર્વ પ્રકારનાં બધા વચ્ચે ઐક્ય થઈ તેઓ સુસંગત થાય. આવા ઉચ્ચ જીવનને ઉદ્દેશીનેજ પ્રાચીન આર્ય સોફાએ પોતાના શિક્ષકને આચાર્યસંજ્ઞા આપી છે પોતાના ઉપદેશને અનુસરતો જેમનો આચાર હોય તેજ આચાર્ય અને મિ સેક્રિય વાસ્તવિક રીતે એવા આચાર્ય હતા. જ્યારે સાંજે દિવસના પતિજનને અન્તે મિ. સેક્રિય ફરવા નીકળતા, પોતાના ગજવામાં ડિન્ટનું પુસ્તક રાખતા, આકાશની ચાન્દતા અને એકાન્ત પર્વતની રચરતા અને એવા અન્ય પ્રાકૃતિક સ્વરૂપનું મનન કરતા સારે એવો કયો શિષ્ય હોય કે જે એમ ન કહે કે 'આ પેલી મૂર્તિમતી કેટલેક ટાલેજ આવી' ? આવા જીવનનું અનુકરણ કરવા કયો શિષ્ય લાયકાય નહીં ?

આ પ્રમાણે મેં મિ સેક્રિયનું કેટલેક ટાલેજનું જીવન વર્ણવ્યું છે. એ વર્ણન ધણું અપૂર્ણ છે એમ સમજવું; કેમકે જેમ પિતાના પ્રેમ પ્રતિ પ્રેમનું પૃથક્કરણ કરવું હકિત છે તેવુંજ લક્ષ્ય ચિહ્નનું શિષ્ય તરફના વર્તનનું પૃથક્કરણ કરવું પણ હકિત છે. ફર્પુસન ડોલેજને એમના ઉપદેશથી ધણોજ લાભ થયો છે. એમની ડિરેક્ટર તરીકેની કારકીર્દિ વિશે હું વિશેષ કહી શકતો નથી; કેમકે તે વિશે મને જાણ પડિય નથી. પરંતુ એ કારકીર્દિમાં એમણે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોના દુકા પગાર અને તેમાં રહિ થતાં ધણોજ વિલંબ થાય છે એવી જે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોની દુર્દશા તે સુધારવા તરફ સરકારનું લક્ષ્ય એમણું છે એ ધણું સ્પષ્ટ છે.

ઈ. સ. ૧૯૦૬ થી લાંબા સંસેતર તરીકે જે એમણે કામ કર્યું છે તે ધણુંજ લક્ષ્ય પ્રકારનું છે. સેનેટમાં નવા નિયમે લાગુ થયા અને તેમાં સર્વ સાથે કામ કરવાની કુશળતાથી એ સર્વના પ્રિય થયા છે. યોગ્ય માસમાં

૦ ૭ રૂ. ને બદલે ૯ રૂ. ને માંચ વર્ધવા વધારે નોકરી હોય તો નાણાની જોગવાઈ મને ૧૦ રૂ. પગાર આપવાનો સરકારે ઠરાવ કર્યો છે. એમ 'વર્તમાનપત્રો' પરથી જણાય છે.

તેઓ પેન્શન પર જનાર છે અને તે સમય પછી જોમ સર એલેક્ઝન્ડર ગ્રાન્ડ, ડૉ. વિલ્સન અને ડૉ. વર્ડસ્વર્થને હજી પણ લોકો યાદ કરે છે, તેમ એમને પણ યાદ કરશે.

આ પ્રમાણે જસ્ટિસ યંદાવારકરનું વિદ્વતાયુક્ત બાપણ પૂરું થયા પછી યુનિવર્સિટિના ચેન્સેલરે (ગવર્નર સાહેબે) મિ. સેલ્મને એલ. એલ. દિની પદવી અર્પણ કરી અને પોતે પણ તેમના ગુણની સ્તુતિ કરી અને શિક્ષકનું જીવન કેવું નિઃસ્વાર્થ અને આદર્શભૂત હોવું જોઈએ, તેમણે પોતે વાવેલાં ખીનું ફળ યવા માટે કેવી રીતે ધૈર્ય રાખી લાંબો વખત વાટ જોવી જોઈએ અને શિષ્યમુડળ સાથે કેવો ગાઢ સંબંધ રાખવો જોઈએ તે સર્વ બાબત પર વિવેચન કર્યું અને એ બધા સમારંભ સમાપ્ત થયો.

વરરુચિપ્રાકૃતપ્રકાશ.

(આજી પુ. ૪૬ પૃ. ૩૬૬ થી)

अथ सप्तमः परिच्छेदः ॥

ततिपोरिदेतौ ॥ १ ॥

ततिप् इत्येतयोरेकैकस्य स्थाने इत् एत् इत्येतावादेशौ भवतः॥

पठइ पठए ॥ सहइ सहए ॥ पठति पठते ॥ सहति सहते ॥

ત (આત્મ ૦ ૩ પુ ૦ એ ૦ વ ૦) અને તિપ્ (પર ૦ ૩ પુ ૦ એ ૦ ૧૦) એ એમાંના એકેકને સ્થાને ઇત્ અને ઇત્ એવા આદેશો થાય છે.

પઠતિ (પઠે છે) નું પઠઈ, પઠए; પઠતેનું પઠइ, પઠए થાય છે.

સહતિ (સહે છે) નું સહइ, સહए અને સહતે નું સહइ સહए થાય છે.

थास्तिपोःसि से ॥ २ ॥

याम् सिप् इत्येतयोरेकैकस्य स्थाने सि स इत्येतावादेशौ भवतः ॥

पठसि पठसे । सहसि सहसे ॥

१ इत्येतौ स्याताम् । ४

યાસ્ (આત્મ૦ ૨ પુ૦ એ૦ ૧૦) અને સિપ્ (૫૨૦ ૨ પુ૦ એ૦ ૧૦) એ પ્રત્યયોભાના એકકને સ્થાને સિ અને સે એવા આદેશો થાય છે.

પઠસિ (હું ૫૪ છે) હું પઠસિ અને પઠસે.

इदमिषोर्मिः ॥ ૩ ॥

इद मिप् इत्येतयोः स्थाने मिर्भवति ॥

पठामि । हसामि । सहामि ॥

इद् (આત્મ૦ ૧ પુ૦ એ૦ ૧૦) અને મિપ્ (૫૨૦ ૧ પુ૦ એ૦ ૧૦) એ પ્રત્યયોને સ્થાને મિ થાય છે.

પઠે અને પઠામિ (હું ૫૬ છું) હું પઠામિ.

હસામિ હસામિ અને સહે હું સહામિ.

न्तिहेत्थामोमुमा बहुषु ॥ ૪ ॥

बहुषु वर्त्तमानानां तिङां स्थाने न्ति ह इत्था मो मु म इत्येत आदेशा भवन्ति

प्रथमपुरुषस्य ॥ रपंति । पठंति । हसंति ॥

मध्यमस्य ॥ रमह । पठह । हसह । पठित्था ॥

उत्तमस्य ॥ पठामो । पठसु । पठम ॥

બહુવચનના પ્રત્યયોને સ્થાને ન્તિ, હ, ઇત્થા, મો, મુ અને મ એ આદેશો થાય છે.

પ્રથમ પુ૦=૩ પુ૦—રપંતિ । પઠંતિ । હસંતિ ॥

મધ્યમ પુ૦=૨ પુ૦—રમહ ! પઠહ । હસહ । પઠિત્થા ॥

ઉત્તમ પુ૦=૧ પુ૦—પઠામો । પઠસુ । પઠમ ॥

अत ए से ॥ ૫ ॥

नित्यार्थं वचनं यतो विशेषणम् । तत्तिपोः सिप्थासोः ए से

इत्यादेशावत एव परौ भवतः । नान्यस्मात् ॥

ततिपोः । रमए पढए ॥

सिप्यासोः । रमसे पढसे ॥

अत इति किम् । होइ । भवति ॥

નિસાર્થક વચન યાય માટે વિશેષણ છે. તે અને તિપ્પને સ્થાને ૧. સ્વત્વ પ્રમાણે ને એ આદેશ યાય છે અને સિપ્ અને ધાસૂને સ્થાને ૨. સ્વત્વ પ્રમાણે ને સે આદેશ યાય છે તે અકારથીજ પર યાય, અન્ય સ્વ-રથી પર હોય તો યાય નહિ.

રમણ (રમતે ને સ્થાને), પઢણ (પઢતિને ઠેકાણે)=તે રમે છે, તે પઢે છે.

રમસે અને પઢસે—તું રમે છે, તું પઢે છે.

અતઃ એમ કેમ કહ્યું છે ? હોઈમાં અકાર નથી, ઓકાર છે; તેથી એ આદેશ યતો નથી, પણ ૧ સૂ. પ્રમાણે માત્ર ર્ણ યાય છે. હોર= યાય છે; ભવતિ તું પ્રાકૃત ર્ણ છે.

अस्तेर्लोपः ॥ ६ ॥

अस्तेर्धातोः थास्सिपोरादेशयोः परतो लोपो भवति ॥

सुत्तो सि । पुरिसो सि ॥ सुप्तोऽसि । पुरुषोऽसि ॥

ધાસ્ અને સિપ્ (આત્મ. અને પર. ૨ પુ. એ. વ.) ના આદેશો પર હતાં એમ ધાડુનો લોપ યાય છે.

सुत्तो सि—तु सुतो. છે.

पुरिसो सि—तु पुरुष. છે.

मिमोमुमानामंधौहश्च ७ ॥

મિમોમુમાનામસ્તેઃ પરેષામધો હકારઃ પ્રયોક્તન્યઃ । અસ્તેષે લોપઃ ॥

ગઓ મ્હિ । ગઅ મ્હો । ગઅ મ્હુ । ગઅ મ્હ ॥ ગૂતોઝસિ ।
ગૂતાઃ સ્મઃ ॥ .

મિ, મો, મુ અને મ એ આદેશો અસ્ ધાતુથી પર હોય ત્યારે તેમાંના
મ્ ની પછી હકાર પ્રયોજવો. અસ્ ધાતુનો લોભ કરવો.

ગઓ મ્હિ એટલે હુ ગયો છું. એમાં મિ ના મકાર પછી હકાર
પ્રયોજ્યો છે.

ગઅ મ્હો, ગઅ મ્હુ અને ગઅ મ્હ—અને ગયા છિયે, એમાં બ-
હુવચનના મો, મુ અને મ આદેશોના મકાર પછી હકાર પ્રયોજ્યો છે.

યક ઈઅઙ્ઙૌ ॥ ૮ ॥

યકઃ સ્થાને ઈઅઙ્ઙા ઇત્યાદેશૌ ભવતઃ ॥

પઢીઅઙ્ પઢિઙ્ઙિઙ્ । સહીઅઙ્ સહિઙ્ઙિઙ્ ॥ પઠયતે । સહતે ॥

યક્ (કર્મણિ પ્રસય)ને સ્થાને ઈઅ અને ઙ્ઙ એવા આદેશો
થાય છે

પઠયતે ને ઠકાણે પઢીઅઙ્ કે પઢિઙ્ઙિઙ્—પદાય છે.

સહતે ને ઠકાણે સહીઅઙ્ કે સહિઙ્ઙિઙ્—ખમાય છે.

નાન્ત્યદ્વિત્વે ॥ ૯ ॥

ધાતોરન્ત્યદ્વિત્વે સત્તિ યક ઈઅઙ્ઙા ઇત્યાદેશૌ ન ભવતઃ ॥

હસ્સઙ્ । ગમ્મઙ્ ॥ ગમ્યતે હસ્યતે ॥ ગમીંદીનાં વિકલ્પેન દ્વિ-
ત્વવિધાનાત્ દ્વિત્વાવિધાને ઉક્તાવાદેશૌ ન ભવતઃ । દ્વિત્વાવિધાને તુ
ભવત એવ ॥ ગમીઅઙ્ । ગમિઙ્ઙિઙ્ ॥

ધાતુનો અન્ત્ય વ્યજન બેવડાયો હોય ત્યારે યક્ ને સ્થાને ઈઅ
અને ઙ્ઙ એ આદેશો થતા નથી.

હસ્સઙ્ અને ગમ્મઙ્—હસ્યતે ને ગમ્યતે ને-ઠકાણે થાય છે; કારણ
કે ધાતુના અન્ત્ય વ્યજનનો દ્વિર્ભાવ થયો છે.

ગમ્ આદિ ધાતુઓના અન્ત્ય વ્યંજનનો દ્વિર્ભાવ વૈકલ્પિક છે. 'ગમા-
દીનાં દ્વિત્વં વા ૮ । ૫૮ એ સૂત્ર આગળ આવશે તે પ્રમાણે), તેથી
જ્યારે દ્વિર્ભાવ થાય ત્યારે કહેલા આદેશો થતા નથી અને દ્વિર્ભાવ ન થાય
ત્યારે થાય છે.

ગમીઅઈ ૩ ગમિજ્જઈ—ગમ્યતે ને રથજે-અર્થે દ્વિર્ભાવ થયો,
નથી, ગાટે આદેશો થયા છે

ન્તમાણૌ શતૃશાનચોઃ ॥ ૧૦ ॥

શતૃશાનચ્ચ્ ઇત્યેતયોરેકૈકસ્ય ન્ત માણ ઇત્યેતાવાદેશૌ ભવતઃ ॥

પઢંતો । પઢમાણો । હસંતો । હસમાણો ॥

શતૃ (૫૨૦ વર્ત૦ કૃદન્તનો પ્રત્યય) અને શાનચ્ચ (આત્મ૦ વર્ત૦
કૃ૦ ને પ્રત્યય) એ બેમાંના હરેકને રથાતે ન્ત અને માણ એવા આ-
દેશો થાય છે.

પઢંતો ૩ પઢમાણો—પઢત્, પઢમાન ને રથજે-પઢતો.

હસંતો ૩ હસમાણો—હસત્ ને રથજે-હસતો.

ઈ ચ સ્ત્રિયામ્ ॥ ૧૧ ॥

સ્ત્રિયાં વર્તમાનયોઃ શતૃશાનચોરીકારાદેશો ભવતિ । ન્તમા-
ણૌ ચ ॥

હસઈ । હસંતી । હસમાણા ॥ વેવઈ । વેવંતી । વેવમાણા ॥

શ્રીલિંગમાં આવેલા શતૃ અને શાનચ્ચ રથાતે રૂકાર આદેશ
થાય છે તેમજ ન્ત અને માણ પણ થાય છે.

હસઈ, હસંતી અને હસમાણા—હસન્તીને રથજે-હસતી.

વેવઈ, વેવંતી અને વેવમાણા—વેવમાનાને રથજે-વેવતી.

ધાતોર્ભવિષ્યતિ હિઃ ॥ ૧૨ ॥

ભવિષ્યતિ કાલે ધાતોઃ પરો હિશબ્દઃ પ્રયોક્તવ્યઃ ॥

ધાતોર્હિઃ સ્યાત્ ૧ ૪

હોહિહ્ હસિહિહ્ । હોહિતિ । હસિહિતિ ॥ ભવિષ્યતિ । હ-
સિષ્યતિ । ભવિષ્યન્તિ । હસિષ્યન્તિ ॥

ભવિષ્યદ્વાજમાં ધાતુથી પર — શબ્દ પ્રયોજવો.

હોહિહ્—ભવિષ્યતિ ને સ્થળે—તે થશે.

હસિહિહ્—હસિષ્યતિ ને સ્થળે—તે હસશે.

હોહિતિ—ભવિષ્યન્તિ ને સ્થળે—તેઓ થશે.

હસિહિતિ—હસિષ્યન્તિ ને સ્થળે—તેઓ હસશે.

ભાષાવતાર.

(આશુ પુ. ૪૭ ૫૪ ૨૯૯ થી.)

ઉદાહરણ.

મત્સર=મત્સર (અદેખાઈ.) ઉત્સર્ગ=કેળરંગ. સંવત્સરી=૭મહારી.

ઘત્સ=નાહડો ૧૨૫, ૧૨૮ મત્સ્ય=માછળું. ધસાદિ, ૪૩, ૧૧૬

૧૨૧, ૧૨૮

૭૯ ગણ ૭૯ મો—નિયમ—ચ નો હ થાય છે.

ઉદાહરણ.

નાથ=નાદ. મયિત્ત=મણી. પૃથુક=પહુવા. કથન=કહેવું.

૮૦ ગણ ૮૦ મો—નિયમ—દ નો હ થાય છે.

આ નિયમ અર્ધાદોષને લીધે થયો છે.

ઉદાહરણ.

સ. દર. માચ્છાસ=ગોહાદ. દેહલી=ડેહલી.

મા. ૩૨૧. દર્મ=ગામ. દોલા=ડોળા.

દિ. ૩૨. દાદા=પાદ. વંશ=ગંસ

શુ. ૩૨. દાદિકા=ગદી. શુદ્ધુદ્=ગડગડીમાં.

વેદો=વેદી.

સંવંશ=સાંસે.

૮૧ ગણ ૮૧ મો—નિયમ—દ નો ય થાય છે.

ઉદાહરણ.

કદલી=કમલી=કેળ.

પદ્મ=પોપણું.

વેદ=વેવ (સામવેદનો)

પાદ=પાપ.

પદ્મપદ=છપ્પપ

૮૨ ગણ ૮૨ મો—નિયમ—દ નો ર થાય છે

ઉદાહરણ.

પદ્મદશી=અગ્યારશ.

દ્વાદશ=બાર.

દ્વાદશી=બારશ.

ત્રયોદશ=તેર.

ત્રયોદશી=તેરશ.

પદ્મદશ=એગારહ=અગ્યાર.

૮૩ ગણ ૮૩ મો—નિયમ—દ નો વ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પાદુકા=પાવડી

મેદ=મેવ

પાદ=પાવ (પા)

૮૪ ગણ ૮૪ મો—નિયમ—દ્ નો વ થાય છે.

ઉદાહરણ.

આ નિયમનું પ્રાકૃત આપામાં દ્વિ તું વી થયું છે ફટલીક આપામાં દ્વ નો દ થાય છે. પાલીમાં દ્વિતીયઃ તું કૃતીયો થયું છે તે વ નો સંપ્ર-સારણ થઈને થયું છે. સંસ્કૃત દ્વાદશ તું ગુ. માં બાર થયું છે પણ આશ્ચર્ય છે કે વેદમાં પણ દ્વાર ને બદલે ચાર શબ્દ જોવામાં આવે છે. નીચીનિવારકવંધં એ ઋગ્વેદના (અ. ૪ અ. ૪ વ. ૩૦ ઋ. ૩) મં-ત્રમાં તેમ થયું છે. કેમકે નિરુક્તકાર યાસ્કે તેનો પર્યાય મુક્યો છે ત્યાં નીચીનિવારક લખ્યું છે.

ઉદાહરણ.

દ્વાદશ=બાર.

દ્વિમહર=અપાર.

દ્વાદશી=બારશ.

દ્વે=એ.

દ્વાર્વિંશત્=ગત્રીશ.

દ્વાર=બાર, બાર.

દ્વારશાખ=બારશાખ

દ્વિચત્વાર્વિંશત્=એતાલીશ.

દ્વારી=ગરી

વગેરે

દ્વાર્વિંશતિ=ગત્રીશ

૮૫ ગણ ૮૫ મો—નિયમ—ચ નો જ થાય છે.

આ ગણ ૧૨૭ ના ગણને અનુસરીને થયો છે કેમકે દ બિડી
જઈ ચ નું દિવ પ્રાકૃતમાં થયુ છે અને ચ નો જ થાય છે.

ઉદાહરણો.

સં.	અથ	ચિહ્ન	ચિહ્ન	સાચ=ખાજ, ખાજું
પ્રા.	અજજ	૦	ચિજજુલા	છાચ=ખાજું, જજજુ
મા.	॥	ચિજજઈ	૦	વાચ=ખાજું ૧૩૧
પા.	॥	૦	૦	નૈવેચ=નેજ (નવ વાનીનાં નેજ)
જુ.ગુ.	આજ	ખીજય	વીજળી	વૈદ્યનાથ=વેજનાથ ૩૭
ચા.ગુ.	॥	॥	॥	દૃત=જુડ.

૮૬ ગણ ૮૬ મો—નિયમ—ધ નો દ થાય છે.

ઉદાહરણો.

અધિક=અદક, અદકુ, અદકડો. મૂઘર=મૂઝર. (નામ વિશેષ).

૮૭ ગણ ૮૭ મો—નિયમ—ધ નો હ થાય છે.

આ નિયમ માગધી અને ખીજ પ્રાકૃતમાં પણ છે.

સ. વધૂ=મા. વહૂ=મા=વહુ=ગુ.=વહુ

ઉદાહરણો.

ગોધૂમ=વહુ. વધિ=હી. વધિર=હીરો. મધુક=મહુડો મધુમતી=મહુવા
(બાવનગરનું બદર.)

ગુજરાતની મુસાફરી.

આલુ પુ. ૪૭ પ. ૩૧૩ થી.

હરિગીત.

વડોદર વળી નીરખતા બહુ પ્રવૃથ્ત નૃપ વગ્તાય છે,
જે મન્યમાં કેળવણી ખાતે જુગુ ખર્ચ કરાય છે;
ગુજરાતમાં આ મહુથી ચડતું દેશીગજ્ય પ્રમાણુ જો,
બહુ બાગ, સદર્શોવિવામ, 'રંગારી, સાકમાર્તી,' નિહાળજો. ૨૪

૧ અસાડ સુદ ૧૧-બાદરવા સુદ ૧૪ તથા આમે સુદ ૧૦ ની.

૨ બાદની પાછળના કિલામાં ચિતા, વાધ, દાથી, ઘોડા, પાડા વગેરેની કુસ્તી
કે સમાઈ દોષધાર ગાયકવાડ મરઘાર તરફથી કરાવવામાં આવે છે તે.

સવૈયા.

ખાવાગઢ^૧ ઇશાનખુલે ચાપાનુ રમારક નામ જણાય,
જીતામે, તે દિનથી બેગડો ખીન્ને મહમદશાહ ગણાય;
માળ તેણે આ મુક્તક ગોધરા સ્ટેશનથી ચડતો બહુ કાટ,
લાંચી બમરડો^૨ બીમતણા લેવા મહોં ઊતરીને સ્થો વાટ ૨૫

હરિગીત.

મોહર નદીથી જોગમણું બે કપડવણુજ જણાય છે,
ભાં ચાંદીનો સાચું ગિસેરી કાચ સરસ કરાય છે,
ડાકોરમાં બહુ બીડ માણુકઠારી^૩ આજજ થાય છે,
બે લાખનો શણગાર, માંચુસ પાંચ લાખ ગણાય છે. ૨૬

સવૈયા.

વાસદ પાસે હવે નથી, બોજ બહુ પૂલ ઉચો મહોંનો વરતાય,
પાસ અરેતર ખુદિ, બોલી, બડો રસાળ બૂંમિ પકાય,
બહુ છેટેથી દેખાતું સ્વામીનારાયણનું વડતાલ,
નત્રાણું સતસર્ગી જતા તહોં મેળા થાય ખપે બહુ માલ. ૨૭

હરિગીત.

નડિચીદથી ઝટ અગ્નિરથ પર આપણે સૌ બેસોંએ,
મેલનોં ઝડપથી વૃક્ષ જતાં^૪ અગ્નિખુણુમાં પેખોંએ;
એન્જીન જમે જળ કોયલા બહુ ભાર તાણી નય છે,
થાકે ન એવું જળઈ પણુ ઇજનેર વસ વરતાય છે. ૨૮

સવૈયા.

જુઓ મેમદવાદ દોસે છે નૈરત્યે^૬ શોંતળ વા વાંચ,

તેની આસપાસ પવનના ઝપાટા લાગે છે તેથી પવનગઢ પણ કહે-
વાય છે તળેટીમાં ચોપાનેર મોટું હતું. હાલ નાતું ગામડું છે.
વાડાસીનાર નજીક બીમનાથ પાસેના ડુંગર પર બમરડાના આકારનો
એક મોટો પત્થર છે, તેને લોકો બીમનો બમરડો કહે છે.

આસો સુદ ૧૫-શરદ પુનમ.

“આવી મહી ને ચિંતા યમ.”

આંગણાડી વાચવ્ય ખુણામાં જતી હોવાથી થતો ઉઘટો દેખાવ.

શિઆળામાં પવનની ગતિ

ઉત્તરીએ કુવેા જોવાને પછીં સરખેજ જવા મન થાય;
ઠારીગરી રાજમાં ખારી જાણની જગખ્યાત ગણાય,
કાયમ નિદ્રામાં સૂતેલા પૌર અને સુલતાન^૧ જણાય.

૨૯

હરિગીત.

દેશાનમાં ત્રણ કોસ અમદાવાદ સાંજે આવતા,
મનમાં હરખ ન સમાય, આ મુસાફરી પુરી થતાં;
જોયું નવોન સહુ ઠામમાં શુભ રાજ્યગીત ગવાય છે,
ધિશ્વર તણો ઉપકાર આપજી ઉપર અતિ સમજાય છે.

૩૦

પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

(ચાલુ પુ ૪૭ પૃ. ૩૧૫ થી)

દાંત:—ખોરાક પચવામાં મદદ કરનાર મોંમાં દાંત છે. ખાજક છપ્પી ખાર માસતું થાય છે ત્યારે તેને દાંત આવવા શરૂ થાય છે. છસાત વર્ષનું થાય છે સાંસુધીમાં તેને ૨૦ દાંત આવે છે. આને દુધીઆ દાંત કહે છે. તેને જોડાં મૂળ હોતા નથી. આ દાંત ખરી પડ્યા પછી ખરા દાંત આવવા માંડે છે. ૧૫ વર્ષ સુધીમાં ૨૮ દાંત આવી જાય છે, અને પુખ્ત જીમરનો માણસ થાય છે ત્યારે દરેક જડખાની દરેક તરફ છેલ્લો એક દાંત આવે છે તેને જાનઘાઢ કહે છે. આ છેલ્લો દાંત આવે છે તે વખત માજસમાં વિચારશક્તિ ધણી વધારે હોય છે તેથીજ તેને જાનઘાઢ કહે છે. આ રીતે પુખ્ત જીમરના માણસમાં ૩૨ દાંત હોય છે.

દાંતની રચના:—ધણાને લાગે છે કે દાંત એકલા હાડકાનો બનેલો છે, પણ તેમ નથી. દાંતના સૌથી ઉપરના ભાગમાં એનેમલ નામે એક પદાર્થનું અસ્તર આવેલું છે. આ પદાર્થ ધણેજ કઠણ અને રૂંધે ધીંગો છે. તેમાં રુધિરવાહિનીઓ હોતી નથી. આ એનેમલના પડની નીચે ડેન્ટાઈન નામે પદાર્થનું બીજું પડ છે. તે ડેન્ટાઈન પોચો હોઈ તેને હવાની અસર લાગતાજ બગડીને ખગી પડે છે. એનેમલનું પડ ડેન્ટાઈનનું

૧ શેખ અદમદ ખર્તુ મજનહ, મહમદશાહ ખેમડો, મુજદરસાદ ખીજો ને મહમદશાહ તીજો.

હવાથી રક્ષણ કરે છે. ડેન્ટાઈનની નીચે માંસતંતુઓ અને રુધિરવાહિનીઓ આવેલાં છે. જો એનેમલનું અસ્તર ખરી પડે તો હવાની અસરથી અંદરનો ડેન્ટાઈન ખગડે છે અને છેવટે અંદરના તંતુ અને રુધિરવાહિનીઓ ખગડવા માંડે છે; નેથી દન્દ ચાય છે અને દાંતનાં મૂળ પોચાં પડે છે. આટલા મારે સૌથી ઉપરના એનેમલના ઘોળા પડનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, આધેસો ખોગક દાંતના પેદા પર ચોંટી રહે છે, તેને જો ખસેડી નાખવામાં ન આવે તો તે કોહીને તેમાંથી એક જાતનો ગંસ પેદા થાય છે, તે એનેમલને ખેરવી પાડે છે અગર તેમાં ફાટ પાડે છે. પછી હવાની અસરથી અંદરના ભાગ કાઢવા માંડે છે. એનેમલનું સાફ રક્ષણ કરવું હોય તો આધા પછી ઘણા પાણીથી ઝો સાફ કરવું અને દાંતણુ કરતી વખત પાઉડર વગેરેથી દાંત ખૂબ ધસવા જોઈએ. દાંતરો કહે છે કે ગામડાની છુટી હવાથી એનેમલનું પણ વધારે સખત રહે છે. આથીજ શહેરના માણસના દાંત કરતાં ગામડાના માણસના દાંત વધારે મજબુત હોય છે.

દાંતના ચાર વર્ગ પાડેલા છે. (૧) દરેક જડખાની વચ્ચેના ભાગમાં ચાર જો રીતે કુલ આઠ દાંત છે તેને આગલા દાંત કહે છે. તે કાપવાનું કામ કરે છે હોઠ ઉઘાડવાથી આગલા આઠ દાંત દેખાશે. (૨) રક્ષી-આગલા દાંતની દરેક તરફ ટોચે અણીવાળો એકેક દાંત છે તેને રક્ષી કહે છે. તે ચાર છે. રક્ષી ચીરવાનું કામ કરે છે. આગલા દાંત કરતાં તે સહેજ લાંબી હોય છે. (૩) દરેક રક્ષીની પાછળ જોજો આવનારા દાંત છે. તે કુલ આઠ છે આ દાંત ચાવવાનું કામ કરે છે. દાંત કરતાં તે ટોચે ઝોછા પહોળા હોય છે. માણસ સિવાય બીજાં પ્રાણીઓમાં આવા દાંત હોતા નથી. (૪) આવનારા દાંતની પછી દરેક જડખામાં દરેક તરફ ત્રણ ત્રણ દાંત હોય છે. મદને ત્રણ મૂળ હોઈ ટોચે તે ઘણી પહોળી હોય છે, તે ખોરાક ખાંડીને તેનો લોટ કરી નાખે છે.

દાંત વડે ખોરાકનો ભુકો થતાં તેમાં લાળગંસ મળે છે. દાંતથી ખોરાકનો પૂરેપૂરો ભુકો થયા પહેલાં ખોગક ગળી જવાથી નુકસાન થાય છે; કારણ કે ખોરાકનો નરમ ભોદો જનાવવાનું કામ પછી જઠરને માથે પડે છે. તેથી મારી રીતે પાચન થવા માટે તેને પૂરતી વખત મોંમાં રાખી ચાવવો અને તેમાં પૂરતો લાળરમ મળવા દેવો જોઈએ.

ખોરાકનો નરમ લોદો મોખા તૈયાર થઈ ગળાની બારી વાટે એક પોલાણુમા ઉતરે છે આ પોલાણુને ફેરિકમ (Pharynx) કહે છે. તેમા જુદી જુદી પાચ નળીના મુખ હોવાથી તેમા પાચ દ્વાર છે (૧) કાનની યુરટેશિયન નળીનું મુખ (૨) નાકનું દ્વાર (૩) મોતું દ્વાર (૪) શ્વાસનળીનું મો અને (૫) અન્નનળીનું મો

ફેરિકસમા ગયા પછી ખોગમ્નો લોદો અન્નનળમા ઊતરવા માટે આવે છે અન્નનળના મો ની પાછે અમનળીનું મો હોય છે કુદરતે એવી ગોઠવણ કરેલી છે કે જ્યાં અન્નનો ડાળીઓ અન્નનળમા ઊતરના માટે આવે છે ત્યારે તેના દમાણુ લીધે એ પાંદો શ્વાસનળીના મુખ પર ધક્કે લાય છે અને તેથી શ્વાસનળીનું મો બંધ થઈ જાય છે, આથી અન્ન સહેલાઈથી અન્નનળમા ઊતરે છે શ્વાસનળમા જે અન્ન ભરાઈ જાય તો શ્વાસ રૂધાઈને મરી જના કટલીક વખત ઉતાવળે ખાતા ખાત વગેરેનો દાણો શ્વાસનળીમા પેસી જાય છે ત્યારે દેહમાગના વાતાવરણના ઉપર તરફના દમાણુને લીધે તે દાણો એકદમ જોરની બહાર નીકળી જાય છે જો ધણુ જોરથી તે બહાર નીકળે હોય તો પોલાણુમા સીધીને સીધી નાકના દ્વાર મારફત બહાર નીકળે છે જોહા જોરથી બહાર નીકળે હોય તો પોલાણુમા આવી ણીજ ખોરાક અગર પાણી સાથે અમનળમા ઊતરી જાય છે

(અપૂર્ણ)

ભૂસ્તરવિદ્યા.

(ચાલુ પુ ૪૭ ૫ ૨૧૭ થી)

૩ આખો પદાર્થનો પદાર્થ એક સખગ પત્થરનો મનેલો નથી પણ જુદા જુદા ટેકરાગોની દારો ગળીને ચગેલો છે દરેક ટેકરાના પત્થર પણ સખગ નથી પણ તેમા એક ઉપર એક એમ જુદી જુદી જાતના પદાર્થો હોય છે આ કગતા વધારે નિરીક્ષા કરો તો જાણી એવું જણાશે કે તે દરેક પદાર્થના ગુણોમાં અણુોમાં કે ધારવાળા નથી પણ ધસાઈને ગોળ થએલા છે ગોળ ગુણો અનિચ્છિત રીતે ગોઠવાયલા નથી પણ

હારોમાં ગોઠવાયલા છે અને હારો પણ એક એકને સમાન્તર રહેલી છે. કોઈ કોઈ સ્થળે જુદા જુદા રંગના પત્થર જોવામાં આવશે. તેમાં પણ કેટલાક સખત ને કેટલાક પોચા હશે. આટલા ઉપલક્ષીયા અવલોકન પછી હારો કે આપણે આપ્પથી મુખર્ષિ આવ્યા છીએ ને સાંચી પૂને જવાની ગાડીમાં બેસી ખડાસતના ઘાટ ઉપર બેસી અવલોકન કરીએ છીએ. અહીં શું શું જોવામાં આવે છે ? આપુની પેઠે અહીં આખો ઘાટ સળગ પત્થરનો બનેલો જણાતો નથી પણ જુદા જુદા રંગના હારો જોવામાં આવે છે. અહીં પણ જુદા જુદા રંગના પત્થર દૃષ્ટિએ પડે છે કેટલાક સખત ને કેટલાક પોચા છે. આટલી બાબતમાં તો તે આપુને મળતો આવ્યો હવે આપણે પત્થરની ગ્યના તપાસીએ, અહીં તો મોટા મોટા પત્થરો મળગ જણાય છે. આપુના જેવાં પડો જણાતાં નથી એક કકડો લઈ વધારે અવલોકન કરતા જણાય છે કે, તેના રજ-કણો ગોળ નથી પણ ધારવાળા ને અનિયમિત આકારના છે. વળી તે રજ-કણો હારોમાં ગોઠવાયલા નથી વળી તે હારો સમાન્તર નથી પણ અનિયમિત રીતે સેજબેજ થયલા જુદી જુદી જાતના રજકણોની બનેલી છે. આટલું તપાસ્યા પછી ઘાટ ઉપરથી જિતરી ગાડીમાં બેસી કાઠીયાવાડના પોચાપથર સ્ટેશને જિતરીએ અને હિંદુસ્તાનના બધા મકાનોમાં પોરબંદરી પત્થરોને નામે જે પત્થરો વપરાય છે તેની આજ્ઞા તપાસીએ. આ પત્થર પણ સળંગ નહિ હોવામાં, જુદા જુદા રંગોની બાબતમાં, અને ઘટ્ટ કે પોચાપણામાં ઉપવા બે સ્થળોને મળતો છે. પણ તેનામાં નથી આપુના જેવી પડરચના કે નથી ઘાટના પત્થર જેવું અનિયમિતપણું.

૪ અહીં તો બધા રજકણો અતિશય આરિક હોઈ એક સરખી કુમાચ કે, પોતવાળો પત્થર જણાય છે. નરી આજે તેના રજકણોની રચના કે ગોઠવણી દેખાતી નથી ને ચપ્પુ વડે એકાદ પત્થરને હોલી તેના બુઠાને કાચ ઉપર આજે પાયરી સુક્ષ્મદર્શકચંદ્ર વડે તપાસીએ તો, જણાશે કે તેના રજકણો સખલા, છીપોલીઓ અને બીજા બીજાં પ્રાણીના શેષોના બનેલા છે. આપુ અને ઘાટના પત્થરોના રજકણોને આવી રીતે તપાસતા આવું કાર્ષિ પણ દીઠમાં આવતું નથી. આવી રીતે ત્રણ જુદે જુદે સ્થળે અવલોકન કરવાનું ન બને તો એકજ સ્થળે સલાટને સાં જઈ

૧—અડદીઆ પત્યરનો ૨—રેતાળ પત્યરનો અને ૩—આરસપહાણ કે ચોકનો ડડકો લઈ અપસોડન કરીશું તો ઉપરની ઘણી ખરી બાબતો સમજશે. રેતાળ પત્યર આજુને ગળતો, અડદીઓ ઘાટને અને ચોક પોરબંદરને બંધ બેસતો આવશે.

૫ આટલું તપાસ્યા પછી હવે આખી પૃથ્વી પરના જુદા જુદા સ્થળના નમુના સરખાવીશું તો દરેકનો સમાવેશ ઉપક્રા ત્રણમાંના એકમાં થશેજ. એકજ જાતમાં મુકેલા સઘળા નમુના, રંગ, પોત, કદ અને કઠ-ણાશમાં એક બીજાને મળતા આવશે નહિ, પણ ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જે પત્યરોમાં હોય તે વર્ગમાં મુકવાથી પત્યરોના મુખ્ય વર્ગ પાડી શકાય છે. આ રીતે જે ત્રણ, પત્યરના વર્ગ પાડ્યા, તે પત્યરની જાત પરથી નહિ પણ તેના બનવાના પ્રકાર ઉપરથી પાડ્યા છે. આ ત્રણ વર્ગના પત્યર કયો રીતે બને છે, તે જોવા સારૂ આપણી આજુબાજુ કાલમાં બનતા બનાવો જોવા જોઈએ.

પડવાળા ખડકોની બનાવટ.

૬ ચોખાસામાં આપણી પોળોમાં પડેલું વરસાદનું પાણી ખજખજ વહીને નીચાણના ભાગમાં ચાલ્યું જાય છે. તે પોતાની સાથે કાંકરા, રે-તી, માટી વગેરેને ધસડી લઈ જાય છે, તેથી તે મેલું રંગડા જેવું જણાય છે. તેને વહેવાના માર્ગમાં જો કોઈ ખાડો આવે તો તેમાં ભરાય છે, અને થોડો કચરો તેમાં રહેવા દઈ ખાડો ભરાઈ જવાથી વધારાનું પાણી કમ-સાઈ આગળ ચાલવા માંડે છે. ખાડાને બહાર જો કોઈ ટેકરો આવે આવે તો, તેને અચડાઈ તેમાંનો થોડો ભાગ ધસી નાખી ત્યાંથી આડું ફેરાઈ બીજા રસ્તો લે છે. આમ વારંવાર બનવાથી ટેકરા બીલકુલ ધસાઈ જઈ સપાટ જમીન બને છે, અને ખાડા હોય તે પૂરાઈને પણ સપાટ જમીન બને છે. કચરાની સાથે જો કોઈ પ્રાણિજ, ઉર્જિજ કે હારીગ-રીનો પદાર્થ ધમડાઈ ગયો હોય તો તે પણ કચરાનો બંદર ખાડામાં દટાઈ રહે છે. આ વરસાદના દિવસ વીત્યા પછી આવા એક ખાડાને જોદી બાજુ પરથી તપાસીશું તો તેમાં કચરો અનિયમિત રીતે ગોઠવાયલો જણાતો નથી, પણ કચરામાંના કાંકરા કે કાંકરી સાંધી નીચે બેઠેલાં તે ઉપર રે-તીના કણોનું પડ બધાએલું અને તે ઉપર માટી કે કાલનું પડ જોવામાં

આવે છે. વળી તે ઉપર કાંકરી, પછી રેતી અને ઉપર કાદવ એ ક્રમમાં તે કચરાનાં પડો ગોઠવાયલાં જોવામાં આવે છે. વચ્ચે વચ્ચે વળી દટા-એલા નમુના પણ જોવામાં આવે છે. વળી છેક નીચેનાં પડ સખત અને ઉપરનાં પોચાં માલમ પડે છે. આ ક્રમમાં પડ ગોઠવાવાનું કારણ તો સ્પષ્ટ છે, ભારે પદાર્થ સૌથી પહેલો નીચે જોડે ને પછી તેથી હલકો ને છેવટે સૌથી હલકો ઠરે છે તો પડો તેજ નિયમાનુસાર ગંધાય છે. આ તો છેક નાના પાયા પર જનતો જનાવ જોયો, પણ જે પહાડોમાંથી સેંકડો મોટી નદીઓ નિરતર વહે છે તે પહાડોને તે નદીઓનો ધસારો ફેરવે જાયો. લાગતો હશે તેમ ઉત્પન્ન થયેલો અનહદ કચરો તે નદીઓ સમુદ્રમાં ખેંચી જઈ તેના ભાગ કેટલે દરજ્જે પૂરી નાંખતી હશે તેનો ખ્યાલ પણ આપણને પૂરેપૂરો આવી શકતો નથી. આ મમળવસ સાર આપણે ગંગા નદીનું ઉદાહરણ લઈ વિદ્યતોએ આંકેલા આંકડા તપાસીશું, તો તેનો અચુક અંશે ખ્યાલ આવશે.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના શ્રુતિસા.

(ખીજ ચોપડી ચાલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૩૧૯ થી)

પાઠ ૨૨.

ઢેકા ઢળીઆવાળી લોંચ—ઢાંચી નીચી જગ્યા; ખામટેકરાવાળી જગ્યા. લાકડી...ઢોકે—આધળા માણસ આગળ શું પડ્યું છે, તે જાણવા માટે પહેલાં આગળ લાકડી મૂકી પછી ચાલે છે. અંધારામાં આપણે પણ લાકડીનો તેવોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને લાકડીના અભાવે કાચ લંબાવી આગળ શું પડ્યું છે, તેની ખાતરી થયા પછી આગળ ચાલીએ છીએ.

કોહલાં—કોહલા, વાધ, અને વરનાં ચિન્ન જતાવવાં. તે માણસને કાઠી-ખાનારાં પ્રાણી છે એ સુખાત્મે કદી સમજાવવું.

દુવા—(દુઆ) આશીર્વાદ. દયા (આ). ધમ્મજું; દુવા—ધમ્મજા—સારી ધમ્મજા

પાઠ ૨૨.

દાનત—દાનત (આ) પ્રાગાધિકપણુ. આ મ્યજે જાદાનત કીધી
એવો અર્થ કરવો, પગની સેવાની ઇચ્છા કરી.

પાઠ ૨૩.

હુઠખાએલો કુતરો—કુતરો, કોદલાં, વગેરેને એક જાતનો ઘેલછાનો
રોગ થાય છે. હુઠખાએલું કુતરું જ માણુમને કરડે છે, તેને પણ
તે રોગ લાગુ પડે છે, અને જો તે માણુમની ચોગ્ય રીતિથી અને
ધર્મીજ સંભાળથી દવા કરવામાં ન આવે તો તે મરણ પામે છે.
હુઠખાથી પીડાતા પશુ દર્દીઓ સમજ થતા ગાટે કસાઉલી જાય
છે. કમાઉલી પમળમાં છે, અને અળાલાથી લાંબું ચકાપ છે.
કમાઉલીની અંદર “ પારટપૂર ઈન્સ્ટિટ્યૂટ = (પારટપૂર નામના
વિદ્વાનની પદ્ધતિ પ્રમાણે દર્દીની સારવાર કરવાની મરચા) છે.

પાઠ ૨૪.

જૂલતાં અને સમાતાં—પાણીમાં આમ તેમ ડોળ્યા કરતા અને તેની
અંદર સમાઈ જતા—અદૃશ્ય થઈ જતા.

મને.....કુદાડી—આ નિષ્કપટ બાળ સસને કેટલું બધું ગાહે છે, તેનો આ
ઉપરથી બાલ આવે છે. તે સોના કે રૂપાની કુદાડીથી સોભાઈ
જતો નથી, પરંતુ સોદાની છત્રા પોતાની કુદાડી કાઢી આપવા
દેવી માતાને વિનંતિ કરે છે. કેટલાક બાળકો સ્વભાવથી જ નિષ્પાપી
અને મલ્લને ચાહનારા હોય છે, તો આવા બાળકો સોના કે રૂ-
પાની કુદાડી પોતાની છે, એમ કહી તે લઈ સેવા કેમ તત્પર થાય ?

અપૂર્ણ.

કરાંચી શહેરની મુખ્ય નિરીક્ષા.

દરિગીત— મિત્રો બધા મધી અને સાથે મળીને માનીએ,
મુડી અને ફૂંબાર કેમ હામ આપણુ બાળાએ.
મુડી પશુ મળજુન છે તે હામ મુથજુનું કરે,
જદુ મદેનન આ લોક છે બની ચઠાઈ તે વારે.

સાખી— ઉઘોળી ફૂંબાર આ. વજુઓ ફેરવે ચાકઃ
નળીઆં સબુ ને મોરીઆ, ઈટ માલીનો પાક.

- હરિં— વળી કારખાનું લીનનું પશ્ચિમ દિશાએ જઈ જુઓ,
શુભામ હુસેન ચાકોવાડા દક્ષિણે નિરખી લીઓ.
લાથી વધારે ચાલતા આ લાઇન બગદાંદી તણી,
નિરખોજ મરિપતાલ સાથે સ્કૂલ આ મંધી તણી.
- સાખી— સડક નદીની હિતરી, જાણુ પેત્રે પાર.
મચ્છિ મિયાની જોઈને, આગળ જઈએ ચાર.
- હરિં— તે ક્વાર્ટરેથી આગળે જોઈ પુરાણું શહેર આ,
ફરતીચરો દીન નિરખીને આબ્યા બજારે જોડીઆ.
ગાંધી અને દાણા વગેરેની દુકાનો છે ઘણી,
સીધી સડક પર ચાલતા આ વાડી છે ખોડી તણી.
ચાલો બગીચા પાછળે પુસ્તક તણી શાળા જુઓ,
પુસ્તક વગેરે વાચતા અજ્ઞાનતા સઘળી ખુઓ.
નિરખી બધું એ નવનવું આબ્યાજ ક્વાર્ટર માર્કેટ,
જઈને વધારે આગળે દ્યો રોડ બદરનો મિતો.
- માલિની— ધમ ધમ ધમ થાતી ટ્રામ આ બંધ વાટે,
લઈ લઈ લઈ પૈસા કાપતી ચાક સાટે.
ટન ટન ટન ડકે કલોક એ વાટ વાગે,
ગઈ ગઈ ગઈ ચાલી છેક મિંદુજ આગે.
- વસંતલિલકા— પાટો ટપીજ નિરખી સડક આ નિશાળો,
બાપા અનેક પદતાં શુભ બાળ બાળો.
સંધિજ શુર્જર મકાન જણાય છે આ,
ધરલામ સ્કૂલ નજરે નિરખાય છે આ.
- હરિં— સિરાઈ ક્વાટરની પછી સમજાગ ગાડા ખાતું આ,
નિહાળીએ નજરે સડક કોલેજ ને ભુતખાનું આ.
કાસર તળી ગોદી સહે આંધ્રીમ પોરટ ને તારની,
મ્યુનીસિપાલીટી બગીચે શાંતિ દ્યો વિદ્યારથી.
- મુનંગી— જુઓ રેલવે ક્વાર્ટરો બાળ આતો,
ઘણા એન્જિનોનો ધુમાડો જણાતો,
અદિ આંધ્રીસેથી પછી કાર્મનેરે,

થઈ કિયન્સ રોડે વળોને સિવીલે.

સાખી— કચેરી આ કલેક્ટર તણી, ગવરમેન્ટજ હાલિસ,
વિંકટોરીયાના રોડથી, કલણ સિંધનો ખાસ.
ચર્ચે ટિનીટિ નિરખીને ફિયર હોલે જવાય;
સ્તે એલફિનસ્ટનને સદર માંહી અવાય.

હરિં— કોન્વેન્ટ સ્કૂલ અને વળી છમખાનું છે આ પૂર્વમાં,
સાંથી મલીરનો માર્ગ છે થોડેક છેટે દૂરમાં.
મિલીટરી છે સદરમાં સાં પ્રીડી ઓટથી વળી,
પ્રીડી ક્વાર્ટરને ડીપો વાખને જુઓ ભેગા મળી.
વળી મોદીખાનું મિલીટરીનું પાસ ઇસ્પતાલ છે,
છે બિરતીવાડો સન્મુખે સોલ્જર ખજાર તણીજરે.
સોલ્જર ખજારથી હવે ગાર્ડન ક્વાર્ટરમાં ફરો,
ગાર્ડન ગવરમેન્ટે જુઓ વિધ વિધ જાડ જનાવરો.

સાખી— જોઈ ગગીઓ આપણે, પાસે ઘોળી ધાટ,
સાંથી ચાલો પાધરા, રામરવામીની વાટ.
મિલ જોઈ ફલોવર તણું આગળ ચલવો પાગ,
વર્ડ-શૉપ સ્કૂલ મીસનની લેન તણો એ ભાગ.

હરિં— સાંથી અગાડી રીધી સડકે ઇસ્પતાલો બે જુઓ,
ઔપધ લઈ નરનારીઓ સા હુઃખ પોતાનું ખુઓ.
ઉઝેજ હાઇસ્કૂલે થઈ આવ્યા મરાડી સ્કૂલમાં,
પછી આવ્યા ટ્રાટવાલ તણીજ ચુર્જર સ્કૂલમાં.
મુંદર બગીચો જૂમિ રચના જોઈ મન રાજ કરો,
અંદર જઈ પ્રણુમીજ ગ્રેમે સ્કૂલમાં સુખે ફરો.
આશીશ લઈ હપકાર માની આપણા પથે વળો,
ક્વાર્ટર નિહાળ્યો જોઈનો નાનક તણા બાગે વળો.

સાખી— નાનકવાડેથી જધા, વળો નેપીયર વાટ,
રીધી સડકે ચાલીને, આવ્યા સરિતા ધાટ.

માસિની— ધમ ધમ ધુધવાટે પાણી આવેજ વ્યારે,
ઝર ઝર વરસે છે મે પહાડેજ સારે.

ફર ફર દેવજા હોડે ભીમપુરા નજીક,
 દુઃખહર શિવ બેઠા સાં કિનારે નદીને.
 ગિરિ મૂળથી નીકળી નદી આનંદ ઓઘેથી છલી,
 મુખ માટ મળવા નાથને જઈ સિંધુમાં એતો મળી.
 છીપ રેતી શંખલાં લેઈ તમે ધંધે પળો,
 આનંદ માની હરમાં નિજ સ્ફૂલને સરવે મળો.
 અકળિત કૃતિ વિભુ તણી, કેમે કરી ન કળાય,
 મુખ કાળે સરઝૂં બધું, તેજ વિશ્વના રાય.
 પુરણ પ્રેમથી પ્રણમીએ, પ્રભુ તને સૌ આજ,
 મુખી કરી સૌ બાળને, દે વિદ્યા શિરતાજ.

હરિ—

સાખી—

દયાશંકર રણછોડ ઠાકર,

હેડમાસ્ટર ચીકીવાડા લ્યારી ગુજરાતી સ્કૂલ.

કેલવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

(મે. ૭ બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૫૫૦૫ ઉપરથી.)

પૂના ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર મિ. એન. વી. આપ્ટેએ બનાવેલી થાણા જિલ્લાની બૂગેળ મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે તેમના તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૬૧૪૪ થી લાઇસેન્સ માટે મંજૂર કરી છે.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખુબર.

એન. પી. વકીલ રહસ્યશિપની પરીક્ષામાં નીચેના વિદ્યાર્થીનિ સુંદી કાઢવામાં આવ્યા છે

વર્ગ અ.

નંબર	વિદ્યાર્થીનું નામ મણી અરદેશર કારંભવાળા	ઉંમર ૧૩	શાળાનું નામ. મહાલક્ષ્મી ટ્રે. કો. ફોર વિમન અમદાવાદ.
૧			

વર્ગ બ.

૧	ચારદા ગણેશ પંડિત.	૧૪	"
---	----------------------	----	---

વર્ગ કા.

૧	ડાહી અરદેશર કારંભવાળા	૧૫	"
---	--------------------------	----	---

વર્ગ ડ.

૧	કેની સેહના	૧૬	"
---	------------	----	---

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector, N. D.

જાહેર ખુબર.

મુખ્ય ગવર્નમેન્ટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો ઠાલી નાંખવાથી, સરકારના હુકમથી, કેળવણીખાતાના મગડી, શુજરાતી, કાનરીઝ અને ઊર્દૂ નકશાઓ વેચવાનું તથા છાપવાનું કામ નિ. નગર નારાયણ દાતારને (નં. ૬૮. બુધવાર પેટે-પુના-ચહેર) સોંપવામાં આવ્યું છે, તેથી ખાતાના તે નકશાઓ નેઓને ભેઘતા હોય તેઓએ હવે પછી તેમને સખી જણાવવું.

અમદાવાદ.

સહી K. P. Trivedi,

તા. ૨૧-૫-૮૮

Ag Educational Inspector,
N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૫ મી ઑક્ટોબર સને ૧૯૦૮ના હુકમ નં. ૫૯૧૦ ઉપરથી)

* મિસિઝ અલીબાઇ હોશંગજી ગજદરે બનાવેલું ' સ્ત્રીઓનો સાથી ' માટે ગ્રંથકૃતિ ' નામનું પુસ્તક પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે છોકરીઓની નિશાળો માટે ઇનામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કો ૩. ૨-૦-૦ છે.

(સહી) P. Lory,
Educational Inspector,
N. D.

* સરનામું નં. ૪૪૬, ઠાકુરદાર—મુંબઈ.

જાહેર ખબર.

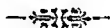
(સને ૧૯૦૮ તા. ૩૦ મી સપ્ટેમ્બરના કેળવણીખાતા સંબંધેના સરકારી ઠરાવ નં. ૨૩૯૬ અને મે. ઉ. બા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના સને ૧૯૦૮ તા. ૨૩ મી ઑક્ટોબરના હુકમ નં. ૬૧૭૬ ઉપરથી)

સરકારી ઠરાવ.

(જિલ્લાઓની પ્રાથમિક શાળાઓના મહેતાશ જોગ)

૧. રાજકીય બાબતો સંબંધે જાહેરમાં જોડવા આવવા તેવી બાબતોને લગતી સમાચારોમાં જવા જે કાયદો મના કરે છે તે કાયદોના તમામમાંના કેટલાક ભંગ કરે છે એવું સરકાર જાહેરબાનના સાંભળવામાં આવ્યું છે આ કાયદા પ્રમાણે તમારે ચાલવું જોઈએ.

૨. તમારે કોઈએ નિશાળમાં વર્તમાનપત્રો લઈ જવાં નહિ તેમજ પીળ કોઈને તેવાં પત્રો નિશાળમાં લાવવા દેવાં નહિ.
૩. તમારા કેટલાક નિશાળીઆઓ શેરીમાં જતા લોકો તરફ પારંવાર અસબ્યતાથી વર્તે છે. તેઓને સબ્ય થતાં શિખવવું અને જો તેઓ તમારા હુકમનો અનાદર કરે તો તેઓને શિક્ષા કરવી એ તમારું કામ છે.
૪. નિશાળીઆઓને આચારીન અને સબ્ય તેમજ નિશાળની હાજરીમાં નિયમિત બનાવવા માટે તમારે તેઓના માખાપને સમજાવવા યત્ન કરવો.
૫. તમારે રાજકીય બાબતોને લગતી સભાઓ બરવામાં આવે ત્યારે તમારે તમારા નિશાળીઆઓને તેવી સભામાં જવા દેવા નહિ. અને તેવી સભાથી તેઓને દૂર રાખવાના કામમાં તમને મદદ કરવા માટે તેઓનાં માખાપને સમજાવવા તમારે યત્ન કરવો.
૬. તમારા નિશાળીઆઓ અને તેટલા સ્વચ્છ અને સુધડ થાય તેમ તમારે કરવાનું છે.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

ખેડાવિભાગ—

થલતેજ—શેઠ ડાલાભાઈ કાળીદાસ રા. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
 ચિખોદ્રા—પા. સોમાભાઈ સખીદાસ રા. ૩૫-૦-૦ પા. વરજભાઈ બાપુજી રા. ૩૫-૦-૦. પા. ચંકરભાઈ બાપુજી રા. ૩૫-૦-૦, બાઈ દીરા પા. જુલાભાઈ કાસીભાઈની વીધવા રા. ૩૫-૦-૦, સ્કુલ જમાડી.
 મોગર—મે. હાકોર સાહેબ તથા સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૪૨-૧૧-૦ ધડીયાળ, જાજમ વગેરે. રાસ—પટેલ નારણભાઈ ચંકરભાઈ રા. ૪૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. ચકલાસી—કન્યાશાળા, સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રા. ૧૨-૦-૦ ઇનામ વહેચ્યું. વાહફ—ચા. બાપુજી નથુજી રા. ૪-૦-૦ ઇનામ. આમરોલ—હા. બાઈદાસ કરસનદાસ રા. ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. સુણાવ—પટેલ. મલ્લુભાઈ ગોવિંદભાઈ

રકુલ જમાડી. નાપાક—રા. રણછોડ દીરજભાઈ રા. ૩-૦-૦ પતાસાં
 વહેંચ્યા. પાલજ—રા. મંગળભાઈ દેવજીભાઈ રા. ૩૨-૦-૦ રકુલ જ.
 માડી. ચકલાસી—પઠાણ કરીમખાં તાથેખાં રા. ૭-૮-૦ ચોપડીઓ
 આપી. વડલા—સુરચંદ હરગોવત રા. ૩૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. કઠ-
 લાલ—રણછોડલાલ મનસુખરામ રા. ૫૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. વાસદ-
 પ્રસાદભાઈ અન્નગુભાઈ રા. ૩-૧૪-૮ ઇનામ. આંત્રોલી લક્ષ્મીભાઈ
 શીવચંદર રા. ૨૨-૦-૦ રકુલ જમાડી. આંકલાવ—શંકરભાઈ દેશા-
 ભાઈ રા. ૪-૮-૦ રકુલ જમાડી. કુંજરી—મોહનલાલ પીતાંગરદાસ
 રા. ૪૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. ખોદાલ—પટેલ પ્રસાદભાઈ પ્રાગદાસ રા.
 ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. વડોદ—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના
 ગૃહસ્થો રા. ૨૦-૦-૦ ઇનામ. સંકલપુર—પટેલ નરસીભાઈ કાળીદાસ
 રા. ૨૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. અલારસા—બાસ રવીચંદર નરસીરામ
 રા. ૩-૦-૦ ઇનામ લસુંદ્રા—મિ. શામળભાઈ રા. ૫-૦-૦ પતાસાં,
 ગોવિંદલાલ બાપાલાલ રા. ૬-૪-૦ પતાસાં, બાળકૃષ્ણનાથજી રા. ૬-૪-૦
 પતાસાં વગેરે. વડતાલ—શા. કીલાબાઈ ચીકીદાસ રા. ૨૭-૮-૦ રકુલ
 જમાડી. ચીખોદ્રા—વરજભાઈ બાપુભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, મયુરભાઈ
 કાળીદાસ રા. ૩૫-૦-૦, ધોરીભાઈ દારકાદાસ રા. ૩૫-૦-૦, કાભાઈ
 ચંકરભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, બાબરભાઈ બીબાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, જીભાઈ
 દાદાભાઈ રા. ૩૫-૦-૦, દરેકે રકુલ જમાડી ખાનકુવા—પટેલ મોતી-
 ભાઈ તળસીભાઈ રા. ૧૭-૧૨-૦ રકુલ જમાડી સાલોલ—પટેલ જહો-
 ચરભાઈ હાથીભાઈ રા. ૭-૦-૦ રકુલ જમાડી મોહોલેલ—શંક જીવંદ
 વેણીચંદ રા. ૭-૦-૦ ઇનામ. સુરકુવા—ગામ ગૃહસ્થો રા. ૮-૦-૦
 ઇનામ. ખેડવા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા બીજા ગૃહસ્થો રા. ૧૫
 મોહું ધડીયાળ. પાળજ—શા. સુનીલાલ જોસંગ રા. ૪૬-૪-૦ રકુલ
 જમાડી. પાળજ—કન્યાશાળા શા. સુનીલાલ જોસંગ રા. ૧૬-૦-૦ રકુલ
 જમાડી તથા રેળ આપ્યા. આગરવા—પટેલ લક્ષ્મીભાઈ રધાભાઈ રા.
 ૧૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. આસી—પટેલ જીભાઈ જોપાળજી, સુનીલાલ
 અંબાલાલ, નંદરામ નરસેરામ રા. ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. બાઈ કન્યા-
 થુ રા. ૧૧-૦-૦ રકુલ જમાડી, પટેલ રણછોડ જોસંગ રા. ૩-૦-૦

પતામાં વહેંચ્યા દેહરડા—પા. લક્ષ્મીભાઈ જલેરભાઈ રૂ. ૮-૦-૦ પા.
 દેશાઈભાઈ મોમાભાઈ રૂ. ૮-૦-૦ રકુલ જભાડો. અગાડી—રકુલકમી-
 ટીના મેન્ગરો તથા અન્ય ગૃહસ્થો રૂ. ૧૦-૪-૦ ઇનામ પાળજ—
 મયુરદાસ જલસાલ રૂ. ૪૫-૦-૦ રકુલ જભાડો. પાળજ—ગામ ગૃહસ્થો
 રૂ. ૨૨-૧-૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. ચકલાસી—દેશાઈ ગીરધરભાઈ
 ગોપાળભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦ મીઠાઈ તથા જલમનમીતવરના લોટા પાળજ
 —ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૧૧-૩-૦ ચોપડી લુગડા વગેરે. ચાદલા—ઢોટા-
 લાલ નરભેગમ રૂ. ૩૫-૦-૦ રકુલ જભાડી તથા ધડીયાળ ઇનામ વગેરે.
 ગાજીલા—ગદારાખા લીમનમોગજી રૂ. ૧૨-૦-૦ રકુલ જભાડી કુઠો-
 લ—જુલ જુલ ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૮-૦ ઇનામ મોરજ—જુલ જુલ ગૃ-
 હસ્થો રૂ. ૪-૧૦-૦ ઇનામ. વડધળ—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૭-૪-૦ ઇ-
 નામ. વહેર—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૧૮-૧૨-૦ ઇનામ અલારસા—
 ગોમાઈ ધીરમર ધરમર રૂ. ૮-૦-૦ બરફી. મોગર—કેચવલાલ બી-
 ખાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ ઇનામ. આંકલાવ—પટેલ પુરોતમ ચકરભાઈ
 રૂ. ૩૫-૦-૦ રકુલ જભાડી પતામાં વહેંચ્યાં, રા. પુનવાલ મયુગલાલ
 રૂ. ૫-૦-૦ પતામાં તથા પેન્સિલો પોરડા—પટેલ ભાઈલાલ ઇશ્વરભા-
 ઇ રૂ. ૧૦-૮-૦ ઇનામ કેરીઆપી—ગવાડી હગનલાલ ગમ્મડભાઈ
 રૂ. ૧૫-૭-૦ રકુલ જભાડી. વીરમલ—કન્યાચાળા. પા જીજીભાઈ મ-
 યુરભાઈ રૂ. ૭-૦-૦ એન્જી પતામાં વગેરે. એડ—કન્યાચાળા. વા-
 મજીભાઈ જીવાભાઈ રૂ. ૫-૦-૦ એરણા, મીઠાઈ વગેરે આસોદર-
 લવાર નારજીભાઈ તગજીભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ રકુલ જભાડી. વામલ—
 પટેલ બીખાભાઈ નનાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ એરણા પતામાં, પટેલ મ-
 જીજીભાઈ નાથાભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ એરણા, પતામાં પટેલ. નરોત્તમ
 દગીભાઈ રૂ. ૧૦-૦-૦ રકુલ જભાડી લીંખામી—પા મોમાભાઈ ન-
 રેરભાઈ રૂ. ૩-૦-૦ ઇનામ. ગાદેમદાવાદ—અંજાલાલ દંરજોવિંદાસ
 રૂ. ૪૩-૦-૦ ઇનામ. સુનીલાલ ઇશ્વરભાઈ મોદી રૂ. ૫) સુનીલાલ બો-
 ગીલાલ રૂ. ૫), પુરોત્તમ સુનીલાલ રૂ. ૫), હોટાલાલ વેપ્પીલાલ રૂ.
 ૫) આલેકલાલ મયુરભાઈ રૂ. ૫), હોટાલાલ આમળભાઈ રૂ. ૫) નંચ-
 દરયાનર્મી રેઠાળ ચકલાસી—કન્યાચાળા. પા મોમાભાઈ મયજીભાઈ
 તથા મોહજીભાઈ અંજીભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ પીતળના પ્યાલ તથા ૫.

તાસાં. પા. જ્ઞાનાભાઈ ગદાભાઈ તથા બહેચરભાઈ ગોવીંદભાઈ રૂ. ૪-૦-૦
 ઓરણાં પતાસાં. નાવલી—પટેલ ઝૂંજભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૫-૦-૦
 સંઘદરયાનમાં રૂ. ૩-૦-૦ પતાસાં, પટેલ રેવાદાસ ગણેશભાઈ રૂ.
 ૩૦-૦-૦ રકુલો જમાડી, પટેલ કાળીદાસ તળશીભાઈ, જ્ઞાનાભાઈ જ્ઞે-
 ગભાઈ રૂ. ૪-૦-૦, પટેલ મોતીભાઈ હાથીભાઈ રૂ. ૮-૦-૦, દેશાઈ
 બીખાભાઈ મથુરભાઈ રૂ. ૫-૦-૦, દેશાઈ ઝવેરભાઈ મથુરભાઈ રૂ.
 રૂ. ૪-૦-૦ સંઘદરયાનમાં તથા પતાસાં. આમોદ—પટેલ શીવાભાઈ
 શંકરભાઈ રૂ. ૧૨-૧૪-૦ સંઘદરયાનમાં તથા ઇનામ, પટેલ નાથાભાઈ
 ઝુગજીભાઈ રૂ. ૨૫) રકુલ જમાડી. બોદાલ—પટેલ મહીજીભાઈ મકન-
 ભાઈ રૂ. ૧૭-૦-૦ રકુલ જમાડી. પટેલ છવાભાઈ શંકરભાઈ વગેરે રૂ.
 ૫-૦-૦ સંઘદરયાનમાં તથા પતાસાં. વરસોળા—પટેલ જાબરભાઈ કી-
 શોરભાઈ રૂ. ૩-૮-૦ ઇનામ. રૂઢણ—શા. ભોગીલાલ દીપચંદ રૂ.
 ૧૫-૦-૦, શા. કારદાદાસ મોરારજી રૂ. ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. બો-
 દાલ—પટેલ કરસનદાસ જાબરભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ રકુલ જમાડી ભા-
 નેર—શા રણજીદાસ જાપુજી રૂ. ૧૮-૦-૦ રકુલ જમાડી ચુલેલ—
 મહાજન વર્ગ રૂ. ૮-૦-૦ ઇનામ ચોપડીઓ. ખાંધલી—પટેલ મોતી-
 ભાઈ વહાલાભાઈ રૂ. ૪-૦-૦, પટેલ લખમીદાસ કારકાદાસ રૂ. ૪-૦-૦
 ઇનામ. બોરીઆવી—કન્યાશાળા. પટેલ નારણભાઈ મથુરભાઈ રૂ.
 ૧૦-૦-૦. છોટ વહેંચી. અલીદ્રા—પટેલ અંબાલાલ અમયાભાઈ રૂ.
 ૧૬-૦-૦ ઓરણી, પતાસાં. ખાંધલી—પા. છવાભાઈ જ્યેષ્ઠભાઈ રૂ.
 ૨૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. બોચાસણ—પટેલ ભાઈજીભાઈ હરીભાઈ રૂ.
 ૮-૦-૦ ઇનામ. મહુધા—જાપુભાઈ જગજીવનદાસ શાહ રૂ. ૩-૮-૦
 પતાસાં. કરમસદ—કન્યાશાળા, પા. ઉમેદભાઈ એતંગદાસ રૂ. ૨૦-૦-૦
 છોટ, પતાસાં. પટેલ વિહલભાઈ ગોવીંદભાઈ રૂ. ૨૧) જર્મનસીધવના
 ખાલા. સારસા—કન્યાશાળા, પટેલ છોટલાલ નરસીંદભાઈ રૂ. ૩-૦-૦
 ઓરણી, છોટ, ગોકળભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૨૦-૦-૦ ઓરણાં, છોટ,
 પટેલ તળશીભાઈ ડુંગરભાઈ રૂ. ૨૫) ઓરણાં છોટ. બેઠવા—પટેલ
 હલુભાઈ કરસનદાસ રૂ. ૨૫-૦-૦ રકુલ જમાડી, પટેલ ખુશાલભાઈ
 ધીરીભાઈ રૂ. ૨૭-૦-૦ ઓરણી, મીદાઈ. ચરસવણી—મટ બકેર

- જીભાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ રકુલ જમાડી. ભાનેર—શા. હારકાદાસ હરજીવ-
વનદાસ રૂ. ૧૮-૦-૦ રકુલ જમાડી. સાંસ્તાપુર—રકુલ કમીટીના મે-
મ્બરો રૂ. ૬-૮-૦ ઇનામ સોની નાથાભાઈ મનોરભાઈ રૂ. ૧૨-૦-૦
રકુલ જમાડી, બીજા ગૃહસ્થો રૂ. ૪-૦-૦ પતાસાં. કેરીઆંવી—પા.
કીશોરભાઈ શંકરભાઈ રૂ. ૧૫-૪-૦ ધડીયાળ, ઇનામ, પટેલ નરસીભાઈ
• ઝવેરભાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ ઇનામ વગેરે. સંધાણા—ગામગૃહસ્થો રૂ.
૧૨-૧૨-૦ ધડીયાળ. પાળજી—પા. ભાઈલાલ દાધીભાઈ તથા ભાઈ-
લાલ તળશીભાઈ રૂ. ૪-૧૪-૦ પ્યાલાં, પતાસાં, પા. લલુભાઈ વાધજી-
ભાઈ વગેરે રૂ. ૪-૮-૦ લુગડાં, પતાસાં, કાટવાળ સુરા જેઠાભાઈ રૂ.
૮-૪-૦ પ્યાલા પતાસાં. જીતોડીયા—પા. આતમભાઈ બાજુભાઈ રૂ.
૬-૦-૦ ઇનામ લીંબાસી—પા. મહોજીભાઈ સોમાભાઈ રૂ. ૧૪-૦-૦
ઐરણી. ગામડી—જાઈ લખી રૂ. ૧૦-૦-૦ રકુલ જમાડી. ગોલજી-
જી—પટેલ ચતુરભાઈ તળશીભાઈ રૂ. ૧૦-૧૫-૬ ઇનામ. ભાનેર—
પા. મોહનભાઈ વરજભાઈ રૂ. ૧૭-૮-૦ રકુલ જમાડી, ઠાસરા—
કન્યાશાળા. પા. વાપજીભાઈ જેઠાભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦ ઐરણી વગેરે.
વડોદ—પા. ભાઈલાલ ઝવેરભાઈ રૂ. ૩૭-૦-૦ ઐરણી વગેરે, પટેલ
મગનલાલ ચતુરભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પટેલ લલુભાઈ ગો-
વિંદભાઈ રૂ. ૩૫-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પા. રથજીભાઈ પ્રજુદાસ રૂ.
૩૩-૦-૦ ઇનામ, ગરારીઆ રાવજી પ્રતાપસંગ રૂ. ૧૩-૮-૦ પ્યાલા
વગેરે. ઠાસરા—કન્યાશાળા, પા. શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ રૂ. ૫૦-૦-૦
ઐરણી વગેરે. પામોલ—પટેલ બાજરભાઈ ધનંદાસ રૂ. ૫-૦-૦
મીઠાઈ. વાસદ—પા. બીખાભાઈ નાનાભાઈ રૂ. ૧૬-૦-૦ ઐરણી. પા.
જુલાભાઈ નાથાભાઈ રૂ. ૧૯-૮-૦ ઐરણી. પા. ખોડાભાઈ નાથાભાઈ
રૂ. ૩૪-૦-૦ ઐરણી. પા. ઝવેરભાઈ જેઠાભાઈ, છોટાભાઈ લખાભાઈ
ચતુરભાઈ લાલભાઈ રૂ. ૩૯-૮-૦ ઐરણી, પા. જેઠાભાઈ તળશીભાઈ
રૂ. ૨૭-૦-૦ ઐરણી વગેરે. પા. નરોત્તમ હરીભાઈ રૂ. ૩૨-૦-૦
રકુલ જમાડી. ખાંધલી—પટેલ મૂળજીભાઈ જુલાભાઈ રૂ. ૫-૦-૦,
મુયાર જકોરભાઈ વીઠલદાસ રૂ. ૧-૦-૦ ઇનામ. વાડદ—ગામ ગૃહસ્થો
રૂ. ૨૫-૦-૦ પુસ્તકો રમાલ વગેરે. ઢેસરવા—પા. લલુભાઈ કાળીદાસ

૩૧. ૧૮-૧૨-૦ ખ્યાલા વગેરે. પા. તાપીદાસ રામદાસ ૩૧. ૧૦-૮-૬
 પીતળના ખ્યાલા, પા. ગયુરભાઈ વેણીભાઈ ૩૧. ૧૭-૮-૦ સ્કુલ જમાડી.
 પા. વેણીદાસ અબ્દુભાઈ ૩૧. ૮-૧૨-૦ સ્કુલ જમાડી. ચુણેલ—પાટી.
 દાર વર્ગ ૩૧. ૮-૦-૦ ચોપડીઓ. જીતોડીયા—પા. જ્ઞેશગભાઈ મ્હાભાઈ
 ૩૧. ૩-૮-૦ ઇનામ. આણંદ—કન્યાશાળા, પા. દાદાભાઈ નારણદાસ ૩૧.
 ૫૦-૮-૦ સીવવાનો સાંચો. ગેદપાળપુરા—ગામના આગેવાનો ૩૧.
 ૧૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ગામડી—જાણ દત્તા પા. બાબરભાઈ સખીદાસ-
 ની વિધવા ૩૧. ૧૨-૦-૦ સ્કુલ જમાડી સોહપુર—સ્કુલ કમીટીના મે-
 મ્બરો ૩૧. ૨૫-૮-૦ સંગ્રહસ્થાનમાં તથા પતાસાં ઇનામ માગર—
 બોજકુવાના ગૃહસ્થો ૩૧. ૨૭-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. મે. કાકોરથી અમર-
 સોલજી વગેરે ૩૧. ૯-૭-૦ ઇનામ. ચકુલાસી—પટેલ બગાભાઈ શામ-
 બાઈ ૩૧. ૪-૦-૦ દેશાઈ પુનગચંદ બોગીલાલ ૩૧. ૪-૦-૦ સુતાર ગો.
 વીંદ પ્રભુદાસ ૩૧. ૨-૦-૦ ઇનામ. પામેલ—સા. રણજોડદાસ હરજીવ-
 નદાસ ૩૧. ૨૦-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. દેદરઠા—બેચરભાઈ જ્ઞેશગભાઈ ૩૧.
 ૩-૧૩-૬ ચોપડીઓ રસેટો વગેરે. પાળજ—વહાલાભાઈ વેરીદાસ ૩૧.
 ૨૯-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. વલાસણા—પટેલ મુળજીભાઈ મગદાસ ૩૧.
 ૧૬-૦-૦ સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંચી. વણસોલી—પટેલ અમ-
 થાભાઈ નરોત્તમ ૩૧. ૧૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. બોચાસણ—ગામલોકો
 તરફથી ૩૧. ૧૧-૮-૦, બારૈયા લાલા બાજી તથા દાજી ગામ ૩૧. ૧૦)
 પટેલ કુલાભાઈ વલવભાઈ ૩૧. ૧૦-૮-૦.

સુરત વિભાગ—

સચ્ચીન—નવાળ સાહેબ ૩૧. ૩૭-૦-૦ ઇનામ મીઠાઈ, રા. રા.
 હરીભાઈ અબ્દુભાઈ ૩૧. ૫-૦-૦ પતાસાં. કુમલાવ—શેઠ અમરચંદ
 નરસિંહજી ૩૧. ૫-૦-૦ રમાલ તથા સાકર. રાંગણપોર—શેઠ જ્ઞેશજી
 કુવરજી ૩૧. ૧૫-૦-૦ મીઠાઈ, શેઠ રતનચા પેરતનજી ૩૧. ૩૫-૦-૦
 પુસ્તકો સીસોદ્રા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩૧. ૬-૧૦-૦ પુસ્તકો કન-
 આડ—ગામના સદગૃહસ્થો ૩૧. ૧૫-૮-૦ ધડીવાળ, જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૩૧. ૭-૦-૦ મીઠાઈ લીન-ઉર્દુ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩૧. ૪-૦-૦ મીઠાઈ.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવાડિક પત્ર.

પ્રજ્ઞાબંધુ.

વાર્ષિક લવાજમ દેશાવરનું આદક માટે ફક્ત રૂ. ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ફક્ત રૂ. ૨) રાખવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮) પાનાનું છે અને તેમાં વિવિધ અર્થ, વિષયો અને ખબરો સાક્ષર લેખકોની પસંદગીથી ચુટાઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજદારી વગેરે સર્વ જાતના વિષયોનો મગાવેશ થાય છે. અગલની તથા છેવટમાં છેવટની ખબરો એવી કાળજી પૂર્વક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞાબંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં જનતા છેલ્લામાં છેલ્લા જનારોની સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને ખીજા પત્ર તરફ નર્ત કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલ મફત આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજ્ઞાબંધુ” ઓફીસ, ખાડીઆ—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઈંગ પ્રુક. નંબર ૧-૪ (કારી)

પ્રાઇમરી સ્કુલ ડ્રાઈંગ પ્રુકસ. નંબર ૧-૮. પીઅરવાળી.

નમુના, અધી પ્રમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ પ્રુકડીયો, અમદાવાદ.

The Teacher. (ધિ ટીચર):-

આવૃત્તિ ત્રીજી પુષ્કળ સુધારા વધારા સાથે—પોતાની મેળે શિક્ષકની મદદ વિના ઇંગ્રેજી શીખવા આદત્તર માટે તથા સાળામાં બંધુતા વિદ્યાર્થી માટે તથા થોડું ઇંગ્રેજી શીખી અભ્યાસ છોડી દીધો હોય તેવા માટે આ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે. એમાં પુષ્કળ સખ્તો ઉપરાંત વ્યાકરણ અને પાઠમાળાના નિયમો, જુદી જુદી જાતના વાક્ય, ગ્રીકી, કાગળ, અરજી, તથા તારના નમુના, કહેવતો તથા ઇડિયમ્સ તેમજ ઇંગ્રેજીનું શુંજરાતી અને શુંજરાતીનું ઇંગ્રેજી કરવાના ફકરા વગેરે સમાવ્યું છે કીમત ટપાલ ખર્ચે શિવાય મેહેતાજી અને વિદ્યાર્થી માટે રૂ. ૧-૦-૦ બીજા માટે રૂ. ૧-૪-૦ મળવાનું ઠેકાણું.—અમદાવાદ જાણીતા જુકસેલર પાસેથી તેમજ મી. લીલાધર કૃષ્ણારામ દ્વીવેદી, સુ. ભદ્ર. સુરતમાં કર-સનદાસ નારણદાસ. જુકસેલર નાણાવટ.

આયુર્વેદ માર્ગોપદેશિકા.

વૈદ્યકનો ઉત્તમ ગ્રંથ.

કિંગ્સ-આઈ આના.

એહેતાજીએ તથા શિક્ષકોએ લેટ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરાંકર ગોવિંદજી.

માલેક-આતકનિગ્રહ આપધાલય

જામનગર-કાઠિઆવાડ.

સૂચના.

આ પત્રસંબંધી સર્વે લખાણુ એડિટર તરફ મોકલવું નોંટપેડ કાગળ લેવામાં નહિ આવે. સહી વગરનાં લખાણુ ઉપર નહિ લખાશે નહિ.

છાપરા મોકલેલું લખાણુ એડિટરે ગ્રહણ કરી કાગળની એકજ બાજુએ લખવું તે અનુક્રમસમા છાપવા અથવા નાખસદ પડેલું લખાણુ પાછું મોકલવા બંધાતો નથી જરૂર હોય તો મોકલનારે પોતાને ખર્ચ મગાવી લેવું.

શાળાખાતાનાં તેમજ ધર્મના ગુરુચોદેગવણી તથા નિશાળાન્યવસ્થાને લગતા વિષય લખી મોકલશે તો તે પાંચ માસ અવકાશે ખુશીવી પ્રસિદ્ધ કરીશું.

મનીઓર્ડર મોકલનારે કૃપા ઉપર પોતાનું ઠેકાણું અને શી બાબતના પૈસા છે તે એકબે પાંક્તરે લખવું તે વિના બૂન થવાનો સભવ છે જે સ્થળે ટિકેટો મોકલનારે દર રૂપીએ અઢી આનો વધારે મોકલવો, પોસ્ટ સિવાય બીજા ટિકેટો લેવામાં આવશે નહિ.

આ પત્રની કિંમત અગાઉથીજ વર્સ એકનો રૂ. ૧-૦-૦ રાખી છે, પોસ્ટેજ માટે છૂટકે નકલના પોસ્ટેજ સાથે અઢી આના, પદરના ખર્ચ લેનાર દસ રૂપીઆ સુધીના પગારવાળા શિક્ષકો તથા સંસ્થાને ટપાલ ખર્ચ સાથે રૂ. ૦-૧૨-૦.

વિષય લખી મોકલનારને પૈસા લેવાની ખુશી હોય તો તેમ સ્પષ્ટ લખવું વિષય પસંદ પડશે તો તેની અગલ વગેરે ઉપર વિચાર કરી દર છાપેલે પાને રૂ. ૧ સુધી આપવામાં આવશે ચર્ચાપત્રનો એમા સંમાસ થશે નહિ.

જાહેર ખબરોના લાવમા નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કર્યો છે, તે તરફ સાદું ધ્યાન એવીએ છીએ:—

જાહેર ખબરો છાપવાના લાવ.

૧.	લીટી	તો પ્રથમ પૂરા આજ અને તે પછી
૧... .. ૨		ના અગીઆર માસ લગી દર માસે
કસથી વધારે લીટીઓ માટે રૂ. ૧)-		રૂ. એટલે આજ પડશે છ માસ માટે
ની લીટીઓ તથા પ્રમાણે		પહેલે મહિને પૂરા આજ અને પછી
બાર માસ લગી લાગલાગટ હશે		દરેક માસે રૂ. આજ લેવાશે

શાળાપત્રની સાથે કોઈ પણ હેતુએ વહેંચવામાં

આવશે નહિ.

દ. આર્મ્સ્ટ્રોંગ ઇન્કની પાંખી લાફથી બેદ.

REGISTERED NO. B. 43.

અંક ૧૨ મો.

પુસ્તક ૪૭ મું.

The Gujarati School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડિસેમ્બર ૧૯૦૮.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧ હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિવંદ્યન	૩૫૩-૩૫૬.
૨ વરસિયોદૃતપ્રકાશ	૩૫૭-૩૬૦.
૩ જૂની ગુજરાતી (૭ વિ. તાળ)	૩૬૦-૩૬૪.
૪. ભાષાવતાર (વ હ આચાર્ય)... ..	૩૬૫-૩૬૬.
૫ પાચનભાગના પ્રામા. (ગ મ વેણુવ)	૩૬૬-૩૬૮.
૬. સંગીતવિચય (લ આ વ્યાસ)	૩૬૯-૩૭૨.
૭. પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો. (ગો પ્રા સાહ).	૩૭૩-૩૭૫.
૮ મૂળગ્નિયા (પુ ગિ. પંડ્યા)	૩૭૫-૩૭૭.
૯. કેળવણીખાતાની જાહેર ખજાનો	૩૭૭-૩૮૨.
૧૦. નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.....	૩૮૨-૩૮૪.

(કેળવણીખાતાના હુકમથી)

અમદાવાદ.

" યુનાઈટેડ " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

(સર્વે હક ઇલેક્ટ્રિક રાખા)

ભારે વખણાયેલી, ખચીત શ્રેષ્ઠ અને સસ્તી.

આદરજી કાવસજી માસ્તેરની

• દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો.

“કુમીશનમાં વધારો” આઠ લાગમાં “કુમીશનમાં વધારો.”

કુળવણીખાતાના દાલના તથા આગલા ઇન્સ્પેક્ટરો તથા ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટરો, દેશની કુળવણીમાં આગેવાન બણીતા ગૃહસ્થો, પ્રેમસરો, પિન્સિપાલો, હુડમાતરો અને શિક્ષકો, મુખ્યમંત્રી તથા ગુજરાતના સર્વે બહેર છાપા તરફથી એકે અવાજે તારીફ કરતા અતિ સન્તોષકારક ખાતોપત્રકો.

મહેરખાન ડિરેક્ટર સાહેબે તથા ઉત્તર વિભાગના મહેરખાન માજી ઇન્સ્પેક્ટરજી, જામદરા સાહેબે દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સઘળી મંજૂર કરેલી કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને લખે છે કે સારી સ્કૂલો આવી સરસ કોપીબુકજ વાપરવાને મગરૂરી ધરાવશે.

મુખ્યમંત્રી તથા મુરત, ભરૂચ, નડીઆદ, અમદાવાદ વગેરે શહેરની જોડાંદ સ્કૂલ કમિટિના અનુભવી સદ્ગૃહસ્થોએ પણ સઘળી કોપીબુકો રાધે સરખાવ્યા પછી દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકોને જ સર્વ કોપીબુકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણી છે, અને તેમના તાખાની ગર્વ સ્કૂલોમાં એ જ કોપીબુકો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો છે.

આ કોપીબુકો માટે જે જે સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સર્ટિફિકેટો મળ્યાં છે. તેમના નામ અમારી દરેક કોપી વાચવાથી ખાતી થશે.

દસ્કત શિક્ષક કોપીબુકો નીચલી સરતોધી મળને.

૧ રોકડે રૂપિયા દેશારથી માલ મગાવનારા માસ્તરો તથા વ્યાપારીઓ જેઓ ઓછામાં ઓછી ૨૦૦ તથા તેથી વધારે નકલ ખરીદ્યો તેઓને સેક્ટે ૩૦ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ આપવામાં આવશે, પેકિંગ અને રેલવેનો ખર્ચ આપવામાં આવશે.

૨. ૨૦૦ થી ઓછી ૨૫ નકલ મુખીમગાવનારને સેક્ટે ૨૫ ટકા ડિસ્કાઉન્ટ મળશે, પણ રેલવે, પેકિંગ, પોસ્ટેજ વગેરેનો સર્વ ખર્ચ ખરીદનારને માથે

૩ માલ મોકલાવ્યા પછી તે સ્તોમાં જતાં ટ્રાઇ રીતે ખરાગ થાય તથા તે માલને નુકસાન પૂરે તેના નોખમદાર માલ મગાવનાર છે

૪. જ્યાં રેલવે ન હોય ત્યાં માલ ઠગે રસ્તે અને ક્યા મોકલવો તેમે પૂનો ખુવાસો માલ મગાવનારે લખી જણાવવો. રેલવે સ્ટેશનથી ખામજ માલ લઈ જવાનો ખર્ચ માલ મગાવનારને સિર સમજનો

૫ ફૂડી મોકલાવનારે નરાબર ડેમાન્ડ લખવું

કેળવણી ખાતાએ ઇનામ તથા લાઇબ્રેરીઓ માટે
મંજૂર કરેલા શાળાપયોગી ગુજરાતી ગ્રંથો.

અસહ
કીમત
રૂ. આ.

કેન્દ્ર યોગ વખત માટે

{ ઘટાડેલી
કી. થી
રૂ. આ.

- ૫—૫ કવિ નર્મદાશંકરની કસાયલી કલમે લખાયેલો છેલ્લો
ગ્રંથ “ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ ” જેમાં ગુજરાતનો
જાણુવા લાયક ઇતિહાસ, પુરાતન ઇતિહાસ, યાત્રાના
સ્થળોનું વર્ણન, વસ્તી આદિ અનેક જાણવાજોગ જા-
બતોનો સંગ્રહ છે... .. ૨—૦
- ૭—૦ ઇન્સાડનો ઇતિહાસ—રા.સા.જમીઅતરામ ચાચીકૃત... ૧—૮
- ૦—૭૥ હિંદના લોકનો ટુંકો ઇતિહાસ—રા.સા. મહીપતરામ
રૂપરામકૃત ... .. ૦—૪
- ૦—૫ મુરોપનો ઇતિહાસ—રા. સા. મહીપતરામકૃત ... ૦—૩
- ૦—૫ કોલંબસનો ઇતિહાસ—પ્રાણલાલ મયુરદાસ કૃત ... ૦—૪
- ૦—૩ જગતના ઇતિહાસની રૂપરેખા—રા. સા. મહીપ-
તરામ કૃત... .. ૦—૧
- ૦—૫ ચરિત્ર ની રૂપણ—ચમ્બસે એકઝેક્સરી બાયોગ્રાફીનું—ચાં
મુન્નાનાબાઈ હરિદાસ કૃત બાપાંતર, એમાં ૨૦ ચરિત્રોછે. ૦—૩
- ૧—૧૨ મુકલીડ રકમ ૧, ૨, ૩. ખા. જા. જમશેદજી અરદેસર દલાલ કૃત. ૦—૧૨
- ૧—૪ રેખા યથાદર્શન—રા. જલવંતરાય એગ. મહેતા કૃત... ૦—૧૦
- ૦—૬૥ કર્તવ્ય ભૂમિતિ—પ્રેક્ટિકલ જ્યોમેટ્રીનું બાપાંતર ડ્રોઇંગ
સ્કુલ માટે... .. ૦—૫
- ૦—૨૥ આદિ કારણ ભૂમિતિ—જ્યોમેટ્રિકલ શીગર્સનું બા-
પાંતર. આર્ટ સ્કુલ માટે ડ્રોઇંગનું પુસ્તક ... ૦—૨
- ૧—૪ ધાતુ સંગ્રહ—રે. ટેલર અને વજલાલ કાલીદાસ ચાચી
કૃત. સંસ્કૃત ધાતુઓ તેના ગુજરાતી અર્થ સાથે બહુ ઉપયોગી. ૦—૧૦
- ૦—૫૥ મીઠી મીઠીવાતો—રા.સા.મણીપતરામ અનુપરામત્રવાડીકૃત. ૦—૪

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૪૭ મું.

ડિસેમ્બર.

૧૯૦૮.

અંક ૧૨.

હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસનું દિગ્દર્શન—‘ઇમ્પીરિયલ ગેઝેટી-
અર ઓફ ઇન્ડિયા’ના હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસને લગતા આર અંકોગાંના બી-
ના અંકમાં હિંદના પ્રાચીન ઇતિહાસ તેમજ અર્વાચીન ઇતિહાસ વિષે
સવિસ્તર વર્ણન છે, તેમાંથી પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતી કેટલીક હકીકત
અહિં અતિસંક્ષેપમાં આપી છે. ડૉ. ફ્લીટ, જેઓ દક્ષિણ વિભાગના
કમિશનર તરીકે મુંબઈ ઇલાકામાં સુપ્રસિદ્ધ હતા તેમણે પોતાના અવકા-
શનો સમય સંસ્કૃત શિક્ષાલેખોના અભ્યાસમાં નિર્ગમન કર્યો હતો અને
તેથી પ્રાચીન સમયના હિંદના ઇતિહાસ પર તેમણે તેમજ એવા અન્ય
અભ્યાસક્રમો ઘણો પ્રકાશ પાડ્યો છે. એવા વિદ્વાનોના અભ્યાસને લીધે
હિંદનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ભાગોતૂટો પણ એકઠો થયો છે. આરંભમાં
તેમની પાસે મેગરથનીસના પુસ્તકોમાં જે થોડાક હિંદ વિષેના ઉત્તાર
હતા તે સિવાય બીજું કંઈ માધન નહોતું; તોપણ લોહાના અને અન્ય
ધાતુના ધાંભલાઓ, પિત્તળ અને રૂપાના બેદ ધુમટો, તામ્રપત્રો, શિક્ષા-
લેખો વગેરે પરથી તેમણે હિંદનો ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ થી ઇ. સ. ૧,૨૦૦
સુધીનો ઇતિહાસ ભેગો કર્યો છે.

રામાયણ અને મહાભારતમાંના વૃત્તાન્તો ઘણાખરા સસને આધારે
રચાયેલા છે તોપણ હિંદનો ઇતિહાસ ઇ. સ. પૂર્વે ૬ ફૂં સૈદ્ધાંતના અન્ત
પદ્ધતિથી સર ચાલે છે એમ કહી શકાતું નથી. દરાસ હાઈરિટેરપીસ’ જેણે
ઇ. સ. પૂ. ૫૨૧ થી ૪૮૫ સુધી રાજ્ય કર્યું તેના તેજસ્વી રાજ્યમાં તે-
ણે મીઠા લોકોના પ્રદેશ પર ઇરાની સામ્રાજ્ય રચાવ્યા પછી સિંધુ નદીની
પશ્ચિમ તરફનો પંજાબનો ભાગ પોતાના રાજ્યમાં ભેગવી દીધો; અને
મહાન એમેક્ઝન્ડરે (સિકંદરે) હિંદુસ્તાન પર ચડાઈ કરી લાંસુધી એ
સુધા ઇરાની લોકોના રાજ્યના ભાગ તરીકે જારી રહ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે

૪૪૬ ના દેણુઆરી મામમાં મહાન એલેક્ઝેન્ડર હિંદુકુશમાંથી માર્ગ કરી સિંધુ નદી પર ધરાની ગળયની મગદદ ઓહિન્દ લગણુ પહોંચ્યો. એક માસ આરામ લઈ તેણે તે નદી ઓળંગી અને રતત્ત્ર હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઈ દુનીઆના ઇતિહાસમાં ઘણી પ્રસિદ્ધ ચયલી એની ચડાઈ કરવાનું કામ આરંભ્યું. ટંકસાઈનનો રાજા તેને તાબે થયો, જેનું નદી અગિયે પોરસ હાથે, કચેઓરી અને તેમને સહાયતા આપનાર સંગલ આગળ હાથે અને એલેક્ઝેન્ડર મગધ કે ભગવપુર છૂટવા જતો હતો એટલામાં મેસિડોનિયન લોકોના જળવાને લીધે તેને પાછું ફરવું પડ્યું. જોકે એલેક્ઝેન્ડરના થોડો વખત હિંદુસ્તાનમાં રહેવાથી આંક મુધારાની અસર હિંદુસ્તાનમાં થવા પામી નહિ, તોપણ તે સમયના રાજ્યોને એથી જે ભય અને અજબળાટ ઉત્પન્ન થયા તેના પરિણામ ઘણા અગત્યના થયાં. રાજ વંશનો પણ અનોરસ રાજપુત ચન્દ્રગુપ્ત મગધરાજ્યમાંથી એલેક્ઝેન્ડરના દરબારમાં નાગી ગયો હતો, અને ત્યાંના લશ્કરની કનાયત એઈ તેણે તે કનાયત પ્રમાણે પોતાનું લશ્કર કેળવ્યું, જે દેશમાંથી તેને દેશનિકાલ કર્યો હતો તે દેશ છૂટી લીધો અને પોતાનું રાજ્ય હિમાલયથી તે મદ્રાસ સુધી વધાર્યું. તેણે ૨૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પછી તેનો પુત્ર બિંદુસારમાં દી પર બેઠો તેણે ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પછી મુપ્રસિદ્ધ અશોક ગાદીએ આવ્યો, તેણે પ્રથમ રાજ્યની મર્યાદા વધારી અને બૌદ્ધ ઉપદેશક તરીકે તેણે શિકાર, પ્રાણીના જનિધન અપામ એવા પત્રો અને પ્રાણિજ આહારનો અટકાવ કર્યો અને એ કારણોથી પણ કેટલેક અંશે હિંદુસ્તાનના લોકોમાં વિદેશીય પ્રજાની ચડાઈની સામા યત્નાની શક્તિ ઓછી થઈ. અશોકના ગરણુ પછી ચન્દ્રગુપ્તનું ગળય પડી ભાગ્યું અશોકના પૌત્રને તેના સેનાધિપતિ પુષ્યમિત્રે મારી નાખ્યો. એ પુષ્યમિત્રે મુંગડળ સ્થાપ્યું અને એ કુળ પછી અનુક્રમે કણ અને ચન્દ્રવંશે થયા. એ છેલ્લો ચન્દ્રવંશ કાણુવના ગ્રીક રાજા મોનેન્ડરના હુમલાને વશ થયો અને તેનો નાશ થયો. પણ ગ્રીક સત્તાનો પણ નાશ થયો.

મુએવિના એક ટોળાએ બેક્ટ્રિઆના ગૂળઓ પર હુમલો કર્યો તે લોકો ઉત્તર હિંદુસ્તાનના પ્રથમ પડોશીઓ થયા અને પછી તેમણે તે પર નિજ્ય બેળવ્યો. આ તેમના રાજા, દિલ્હરીમ ખીજે, દનિષ્ક અને દુવિષ્ક અશોકના

જેનાજી ત્રીજા બુદ્ધગતાનુયાયી થયા. ઇ. સ. ૩૨૦ માં હિંદુસ્તાનના રા-
જાઓએ પાછું પોતાનું ગળા પ્રકાશિત કર્યું હતું જિહારનો રાજા ચન્દ્રગુપ્ત
પાટલિપુત્રનો રાજા થયો; તેણે શુભ રાજ સ્થાપ્યો અને એક નાનું રાજ્ય
પોતાના પુત્ર સમુદ્રગુપ્તને આપી ગરણુ પામ્યો. એ સમુદ્રગુપ્તે એ રાજ્ય
વધારી મોટું કર્યું; અને તેના પુત્ર ૨ જી ચન્દ્રગુપ્તે રાજ્યમાં એથી પણ
મોટો વધારો કરી તેને પ્રજાજી કર્યું આ હેલા રાજાના વખતમાંજ ચી-
નના મુસાફર ફેલીચને હિંદુસ્તાનની મુલાકાત કરી અને એ વિદ્વાન પ્ર-
વાસીએ હિંદુસ્તાનનું જે વર્ણન કર્યું છે તે પરથી જણાય છે કે ધણી
સીને તે સમયનો સુધારો આ સમયથી જાતનો નહોતો. જીજી ચન્દ્રગુપ્ત-
ની પછી તેનો પુત્ર કમરગુપ્ત ગાદીએ આવ્યો તેણે ઇ. સ. ૪૫૫ સુધી
હીંદ રાજ્ય કર્યું. સાર પછી હિંદુસ્તાનના સામ્રાજ્ય વિદેશીય દુર્ગસાઓ-
માંનો એક દુર્ગસા થયો. કસરિજના રાજા દુર્ગ લોકા ઇ. સ. ૪૭૦
ને ૪૮૦ ની વચ્ચે રોમન ગજન ચીજીડોસિયમને મતાપ્ત દત્તા, પણ
છતાં સોડાએ સિમને દગગા દત્તા, તેથી તેમણે પોતાનો માર્ગ બદલ્યો
અને હિંદુસ્તાનના વાલગ કાળને માર્ગ દિવ્યા પ્રવેશ કરી શુભવંશનો ૫૦
મળાય કર્યો અને હિંદુસ્તાનના રાજા અન્નવરથા દેખાતી. એ અન્નવરથા
છેક ઇ. સ. ૬૦૬ માં હર્ષવર્ધન રાજા થયો લાનુધી રહી. અજાણ પાસે
ચનસરના રાજાનો એ હર્ષવર્ધન નામે પુત્ર હતો. તેણે નર્મદા સુધી બધું
હિંદુસ્તાન ૭૦ થી લીધું; અને જ્યારે તેની મતા સર્વોપરિ હતી સારે
તેની પામે ૬૦ હજાર હાથી અને એક લાખ ઘોડેરામનું સરકર હતું.
તે ઇ. સ. ૬૪૮ માં ગરજી ગામ્યો અને તેની આથે તેના વંશનો પણ
શય થયો. તેના પ્રધાન ચન્દ્રને તેનું રાજ્ય પચાતી પામ્યું, પણ ટિબેટ
અને નેપાળના લોકોનાં મિત્ર ટેકાંને તેના રાજ્ય પર દુર્ગલો કરી તેનો
નાશ કર્યો. આ સમય પછી એક નાં રી મુદ્દન સુડીનો ઇતિહાસ અંધકા-
રમાંજ ગયેલો છે ઇ. સ. ૬૫૦ થી ઇ. સ. ૮૫૦ સુધી હિંદુસ્તાનના ઇ-
તિહાસ ૫૦ હર્ષ પ્રજાજી ગયો નહોતો ને. હિંદુસ્તાનમાં દેન્ડેસ્ટ અને દોસા-
ના દુર્ગસા પછી અંધકાનો મળાય છે, જેમ આદિકામાં દીગ્ગિકસઅન
જાદયાદોમાં છે રાના નમગમા નરહી આનગામાં દેવ પછી આવ્યો અને
ઈતિહાસમાં અંધકાર થયો, તેમ દિવ્યામાં ઇ. સ. ૬૫૦ થી ઇ. સ. ૮૫૦

સિહિમો । હસિસ્સામો । હસિહામો । एवं मुमयोरपि । इत्यादि ॥

ભવિષ્યકાળમાં પહેલા પુરુષમાં બહુવચનના આદેશ મો, મુ અને મ એની સાથે હિસ્તા અને હિત્યા એ આદેશો વિકલ્પે થાય છે.

હોહિસ્તા ૩ હોહિત્યા-ભવિષ્યામઃ ને રથાતે-અમે યધશું. .

હસિહિસ્તા ૩ હસિહિત્યા-હસિષ્યામઃ ને રથાતે-અમે હસીશું. .

પહે હોહિમો, હોસ્સામો, હોહામો-તેમજ હસિહિમો, હસિ-સ્સામો, હસિહામો થાય છે. એવીજ રીતે મુ અને મ આદેશો પણ થાય છે. હોહિમુ-મ, હોસ્સામુ-મ, હોહામુ-મ એજ રીતે હસ્ ધાતુનાં રૂપો થાય છે.

कृदाश्रुवचिगमिरुदिदृशिविदिरूपाणां काहं

दाहं सोच्छं वोच्छं गच्छं रोच्छं दच्छं वेच्छं ॥१६॥

ભવિષ્યતિ કાલ ઉત્તમૈકવચને કૃદાદીનાં સ્થાને યયાસંલ્યં કાહં પ્રભૃતપ આદેશો ભવન્તિ ॥ .

કાહં કરિષ્યામિ । દાહં દાસ્યામિ । સોચ્છં શ્રોષ્યામિ । વો-
ચ્છં વક્ષ્યામિ । ગચ્છં ગમિષ્યામિ । રોચ્છં રોદિષ્યામિ । દચ્છં
દ્રક્ષ્યામિ । વેચ્છં વેત્સ્યામિ इत्यादि ॥

ભવિષ્યકાળમાં પહેલા પુરુષના એકવચનમાં કૃષ્ (કૃ) આદિ ધાતુઓને રથાતે અનુક્રમે કાહં આદિ આદેશો થાય છે.

કાહં-કરિષ્યામિને સ્થાને-દું કરીશ.

દાહં-દાસ્યામિને સ્થાને-દું આપીશ.

સોચ્છં-શ્રોષ્યામિને સ્થાને-દું સાંભળીશ.

વોચ્છં-વક્ષ્યામિને સ્થાને-દું કહીશ.

१ ययासंल्यमेते आदेशाः स्युः ॥ ४

ગચ્છં-ગમિષ્યામિને સ્થાને-હું જાઈશ.

રોચ્છં-રોદિષ્યામિને સ્થાને-હું રોઈશ.

.. દચ્છં-દ્રક્ષ્યામિને સ્થાને-હું જોઈશ.

. વેચ્છં-વેત્સ્યામિને સ્થાને-હું જાણીશ.

શ્રુવાદીનાં ત્રિજ્વપ્યનુસ્વારવર્જં હિલોપશ્ચ વા ॥૧૭॥

શ્રુ ઇત્યેવમાદીનાં પ્રથમમધ્યમોત્તમેષુ ત્રિજ્વાપિ પુરુષેષુ પરતો મ-
વિષ્યતિ કાલે સોચ્છં ઇત્યાદય આદેશા ભવન્તિ । અનુસ્વારં વિહા-
ય । હિલોપશ્ચ વા ॥

સોચ્છિહ સોચ્છિહિહ । શ્રોપ્યતિ ॥

સોચ્છિંતિ સોચ્છિહિંતિ । શ્રોપ્યન્તિ ॥

સોચ્છિસિ સોચ્છિહિસિ । શ્રોપ્યસિ ॥

સોચ્છિત્થા સોચ્છિહિત્થા ॥ શ્રોપ્યથ ॥

સોચ્છિમિ સોચ્છિહિમિ ॥ શ્રોપ્યામિ ॥

સોચ્છિમો સોચ્છિહિમો સોચ્છિમુ સોચ્છિહિમુ સોચ્છિમ
સોચ્છિહિમ સોચ્છિસ્સામો સોચ્છિસ્સામુ સોચ્છિસ્સામ ॥ શ્રોપ્યામઃ ॥

एवं वोच्छादिरपि ॥

શ્રુ વગેરે ધાતુઓને ૧સા, ૨જા ને ૩જા પુરુષના પ્રસયો પર છતાં
ભવિષ્યકાળમાં સોચ્છં વગેરે આદેશો થાય છે, અનુસ્વારનો સાગ કરીને
એ આદેશો થાય છે અને હિનેા લોપ વિકલ્પે થાય છે.

સોચ્છિહ કે સોચ્છિહિહ—શ્રોપ્યતિને ડેકાણે—તે સાંભળશે.

સોચ્છિંતિ કે સોચ્છિહિંતિ—શ્રોપ્યન્તિને સ્થાને—તેઓ સાંભળશે.

સોચ્છિસિ કે સોચ્છિહિસિ—શ્રોપ્યસિને સ્થાને—તું સાંભળશે.

સોચ્છિત્થા કે સોચ્છિહિત્થા—શ્રોપ્યથને સ્થાને—તમે સાંભળશે.

સોચ્છિમિ કે સોચ્છિહિમિ—શ્રોપ્યામિને સ્થાને—હું સાંભળીશ.

સોચ્છિમો, સોચ્છિહિમો, સોચ્છિમુ, સોચ્છિહિમુ, સોચ્છિમ,
સોચ્છિહિમ, સોચ્છિસ્સામો, સોચ્છિસ્સામુ, સોચ્છિસ્સામ—ઓખ્યા-
મઃ ને સ્થાને—અગે સાંભળાશું.

એજ પ્રમાણે વોચ્છ (વચ્નો આદેય) આદિનાં રૂપે સમજવાં.
કેટલીક પ્રતમાં સોચ્છિહોમો—મુ—મ, સોચ્છિસ્સા, સોચ્છિ-
ર્યા સોચ્છિહિસ્સા એવાં પણ રૂપે છે.

જૂની ગુજરાતી.

(સંસ્કૃત સામુદ્રિક શાસ્ત્રનું ભાષાન્તર.)

આપણી જૂની ગુજરાતી બાષાના કાન્ડડદે પ્રબંધ,^૧ વસન્તવિ-
લાસ,^૨ ગદ્યકથાસંબંધ,^૩ મુગ્ધાવબોધ ઔદિતક,^૪ પટકારક ઉદિતક,^૫
અને પ્રાચીન ગૂર્જરસાહિત્ય,^૬ વગેરે કેટલાક લેખો અત્યાર મુખીમાં પ્ર-
સિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે, તેમાં ઉપરના લેખનો વધારો થવા આ નીચે પ્ર-
સિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આ પુસ્તક, ગુજરાતી બાષાનાં જૂનાં કાવ્યોનો શોધ કરતાં મુકમ-
તીયના પ્રાચીન ક્ષેત્રમાંથી જડ્યું છે. તેનું ફિતિ શ્રી વાણું પાતુ હાય ન
આવવાથી તે કંઈ સાલમાં લખાયું, કાણે લખ્યું, ને કયા રચણમાં લખાયું,
વગેરે જાણવાને કંઈ સાધન નથી. તોપણ તેની બાષા, ' સંવત ૧૫૫૭
ના આસી ૧૩ ને સોમવારે લખાએલા ' ' જુવનદીપક ' નામના જૂની

૧ સન ૧૮૭૭ ના ગુ. શા. પત્રમાં કે. સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈએ
આ પ્રબંધ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પૃષ્ઠ ૧૬. ૨ આ રસિક કાવ્ય સાક્ષર શ્રી કેલવ-
લાલભાઈ કુવે સન ૧૮૯૨ ના આ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. પૃષ્ઠ ૮૫.
૩ એમનોજ આ લેખ સન ૧૮૯૨ ના આ પત્રમાં છપાયો છે. પૃષ્ઠ
૨૧૭. ૪ કે. સાક્ષર શ્રી હરિલાલભાઈ કુવે છપાવેલો નિબંધ. ૫ સ. રા.
સાક્ષર શ્રી જમિયતરામભાઈ શાસ્ત્રીનો લેખ. ગુ. શા. પત્ર મન ૧૯૦૧
પૃ. ૪૭. ૬ સ. રા. તનમુખરામભાઈ ત્રિપાઠીનો લેખ. સમાલોચક,
સન ૧૯૦૭ અંક ૪.

શુભરાતી બાપાના ગદ્યને વધારે મજતી આવતી હોવાથી તે લગભગ ચારસો વર્ષનું હશે એમ અનુમાનથી ધારી શકાય છે.

જૂના કાળમાં જૈન ધર્મનાં માગથી બાપામાં લખાએલાં પુસ્તકોમાં, તેમ કેટલાંક સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં માત્રા અક્ષરની ઉપર ન કરનાં તેની ડા-બી બાજુએ કરવાનો રિવાજ હતો. તે નિયમ આ જૂના ગદ્યમાં પણ માલમ પડે છે, તેથી પણ તે જૂનું હોવું જોઈએ.

સામુદ્રિક શાસ્ત્રને ખરું માનવું, કે ખોટું માનવું, એ વાંચનાર બધું ની મરજી ઉપર છે. લેખકનો, તે ખરું કે ખોટું મનાવવાનો બિલકુલ આ-ચંદ નથી. લેખનો મૂળ ઉદ્દેશ જૂની શુભરાતી બાપા કેવી હતી, તેઠવું જ જણાવવાનો છે. આમાં સ્વયંશંકાયને લીધે મૂળના સંસ્કૃત શ્લોક આપ્યા નથી તેમ આપવાની જરૂર પણ જણાતી નથી.

આદિ-પહિલં, દ્વવ નમસ્કરી નર પુરુષ સ્ત્રીનાં લક્ષણ કહીસિ.

પહિલં આયુ જોઈઈ । પછઈ લક્ષણ જોઈઈ । આયુ પાસઈ લક્ષણિ સ્યું કીજઈ ।

આયુ—આયુષ્ય

પાખણ—વિના

હાવઈ ગમઈ સ્ત્રીનઈ લક્ષણ । જાઈઈ । પુરુષનઈ ચમણઈ ગમઈ । જાઈઈ ચાં ।

હાવઈ—હાવી, ગમઈ—ગમ, ચમણઈ—જમણી.

મનુષ્યનઈ પાંચ દીર્ઘ—લાંચાં જોઈઈ । પાંચ દ્વસ્વ—દ્વંકડાં જોઈઈ । પાંચ સૂક્ષ્મ—લાઘ્યાં । જાઈઈ । છ ઉન્નત—ઝંચાં । જા-ઈઈ । સાત રાતાં । જાઈઈ । ત્રિણિ મંધીર—ઝંચાં । જાઈઈ । ત્રિ-ણિ વિસ્તોર્ણ—પુહુલાં । જાઈઈ ।

ગ્રીવા—કોટિ ૧ મજન ૨ પૂઠિ ૩ જાંઘ ૪ एवं ૬ વાંનાં દ્વંકડાં હુઈ તે સદા પૂજા પામઈ ।

પૂઠિ—પૂઠ, પીઠ.

आंगुलीनां पर्व १ दांत २ केश ३ नख ४ त्वचा—चा-
वही एवं ५ वांतां शूष्म-नाहनां पातलां हुइ तेहनइ दीर्घ—
घणुं आयु हुइ ।

कोष्ठ १ कूख २ हृदय ३ नासिका ४ स्कंध ५ छलाट
एवं ६ वांतां उन्नत-ऊंचां हुइ ते वारु ।

नासिका—नाक, स्कंध—भ्रूया, छलाट—कपाण, ओवं—ओ भ्रूयाये,
वार—सारु.

जेहनइ ए सात वांतां रातां हुइ ते अर्थवंत हुइ । हाय
१ पागनां तलवां २ नेत्र ३ नख ४ तालुजं ५ जिह्वा—जीम
६ हाठ वेहू ७ एवं सात ।

अर्थवंत—द्रव्यवान्—धनवान्.

स्वर १ सत्व २ नाभि ३ एवं त्रिणि वानां विस्तीर्ण—
पुट्टुलां हुइ इत वारु ।

स्वर—अवाज, सत्व—पराक्रम, नाभि—डुंटी.

उर माथुं ललाट ए त्रिणि वानां उन्नत हुइ इत वारु ।

उन्नत—भोटां, उर—छाती.

वर्ण पाहि सत्व वारु । सत्व पाहि स्वर वारु । स्वर पा-
हि सत्य वारु ।

वर्ण—रंग, पाहि—करतां, सत्व—पराक्रम.

देहनं अर्द्ध शरीर मुख । सघलइ मुख जोईइ । तेहमां ना-
सिका वारु जोईइ । नासिका पाहि आंखि वारु जोईइ ।

आंखि—आंख.

राती आंखि स्त्रीनइ हुइ इत न त्यजवी । अनर पुरुष
पिंगल लाचन हुइ ते न त्यजवुं । अनइ लांवा बाहु हुइ इत
एभ्य—ठाकुरपणुं हाइ ।

पिंगल—भालशं, लाचन—आंख, बाहु—हाथ.

લલાટ પુહુલું હુડ તે નૃપ સમાન હુડ । જેહનડ કેડ પુહુ-
લી હુડ તેહનડ ઘળા પુત્ર હુડ । ઘળી કલત્ર પુત્ર હુડ । જેહનડ
પાગ પુહુલા હુડ । ત સુત્રી હુડ ।

નૃપ--રાગ, કેડ--કંઠર, કલત્ર--પત્ની, પાગ--પગ.

જેહનડ ચક્ષુ તેજવંત હુડ તે સૌભાગી હુડ । દાંત તેજવંત
હુડ તે રૂઢત જિમડ । ત્વચા સકોમલ હુડ । ત રૂઢી શય્યા પા-
મડ । પાગ સકોમલ હુડ તે પાલુ ન ચાલડ ।

ચક્ષુ--આંખ. જિમડ--જામે, તચા--ચામડી, શય્યા--બિછાવું,
પાલુ--પગે ચાલનારો.

જેહનડ વૃત્તિ* કીધા પાલડ હાથ કઠિન હુડ । અનડ
ગમાંતરું ઘણું કરડ । પાગ મૂંઆઝા હુડ । ત રાજ્ય પામડ ।*

વૃત્તિ કીધા પામડ--ચાકરી કીધા વિતા. ગમાંતરું--ગામેતર, ખેપ.

જેહનડ ચિટાંગુલી કહીડ હાથિયકી ઝફરી રેલા અંગૂઠા
કાનલિની આંગુલી તર્જની લગડ જાડ તેહનડ વરસ ૧૦૦
આયુ હુડ ।

ચિટાંગુલી--ટચલી આંગળી. કહીડ--કહેની, પાસેની. તર્જ-
ની--અંગૂઠા પાસેની આંગળી. આંગુલી--આંગળી.

જેહનડ ચિટાંગુલીથી ઝફરી રેલા મધ્યની આંગુલી
લગડ જાડ તેહનડ રશી વર્ષ આયુ હુડ ।

રશી--એશી.

જેહનડ ચિટાંગુલીથી ઝફરી રેલા અનામિકા લગડ
જાડ તેહનડ ૬૦ વર્ષ આયુ હુડ ।

અનામિકા--ટચલી આંગળીની પાસેની આંગળી.

૧ મૂળ હસ્તલિખિતપ્રતમાં 'વતા કીધા' છે. ૨ ગમાંતરું છે.

* આ પદીના બેત્રણ શ્લોક એવા છે, કે તેને સખતા સખતા વરે છે
તથા અખા નધા.

જહનઢ ઘળી રેલા હુઢ તેહનઢ ઘણુ ક્લેશ હુઢ । અકર
પાઢી હુઢ તુ ધનહીન હુઢ । અનઢ ચતુર રેલા હુઢ*

(અપવા સાત રેખા હોય તે, અો બહુ રેખા હોય તે દારિદ્રી બાધુવો).

જહનઢ અંગૂઠઢ ચઢ હુઢ જમલી ૨ રેલા હુઢ તે ઉત્પન્ન
ભષી હુઢ । સુલ્હી હુઢ ।

ચપ—૪૪૧, જમલી—બેગી, બાક્ષી—બોબન કરનાર.

જુ કનિષ્ઠિકા અનોમિકાનું પર્વ હલંધી કફરી હુઢ તુ
વર્ષ ૧૦૦ આયુ હુઢ । લગારેક ાઢી હુઢ તુ ૮૦ વર્ષ આયુ
હુઢ । પર્વથિકી ાઢી હુઢ તુ ૬૦ વર્ષ આયુ હુઢ । ગાઢી ાઢી
હુઢ તુ વર્ષ ૨૦ હુઢ ।

કનિષ્ઠિકા—૮૪૫થી આંગળા, ઉલ્લંધી—મૂકી, ઇાડી. ધુ—તો, સમી—
સગળી, ગાઢી—ધણી, પર્વ—વેઢો.

જહનઢ નિલાહિ રેલા ૪ હુઢ તેહનઢ ૮૦ વર્ષ અનઢ ૫
રેલા હુઢ તુ ૧૦૦ આયુ હુઢ ।

નિલાહિ—કપાળગા.

જેહનિ બિનિલાહિ ત્રિણિ રેલા હુઢ તેહનઢ વર્ષ ૬૦ આયુ
હુઢ । રેલા ૨ હુઢ તુ વર્ષ ૨૦ આયુ હુઢ ।

જહનઢ અતિ વળી પ્રજ્ઞા, કીર્તિ, સદા ફલ, સદા સુ-
લ્હી, વારુ દાષ્ટિ હુઢ તેહનઢ આયુ પાઢું હુઢ ।

પ્રજ્ઞા—બુદ્ધિ, વારુદષ્ટિ—સારી નજર, ચોક્ષી ધનત

ફતિ સામુદ્રિક પુરુષ લક્ષણ સમાપ્તાઃ

* અક્ષર ગમેલા છે.

૧ મારવાડી વાપાગા લિલાડી કહે છે.

ભાષાવતાર.

(ચાલુ પુ. ૪૭ પૃષ્ઠ ૩૩૩ થી.)

૮૮ ગણ ૮૮ મો—નિયમ—ધ્ય નો જ્ઞ થાય છે.

આ નિયમ પાસી અને ઝોછ પ્રાકૃતમાં પણ છે.
પા. મધ્યમ=મઝ્ઝમ.

ઉદાહરણો.

બુધ્યતે=બુઝ્ઝધિ. બૂઝે.

વંધ્યા=વાંઝ (શ્લી.) ૧૪, ૧૨૮
૧૨૫

મંધ્યે=મુંઝારે.

સંધ્યા=સાંઝ. ૧૨૮ ૧૪

મધ્યમ=માઝમ. (માઝમસત)

સિધ્યતે=સીઝે

૮૯ ગણ ૮૯ મો—નિયમ—ન નો જ્ઞ થાય છે.

સંસ્કૃતમાં રેફ અને વ કાર્યો પર ન નો જ્ઞ થાય છે. પણ સંર્ભોન પદમાં હોય તો અને પદાંત ન ન હોય તો પણ આર્માં તે વગરે સરતે થયો છે. પ્રાકૃતમાં અને જુની ગુજરાતીમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

સં=જમન=પ્રાકૃત=જમણ. ગુ.=જમણ.

સં=જલ્યનેન=પ્રા. ઈન્ધ્યજેન.

સ=ચેન. પ્રા.=જેણ. ગુ. જેણે.

કઠિન=કઠણ. ૧૯ તેન=તેણે. ૬ લેખિની=લેખણ. ૧૯-૨૦ ઇલાદિ

આનંદ=આણંદ. ઘન=ધણ. શિરોનામ=શરણામું. ધણા છે.

ચાલની=ચારણી. પાનીય=પાણી. હીન=હીણા ૧૪-૧૮

૯૦ ગણ ૯૦ મો—નિયમ—ન નો લ થાય છે.

ઉદાહરણો.

નિવકા=નીબડો.

નિવુ=નીબુ.

નીલ=લીલ.

૯૧ ગણ ૯૧ મો—નિયમ—ન નો વ થાય છે.

આ નિયમ ધાતુના લ્યુટ પ્રત્યયને ધણા ખરાંને લાગુ પડે છે.

ઉદાહરણ.

કથન=કહેવું.

ધ્યાન=ધ્યાવું.

ચોંચન=ચોંખવું.

કહન=ખાણવું.

મેદન=મેદવું.

લેખન=લેખવું.

ગાન=ગાનું.
વાન=દેવું.

પાન=પીવું. પાવું.
મંદન=માંડવું.

ઇસાદિ ધથા છે.

પ વર્ગ પ્રકરણ.

૯૨ ગણ ૯૨ મો—નિયમ—પ નો ફ થાય છે.
આ નિયમ પ્રાકૃતમાં પણ છે.

ઉદાહરણો.

આપત્=આપ્ત.

પરશુ=પરશી.

પાશ=પાંસો.

પનસ=પનસ.

પાટયતિ=પાટે છે.

વાપ્પ=આપ્.

૯૩ ગણ ૯૯ મો—નિયમ—પ નો મ થાય છે.

ઉદાહરણ.

પ્રાપણ=પ્રાપ્ત.

શિશપા=શીશપ.

૯૪ ગણ ૯૪ મો—નિયમ—પ નો ચ થાય છે.

ઉદાહરણ.

સં.	કૃપ:	વીપ:	તથાપિ	કુપિતેષુ.	કોપિ	કેપિ
મા.	કૃવો	વીવો	તથાવિ	કુવિતેષુ.	કોવિ.	કેવિ.
શુ.	॥	॥	૦	૦	૦	૦

ફરપત્ર=ફરપત્ર. ત્રિપાટી=ત્રિપાટી ૧૯ નિપાત-નપાણ ૧૯-૮૯

કોટપાલઃ=કોટપાલ. ત્રિપથ=ત્રિપથ (અ. માદ્રપત્=માદ્રપો ૧૩૧

૧૦૪-૧૨૬ યવા ત્રિપાટ ઉપરથી) ૧૩૧

તાપ=તાપ. ત્રિપાદ=ત્રિપાદો. ૧૯-૧૩૧ મંદપ=મંદપો ૩-૧૩૧

વાર્ષા=વાર્ષ ઇસાદિ ધથા છે.

અપૂર્ણ.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(ખીછ ચોપડી આશુ પુ. ૪૭. ૫૪ ૩૪૧ થી.)

પાઠ ૨૬.

ખૂબસુરત—ખૂબ=સારો; સુરત=દેખાવ; સારા દેખાવવાળો; દેખાવડો.

કપડું—પુરકેસ; અસહ.

સાપ્તાર—સા = વિનાનો, આર = ઇલાજ. ઇલાજ વિનાનો. સરખાવો
સાપરવા=પરવા કે દરકાર વિનાનો.

ખરદાસ કરવી—(ફા) જરદાસતન (ઊંચું કરવું) ઉપરથી; પોપ-
થ કરવું.

પાઠ ૨૮.

રંગરેજ—(ફા) રંગ+રેજ; રિખ્તન=રેડું ઉપરથી; રંગરેજ=રંગ રેડનાર
—રંગારો.

જરદી—(ફા) જરદ=પીળું ઉપરથી; જરદી=પીળાશ. બાવવાચક નામ.
શુજરતીમાં પીળા રંગના અર્થમાં વપરાય છે. જરદી એટલે ઈંડા-
માંહેનો પીળો પ્રવાહી, અહિં પીળા રંગના અર્થમાં આ શબ્દ
વપરાયેલો છે. સરખાવો—સફેદ ઉપરથી સફેદી; સફેદી=ઈંડામાંહે-
નો ઘોળો પ્રવાહી; આગા ઘોળો રંગ.

પાઠ ૨૯.—

વરો—શુભ કાર્ય નિમિત્ત જે નાત જમાડવી તે. અશુભ કાર્ય નિમિત્તજે
નાત જમાડવી તે પણ વરો કહેવાય છે.

શેખ—(ઑ) શેખ=મોટું ગાયુસ; જેમકે શેખ સાદી. શેખ ઉપરથી
શેખાર્ધ (મોટાર્ધ) બાવવાચક નામ થાય છે, અને તેના ઉપરથી
શેખી=મડાર્ધ-પતરાણ.

પાઠ ૩૦.

પર્વ—(સં) પર્વન્ ઉપરથી; શુભ દિવસ—તહેવાર.

પાઠ ૩૧.

ઈસપક્ષત કદિપન વાર્તાઓ માંહેની—‘ The frog and the ox ’—
દેડકા અને બળદની વાર્તા સાથે આ પાઠ સરખાવો.

પાઠ ૩૨.

જોડવાં—ઋજોને પગને અંગુડે તથા તેની જોડેની આંગળાએ પહેરવા-
ના રૂપાના જખ્ખે કરડા તે.

પાઠ ૩૩.

શેસો—પત્થર—(સં) શિલા. સાધારણ રીતે દોતી વખતે ગાય દૂદે નહિ

માટે તેને પાછલે પગે જે દોરહું બાંધવામાં આવે છે તેને શેલો અથવા શેલો દહેવામાં આવે છે. સરખાવો—

હુંનો ગાવડી તે દોરહા નીસરીરે લોલ,

શેલો લીધો ને તાંગડી વિસરીરે લોલ.—વલ્લભ.

આવહું—(સં) ચર્ચ=ખાતું; તે ઉપરથી ચર્ચજ=આવહું—ખોરાક સુવેળું કે ચવાણું પણ વપરાય છે. તેનો ૩૮ અર્થ કાચુંકોર સેકેલ ખાવાનું તે—ધાણી, અણા, પૈઆ, મમરા, ગેવ, વગેરે.

પાઠ ૩૫.

કેમુડાં—કેમુડાંને ઉમ્મળા નીચેની તેનો રંગ હોળાના તહેવારમાં કપડાં ઉપર છાંટવામાં આવે છે. ખાખરાનાં ફૂલ એજ કેમુડાં (સં) કિંચુ-ક, (પ્રા) કસુમ અને તે ઉપરથી કેમુડાં. કેમુડાંની વ્યુત્પત્તિ—

ઉપરથી તે ફૂલનું નામ કેમુડાં કેમ પડ્યું એ જાગતનું અચ્છું જાન થાય છે કિં=યોહું, શુક=પોપટ; ખાખરાનાં ફૂલ જરા પોપટની આંધ જેવાં હોય છે, માટે તેનું નામ કેમુડાં પડ્યું.

(પ્ર. રા. પં.)

હોળી—શ્રાવણ સુદ ૧૧ થી ને શ્રાવણ વદ ૧ સુધીના દહાડા; અથવા શ્રાવણ સુદ પુનેમ. પદ્મપુરાણમાં લખ્યું છે કે હુડા નામની રાક્ષસી શિવના વરદાનથી કાઈને પત કાઢતી નહતી. તેનો વધ કરવાને વસિષ્ઠે એક યુક્તિ જોધી કાઢી તે એ હતી કે એક હોળા કરી તેમાં રાક્ષસીની એક પ્રતિમા કરી બાજવી, અને જળનાં લાકડાં હાથમાં લઈ, ગોગ્ગકોર કરી નેગજ અપશબ્દો બોલી તેને ચીગવડી. આ પ્રમાણે કરવાથી તે રાક્ષસીએ અકાળાઈને પોતાના પ્રાણ લાગ કર્યા.

હોળા વિષે નીચે પ્રમાણે પણ દંત કથા આપે છે.

હિરણ્યકશ્યપની બેન પ્રદક્ષાદને લઈ ચિનામ્મા બેઠી એવી ધારખાથી કે હું સતી છું તે નહિ જણુ ને પ્રદક્ષાદ જણી મરગે; પણ પછી પ્રદક્ષાદ બાપો ન હતો ને તે પોતેજ જણી મુર્છા હતી.

(અપૂર્ણ.)

સંગીતવિષય.

• (ચાલુ પૃ. ૪૭ પૃ. ૩૦૭ થી.)

મનુષ્યની આ પ્રમાણેની સાંભળવાની અને તે પારખવાની શક્તિને ખ્યામ નિગાદમાં લેતાં પાક પરવર દિગારની બેહદ ન્યામતો વિષે જે જે બેહસાનો માનીએ તે તે થોડાંજ ગણાય, જ્યારે તે આપણુ પર નક્ષીસોનો મોટો વરસાદ વરસ્યો છે.

સંગીતવિનોદ આપવાની અને લેવાની શક્તિનું માપ ઉપર જતાં ખ્યા પ્રમાણે ભિન્ન છે, તોપણ તે પર વિચાર કરતાં જીજ્ઞેષા એક આશ્રય લેખનવનાર સાર નીકળે છે. જેમ માણસમાં ગાન ગાવાની શક્તિનું માપ થોડું વિસ્તીર્ણ છે, તેજ મિસામે દુનિઆમાં ગાનારની સંખ્યા પણ પ્રમાણમાં થોડી છે; અને ગાન સગજવાની શક્તિ જેમ અધિક આગળ વધે છે તેજ પ્રમાણે ગાન સાંભળી આનંદ લેનારની સંખ્યા વધારે છે.

હિંદુસ્તાનની વસ્તી તપાસીએ અને સારા ગાયકની સંખ્યા વિચારીએ તો તે ઘણા થોડા ટકાજ નજરે આવશે; પરંતુ સંગીતના (કાન) રસિયા, શોખીન તથા સમજુ અને ગુણુમાલી વર્ગની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઘણી મોટી છે.

યુરોપમાં હમણાં સંગીતનું મહત્વ જો કે વધતું જાય છે, તોપણ હાં અનેક તરેહનાં વાજંત વગાડવાનો શોખ વધારે હોવાથી સારા ગાનારની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઓછી છે. કંઠસ્વરથી ગાનારાઓ ઘણા થોડા છે, એમ માની લાંબા વિદ્વાનો ખામ ગાવાને જાદુ અગતતા આપી ઉત્તેજન આપે છે. સંગીતમાં દિયાકુસળ ગાનાર અથવા તો વાદ્ય વગાડનાર એક વર્ગ છે તે પોતાની પ્રદાન શક્તિથી જીજ્ઞેષાને આનંદ આપે છે, અને આદાન શક્તિથી સ્વતઃ આનંદ ભોગવે છે. સંગીત સાંભળી ખુશ થનાર સામાન્ય વર્ગ, સમજુ તથા પરીક્ષક અને ગુણુમાલી વર્ગનાં મનુષ્યો માત્ર એકજ સાંભળી મહત્ત્વ કરવા (આદાન) ની શક્તિ કેળવે છે અને ખીસવે છે, તેથી તેમની સંખ્યા વધારે હોવીજ જોઈએ, સંગીત પ્રમાણે મીઠા સ્વરોથી ગાનારને તો પોતાની જાને શક્તિ કેળવવાની અને ખીસવવાની જરૂર છે, તેથી ગાનારની સંખ્યા ઘણી થોડી હોય

તે સ્વાભાવિક છે. ચુરને શિષ્યના કરતાં ધણા બોહોળા જ્ઞાનની ભરણ છે. ત્યારે વિદ્યાનો ખજાનો ભરપૂર હોય છે, ત્યારે વિરતાદયી અને વિષ વિષ રીતથી શિષ્યને સમજાવી કુશળ બનાવવામાં ચુર સફળ થઈ શકે છે. આ દૃષ્ટાંત સંગીતકુશળતાને બહુ લાગુ પડે છે. પ્રથમ શ્રવણ, પછી ગ્રહણ (આદાન) શક્તિથી ગમગને આનંદ આપી સંગીતની તરંગ-ટથી સચક્ત બની સ્વરો પારખવા વગેરે અતુલ્ય મેળવથી એ સંગીતના શોખીનોનું પેઢેલું કામ છે. અમુક વખત વોલા જાદુ એ શક્તિઓ વધારે ખોલે છે, ને સાંભળેલું તે સચવાય છે, અને વિચારશક્તિની મદદથી તે કળાય છે; અને આખરે તેના પરિણામમાં ગાવાની (પ્રદાન) શક્તિ સંપાદન થઈને વધતી જાય. અનુભવ ઉપરથી ખાતરી પણ થાય છે કે જેમ જેમ સંગીત વધારે સંમળાય અને સમગ્ર નેમ તેમ તેમાં વધારે યોગ્યતા મેળવાય છે, માટે સાંભળવાનો જેમ જને તેમ વધારે અવગણ મેળવવા યતન જરૂરી રાખવો, અને છેવટે ગાવાનો મદાવરો કરીને તેમાં પ્રવીણતા મેળવવી.

જાળપોથી માંહેની કવિતાઓ જાળચેષ્ટા સાથે ગાવાની છે, જાળના વિનોદ માટે મેકૂલી અને મરજ તથા સરખા જાગતા આવર્તન (રિથમ) થી બંધ બેસતી રાદ ગોણને કવિના સંગીત પ્રમાણે કંઠ મચાય છે તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આપવા માટે તેની નીચે “ સરિગમ ” પૈરી સ્વરો દેખાડ્યા છે, આ પ્રમાણે દરેક વર્ણાચ્ચાર જેવે રૂપે ચડે છે કે કુતરે છે તે દારમોનીઅમના નકલો ઉપર ચિત્ર રૂપે નજરે પડશે. તથા સાંભળીને તેનો અનુભવ મળશે. સંગીત જે કે શ્રવણ માદ્ય છે તોપણ અમુકાગ તેનું મનન કાયમ હસાવવા “ સરિગમ ” ની લેખનપદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવે છે. “ સરિગમ ” સમજવાથી ચોક્કસ માહિતી મળે છે. લેખનપદ્ધતિના કાયદા ધણા છે. કદાચ સેડેન્ વિસ્મરણથી રાદ બૂલાર્ધ જ્ય તો લેખનપદ્ધતિથી ફરી તાજ માદગીરી મેળવી શકાય છે, ને તે જગાં ને તેવાંજ રૂપે પ્રગટે છે, તેથી કંઈ પણ રૂપાંતર રહેતું નથી; માટે લેખનપદ્ધતિ સંગીત સમજવામાં દીક મદદ આપે છે, તોપણ અદિં કહેતું જોઈએ કે તેને અનિશ્ચય પ્રધનપદ નદિં આપતું, પરંતુ યોગ્ય દદ મુખી તે સ્તુતિપાત્ર છે. યાજને આધારે કળાકૌશલ્ય છે તેમજ કળાકૌશલ્યને આ

ધારે શાસ્ત્રોની સંકલના છે. કાવ્યને આધારે પિંગળ છે તેમજ પિંગળના નિયમોથીજ કાવ્ય શોભે છે. તેથીજ રીતે સંગીતની ક્રિયાકુશળતા અંધ-ને આધારે છે ને આ અર્થે પણ પ્રાચીન સંગીતના ઉત્તમ પ્રબંધ પરથી રચાયા છે. ઉપર પ્રમાણે પરસ્પર દૃઢ અનુગમ્યતા ક્રિયા અને વિચાર ગણાયા છે. માટે લેખનપદ્ધતિ (વિચારશૈલી) ને ચોખ્ખુ સ્થાન આપી સંગીત ક્રિયાકુશળતાનું મહત્ત્વ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

ગીત ૧.

આ લો	ભ ઠો	ને ,	આ જ રંગ ત ર ગી	એ ન	વી
સા સા	રી ગા	મ ,	-ગારિ રિ મ મ -ગારિ	સા રિ	-ગારિ
ફરી એ	ગોળડું	ડાળુ	આ ને	આ પ લુ	સા થ ગાં
રે ,	લે ઈ	ધે જ ઓ ને ,	ક રીં એ	સા રો	ખે લ,
સા ,	સા સા	રી ગા મ - ,	-ગ ગ રિ મ -ગારી	સા રી	સરે સ,
રે ,	કે વા	જુ દા જુ દા	સુ દ ર	શો ભે	ર ગ
હોં સે	હ જી મ	જી સૌ	ક રીં એ	આ નં દ	
-ની, સા	રિ મ મ	-ગારી	સ સ રી	-ની, ધ, -નિ,	
આ પ	લે —	રે .			
સા રિ	મ -ગારિ	સા .			

સાખી.

લા લ પિ	જો ને	ના દ જી	— ,
પ પ પ	પ પ	મ પ -ધા	— ,
આ ઠી	ના જી	જા જા ધા	—
મૂળ રં	— ગ કહે	વા	—ય
મ મ -ગા	— — રિરિ	સા	—સ
મે જ વ	થી	ધા	થા ય

ચાંદો ૨.

મા ગને	ચાં દ લોં	જો વ હા	લો	— ;
રી મપ	-ની પ મ	રી સ નિ,	સા	— ;

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो | भा भने |
म म म | प -नि ध | प | री मप |

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो — , | भा भने |
नी प म | री स नि, | सा , | नी, स स |

र भ वा | ने आ | हो | भा भने |
रि रि म | प -नि ध | प | री मप |

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

न व ल भ | ता रा | बी णी | भा गारा |
म म म म | प प | नी नी | सा स स |

अ न वा | भां धा | हो , | भा भने |
रि रि सा | सा -नि ध | प , | री मप |

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

अ धो ध | रे भुगट | आ ओ ध | रे भा |
म म म | प निनिनि | स सां रि | नी सां |

आ वे न | क ह्रीं ह | हो , | भा भने |
नि सा रि | स स -नि ध | प , | री मप |

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो | — : |
नी प म | री स नि, | सा | — : |

ते न तेनां | गा री | आं ओ भां | आं ओ |
म म म म | नी नी | सां री सा | सनि सां |

भा उड | तो आ | हो , | भा भने |
सां संरि | सां -नि ध | प , | री मप |

आं द ह्रीं | ओ व ह | हो | — | |
नी प म | री स नि, | सा | — | |

પાચનક્રિયા અને તેને લગતા અવયવો.

(ચાલુ પૃ. ૪૭ પૃ. ૩૩૭ થી)

અન્નનળી:—પુખ્ત ઉમરના માણસમાં અન્નનળી આસરે નવ ઈંચ લાંબી હોય છે. તેને ત્રણ પડ હોય છે. છેક બહારનું પડ લાંબા અને વર્તુળાકાર માંસતંતુઓનું બનેલું હોઈ સ્થિતિસ્થાપક છે. જ્યારે અંતરે કોળીઓ અન્નનળીમાં ઉતરવા આવે છે ત્યારે આ ઉપરનું પડ વિસ્તાર પામવાથી નળી પહોળી થાય છે, અને સહેલાઈથી કોળીઓ તેમાં દાખલ થાય છે. છેક અંદરનું પડ કચલીઓવાળી ફર્યાનું બનેલું છે, તેમાં કેટલાક પિંડો છે તે રુધિરવાહિનીઓમાંના પ્રવાહી ચૂસી તે વડે આ પડને બીનું અને સુંવાળું રાખે છે. વચ્ચેનું પડ બહારના અને અંદરના પડને જોડી રાખે છે. તેમાં પિંડો હોતા નથી. અન્નનળી એવી જોડવણુ કરેલી છે કે જેમ જેમ ખોરાકનો ભોજો નીચે ઉતરતો જાય છે તેમ તેમ નળીની ઉપરનો ભાગ સાંકડો થતો જાય છે, તેથી નીચે ગએલો ખોરાક પાછો ઉપર આવી શકતો નથી. અન્નનળી નીચેનું મો જઠરમાં આવેલું છે તેમાં છેવટે ખોરાક ઉતરે છે.

જઠર:—છાતીની નીચે પેટની ઉપરના વચ્ચેના ભાગમાં જઠર આવેલું છે. તેનો આકાર કંઈક ગસકને મળતો છે. ડાબી તરફ તે વધારે પહોળું અને જમણી તરફ ઓછું પહોળું હોય છે. જઠરને ચાર પડ છે. અંદરના ત્રણ અન્નનળીનાં પડનાં જેવાંજ અનુક્રમે હોય છે. છેક ઉપરનું ઓછું પડ પાતળી ચામડીનું બનેલું છે. આ પડને લીધે જઠર ઉપરના ભાગમાં ડાયફ્રમની સાથે અને નીચેના ભાગમાં બીજા અવયવો સાથે જોડાયેલું છે. આ પડમાં એક જાનના પિંડ છે તે રુધિરવાહિનીઓમાંથી એક જાતનો સીરમ (Serum) નામનો પ્રવાહી ચૂસી તે વડે આ પડને નરમ અને સુંવાળું રાખે છે.

ખોરાક જઠરમાં આવ્યા પછી તેના દરેક પડને સખત કામ કરવું પડે છે. જઠરનું ત્રીજું એટલે માંસતંતુઓનું પડ વિસ્તાર પામે છે અને સંકોચાય છે તેથી જઠરમાં પડેલો ખોરાક નીચે અને ઉપર વારા ફરતી જ આવ કરે છે; તેથી કેટલોક આખોપાખો રહેલો ખોરાક પક્ષીને પી-

લાય છે અને તેનો નરમ સોંદો થાય છે. જો ખોરાક દાંત વડે ખરાબર ચનાયો ન હોય તો આ પડને ખોરાક પીસતાં ધણી મહેનત પડે છે, અને વખત પણ ધણો લાગે છે. જેટલી સહેલાઈથી દાંત ખોરાક વાટીને તેનો સોંદો બનાવે છે તેટલી સહેલાઈથી જઠર તેનો સોંદો કરી શકતું નથી, તેથી અંદરના ભાગને ઓછી મહેનત આપવા માટે ખોરાક દાંતથી ખૂબ ચાવવો જોઈએ.

જઠરનું મધ્ય પડ માંસતંતુના બનેલા ત્રીજા પડને અને અંદરના પડને જોડે છે. અંદરનું પડ ધણી કચ્ચલીઓ વાળું હોઈ તેમાં ઘણા પિંડ હોય છે, આ પડ રુધિરવાહિનીઓમાંથી જઠરરસ નામે એક જાતનો રસ ચૂસી તે ખોરાકમાં મેળવે છે.

જઠરરસ અને તેની ખોરાક પર અસર:—જઠરરસ એ રંગ વિનાનો પ્રવાહી છે તેમાં કેટલાક ક્ષારો ગળાઉ સ્થિતિમાં મળેલા છે. આ ક્ષારો ઉપરાંત હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડ (મીઠાનો તેજાગ) પેપસિન અને રેનિન નામે બે પદાર્થો જઠરરસમાં હોય છે. પેપસિન અને હાઇડ્રોક્લોરિક એસિડના મિશ્રણની અસર ખોરાકમાં રહેલા સફેદીવાળા (Albumin) ભાગ પર થતાં તે ગળાઉ સ્થિતિમાં આવે છે. રેનિનની અસર દૂધ પર થવાથી દૂધમાંથી મલાઈ જવો ઉપયોગી ભાગ અને નકામો પ્રવાહી પદાર્થ જુદા પડી જાય છે. આ પ્રમાણે જઠરરસમાંહેતા દ્રવ્યોની અસરથી ખોરાકનો કેટલોક ભાગ ગળાઉ સ્થિતિમાં આવી પચવાને લાયક થાય છે. આ ગળાઉ સ્થિતિમાં આવેલા ખોરાકને રુધિરવાહિનીઓ બાકીના નદિ પચેલા ખોરાકમાંથી ચૂસીને જુદો પાડી નાખે છે, પછી તે રુધિરવાહિનીઓ ખારોખાર આ રીતે બનાવેલા ગાતગર સોડીને કલેજામાં લઈ જાય છે.

જઠરમાં પડેલા ખોરાક પર જઠર રસની પૂરેપૂરી અસર થવા માટે ખોરાકનો દરેક ભાગ જઠરના અંદરના પડને ચ્ડકવો જોઈએ. ક્રમકે ખોરાક તે પડને ચ્ડકે છે એટલે તરત એક જાતની લાગણી ઉત્પન્ન થતાં તેમાંના પિંડો જઠરરસ ચૂસવાનું શરૂ કરે છે. ખોરાકનું પૂરું પાચન થવા માટે તે જઠરમાં તણુથી ચાર કલાક સુધી રહે છે. આ દરમિયાન આખાખા રહી ગએલા પદાર્થો પાણીમાં બિજાઈ પોચા થાય છે, અને ઉપર નીચેના દર વખતના દળાણથી કચરાઈ તેનો સોંદો થાય છે. જઠર રસની અસર માત્ર મોટેડ ખોરાક પર થઈ તેને પેપટોન બનાવી ગળાઉ

સ્થિતિમાં લાવે છે, તેથી અને કાળોહાઈડ્રેટસ નામે ખોરાકમાં રહેલા ખીન્ન પદાર્થો પર આ રસની અસર થતી નથી તેથી તે અગળાઉ સ્થિતિમાં જ જઠરમાંથી બહાર નીકળે છે એક વખત જઠર બરાબા પછી તેનું પૂરેપૂરું પાચન થતાં સુધીમાં એટલે આસરે ત્રણ કલાક સુધીમાં તેમાં ખીન્ને ખોરાક નાખવો નહિ, કેમકે તેમ થવાથી અર્ધ પચેલા ખોરાકમાં તદ્દન નહિ પચેલા પદાર્થો આવીને મળે છે અને તેથી પાચનક્રિયાને નુકસાન થાય છે. આ રીતે સ્વાસ્થ્યના પદાર્થો લાગરસની અસરથી આંત્ર પ્રોટેક્ટસ પદાર્થો જઠરરસની અસરથી પચ્યા પછી ખોરાકમાના બાકી રહેલા પદાર્થો જઠરની જગણી તરફ આવેલા ખીન્ન મુખ દ્વારા બહાર નીકળી દાદશાંયુલાંત્ર નામે ખાર આંગળ લગાઈના આતરડાંમાં પ્રવેશ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

—❧❧❧—

મૂસ્તરવિદ્યા.

(આલુ પુ. ૪૭ પૃ. ૩૪૦ થી)

મી એવેરેસ્ટના કરેલા પ્રયોગો પ્રમાણે એવી ગણતરી થઈ છે, કે ગંગા નદી દર વરસે દરિઆમાં ૩૫૫૩૬૧૪૬૪ ટન ખોળે ગળ રૂપે લઈ જાય છે. સર આદર્શ લાઈલ લખે છે, કે મિસર દેશમાં મોટી પિરામિડ છે, તેના જોટલા ૬૦ પિરામિડને જોખીએ તેના જોટલું એ પદાર્થનું વજન છે. એ મોટા પિરામિડના પાયાનું ક્ષેત્રફળ ૧૧ એકર અને તેની ઊંચાઈ ૫૦૦ ફુટ છે ખીજી રીતે એવી ગણતરી થઈ છે, કે દરેકમા એક હજાર ટન માટી ભરી હોય તેવા ૯૭૩ વહાણ દરરોજ દરિઆમાં આખુ વરસ માટી નાંખે અને તે જોટલી યાય તેટલી માટી એ મોટી નદી વડે જાય છે. હવે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, ગંગાનદી એટલો બધો કચરો બગાળી ઉપસાગરમાં લઈ જાય છે એટલુંજ નહિ પણ હિંદુસ્તાનની ખીજી મોટી નદીઓ જેવી કે બ્રહ્મપુત્રા (એ ગંગાથી પણ વધારે માટી લઈ જાય છે) સિંધુ, નર્મદા, ગોદાવરી, કૃષ્ણા વગેરે સધળી નદીઓ ભરત-ખડના નક્કર પદાર્થને લઈ જઈ સમુદ્રમાં નાખવા મહેલી છે, તો હુંગરો અને મેદાનમાંથી એકજ સૈદ્ધાગા કેટલો બધો પદાર્થ ઘસડાઈ જવો જો.

ઇએ ? આવી રીતે માટી ધસડી લાવી ગંગા નદીએ પોતાના મુખ આગળ જે ત્રિકોણાકાર ડેહટા બાંધેલા છે તેને સુંદરવન કહે છે. આ વનનો પાયો ૨૦૦ મૈલ અને શિરોગિન્દુનો ખૂણો દરિઆથી ૨૨૫ મૈલ દૂર છે. મોટી મીસીસીપી નદીએ બાંધેલા ડેહટાનું ક્ષેત્રફળ ૧૪૦૦૦ ચોરસ મૈલ છે. તે ડેહટાની જમીનની ઊંડાઇ લગભગ ૨૦૦ ફુટ છે. દર વરસે તેના પર નવી માટી પૂરાય છે તેનું ધનમાપ ૨૭૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય છે. હાલ જે પ્રમાણમાં તે ખેટ વધે છે તે હિસાબે પ્રથમથી દર વરસે જે વધે ગયો હોય તો તેને પ્રથમથી આજ સુધી ૬૦૮૦૦ થી વધારે વર્ષો લાગ્યા હોવાં જોઈએ. હિંદમાં નદીઓને કાઠે જે રસાળ જમીનો બંધાએલી હોય છે તેને આપણે બાહાની જમીન કહીએ છીએ, આવાં બાહાં ગંગાના કિનારા પર ધણાં છે. સાળરમતી નદી તો ગંગાના કાંઠેજ હિસાબમાં નથી. તેમ છતાં વડોદરા અને સરોજા આગળનાં તેનાં બાહાં વિસ્તીર્ણ છે. તેમાં મોટા પાયા ઉપર શેરડી અને કંદમૂંગના પાકનાં વાવેતર થાય છે બાહાની જમીનો કાંપ અને રેતની બનેલી હોવાથી તેમાં સફરદેરી સારી થાય છે. ગુજરાતનો ધણોખરો ભાગ તેમાં મુખ્યત્વે ઠરી ચરોતર એ સાળરમતી અને મહી વગેરે નદીઓનો બનાવેલો બાહાનો પ્રદેશ છે.

૭. ગંગા જેવી એક નદી હિમાલય પહાડને ધસી આટલો બધો કચરો ઉત્પન્ન કરે છે. આમાંનો થોડોક ભાગ ગંગાના પ્રદેશમાં પથરાય છે. અને બાકીનો બધો બંગાળી ઉપસાગરમાં જાય છે. આવી અનેક નદીઓ તે પહાડને કંઈક વર્ષોથી નિરંતર ધસે છે અને પૂરણીને ઉપસાગરમાં પૂરે છે. મનુષ્યની છાંદગી જહુ ટુંકી છે અને દેખાઈ આવે તેટલો ધસારો કે પૂરણ થવાને હજારો વર્ષ લાગે છે, તેથી આ વાત એકાએક આપણી દૃષ્ટિએ આવતી નથી. ભૂસ્તરવિદ્યા સંબંધી શોધો અને તેના ઇતિહાસ સંબંધીનાં પુસ્તકો લખવાને રિચાજ પથ થોડાંક સૈકા યથાં શરૂ થયો છે, તેથી હિમાલય કેટલો ધસાયો અથવા બંગાળી ઉપસાગર કેટલો પૂગયો તેના પૂરાવા પણ નથી. દર્શનિક પૂરાવા મળી આવે છે તો પછી ક્ષેત્રી પૂરાવાની જરૂર પડે નથી. બંગાળી ઉપસાગર પહેલાંનાં કરતાં હાલમાં કેટલો પૂરાયો છે તેનો દર્શનિક પૂરાવો સુંદરવન છે. આ વન સંકોત માઈલ લાંબુપહોળું છે, અને હાલમાં તે ઉપર મોટા પાયા પર ખેતી

ચાય છે. તેમજ કેટલાંક ગામ પશુ વસ્યાં છે. અગાઉ આ જગા હવાતી-
માં નહોતી પણ ગંગાના મુખ આગળ પૂરણી થવાથી આ ડેહટા બન્યો છે
તેમજ બંગાળી ઉપસાગરમાં કાઈ વહાણ ખેડનાર વૃદ્ધ ખારવાને પૂછીએ
છીએ તો તે તુરતજ કહે છે, કે જગાળી ઉપસાગરના જે ભાગોમાં અ-
ગારો મોટાં વહાણો ચાલતાં તેમાંના કેટલાક ભાગમા હાલ અમારી હોડી-
ઓ હંકારતાં વાંસડા અડકે છે. આથી બીજો શો પૂરાવો જોઈએ ? એતો નક્કી
છે કે, ટેકરા ધસાય છે અને ખાડા પૂરાય છે. આ ઉપરથી હિમાલય અને
બંગાળી ઉપસાગરની જન્મેત્રી આપણા જેવો જોષી સહેજમા કરી શકે,
કે કેટલાંક સૈફાં પછી હિમાલય જોદાઈ જઈ તે જગાએ એક સપાટ મે-
દાન બનશે. તેમજ બંગાળી ઉપસાર પૂરાઈ જઈ તે જગાએ એક બીજું
નવું મેદાન ઉત્પન્ન થશે. દરિયામાં જે પડો પથરાય છે, તેમાંનાં સૌથી
નીચલાં પડો ઉપર અસંખ્ય વજન પડે છે, તેથી તથા પાણીમા ઓગળે-
લા ચૂનાનો શેપ તે રજકણો વચ્ચે પૂરાવાથી લાભે વળતે તે પડો પથર
રૂપ થઈ જાય છે, અને તેથી ખડકો બને છે.

(અપૂર્ણ)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

નં. ૭૮૦૮.

આ ઉપરથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ઊકરીઓ માટેની નવી
ગુજરાતી વાચનમાળાની ત્રીજી ચોપડી સરકારે રીતસર મંજૂર કરી છે
અને તે વાપરવાની સત્તા આપી છે. આ ઘલાકાની ઊકરીઓ માટેની
ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓના છઠ્ઠા ધોરણમા આ ચોપડી હવે વંચાવ-
વા અને આ ધોરણમાં ઊકરાઓ માટેની નવી ગુજરાતી વાચનમાળાની
છઠ્ઠી ચોપડી વાપરવી નહિ.

પૂતા પ. ઇ. ના ડિરેક્ટર }
સાહેબની ઓફિસ }
તા. ૩૧ મી ઓક્ટોબર, }
૧૯૦૮.

(સહી) F. G. Selby,
Director of Public
Instruction.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. શા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૭ મી
ઓક્ટોબર ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૫૯૪૨ ઉપરથી)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે *મિ. જમશેદજી પાલન-
જી કાપડીઆનાં બનાવેલાં “ તારીખે ઝુલ્ફરો જવાલે દરજતે પારસીયાનના
પહેલા ભાગનાં બે પુસ્તકો લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યા છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કિં. રૂ. ૫-૦-૦ છે *સરનામું-૫ બેલ-
સેન, ફાઈ મુંબઈ.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector,
N. D.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. શા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૪ થી
ત્રવેંબર ૧૯૦૮ ના હુકમ નં. ૬૪૨૨ ઉપરથી)

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે જૂનાગઢના મિ. જી. પી.
જેશીપુરા એમ. એ. તુ બનાવેલું ‘નરસિંહ મહેતા તેમનું જીવન અને ક-
વન’ એ નામનું પુસ્તક ઇનામ તેમજ લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે.

૨. પુસ્તકની દરેક પ્રતની કિં. રૂ. ૧-૦-૦ છે.

(સહી) P. Lory,

Educational Inspector,
N. D.

અમદાવાદમાંહેની બહેરા-મુંગાની શાળા.

જાહેર ખબર.

અહીંની બહેરા-મુંગાની શાળાનું કામ તા. ૫-૧૦-૦૮ થી શરૂ થયું
છે. વાંચતાં, લખતાં, બોલતાં, ગણિત તથા ચિત્રકામ હાલ શીખવાય છે.
કેળવણી મફત અપાય છે. બહારગામથી આવનાર છોકરાઓ માટે શી

વૈશ્ય બોર્ડીંગ, જૈન બોર્ડીંગ અથવા ગંધીપતરામ અનાયાશ્રમમાં ખાવા તથા રહેવાની ગોઠવણુ થશે. ખાવા લગેરેની ઇલાલીદી તજવીજ માટે ખુલાસો કરવા વિનંતિ છે. ખુદાર ગામનાં અનાય બાળકોને આ શાળામાં ભર્ષ આવનારને જરૂર જણાએથી બ્યાજળી મુસાફરીનું ખર્ચ આપવામાં આવશે.

પ્રાણ્યશકર લલુભાઈ દેશાઈ બી. એ.

ખહેરા-મુગાની શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તથા
વ્યવસ્થાપક મંડળીના સેક્રેટરી.

મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો.

જાહેર ખબર.

૧. મુંબઈ બેટમાં આવેલી મરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી કન્યા-શાળાઓમાં અભ્યાસ કરનારી છોકરીઓને માટે લંડનની નૅશનલ ઇન્ડિયન ઍસોસિએશને ૫ સ્કૉલરશિપો રચાવી છે. તેનું નામ " મેરી કાર્પેન્ટર સ્કૉલરશિપો " રાખ્યું છે અને તે સંબંધી ઇ. સ. ૧૯૦૯ને માટે નીચે પ્રમાણે ધારાઓ કરવામાં આવ્યા છે.

૨. એ સ્કૉલરશિપોની કિંમત તથા તે મળવાની શરતો નીચે પ્રમાણે છે:—

મુંગઈની મ્યુનિસિપલ, આશ્રિત, કે ખાનગી, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) કન્યાશાળાઓની બોનાફાઇડી (ખરેખરી) વિદ્યાર્થીઓને આની હરીફાઈ કરવામાં દાખલ કરી શકાશે, પરંતુ આ સ્કૉલરશિપ મળવાનો ખીલકુલ સંભવ ન હોય તેવી વિદ્યાર્થીઓને ન મોકલવાની કાળજી રાખવી. નાલાયક છોકરીઓની મોટી સંખ્યા મોકલવી તેથી મોકલનાર નિશાળને આખરૂ કરતાં ગેરઆખરૂ વધારે મળે છે.

૩. કન્યાશાળાના છઠ્ઠા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર બે છોકરીઓને દરેક ગઢિને પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે, પણ તે એવી શરતે કે તે ફતેહમંદ હોમ્સવારોએ બ્યાંસુધી સ્કૉલરશિપ ગળે લાંસુધી જે નિશાળમા સરકારને તપાસણીનો હક છે તેવી કોઇ નિશાળમાં વિદ્યાર્થીશિક્ષક (પ્રુપિસ ટીચર) તરીકે કામ કરવું

અને નિશાળના તન્ત્રીઓને અને સરકારી ઇન્સ્પેક્ટરોને સંતોષ આપવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર છડું, અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીખું ધોરણ પૂરું કર્યું છે, અને જે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ગ્રીન ધોરણ કરતાં કોઈ અઢીઆતા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી નથી તેનેજ માત્ર આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરનાર જે છોકરીઓને દર માસે ચાર ચાર રૂપીઆવાળી એ સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે; એવી શરતે કે તેમણે સરકારની તપાસણી નીચેની કોઈ નિશાળમાં અભ્યાસ કરવા જારી રાખવો અને છઠ્ઠા ધોરણમાં અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીખ ધોરણમાં સંતોષકારક રીતે અભ્યાસ કરવો. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર પાંચમું, અગર ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલું ધોરણ પૂરું કર્યું હશે, અને વર્નાક્યુલર છઠ્ઠા અથવા ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર ખીખ ધોરણ કરતાં અઢીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૫. જે છોકરી મોખા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરે તેવી એકને ત્રણ રૂપીઆવાળી એક સ્કૉલરશિપ તેવીજ શરતોથી આપવામાં આવશે. જે છોકરીઓએ વર્નાક્યુલર મોયું ધોરણ પૂરું કર્યું હશે, અને જે વર્નાક્યુલર પાંચમા કે ઍંગ્લો વર્નાક્યુલર પહેલા ધોરણ કરતાં અઢીઆતા ધોરણમાં નહિ હોય તેમનેજ આ સ્કૉલરશિપ મળી શકશે.

૬. તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૯ થી એક વર્ષ સુધી આ સ્કૉલરશિપો મળશે. જે વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષાની પહેલાંના ઝાઝામાં ઝાઝા છ માસ સુધી ગરેઠી, હિંદુસ્તાની અને ગુજરાતી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક (મિડલ) શાળાઓમાં અભ્યાસ કર્યો હશે અને તે નિશાળના અધિકારીઓએ જેમની વ્યવસ્થાગત અને નિયમિત દાખરી ખાખત સારો રિપોર્ટ કર્યો હશે, તે સંખ્યાને આ સ્કૉલરશિપો મેળવવાનો હક છે.

૭. જે ઉમેદવારે એક વખત સ્કૉલરશિપ મેળવી હશે તેનાથી તેજ સ્કૉલરશિપ મેળવવા માટે ફરીથી દરીકાઈ યઈ શકશે નહિ, પણ તેનાથી અઢીઆતી સ્કૉલરશિપ માટે દરીકાઈ યઈ શકશે.

૮. એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી આ દરીકાઈની પરીક્ષા લેશે. એલ્ફિન્સ્ટન હાઈ સ્કૂલના દિવાનખા-

તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૮ સોમવારને રોજ (૨૪-૩૬ વખત પ્રમાણે) સવારના ૧૧ વાગે પરીક્ષા સેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવારોએ પોતાનાં તથા પોતાની નિશાળનાં નામો મુજબના ડેપુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને તા. ૧૩ મી ડિસેમ્બર ૧૯૦૮ ને રોજ અગર તે પહેલાં મોકલી આપવાં.

પૂના, ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૯૦૮.	} R. D. Prior. એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, મ. વિ.

મુખ્યની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફની અપનાતારી વધારાની સ્કૉલરશિપો.

૧. મુખ્યની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ તરફથી આપવામાં આવતારી બીજી વધારાની ૫ સ્કૉલરશિપો આપવાને માટે સેવાની પરીક્ષા તેજ વખતે અને તેજ ઠેકાણે થશે.

૨. એક સ્કૉલરશિપ રૂપિયા ૧૦ ની, બે ૭ ૭ રૂપિયાની અને બે ત્રણ ત્રણ રૂપિયાની, નીચેની બાબતો સિવાય બધી રીતે ઉપરની થરતો પ્રમાણે એક વર્ષને માટે આપવામાં આવશે.

૩. જે કન્યાશાળાઓ, અથવા યૂરોપીઅન કન્યાશાળાઓમાં ઍંગ્લો વર્નોક્યુલર ધોરણ શિખવાતું હશે, સાંતા વિદ્યાર્થીઓનેજ માત્ર વધારાની સ્કૉલરશિપો મળી શકશે.

૪. દરેક ૬ રૂપિયાવાળા બે સ્કૉલરશિપોમાંથી એક સ્કૉલરશિપ ઍંગ્લો વર્નોક્યુલર છઠ્ઠા ધોરણમાં જે સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તેને, અને બીજી સ્કૉલરશિપ ઍંગ્લો વર્નોક્યુલર પાંચમા ધોરણમાં સારામાં સારી પરીક્ષા પસાર કરશે તે કન્યાને આપવામાં આવશે. ૩ રૂપિયાવાળા સ્કૉલરશિપ ઉપરની જાહેર ખબરના પાંચમા પેરેગ્રાફમાં જે પરીક્ષા બતાવેલી છે તેજ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર આપવામાં આવશે; એને દસ રૂપિયાવાળા સ્કૉલરશિપ ટ્રાઈ યૂરોપીઅન અથવા ઇંગ્લિશ શિખવનારી (English teaching) શાળામાંની સારામાં સારી લાયકાત ધરાવનાર વિદ્યાર્થીને યૂરોપીઅન ફૂઠા ધોરણના બધા વિષયની પરીક્ષા ઉપર આપવામાં આ-

વળે, એવી શરતે કે તે વિદ્યાર્થીએ ૪ થા વિષયમાં કોઈ સ્થાનિક વના યુલર ભાષા લીધેલી હોતી નેહીએ.

૫. દસ રૂપીઆવાળી સ્કૉલરશિપ મળી શકે તેવી કોઈ ઉમેદવાર કે દિ હોય તો ૧૯૦૮ના આગસ્ટમાં થયેલી બ્યુનિયર સેકન્ડરી ટીચર્સ મર્ટિફિકેટ પરીક્ષામાં જીયામાં જીતી આનનાર છોકરોને આપવામાં આવશે.

૬. જેવી રીતે અને જે વખતે “ ગેરી કાપેન્ટર સ્કૉલરશિપો ” આપવામાં આવશે, તેવીજ રીતે અને તેજ વખતે વધારાની સ્કૉલરશિપો આપવામાં આવશે.

પૂના, ૩૦ મી નવેમ્બર
૧૯૦૮

R D Prior,
એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. મ. વિભાગ.

મુંબઈની નેશનલ ઇન્ડિયન એસોસિએશનની બાનુઓ
તરફથી આપનારું વધારાનું ઇનામ.

૧ તેજ વખતે અને તેજ સ્થળે હરીદ્વારથી નિબંધ લખવાના ઇનામની પરીક્ષા મેરામાં આનશે.

૨. માગના નીતિના એકવિષય ઉપર તે નિબંધ ઇમેજમાં લખવાનો છે અને તે વિષય પરીક્ષાની વખતે જાહેર કરામાં આવશે.

૩ મુંબઈની યૂરોપીયન, ઇંગ્લેશ (English Teaching) અથવા અંગ્રેજી વર્નાક્યુલર શિખરનારી નિશાળોના આવતા વર્ષના મેટ્રિક્યુલેશનની વર્ગનીજ કન્યાઓએ હરીદ્વાર કરવાની છે.

૪ ઇનામમાં રૂ ૩૦-૩૫ ની રકમની રૂપાની એક સીમ મળશે.

પૂના, તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૯૦૮. } R. D. Prior,
Educational Inspector,
O D

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

અધિકારી—દેશાઈ પ્રભાભાઈ મુરતી વગેરે. રા. ૭-૮-૦૦ ચો. પડીયો તથા મીઠાઈ મુરતી—મુ ૨૬ ન ૧૯ મી ગોપાળજી મુલાખ. ભાઈ રા. ૩-૦-૦૦ પીકચંગે, મુરતી—ગરેન્ટી કન્યાશાળા મી મુલાખામ મુલાખ દેશાઈ રા. ૩૩-૩-૦૦ ચોપડી તથા મીઠાઈ. મુરતી—મુ ૨૬

નં. ૨ શેઠ એલલજી પાલનજી રૂ. ૫-૦-૦, શેઠ શેરાબજી જમશેદજી
 સુનાવાલા રૂ. ૩-૦-૦, શેઠ દીનસાહે દાદાભાઈ તાલીઆરખાં રૂ. ૩-૦-૦
 રા. સા. ગધવચરામ બળવચરામ રૂ. ૭-૨-૦ ચેપડી, પટેલ દયારામ
 ગોપાલદાસ રૂ. ૬-૮-૦ ચોપડી વગેરે. શા. જમનાદાસ ગુલાબદાસ રૂ.
 ૭-૪-૦ ચોપડી, પરીખ ડાયાભાઈ જમજીવનદાસ રૂ. ૫-૦-૦ રોકડા.
 મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૩—શેઠ ઝવેરભાઈ કૃષ્ણજી રૂ. ૮-૦-૦ મીઠાઈ. સુરત
 —મી. બેજનજી માણેકજી જયસરીયાં રૂ. ૫-૦-૦ રોકડા. શેઠ નરેતમ
 દાસ પીતાંબરદાસ રૂ. ૩૪-૧૫-૦ સ્કુવ જમાડી વગેરે, શા. રંગીલદાસ
 નગીનદાસ રૂ. ૩-૦-૦ રોકડા, રા. સા. ગધવચરામ બળવચરામ રૂ.
 ૪-૦-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૫—શેઠ પીરમદમદ રૂ. ૬-૦-૦
 ઇનામ સ્કૂલ નં. ૧૭—શેઠ ગંગારામ વરજીદાસ બસ્તીયા રૂ. ૪-૫-૬
 ચોપડીઓ, મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૮—રા. બા. ખંડુભાઈ ગુલાબભાઈ દેસાઈ રૂ.
 ૫-૦-૦ રોકડા મ્યુઝીયમસાર. મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૨૧—શેઠ હાજીખાનદુલ
 રહેમાન શાદમદમદભાઈ રૂ. ૧૦-૦-૦ ૭મી રમાલ પાકીટ વગેરે. મહા-
 સમી—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૧૨-૧૫-૦ ઇનામ. હંડોદ—દિ. બા. વ્યાસ
 માધવરામ દરીનારાયણ રૂ. ૪-૪-૦ ચોપડીઓ. વાલોડ—કન્યાશાળા
 દિ. બા. માધવરામ દરીનારાયણ વ્યાસ રૂ. ૧૭-૧૦-૦ કપડાં તથા રૂ.
 ૨-૬-૦ મીઠાઈ, બાલુધાન—કન્યાશાળા—સદગૃહસ્થો રૂ. ૩-૧૨-૦
 છોટ, અમ્યામા—ગાયાભાઈ સુંદરજી દેસાઈ રૂ. ૭૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
 અમલસાહ—ગામ ગૃહસ્થો રૂ. ૩૫-૦-૦ છડીયાળ મીઠાઈ, કાપડ વ.
 ગેરે. ખેરગામ—શેઠ જલંગીરજી સાધુરજી ગજદર રૂ. ૧૫-૦-૦ ઇ-
 નામ. મગોદ—સ્કુવ કમીટીના મેમ્બરો રૂ. ૩-૫-૦ પતાસાં વગેરે.
 પારડો—મે. ડી. ડે. કલેક્ટર સાહેબ રૂ. ૫-૦-૦ મી. કચનજી કુંવરજી
 રૂ. ૦-૨-૦ ઇનામ મીઠાઈ. ઝોરપાડ—કુર્કુ સ્કુલ. મી. મદમદ ગુલાબ
 મરદાર રૂ. ૮-૨-૦, મી. રહેમતુલા મરજુલા એલમેચને માટે પાણીની
 પરચ મંગાવી. સુરત. મ્યુ. સ્કૂલ નં. ૨. રા. સા. હીરાચંદ ગોતીચંદ
 ઝવેરી રૂ. ૫૧-૦-૦ મી. જામદાસ પરશોતમદાસ રૂ. ૫-૦-૦ ચોપ-
 ડીઓ પૂરી પાડ્યા રોકડા—મ્યુ. સ્કૂલ. નં. ૧૬. મી. ચંદુલાલ બોળા.

ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ પામેલું સસ્તું પણ દલદાર અઠવારિક

પ્રજ્ઞખંધુ

વાર્ષિક લેવાળા દેશાવરતા આદક માટે ક્રમ ૩. ૩) અને સ્થાનિક આદક માટે ક્રમ ૩. ૨), રાજવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૨૮). ખાના છે અને તેમાં વિવિધ ચર્ચ, વિગતો અને ખગરો સાથે લેખકોની પસંદગીથી ચુટાઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે. સાંસારિક, ધાર્મિક, આર્થિક, રાજદારી વગેરે સર્વ જાતના વિગતોનો સમાવેશ થાય છે. અગત્યની તથા ઉવટગો ઉવટની ખગરો એવી કાળજી પૂરેક પદ્ધતિસર ગોઠવી આપવામાં આવે છે કે “પ્રજ્ઞખંધુ” ના નિયમિત વાચક દુનિયામાં ખેતતાં છેલ્લામાં છેલ્લા ખનાવેલી સંપૂર્ણ માહિતી ધરાવી શકે છે અને બીજા પત્ર તરફ નજર કરવાની તેને દરકાર રહેતી નથી. નમુનાની નકલો મોકલે આપવામાં આવે છે.

લખો, “પ્રજ્ઞખંધુ” ઓફીસ, ખાડીયા—અમદાવાદ.

ઓરીએન્ટલ ડ્રાઈંગ બુક. નંબર ૧-૪ (કોરી)

પ્રાથમિકી સ્કુલ ડ્રાઈંગ બુક સ. નંબર ૧-૮. પ્રીઅરવાળા.

નયુના અડધી કીમતે

ગુજરાત ઓરીએન્ટલ બુક ડીપો, અમદાવાદ.